Пролетарии от всички страни, съединявайте се!

МАРКС
ЕНГЕЛС

СЪЧИНЕНИЯ

ИЗДАТЕЛСТВО
НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ
СОФИЯ 1965

МАРКС
ЕНГЕЛС

ТОМ

16

Материалите, включени в настоящото издание,
са преведени от руски и сверени със съответните оригинали

К. МАРКС
Ф. ЭНГЕЛЬС

Сочинения

Издание второе

Государственное издательство
политической литературы
Москва 1960

ПРЕДГОВОР

Шестнадесетият том от Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс съдържа произведения, написани от септември 1864 г. до юли 1870 г., от основаването на Международното работническо дружество (Първи интернационал) до началото на Френско-пруската война от 1870—1871 г.

Във връзка с оживяването през 60-те години на буржоазнодемократическите движения, със засилването на националноосвободителната борба на потиснатите народи, с политическото пробуждане на работническата класа и назряването на революционен подем в редица европейски страни особено широк размах получила теоретическата и практическата революционна дейност на основоположниците на научния комунизъм за подготвяне на международния пролетариат за нови класови битки.

Гигантската работа по завършването на първия том от главното икономическо произведение на научния комунизъм — „Капиталът“ — Маркс съчетавал по това време с неуморна, кипяща дейност по ръководенето на Международното работническо дружество, дейност, която, според думите на Енгелс, е била „венец на цялата му партийно-политическа дейност“.

Предмет на теоретическите занимания на Енгелс, който вземал живо участие в дейността на Интернационала и оказвал постоянна помощ на Маркс в ръководенето на тази международна организация на пролетариата, било изследването на редица актуални исторически и военни проблеми, разработването на националния и селския въпрос. От 1869 г. Енгелс се посветил главно на изследването на историята на Ирландия с цел да обоснове на-

учно интернационалистическата позиция на пролетариата по ирландския въпрос, който по това време добил особена острота и политическо значение. Дейността на Маркс и Енгелс през тези години е ярък образец на характерното за научния комунизъм съчетаване на революционната теория с революционната политика, с практиката на класовата борба.

Тази многостранна научна и политическа дейност на Маркс и Енгелс намира израз в трудовете, поместени в настоящия том. Поголямата част от тях е тясно свързана с дейността на основоположниците на марксизма в Интернационала, с борбата им за пролетарска партия. Редица публикувани в тома материали са посветени на главния труд на Маркс — „Капиталът", който е съдържание на 23-и до 26-и томове на настоящото издание.

След излизането през 1859 г. на произведението „Към критиката на политическата икономия" Маркс с известни прекъсвания продължава икономическите си изследвания. Големият ръкопис от 1861—1863 г. е първият систематичен план, наистина още в чернова и незавършен, на всички части на замисления от Маркс труд. При по-нататъшната работа Маркс със свойствената му огромна научна добросъвестност включвал все нови и нови материали, уточнявал плана и структурата на изследването, пишел нови и преработвал по няколко пъти готовите вече глави.

През 1863—1865 г. той написва нов вариант на ръкописа на трите тома на „Капиталът". Като пристъпил през януари 1866 г. към окончателна подготовка на първия том за печат, Маркс започнал, както той пише на Енгелс, „да облизва детето след толкова родилни мъки". Работата върху „Капиталът" изисквала от Маркс огромно напрежение на силите, тъй като наред с нея той посвещавал много време на своята дейност в Международното работническо дружество, превъзмогвайки тежка материална нужда и болестта си. През април 1867 г. Маркс занесъл готовия ръкопис на първия том на издателя в Хамбург. На 16 август 1867 г. последната кола била подписана за печат.

Публикуването на първия том на „Капиталът" имало огромно историческо значение за освободителната борба на пролетариата, за развитието на неговата революционна теория — научния комунизъм. „Откакто на света съществуват капиталисти и работници — пише Енгелс, — не е излизала още нито една книга, която да е имала такова значение за работниците" (виж настоящия том, стр. 244).

Икономическото учение на Маркс, чиито основи били положени в такива произведения като „Нищета на философията", „Наемен труд и капитал", „Манифест на комунистическата партия",

„Към критиката на политическата икономия“, придобива в „Капиталът“ най-развит, строен, класически характер.

Създаденото от Маркс икономическо учение извършило коренен преврат, истинска революция в политическата икономия. Само идеолог на пролетариата — класата, свободна от ограничеността и користолюбивите предразсъдъци на експлоататорските класи — е можел да изследва законите на капиталистическото общество и да докаже научно неизбежността на неговата гибел и възтържествуването на по-висшия обществен строй — комунизма. В „Капиталът“ научният комунизъм получил най-дълбоката си и всестранна обосновка. Тази безсмъртна творба представлява гигантска крачка напред в по-нататъшното развитие на всички съставни части на марксизма — политическата икономия, философията, учението за социалистическата революция, за диктатурата на пролетариата. „Капиталът“ се яви като мощно и несъкрушимо теоретическо оръжие на пролетариата в борбата му против капиталистическото робство.

С първия том на „Капиталът“ на Маркс са свързани редица трудове на основоположниците на научния комунизъм, включени в настоящия том: „Работна заплата, цена и печалба“ от Маркс, „Конспект на първия том на „Капиталът“ от К. Маркс“, съставен от Енгелс, рецензиите, написани от него във връзка с излизането на „Капиталът“, и др.

Трудът на Маркс „Работна заплата, цена и печалба“ е едно от най-важните произведения на марксистката политическа икономия. В този труд две години преди излизането на първия том на „Капиталът“ Маркс изложил в сбита и популярна форма основите на икономическото си учение. Същевременно той е прекрасен образец на използване изводите от революционната теория за определяне практическите задачи на работническото движение.

Този труд, който представлява доклад на Маркс, изнесен в Генералния съвет на Интернационала, и бил насочен непосредствено против погрешните възгледи на члена на Интернационала Уестън, нанасял същевременно удар срещу прудонистите, както и срещу ласалианците, които, изхождайки от ласалевската догма за „железния закон“ на работната заплата, се отнасяли отрицателно към икономическата борба на работниците и към професионалните съюзи. В доклада си Маркс се обявява решително против тази реакционна проповед за пасивността и смирението на пролетариите пред експлоатиращия ги капитал. Като разкрива икономическата същност на работната заплата и на принадената стойност, Маркс доказва, че капиталът е жаден за максимална печалба и ако работниците не му оказват противодействие, те рис-

куват да се превърнат в „безразлична маса от съсипани бедняци, на които вече никакво спасение не може да помогне“ (виж настоящия том, стр. 156). Изхождайки от своето икономическо учение, в този труд Маркс обосновава теоретически ролята и значението на икономическата борба на работниците и подчертава необходимостта да бъде подчинена тя на крайната цел на пролетариата — унищожаването на системата на наемния труд.

Трудът „Работна заплата, цена и печалба“ има голямо значение за правилното разбиране на Марксовата теория за обедняването на пролетариата. В него Маркс доказва, че общата тенденция на капиталистическия начин на производство е намаляването на работната заплата, на цената на работната сила до минималния ѝ предел, т. е. до стойността на средствата за съществуване, физически необходими за работника и неговото семейство. Тази тенденция обаче съвсем не е фатална и непрекъсната, тя се натъква на съпротивата и решителното противодействие на работниците. В разните страни, при различни исторически и обществени условия, в различните фази на промишления цикъл тази тенденция се проявява ту по-силно, ту по-слабо.

В тома се публикуват редица рецензии, написани от Енгелс за работническия, демократическия и буржоазния печат във връзка с публикуването на I том на „Капиталът“, за да сложи край на умишленото премълчаване на гениалния труд на Маркс от буржоазната наука и буржоазния печат, както и за да бъде популяризиран този труд сред масите. В рецензиите, написани анонимно за буржоазния печат, Енгелс критикува книгата уж „от буржоазна гледна точка“, за да може, като използва, според израза на Маркс, това „военно средство“, да накара буржоазните икономисти да заговорят за книгата.

Съставеният от Енгелс „Конспект на първия том на „Капиталът“ от К. Маркс“ завършва с 13-та глава „Машини и едра промишленост“ (по първото издание — с четвърти раздел на 4-та глава). Той помага да бъдат разбрани най-трудните проблеми на „Капиталът“, по-специално теорията за стойността и принадената стойност.

Статията на Маркс „Плагиатори“ представлява разобличение на ласалианските вулгаризатори на икономическото учение на Маркс, които почти дословно заимствували отделни положения от „Капиталът“, като ги изопачавали и не споменавали името на автора.

В статията на Маркс „Моят плагиат от Ф. Бастиа“ се дава отпор на много пъти възобновявалите се по-късно опити на буржоазните учени да припишат едни или други положения от „Ка-

питалът“ на предшественици или съвременници на Маркс, за да омаловажат световноисторическото значение на този велик труд на основоположника на научния комунизъм.*

Основното съдържание на шестнадесетия том съставляват статиите и документите на Маркс и Енгелс, отразяващи дейността им в Интернационала.

Историческата обстановка, създала се към средата на 60-те години, била благоприятна за осъществяване великата идея за единство и бойна солидарност на международния пролетариат, която Маркс и Енгелс неуморно пропагандирали. Световната икономическа криза от 1857—1858 г. и започналите след нея стачни битки в различните страни в Европа показали на работниците нагледно необходимостта от братска солидарност на различните национални отряди на международния пролетариат в борбата против капитала. Наред с воденето на икономически боеве растяла и политическата активност на пролетариата. Новият подем на буржоазнодемократическите движения в Германия и Италия; назряването на криза във Втората империя във Франция; самоотвержената борба на английските работници против плановете на господствуващите класи в Англия да организират интервенция в САЩ за оказване помощ на робовладелските южни щати; водещата се в Англия борба за избирателна реформа; полското въстание от 1863—1864 г., породило дълбоки симпатии у европейския пролетариат — всичко това спомагало да се въвличат широки работнически маси в политическата борба и засилвало стремежа за съгласувани действия на пролетариите от различните страни.

За успеха на Международното работническо дружество допринасяла не само създалата се по това време историческа обстановка, но и обстоятелството, че начело на тази организация стоял Карл Маркс. Измежду всички, които на 28 септември 1864 г. присъствували на международното работническо събрание в Сент-Мартинс-хол в Лондон, сложило началото на Интернационала, Маркс бил единственият човек, „който ясно разбираше какво става и какво трябва да бъде основано: той беше човекът, който още през 1848 г. отправи призива: „Пролетарии от всички страни, съединявайте се!““ (Ф. Енгелс).

Маркс е бил истински организатор, вожд и душа на Интернационала. Той е бил автор на неговите програмни документи, на многобройните обръщения, декларации, резолюции, отчети и други документи, които са извънредно важни жалони в славната история на Интернационала. Маркс е бил фактически шеф на ръководния орган на Интернационала, Генералния съвет, бойния щаб

на международното работническо движение. Опирайки се на помощта на Енгелс, Маркс лично и чрез своите съратници — когато обстоятелствата са правели невъзможно личното му присъствие — насочвал дейността на конференциите и конгресите на Международното работническо дружество, разработвал най-важните решения на конгресите, водел борба за победа в Интернационала на идейните и организационните принципи на революционния пролетариат.

При основаването на Интернационала Маркс е трябвало да държи сметка за различните условия на борбата на пролетариата, за нееднаквата степен на развитие и за различното теоретическо равнище на работническото движение в различните страни. Той виждал първостепенната задача на Интернационала в следното: насочвайки различните потоци на работническото движение в единно русло, да съдействува за отделяне на пролетариата от дребнобуржоазната демокрация, за създаване на действително самостоятелни работнически организации и за установяване на общи действия на различните отряди на международния пролетариат. При изграждането на Интернационала върху широката основа на съществуващите тогава разнородни работнически организации Маркс се стремял, опирайки се на практическия опит на работническите маси, да ги издигне до осъзнаването на техните революционни задачи, постепенно, крачка по крачка да ги доведе до единна теоретическа програма и да съедини по такъв начин социализма с работническото движение.

Тази гъвкава и последователно революционна тактика на Маркс ясно се проявила още при изработването на първите програмни документи на Интернационала. Съобщавайки за трудностите, с които той се сблъскал при разработването на „Учредителен манифест на Международното работническо дружество" и на „Временен устав на дружеството", Маркс пише на Енгелс на 4 ноември 1864 г.: „Беше много трудно да се организира работата така, че нашите възгледи да бъдат изразени във форма, която да ги прави приемливи за съвременното равнище на работническото движение... Нужно е време, докато новопробудилото се движение направи възможна предишната смелост на словото. Необходимо е да бъдем по-силни в делата и по-умерени във формата."

В „Учредителния манифест" въз основа на конкретен анализ на икономическото развитие, както и на измененията в положението на работническите маси през периода от 1848 до 1864 г. Маркс формулира следния твърде важен теоретически извод: „... Върху съвременната порочна основа всяко ново развитие на

производителната сила на труда неизбежно задълбочава обществените противоположности и изостря обществените антагонизми“ (виж настоящия том, стр. 9).

Като отбелязва двете големи победи, спечелени от работническата класа — извоюването на закона за десетчасов работен ден в Англия и развитието на кооперативното движение, — Маркс доказва, че кооперативното производство, което се води без капиталисти, може да освободи работническата класа само тогава, когато то ще „се развива в общонационален мащаб и следователно с общонационални средства“. Но на това ще пречат господствуващите класи, които се ползват от своята политическа власт. „Затова завоюването на политическата власт е станало велик дълг на работническата класа“ (виж настоящия том, стр. 12). По-нататък Маркс обосновава мисълта, че необходимо условие за освобождаването на пролетариата са създаването на пролетарска партия, както и братският съюз между работниците от различните страни.

Така, опирайки се на практическия опит на работническите маси, Маркс ги насочва към извода за световноисторическата мисия на пролетариата, за необходимостта да се води борба за пролетарска революция и установяване диктатура на работническата класа, теоретическата обосновка на която е била дадена в „Манифест на комунистическата партия“.

В уводната част на „Временен устав“ Маркс формулирал положението, което, по думите на В. И. Ленин, било основен принцип на Интернационала: „Освобождението на работническата класа трябва да бъде извоювано от самата работническа класа“ (виж настоящия том, стр. 14). В тази пределно сбита формулировка, станала боен лозунг на работниците от всички страни, е изразена извънредно важната мисъл за пролетариата като най-прогресивната, последователно революционна класа, непримиримо враждебна на капитализма, класа, политическата и идейната самостоятелност на която е необходимото и най-важно условие за нейното освобождение.

При разработването на „Временния устав“ Маркс е вземал строго под внимание и исторически създалите се форми на работническото движение в различните страни. Интернационалът не се е противопоставял на съществуващите вече работнически организации, а се е стремил да се опре на тях и да насочи дейността им към една обща цел. Тази гъвкава организационна структура на Интернационала отговаряла на неговата задача „да обедини в *една* велика армия всички боеспособни сили на работническата класа в Европа и Америка“ (Ф. Енгелс).

„Инструкция за делегатите на Временния централен съвет по отделни въпроси", написана от Маркс във връзка с конгреса на Интернационала, който предстоял да бъде свикан през 1866 г. в Женева, е по-нататъшна конкретизация и развитие на първите програмни документи на Интернационала. Маркс ограничил инструкцията с въпроси, засягащи най-непосредствено интересите на работническите маси, като ги свързал с крайната цел на борбата на пролетариата. Тук Маркс се придържа към основния тактически принцип, провъзгласен в „Манифест на комунистическата партия" — в движението на днешния ден да се отстоява бъдещето на движението.

В „Инструкцията" Маркс поставя като една от основните задачи на Интернационала обединяването на действията на работниците от различните страни в икономическата им борба против капитала.

Какво значение придавал Маркс на помощта, оказвана от Интернационала на икономическата борба на работниците, която особено се засилила във връзка с кризата от 1866 г., и на укрепващата в тази борба международна солидарност на пролетариата, се вижда и от написаните от Маркс възвания и статии „Предупреждение", „Белгийските кланета", „Локаутът на строителните работници в Женева" и написаният от Енгелс по молба на Маркс „Доклад за цеховите дружества на миньорите в каменовъглените мини в Саксония". Богат конкретен материал, осветляващ тази страна от дейността на Интернационала, има и в написаните от Маркс „Четвърти годишен отчет на Генералния съвет на Международното работническо дружество" и „Отчет на Генералния съвет пред IV годишен конгрес на Международното работническо дружество". Постоянната материална и морална подкрепа, оказвана от Интернационала на стачкуващите и локаутираните работници, издигала неговия авторитет и допринасяла да се разширява влиянието му сред работниците от различните страни.

Особено значение се придава в „Инструкция" на борбата за ограничаване на работния ден, което Маркс разглежда като необходимо условие за възстановяване физическата сила на работническата класа, за нейното умствено развитие и за обществено-политическата ѝ дейност. Отстоявайки това важно искане в противоположност на прудонистите и другите противници на законодателното ограничаване на работния ден, Маркс разяснява значението на това искане и в редица по-късни свои документи (виж „Проекторезолюция за намаляване на работния ден, предложена от Генералния съвет на Брюкселския конгрес" и „Запис на речта на К. Маркс за намаляване на работния ден", стр. 333 и 595 на на-

стоящия том). Поставеното в „Инструкцията“ искане за 8-часов работен ден станало един от главните лозунги на борбата на пролетариата във всички капиталистически страни.

Маркс считал за извънредно важна задача на работниците и грижата за охраната на труда на децата и юношите и за възпитанието на децата на работниците, тъй като „бъдещето на тяхната класа и следователно на човечеството зависи изцяло от възпитанието на подрастващото работническо поколение“ (виж настоящия том, стр. 200). В хармоничното съчетаване на производителния труд на децата и юношите, на тяхното умствено и физическо възпитание и политехническо обучение Маркс вижда едно от най-важните средства за духовното издигане на работническата класа. На въпросите за възпитанието и образованието са били посветени и речите на Маркс в Генералния съвет (виж записите на тези речи, стр. 606—608 от настоящия том).

В раздела на „Инструкцията“ за кооперативния труд Маркс, противно на прудонистите и на другите дребнобуржоазни реформатори, доказва, че кооперативното движение само по себе си не може да измени капиталистическото общество и че коренни изменения на обществения строй „могат да бъдат постигнати само чрез преминаване на организираните сили на обществото, т. е. на държавната власт, от капиталистите и земевладелците в ръцете на самите производители“ (виж настоящия том, стр. 201).

Огромно значение имат онези страници от „Инструкцията“, които са посветени на професионалните съюзи, на тяхното минало, настояще и бъдеще. Развивайки принципите, провъзгласени от него още в „Нищета на философията“ и получили по-нататъшно развитие в доклада „Работна заплата, цена и печалба“, Маркс разглежда професионалните съюзи не само като центрове на „партизанската борба между капитала и труда“, но и като организиращи центрове на работническата класа в борбата за премахване на самата система на наемния труд. За приетата въз основа на „Инструкцията“ резолюция на Женевския конгрес за професионалните съюзи и за икономическата борба В. И. Ленин пише: „Резолюцията на този конгрес точно посочваше значението на икономическата борба, като предпазваше социалистите и работниците, от една страна, от преувеличаване на нейното значение (което през това време се забелязваше у английските работници), от друга страна — от недостатъчна оценка на нейното значение (което се забелязваше у французите и у немците, особено у ласалианците)... Убеждението, че единната класова борба по необходимост трябва да съединява политическата и икономиче-

ската борба, е станало плът и кръв на международната социалдемокрация" (В. И. Ленин. Съч., т. 4, стр. 174—175).

Противно на прудонистите и на другите противници на политическата борба в „Инструкцията" са поставени две конкретни политически задачи — борбата за възстановяване на Полша върху демократически основи и борбата против грабителските войни и тяхното оръдие — постоянните армии.

Написаната от Маркс „Инструкция" била разработена въз основа на практическия опит на работническото движение конкретна програма за действие на Интернационала.

Маркс, Енгелс и техните привърженици е трябвало да отстояват основните принципи на Интернационала в борба против различните социалистически или полусоциалистически секти, които се опитвали да натрапят своите догми на Международното работническо дружество. Макар че още революциите от 1848—1849 г. нанесли съкрушителен удар на всички многобройни форми на дребнобуржоазния социализъм, забравянето на традициите на революционните години, включването на нови маси в работническото движение, постоянното влияние на дребнобуржоазната среда, особено в страните, където още преобладавало дребното производство — всичко това съдействувало за временно съживяване на различните разновидности на сектантството. С развитието на действителното работническо движение тези секти ставали все по-реакционни и по-реакционни.

Редица статии и документи, включени в настоящия том, са насочени против прудонистките идеи, които са имали значително влияние във Франция и в Белгия.

В статията „За Прудон" Маркс, сякаш правейки равносметка на критиката на философските, икономическите и политическите възгледи на Прудон, която той направил в „Нищета на философията" и в други свои трудове, разкрива цялата несъстоятелност на идеологията на прудонизма. Засягайки практическите проекти на Прудон, целещи „разрешаването на социалния въпрос", Маркс прави унищожителна критика на провъзгласената от Прудон идея за „безлихвен заем" и на базиращата се на този заем „народна банка", тази, по думите на Маркс, „открай докрай *еснафска* фантазия", усилено рекламирана от прудонистката школа. Резюмирайки оценката си за Прудон, Маркс го характеризира като типичен идеолог на дребната буржоазия.

За разлика от прудонистите, които отричали всякакво политическо действие на работническата класа и се стремели да ограничат интересите на пролетариата в кръга на „чисто работническите" въпроси, Маркс виждал задачата на секциите на Интер-

национала в различните страни „не само да служат като организационни центрове на работническата класа, но и да поддържат в различните страни всяко политическо движение, което съдейства за постигането на нашата крайна цел — *икономическото освобождение на работническата класа*" (виж настоящия том, стр. 446). Маркс се стремял работническата класа да изпълнява почетната роля на авангард в общодемократическото движение, да излиза като самостоятелна политическа сила на националната и международната арена.

Ярък пример за тази политика на Маркс са написаните от него обръщения на Международното работническо дружество към президентите на САЩ А. Линкълн и А. Джонсън. В тези обръщения Маркс подчертава огромното значение на войната против робството в Америка за съдбата на международния пролетариат.

Като се обявявали в подкрепа на всяко прогресивно, демократическо движение, Маркс и Енгелс култивирали у пролетариата и неговите прогресивни дейци в Интернационала истинско интернационалистическо отношение към борбата на потиснатите народи за освобождение. Водейки борба против национализма на мадзинистите в Италия и на ласалианците в Германия, Маркс и Енгелс същевременно решително се обявявали против присъщото на прудонистите игнориране на националния въпрос. по-специално против тяхното отрицателно отношение към борбата на полския народ за независимост.

В конкретно-историческите условия през 40-те и 60-те години на XIX в. Маркс и Енгелс придавали особено важно значение на създаването на независима демократична Полша като съюзник на европейската демокрация в борбата против реакционното влияние на царизма. „Докато народните маси в Русия и в повечето славянски страни още спяха непробуден сън, докато в тия страни *нямаше* самостоятелни, масови, демократически движения, *шляхтското* освободително движение в Полша придобиваше гигантско, първостепенно значение от гледна точка не само на общоруската, не само на общославянската, но и на общоевропейската демокрация." (В. И. Ленин. Съч., т. 20, стр. 447).

Публикуваните в тома бележка „Поправка" и „Реч на полския митинг, състоял се в Лондон на 22 януари 1867 г." разкриват позицията на Маркс по полския въпрос, изразена сбито от него в резолюцията, предложена на митинга: „Свободата в Европа не може да бъде затвърдена без независимостта на Полша" (виж настоящия том, стр. 206).

В произведението „Какво общо има работническата класа с Полша?", насочено против прудонистите, Енгелс обосновава не-

примиримото отношение на работническата класа към политиката на национално потискане, необходимостта за пролетариата да бъде в първите редици на борците за освобождение на потиснатите народи. Същевременно Енгелс предупреждава за опасността да бъде използвано националното движение, особено на малките народи, от реакционните сили. В своето произведение той разкрива истинската същност на бонапартисткия „принцип на националностите“, който се използвал от главатарите на Втората империя, от руския царизъм и от управляващите клики на другите страни, за да подчинят националната борба на потиснатите народи на интересите на реакционните държави. Основоположниците на марксизма разглеждали борбата на полския народ за свобода и независимост като съставна част от борбата за революционно, демократическо преустройство на Европа, което би създало по-благоприятни условия за борбата на пролетариата за освобождение.

В тома влизат и документи („Резолюции на Генералния съвет за конфликта в парижката секция“, „Резолюция на Генералния съвет по повод речта на Ф. Пиа“, декларацията на Генералния съвет „Относно преследванията срещу членовете на френските секции“ и др.), които говорят за непосредственото участие, което Маркс е вземал в ръководенето на френските работници — членове на Интернационала. Осъждайки остро лявото фразьорство и авантюристичната тактика на дребнобуржоазните демократи от типа на Ф. Пиа, Маркс същевременно се стремял да освободи френските работници от влиянието на реформистките идеи на Прудон и да ги въвлече в общодемократическата борба против Втората империя.

Голямо място в тома заемат статиите и другите документи на Маркс и Енгелс, посветени на Германия и на работническото движение в тази страна, където през 60-те години с нова сила се поставили неразрешените от революцията през 1848—1849 г. въпроси, преди всичко въпросът за обединението. В противоположност на Ф. Ласал, който се обявявал за подкрепа на Прусия по въпроса за обединяването на Германия отгоре, Маркс и Енгелс се борели, както и през 1848—1849 г., за обединяване на Германия отдолу, по революционен път. Едно от най-важните условия за победата на революционно-демократическия път за обединяване те виждали в организираността, сплотеността и политическата съзнателност на най-прогресивната класа в Германия — пролетариата. Обаче основаният през 1863 г. Общ германски работнически съюз, макар и да помагал за освобождаването на работниците от влиянието на буржоазната партия на прогресистите, не можал да изпълни задачите, които историята

поставила пред германския пролетариат: Ласал, който възглавил този съюз, тръгнал по пътя на съглашателството с реакционното правителство на Бисмарк. На Маркс и Енгелс не били известни всички факти по отношенията на Ласал с Бисмарк (преписката между тях бе публикувана едва в 1928 г.), но те ясно виждали кокетирането на водача на Общия германски работнически съюз с „железния канцлер“. Като научили вече след смъртта на Ласал, че той обещал на Бисмарк подкрепата на Общия германски работнически съюз при анексирането от Прусия на Шлезвиг-Холщайн срещу обещаното от Бисмарк въвеждане на всеобщо избирателно право, Маркс и Енгелс оценили това като предателство спрямо интересите на работническата класа.

След смъртта на Ласал основоположниците на научния комунизъм взели сериозни мерки, за да бъдат ликвидирани последиците от дълбоко погрешната и вредна тактика на Ласал и да бъде насочен Общият германски работнически съюз по правилния революционен път. Тъй като по това време не разполагали с други средства за критикуване на ласалианството и за пропагандиране на своите възгледи в Германия, Маркс и Енгелс дали съгласието си да сътрудничат в основавания по онова време от Швайцер вестник „Social-Demokrat“. Към това ги подтикнало и обстоятелството, че в получения от тях проспект на вестника „не фигурираха нито думите на Ласал, нито неговото име“ (виж настоящия том, стр. 88), както и обстоятелството, че неофициален редактор на вестника трябвало да бъде техният стар съратник, бившият член на Съюза на комунистите В. Либкнехт.

Маркс изпратил в „Social-Demokrat“ споменатата по-горе статия „За Прудон“; в нея, както той пише на Енгелс, осезателните удари, които нанасял на Прудон, улучвали също и Ласал. Маркс имал предвид онзи пасаж от своята статия, в който се говори за присъщото на дребния буржоа шарлатанство в науката и политическо приспособленство. От своя страна Енгелс в коментара към стародатската народна песен „Господин Тидман“, която той изпратил в „Social-Demokrat“, подчертава огромното революционно значение на борбата на селяните против едрите земевладелци в противоположност на ласалианците, които, изхождайки от ласалианската теория за „единната реакционна маса“, отричали революционната роля на селяните.

След като се убедили, че въпреки всичките им предупреждения редакторът на „Social-Demokrat“ Швайцер върви по стъпките на Ласал и насочва вестника по пътя на съглашателството с юнкерското правителство на Бисмарк, Маркс и Енгелс публично заявили, че скъсват с вестника. В публикуваната в тома деклара-

ция те характеризират ласалианството като „кралско-пруски правителствен социализъм“ (виж настоящия том, стр. 81).

На критиката на политическата позиция на ласалианците е посветено и произведението на Енгелс „Военният въпрос в Прусия и германската работническа партия“. В това произведение е направен задълбочен анализ на съотношението на класовите сили в Германия и на позициите на политическите партии в конституционния конфликт, възникнал между пруското правителство и либералната буржоазия във връзка с въпроса за реорганизирането на армията. Изхождайки от съществуващите военни и политически условия, Енгелс прави задълбочена и всестранна критика на правителствения проект за реорганизиране на армията. Като анализира позицията на прогресистката партия в конституционния конфликт, Енгелс бичува страхливата, колеблива политика на буржоазната опозиция, готова поради страха си от народа да се съгласи на компромис с реакционните сили. Голямо място в брошурата си Енгелс отделя за обосноваване тактиката на работническата класа в обстановката на създалата се в страната революционна ситуация. Енгелс доказва колко напразни са надеждите, че правителството на Бисмарк ще направи отстъпки на работниците. Разобличавайки социалната демагогия на Бисмарковото правителство, Енгелс се позовава на опита на Франция, на аналогичната политика на бонапартизма и по-специално на резултатите от въведеното от Луи Бонапарт всеобщо избирателно право. По такъв начин Енгелс предпазва работниците от присъщото на ласалианците идеализиране на всеобщото избирателно право като панацея, което може при всички условия да избави пролетариата от политическото потисничество и икономическата експлоатация.

Енгелс вижда главната задача на германския пролетариат в създаването на действително самостоятелна работническа партия, независима както от либерално-буржоазното влияние, така и от още по-разложителното влияние на пруската реакция. Политиката на работническата партия в конституционния конфликт трябва да бъде политика на поддържане буржоазната партия на прогресистите в борбата за всеобщо избирателно право и политически свободи, като същевременно безпощадно се бичува всяка нейна непоследователна стъпка и всяка слабост, „а на лицемерните кокетирания на реакцията да отговаря: с копие в ръка ще приемем твоите дарове, с копие, насочено напред“ (виж настоящия том, стр. 80).

Борбата на Маркс и Енгелс против ласалианството разчиствала пътя за проникване на идеите на научния комунизъм и за

разпространяване влиянието на Интернационала в Германия. За успеха на тази борба допринасяло и обстоятелството, че работническите маси въз основа на практическия опит на работническото движение в Германия и в другите страни се убеждавали в несъстоятелността на ласалианските догми. В писмото на Маркс „До председателя и управителния съвет на Общия германски работнически съюз" и в статиите на Енгелс „Към разтурянето на ласалианския работнически съюз" със задоволство се отбелязва, че под влияние на самия живот, под натиска на работническите маси съюзът е трябвало да постави въпросите за агитацията за политическа свобода, за нормиране на работния ден, за международно сътрудничество на работническата класа — въпроси, „които действително трябва да бъдат изходни точки на всяко сериозно работническо движение" (виж настоящия том, стр. 332).

Голямо внимание, съчувствие и подкрепа от страна на Маркс и Енгелс срещнала дейността на А. Бебел и на В. Либкнехт за създаване на истинска пролетарска партия в Германия. Въпреки някои грешки и слабости, които били разкритикувани от Маркс и Енгелс, по основния въпрос на политическия живот в Германия Бебел и Либкнехт за разлика от ласалианците стояли на правилна революционна позиция. „Виждайки слабите шансове на пролетарския и демократическия път, Ласал и ласалианците водеха колеблива тактика, като се приспособяваха към хегемонията на юнкера Бисмарк. Техните грешки се свеждаха към отклоняването на работническата партия върху бонапартистки-държавно-социалистически път. Напротив, Бебел и Либкнехт последователно отстояваха демократичния и пролетарския път, като се бореха и срещу най-малките отстъпки, давани на прусачеството, бисмарковщината, национализма" (В. И. Ленин. Съч., т. 19, стр. 293).

В „Декларация до лондонското Комунистическо просветно дружество на германските работници" Маркс високо оценява значението на състоялия се през 1868 г. в Нюрнберг конгрес на германските работнически съюзи, който заседавал под ръководството на А. Бебел и В. Либкнехт и се изказал за присъединяване към Интернационала.

Огромно значение за цялата по-нататъшна история на германското работническо движение имало основаването през 1869 г. в Айзенах на Социалдемократическата работническа партия. Въпреки известната теоретическа незрелост на айзенахците, която особено се проявила при разработването на теоретическата им програма, върху която се проявило отчасти влиянието на ласалианството, те все пак с помощта на Маркс и Енгелс успели „да положат здрав фундамент на действително социалдемократическа

работническа партия. А въпросът тогава беше именно за *фундамента* на партията" (В. И. Ленин. Съч., т. 19, стр. 293).

Основаването на Социалдемократическата работническа партия, която се присъединила към Международното работническо дружество, означавало голяма победа на идеите на Интернационала в работническото движение в Германия.

Редица произведения, публикувани в тома, отразяват постоянния стремеж на Маркс и Енгелс да помогнат за формирането на Социалдемократическата работническа партия, да издигнат теоретическото равнище на германските работници чрез пропагандиране идеите на научния комунизъм.

В статията „Карл Маркс" Енгелс се обявява против легендата за Ласал като родоначалник на германското работническо движение и като оригинален мислител. Напомняйки революционните традиции от 1848—1849 г., най-важните етапи от историята на Съюза на комунистите, Енгелс подчертава, че Ласал „имаше предшественик, който го превъзхождаше неизмеримо в интелектуално отношение, за съществуването на когото той наистина премълчаваше, като същевременно вулгаризираше трудовете му; неговото име е Карл Маркс" (виж настоящия том, стр. 381). В кратката, но богата по съдържание биография на Маркс Енгелс характеризира развитието на неговите идеи, дава оценка на неговите най-важни теоретически трудове и на партийно-политическата му дейност, включително и на ръководната му роля в Интернационала, организацията, която „бележи епоха в работническото движение" (виж настоящия том, стр. 385).

За да бъдат съживени революционните традиции от 1848—1849 г. и запознати германските работници с най-важното произведение на научния комунизъм, Маркс и Енгелс започнали да преиздават две свои произведения — „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт" и „Селската война в Германия".

В „Предговор към второто издание на „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт"" Маркс, засягайки отново въпроса за същността на бонапартизма, се обявява против заменянето на конкретния класов анализ на историческите събития с повърхностни исторически аналогии. Изказаните по този въпрос бележки от Маркс били до голяма степен насочени против погрешните възгледи на някои ръководители на германската социалдемокрация, които били възприели некритично разпространената фраза за цезаризма.

В „Предговор към второто издание на „Селската война в Германия"" Енгелс анализира станалите от 1848 г. изменения в икономическия и политическия живот на страната и ролята на раз-

личните класи и партии през този период от германската история. Оценявайки резултатите от Австро-пруската война от 1866 г., развоя на която той осветлява в „Бележки за войната в Германия“ (виж настоящия том, стр. 121—195), Енгелс прави ярка характеристика на позицията на пруската буржоазия и разкрива причините за присъщата ѝ страхливост и готовност да се съгласи на сделка с реакцията. Говорейки за промените, станали в германското работническо движение за 20 години, и за бъдещето на това движение, Енгелс поставя като главна проблема въпроса за съюзниците на пролетариата, за необходимостта работническата класа да се бори за ръководна роля по отношение на селските маси. Извънредно важният теоретически и политически извод за необходимостта от съюз между пролетариата и селяните, формулиран въз основа на опита от революциите през 1848—1849 г. в трудовете на Маркс „Класовата борба във Франция“ и „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт“, както и в произведението на Енгелс „Селската война в Германия“, тук е доразвит и конкретизиран. Енгелс посочва необходимостта от диференциран подход към селяните и прави анализ кои слоеве от селяните и поради какви причини могат да станат съюзници в революционната борба на пролетариата.

Като подчертал важността на решението на Базелския конгрес на Интернационала за поземлената собственост, Енгелс оказал помощ в изработването на правилната линия на Социалдемократическата партия, чието ръководство подценявало до известна степен значението, което това важно решение имало за Германия.

Резолюцията на Базелския конгрес за необходимостта да бъде премахната частната собственост върху земята и да бъде превърната в обществена собственост имала грамадно теоретическо и политическо значение за целия Интернационал. Тази резолюция, в подготовката на която най-непосредствено участие вземал Маркс (виж „Запис на речите на К. Маркс за поземлената собственост“, настоящия том, стр. 600—601), била доказателство за идейната победа на марксизма над защитниците на частната собственост — прудонистите, за победата на социализма над дребнобуржоазното реформаторство.

Още от първите крачки на дейността на Международното работническо дружество Маркс положил доста труд, за да привлече в дружеството английския пролетариат в лицето на неговите най-мощни организации — трейдюнионите (виж „Проекторезолюции относно условията за приемане на работническите организации в Международното работническо дружество“, настоящия том, стр. 18). В бележката „За връзките на Международното работ-

ническо дружество с английските работнически организации“ през октомври 1868 г. Маркс отбелязва: „... няма нито една що-годе значителна организация на британския пролетариат, която да не е представена в Генералния съвет на Международното работническо дружество пряко, чрез своите собствени водачи“ (виж настоящия том, стр. 349).

Маркс се надявал, че под идейното влияние на Интернационала, подкрепяно от опита на самото работническо движение, ще може да се преодолеят присъщата на трейдюнионите цехова изолираност, ограничеността на целите на борбата, която се свеждала само до защита на непосредствените икономически нужди на работниците, и отрицателното отношение към политическата борба на работническата класа, в резултат на което английският пролетариат се бил превърнал в политическо отношение в придатък към либералната партия. Маркс се стремял да бъдат освободени английските работници от опеката на либералната буржоазия, да бъдат изолирани опортюнистическите лидери на трейдюнионите и по такъв начин да се помогне за формирането на английския пролетариат в самостоятелна обществена и политическа сила. Водената по това време в Англия кампания за нова избирателна реформа била благоприятна за разрешаването на тези задачи. По инициатива на Маркс Интернационалът взел енергични мерки за основаване на Лига за реформа, която трябвало да стане ръководещ и организационен център на борбата на английските работници за всеобщо избирателно право. Маркс смятал, че за разлика от Франция и Германия, където преобладавало селското население и нямало буржоазнодемократически свободи, в Англия, където по-голямата част от населението съставлявал пролетариатът, където военната клика и бюрокрацията не играели още значителна роля, всеобщото избирателно право можело да бъде използвано от революционния пролетариат като лост за собственото му освобождение.

Изплашените от размаха на движението за избирателна реформа опортюнистически лидери на трейдюнионите положили всички усилия, за да ограничат рамките на движението, да окастрят неговите лозунги, да постигнат компромис с правителството. Редица публикувани в този том материали („Проекторезолюции на Генералния съвет относно вестник „Bee-Hive““ и др.) показват решителната борба на Маркс против съглашателството по най-важните въпроси на лидерите на трейдюнионите — тези представители на „работническата аристокрация“, отхранена със свръхпечалбите, които буржоазията получавала в резултат на промишления и колониалния монопол на Англия. Съглашателска-

та политика на опортюнистическите водачи на трейдюнионите била главната причина резултатът от широко разгърналото се движение да бъде сакатата избирателна реформа, която оставила без политически права мнозинството от трудещото се население на Англия.

Маркс считал за една от сериозните причини за неуспеха на борбата за реформа отказа на Лигата за реформа да подкрепи националноосвободителната борба на ирландския народ, което съдействувало за задълбочаване на пагубното за работническото движение разцепление между английските и ирландските работници. Бурният подем на революционната борба на ирландския народ за независимост накарал Маркс да се заеме непосредствено с ирландския въпрос, на който той придавал огромно теоретическо и политическо значение. Като вземал под внимание съотношението на класовите сили в самата Англия и революционните възможности на ирландското освободително движение, Маркс ревизирал творчески предишния си възглед по ирландския въпрос. Докато по-рано Маркс смятал, че работническото движение на потискащата — английската — нация ще донесе свобода на Ирландия, сега той стигнал до извода, че националното освобождение на Ирландия и осъществяването на революционно-демократически преобразования в аграрния строй на „Зеления остров" трябва да бъдат *„предварително* условие за *освобождението* на английската *работническа класа"* (виж настоящия том, стр. 410). Обосноваването от Маркс на искането да бъде дадена на Ирландия национална независимост, включително и отделянето ѝ от Англия, като лозунг на английското работническо движение било нов принос в разработването на принципите на пролетарската национална политика. Въз основа на опита на Ирландия Маркс, който направил по-нататъшна крачка в развитието на своите идеи по националния и колониалния въпрос, стигнал до изключително важния извод за необходимостта да се съчетае националноосвободителното движение в тази първа английска колония с борбата на пролетариата за социализъм в метрополията. Ръководейки се от това теоретическо положение, Маркс възпитавал английските работници и техните ръководители в Генералния съвет в дух на решителна и действена подкрепа на освободителното движение на потиснатите ирландци и разобличавал опортюнистическата позиция на лидерите на английските трейдюниони, заразени от буржоазен шовинизъм. Маркс бил душата и вдъхновителят на кампаниите, митингите и дискусиите в защита и подкрепа на бореща се Ирландия, докладчик и автор на резолюциите по ирландския въпрос.

Маркс се обявил решително в защита на жестоко преследваните от английското правителство ирландски дребнобуржоазни революционери — фенианците, макар и да критикувал тяхната заговорническа тактика. В написаната от него резолюция на Генералния съвет „Затворените в Манчестер фенианци и Международното работническо дружество" (20 ноември 1867 г.) смъртната присъда, произнесена срещу четирима фенианци, се оценявала като акт на политическо отмъщение от страна на английското правителство и се разобличавала съдебната фалшификация, въз основа на която е била произнесена присъдата. „Проекторезолюция на Генералния съвет относно политиката на британското правителство спрямо ирландските затворници" (16 ноември 1869 г.) била предложена от Маркс на откритата от него дискусия по ирландския въпрос, през време на която той се изказал два пъти (виж настоящия том, стр. 615—620). В тази резолюция Маркс разкрива фалшивата и антинародна политика на либералното правителство, като показва, че тя въпреки демагогските обещания и жалките реформи на Гладстон по същество не се различава по нищо от колонизаторската политика на консерваторите. Статиите на Маркс „Английското правителство и затворените фенианци", както и статиите му по ирландския въпрос, написани под влиянието на Маркс от дъщеря му Жени за френския вестник „Marseillaise", разкрили пред европейската общественост факти на свирепа разправа на управляващите класи в Англия с участниците в националноосвободителното движение в Ирландия, на варварско третиране на хвърлените в затворите на „човеколюбива" гладстоновска Англия фенианци.

В документите на Интернационала — „Генералният съвет до Федералния съвет на Романска Швейцария" (януари 1870 г.) и „Конфиденциално съобщение" (март 1870 г.) — Маркс обосновава интернационалното значение на ирландския въпрос, като показва важността на разрешаването на ирландската проблема за развитието на международното работническо движение и преди всичко за успехите на борбата на английския пролетариат. Той посочва, че една от основите на икономическото могъщество на английските господствуващи класи е колониалната експлоатация на Ирландия, станала *„цитаделата* на английския лендлордизъм" (виж настоящия том, стр. 409). В тези документи, като разкрива най-пълно позицията на Интернационала по ирландския въпрос, Маркс пише: „Неговата главна задача е да ускори социалната революция в Англия. За тази цел е необходимо да се нанесе решаващ удар в Ирландия" (виж настоящия том, стр. 440). Маркс призовава работническата класа на потискащата нация към ре-

шителна борба против всякакво национално потисничество. Той посочва, че една от главните причини за слабостта на английското работническо движение, въпреки неговата организираност, е разпалваната с всички средства от английската буржоазия национална вражда между английските и ирландските работници. Потискането на Ирландия и на другите колонии, подчертава Маркс, е огромна пречка за прогресивното развитие на самата Англия. „Народът, който поробва друг народ, кове собствените си вериги“ — така формулира Маркс един от най-важните принципи на пролетарския интернационализъм (виж настоящия том, стр. 441).

В раздела „Из ръкописното наследство на К. Маркс и Ф. Енгелс“ за пръв път се публикуват ръкописите на Маркс „Скица на непроизнесена реч по ирландския въпрос“ (ноември 1867 г.) и „Скица на доклада по ирландския въпрос, изнесен в лондонското Комунистическо просветно дружество на германските работници на 16 декември 1867 г.“, както и ръкописът на незавършеното произведение на Енгелс „История на Ирландия“ и няколкото написани от него фрагменти на същата тема. Тези ръкописи, за пръв път включени в Съчиненията, ярко показват, че основоположниците на марксизма са правили своите изводи по ирландския въпрос въз основа на всестранно проучване на историята на Ирландия и на англо-ирландските отношения.

В „Скица на непроизнесена реч по ирландския въпрос“ Маркс анализира задълбочено социално-икономическите процеси, които се извършвали в Ирландия, рисува картината на ужасяващите бедствия на народните маси в първата английска колония и въз основа на този анализ прави класическа характеристика на фенианското движение — нов етап в националноосвободителната борба на ирландците.

Във втория ръкопис — „Скица на доклада по ирландския въпрос“, — в основата на който е залегнала първата скица, Маркс характеризира основните исторически етапи на колониалното заробване на Ирландия от Англия, като показва пагубните за ирландския народ резултати от английското господство, процеса на унищожаване наченките на ирландската промишленост и на превръщане на тази страна в селскостопански придатък към метрополията. И в двете скици на Маркс, които са ярко изобличение на колониалната политика на господстващите класи в Англия и на методите на тяхното хазяйничене в поробените страни, с изключителна нагледност и сила е разкрита грабителската същност на този преврат в поземлените отношения в Ирландия, който се осъществявал в интерес на английските едри земевладелци и се

изразил в експроприирането на ирландските селяни, в масовото им изгонване от земята.

Публикуваният в тома ръкопис „История на Ирландия“ отразява работата на Енгелс върху замислената от него книга, обхващаща историята на тази страна от най-древни времена до 1870 г. Съдейки по стигналия до нас откъс и фрагментите, Енгелс възнамерявал да нарисува в тази книга широка картина на поробването на Ирландия от английските колонизатори и на многовековната борба на ирландския народ против потисниците му, както и да нанесе удар на буржоазните апологети на колониалното господство на Англия, на защитниците на реакционните расистко-колонизаторски идеи. В главата „Природни условия“ Енгелс опровергава решително опитите на английските географи, икономисти и историци да обявят географската среда за определящ фактор в историята и да докажат с помощта на псевдонаучни географски проучвания, че Англия била призвана да покори Ирландия (виж настоящия том, стр. 488). Енгелс дава подробно описание на климата и почвата на Ирландия с цел да разобличи фалшивите измислици на буржоазните автори, които оправдавали прогонването на ирландските селяни от земята с това, че „Ирландия поради самия си климат е била осъдена, вместо да произвежда зърнени храни за ирландците, да доставя месо и масло на англичаните“ (виж настоящия том, стр. 503). В главата „Древна Ирландия“ Енгелс, обявявайки се против некритическия подход към ранните периоди от ирландската история и националистическото им разкрасяване, същевременно насочва главния огън на своята критика срещу шовинистическите опити на английските буржоазни историци (Голдуин Смит и др.) да представят древните ирландци като изостанал народ, неспособен да създава своя собствена култура и цивилизация и заимствувал тази култура от пришълците нормани и от англичаните.

Историята на древна Ирландия, посочва Енгелс в своето произведение и във фрагментите към него, показва самостоятелността и надареността на ирландския народ; историческото минало на тази страна, подчертава Енгелс, изобилствува с героични епизоди от борбата с чуждите завоеватели. Като критикува произведенията на английските буржоазни историци за Ирландия, Енгелс разкрива някои присъщи на буржоазната историография изобщо черти. Разобличавайки буржоазния обективизъм, Енгелс подчертава, че прословутата „обективност“ е само маскировка, която прикрива апологетичната същност на писанията на буржоазните историци, готови в угода на буржоазията да фалшифи-

цират историческата действителност, да превръщат историческата наука в добре пласираща се стока.

Важно значение има направеният от Енгелс извод за характера на така нареченото норманско завоюване на редица страни в Европа през периода на ранното Средновековие. Енгелс опровергава реакционните норманистки теории, приписващи на норманите ролята на основатели на много държави в Европа, и показва истинския резултат от нахлуванията на норманите в Ирландия и в други страни. Характеризирайки тези нахлувания като „разбойнически набези“, той доказва, че ползата за историческото развитие от тях „е била съвсем нищожна в сравнение с огромните и безплодни дори за самите скандинавски страни смутове, предизвикани от тези набези“ (виж настоящия том, стр. 523).

Като разобличава жестоката експлоататорска политика на английските колонизатори в Ирландия, Енгелс развива мисълта, че в последна сметка тази насилствена, асимилаторска политика е обречена на провал. Английските господствуващи класи, изтъква Енгелс, не успяха и няма да успеят въпреки всичките си усилия да изкоренят националните традиции на ирландския народ и да го примирят с английското господство. Произведението на Енгелс е изпълнено с горещо съчувствие към потиснатия народ и с омраза към колониалната система на капитализма. Допълвайки речите на Маркс по ирландския въпрос, то е пример на отстояване на пролетарските принципи по националния въпрос. „Политиката на Маркс и Енгелс по ирландския въпрос — пише В. И. Ленин — е много голям, досега запазил грамадно *практическо* значение пример как трябва да се отнася пролетариатът на потискащите нации към националните движения“ (В. И. Ленин. Съч., т. 20, стр. 457).

Истински пролетарската, интернационалистическа позиция на Маркс и Енгелс по ирландския въпрос предизвикала ожесточена съпротива от страна на шовинистически настроените лидери на трейдюнионите, както и от страна на новия противник на марксизма в Интернационала — бакунизма.

Редица статии и документи, включени в настоящия том, отразяват непримиримата борба на Маркс и Енгелс както против теоретическите възгледи на Бакунин, така и против неговата дезорганизаторска, подривна дейност в Интернационала.

В написания от Маркс документ „Международното работническо дружество и Алиансът на социалистическата демокрация“ се разобличава намерението на Бакунин и неговите привърженици да включат в Интернационала Алианса на социалистическата демокрация като отделна международна организация със своя програма, със своя организационна структура и свои ръководни

органи, за да могат, опирайки се на тази организация, да овладеят Интернационала и да го подчинят на анархисткото влияние. В писмото на Генералния съвет до централното бюро на Международния алианс на социалистическата демокрация от 9 март 1869 г. се критикува главната точка от програмата на бакунистите — искането за „политическо, икономическо и социално изравняване на класите“. Като разкрива истинската същност на това искане, свеждащо се до буржоазната проповед за „хармония между труда и капитала“, Маркс пише: „Не *изравняване на класите* — безсмислица, на практика неосъществима, — а напротив, *унищожаване на класите* — ето истинската тайна на пролетарското движение, която е великата цел на Международното работническо дружество“ (виж настоящия том, стр. 367).

Като им било отказано да бъде приет Алиансът при поставените от тях условия, бакунистите заявили, че са съгласни да разтурят своята организация с цел нейните членове да влязат в местните секции на Интернационала. Но на практика Бакунин и неговите привърженици запазили Алианса като тайна организация, чиято задача била да води борба против Генералния съвет и неговия вожд Маркс.

Бакунистите възнамерявали да започнат тази борба още на следващия конгрес на Интернационала в Базел, в дневния ред на който по тяхно настояване бил включен въпросът за отменяване правото на наследяване.

В написания от Маркс доклад на Генералния съвет за правото на наследяване се развива мисълта, че признаването на отменяването на правото на наследяване за отправна точка на социалния преврат, което Бакунин е заимствувал от Сен-Симон, е „погрешно теоретически и реакционно на практика“ (виж настоящия том, стр. 387). Поставяйки въпроса за правото на наследяване върху конкретна историческа почва, Маркс доказва, че то зависи от съществуващия обществен строй и се изменя във връзка с измененията на този строй. „Както и цялото гражданско право изобщо — пише Маркс, — законите за наследяване са не *причина, а следствие, юридически извод* от *съществуващата икономическа организация на обществото,* която се базира на частната собственост върху средствата за производство, т. е. върху земята, суровините, машините и пр. ... Ние трябва да се борим с причината, а не със следствието, с икономическата база, а не с нейната юридическа надстройка“ (виж настоящия том, стр. 386). Маркс доказва, че искането да се отмени правото на наследяване не само е несъстоятелно теоретически, но и вредно в политическо отношение, тъй като може само да отклони пролетариата от него-

вите действителни задачи и да отблъсне от него съюзника му — селяните. Вместо да сложи началото на социалната революция, това бакунистко искане може да сложи край на тази революция.

На Базелския конгрес опитът на бакунистите да заграбят ръководството в Интернационала се провалил. Това дало сигнал за открита и непрекъсната война на бакунистите против Генералния съвет и всички секции на Интернационала, които отхвърляли възгледите на Бакунин и особено неговата проповед за пълно въздържане от политическа дейност. Център на подривната дейност на бакунистите станала Швейцария, където те успели временно да превърнат в свое оръдие печатния орган на Романския федерален комитет „Égalité".

В споменатото по-горе окръжно „Конфиденциално съобщение" Маркс проследява цялата история на отношенията на Интернационала с Алианса. Засягайки въпросите, които служили като повод за нападки на бакунистите срещу Генералния съвет, Маркс дава дълбока теоретическа обосновка на политиката на ръководния орган на Интернационала, по-специално по ирландския въпрос. Маркс разобличава дезорганизаторската, двулична позиция на Бакунин, като доказва, че въпреки официалната декларация за разтуряне на Алианса, той го е запазил като тайна организация.

В борбата против бакунистите — тези типични представители на дребнобуржоазното бунтарство — Маркс имал подкрепата на Руската секция на Интернационала, създадена през пролетта на 1870 г. в Женева от руските политически емигранти, ученици на Н. Г. Чернишевски и Н. А. Добролюбов. Руската секция изпратила на Маркс програмата и устава си, а също и писмо, с което го молела да бъде неин представител в Генералния съвет. Маркс проявявал особен интерес към революционното движение в Русия като към сила, насочена против общия враг на европейската демокрация — руския царизъм. Маркс дал съгласието си да представлява Руската секция в Генералния съвет и ѝ писал: „Такива трудове като труда на Флеровски и на вашия учител Чернишевски правят истинска чест на Русия и доказват, че вашата страна също започва да участвува в общото движение на нашия век" (виж настоящия том, стр. 431).

В. И. Ленин преценява дейността на Руската секция като опит „да пренесат в Русия най-напредничавата и най-голямата особеност на „европейското устройство" — Интернационала" (В. И. Ленин. Съч., т. 1, стр. 289).

Макар че по мирогледа си членовете на Руската секция са били общо взето привърженици на дребнобуржоазния социализъм,

тяхна огромна историческа заслуга е било това, че те решително се обявявали против бакунистката проповед за въздържане от политическата борба, както и против неговата бунтарска анархистка тактика.

Искането за въздържане от политическата борба било главното искане, около което бакунистите се стремели по това време да обединят всички антимарксистки течения в Интернационала. Ето защо в дневния ред на редовния конгрес на Интернационала, който трябвало да бъде свикан през лятото на 1870 г. в Майнц, Маркс включил точката: „Съотношението между политическата дейност и социалното движение на работническата класа“ (виж настоящия том, стр. 465). Обаче конгресът не можал да се състои поради започналата през юли 1870 г. Френско-пруска война.

Дейността на Маркс и Енгелс за създаването и укрепването на Интернационала — първата в историята масова революционна международна организация на пролетариата, която по думите на В. И. Ленин постави „основата на пролетарската, международната борба за социализъм“ (В. И. Ленин. Съч., т. 29, стр. 300) — имала световноисторическо значение. Тази дейност била извънредно важен етап в борбата на основоположниците на марксизма за пролетарска партия, за разпространяване великите идеи на научния комунизъм. Както показват материалите в настоящия том, още през първите години от историята на Международното работническо дружество революционното учение на Маркс и Енгелс успява да завоюва здрави позиции в работническото движение, марксизмът спечелва важни победи над различните течения, чужди и враждебни на пролетариата. Периодът от развитието на Интернационала, отразен в настоящия том, целият развой и резултатите от борбата между теченията в работническото движение през този период подготвили почвата за неизбежното възтържествуване на марксисткото учение — могъщото идейно оръжие на пролетариата в борбата му за революционно преустройство на обществото.

*

* *

В настоящия том са включени 36 материала, които не са влезли в първото издание на Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс. Между тях са „Конспект на първия том на „Капиталът““ и „История на Ирландия“ от Енгелс, скиците на непроизнесена реч и докладът на Маркс по ирландския въпрос, редица документи на Интернационала и записи на речи на Маркс и т. н. От новоклю-

чените произведения 16 за пръв път се печатат на руски език, а 14 от тях изобщо се публикуват за пръв път.

В раздела „Из ръкописното наследство на К. Маркс и Ф. Енгелс“ са включени подготвителните работи на Маркс и Енгелс по ирландския въпрос. Ръкописите на рецензиите на Енгелс за първи том на „Капиталът“ за „Rheinische Zeitung“ и за „The Fortnightly Review“ и на неговия конспект на този том, както и статиите на Маркс „Моят плагиат от Ф. Бастиа“, които имат много общо с аналогичните, публикувани още приживе на авторите произведения, посветени на популяризирането на „Капиталът“, се дават заедно с печатните произведения.

В „Приложения“ са включени документи, в написването или редактирането на които е взел участие Маркс, протоколни записи на речите, произнесени на заседания на Генералния съвет, и отчети за речи, печатани във вестници, които поради краткостта и несъвършенството на записа не могат да бъдат поместени в основния текст на тома. В раздела „Приложения“ са включени и статии, написани от жената на Маркс и дъщеря му Жени с неговото непосредствено участие. Всички тези документи са извънредно важни за разкриване дейността на Маркс по ръководенето на Интернационала.

Международният характер на дейността на Маркс намерил израз и в това, че той изготвял документите на Интернационала на различни езици, често пъти паралелно на няколко езика. При подготовката на руския текст са използвани голям брой печатни и ръкописни варианти на тези документи на различни езици, като най-важните различия в текста са отбелязани в бележките под линия към съответните произведения. Заглавията на статиите са дадени според оригинала.

Институт по марксизъм-ленинизъм
при ЦК на КПСС

К. МАРКС
Ф. ЕНГЕЛС

СЕПТЕМВРИ 1864—ЮЛИ 1870

ADDRESS

AND

PROVISIONAL RULES

OF THE

WORKING MEN'S INTERNATIONAL ASSOCIATION,

ESTABLISHED SEPTEMBER 28, 1864,

AT A PUBLIC MEETING HELD AT ST. MARTIN'S HALL, LONG ACRE, LONDON.

PRICE ONE PENNY.

PRINTED AT THE "BEE-HIVE" NEWSPAPER OFFICE,
10, BOLT COURT, FLEET STREET.

1864.

Титулната страница на първото издание на Учредителния манифест и Временния устав на Международното работническо дружество

К. МАРКС

УЧРЕДИТЕЛЕН МАНИФЕСТ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО

ОСНОВАНО НА 28 СЕПТЕМВРИ 1864 Г. НА ПУБЛИЧНОТО СЪБРАНИЕ, СЪСТОЯЛО СЕ В СЕНТ–МАРТИНС–ХОЛ, ЛОНГ ЕЙКР, В ЛОНДОН[1]

Работници!

Факт е, че мизерията на работническите маси от 1848 г. до 1864 г. не се е намалила, и все пак по развитието на индустрията и търговията този период няма равен на себе си в аналите на историята. В 1850 г. един умерен добре осведомен орган на английската буржоазия предсказваше, че ако вносът и износът на Англия се увеличат с 50%, пауперизмът в тази страна ще изчезне. Уви! На 7 април 1864 г. канцлерът на съкровището зарадва своята парламентарна аудитория с декларацията, че общата сума на износа и вноса в Англия в 1863 г. е възлизала на не по-малко от 443 955 000 фунта стерлинги! „Една изумителна сума, почти три пъти по-голяма от сумата на цялата британска търговия през сравнително неотдавна миналата епоха от 1843 г.!“ Въпреки това канцлерът красноречиво говори за „бедността“. „Помислете“ — провикна се той — „за ония, които се намират пред прага на бедността“, за „работната заплата, която — не се е увеличила“, за „човешкия живот, който в девет случаи от десет се свежда до борба за съществуване!“[2] Но той премълча за ирландския народ, който на север постепенно бива изтласкван от машините, а на юг — от овчите стада, макар че в тази нещастна страна дори броят на овцете намалява, наистина не тъй бързо както броят на хората. Той не повтори онова, което току-що се бяха изпуснали да кажат представителите на аристокрацията във внезапен пристъп на страх. Когато паниката, предизвикана от „удушвачите“[3], достигна известни размери, камарата на лордовете назначи комисия, която да разследва заточенията и каторжната работа и

публикува резултатите във вид на отчет. Нейният доклад бе публикуван в обемистата Синя книга от 1863 г.[4] и с официални факти и цифри доказа, че в Англия и Шотландия най-лошите от углавните престъпници — каторжниците — работят много по-малко и се хранят много по-добре от английските и шотландските селскостопански работници. Но това още не е всичко. Когато вследствие на Гражданската война в Америка работниците от Ланкашир и Чешир бяха изхвърлени на улицата, същата камара на лордовете изпрати в тези индустриални окръзи лекар с поръчение да установи минималното количество въглерод и азот, което, дадено по най-евтина цена и в най-проста форма, би било, средно взето, достатъчно за „предотвратяване заболяванията, причинявани от глада". Доктор Смит, медицински пълномощник, установи, че 28 000 грана въглерод и 1 330 грана азот за седмица съставляват минимума, който може да поддържа живота на средновъзрастен човек... точно на равнището, под което започват заболяванията, причинявани от глада; той откри по-нататък, че това количество почти точно съответствува на оскъдната храна, с която под гнета на крайната нужда фактически са принудени да преживяват работниците от памучните фабрики.* Но слушайте по-нататък! Същият учен доктор след известно време беше отново натоварен от медицинския инспектор на Тайния съвет да изследва храненето на най-бедната част на работническата класа. Резултатите от неговото изследване са изложени в „Шестия отчет за здравословното състояние на населението", издаден тази година по разпореждане на парламента.[5] Какво откри докторът? Че тъкачите на копринени тъкани, шивачките, работниците, произвеждащи ръкавици, плетачите на чорапи и другите работници не получават средно** дори онази минимална дажба, която се дава на безработните работници от памучната индустрия, дори онова количество въглерод и азот, което е „тъкмо достатъчно за предотвратяване на заболяванията, причинявани от глада".

„Нещо повече" — четем в отчета, — „при изследване на семействата, принадлежащи към селскостопанското население, се оказа, че над една пета от тези семейства не получава необходимия минимум от съдържаща въглерод храна, че над една трета от тези семейства не получава необходимия ми-

* Едва ли е нужно да напомняме на читателя, че въглеродът и азотът заедно с водата и някои неорганически вещества са суровите материали за човешката храна. Обаче за да хранят човешкия организъм, тези прости химически съставни части трябва да бъдат внасяни в него във вид на растителни или животински вещества; картофите например съдържат главно въглерод, докато пшеничният хляб съдържа въглерод и азот в нужната пропорция.

** В немския текст е добавено „от година на година". *Ред.*

нимум от съдържаща азот храна и че в три графства (Беркшир, Оксфордшир и Съмърсетшир) недостигът на азотните вещества в храната е обикновено явление." „Трябва да се има предвид" — добавя официалният отчет, — „че лишенията в храненето се понасят особено трудно и че по правило влошаването на храната се наблюдава само след най-различен вид лишения... Дори поддържането на чистота се оказва скъпо и трудно и ако от чувство за собствено достойнство все още се правят опити, всеки такъв опит означава допълнителни мъки от глада." „Това навежда на печални размишления, особено ако си спомним, че бедността, за която става тук дума, не е заслужено възмездие за безделие; във всички случаи това е бедност на трудещото се население. В действителност трудът, за който работниците получават тази оскъдна храна, в повечето случаи е извънредно продължителен."

Отчетът изнася странния и твърде неочакван факт, че „от всички части на Обединеното кралство" — Англия, Уелс, Шотландия и Ирландия — „именно в Англия", в най-богатата част на кралството, „селскостопанското население се храни най-лошо"; че дори селскостопанските работници в Беркшир, Оксфордшир и Съмърсетшир се хранят по-добре от грамадния брой квалифицирани занаятчии в източната част на Лондон.

Това са официални данни, публикувани по разпореждане на парламента в 1864 г., в златния век на свободната търговия, в същото време, когато канцлерът на съкровището съобщаваше на камарата на общините, че

„в положението на средния работник във Великобритания е настъпило подобрение, което трябва да се признае за изключително и за нямащо равно на себе си в нито една страна и в нито една епоха."

На това официално славословие рязко противоречи сухата забележка на официалния отчет за здравословното състояние:

„Под обществено здраве на една страна се подразбира здравето на масите на нейното население, а как могат тези маси да бъдат здрави, ако не им бъде осигурено до самите им низини поне поносимо съществуване."

Заслепен от играта на статистическите цифри, свидетелствуващи за „прогреса на нацията", канцлерът на съкровището възклицава в див екстаз:

„От 1842 до 1852 г. подлежащият на данъчно облагане доход на страната се е увеличил с 6%... За осем години, от 1853 до 1861 г., той се е увеличил, ако вземем за основа дохода в 1853 г., с 20%! *Фактът е толкова поразителен, че изглежда почти невероятен!... Това смайващо увеличение на богатството и могъществото"* — добавя г. Гладстон — „е изцяло ограничено до имотните класи!"[6]

Ако искате да узнаете при какви условия, които влекат след себе си загуба на здраве, деморализация и умствено израждане, се е създавало и се създава от работническата класа това *„смай-*

ващо увеличение на богатството и могъществото, което е изцяло ограничено до имотните класи", погледнете описанието на печатниците и работилниците за мъжки и дамски дрехи в последния Отчет за здравословното състояние"[7]. Сравнете с по-горе цитираното твърдение издадения в 1863 г. „Отчет на комисията за детския труд", в който между другото се казва, че

„грънчарите, както мъжете, така и жените, във физическо и умствено отношение са най-израждащата се група от населението", че „нездравото дете на свой ред става нездрав родител", че „прогресиращото влошаване на расата е неизбежно" и че „израждането на населението на Стафордшир би било още по-значително, ако не е постоянният приток от съседните области и ако не са браковете с по-здравите групи на населението".[8]

Хвърлете един поглед на Синята книга с доклада на Тременхир за „Оплакванията на хлебарските калфи"![9] А кого не е накарало да изтръпне парадоксалното твърдение на фабричните инспектори, потвърдено от официалната статистика за ражданията и смъртността, че по времето, когато ланкаширските работници временно прекратили работата в памучните фабрики поради памучната криза и били заставени да гладуват, здравословното им състояние се подобрило и че смъртността на децата през този период намаляла, тъй като майките получили, най-сетне, възможност да ги кърмят, вместо да ги хранят с опиумна микстура?

Но да погледнем още веднъж лицевата страна на медала! Отчетът за подоходния и имуществения данък, представен на камарата на общините на 20 юли 1864 г., показва, че броят на лицата с ежегоден доход по оценката на бирника от 50 000 и повече фунта стерлинги се е увеличил от 5 април 1862 до 5 април 1863 г. с 13, т. е. порастнал е от 67 на 80. От същия отчет се вижда, че около 3000 души делят помежду си годишен доход от 25 000 000 фунта стерлинги, т. е. сума, която превишава годишния доход на цялата маса селскостопански работници на Англия и Уелс. Погледнете преброяването от 1861 г. и ще видите, че броят на земевладелците от мъжки пол в Англия и Уелс е намалял от 16 934 в 1851 г. на 15 066 в 1861 г.; това означава, че концентрацията на поземлената собственост се е увеличила за 10 години с 11%. Ако в Англия концентрацията на поземлената собственост в малко ръце се извършва и по-нататък със същата бързина, поземленият въпрос извънредно ще се опрости, както е било в Римската империя, когато Нерон се е усмихнал злорадно, като чул, че половината от африканската провинция принадлежи на шест земевладелци.

Ние се спряхме така подробно на тия „факти — толкова поразителни, че изглеждат почти невероятни", защото Англия заема първо място в Европа по отношение на търговията и индустрия-

та.* Спомнете си, че преди няколко месеца един от емигриралите синове на Луи-Филип публично поздравяваше английските селскостопански работници с тяхната участ, която била по-добра от участта на техните по-малко щастливи другари от другата страна на Ламанш. В действителност при донякъде изменени местни условия и в по-малък мащаб същите факти, както и в Англия, се повтарят във всички индустриални и напреднали страни на континента. Във всички тия страни от 1848 г. се наблюдава нечувано развитие на индустрията и от никого несънувано разширение на вноса и износа. Във всички тия страни „увеличението на богатството и могъществото, което е изцяло ограничено до имотните класи", действително бе „смайващо". Във всички тия страни, както и в Англия, реалната работна заплата** се е малко повишила за малцинството на работническата класа, докато повишаването на номиналната работна заплата за мнозинството също така малко означаваше реално увеличаване на благосъстоянието, както например за обитателите на лондонския дом за бедни или на приюта за сираци — фактът, че необходимите за издръжката им продукти в 1861 г. са стрували 9 ф. ст., 15 шилинга и 8 пенса вместо 7 ф. ст., 7 шилинга и 8 пенса в 1852 г. Навсякъде широките маси на работническата класа слизаха все по-ниско и по-ниско, най-малко в същата степен, в която стоящите над тях класи се изкачваха нагоре по обществената стълба. Във всички страни на Европа сега е истина, очевидна за всеки непредубеден ум и отричана само от ония, които са заинтересовани да залъгват другите с лъжливи надежди, че нито усъвършенствуването на машините***, нито прилагането на науката в производството, нито подобряването на средствата за съобщения, нито новите колонии, нито емиграцията, нито новите пазари, нито свободната търговия, нито всичко това, взето заедно, може да премахне мизерията на трудещите се маси, но че тъкмо обратно — върху съвременната порочна основа всяко ново развитие на производителните сили на труда неизбежно задълбочава обществените противоположности и изостря обществените антагонизми. През време на тази „смайваща" епоха на икономически прогрес гладната смърт почти придоби в столицата на Британската империя характер на институция. Тази епоха е отбелязана в летописите на света с все по-честите повторения, с все по-широките размери и с все по-

* В немския текст е добавено: „и фактически я представлява на световния пазар." *Ред.*

** В немския текст е добавено: „т. е. количеството хранителни продукти, което може да бъде купено с получаваната парична заплата". *Ред.*

*** В немския текст е добавено: „нито химическите открития". *Ред.*

гибелните резултати на социалната чума, наричана търговско-промишлена криза.

След неуспеха на революцията от 1848 г. всички партийни организации и органи на партийния печат на работническата класа на континента бяха унищожени от грубото насилие, най-прогресивните синове на работническата класа избягаха отчаяни в задатлантическата република и краткотрайните мечти за освобождение изчезнаха с настъпването на една епоха на индустриална треска, нравствено разложение и политическа реакция. Поражението на работническата класа на континента, за което не малко допринесе дипломацията на английското правителство, действуващо тогава, както и сега, в братски съюз със санктпетербургския кабинет, скоро разпространи своето заразително действие и отвъд Ламанша. Поражението на братята по класа на континента доведе до униние английската работническа класа и скърши вярата ѝ в собственото ѝ дело, а на поземлените и паричните магнати то върна тяхната до известна степен разколебана самоувереност. Те нахално оттеглиха отстъпките, които бяха вече официално оповестени. Откриването на нови златоносни земи породи грамадна емиграция, в резултат на която британският пролетариат понесе незаменими загуби. Други, по-рано активни негови представители, съблазнени от временното увеличение на заетостта и работната заплата, се превърнаха в „политически стачкоизменници". Всички опити да се подкрепи или преобразува чартисткото движение напълно се провалиха; печатните органи на работническата класа един след друг прекратиха своето съществуване вследствие равнодушието на масите; и наистина като че ли никога по-рано работническата класа в Англия не се е примирявала до такава степен с положението на политическо нищожество. Ако по-рано между работническата класа в Англия и работническата класа на континента не е имало солидарност в действията, сега във всеки случай се наблюдаваше солидарност в поражението.

И все пак изтеклият след революцията от 1848 г. период имаше и положителни черти. Ще отбележим тук само две важни събития.

След тридесетгодишна борба, която английската работническа класа води с изумително упорство, тя използва временния конфликт между земевладелската и паричната аристокрация, за да извоюва закона за десетчасовия работен ден.[10] Извънредно благотворните последици на този закон за фабричните работници във физическо, нравствено и умствено отношение, отбелязвани всяко полугодие в отчетите на фабричните инспектори, са сега общопризнати. Повечето европейски правителства трябваше да приемат в повече или по-малко изменена форма английския фабричен за-

кон и самият английски парламент е принуден всяка година да разширява сферата на действие на този закон. Но в това мероприятие за работниците, освен неговото практическо значение, имаше още нещо друго, което съдействуваше на неговия удивителен успех. Чрез устата на своите най-известни учени от рода на доктор Юр, професор Сениър и други мъдреци от този сорт буржоазията предсказваше и безкрайно твърдеше, че всяко законодателно ограничение на работното време трябвало да прозвучи като погребален звън за британската индустрия, която, както и вампирът, може да съществува само хранейки се с кръв. преди всичко — с детска кръв. В древността убиването на деца било тайнствен обред на религията на Молох, но се практикувало само при особено тържествени случаи, може би веднъж в годината; при това Молох не проявявал изключителна склонност към децата на бедните. Борбата около законодателното ограничаване на работния ден се водеше с толкова по-голямо ожесточение, защото освен страха на алчните за печалба, тук ставаше въпрос за големия спор между сляпото господство на закона за търсенето и предлагането, в който се състои политическата икономия на буржоазията, и общественото производство, управлявано от общественото предвиждане, в което се състои политическата икономия на работническата класа. Затова законът за десетчасовия работен ден беше не само важен практически успех, но и победа на един принцип; за пръв път политическата икономия на буржоазията открито капитулира пред политическата икономия на работническата класа.

Но предстоеше още по-голяма победа на политическата икономия на труда над политическата икономия на собствеността.* Говорим за кооперативното движение и особено за кооперативните фабрики, основани без всякаква подкрепа с усилията на не много смели „ръце“. Значението на тези велики социални опити не може да бъде надценено. Не на думи, а на дело работниците доказаха, че производството в голям мащаб, и при това водено съобразно с изискванията на съвременната наука, е осъществимо без класата на господарите, използващи труда на класата на наемните работници; че за успешно производство оръдията на труда не трябва да бъдат монополизирани като оръдия за господство над работника и за неговото експлоатиране и че както робският и крепостният труд, така и наемният труд е само преходна и низша** форма, която трябва да отстъпи място на асоциирания труд, изпълняван доброволно, с въодушевление и радост. В Англия се-

* В немския текст вместо думите „политическата икономия на собствеността“ е напечатано: „политическата икономия на капитала“. *Ред.*

*** В немския текст е добавено: „обществена“. *Ред.*

мената на кооперативната система бяха посети от Роберт Оуен; опитите, които работниците направиха на континента, представляват всъщност практически извод от теориите, не изобретени, но провъзгласени високо в 1848 г.

По същото време опитът от периода 1848—1864 г. несъмнено доказа*, че колкото и превъзходен да е по принцип и колкото и полезен да е на практика кооперативният труд, никога няма да бъде в състояние нито да спре растежа на монопола, който се извършва в геометрична прогресия, нито да освободи масите, нито дори осезателно да облекчи бремето на тяхната мизерия, докато не излезе от тесния кръг на случайните усилия на отделни работници. Именно затова вероятно благонамерени аристократи, буржоазни дърдорковци-филантропи и дори педантични икономисти — всички като един неочаквано започнаха да сипят предизвикващи отвращение похвали за същата тази система на кооперативен труд, която те напразно се стараеха да погубят в зародиш, която те осмиваха като утопия на мечтатели или клеймяха като кощунство на социалистите. За да освободи трудещите се маси, кооперативният труд трябва да се развива в общонационален мащаб и следователно с общонационални средства. Но магнатите на земята и магнатите на капитала винаги ще използват своите политически привилегии за защита и увековечаване на своите икономически монополи. Те не само няма да съдействуват за освобождението на труда, но, напротив, и в бъдеще ще издигат всевъзможни препятствия по неговия път. Спомнете си с каква насмешка в последната сесия на парламента лорд Палмерстон се нахвърли върху защитниците на законопроекта за правата на ирландските арендатори: камарата на общините — се провикна той — е камара на земевладелците.[11]

Затова завоюването на политическата власт е станало велик дълг на работническата класа. Работниците изглежда са разбрали това, тъй като в Англия, Германия, Франция и Италия се наблюдават едновременно оживление и едновременни опити за политическото реорганизиране на работническата партия.

Един от елементите на успеха — численост — работниците вече имат; но числеността решава въпроса само когато масата е обхваната от организация и се ръководи от знанието. Опитът на миналото показа, че пренебрежителното отношение към братския съюз, който трябва да съществува между работниците от разните страни и да ги въодушеви здраво да се защищават един друг в

* В немския текст е добавено: „което най-виднитe вождове на работническата класа още през 1851—1852 г. застъпваха по отношение на кооперативното движение в Англия.“ *Ред.*

борбата за своето освобождение, се наказва с общо поражение на техните разпокъсани усилия. Тази мисъл накара работниците от разни страни ,събрани на 28 септември 1864 г. на публично събрание в Сент-Мартинс-хол, да основат Международното дружество.

Още едно убеждение въодушевяваше участниците в това събрание.

Ако освобождението на работническата класа изисква братско сътрудничество между работниците*, как могат те да изпълнят тази велика задача при една външна политика, която има престъпни цели, спекулира с националните предразсъдъци и в грабителски войни пролива кръвта и прахосва богатството на народа? Не мъдростта на господствуващите класи, а героичната съпротива на английската работническа класа против тяхното престъпно безумие спаси Западна Европа от авантюрата на позорен кръстоносен поход за увековечаване и разпространяване на робството отвъд Атлантическия океан.[12] Безсрамното одобрение, лицемерните симпатии или идиотското равнодушие, с което висшите класи на Европа гледаха как Русия завладява планинските крепости на Кавказ и умъртвява героична Полша, огромните и несрещащи никаква съпротива попълзновения на тази варварска държава, чиято глава е в Санкт-Петербург, а ръцете ѝ във всички европейски кабинети, посочиха на работническата класа нейния дълг — да овладее тайните на международната политика, да следи дипломатическата дейност на своите правителства и в случай на необходимост да ѝ противодействува с всички средства, които има на свое разположение; а в случай на невъзможност да предотврати тази дейност — да се обедини за едновременното ѝ разобличаване и да се стреми простите закони на нравствеността и справедливостта, които трябва да регулират отношенията между частните лица, да станат висши закони и в отношенията между народите.

Борбата за такава външна политика е част от общата борба за освобождението на работническата класа.

Пролетарии от всички страни, съединявайте се!

Написано от К. Маркс
между 21 и 27 октомври 1864 г.

Напечатано в брошурата „Address and Provisional Rules of the Working Men's International Association, Established September 28, 1864, at a Public Meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London", издадена в Лондон през ноември 1864 г. Авторският превод на немски език е отпечатан във вестник „Social-Demokrat", бр. 2 и 3 от 21 и 30 декември 1864 г.

Печата се по текста на брошурата, сверен с текста на вестник „Social-Demokrat".

Превод от английски

---

* В немския текст е добавено: „от различните страни". *Ред.*

К. МАРКС

ВРЕМЕНЕН УСТАВ НА ДРУЖЕСТВОТО[13]

Като вземат под внимание:

че освобождението на работническата класа трябва да бъде извоювано от самата работническа класа; че борбата за освобождение на работническата класа означава борба не за класови привилегии и монополи, а за равни права и задължения и за унищожаване на всякакво класово господство;

че икономическото подчиняване на трудещия се от монополиста, който владее средствата на труда, т. е. източниците на живота, лежи в основата на робството във всичките му форми, на всяка социална онеправданост, умствена недоразвитост и политическа зависимост;

че икономическото освобождение на работническата класа е следователно великата цел, на която всяко политическо движение трябва да бъде подчинено като средство;

че всички усилия, насочени към тази велика цел, са се оказвали досега безуспешни поради недостатъчната солидарност между работниците от различните отрасли на труда във всяка страна и липсата на братски съюз на работническата класа от различните страни;

че освобождението на труда е не местен и не национален, а социален проблем, обхващащ всички страни, в които съществува съвременно общество, и че неговото разрешаване зависи от практическото и теоретическото сътрудничество на най-напредналите страни;

че сегашният нов подем на движението на работническата класа в най-развитите промишлени страни на Европа, като събужда нови надежди, е същевременно сериозно предупреждение

против повтаряне на старите грешки и изисква незабавно обединяване на все още разединените движения;

като вземат под внимание посочените съображения, долуподписаните членове на комитета, упълномощени за това с решение на публичното събрание, състояло се на 28 септември 1864 г. в Сент-Мартинс-хол в Лондон, предприеха необходимите стъпки за основаване на Международно работническо дружество.

Те заявяват, че това Международно дружество и всички влезли в него дружества и отделни лица ще признават истината, справедливостта и нравствеността за основа на отношенията си един към друг и към всички хора, независимо от цвета на тяхната кожа, вярванията или националността им.

Те смятат за дълг на човека да иска права на човек и гражданин не само за самия себе си, но и за всеки човек, който изпълнява своите задължения. Няма права без задължения, няма задължения без права[14].

Изхождайки от всичко това, те съставиха следния Временен устав на Международното дружество:

1. Настоящото дружество е основано с цел да служи като център за връзки и сътрудничество между работническите дружества, които съществуват в различните страни и преследват еднаква цел, а именно — защитата, развитието и пълното освобождение на работническата класа.

2. Дружеството взема името „Международно работническо дружество".

3. През 1865 г. в Белгия ще бъде свикан общ работнически конгрес, състоящ се от представители на онези работнически дружества, които дотогава ще се присъединят към Международното дружество. Конгресът ще има за задача да провъзгласи пред Европа общите стремежи на работническата класа, да приеме окончателния устав на Международното дружество, да обсъди начините и средствата за успешната му дейност и да назначи Централен съвет на дружеството[15]. Общ конгрес се свиква един път годишно.

4. Седалището на Централния съвет е в Лондон; в неговия състав влизат работници от различните страни, представени в Международното дружество. Той избира от своята среда длъжностните лица, необходими за ръководене на работата, а именно: председател, касиер, генерален секретар, секретари-кореспонденти за различните страни и т. н.

5. На годишните си заседания общият конгрес изслушва явен доклад за годишната дейност на Централния съвет. Централният съвет, назначаван всяка година от конгреса, има право да попъл-

ва състава си с нови членове. В случай на крайна необходимост Централният съвет може да свика общ конгрес преди определения едногодишен срок.

6. Централният съвет служи като международен орган, осъществяващ връзката между различните сътрудничещи си дружества с цел работниците от една страна да бъдат постоянно осведомени за движението на тяхната класа във всички други страни; едновременно и под общо ръководство да се извършва обследване на социалните условия в различните европейски страни; въпросите, повдигнати в едно дружество, но представляващи общ интерес, да се обсъждат от всички; и когато се налага да се вземат незабавни практически мерки, например в случай на международни конфликти, всички дружества, влизащи в дружеството, да действуват едновременно и съгласувано. Във всички подходящи случаи Централният съвет взема инициативата да прави предложения в различните национални или местни дружества.

7. Тъй като успехът на работническото движение във всяка страна може да бъде осигурен само чрез силата на единството и организацията, а, от друга страна, ползата, принасяна от международния Централен съвет, до голяма степен зависи от това, дали той ще има работа с малко на брой национални центрове на работническите дружества или с множество малки и несвързани помежду си местни дружества, членовете на Международното дружество са длъжни, всеки в съответната си страна, да положат всички усилия за обединяване на разединените работнически дружества в национални организации, представяни от национални централни органи. От само себе си се разбира обаче, че прилагането на този член от устава зависи от особеностите на законите във всяка страна и че независимо от пречките, които се създават от законите, на самостоятелните местни дружества не се забранява да влизат в непосредствени връзки с Централния съвет в Лондон.

8. До свикването на първия конгрес избраният на 28 септември 1864 г. комитет, действувайки като Временен централен съвет, ще положи усилия да се установят връзки между работническите организации от различните страни, да се привлекат членове в Обединеното кралство, да се предприемат подготвителни мерки за свикване на общ конгрес и да се обсъдят с националните и местните дружества основните въпроси, които трябва да бъдат поставени на този конгрес.

9. Всеки член на Международното дружество, преселващ се от една страна в друга, ще получи братска подкрепа от обединените в дружеството работници.

10. Макар и да се обединяват в нерушим съюз на братско сътрудничество, работническите дружества, които влизат в Международното дружество, запазват непокътнати съществуващите си организации.

Написано от К. Маркс между 21 и 27 октомври 1864 г.

Напечатано в брошурата „Address and Provisional Rules of the Working Men's International Association, Established September 28, 1864, at a Public Meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London", издадена в Лондон през ноември 1864 г.

Печата се по текста на брошурата

Превод от английски

К. МАРКС

ПРОЕКТОРЕЗОЛЮЦИИ ОТНОСНО УСЛОВИЯТА ЗА ПРИЕМАНЕ НА РАБОТНИЧЕСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ В МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО[16]

I

Да бъдат поканени работническите организации да се присъединят към дружеството колективно, като им се предостави да определят размера на вноските си по свое усмотрение, в зависимост от средствата, с които разполагат.

II

Дружествата, които се присъединяват към дружеството, получават правото да изберат по един представител в Централния съвет; съветът си запазва правото да приеме или отхвърли тези делегати*.

Внесено от К. Маркс на 22 ноември 1864 г.

Напечатано в „The Bee-Hiue Newspaper", бр. 163 от 26 ноември 1864 г.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет, сверен с текста на вестника

Превод от английски

---

* В отчета за заседанието на съвета, поместен в „Bee-Hive Newspaper", бр. 163 от 26 ноември 1864 г., втората резолюция е формулирана по следния начин: „Лондонските дружества, които се присъединяват към дружеството, получават правото да изберат по един представител в Централния съвет; съветът си запазва правото да приеме или отхвърли тези представители. Що се отнася до дружествата извън Лондон, желаещи да се присъединят към дружеството, на тях се дава правото да изберат един от своите членове за кореспондент." *Ред.*

К. МАРКС

ДО ПРЕЗИДЕНТА НА СЪЕДИНЕНИТЕ АМЕРИКАНСКИ ЩАТИ АБРАХАМ ЛИНКЪЛН[17]

Уважаеми господине!

Поздравяваме американския народ по случай преизбирането Ви с огромно мнозинство.

Докато умерен лозунг на Вашето първо избиране беше съпротива срещу могъществото на робовладелците, победен боеви призив на Вашето повторно избиране е: смърт на робството!

От самото начало на титаничната схватка в Америка европейските работници инстинктивно почувствуваха, че съдбата на тяхната класа е свързана със звездното знаме. Нима борбата за територии, която сложи началото на тази сурова епопея, не трябваше да реши ще бъде ли девствената почва на необгледните пространства предоставена на труда на преселника или ще бъде опозорена от крака на надзирателя над робите?

Когато олигархията от 300 000 робовладелци за пръв път в аналите на световната история дръзна да напише думата „робство" на знамето на въоръжения метеж, когато на същите тези места, където за пръв път преди около сто години възникна идеята за единна велика демократична република, където бе провъзгласена първата декларация за правата на човека[18] и бе даден първият тласък на европейската революция от XVIII в., когато на същите тези места контрареволюцията с неизменна последователност се хвалеше, че ликвидирала „идеите, господствуващи по времето, когато бе създадена предишната конституция", заявявайки, че „робството е благодетелна институция, всъщност единственото разрешение на големия проблем за отношението на капитала към труда", и цинично провъзгласяваше собствеността върху човека за „крайъ-

гълен камък на новото здание" — тогава работническата класа в Европа веднага разбра — още преди фанатичното застъпничество на висшите класи за делото на джентрите конфедерати да бе послужило за нея като зловещо предупреждение, — че метежът на робовладелците ще прозвучи като камбанен звън за всеобщ кръстоносен поход на собствеността срещу труда и че съдбата на трудещите се, техните надежди за бъдещето и дори предишните им завоевания са поставени на карта в тази грандиозна война отвъд Атлантическия океан. Затова работническата класа навсякъде търпеливо понасяше лишенията, причинени ѝ от памучната криза[19], горещо се обявяваше против интервенцията в полза на робовладелството, която така настойчиво се опитваха да предизвикат властниците — и в повечето европейски страни даде своята кървава дан за правото дело.

Докато работниците — истинската политическа сила на Севера — позволяваха на робството да осквернява собствената им република, докато пред негъра, когото купуваха и продаваха, без да иска́т съгласието му, те се перчеха с високата привилегия на белия работник сам да продава себе си и да си избира господаря — те не бяха в състояние нито да постигнат истинска свобода на труда, нито да окажат подкрепа на европейските си братя в борбата им за освобождение; но тази пречка по пътя към прогреса сега е отнесена от кървавата вълна на гражданската война.

Работниците в Европа твърдо вярват, че както американската война за независимост откри нова ера на господство на буржоазията, така и американската война против робството ще открие ерата на господството на работническата класа. Те виждат предвестие на бъдещата епоха в това, че на Абрахам Линкълн, честния син на работническата класа, се падна жребият да преведе страната си през безпримерни боеве за освобождение на една поробена раса и за преустройство на обществения строй.

Подписано от името на Международното работническо дружество от Централния съвет: *Льо Любе* — секретар-кореспондент за Франция, *Ф. Рибчински* (Полша), *Емил Холторп* (Полша), *Ж. Б. Боке, Х. Юнг* — секретар-кореспондент за Швейцария, *Морисо, Джордж У. Уилър, Ж. Денуал, П. Бордаж. Льору, Таландие, Журден, Дюпон, Р. Грей, Д. Лама, Сетачи, Ф. Солюстри, П. Алдовранди, Дж. Банягати, Дж. П. Фонтана* — секретар-кореспондент за Италия, *Дж. Лейк, Дж. Бъкли, Дж. Хауел, Дж. Осбърн, Дж. Д. Стейнсби, Дж. Гросмит, Г. Екариус,*

Фридрих Леснер, Волф, К. Кауб, Хайнрих Болетер, Лудвиг Ото, Н. П. Хансен (Дания), *Карл Пфендер, Георг Лохнер, Петер Петерсен, Карл Маркс* — секретар-кореспондент за Германия, *А. Дик, Л. Волф, Дж. Уитлок, Дж. Картър, У. Морган, Уилям Дел, Джон Уестън, Питър Фокс, Роберт Шоу, Джон Лонгмейд, Роберт Хенри Сайд, Уилям Уорли, Блекмор, Р. Хартуел, У. Пиджин, Б. Люкрафт, Дж. Найъс,*

Дж. Оджър — председател на Съвета.

Уилям Р. Кримър — почетен генерален секретар.

Написано от К. Маркс между 22 и 29 ноември 1864 г.

Напечатано в „The Bee-Hive Newspaper", бр. 169 от 7 януари 1865 г.

Печата се по текста на писмения адрес, сверен с текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПИСМО ДО РЕДАКТОРА НА ВЕСТНИК „BEOBACHTER“[20]

28 ноември 1864 г.
1, Модена-Вилас, Мейтленд-парк,
Хаверстък-Хил, Лондон

Господин редакторе!

Моля Ви да поместите приложения документ, който се отнася за г-н *Карл Блинд**.

Същата декларация и в същата форма — като писмо до редакцията на щутгартския „Beobachter“ — изпратих на няколко пруски вестници, за да я публикуват, и аз ditto** ще взема мерки тя да бъде публикувана в *тукашен немски вестник*, тъй че отговорността за нея нося изключително аз.

Уважаващ Ви
К. Маркс

Напечатано във вестник „Der Beobachter“, бр. 282 от 3 декември 1864 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от немски

---

* Виж следващата статия. *Ред.*
** — също. *Ред.*

К. МАРКС

ДО РЕДАКТОРА НА ВЕСТНИК „BEOBACHTER“ В ЩУТГАРТ[21]

Уважаеми господине!

Посредством свое подставено лице, д-р Бронер от Брадфорд, *г-н Карл Блинд* Ви изпрати писмо, написано от *г-н Карл Блинд,* в интерес на *г-н Карл Блинд* и относно *г-н Карл Блинд,* в което между останалите куриози се е промъкнала следната фраза:

„*Към изчерпания чрез всестранни разяснения* и отново измъкнат от редакцията на бял свят стар *спор*“ във връзка с позива „*Предупреждение*“, насочен *против Фогт*, „*тук аз не искам да се връщам*“.

Той „не иска да се връща“! Какво великодушие!

Като доказателство, че самонадеяната суета на г-н Карл Блинд постоянно кара г-н Карл Блинд да излиза извън рамките на чистия комизъм, е достатъчно да споменете *моя труд* против *Фогт*[22]. От отговора на Блинд Вие и Вашите читатели трябва да направите извода, че обвиненията, отправени в оня труд против г-н Карл Блинд, *са опровергани „чрез всестранни разяснения“.* А в действителност г-н Карл Блинд, който иначе проявява такава страст към писането, *нито веднъж,* откакто излезе моето произведение, т. е. в продължение на четири години, никога не се осмели да каже нито една думичка, а още по-малко да се връща към стария спор с „всестранни разяснения“.

Напротив, *г-н Карл Блинд* се успокои с това, че бе заклеймен като „*гнусен лъжец*“ (виж страница 66 и 67 на моето произведение[23]). Г-н Карл Блинд неведнъж заявяваше публично, че не *бил знаел* кой е издал позива против Фогт, че „*той няма абсолютно никакво отношение към тази работа*“ и т. н. Освен това г-н Карл Блинд публикува едно свидетелско показание на собственика на

печатница *Фиделио Холингер,* подкрепено с друго свидетелско показание на словослагателя *Вихе,* в което се казва, че позивът не бил отпечатан в печатницата на Холингер и не изхождал от г-н Карл Блинд. В моето произведение против Фогт са приведени *affidavits* (показания, дадени под клетва) на словослагателя *Фьогеле* и на самия *Вихе в полицейския съд на Боу-стрийт в Лондон,* с които е доказано, че същият този г-н Карл Блинд *е написал ръкописа* на позива, *дал го е да се отпечата* в печатницата на Холингер, *собственоръчно е коригирал* коректурите и че за да опровергае тези факти, *той е скалъпил лъжливо показание,* като обещал за това лъжливо показание пари от името на Холингер и благодарност в бъдеще от свое собствено име, *изнудил словослагателя Вихе да подпише* и най-после изпратил този скалъпен от него фалшив документ с получения с измама от самия него подпис на Вихе в аугсбургския „Allgemeine Zeitung"[24] и в други немски вестници като изпълнено с благородно негодувание доказателство за моята *„злостна измислица".*

Прикован по такъв начин към позорния стълб, г-н *Карл Блинд* млъкна. Защо? Защото (виж стр. 69 от моето произведение[25]) той можеше да опровергае публикуваните от мен *affidavits* само чрез *контра-affidavits,* но при това се намираше „пред внушаващия сериозни опасения английски съд", където *„с вероломството шега не бива".*

В споменатото послание до Вашия вестник се съдържат също фантастични съобщения относно американските подвизи на г-н *Карл Блинд.* За да бъде изяснен този въпрос, позволете ми да приведа един цитат от писмото на *Й. Вайдемайер,* което получих преди няколко дни. Както навярно помните, *Й. Вайдемайер* редактираше на времето заедно с О. Люнинг „Neue Deutsche Zeitung"[26] във Франкфурт и винаги е бил един от най-добрите борци на германската работническа партия. Скоро след започването на Гражданската война в Америка той влезе в редиците на федералистите. Фримонт го извика в Сент Луис, където той служеше отначало като капитан в местния корпус на инженерните войски, а след това като подполковник в артилерийски полк, а когато не много отдавна щатът Мисури отново беше застрашен от вражеско нахлуване, той изведнъж получи заповед да организира 41-и полк на мисурийските доброволци, който той възглавява сега в чин полковник. От Сент Луис, главния град на щата Мисури, където се намира неговият полк, *Вайдемайер* съобщава следното:

„Ще намериш приложена тук изрезка от един тукашен вестник — „Westliche Post"[27], — в която литературният мародер *Карл Блинд* пак с невероятно важен вид дрънка уж от името на „германските републиканци". Наистина на тукашни-

те хора им е доста безразлично как той изопачава стремежите и агитацията на *Ласал:* който е чел произведенията на последния, знае как трябва да се отнесе към *шутовщината на Блинд;* но който не си е направил труд да се запознае малко по-отблизо с ласалевската агитация, може май доверчиво да се възхищава от мъдростта и „твърдостта на убежденията" на този велик баденец, заговорник par excellence* и член на всички тайни дружества и бъдещи временни правителства; неговите мнения нямат никакво значение. *Освен това хората тук сега са твърде заети с други работи, за да се интересуват от протестите на Блинд.* Но в родината без съмнение би било целесъобразно да бъде плеснат по ръката както трябва този *важничещ шут* и затова ти изпращам тази статия, която е само един малък образец на неговите предишни творения от подобен род."

Изпратената от И. Вайдемайер изрезка от „Westliche Post" е озаглавена *„Републикански протест, Лондон, 17 септември 1864 г."* и е *американско издание на „Републикански протест",* който все същият този неизбежен *г-н Карл Блинд* публикува едновременно под същото заглавие в „Neue Frankfurter Zeitung"[28], а след това с присъщото му мравешко трудолюбие препрати в лондонския вестник „Hermann"[29] като препечатан от „Neue Frankfurter Zeitung".

Едно сравнение на двете издания на Блиндовото долнопробно съчинение би показало как същият този г-н Карл Блинд, който във Франкфурт и в Лондон протестира с честно-републиканско-катоновска печална физиономия, същевременно в далечния Сент Луис без всякакво стеснение дава воля на най-злостната си глупост и най-пошло нахалство. Едно сравнение на двете издания на протеста, което тук не е уместно, би дало освен това нов презабавен материал за изясняване методите на фабрикуване на писма, циркуляри, позиви, протести, предупреждения, защитни статии, възвания, обръщения и тем подобни дълбокомислено-тържествени рецепти на Блинд, от които е също така трудно да се отърве човек, както от хапчетата на г-н Холоуей или от малцовия екстракт на г-н Хоф.

Аз съм далеч от намерението да разяснявам значението на такава личност като *Ласал* и истинската тенденция на неговата агитация на този нелеп Мадзини-Скапен**, зад когото не стои нищо друго освен неговата собствена сянка. Напротив, убеден съм, че като рита *мъртъв лъв,* г-н *Карл Блинд* изпълнява само призванието, което са му отредили природата и Езоп[30].

Карл Маркс

28 ноември 1864 г.
1, Модена-Вилас, Мейтленд парк, *Лондон*

Напечатано във вестник „Nordstern", бр. 287 от 10 декември 1864 г.

Печата се по копието от ръкописа, преписано от жената на Маркс Жени Маркс и поправено от автора

Превод от немски

* — предимно. *Ред.*

** Във вестник „Nordstern" вместо „einem grotesken Mazzini—Skapin" е напечатано: einem grotesken Clown" (глупав клоун). *Ред*

К. МАРКС

ЗА ПРУДОН

(ПИСМО ДО И. Б. ШВАЙЦЕР)[31]

Лондон, 24 януари 1865 г.

Уважаеми господине!

Получих вчера писмото, в което искате от мен подробна оценка на *Прудон*. Липсата на време не ми позволява да изпълня Вашето желание. А при това нямам под ръка *нито едно* от неговите съчинения. Обаче в доказателство на моята готовност да Ви се отзова набързо нахвърлих един кратък очерк. Вие можете след това да го попълните, да направите към него добавки, да го съкратите — с една дума, да направите с него всичко, което намерите за добре*.

Аз вече не помня първите опити на Прудон. Неговата ученическа работа за *„Световния език“*[32] показва с каква безцеремонност той се заемаше с въпроси, за чието решение му липсваха найелементарни знания.

Първото му съчинение *„Що е собственост?“*[33] е безусловно най-доброто му съчинение. То направи цяла епоха, ако не с новостта на съдържанието си, поне с новия и дързък маниер да говори за старото. В произведенията на известните на него френски социалисти и комунисти *„propriété“***, разбира се, не само беше разностранно критикувана, но и утопически *„премахната“*. В тази книга Прудон се отнася към Сен Симон и Фурие приблизително така, както Фойербах се отнася към Хегел. В сравнение с Хегел Фойербах е крайно беден. Обаче *след* Хегел той създаде епоха, тъй като издигна *на пръв план* някои неприятни за християнското съзнание и важни за

* Счетохме за по-добре да поместим писмото *без каквито и да било изменения (Бележка на редакцията на вестника „Social-Demokrat“.)*

** *— „собствеността“. Ред.*

успехите на критиката пунктове, които Хегел остави в мистически clair-obscur*.

Ако може така да се изразя, в това съчинение на Прудон още преобладава силната мускулатура на стила. И този стил аз считам за главно негово достойнство. Ясно е, че дори там, където Прудон само възпроизвежда старото, за него това е самостоятелно откритие; онова, което той казва, за самия него беше ново и се смята от него за ново. Предизвикателната дързост, с която той напада „светая светих" на политическата икономия, остроумните парадокси, с които той осмива вулгарния буржоазен разсъдък, унищожаващата критика, острата ирония, прозиращото тук-там дълбоко и искрено чувство на възмущение от мерзостта на съществуващото, революционната убеденост — с всички тези качества книгата *„Що е собственост?"* наелектризирваше читателите и при първото ѝ издаване направи силно впечатление. В строго научната история на политическата икономия тази книга едва ли заслужава да се спомене. Но такъв род сензационни съчинения играят своя роля в науката също така, както и в художествената литература. Вземете например книгата на *Малтус „За народонаселението"*.[34] В първото издание тя не беше нищо друго освен *„sensational pamphlet"*** и отгоре на това — *плагиат* от началото до края. И все пак какво силно впечатление направи този *пасквил против човешкия род!*

Ако имах под ръка книгата на Прудон, лесно бих показал с няколко примера неговия *първоначален маниер* на писане. В ония параграфи, които самият той смята за най-важни, той подражава на *Кант* в разглеждането на *антиномиите;* това е единственият немски философ, когото той познаваше тогава по преводите; създава се определеното впечатление, че за него, както и за Кант, разрешението на антиномиите е нещо такова, което лежи *„отвъд"* човешкия разсъдък, т. е. което за неговия собствен разсъдък си остава неясно.

Въпреки всичката привидна архиреволюционност, още в *„Qu'est-ce que la propriété?"* се натъкваме на противоречие: от една страна, Прудон критикува обществото от гледище и през призмата на възгледите на френския парцелен селянин (по-късно — *petit bourgeois****), а, от друга страна, прилага към него мащаба, който е заимствувал от социалистите.

Вече самото заглавие показваше недостатъците на книгата. Въпросът беше толкова неправилно поставен, че бе невъзможно да му се даде правилен отговор. *Античните „отношения на собстве-*

* — полумрак. *Ред.*

** — *„сензационен памфлет" Ред.*

*** — *дребен буржоа. Ред.*

ността" бяха унищожени от *феодалните,* а феодалните — от *„буржоазните."* По такъв начин самата история е подхвърлила на критика *отношенията на собствеността* в миналото. Онова, за което всъщност ставаше дума у Прудон, беше съществуващата *съвременна буржоазна собственост.* На въпроса: какво е тя? — можеше да се отговори само с критически анализ на *„политическата икономия,"* която обхваща съвкупността на тия *отношения на собствеността* не в техния *юридически* израз като *волеви отношения,* а в тяхната реална форма, т. е. като *производствени отношения.* Но тъй като Прудон е объркал цялата съвкупност от тия икономически отношения с общата юридическа представа *„собственост", „la propriété",* той и не можа да излезе извън рамките на отговора, който даде *Брисо* още преди 1789 г. със същите думи и в подобно съчинение[53]: „La propriété c'est le vol"*.

В най-добрия случай от всичко дотук произтича само това, че буржоазно-юридическите представи за *„кражбата"* са приложими и към *„честния"* доход на самия буржоа. От друга страна, предвид на това, че *„кражбата"* като насилствено нарушение на собствеността *има за предпоставка собствеността,* Прудон се обърка във всевъзможни, за самия него неясни, умувания относно *истинската буржоазна собственост.*

По време на моето пребиваване в Париж през 1844 г. аз завързах лични отношения с Прудон. Споменавам това тук, защото и върху мен до известна степен пада част от вината за неговата *„sophistication",* както англичаните наричат фалшифицирането на стоката. През време на дългите спорове, често продължаващи цяла нощ, за голяма негова вреда го заразих с хегелианството, което той обаче, поради незнание на немски език, не можа да изучи както трябва. Онова, което започнах аз, продължи *г. Карл Грюн* след изгонването ми от Париж. Като преподавател по немска философия той имаше това предимство пред мен, че сам не разбираше нищо от нея.

Малко преди излизането на второто му крупно съчинение — *„Философия на нищетата* и т. н."[36], Прудон сам съобщи за него в твърде подробно писмо, в което между другото има следните думи: *„J'attends votre férule critique"***. Действително тази критика скоро се стовари върху него (в книгата ми *„Нищета на философията* и т. н.", *Париж,* 1847 г.[37]) в такава форма, че завинаги сложи край на нашата дружба.

От това, което е казано тук, Вие виждате, че в книгата на Прудон *„Философия на нищетата или система на икономическите*

* — „Собствеността е кражба". *Ред.*
** „Чакам строгата ви критика." *Ред.*

противоречия" всъщност той за пръв път отговори на въпроса: *„Що е собственост?"*. И действително едва след излизането на неговата първа книга Прудон започна своите икономически занимания; той откри, че на поставения от него въпрос може да се отговори не с *ругатня,* а само с *анализ* на съвременната *„политическа икономия"*. В същото време той се опита диалектически да изложи системата на икономическите категории. Вместо неразрешимите *„антиномии" на Кант* сега трябваше да изпъкне *Хегеловото „противоречие"* като средство за развитие.

Критиката на неговото двутомно, дебело съчинение Вие ще намерите в съчинението, с което му отговарям. Там съм показал между другото колко малко е проникнал Прудон в тайната на научната диалектика и до каква степен, от друга страна, той споделя илюзиите на спекулативната философия, когато, вместо да вижда в *икономическите категории теоретически израз на историческите производствени отношения, които съответствуват на определена степен от развитието на материалното производство,* той безсмислено ги превръща в съществуващи от незапомнени времена *вечни идеи,* и как по такъв околен път отново стига до гледището на буржоазната икономия.*

По-нататък показвам още колко недостатъчно, понякога само ученическо, е неговото познаване на *„политическата икономия"*, с критикуването на която той се е заел, и как заедно с утопистите той тича след така наречената *„наука"*, с помощта на която може à priori** да изнамери формула за „решаването на социалния въпрос", вместо да направи източник на науката критическото познаване на историческото движение, движение, което само създава *материалните условия на освобождението.* И по-специално там е показано колко неясни, погрешни и половинчати си остават представите на Прудон за основата на всичко — *разменната стойност;* нещо повече, в утопичното тълкуване на *Рикардовата* теория на стойността той погрешно вижда основата на новата наука. Мнението си за неговото общо гледище резюмирам със следните думи:

---

* „Като казва, че съществуващите отношения — т. е. отношенията на буржоазното производство — са *естествени,* с това икономистите искат да кажат, че при тези отношения производството на богатството и развитието на производителните сили се осъществяват съобразно със законите на природата. Затова и самите споменати отношения са *естествени закони,* които не зависят от влиянието на времето. Обществото винаги трябва да се управлява от вечни закони. По такъв начин по-рано е имало история, но сега вече няма" (виж стр. 113 от моето съчинение[38]).

** — предварително, преди опита. — *Ред.*

„Всяко икономическо отношение има своята добра и своята лоша страна — това е единственият пункт, по който г. Прудон не оборва сам себе си по най-жесток начин. Добрата страна според него се изтъква от икономистите; лошата се разкрива от социалистите. От икономистите той заимствува понятието за необходимостта от вечни икономически отношения; от социалистите — илюзията да виждат в нищетата само нищета (вместо да видят в нея революционната, разрушаващата страна, която ще събори старото общество)*. Той се съгласява с едните и с другите, при което се старае да се опре върху авторитета на науката. Науката пък се свежда в неговата представа до нищожните размери на научна формула. Той вечно търси формули. Ето защо г. Прудон си въобразява, че е можал да даде критика както на политическата икономия, така и на комунизма; всъщност той стои по-долу от тях, по-долу от икономистите, защото като философ, който притежава магическа формула, той се смята за избавен от необходимостта да влиза в чисто икономически подробности; по-долу от социалистите, защото не му стига нито мъжество, нито проницателност, за да се издигне, макар и само умозрително — над буржоазния кръгозор... Той иска като човек на науката да витае над буржоата и пролетариите, а си остава *само дребен буржоа,* който постоянно се колебае между труда и капитала, между политическата икономия и комунизма."**

Колкото и строго да звучи тази присъда, аз и сега се подписвам под всяка дума от нея. При това обаче не трябва да се забравя, че в същото време, когато обявих, че книгата на Прудон е кодекс на социализма на petit bourgeois и теоретически доказах това, икономистите и социалистите анатемосваха Прудон като *ултра*революционер. Ето защо аз и по-късно никога не присъединявах гласа си към онези, които крещяха за неговата *„измяна"* на революцията. Не е негова вина, че криво разбран от самото начало както от другите, така и от самия себе си, той не оправда необоснованите надежди.

В противоположност на *„Що е собственост?"* във *„Философия на нищетата"* всички недостатъци на Прудоновия маниер на изложение се хвърлят в очи твърде неизгодно. Стилът навсякъде е *ampoulé****, както казват французите. Надутият спекулативен брътвеж, представян за немски философски маниер, изпъква навсякъде, където му изменя галската острота на ума. Панаирджийско-кресливият, самохвалски, рекламен тон и особено високомер-

* Фразата в скоби е добавена от Маркс в тази статия. — *Ред.*
** Пак там, стр. 119, 120.[39]
*** — *надут.* — *Ред.*

ното надуване с мнима *„наука"* и безплодният брътвеж за нея просто дразнят слуха. Искрената топлота, с която е изпълнено първото му съчинение, тук на известни места системно се заменя с трескаво възбудена декламация. А при това безпомощното и отвратително старание на самоука да парадира със своята ученост, самоук, у когото вродената гордост от оригиналността и самостоятелността на неговото мислене е вече сломена и който поради това като parvenu* в науката си въобразява, че трябва да се гордее с това, което той не е и което той съвсем не притежава. И след това тази психология на дребния буржоа, който непристойно грубо, неостроумно, повърхностно и просто неправилно се нахвърля срещу такъв човек като *Кабе,* заслужаващ уважение за практическата роля, която той изигра в движението на френския пролетариат[40]; затова пък той е твърде любезен например с *Дюноайе* (тъй или иначе „държавен съветник"), макар че цялото значение на този Дюноайе се състои в комичната сериозност, с която той в цели три дебели и непоносимо скучни томове[41] проповядва ригоризма, характеризиран от Хелвеций по следния начин: „On veut que les malheureux soient parfaits". („От нещастните се иска съвършенство.")

За Прудон февруарската революция действително беше извършена съвсем не навреме, та нали той само няколко месеца преди нея неопровержимо доказа, че *„ерата на революциите" е* отминала завинаги. Неговата реч в Националното събрание, макар тя и да показа колко малко той разбира всичко онова, което става, заслужава всякаква похвала[42]. *След* юнското въстание това бе акт на високо мъжество. Освен това неговата реч имаше този положителен резултат, че г. *Тиер* в произнесената против предложенията на Прудон реч[43], която след това бе издадена в отделна брошура, доказа на цяла Европа какъв жалък детски катехизис служеше за пиедестал на този духовен стълб на френската буржоазия. В сравнение с г. *Тиер Прудон* действително израстваше до размерите на допотопен колос.

Изобретяването на *„crédit gratuit"*** и на основаната върху него *„народна банка"* („banque du peuple") принадлежи към последните икономически „подвизи" на г. Прудон. В моята книга *„Към критиката на политическата икономия" св. 1, Берлин, 1859 г.* (стр. 59—64[44]) се доказва, че теоретическата основа на неговите възгледи има за свой източник незнанието на основните елементи на буржоазната „политическа икономия", а именно — отношението

* — парвеню. — *Ред.*

** — *„безлихвен кредит" Ред.*

на *стоките* към *парите,* докато практическата надстройка беше простото възпроизвеждане на много по-стари и далеч по-добре разработени проекти. Че кредитът — също както например в Англия в началото на XVIII в., а след това отново в началото на XIX в. е съдействувал за преминаването на имуществото от ръцете на една класа в ръцете на друга — при определени икономически и политически условия може да съдействува за ускоряване освобождението на работническата класа, не подлежи и на наймалко съмнение и се разбира от само себе си. Но да считаме *капитала, който носи лихва, за главна форма на капитала,* да се опитваме да направим едно специално прилагане на кредита — мнимо премахване на лихвата — основа на общественото преустройство е от край до край *еснафска* фантазия. И действително ние виждаме, че тази фантазия подробно се е развивала още от *икономическите идеолози на английската дребна буржоазия от седемнадесетия век.* Полемиката на Прудон с Бастиа (1850 г.) за капитала, който носи лихва,[45] стои значително по-долу от *„Философия на нищетата"*. Той довежда работата дотам, че даже Бастиа успява да го разбие, и той комично вилнее всеки път, когато противникът му нанася удар.

Преди няколко години Прудон написа за конкурса, обявен, струва ми се, от лозанското правителство, съчинение за *„Данъците"*[46]. Тук изчезват и последните следи на гениалност и остава само *petit bourgeois tout pur**.

Що се отнася до политическите и философските съчинения на Прудон — във всички тях явно личи същият онзи противоречив, двойствен характер, който има и в икономическите му съчинения. А при това те имат чисто местно значение — само за Франция. Обаче неговите нападки против религията, църквата и т. н. бяха голяма заслуга в условията на Франция в един период, когато френските социалисти считаха за уместно да виждат в религиозността белег за своето превъзходство над буржоазното волтерианство от XVIII в. и над немското безбожие от XIX в. Докато Петър Велики победи руското варварство с варварство, то Прудон направи всичко, което зависи от него, за да победи френското фразьорство с фразата.

Неговата книга за *„Държавния преврат"*[47] трябва да се разглежда не просто като лошо съчинение, а като подлост, която обаче напълно отговаря на неговото дребнобуржоазно становище; тук той кокетира с Луи Бонапарт и се старае да го направи наистина приемлив за френските работници; такова е и последното му

* *— най-чист дребен буржоа. Ред.*

произведение против *Полша*[48], в което той в угода на царя проявява кретенски цинизъм.

Често сравняват *Прудон* с *Русо*. Няма нищо по-погрешно от такова сравнение. Той по-скоро прилича на *Ник. Ленге*, чиято книга *„Теория на гражданските закони“*[49] е впрочем твърде гениално произведение.

Прудон по природа беше склонен към диалектика. Но тъй като никога не разбираше истински научната диалектика, той не отиде по-далеч от софистиката. В действителност това бе свързано с неговото дребнобуржоазно гледище. Дребният буржоа, също както и историкът *Раумер*, е съставен „от една страна“ и „от друга страна“. Такъв е той в своите икономически интереси и *затова* и в своята политика, в своите религиозни, научни и художествени възгледи. Такъв е той в своя морал, такъв е той in everything*. Той е въплътено противоречие. А ако при това като Прудон е остроумен човек, той бързо свиква да жонглира със собствените си противоречия и да ги превръща според обстоятелствата в неочаквани, крещящи, понякога скандални, понякога блестящи парадокси. Шарлатанството в науката и политическото приспособленство са неразривно свързани с такова гледище. В подобни субекти остава само един подбудителен мотив — тяхната *суетност*; като всички суетни хора те се грижат само за минутния успех, за сензацията. При това неизбежно се загубва оня прост морален такт, който всякога е предпазвал например Русо от всеки, макар и само привиден компромис със съществуващата власт.

Може би потомството, характеризирайки неотдавнашния период на френската история, ще каже, че Луи Бонапарт е бил неговият Наполеон, а Прудон — неговият Русо-Волтер.

А сега аз изцяло възлагам върху Вас отговорността, че така скоро след смъртта на този човек ми наложихте ролята на негов посмъртен съдия.

Уважаващият Ви
Карл Маркс

Написано на 24 януари 1865 г.

Напечатано във вестник „Social-Demokrat“, бр. 16, 17 и 18 от 1, 3 и 5 февруари 1865 г.

Печата се по текста на вестника, сверен с отчасти запазения ръкопис

Превод от немски

* — във всичко. *Ред*

ФРИДРИХ ЕНГЕЛС

ГОСПОДИН ТИДМАН

СТАРИННА ДАТСКА НАРОДНА ПЕСЕН[50]

Развиделяло, настъпил денят,
господин Тидман бил станал от сън,
свойта най-хубава риза си взел.
    Това зюдерхардци харесват.

Свойта най-хубава риза си взел,
връхната дреха зелена си взел,
свойте ботуши от кожа обул.
    Това зюдерхардци харесват.

Свойте ботуши от кожа обул,
със позлатените шпори звънял.
Тъй той отиде в Зюдерхардския тинг.
    Това зюдерхардци харесват.

Тъй той отиде в Зюдерхардския тинг
данъка да вземе от всеки еделинг* —
от всеки плуг по седем шефела зърно.
    Това зюдерхардци харесват.

От всеки плуг по седем шефела зърно,
четвъртата свиня, и то гоена във гора.
Но се вдигна старец смел.
    Това зюдерхардци харесват.

---

* еделинг — свободен селяннн. *Ред.*

Но се вдигна старец смел:
„Никой не може това да даде,
данъка тежък преди да платим“ —
Това зюдерхардци харесват.

„Данъка тежък преди да платим,
няма мъжете да мръднат оттук.
Вий, зюдерхардци, сгъстете кръгът“!
Това зюдерхардци харесват.

„Вий, зюдерхардци, сгъстете кръгът,
Тидман жив няма да пуснем оттук“.
Пръв го удари старикът-смелчак.
Това зюдерхардци харесват.

Пръв го удари старикът-смелчак,
с първия удар бе Тидман свален,
Тидман лежи и кръвта му тече.
Това зюдерхардци харесват.

Тидман лежи и кръвта му тече,
но плугът свободно в полето оре
и скитат свободно в гората свине.
Това зюдерхардци харесват.

Този епизод от средновековната селска война станал в Сюдерхарде („харде“ — съдебен окръг) северно от Орхус в Ютландия. На тинга — окръжното съдебно събрание — освен съдебни се разглеждали и данъчни, и административни дела. Песента показва как с укрепването си дворянството действувало против еделингите, т. е. свободните селяни (както и средствата, с които селяните съумели да сложат край на арогантните действия на дворяните. В една страна като Германия, където имотната класа включва толкова феодално дворянство, колкото и буржоазия, а пролетариатът — толкова или дори повече селскостопански пролетариат, колкото и индустриални работници — старата бодра селска песен е тъкмо на място.

Написано около 27 януари 1865 г.
Напечатано във вестник „Social-Demokrat“, бр. 18 от 5 февруари 1865 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от немски

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

ДО РЕДАКЦИЯТА НА ВЕСТНИК „SOCIAL-DEMOKRAT“

ДЕКЛАРАЦИЯ[51]

В брой 16 на Вашия вестник г-н М. Хес от Париж поставя под подозрение абсолютно неизвестните му *френски членове на Лондонския централен комитет* на Международното работническо дружество, като заявява следното:

„Действително не може да се разбере какво значение има, *че някои приятели на Пале-Роял*[52] *членуват също и в лондонското дружество;* тъй като то е публично и т. н.“.

В един от предишните броеве, в една многословна забележка за вестник *„L'Association“*[53], същият този г-н М. Х. пусна подобни инсинуации против *парижките приятели* на лондонския комитет. Ние обявяваме неговите инсинуации за пошла клевета.

Впрочем радваме се, че този инцидент потвърди убеждението ни, че парижкият пролетариат, както и преди, е непримиримо враждебен на бонапартизма и в двата му вида — и в образа му на Тюйлери[54], и в образа му на Пале-Роял — и че нито за миг не му е минавала мисълта да продаде историческата си чест (или може би вместо *„историческата си чест“* трябва да се каже — „историческото си право на първородство като носител на революцията“?) за паница леща. Препоръчваме този пример на германските работници.

Лондон и Манчестер

Написано от К. Маркс на 6 февруари 1865 г.

За пръв път напечатано в книгата „Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx 1844 bis 1883“, Bd. III, Stuttgart, 1913.

Печата се по ръкописната чернова

Превод от немски

Ф. ЕНГЕЛС

ВОЕННИЯТ ВЪПРОС В ПРУСИЯ И ГЕРМАНСКАТА РАБОТНИЧЕСКА ПАРТИЯ[55]

Написано от Ф. Енгелс в края на януари — 11 февруари 1865 г.

Напечатано в отделна брошура в Хамбург в края на февруари 1865 г.

Подпис: Фридрих Енгелс

Печата се по текста на брошурата

Превод от немски

Die

preußische Militärfrage

und die

deutsche Arbeiterpartei.

Von

Friedrich Engels.

Hamburg.

Otto Meißner.

1865.

Титулната страница на първото издание на брошурата на Ф. Енгелс „Военният въпрос в Прусия и германската работническа партия“

Дебатите по военния въпрос се водеха досега изключително между правителството и феодалната партия, от една страна, и либералната и радикалната буржозия — от друга. Сега, когато наближава кризата, дойде време да се изкаже и работническата партия.

В критиката на военните факти, за които става дума, ние можем да изхождаме само от съществуващите реални отношения. Не можем да очакваме от пруското правителство да действува другояче, освен като изхожда от пруско гледище, докато в Германия и Европа се запазват сегашните отношения. Също толкова малко можем да очакваме и от буржоазната опозиция да изхожда от друго гледище освен от гледището на нейните собствени буржоазни интереси.

Партията на работниците, която по всички въпроси, разделящи реакцията и буржоазията, стои извън самия конфликт, има това предимство, че може да обсъжда такива въпроси съвсем хладнокръвно и безпристрастно. Само тя може да ги разглежда научно, исторически, сякаш вече са минали, анатомически — сякаш са вече трупове.

I

След опитите за мобилизация в 1850 и 1859 г.[56] не може да има две мнения по въпроса, какво беше състоянието на пруската армия при старата система. Абсолютната монархия след 1815 г. беше свързана с официалното обещание да не събира никакви нови данъци и да не обявява никакви заеми без предварително съгласие на бъдещото представително учреждение. Да се наруши това обещание беше невъзможно; без такова съгласие нито един заем не обещаваше ни най-малък успех. А данъчната система беше общо взето такава, че доходите от данъците се увеличаваха съвсем не в същата пропорция, в каквато нарастваше богатството на страната. Абсолютизмът беше беден, много беден, и извънредните разходи, предизвикани от бурите през 1830 г.[57], бяха достатъчни, за да го принудят на крайна пестеливост. Оттук и въвеждането на двегодишната служба, оттук и системата на икономии във всички отрасли на военното управление, която количествено и качествено сведе до най-ниско равнище запаса от въоръжение, приготвен за в случай на мобилизация. Въпреки това положението на Прусия като велика държава трябваше да се запази; за тази цел при започване на война тя имаше нужда от колкото се може по-силна, готова за действие полева армия, ето защо към нея беше присъединен ландверът от първи призив[58]. Следователно погрижиха се още при първата опасност от война мобилизацията да стане необходима и заедно с нея да рухне и цялото здание. Такъв случай настъпи в 1850 г. и завърши с пълното фиаско на Прусия.

През 1850 г. се проявиха само материалните недостатъци на системата; цялата тази работа завърши, преди да могат да се проявят моралните слабости. Гласуваните от камарите фондове бяха

използвани за отстраняване по възможност на материалните недостатъци. По възможност, тъй като при никакви условия не беше възможно да се държи материалната част подготвена така, че за две седмици да бъдат екипирани и приведени в бойна готовност свиканите под знамената резерви, а още след две седмици — целият първи призив на ландвера. Не трябва да се забравя, че в кадровите войски се числяха най-много три набора, докато запасът и ландверът от първи призив, взети заедно, наброяваха девет набора; следователно на всеки трима войника от кадровите войски, намиращи се в бойна готовност, за четири седмици трябваше да бъдат екипирани най-малко седем свикани под знамената. Но ето че започна Италианската война от 1859 г., а с нея и нова обща мобилизация. И този път материалните недостатъци се проявяваха още силно, но те бяха много по-незначителни в сравнение с моралните слабости на системата, които се разкриха едва сега, когато армията беше мобилизирана за по-дълъг срок. На ландвера не се обръщаше почти никакво внимание, това е безспорно; в по-голямата си част кадрите на неговите батальони не съществуваха и едва сега трябваше да се създават; много от наличните офицери бяха негодни за полева служба. Но дори и всичко това да не беше така, все пак си оставаше фактът, че офицерите не можеха да не бъдат съвсем чужди на своите войници, чужди именно поради военните си качества, и че у повечето от тях тези военни качества бяха твърде низки, за да могат батальони с такива офицери да бъдат изпращани с увереност срещу изпитани войски. Макар че офицерите от ландвера се сражаваха много добре през време на Датската война[59], не трябва да се забравя, че съществува голяма разлика дали един батальон има 4/5 кадрови офицери и 1/5 офицери от ландвера, или обратното. Към това се прибавя обаче един решаващ момент. Веднага стана явно онова, което можеше да се предвиди предварително: макар че с ландвера може да се воюва, именно да се воюва за защита на собствената страна, с него обаче при никакви обстоятелства не може да се води настъпателна война. Ландверът е до такава степен отбранителна институция, че с него може да се води настъпление само в резултат на отблъснато неприятелско нашествие, както беше в 1814 и 1815 г. Един призив, състоящ се в по-голямата си част от женени хора на възраст от 26 до 32 години, няма да допусне да бъде държан месеци наред на границите в бездействие, когато всеки ден от къщи се получават писма, че жената и децата търпят лишения, тъй като помощите за семействата на свиканите под знамената се оказаха крайно недостатъчни. Към това се прибави и обстоятелството, че войниците не знаеха против кого тряб-

ва да се сражават: против французите или против австрийците — тъй като нито едните, нито другите по онова време не бяха причинили нищо лошо на Прусия. Можеше ли с такива войски, деморализирани от бездействие в продължение на месеци, да се води настъпление срещу добре организирани и с военен опит армии?

Ясно е, че трябваше да настъпи промяна. При дадените условия Прусия трябваше да има по-здрава организация на главната полева армия. Как се създаваше тя?

Тридесет и шестте свикани под знамената пехотни полкове на ландвера бяха запазени за известно време и превърнати постепенно в нови линейни полкове. Постепенно числеността на кавалерията и на артилерията бе също увеличена дотолкова, че тя съответствуваше на този засилен състав на пехотните войски, и най-после крепостната артилерия беше отделена от полската, което във всеки случай беше подобрение особено за Прусия. С една дума, пехотата бе удвоена, а кавалерията и артилерията — увеличени приблизително един път и половина. За да бъде запазен този засилен състав на армията, предложено бе да се удължи срокът на службата в кадровите войски от 5 на 7 години — 3 години на действителна служба (в пехотата) и 4 в запаса, и, обратно, военната повинност в ландвера от втори призив да се намали на 4 години и, най-после, да се увеличи броят на свикваните новобранци от 40 000 на 63 000 годишно. Междувременно ландверът бе съвсем занемарен.

Увеличението на батальоните, ескадроните и батареите в така определените размери почти точно отговаряше на увеличението на населението на Прусия от 10 милиона в 1815 г. на 18 милиона в 1861 г.; а тъй като богатството на Прусия през това време беше нараснало по-бързо от населението и тъй като другите европейски велики държави засилиха армиите си от 1815 г. насам в много по-голяма степен, това увеличение на кадровия състав на армията никак не беше прекалено. При това от всички тегоби на военната повинност според проекта се увеличаваше само пребиваването в запаса на най-младите възрасти, затова пък за по-големите възрасти пребиваването в ландвера бе намалено двойно, а ландверът от втори призив фактически почти съвсем се премахна, докато първи призив е заел сега приблизително мястото, което се отреждаше по-рано на втори призив.

Обаче против проекта можеше да се възрази следното:

Всеобщата военна повинност — впрочем единствената демократическа институция, съществуваща в Прусия, макар и само на книга — е такъв огромен прогрес в сравнение с всички предишни военни системи, че там, където вече е съществувала, ма-

кар и в несъвършен вид, тя не може да бъде премахната за продължително време. Има само два ясно определени принципа на организиране на нашите сегашни войски: или набиране — но то е вече остаряло и е възможно само в изключителни случаи, както е например в Англия, — или всеобща военна повинност. Всякакви конскрипции и жребийни системи[60] са само много несъвършени форми на последната. Основната идея на пруския закон от 1814 г. всеки гражданин на държавата, физически годен за това, е длъжен през годините, когато е способен да носи оръжие, лично да защищава страната — тази основна идея е значително по-висша от принципа на наемане на заместник, практикуван във всички страни с конскрипционна система; и след като е съществувала петдесет години, тази идея, разбира се, няма да бъде принесена в жертва на горещото желание на буржоазията да се въведе, както казват французите, „търговията с човешко месо".

Но щом пруската военна система се основава върху всеобщата военна повинност без заместничество, тя може да се развива в присъщия ѝ дух и успешно само при условие, че все повече ще се осъществява нейният основен принцип. Нека видим как стои въпросът в това отношение.

В 1815 г. при 10 милиона жители имаше 40 000 призовани, което прави 4 на хиляда. В 1861 г. при 18 милиона — 63 000 призовани, т. е. 3½ на хиляда. Следователно крачка назад, макар че и това е прогрес в сравнение с положението до 1859 г., когато се свикваха под знамената едва $2^2/_9$ на хиляда. За да бъде отново достигната поне процентната норма от 1815 г., трябваше да бъдат свикани под знамената 72 000 души. (Ще видим, че в действителност в армията постъпва всяка година приблизително този или дори по-голям брой.) Но нима военната мощ на пруския народ се изчерпва с годишно набиране на 4 души на хиляда души население?

Дармщадският „Allgemeine Militär-Zeitung"[61] много пъти е доказвал въз основа на статистиката на средногермаските държави, че в Германия *точно половината* от минаващите през наборните комисии младежи са годни за военна служба. А броят на младежите, явили се пред наборните комисии в 1861 г., е възлизал според „Leitschrift des preußischen statistischen Bureaus"[62] (март 1864 г.) на 227 005. Това прави годишно 113 500 годни за служба новобранци. Дори и да извадим оттук 6 500 души като незаместими или морално негодни, все пак ще останат 107 000. Защо от тях служат само 63 000 или най-много 72 000 до 75 000 души?

По време на сесията в 1863 г. военният министър фон Роон съобщи на военната комисия при камарата на депутатите следните данни за призованите в 1861 г.:

Общ брой на населението (преброяване от 1858 г.)	17 758 823		
Двадесетгодишни военнозадължени, набор 1861 г.	217 438		
Прехвърлени от списъците за предишните години военнозадължени, за които още няма окончателно решение	343 364	565 802	
От тях:			
1. Неиздирени	55 770		
2. Преместили се в други окръзи и подлежащи там на повикваие	82 216		
3. Неявили се без уважителни причини	10 960		
4. Постъпили като доброволци за три години	5 025		
5. С права на доброволци с едногодишна служба	14 811		
6. Отложени или освободени като духовни лица	1 638		
7. Подлежащи на служба във флотата	299		
8. Заличени от списъците като морално негодни	596		
9. Освободени от окръжиите комисии като явно негодни	2 489		
10. Освободени от окръжните комисии като продължително негодни	15 238		
11. Прехвърлени в ерзац-запаса[63]:			
а) по-ниски от 5 фута след трикратно освидетелствуване	9 553		
б) по-ниски от 5 фута, 1 дюйм и 3 линии след трикратно освидетелствуване	8 998		
в) временно негодни след трикратно освидетелствуване	46 761		
г) по домашни причини след трикратно освидетелствуване	4 213		
д) останали на разположение след петкратно освидетелствуване	291	69 816	
12. Предназначени за служба в обоза, освен призованите в обоза		6 774	
13. Отложени за една година:			
а) временно негодни	219 136		
б) по домашни причини	10 013		
в) лишени от граждански права и намиращи се под следствие	1 087	230 236	495 868
Остават за повикване			69 934
Фактически повикани			59 459
Остават на разположение			10 475

Колкото и несъвършена да е тази статистика, колкото и неясно да прави тя всичко поради това, че във всеки параграф, от 1 до 13, се смесват лицата от набора 1861 г. с лицата от двата предишни набора, останали до второ нареждане, все пак в нея има няколко много ценни признания.

Като новобранци са били призовани 59 459 души. Като доброволци с тригодишен срок са постъпили 5 025 души. На едногодишен срок на службата са имали право 14 811 души; както е известно, годността на доброволците с едногодишен срок не се подлага на много строга проверка поради това, че за издържането им няма никакви разходи; затова можем да допуснем, че най-малкото половината от тях, следователно 7 400, действително са постъпили на служба. Това е по много скромно изчисление; защото категорията на лицата, които при прегледа се определят за едногодишна служба, и без това се състои в по-голямата си част от годни за служба; онези, които са явно негодни, изобщо не смятат за нужно да се явяват на преглед. Все пак нека вземем цифрата 7 400. Съответно с това през 1861 г. в армията са постъпили всичко 71 884 души.

Нека видим по-нататък. Като духовни лица са били отложени или са били освободени 1 638 души. Не може да се разбере защо господа духовниците не трябва да служат. Напротив, една година военна служба, живот на открито и допир с външния свят могат само да им бъдат полезни. И така, смело да ги внесем в списъците; $^1/_3$ от общия брой на текущата година от тях приемаме $^3/_4$ за негодни, все пак остават 139 души, които трябва да бъдат включени в сметката.

18 551 души са били уволнени поради това, че не са имали необходимата височина. Забележете: те са уволнени *„в запаса“*, а не изобщо освободени от служба. Следователно, в случай на война те все пак ще трябва да служат. Те се освобождават само от парадната служба в мирно време, тъй като не са достатъчно представителни на вид за това. С това се признава, че тези ниски хора са напълно годни за служба, и се възнамерява дори при нужда да бъдат използвани. Че тези ниски хора могат да бъдат отлични войници, доказва френската армия, в която служат хора, високи до 4 фута и 8 дюйма. Затова ние безусловно ги причисляваме към военните ресурси на страната. Горната цифра включва само онези, които след трикратно освидетелствуване окончателно са освободени поради малкия им ръст; този е следователно броят, който се повтаря всяка година. Ние изваждаме от него половината, негодна по други причини, и така ни остават 9 275 ниски на

ръст младежи, от които опитният офицер навярно бързо би направил великолепни войници.

По-нататък намираме 6 774 души, предназначени за обоза, *освен* призованите в обоза хора. Но обозът също спада към армията и необяснимо е защо тези хора не трябва да отбият кратката шестмесечна служба в обоза, което би било по-добре както за самите тях, така и за обоза.

Следователно имаме:

Действително постъпили на служба	71 884
Духовни лица	139
Годни, но по-ниски от определената мярка	9 275
Предназначени за обоза	6 774
Всичко	88 072 души

колкото, по *собственото признание* на рооновската статистика, биха могли всяка година да постъпват в армията, ако всеобщата военна повинност се провеждаше сериозно.

Да вземем сега негодните:

Отложени за една година като временно негодни	219 136 души
След трикратно освидетелстване, както ditto*, презачислени в запаса	46 761 „
Заличени от списъците като продължително негодни *само*	17 727 „
Всичко	283 624 души

Следователно *продължително* негодните поради *действителни* физически недостатъци лица са по-малко от 7% от всички освободени от служба поради негодност и по-малко от 4% от всички, явяващи се годишно пред наборните комисии. Почти 17% от временно негодните, след трикратно освидетелстване, всяка година се презачисляват в запаса. Това са следователно 23-годишни хора, т. е. хора на такава възраст, когато човешкият организъм започва вече окончателно да се формира. Без съмнение няма да преувеличим, ако предположим, че една трета от тях, като навършат 25 години, ще се окажат напълно годни за служба, а това прави 15 587 души. Най-малкото, което може да се иска от тези хора, е — ежегодно в продължение на две години да отбиват служба в пехотата по три месеца, за да преминат поне школата на новобранците. А това би било равносилно да се увеличи армията в мирно време с 3 897 души.

* — е казано. *Ред.*

Но на цялата система на медицинско освидетелстване на новобранците в Прусия е придаден своеобразен характер. Винаги е имало повече новобранци, отколкото могат да бъдат приети, и все пак са искали да запазят привидността на всеобща военна повинност. Какво по-просто от това, да се подбират в желателния брой най-добрите хора, а останалите под един или друг предлог да бъдат обявявани за негодни? При такива условия, които впрочем са съществували в Прусия от 1815 г. и съществуват и до ден днешен, понятието негодност за военна служба е получило съвсем ненормално разтегливо тълкование, както най-добре доказва това сравнението със средногерманските държави. В онези от тях, в които съществуват конскрипцията и жребийната система, не е имало никакви основания да се обявяват за негодни повече хора, отколкото е имало такива в действителност. Условията в тези държави са същите, каквито са и в Прусия; в някои държави, като например в Саксония, те са дори по-лоши, тъй като там процентът на населението, заето в промишлеността, е по-голям. Обаче, както споменахме вече по-горе, в „Allgemeine Militär-Zeitung" многократно бе доказвано, че в средногерманските държави *точно половината* от хората, които се явяват при повикване, са годни; такова трябва да бъде положението и в Прусия. Щом започне сериозна война, в представата за годността за военна служба в Прусия ще се извърши внезапна революция и тогава ще разберат, за свое нещастие твърде късно, колко много годни сили са били изпуснати.

Но ето кое е най-чудното. Между 565 802-те военнозадължени, за които няма още решение, има:

Останали неиздирени	55 770 души
Преместили се в други окръзи *или* подлежащи там на повикване	82 216 "
Неявили се без уважителни причини	10 960 "
Всичко	148 946 души

Следователно въпреки прославения пруски контрол — а който някога е бил военнозадължен в Прусия, знае какво значи това — всяка година изчезват цели 27% от военнозадължените. Как е възможно това? И къде се губят 82 216 души, които се зачеркват от списъците като „преместили се в други окръзи или подлежащи там на повикване"? Нима за да се отърве човек от военната повинност, днес е достатъчно просто да се пресели от Берлин в Потсдам? Склонни сме да допуснем, че в дадения случай — защото всеки може да сгреши — господа чиновниците чисто и просто са сбъркали в статистиката си, а именно, че тези 82 216 души фигурират *два пъти* в общата сума от 565 802: веднъж в

своя роден окръг и втори път в окръга, където са се преселили. Би било много желателно да се установи точно това — и най-добре може да го направи военната комисия при камарата, — защото намаляването на действителния брой на военнозадължените на 483 586 значително би изменило всички процентни съотношения. Но да приемем засега, че това е правилно — тогава все още остават 66 730 души, губещи се и изпаряващи се всяка година, които нито пруският контрол, нито полицията могат да призоват във войската. Това прави почти 14% от военнозадължените. Оттук следва, че всички спънки за свободно преселване, които съществуват в Прусия под предлог да се контролира военната повинност, са *абсолютно излишни*. Както е известно, броят на действителните изселници от Прусия е *твърде незначителен* и не може в никакъв случай да се сравнява с броя на изпарилите се новобранци. От тези близо 67 000 души далеч не всички се изселват от Прусия. По-голямата част или през цялото време си остават в самата страна, или я напускат само за кратко време. Изобщо всички предпазни мероприятия против отклоняването от военна повинност са безполезни и в краен случай тласкат към изселване. И без това основната маса от младежите нямат възможност да се изселват. Достатъчно е само онези лица, които не се явяват при повикване, да бъдат заставени акуратно и без снизхождение да отбиват службата си — и няма да има нужда от цялото това безсмислено разтакаване и канцеларщина, а новобранци ще има повече, отколкото преди.

Впрочем, за да бъдем напълно сигурни, ще смятаме за доказано само онова, което произтича от собствената статистика на г-н фон Роон, а именно, че без да се броят доброволците с едногодишен срок на службата, всяка година могат да бъдат призовани под знамената по 85 000 младежи. А числеността на сегашната армия в мирно време възлиза на около 210 000 души. При двегодишен срок на службата 85 000 души правят общо взето 170 000 годишно; към тях трябва да се прибавят офицерите, подофицерите и свръхсрочниците — от 25 000 до 35 000 души; получават се следователно всичко от 195 000 до 205 000 души, а с доброволците с едногодишен срок на службата — от 202 до 212 хиляди души. Следователно при двегодишен срок на службата в пехотата и тежката артилерия (за кавалерията ще говорим по-долу) всички кадри на реорганизираната армия могат да достигнат, дори според собствената статистика на правителството, до пълната численост от мирно време. При *действително* провеждане на всеобщата военна повинност, при двегодишен срок на службата, в армията по всяка вероятност ще има 30 000 души повече; сле-

дователно, за да не се надхвърля все пак броят от 200 000 — 210 000 души, би могло част от хората да се уволняват още след 1—1½ години служба. Това предсрочно уволнение като награда за усърдие в службата би било по-полезно за цялата армия, отколкото удължаването на срока на службата с шест месеца.

Численият състав на армията във военно време би бил следният:

Четири набора, според плана за реорганизацията, по 63 000 души всеки — правят общо 252 000 запасняци. А три набора — по 85 000 всеки — правят 255 000 запасняци. Следователно резултатът несъмнено е също толкова благоприятен, както и по плана за реорганизацията. (Тъй като тук става дума само за числените *съотношения,* нищо няма да се измени, ако в дадения случай съвсем не вземам под внимание намалението на броя на възрастовите групи от запаса.)

В това именно е слабото място на плана за реорганизацията. Под формата на връщане към първоначалната всеобща военна повинност, която, разбира се, не може да съществува без ландвера като мощен резерв на армията, той прави по-скоро уклон към френско-австрийската кадрова система[64] и с това внася неустойчивост в пруската военна система, което ще има най-лоши последици. Не могат да се смесват двете системи, не може да се имат едновременно предимствата и на двете. Без съмнение — и това никога не е било оспорвано — кадрова система с продължителни срокове на военната повинност и на действителната служба осигурява на армията в началото на войната големи предимства. Хората по-добре се познават помежду си; дори отпускарите, на които в повечето случаи се дава наведнъж кратка отпуска, през цялото това време се смятат за войници и винаги са готови да бъдат свикани под знамената, което, разбира се, не може да се каже за пруските запасняци; поради това батальоните, които за пръв път участвуват в бой, без съмнение проявяват по-голяма издръжливост. Против това обаче трябва да се възрази, че ако това се смята за най-важното, със същия успех може да се приеме английската система с 10-годишен срок на действителната служба; че за французите безусловно много по-полезни се оказаха алжирските им походи, войните в Крим и в Италия[65], отколкото дългосрочната служба; че най-после при тази система може да се подготви само част от годния да носи оръжие човешки материал и следователно далеч не всички сили на нацията се привеждат в действие. Освен това, както показва опитът, германският войник много лесно свиква с бойната обстановка и три по-големи сражения, водени макар и с променлив успех, дават вече на добрия ба-

тальон толкова, колкото цяла година допълнителна служба. За една държава като Прусия кадровата система е невъзможна. При тази система Прусия би могла да разполага с една армия *най-много* от 300 000 до 400 000 души, при мирновременна армия от 200 000 души. За да поддържа обаче положението си на велика държава, такъв брой ѝ е необходим вече за заминаване в поход на главната полева армия, т. е. за сериозна война, включително и крепостните гарнизони, попълненията и т. н., ще ѝ бъдат необходими 500 000—600 000 души. Ако 18-те милиона прусаци трябва да изкарат при война приблизително също такава многобройна армия, каквато изкарват 35-те милиона французи, 34-те милиона австрийци и 60-те милиона руснаци, това може да стане само чрез всеобща военна повинност, с кратка, но напрегната служба и сравнително продължителна служба в ландвера. При такава система винаги ще се налага да се пожертвува нещо от бойната готовност на войските и дори от тяхната боеспособност в първия момент на войната; държава и политика добиват неутрален, отбранителен характер; но не трябва да се забравя, че самонадеяното настъпление при кадровата система доведе от Йена до Тилизит, а скромната отбрана при системата на ландвера с всеобща военна повинност доведе от Кацбах до Париж[66]. И така: или конскрипционна система и заместничество със седем-осемгодишен срок на службата, от който почти половината на действителна служба, без последваща повинност в ландвер; или пък всеобща военна повинност с петгодишен, наймного шестгодишен срок на службата, от които две години на действителна служба, и след това повинност в ландвера от пруски или швейцарски тип[67]. Но да носят народните маси най-напред бремето на конскрипционната система, а след това и на системата на ландвера — това не може да издържи нито една европейска нация, дори и турците, които, запазвайки войнственото си варварство, са все още най-издръжливи. Голям брой обучени хора при кратък срок на службата и продължителен срок като военнозадължени или пък малък брой обучени при продължителен срок на службата и кратък срок като военнозадължени — ето как стои въпросът; но трябва да се избира или едното, или другото.

Уилям Нейпир, който, разбира се, смята английския войник за най-добрия в света, казва в своята „История на войната на Пиренейския полуостров“, че след тригодишна служба английският пехотинец е напълно подготвен във всяко отношение[68]. А пък трябва да се има предвид, че елементите, от които се формираше английската армия в началото на нашия век, бяха найлошите от всички елементи, от които изобщо може да бъде създадена войска. Сегашната английска армия е сформирана от мно-

го по-добри елементи, но в морално и интелектуално отношение и те са все още безкрайно по-лоши от състава на пруската армия. И нима това, което са постигнали английските офицери за три години с такава сбирщина, не може да бъде постигнато в Прусия за две години при наличието на превъзходно поддаващ се на обучение, отчасти вече добре обучен, от самото начало морално подготвен суров новобрански материал?

Разбира се, днес войникът трябва да се учи повече. Но това никога не е било изтъквано като сериозно възражение против двегодишния срок на службата. Обикновено се позовават на необходимостта да се възпитава *истински войнишки дух,* който се бил създавал едва на третата година от службата. Ако господата искат да говорят честно и ако не се взема под внимание признатото по-горе по-добро качество на батальоните, този мотив има по-скоро политически, отколкото военен характер. Истинският войнишки дух трябва да се прояви повече при вътрешния Дюпел[69], отколкото при външния. Никога не сме виждали пруския войник на третата година от службата да се е научил на нещо друго, освен да скучае, да измъква от новобранците пари за пиене и да пуска плоски вицове по адрес на началството си. Ако по-голямата част от нашите офицери бяха служили макар и една година като обикновени войници или подофицери, те не биха могли да не забележат това. „Истинският войнишки дух", доколкото той има политически характер, както показва опитът, много бързо се изпарява, и при това безвъзвратно. А военният дух се запазва и след две години служба.

Двегодишният срок следователно е напълно достатъчен, за да бъдат обучени нашите войници на служба в пехотата. Откакто полската артилерия бе отделена от крепостната, същото важи и за тежката артилерия; отделни трудности, които биха се срещнали тук, могат да бъдат отстранени или с по-голямо разделение на труда, или с и без това желателно опростяване на материалната част на полската артилерия. Никакви трудности не би срещнало и набирането на по-голям брой свръхсрочници; но именно тази категория хора, ако те не са годни за подофицери, в пруската армия се смятат за твърде нежелателни. Какво доказателство *против* продължителния срок на службата! Само в крепостната артилерия с нейната толкова разнообразна материална част и в инженерните войски с техните многостранни отрасли на работа, които обаче не могат да бъдат откъсвани един от друг, опитни свръхсрочници се оказват полезни, но и тук те са редки. Конната артилерия ще изисква същия срок на служба, както кавалерията.

Що се отнася до кавалерията, за онзи, който е свикнал от детство да язди кон, е нужен само кратък срок на служба, а за новообучаваните задължително се изисква дълъг срок. Ние имаме малко хора, свикнали от детство да яздят кон, и затова за нас е нужен безспорно четиригодишен срок на службата, предвиден в плана за реорганизацията. Единствената истинска форма на бой за конницата е атаката в сгъстен строй с извадени саби, за която се иска голяма храброст и пълно взаимно доверие между хората. Следователно хората трябва да знаят, че те могат да разчитат както един на друг, така и на своите командири. А за това е необходим продължителен срок на службата. Но ако ездачът не е уверен и в коня си, кавалерията също нищо не струва; защото човек трябва да може да язди кон, а за да постигне сигурност в овладяване на коня — т. е. почти на всеки кон, който му се падне, — за това също е нужен продължителен срок на службата. За този род войски свръхсрочници са безусловно желателни и колкото повече те са истински наемни войници, толкова по-добре — стига само да обичат работата си. Ще бъдем упрекнати от опозицията, че това означавало да се създава кавалерия само от наемници, готова да участвува във всеки държавен преврат. Отговаряме: възможно е. Но при съществуващите условия кавалерията винаги ще бъде реакционна (да си спомним баденските драгуни от 1849 г.[70]), както и артилерията винаги ще бъде либерална. Това е в природата на нещата. Няколко свръхсрочника повече или по-малко никак не изменят положението. Пък и при барикадна борба кавалерията все едно не може да бъде използвана; а барикадната борба в големи градове, особено поведението в нея на пехотата и артилерията, решава днес съдбата на всички държавни преврати.

Но освен увеличаването броя на свръхсрочниците има и други средства за повишаване боеспособността и вътрешната сплотеност на армията при кратък срок на службата. Между другото тук спадат учебните лагери, които самият военен министър фон Роон нарече средство, компенсиращо по-краткия срок на службата. По-нататък, рационалното организиране на обучението — а в това отношение в Прусия има да се прави още доста много. Предразсъдъкът, че при кратък срок на службата, за да се компенсира неговата кратковременност, били необходими преувеличената точност на парадния марш, „дресировката“ при военните упражнения, смешно високото вдигане на краката, така че „без превиване в коляното“ да се пробива дупка във въздуха — целият този предразсъдък почива на явно преувеличение. В пруската армия си внушаваха необходимостта от всичко това дотогава, докато

най-после то се превърна в неподлежаща на съмнение аксиома. Но каква е ползата от това, че при хватките с пушки войниците толкова силно удрят пушката в собственото си рамо, че едва не падат, при което по целия строй преминава съвсем не войнствено разтърсване, каквото не можеш да видиш в никоя друга армия? Най-после като еквивалент на съкратения срок на службата — и то като най-съществен негов еквивалент — трябва да смятаме по-доброто физическо възпитание на младежта. Необходимо е само да се положат грижи действително да се прави нещо в тази насока. Наистина във всички селски училища са поставени паралелки и лостове, но нашите бедни учители там още не умеят добре да си служат с тях. Нека във всеки окръг бъде назначен поне по един запасен подофицер, който се е квалифицирал за учител по гимнастика, и да му бъде възложено ръководенето на обучението по гимнастика; нека се погрижат училищната младеж постепенно да се научи да марширува в строй, да усвои движенията на взвода и ротата и твърдо да знае съответните команди. За 6—8 години това ще се възнагради стократно и ще има повече и по-здрави новобранци.

В горната критика на плана за реорганизацията изхождахме, както казахме, изключително от фактически съществуващите политически и военни условия. Тук влиза и предположението, че при сегашните обстоятелства установяването със закон на двегодишен срок на служба в пехотата и тежката артилерия би било максимално постижимото намаление на срока на службата. Ние дори смятаме, че една държава като Прусия би направила огромна грешка — независимо от това, каква партия е на власт, — ако в настоящия момент намали още повече нормалния срок на службата. Докато от едната страна се намира френската армия, а от другата — руската, и докато съществува възможност за съгласувано нападение и на двете едновременно, необходимо е да има войски, на които не би се наложило да се учат на азбуката на военното дело едва пред лицето на неприятеля. Затова ние съвсем не вземаме под внимание фантазиите за милиционна армия без всякакъв, така да се каже, срок на служба; във формата, в която си я представят, милиционната армия днес е невъзможна за една страна с 18 милиона жители и с твърде открити за нападение граници; впрочем и при други условия тя не е възможна в такава форма.

След всичко казано пита се: бяха ли приемливи основните положения на плана за реорганизация за една камара на депутатите, която стои на пруско гледище? Изхождайки от военни и политически съображения, ние отговаряме: увеличаването на кад-

рите по начина, по който беше извършено това, засилването на армията в мирно време на 180 000—200 000 души, превръщането на ландвера от първи призив в голям армейски резерв, или във втора полева армия, респективно в крепостни гарнизони, беше приемливо при условие, *че строго ще се провежда всеобщата военна повинност, че по законодателен ред ще бъде определен двегодишен срок на действителна служба, тригодишен — за запаса, и до 36-годишна възраст в ландвера* и че най-после *бъдат възстановени кадрите на ландвера от първи призив*. Можеха ли да бъдат осъществени тези условия? Само малцина от онези, които са следили дебатите, биха се заели да отричат, че при „новата ера“[71], а може би дори и по-късно, това е било възможно.

А как се държеше буржоазната опозиция?

II

Пруската буржоазия, която като най-развита част от цялата германска буржоазия има в дадения случай правото да представлява последната, влачи политическото си съществуване с такава липса на смелост, която няма равна на себе си в историята дори на тази неотличаваща се с храброст класа и която може да бъде само до известна степен оправдана с външните събития по същото това време. През март и април 1848 г. тя беше господар на положението; но едва започнаха първите самостоятелни акции на работническата класа, и буржоазията веднага се изплаши и побягна назад под защитата на същата тази бюрокрация и същото това феодално дворянство, над които тя току-що беше спечелила победа с помощта на работниците. Неизбежният резултат от това беше мантойфелският период[72]. Най-после настъпи — и то без всякакво съдействие на буржоазната опозиция — „новата ера". Неочакваният успех главозамая буржоата. Те съвсем забравиха положението, което сами си бяха създали с нееднократните си ревизии на конституцията, с покорността си пред бюрокрацията и феодалите (включително възстановяването на феодалните провинциални и окръжни съсловни събрания[73]), с постоянното си отстъпване от една позиция на друга. Сега те си въобразиха, че отново са станали господари на положението, като съвсем забравиха, че те самите възстановиха всички враждебни им сили, които, укрепнали оттогава, държаха в ръцете си реалната държавна власт съвсем както преди 1848 г. Тъкмо тогава дойде неочаквано реорганизацията на армията като хвърлена сред тях запалителна бомба.

Буржоазията има само два пътя за получаване на политическа власт. Тъй като тя представлява армия от офицери без вой-

ници и може да си набави тези войници само измежду работниците, тя трябва или да си осигури съюза с работниците, или да откупува на части политическата власт от силите, които стоят над нея и ѝ противостоят, а именно от кралската власт. Историята на английската и френската буржоазия показва, че няма друг път.

Но пруската буржоазия — и то без всякакво основание — загуби всякакво желание да сключи искрен съюз с работниците. През 1848 г. германската работническа партия, която тогава се намираше още в началото на своето развитие и организиране, беше готова да свърши работата за буржоазията при твърде скромни условия, но последната се боеше и от най-малкото самостоятелно движение на пролетариата повече, отколкото от феодалното дворянство и бюрокрацията. Спокойствието, откупено с цената на лакейничене, ѝ се струваше по-приемливо, отколкото дори само *перспективата* за борба за свобода[74]. Оттогава този свещен страх от работниците стана традиционен у буржоата, докато най-после г-н Шулце-Делич не започна своята агитация за спестовната касичка[75]. Тази агитация трябваше да докаже на работниците, че за тях нямало по-голямо щастие от това, през целия им живот те и дори тяхното потомство да бъдат експлоатирани индустриално от буржоазията; нещо повече, работниците сами трябвало да съдействуват за тази експлоатация, като чрез различни промишлени дружества си припечелват нещо допълнително и така дават възможност на капиталистите да намаляват работната заплата. Макар че промишлената буржоазия наред с хусарските поручици е без съмнение най-невежата класа на германската нация, все пак подобна агитация сред един толкова развит в умствено отношение народ като германския по начало нямаше никакви шансове за траен успех. По-проницателните умове измежду самата буржоазия трябваше да разберат, че от това нищо не можеше да излезе, и съюзът с работниците отново се провали.

Оставаше пазаренето с правителството за политическа власт, за която се плащаше в брой — разбира се, от джоба на народа. *Реалната* власт на буржоазията в държавата се състоеше само в правото, при това още много ограничено, да одобрява данъците. Следователно тук именно и трябваше да се употреби лостът и класата, която така превъзходно умее да търгува, навярно трябваше в случая да спечели.

Но не стана така! Пруската буржоазна опозиция — в пълна противоположност на класическата буржоазия в Англия от XVII и XVIII век — разбра работата така: с пазарлъци да получи власт, *без* да плаща за това пари.

Каква беше правилната политика на буржоазната опозиция, ако се изхожда от чисто буржоазно гледище и се вземат напълно под внимание условията, при които беше поднесена реорганизацията на армията? Буржоазната опозиция трябваше да знае, ако държеше сметка за силите си, че тя, която току-що беше издигната — и то без всякакви усилия от нейна страна — от унизителното положение, в което се намираше при Мантойфел, безспорно нямаше сили да попречи на *фактическото* провеждане на плана, който вече бяха почнали да осъществяват. Тя трябваше да знае, че с всяка безрезултатно отминала сесия ставаше все по-трудно да се премахне фактически съществуващата институция, че следователно от година на година правителството ще предлага все по-ниска цена, за да получи съгласието на камарата. Тя трябваше да знае, че е още много далеч от възможността да назначава и сваля министри, и че следователно колкото по-дълго продължава конфликтът, толкова по-малко тя ще среща склонни към компромиси министри. Тя трябваше най-после да знае, че преди всичко в неин собствен интерес беше да не довежда нещата до крайност. Защото един сериозен конфликт с правителството, при онова равнище на развитие, на което се намираха германските работници, неизбежно трябваше да извика на живот независимо работническо движение и така в краен случай отново да я постави пред дилемата: или съюз с работниците, но сега вече при значително по-неизгодни условия, отколкото през 1848 г., или пък — на колене пред правителството и: pater, peccavi!*

Поради това либералната и прогресистката буржоазия[76] трябваше да проучи безпристрастно и делово проекта за реорганизация на армията и неразривно свързаното с него увеличение на контингента в мирно време, и тогава тя навярно щеше да стигне приблизително до същите резултати, до които стигнахме и ние. При това тя не трябваше да забравя, че все пак не е в състояние да попречи на предварителното осъществяване на нововъведението, тъй като планът съдържаше толкова много правилни и нужни неща, а можеше само да забави окончателното му установяване. Следователно тя трябваше да се пази най-вече от това, да не заеме предварително открито враждебна позиция към реорганизацията; напротив, тя трябваше да използва тази реорганизация и парите, които предстоеше да гласува за нея, за да си купи с тях от „новата ера“ колкото се може по-голяма компенсация, за да получи срещу 9 или 10 милиона нови данъци колкото може повече политическа власт.

---

* — „отче, сгреших!“. *Ред.*

А колко много неща още трябваше да се направят тук! Тук влизаше и цялото мантойфеловско законодателство за печата и за правото на сдружаване и цялата наследена без никакви изменения от абсолютната монархия власт на полицията и чиновничеството; отстраняването на съдилищата от решаване на делата чрез оспорване на тяхната компетенция; провинциалните и окръжните съсловни събрания; и преди всичко господствуващото при Мантойфел тълкуване на конституцията, в противоположност на което трябваше да се установи нова конституционна практика; тук влизаше и ограничаването на градското самоуправление от бюрокрацията, и още хиляди други неща, които всяка друга буржоазия в подобно положение с готовност би откупила с едно увеличение на данъците с половин талер на човек; и всичко това можеше да се получи, ако се действуваше що-годе ловко. Но буржоазната опозиция беше на друго мнение. Що се отнася до свободата на печата, на сдружаването и събранията, законите на Мантойфел определяха тъкмо рамките, в които буржоата се чувствуваха удобно. Те можеха свободно да се обявяват в умерена форма против правителството; всяко увеличаване на свободата донасяше на тях по-малко облаги, отколкото на работниците, и буржоазията беше по-скоро готова да търпи малко по-голямо потискане от страна на правителството, отколкото да даде на работниците свобода за самостоятелно движение. Също така стоеше въпросът и с ограничаването властта на полицията и чиновниците. Буржоазията смяташе, че чрез правителството на „новата ера" вече е подчинила бюрокрацията, и беше доволна, че тази бюрокрация запазваше пълна свобода на действия по отношение на работниците. Тя съвсем беше забравила, че бюрокрацията е много по-силна и жизнеспособна, от което и да било приятелски настроено към буржоазията правителство. И ето тя си въобрази, че с падането на Мантойфел е настъпил златният век на буржоазията и че сега остава само да прибере узрялата жътва на буржоазно единовластие, без да плаща за това нито стотинка.

Но как можеха да се гласуват толкова пари, и то след като годините от 1848 г. насам струваха толкова скъпо, след като толкова много се беше увеличил държавният дълг и толкова много се бяха повишили данъците! — Уважаеми господа, вие сте депутати на най-младата конституционна държава в света, а не знаете, че конституционализмът е най-скъпата в света форма на управление? Че тя е едва ли не по-скъпа от бонапартизма, който — après moi le déluge!* — погасява старите дългове с все нови и но-

* — след мене, ако ще и потоп! *Ред.*

ви и така за десет години изразходва ресурсите за сто години? Златните времена на ограничения абсолютизъм, които все още ви се привиждат, никога няма да се върнат.

А клаузите на конституцията за продължаване на събирането на вече гласуваните веднъж данъци? — Всеки знае колко скромна беше „новата ера“ в искането на пари. С това, че с цената на официално зафиксирани контраотстъпки разходите за реорганизацията се включваха в редовните разходи — с това беше отстъпено още твърде малко. Въпросът беше да се гласуват нови данъци, с които трябваше да се покрият тези разходи. Тук именно можеше и да се прояви скъперничество, а за тази цел по-добро правителство от правителството на „новата ера“ не можеше и да се желае. Нали буржоазията си оставаше господар на положението толкова, колкото беше и по-рано, и беше завладяла нови оръдия на властта в други области?

Но нали реакцията ще укрепне, ако нейното главно оръдие — армията — бъде увеличено двойно? По този въпрос прогресистките буржоа влизаха в абсолютно неразрешим конфликт със самите себе си. Те искат от Прусия да играе ролята на германски Пиемонт. Но за това е необходима силна, боеспособна армия. Те си имат правителство на „новата ера“, което тихомълком се придържа към същите възгледи, най-доброто правителство, каквото могат да имат в дадените условия. Те *отказват* на това правителство да засилва армията. Всеки ден, от сутрин до вечер, от устата им не слизат думите: славата на Прусия, величието на Прусия, нарастване могъществото на Прусия; но те *отказват* на Прусия такова засилване на армията, което единствено напълно би отговаряло на засилването, което другите велики държави извършиха в своите страни след 1814 г. Но защо правят те това? Защото се страхуват, че това засилване ще бъде от полза само за реакцията, ще изправи на крака разорилото се военно дворянство и изобщо ще даде на феодалната и абсолютистко-бюрократическата партия възможност да погребе чрез държавен преврат целия конституционализъм.

Да допуснем, че прогресистките буржоа бяха прави, като не желаеха да засилват реакцията, и че армията беше най-сигурната опора на реакцията. Но имало ли е някога по-удобен случай да се постави армията под контрола на камарата от тази именно реорганизация, предложена от най-приятелски настроеното към буржоазията правителство, каквото Прусия някога е виждала в спокойни времена? Нима не можеше, щом биха дали съгласието си да гласуват при известни условия кредити за засилване на армията, именно тогава да се споразумеят за кадетските училища, за

дворянските привилегии и за всички други спорни точки и да получат гаранции, които биха придали на офицерския корпус по-буржоазен характер? За „новата ера“ само едно беше ясно: засилването на армията трябва да бъде осъществено. Околните пътища, по които тая контрабанда промъкваше реорганизацията в живота, най-добре разобличаваха нечистата ѝ съвест и страха ѝ от депутатите. Ето за това именно тя трябваше да се улови с двете ръце; друг такъв случай буржоазията нямаше да дочака отново дори след сто години. Какво ли не биха измъкнали с пазарлъка си от това правителство, ако прогресистките буржоа се бяха заловили за работата не като скъперници, а като спекуланти на едро!

А сега за практическите резултати от реорганизацията, що се отнася до самия офицерски корпус. Трябваше да се намерят офицери за удвоения брой батальони. Кадетските училища вече далеч не бяха достатъчни да задоволят тази потребност. Беше проявен такъв либерализъм, какъвто никога досега не е бил проявяван в мирно време; лейтенантските длъжности се предлагаха просто като награда на студенти, стажанти и на всички образовани младежи. Който видеше пруската армия след реорганизацията, не можеше да познае офицерския ѝ корпус. Твърдим това не като нещо чуто, а по лични наблюдения. Специфичният офицерски жаргон беше почти изместен, младите офицери говореха на обикновения си роден език; те съвсем не принадлежаха към една затворена каста, а представляваха — повече откогато и да било след 1815 г. — всички образовани класи и всички провинции на държавата. И така, тази позиция беше вече завоювана поради естествения развой на събитията; сега въпросът беше само да се задържи тази позиция и да се използва. Но прогресистките буржоа пренебрегнаха всичко това и продължаваха да дрънкат, че всички тези офицери били благородни кадети. А при това никога от 1815 г. насам в Прусия не е имало повече буржоазни офицери, отколкото именно сега.

Казано между другото, ние приписваме смелото поведение на пруските офицери пред лицето на неприятеля в Шлезвиг-холщайнската война главно на това вливане на прясна кръв. Младшите офицери от стария състав сами не биха се осмелили толкова често да действуват на своя отговорност. В това отношение правителството има право, като приписва на реорганизацията съществено влияние върху „бляскавостта“ на тези успехи; в какво друго, ако не в това отношение, реорганизацията беше страшна за датчаните — не ни е ясно.

Най-после главният въпрос: улеснява ли се със засилването на мирновременната армия извършването на държавен преврат? Абсолютно вярно е, че армиите са оръдие, с помощта на което се

извършват държавни преврати, и че следователно всяко засилване на армията увеличава и възможността за държавен преврат. Но числеността на армията, която се иска от една велика държава, се определя не от по-големите или по-малките шансове за държавен преврат, а от размерите на армиите на другите велики държави. Който е казал А, трябва да каже и Б. Който е приел мандат на пруски депутат и е написал на своето знаме величието на Прусия и нейното влиятелно положение в Европа, той трябва също да се съгласи и да бъдат създадени средствата, без които не може и дума да става за величие на Прусия и за нейно влиятелно положение. А ако тези средства не могат да бъдат създадени, без да се улесни възможността за държавни преврати, толкова по-зле за господа прогресистите. Ако през 1848 г. те не бяха проявили такова жалко малодушие, не бяха се държали така неумело, периодът на държавните преврати навярно отдавна-отдавна да е отминал. Но при съществуващите условия не им остава нищо друго, освен в края на краищата все пак да признаят, че е необходимо да се засили армията в една или друга форма, а опасенията си относно държавните преврати да запазят за себе си.

Впрочем въпросът има и други страни. Първо, все пак за предпочитане беше преговорите за гласуване на средствата за това оръдие за държавен преврат да се водят с правителството на „новата ера“, отколкото с правителството на Бисмарк. Второ, от само себе си се разбира, че всяка по-нататъшна стъпка за действително провеждане на всеобщата военна повинност прави пруската армия все по-малко годно оръдие за държавни преврати. Щом като стремежът към самоуправление и разбирането на необходимостта да се води борба против всички съпротивяващи се на това елементи са проникнали вече сред цялата народна маса, то и младежите на 20 и 21 години трябва също да са обхванати от това движение, и извършването на държавен преврат с тяхна помощ, дори под началството на феодални или абсолютистки офицери, трябва да става все по-трудно. Колкото повече се издига равнището на политическото просвещение в страната, толкова по-неблагонадеждно става настроението на призованите новобранци. Дори борбата между правителството и буржоазията, която се води сега, трябва да е дала вече доказателства за това.

Трето, двегодишният срок на службата е достатъчен противовес срещу увеличаването числеността на армията. Колкото засилването на армията увеличава материалните средства в ръцете на правителството за насилствени преврати, толкова и двегодишният срок на службата намалява моралните средства за това. На третата година от службата вечното зубрене на абсолютистки настав-

ления и навикът на войниците да се подчиняват могат в известен момент в течение на службата да дадат някакви резултати. На третата година от службата, когато войникът почти вече няма на какво да се учи във военно отношение, нашият призован по реда на всеобщата военна повинност до известна степен вече се приближава до призования за дълги години войник на френско-австрийската система. Той придобива известни качества на професионален войник и като такъв може във всеки случай да бъде използван много по-лесно, отколкото един по-млад войник. Ако се разглежда въпросът от гледище на възможността за държавен преврат, уволняваието на войниците на третата година от службата сигурно би уравновесило призоваването на още 60 000—80 000 души.

Но към това се прибавя още един, и то решаващ момент. Ние не искаме да отричаме, че биха могли да се създадат условия — за това много добре познаваме нашата буржоазия, — при които даже без мобилизация, с обикновения състав на мирновременната армия, държавен преврат все пак би бил възможен. Но това едва ли е вероятно. За да се извърши сериозен преврат, почти винаги ще трябва да се проведе мобилизация. Но тогава работата взема друг обрат. Пруската армия от мирно време, при известни обстоятелства, би могла да стане истинско оръдие в ръцете на правителството за използване вътре в страната; но пруската армия от военно време — в никакъв случай. Онзи, който е имал някога възможност да види един и същ батальон отначало в мирновременно, а след това във военно положение, знае колко огромна е разликата в цялото поведение на хората, в характера на цялата маса. Хората, които бяха постъпили в армията почти момчета, сега се връщат в нея вече възрастни хора; те идват със силно развито чувство на собствено достойнство, самоувереност, твърдост и характер, което е от полза за целия батальон. Отношението на войниците към офицерите и на офицерите към войниците веднага се изменя. Батальонът много спечелва във военно отношение, но в политическо отношение — за абсолютистки цели — той става абсолютно ненадежден. Това можеше да се види още при навлизането в Шлезвиг, където, за голямо учудване на кореспондентите на английски вестници, пруските войници навсякъде открито участвуваха в политическите демонстрации и без страх изказваха своите далеч не правоверни възгледи. И този резултат — политическата негодност на мобилизираната армия за абсолютистки цели — ние дължим главно на мантойфелския период и на „най-новата“ ера. През 1848 г. положението беше още съвсем друго.

Тъкмо това е и една от най-добрите страни на пруската военна система както преди, така и след реорганизацията; че при

такава военна система Прусия не може нито да води непопулярна война, нито да извърши държавен преврат, който да обещава траен успех. Защото дори и армията от мирно време да позволеше да бъде използвана за малък държавен преврат, все пак достатъчна би била първата мобилизация и първата опасност от война, за да бъдат поставени отново под въпрос всички „завоевания“. Подвизите на армията от мирно време при „вътрешния Дюпел“ без санкционирането им от армията от военно време биха имали само кратко временно значение; а колкото повече време минава, толкова по-трудно ще бъде да се получава такава санкция. Реакционните вестници обявиха „армията“, в противоположност на камарите, за истинско народно представителство. Разбира се, те имаха предвид само офицерите. Ако някога работата стигне дотам, че господата от „Kreuz—Zeitung“[77] извършат държавен преврат, за което им е нужна *мобилизираната* армия, бъдете уверени, че те ще се разочароват силно от това народно представителство.

Но в края на краищата не и в това се състои главната гаранция срещу държавен преврат. Тя се състои в това, че нито едно правителство не може чрез държавен преврат да събере такава камара, която да му гласува нови данъци и заеми, и че дори то и да създаде послушна камара, нито един банкер в Европа няма да му открие кредит въз основа на вот на такава камара. В повечето европейски държави въпросът би стоял по-иначе. Но Прусия, след обещанията от 1815 г. и многобройните напразни опити преди 1848 г. да получи пари, сега вече се ползва с такава репутация, че няма да ѝ отпуснат нито стотинка без законно и неоспоримо решение на камарата. Самият г-н Рафаел фон Ерлангер, който отпусна заем дори на американските конфедерати[78], едва ли ще повери пари в наличност на пруско правителство, създадено с държавен преврат. Прусия дължи това изключително на духовната ограниченост на абсолютизма.

Тъкмо в това се и състои силата на буржоазията, че правителството, когато има нужда от пари — а това рано или късно непременно трябва да стане, — е принудено *само да се обръща за пари към буржоазията,* но вече не към политическото представителство на буржоазията, което в края на краищата знае, че то тъкмо за това и съществува, за да плаща, а към големите финансисти, които нямат нищо против да направят хубава сделка с правителството; те мерят кредитоспособността на всяко правителство със същата мярка, с която мерят и кредитоспособността на всяко частно лице, и на тях е абсолютно безразлично много ли или малко войници са нужни на пруската държа-

ва. Тези господа шконтират полица само с три подписа и ако наред с правителството тя е подписана само от горната камара, без камарата на депутатите, или и от камара на депутатите, състояща се от подставени лица, те смятат такава полица за фиктивна и се отказват от сделката.

Тук завършва военният въпрос и започва конституционният въпрос. Безразлично в резултат на какви грешки и машинации буржоазната опозиция се оказа сега в стеснено положение: тя трябва или да спечели победа по военния въпрос, или да загуби остатъка от политическа власт, който още притежава. Правителството вече е поставило под въпрос цялото ѝ право да гласува бюджета. И щом то рано или късно все пак ще *трябва* да сключи мир с камарата, не е ли най-добрата политика просто да се настоява на своето дотогава, докато този момент не настъпи?

Щом конфликтът вече е отишъл толкова далеч — безусловно трябва. Възможността да се сключи споразумение със съществуващото правителство на приемлива основа е повече от съмнителна. Вследствие надценяване на собствените си сили буржоазията се е поставила в такова положение, че по този военен въпрос тя трябва да провери дали е решаващият фактор в държавата или пък абсолютно нищо. Ако тя победи, едновременно ще завладее властта да назначава и сваля министрите, каквато власт има английската камара на общините. Ако претърпи поражение, по конституционен път тя никога вече няма да придобие някакво значение.

Но лошо познава нашите германски буржоа онзи, който смята, че от тях може да се очаква такава твърдост. Смелостта на буржоазията в политически работи винаги е в пълно съответствие със значението, което тя има в гражданското общество на дадена страна. В Германия социалната мощ на буржоазията е много по-малка, отколкото в Англия и дори във Франция; в Германия буржоазията нито се съюзи със старата аристокрация, както в Англия, нито я унищожи с помощта на селяните и работниците, както във Франция. Феодалната аристокрация в Германия все още е сила, враждебна на буржоазията и освен това съюзена с правителствата сила. Фабричната промишленост, основата на цялата социална мощ на съвременната буржоазия, в Германия е значително по-малко развита, отколкото във Франция и Англия, въпреки огромния ѝ прогрес от 1848 г. насам. Колосалните натрупвания на капитали у отделни лица, каквито в Англия и дори във Франция често се срещат, в Германия са по-редки. Оттук — дребнобуржоазният характер на цялата ни буржоазия. Условията, при които тя живее, кръгозорът, който може да си изработи,

са дребнави; какво чудно има в това, че и целият ѝ начин на мислене е също такъв дребнав! Откъде тогава може да има смелостта да се бори за делото докрай? Пруската буржоазия много добре знае в каква зависимост се намира тя от правителството в сферата на собствената си промишлена дейност. Концесиите[79] и административният контрол я потискат като кошмар. При откриването на всяко ново предприятие правителството може да ѝ създава пречки. А още повече в политическата област! При конфликта по военния въпрос буржоазната камара може само да отхвърля, тя е принудена само да се отбранява; а правителството действува настъпателно, тълкува по своему конституцията, преследва либералните чиновници, анулира либералните градски избори, пуска в ход всички лостове на бюрократичното насилие, за да накара буржоата да разберат своето верноподаническо положение, завладява фактически позиция след позиция и по такъв начин си извоюва такова положение, каквото нямаше дори при Мантойфел. А изразходването на средства и събирането на данъци без гласуван бюджет спокойно продължава и реорганизацията на армията с всяка измината година придобива нова сила. С една дума, стоящата в перспектива окончателна победа на буржоазията с всяка измината година придобива все по-революционен характер, а всекидневно умножаващите се частични победи на правителството във всички области все повече и повече стават свършени факти. Освен това съществува напълно независимо както от буржоазията, така и от правителството работническо движение, което принуждава буржоазията или да прави твърде фатални отстъпки на работниците, или пък да бъде готова в решителния момент да действува без помощта на работниците. При такива обстоятелства ще има ли пруската буржоазия смелост да настоява на своето докрай? За това тя би трябвало от 1848 г. насам необикновено да се е поправила — в нейния собствен смисъл, — но жаждата за компромис, за който след откриването на сегашната сесия партията на прогресистите всеки ден въздиша, не говори за това. Страхуваме се, че буржоазията и този път няма да се поколебае да извърши предателство спрямо самата себе си.

III

„Какво е отношението на работническата партия към тази реорганизация на армията и към възникналия на тази почва конфликт между правителството и буржоазната опозиция?“

За пълно разгръщане на своята политическа дейност работническата класа има нужда от значително по-широко поле от онова, което представляват отделните държави на сегашна разпокъсана Германия. Държавната раздробеност ще бъде пречка за движението на пролетариата и никога не ще има за него право на съществуване, нито ще бъде предмет на сериозни размишления от негова страна. Германският пролетариат никога не ще се занимава с имперски конституции, с пруска хегемония, с триада[80] и тем подобни неща — освен само за да ликвидира с тях; въпросът, колко войници са нужни на пруската държава, за да вегетира като велика държава, не го интересува. Дали ще се увеличат малко военните тежести в резултат от реорганизацията или не, това няма голямо значение за работническата класа *като класа.* Затова пък за нея съвсем не е безразлично дали всеобщата военна повинност ще бъде проведена напълно или не. Колкото по-голям брой работници се обучат да владеят оръжието, толкова по-добре. Всеобщата военна повинност е необходимо и естествено допълнение към всеобщото избирателно право; тя дава възможност на избирателите да отстояват своите решения с оръжие в ръка против всякакви опити за държавен преврат.

Все по-последователното провеждане на всеобщата военна повинност е единственият момент в реорганизацията на пруската армия, който представлява интерес за работническата класа в Германия.

По-важен е въпросът: каква позиция трябва да заеме работническата партия във възникналия от това конфликт между правителство и камара?

Съвременният работник, пролетарият, е продукт на великата промишлена революция, която именно през последните сто години извърши във всички цивилизовани страни пълен преврат в целия начин на производство, отначало в промишлеността, а след това и в земеделието; в резултат от тази революция в производството участвуват само две класи: класата на капиталистите, които владеят оръдията на труда, суровините и средствата за живот, и класата на работниците, които нямат нито оръдия на труда, нито суровини, нито средства за живот, а трябва тепърва с труда си да ги купят от капиталистите. Следователно съвременният пролетарий има работа непосредствено само с *една* обществена класа, която враждебно му противостои, експлоатира го — с класата на капиталистите, буржоата. В страни, където тази промишлена революция е извършена напълно, както например в Англия, работникът действително има работа само с капиталисти, защото и в селото едрият арендатор на имение не е нищо друго освен капиталист; аристократът, който само изяжда поземлената рента от своите владения, няма абсолютно никакви обществени допирни точки с работника.

Друго е положението в страните, където тази промишлена революция тепърва се извършва, както е в Германия. Тук още са се запазили от предишните феодални и следфеодални отношения много обществени елементи, които, така да се каже, затъмняват обществената среда (medium) и лишават социалния строй на Германия от онзи прост, ясен, класически характер, с който се отличава стадият на развитие в Англия. Тук, в Германия, в една атмосфера, която с всеки изминат ден все повече се модернизира, сред напълно съвременни капиталисти и работници живи живички спокойно си живеят най-изумителни допотопни изкопаеми: феодали, родови съдилища, провинциални юнкери, телесни наказания, регирунгсрати, ландрати, цехова система, конфликти заради сферата на компетенция, право на административни наказания и т. н. И ние виждаме, че в борбата за политическа власт всички тези живи изкопаеми се обединяват против буржоазията, която поради своята собственост е най-могъщата класа на новата епоха и в името на тази нова епоха иска от тях политическото господство.

Освен буржоазия и пролетариат съвременната едра промишленост произвежда още един вид междинна класа, която стои между тях — дребната буржоазия. Последната се състои отчасти от остатъците от старото, полусредновековно еснафско бюргерство,

отчасти от издигнали се малко работници. Дребната буржоазия по-малко намира мястото си в производството, отколкото в разпределението на стоките; главното ѝ занимание е търговията на дребно. Докато старото еснафско бюргерство беше най-стабилната класа, съвременната дребна буржоазия е най-изменящата се класа в обществото; при нея банкрутът стана постоянно явление. Благодарение на малкия капитал, който притежава, по условията си на живот тя се приближава до буржоазията, а по неустойчивостта на своето съществуване — до положението на пролетариата. Политическата ѝ позиция е също така пълна с противоречия, както и общественото ѝ битие; изобщо най-точният израз за нея е „чиста демокрация". Нейното политическо призвание е да подтиква напред буржоазията в борбата ѝ против остатъците от старото общество и особено против собствената ѝ слабост и малодушие и да ѝ помага в извоюването на онези свободи — като свобода на печата, свобода на сдружаването и събранията, всеобщо избирателно право и местно самоуправление, — без които въпреки буржоазната им същност една боязлива буржоазия все пак може да мине, но без които работниците никога не могат да извоюват освобождението си.

В процеса на борбата между остатъците от старото, допотопно общество и буржоазията навсякъде, рано или късно, настъпва такъв момент, когато и двете борещи се страни се обръщат към пролетариата и търсят неговата подкрепа. Това съвпада обикновено с момента, когато самата работническа класа започва да се раздвижва. Феодалните и бюрократическите представители на загиващото общество призовават работниците да нападнат заедно кръвопийците капиталисти, единствените врагове на работника; а буржоата посочват на работниците, че те заедно представляват новата обществена епоха и затова по отношение на загиващата *стара* обществена форма техните интереси във всеки случай са еднакви. Същевременно и работническата класа постепенно стига до съзнанието, че тя е особена класа, със собствени интереси и собствено самостоятелно бъдеще; и заедно с това възниква въпросът, който се наложи последователно в Англия, Франция и Германия: каква позиция трябва да заеме работническата партия спрямо борещите се?

Това ще зависи преди всичко от обстоятелството, към какви цели в интерес на класата се стреми работническата партия, т. е. онази част от работническата класа, която е стигнала до съзнанието за общите интереси на класата.

Доколкото е известно, напредничавите работници в Германия поставят искането: освобождаване на работниците от капи-

талистите чрез предоставяне на държавен капитал на асоциирани работници за водене на производство за обща сметка и без капиталисти, а като средство за осъществяване на тази цел — извоюване на политическата власт чрез всеобщото и пряко избирателно право[81].

Едно вече е ясно: нито феодално-бюрократическата партия, която е прието да се нарича просто *реакция,* нито либерално-радикалната буржоазна партия няма да бъдат склонни доброволно да се съгласят с тези искания. Но пролетариатът става сила от момента, в който се образува самостоятелна работническа партия, а със сила трябва да се съобразяват. И двете враждуващи партии знаят това и ето защо в известен момент ще бъдат склонни да направят мними или действителни отстъпки на работниците. А на чия страна работниците могат да постигнат най-големи отстъпки?

За реакционната партия вече самото съществуване на буржоа и пролетарии е трън в очите. Нейната сила зависи от това, дали ще бъде спряно или най-малкото забавено съвременното обществено развитие. Иначе всички имотни класи постепенно ще се превърнат в капиталисти, всички потиснати класи — в пролетарии, и с това ще изчезне от само себе си реакционната партия. Реакцията, за да е последователна, иска, разбира се, да ликвидира пролетариата, но не чрез движение напред към асоцииране, а чрез превръщане на съвременните пролетарии отново в цехови калфи и в крепостни или полукрепостни безимотни селяни [bäuerliche Hintersassen]. Приемливо ли е за нашите пролетарии такова превръщане? Искат ли те да се върнат под бащинската опека на цеховия майстор и на „милостивия господар“, ако би било възможно такова нещо? Разбира се, не! Защото именно отделянето на работническата класа от всякаква предишна мнима собственост и мними привилегии, установяването на неприкрито противоречие между капитал и труд направи изобщо възможно съществуването на една единствена многобройна работническа класа с общи интереси, съществуването на работническо движение, на работническа партия. А освен това подобно връщане на историята назад е абсолютно невъзможно. Парните машини, механичните предачни и тъкачни станове, парните плугове и вършачките, железниците и електрическият телеграф, съвременните парни преси изключват такава абсурдна крачка назад; напротив, постепенно и неумолимо те унищожават всички остатъци от феодални и цехови отношения и разтварят всички наследени от миналото дребни обществени противоречия в единното световноисторическо противоречие между капитал и труд.

Буржоазията, напротив, няма друга историческа задача, освен всестранно да увеличи и да издигне на най-високо равнище споменатите гигантски производителни сили и съобщителни средства на съвременното общество; с помощта на своите кредитни дружества да сложи ръка и на онези средства за производство, които са наследени от старите времена, а именно на поземлената собственост; да движи всички отрасли на производството със съвременни оръдия на труда; да унищожи всички остатъци от феодално производство и феодални отношения и така да сведе цялото общество до простото противоречие между класа на капиталисти и класа на безимотни работници. В същата степен, в каквато се извършва това опростяване на обществените класови противоречия, расте силата на буржоазията, но в още по-голяма степен нараства и силата на пролетариата, неговото класово съзнание и способността му да победи; само в резултат от това засилване на мощта на буржоазията пролетариатът постепенно става мнозинство, преобладаващо мнозинство в държавата, както вече е в Англия, но още съвсем не е в Германия, където в селото всички категории селяни, а в градовете дребни майстори, дребни търговци и т. н. още преобладават над пролетариата.

И така: Всяка победа на реакцията спъва общественото развитие и неизбежно отдалечава победата на работниците. Напротив, всяка победа на буржоазията над реакцията в известна степен е същевременно и победа на работниците, съдействува за окончателното събаряне на господството на капиталистите, приближава победата на работниците над буржоазията.

Нека сравним положението на германската работническа партия през 1848 г. и сега. В Германия има още доста ветерани, които в навечерието на 1848 г. участвуваха в началните стъпки за основаване на германска работническа партия, а след революцията помагаха за нейното изграждане, доколкото тогавашните условия позволяваха това. Всички те знаят колко труд коствуваше дори в онези бурни времена да се създаде работническо движение, да се поддържа неговото развитие, да се отстраняват реакционно-цехови елементи, и как всичко това отново замря след няколко години. И ако сега е възникнало работническо движение, така да се каже, от самò себе си, защо става това? Защото от 1848 г. насам едрата капиталистическа промишленост в Германия отбеляза нечуван напредък, защото тя унищожи масата от дребни майстори и други междинни елементи между работника и капиталиста, противопостави пряко работническата маса на капиталистите, накратко — създаде значителен пролетариат там, където по-рано той или не съществуваше, или беше крайно малоброен. Благода-

рение на това промишлено развитие работническата партия и работническото движение станаха необходимост.

Това не означава, че не могат да настъпят такива моменти, когато реакцията ще сметне за изгодно да направи отстъпки на работниците. Но тези отстъпки са винаги особени. Те никога нямат политически характер. Феодално-бюрократическата реакция нито ще разшири избирателното право, нито ще даде свобода на печата, сдружаването и събранията, нито ще ограничи властта на бюрокрацията. Отстъпките, които тя прави, винаги са насочени пряко срещу буржоазията и те са такива, че ни най-малко не увеличават политическата мощ на работниците. Например в Англия против волята на фабрикантите бе прокаран законът за десетчасов работен ден за фабричните работници. Така би могло да се поиска от правителството в Прусия точно да се спазват предписанията за продължителността на работното време във фабриките — които сега съществуват само на книга — или да се даде на работниците право на коалиция[82] и т. н. и възможно е да се постигне това. Обаче каквито и отстъпки да се правят от реакцията, едно си остава неизменно: те се постигат без каквато и да било контрауслуга от страна на работниците; и това е правилно, тъй като, тровейки живота на буржоазията, реакцията вече с това постига целта си и работниците не са длъжни да ѝ благодарят, пък и никога не ѝ благодарят.

Но има още един вид реакция, който през последно време отбеляза голям успех и е много на мода сред определени хора; това е онзи вид реакция, който днес наричат бонапартизъм. Бонапартизмът е необходима държавна форма в такава страна, където работническата класа, която е достигнала в градовете висока степен на своето развитие, но в селото числено отстъпва на дребните селяни, е победена в голяма революционна битка от класата на капиталистите, дребната буржоазия и армията. Когато във Франция парижките работници бяха победени в гигантската битка през юни 1848 г., същевременно и буржоазията бе напълно изтощена от тази победа. Тя съзнаваше, че не ще може да издържи втора такава победа. Формално тя още господствуваше, но беше твърде слаба за господство. На преден план се издигна армията — истинският победител, — опираща се на класата, от която предимно се рекрутираше, на дребните селяни, които желаеха да си починат от градските бунтовници. Формата на това господство беше, разбира се, военният деспотизъм, а негов естествен шеф — наследственият му приемник, Луи Бонапарт.

В отношението си както към работниците, така и към капиталистите бонапартизмът се характеризира с това, че той им пречи

да се нахвърлят един срещу друг. Това означава, че той защищава буржоазията от насилствени нападения на работниците, поощрява дребни мирни сблъсквания между двете класи, а във всичко останало лишава както едните, така и другите от всякаква следа от политическа власт. Нито право на сдружаване, нито право на събрания, нито свобода на печата; всеобщо избирателно право, но под такъв бюрократически гнет, че опозиционните избори са почти невъзможни; всемогъщество на полицията, невиждано дотогава дори в полицейска Франция. Наред с това направо се *подкупва* една част както от буржоазията, така и от работниците; първите — чрез колосални кредитни мошеничества, с помощта на които парите на дребните капиталисти отиват в джобовете на едрите; вторите — чрез колосални държавни строителни работи, които наред с естествения, самостоятелен пролетариат концентрират в големите градове изкуствен пролетариат, свързан с империята, зависим от правителството. Най-после, гъделичкат чувството на национална гордост чрез мнимо героични войни, които обаче винаги се водят с височайшо позволение на Европа против общата в дадения момент изкупителна жертва, пък и то само при такива условия, че победата предварително е осигурена.

Най-многото, което получават и работниците, и буржоазията при такова правителство, е това, че те си почиват от борбата, че промишлеността — при благоприятни иначе условия — силно се развива, че следователно се създават елементите за нова и поожесточена борба и че тази борба избухва веднага щом нуждата от такава почивка вече не съществува. Би било върхът на глупостта да се очаква нещо повече за работниците от едно правителство, което тъкмо затова и само съществува, за да обуздава работниците по отношение на буржоазията.

Да минем сега към специално разглеждания от нас случай. Какво може да предложи на работническата партия реакцията в Прусия?

Може ли тази реакция да предложи на работническата класа действително участие в политическата власт? Безусловно не. Първо, в най-новата история, нито на Англия, нито на Франция, досега не е имало случай реакционно правителство да е направило това. Второ, в сегашната борба в Прусия става въпрос тъкмо за това — дали правителството ще съсредоточи цялата реална власт в свои ръце или пък ще трябва да я подели с парламента. Та правителството наистина няма да пуска в ход всички средства да лиши буржоазията от власт, само за да подари след това тази власт на пролетариата!

Феодалната аристокрация и бюрокрацията могат да запазят реалната си власт в Прусия и без парламентарно представителство. Тяхното традиционно положение при двора, в армията, сред чиновничеството им гарантира тази власт. Те дори няма защо да искат специално представителство, тъй като дворянски чиновнически камари, каквито съществуваха при Мантойфел, днес в Прусия вече са невъзможни за дълго време. Затова те нямат нищо против да пратят по дяволите и цялата система на камарите.

Напротив, буржоазията и работниците могат да упражняват действително организирана политическа власт само чрез парламентарно представителство; а това парламентарно представителство само тогава има някаква стойност, когато му е осигурено участие в обсъждането и решаването, с други думи — ако то може да държи в ръцете си „ключа от паричния ковчег". Но тъкмо на това Бисмарк, както самият той признава, иска да попречи. Ние питаме: в интерес ли е на работниците да се отнеме цялата власт на този парламент, на парламента, в който самите работници разчитат да влязат чрез извоюване на всеобщо и пряко избирателно право и в който те се надяват някога да образуват мнозинство? Нима е в техен интерес да привеждат в движение всички лостове на агитацията, за да влязат в такъв орган, който в края на краищата няма никакво значение? Разбира се, не!

Добре, но ако правителството отмени съществуващия избирателен закон и октроира всеобщото и пряко избирателно право? Да, *ако! Ако* правителството направи такъв бонапартистки трик и работниците се съгласят на това, те предварително вече биха признали на правителството правото чрез ново октроиране пак да отмени всеобщото избирателно право, щом намери това за добре. И каква стойност би имало тогава цялото това всеобщо и пряко избирателно право?

Ако правителството октроира всеобщото и пряко избирателно право, то предварително би го ограничило с такива уговорки, че това право вече не би било всеобщо и пряко избирателно право.

Що се отнася до самото всеобщо и пряко избирателно право, достатъчно е само човек да отиде във Франция, за да се убеди какви безобидни избори могат да се провеждат с помощта на това право, когато има многобройно тъпо селско население, добре организирана бюрокрация, добре дресиран печат, достатъчно потиснати от полицията съюзи, и няма абсолютно никакви политически събрания. Колко представители на работниците вкарва всеобщото и пряко избирателно право във френската камара? А

пък френският пролетариат има това предимство пред германския, че е значително по-концентриран и има по-дълъг опит на борба и организация.

Тук възниква още един друг въпрос. В Германия селското население е два пъти повече от градското, т. е. в Германия $^2/_3$ от населението живеят от земеделието и $^1/_3$ — от промишлеността. И тъй като едрото земевладение е правило в Германия, а дребният парцелен селянин — изключение, то, с други думи, това означава, че ако $^1/_3$ от работниците се намират под командата на капиталистите, то $^2/_3$ се намират *под командата на феодалните господари*. Нека онези, които непрекъснато нападат капиталистите, но не намират нито една гневна думичка против феодалите, хубавичко разберат това. В Германия феодалите експлоатират двойно повече работници, отколкото буржоазията; в Германия те са също такива преки противници на работниците, както и капиталистите. Но това далеч още не е всичко. Патриархалното стопанство в старите феодални имения довежда до наследствена зависимост на селския ратай или на безимотния селянин [Häusler] от неговия „милостив господар“, зависимост, която силно затруднява селскостопанския пролетариат да се приобщи към движението на градските работници. Поповете, систематичното затъпяване на селото, лошото обучение в училищата, откъснатостта на хората от целия свят довършват останалото. Селскостопанският пролетариат представлява онази част от работническата класа, която най-трудно и най-късно осъзнава собствените си интереси, собственото си обществено положение; с други думи, това е онази част, която най-дълго остава несъзнателно оръдие в ръцете на експлоатиращата я привилегирована класа. А коя класа е тя? В Германия това не е буржоазията, а *феодалното дворянство*. Но дори във Франция, където съществуват почти изключително свободни селяни със собствена земя и на феодалното дворянство отдавна е отнета всякаква политическа власт, всеобщото избирателно право не е вкарало работниците в камарата, а, напротив, почти напълно ги е отстранило оттам. А какъв би бил резултатът от всеобщото избирателно право в Германия, където феодалното дворянство е още реална социална и политическа сила и където на един промишлен работник се падат двама селскостопански работници? В Германия борбата против феодалната и бюрократическата реакция — защото двете са у нас сега неделими — е равносилна на борба за духовно и политическо освобождение на селския пролетариат — и докато селският пролетариат не бъде въвлечен в движението, дотогава градският пролетариат в Германия не може да постигне и не ще постигне ни най-малък

успех, дотогава всеобщото и пряко избирателно право е за пролетариата не оръжие, а *капан.*

Може би това твърде откровено, но необходимо разяснение ще насърчи феодалите да се обявят в полза на всеобщото и пряко избирателно право. Толкова по-добре.

Или може би правителството ограничава (ако изобщо при сегашното положение има още какво да ограничава) печата, правото на сдружаване и правото на събрания по отношение на буржоазната опозиция само за да направи подарък на работниците във вид на свободен печат, на свободно право на сдружаване и събрания? Всъщност не върви ли работническото движение спокойно и безпрепятствено по своя път?

Тъкмо в това е същността на въпроса. Правителството *знае* и буржоазията също знае, че цялото сегашно германско работническо движение е само *търпяно,* че то съществува само доколкото това е *угодно* на правителството. Докато за правителството е полезно да има такова движение като нов, независим противник на буржоазната опозиция, дотогава то ще търпи това движение. Но от момента, когато това движение превърне работниците в самостоятелна сила, когато то поради това стане опасно за правителството, веднага ще настъпи краят на това положение. Начинът, по който бе прекратена агитацията на прогресистите в печата, в дружества и на събрания, нека бъде предупреждение за работниците. Същите закони, наредби и наказателни мерки, които бяха използвани тогава, могат всеки ден да бъдат насочени против работниците и да ликвидират тяхната агитация; те и ще бъдат използвани, щом тази агитация стане опасна. Извънредно важно е работниците ясно да разберат този въпрос и да не изпаднат в същото заблуждение на буржоазията при „новата ера“, когато тя беше също само *търпяна,* а вече се смяташе на власт. И ако някой си е въобразил, че сегашното правителство ще освободи печата, правото на сдружаване и събрания от сегашните окови, той би бил именно от онези хора, с които не заслужава и да се разговаря. А без свобода на печата, без право на сдружаване и събрания работническо движение е невъзможно.

Съществуващото в Прусия правителство не е толкова глупаво, че само̀ да се заколи. И ако работата стигне дотам, че реакцията подхвърли на германския пролетариат като примамка няколко мними политически отстъпки, германският пролетариат — трябва да се надяваме — ще ѝ отговори с гордите думи от старата „Песен на Хилдебранд“[83]:

Mit gērū scal man geba infâhan, ortur dar orte.
(„С копие в ръка ще приемем твоите дарове, с копие, насочено напред.“)

Що се отнася до *социалните* отстъпки, които реакцията би могла да направи на работниците — намаляване на работния ден във фабриките, по-добро прилагане на фабричните закони, право на сдружаване и т. н., — опитът на всички страни доказва, че реакцията прави такива предложения, без да има нужда работниците да ѝ предлагат каквото и да било в замяна на това. Реакцията има нужда от работниците, а съвсем не работниците от реакцията. Следователно докато работниците в собствената си самостоятелна агитация отстояват тези искания, те могат да разчитат, че ще настъпи момент, когато реакционните елементи ще поставят същите тези искания изключително, за да причиняват неприятности на буржоазията; и така работниците постигат успехи срещу буржоазията, без да дължат на реакцията някаква благодарност.

Но ако работническата партия не може да очаква нищо друго от реакцията освен дребни отстъпки, които тя и без това ще получи, без да има нужда да ги проси — какво може да очаква тя от буржоазната опозиция?

Ние видяхме, че буржоазия и пролетариат — и двете са деца на нова епоха, че те и двете в своята обществена дейност се стремят да премахнат остатъците от вехторията, наследена от миналото. Наистина те имат да водят много сериозна борба помежду си, но тази борба може да бъде доведена докрай само когато те се изправят сами един срещу друг. Само благодарение на това, че старата вехтория ще полети зад борда, „корабът ще бъде готов за бой", но само с тази разлика, че този път боят ще се води не между два кораба, а на борда на един кораб между офицери и моряци.

Буржоазията не може да извоюва политическото си господство, не може да изрази това политическо господство в конституция и в закони, без да не даде същевременно оръжия в ръцете на пролетариата. Срещу старите съсловия, които се различават по произход, тя трябва да напише на своето знаме правата на човека, срещу цеховата система — свободата на търговията и занаятите, срещу бюрократическата опека — свободата и самоуправлението. Следователно, за да бъде последователна, тя трябва да иска всеобщо и пряко избирателно право, свобода на печата, сдружаването и събранията и отменяване на всички изключителни закони срещу отделни класи от населението. Но това е и всичко, което пролетариатът трябва да иска от буржоазията. Той не може да иска буржоазията да престане да бъде буржоазия, но той без съмнение може да иска тя последователно да провежда собствените си принципи. Но с това пролетариатът получава в

ръцете си и оръжията, които му са необходими за неговата окончателна победа. Със свободата на печата, с правото на събрания и сдружаване той ще си извоюва всеобщо избирателно право, а с всеобщото и пряко избирателно право, съчетано с посочените агитационни средства — всичко останало.

Следователно в интерес на работниците е да поддържат буржоазията в борбата ѝ против всички реакционни елементи, *докато тя е вярна на самата себе си.* Всяко завоевание, което буржоазията изтръгва от реакцията, при тези условия в последна сметка е от полза за работническата класа. Със своя верен инстинкт германските работници разбраха това. Във всички германски държави те абсолютно правилно гласуваха навсякъде за най-радикалните кандидати, които имаха шансове да бъдат избрани.

Но какво трябва да се направи, ако буржоазията измени на самата себе си, ако тя предаде собствените си класови интереси и произтичащите от тях принципи?

Тогава на работниците остават два пътя!

Или да тласкат напред буржоазията против волята ѝ, доколкото е възможно да я заставят да разшири избирателното право, да осигури свобода на печата, сдружаването и събранията и така да създаде на пролетариата условия, при които той ще има свобода за движение и организиране. Така постъпиха английските работници след парламентарната реформа в 1832 г. и френските работници след юлската революция в 1830 г., и именно посредством и с помощта на това движение, непосредствените цели на което имаха чисто буржоазен характер, те съдействуваха за собственото си развитие и организиране повече от каквото и да било друго средство. А такъв случай неизбежно ще настъпи, защото буржоазията, при липсата на политическа смелост у нея, навсякъде изменя от време на време на себе си.

Или пък работниците напълно се отдръпват от буржоазното движение и предоставят буржоазията на собствената ѝ съдба. Такъв случай имаше в Англия, Франция и Германия след поражението на европейското работническо движение през 1848—1850 г. Той е възможен само след колосално и в дадения момент безрезултатно напрягане на силите, след което класата има нужда от почивка. При здраво състояние на работническата класа такъв случай е невъзможен; защото той би бил равносилен на пълно политическо абдикиране, а това не е способна да направи за дълго време такава смела по своята същност класа, класа, която няма какво да губи и трябва да спечели всичко.

Дори в най-краен случай, когато буржоазията от страх пред работниците се скрие зад гърба на реакцията и апелира към враж-

дебните на самата нея елементи да я защитят срещу работниците, дори и тогава на работническата партия не ще остане нищо друго, освен да продължава въпреки буржоата, агитацията на която те са изменили, агитацията за гражданска свобода, свобода на печата, за право на събрания и сдружаване. Без тези свободи самата работническа партия не може да има свобода на движение; като се бори за тях, тя се бори за условията на своето собствено съществуване, за въздуха, който ѝ е нужен, за да диша.

От само себе си се разбира, че при всички тези случаи работническата партия няма просто да се влачи в опашката на буржоазията, а ще действува като съвсем различна от нея, самостоятелна партия. При всеки повод тя ще напомня на буржоазията, че класовите интереси на работниците са коренно противоположни на класовите интереси на капиталистите и че работниците съзнават това. Тя ще запазва и развива собствената си организация в противоположност на партийната организация на буржоазията и само ще преговаря с последната като сила със сила. Така тя ще си осигури една позиция, която внушава уважение, ще разяснява на отделните работници класовите им интереси, и при най-близката революционна буря — а тези бури сега се повтарят също така редовно, както търговските кризи и бурите при равноденствие, — ще бъде готова за действие.

Оттук от само себе си произтича политиката на работническата партия в пруския конституционен конфликт:

преди всичко да запази работническата партия организирана, доколкото позволяват това сегашните условия;

да подтиква партията на прогресистите към *действителен* прогрес, доколкото е възможно това; да я принуди да направи програмата си по-радикална и да се придържа към тази програма; безпощадно да бичува и осмива всяка нейна непоследователна стъпка и всяка слабост;

да остави военния въпрос като такъв на естествения му ход, давайки си сметка, че работническата партия също ще извърши някога своя собствена, *германска* „реорганизация на армията“;

а на лицемерните кокетирания на реакцията да отговаря: „с копие в ръка ще приемем твоите дарове, с копие, насочено напред.“

INTERNATIONAL
Working Men's Association
INTERNle ARBEITER ASSOCn ASSOCIATION INTERNle DES OUVRIERS ASSOCne INTERNle OPERAI
CARD OF MEMBERSHIP.

This is to Certify that Frederick Engels was admitted
a Member of the above Association 18
and paid as his Annual Subscription

R. Shaw Corresponding Secretary for America.
Bernard Cor. Sec for Belgium | Jules Johannard Italy.
Eugene Dupont France. | Anthony Zabicki Poland.
Karl Marx Germany | H. Jung Switzerland.
[illegible] Treasurer. | J. George Eccarius Secr Gen Council.

Членска карта на Международното работническо дружество, принадлежаща на Ф. Енгелс

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

ДЕКЛАРАЦИЯ ДО РЕДАКЦИЯТА НА ВЕСТНИК „SOCIAL-DEMOCRAT“[84]

Долуподписаните бяха обещали да сътрудничат в „Social-Demokrat“ и позволиха да бъдат публикувани имената им в списъка на сътрудниците само при изричното условие, че вестникът ще се редактира в духа на кратката програма, която им беше съобщена. Те нито за момент не са изпускали изпредвид трудното положение на „Social-Demokrat“ и затова не са предявявали никакви искания, неподходящи за берлинския меридиан. Но те неведнъж са искали да се води борба против правителството и феодално-абсолютистката партия поне толкова смело, колкото против прогресистите. Тактиката, към която се придържа „Social-Demokrat“, изключва възможността те да продължават да сътрудничат в него. Възгледът на долуподписаните относно кралско-пруския правителствен социализъм и правилната позиция на работническата партия към такъв род измама беше вече подробно развит в брой 73 на „Deutsche-Brüsseler-Zeitung“ от 12 септември 1847 г. в отговор на брой 206 на излизащия тогава в Кьолн „Rheinischer Beobachter“[85], в който се предлагаше съюз на „пролетариата“ с „правителството“ против „либералната буржоазия“. Ние и сега се подписваме под всяка дума на нашата тогавашна декларация.

Фридрих Енгелс, Карл Маркс

Лондон и Манчестер, 23 февруари 1865 г.

Написано от К. Маркс на 18 февруари 1865 г.

Напечатано във вестник „Social-Demokrat“, бр. 29 от 3 март 1865 г.

Печата се по текста на вестника, сверен с ръкописа

Превод от немски

Ф. ЕНГЕЛС

БЕЛЕЖКА ЗА БРОШУРАТА „ВОЕННИЯТ ВЪПРОС В ПРУСИЯ И ГЕРМАНСКАТА РАБОТНИЧЕСКА ПАРТИЯ“[86]

Тези дни в издателството на Ото Майснер в Хамбург ще излезе брошурата на *Фридрих Енгелс* под заглавие „ Военният въпрос в Прусия и германската работническа партия“ (цена 6 сребърни гроша). В противоположност на най-новата „социалдемократическа“ партийна тактика* в тази брошура авторът отново отстоява позицията, на която стояха литературните представители на пролетариата през 1846—1851 г., и развива това гледище както против реакцията, така и против прогресистката буржоазия във връзка с обсъжданите тъкмо сега военен и бюджетен въпрос.

Написано от Ф. Енгелс на 27 февруари 1865 г.

Напечатано във вестник „Berliner Reform“, бр. 53 от 3 март 1865 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

* — Във варианта на тази бележка, изпратена в писмото до Зибел от 27 февруари 1865 г., Енгелс характеризира същността на тази тактика по следния начин: „Бисмаркофилската насока, взета от най-новата „социалдемокрация“, правеше невъзможно участието на представителите на „Neue Rheinische Zeitung“ в органа на *тази* „социалдемокрация“.“ Тези думи са включени в текста на бележката, публикувана в „Düsseldorfer Zeitung“. *Ред.*

К. МАРКС

ПЪРВОНАЧАЛЕН ПРОЕКТ НА РЕЗОЛЮЦИИТЕ ЗА КОНФЛИКТА В ПАРИЖКАТА СЕКЦИЯ[87]

1) Централният съвет в Лондон утвърждава настоящия състав на Управителния съвет на парижката секция в лицето на гражданите Толен, Фрибур и Лимузен, а също им изказва благодарността си за усърдната им дейност.

2) Включването на гражданина *Пиер Венсар* в състава на Управителния съвет на парижката секция се признава за желателно[88].

3) Изказвайки благодарност на гражданина Льофор за участието, което той взе в организирането на Международното дружество, и искрено желаейки той да сътрудничи като homme de conseil* при Управителния съвет на парижката секция, лондонският Централен съвет същевременно не се смята в правото си да натрапва гражданина Льофор на каквато и да било официална длъжност в Управителния съвет на парижката секция.

4) Гражданинът *Виктор Шили* се назначава за *представител* на лондонския Централен съвет в Париж.

Като такъв той трябва да действува само съвместно с *Управителния съвет* на парижката секция. Той ще осъществява онова droit de surveillance**, което самата парижка секция сметна за нужно да признае като необходим атрибут на Централния съвет, обусловен от съвременната политическа конюнктура.

Написано от К. Маркс на 4 март 1865 г.

Печата се по ръкописа
Превод от английски

* — съветник. *Ред.*
** — право на наблюдение. *Ред*

К. МАРКС

РЕЗОЛЮЦИИ НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ЗА КОНФЛИКТА В ПАРИЖКАТА СЕКЦИЯ[89]

I резолюция. Тъй като гражданинът Толен неведнъж си подаваше оставката, а Централният съвет всеки път отказваше да я приеме, съветът предоставя на гражданина Толен и на Парижкия управителен съвет сега още веднъж да обсъдят дали при сегашните обстоятелства такова освобождаване от длъжност е целесъобразно. Централният съвет предварително утвърждава всяко решение, което Управителният съвет вземе по този въпрос.[90]

II резолюция. Като взема под внимание пожеланията на 32-та членове на Международното работническо дружество, изказани на събранието, състояло се в Париж на 24 февруари, и верен на основните принципи на суверенитет и самоуправление на народа, Централният съвет отменява решението си за назначаване на официален защитник за френския печат. Същевременно съветът използва случая, за да изкаже дълбокото си уважение към гражданина Льофор като един от инициаторите за основаването на Международното работническо дружество по-специално и като заслужил обществен деец изобщо;[91] — по-нататък съветът протестира срещу принципа, че само ouvrier* може да бъде признат като длъжностно лице в нашето дружество.[92]

III резолюция. Съветът постановява да бъде утвърден съставът на сегашния Управителен съвет, като бъде включен в него и гражданинът Венсар.

IV резолюция. Централният съвет настоятелно препоръчва на Парижкия управителен съвет да се споразумее с гражданите Льо-

* — работник. *Ред.*

фор и Белюз, така че те и онази група работници, чиито представители са те, да бъдат представени в Управителния съвет с трима членове. Като изказва обаче такова пожелание, съветът няма нито право, нито намерение да диктува своята воля.

V резолюция. Тъй като Парижкият управителен съвет изрази готовността си да признае непосредствения представител на Централния съвет, съветът назначава гражданина Шили за свой представител при споменатия Управителен съвет.

Частна инструкция до Шили

„Съветът заявява, че в случай, че не бъде постигнато споразумение, съгласно нашия устав (виж § 7*) групата на Льофор има право *след получаването на членските си карти* да образува местна секция на дружеството."

*Това трябва да се съобщи in terrorem***, но конфиденциално, на Фрибур и $К^0$, за да ги накара да направят необходимите отстъпки при условие, че Льофор и Белюз (директор на Народната банка[93]) искрено се постараят да накарат своята група да станат членове на дружеството.

Написано от К. Маркс
Утвърдено от Генералния съвет на 7 март 1865 г.

Печата се по ръкописа
Превод от английски

* Виж настоящия том, стр. 16. *Ред.*
** — като заплаха. *Ред.*

К. МАРКС

РЕЦЕНЗИЯ ЗА БРОШУРАТА НА Ф. ЕНГЕЛС „ВОЕННИЯТ ВЪПРОС В ПРУСИЯ И ГЕРМАНСКАТА РАБОТНИЧЕСКА ПАРТИЯ“[94]

„ВОЕННИЯТ ВЪПРОС В ПРУСИЯ И ГЕРМАНСКАТА РАБОТНИЧЕСКА ПАРТИЯ“ ОТ ФРИДРИХ ЕНГЕЛС (ХАМБУРГ, ОТО МАЙСНЕР)*

Тази твърде важна брошура се дели на три глави.

В първата авторът критикува реорганизацията на пруската армия от гледна точка на военната наука. Той вижда главната грешка в това, че планът за тази реорганизация, „под формата на връщане към първоначалната *всеобща военна повинност*, която... не може да съществува без *ландвера* като мощен резерв на армията..., по-скоро клони към *френско-австрийската кадрова система*“.

Във втора глава остро се критикува подходът на *буржоазната опозиция* към военния въпрос. Авторът стига до следното заключение:

„Безразлично в резултат на какви грешки и машинации буржоазната опозиция се оказа сега в такова положение, че тя трябва или да спечели победа по военния въпрос, или да загуби остатъка от политическа власт, който тя още притежава... Ще има ли пруската буржоазия... смелостта да настоява на своето докрай? Тя би трябвало от 1848 г. насам необикновено да се е поправила... но жаждата за компромис, която от момента на откриването на сегашната сесия през цялото време ярко се проявява в партията на прогресистите, не говори за това.“**

В трета глава авторът изследва въпроса за отношението на „работническата партия към тази реорганизация на армията“ и

* «Die preussische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei». Von Friedrich Engels (Hamburg, Otto Meissner), *Ред.*

** Виж настоящия том, стр. 66. *Ред.*

„към възникналия от това конституционен конфликт". Неговият отговор е резюмиран в следните думи:

„Все по-последователното провеждане на всеобщата военна повинност е единственият момент в реорганизацията на пруската армия, който представлява интерес за работническата класа в Германия."*

Политиката, която трябва да провежда работническата класа в конституционния конфликт, е „преди всичко да запази работническата партия организирана, доколкото позволяват това сегашните условия; да подтиква партията на прогресистите *към действителен* прогрес, доколкото е възможно това... А на лицемерните кокетирания на реакцията да отговаря: „С копие в ръка ще приемем твоите дарове, с копие, насочено напред.""**.

Написано от К. Маркс около 13 март 1865 г.

Напечатано във вестник „Hermann" от 18 март 1865 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

* Виж настоящия том, стр. 68. *Ред.*
** Виж настоящия том стр. 80. *Ред.*

К. МАРКС

ДЕКЛАРАЦИЯ ОТНОСНО ПРИЧИНИТЕ ЗА ОТКАЗВАНЕ ОТ СЪТРУДНИЧЕСТВО ВЪВ ВЕСТНИК „SOCIAL-DEMOCRAT“[95]

В послесловието си към декларацията на г. *Рюсто* и *Хервег* за излизането им от състава на сътрудниците („Social-Demokrat“, бр. 31) г-н фон Швайцер е включил една изпратена от Лондон до „Neue Frankfurter Zeitung“ статия, за да докаже „колко *непоследователно* и *вътрешно необосновано* е поведението на г. *Маркс* и *Енгелс“*. Той се опитва да фалшифицира фактите. Ето защо даваме следната фактическа справка:

На *11 ноември* 1864 г. г-н фон Швайцер писмено ме уведоми за основаването на вестник „Social-Demokrat“, *орган на Всеобщия германски работнически съюз,* и между другото ми съобщи във връзка с това следното:

„Ние се обърнахме към около 6—8 изпитани членове на партията или най-малкото към близкостоящи до нея хора с цел да ги привлечем да сътрудничат и почти няма съмнение, че тези господа ще дадат съгласието си. Обаче смятаме, че е *несравнено по-важно Вие, основателят на германската работническа партия“* (тези думи са подчертани от самия г-н фон Швайцер) *„и неин пръв член борец, да ни помогнете* със своето сътрудничество. *Ние храним надежда;* че Вие ще окажете подкрепа на един *съюз,* който макар и косвено *дължи произхода си на Вашата собствена дейност,* в неговата тежка борба след сполетялата го голяма загуба.“

Към това писмо — покана беше приложен *проспект, „издаден с правата на ръкопис“*. Противно на това, което сега, след „Neue Frankfurter Zeitung“ невярно твърди г-н фон Швайцер, че в този проспект „меродавни бяха думите на Ласал“ и че „на знамето беше написано името на Ласал“, в него не фигурираха нито думите на Ласал, нито неговото име. Проспектът съдържаше само

три точки: „солидарност на народните интереси“, „цяла мощна Германия — свободна народна държава“, „унищожаване на господството на капитала“. Като се позовахме изрично на *този* проспект, Енгелс и аз обещахме да сътрудничим.

На 19 ноември 1864 г. г-н фон Швайцер ми писа:

„Ако бихте искали да направите още някакви бележки относно издаването на проспекта, съобщете ги *незабавно.*“

Аз не направих никакви бележки.

По-нататък г-н фон Швайцер запита:

„Можем ли ние“ (редакцията) „да очакваме от Вас от време на време статии и *ще ни позволите ли* същевременно да *съобщим това на нашите читатели?*“

Енгелс и аз поискахме най-напред да ни бъде дадена възможност да узнаем в какво общество ни предстоеше публично да фигурираме. След това г-н фон Швайцер изброи сътрудниците, като добави:

„Ако сте шокирани от участието на някого от тези господа, въпросът, нека се надяваме, ще бъде уреден, ако Вие вземете под внимание, че между сътрудниците на един вестник съвсем не съществува строга солидарност“.

На 28 ноември г-н фон Швайцер писа:

„Вашето съгласие и това на Енгелс *предизвика в партията,* доколкото тя изобщо е *посветена* в това, *най-радостна* сензация.“

Още първите два пробни броя съдържаха нещо, което будеше съмнение. Аз протестирах. И *между другото* изказах възмущението си във връзка с това, че от частното писмо, което аз, след като научих за смъртта на Ласал, написах на графиня Хацфелд, са били измъкнати няколко съболезнователни думи, публикувани без моя подпис, и че с тях нагло *злоупотребиха,* като устроиха раболепно венцеславене с *„биене на камбаните“* на Ласал. На 30 декември г-н фон Швайцер ми отговори:

„Уважаеми господине! Бъдете *снизходителни* към нас — *полека-лека* работата ще се уреди, нашето положение е много тежко. Хубавите неща не стават изведнъж и затова аз *се надявам,* че *Вие ще се успокоите и ще потърпите за известно време*“.

Това беше *вече на 30 декември 1864 г.,* когато аз имах още само първите пробни броеве!

В началото на *януари 1865 г.,* след конфискуването на един от първите броеве на „Social-Demokrat“, аз поздравих г-н фон Швайцер с това събитие, като добавих, че той трябва открито да скъса с правителството.

Когато се получи съобщението за смъртта на *Прудон,* той ме помоли за статия за Прудон. Изпълних желанието му, като изпратих статията с първата поща, но се възползувах от случая да характеризирам сега в собствения му вестник „всеки, макар и само *привиден компромис* със съществуващата власт" като нарушение на „елементарния морален такт", а кокетирането на Прудон с Л. Бонапарт след държавния преврат — като „подлост"*, Същевременно *Енгелс* му изпрати превода на една стародатска селска песен**, за да внуши в пояснението към нея на читателите на „Social-Demokrat" необходимостта да водят борба против провинциалното юнкерство.

През същия месец *януари* аз трябваше обаче отново да протестирам против „тактиката" на г-н фон Швайцер[96]. На *4 февруари* той ми отговори:

„Що се отнася до *нашата тактика,* моля Ви да имате предвид колко тежко е положението ни. Ние непременно трябва да се опитаме най-напред да *се укрепим* и т. н.".

В края на януари една инсинуация в кореспонденция от Париж в „Social-Demokrat" накара двама ни с Енгелс да направим декларация***, в която между другото се казваше: радостни сме да констатираме, че се потвърди нашето мнение, че „парижкият пролетариат, както и преди, е непримиримо враждебен към бонапартизма и в двата му вида — и в образа на Тюйлери, и в образа на Пале-Роял — и че нито за миг той не е помислял да продава своето историческо право на първородство като челен борец на революцията за паница леща". Декларацията завършваше с думите: „Препоръчваме този пример на германските работници."

Междувременно в брой 21 на „Social-Demokrat" парижкият кореспондент поправи предишното си съобщение и по такъв начин лиши нашата декларация от непосредствения повод, по който беше направена. Ето защо ние не възразявахме против отказа на г-н фон Швайцер да я публикува. Но същевременно му писах, че „ние подробно ще изложим на друго място нашия възглед за отношението на работниците към пруското правителство". Най-после направих последен опит да му разясня с *практически пример,* с *въпроса за коалициите,* цялата посредственост на неговата *„тактика",* стига само тя действително да произтичаше от честни подбуди[97]. На 15 февруари той ми отговори:

* Виж настоящия том, стр. 32. *Ред.*
** Виж настоящия том, стр. 34—35. *Ред.*
*** Виж настоящия том, стр. 36. *Ред.*

„Ако искате, както в последното писмо, да ми давате разяснения по *теоретически* (!) *въпроси, с благодарност* ще приема от Вас такова *поучение*. Що се отнася обаче до *практическите въпроси на тактиката в момента*, моля Ви да имате предвид, че за да съди човек за тези неща, трябва да се намира в центъра на движението. Затова Вие сте несправедливи към нас, когато *някъде и по какъвто и да било начин изказвате недоволството си от нашата тактика*. Вие бихте могли да правите това само в случай, че точно познавахте положението. Не забравяйте също, че Общият германски работнически съюз е укрепнала организация и че до известна степен е свързан със *своите традиции*. Нещата in concreto* винаги са придружени от някакви *усложнения*."

Отговор на този Швайцеров ултиматум беше моята и на Енгелс официална декларация, че излизаме от състава на сътрудниците на вестника.**

К. Маркс

Лондон, 15 март 1865 г.

Напечатано във вестник „Berliner Reform", бр. 67 от 19 март 1865 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от немски

---

* — на практика. *Ред.*
* Виж настоящия том, стр. 81. *Ред.*

К. МАРКС

ДЕКЛАРАЦИЯ ДО РЕДАКЦИЯТА НА ВЕСТНИК „BERLINER REFORM“[98]

От изпратените ми тук бр. 68 на вестник „Réform“ и бр. 37 на „Social-Demokrat“ виждам, че г-н фон Швайцер смутено и лъжливо прави опити да се измъкне от създадените от самия него „мили препятствия“*. Habeat sibi!** Аз обаче няма да му позволя да превърне моята декларация от 15 март***, в която просто му давам възможност да направи характеристика на самия себе си, в *декларация за Ласал*. Преписката на Ласал с мен, която обхваща приблизително 15 години и се намира у мен, напълно лишава Швайцер и К^0 от възможността да изопачават нашите лични отношения или да подозират мотивите на неутралното ми отношение към Ласаловата агитация. Колкото до отношението на теоретическите трудове на Ласал към моите, това е работа на научната критика. Може би по-късно ще се представи случай да бъде обсъден един или друг въпрос. Но при всички условия почитта към паметта на Ласал ми забранява да превръщам такива неща в предмет на вестникарска полемика със сикофанти.

Карл Маркс

Залтбомел, 28 март 1865 г.

Напечатано във вестник „Berliner Reform“, бр. 78 от 1 април 1865 г.

Печата се по текста на вестника, сверен с ръкописа

Превод от немски

---

* — Хайне. „Нова пролет“. Пролог. *Ред.*

** — Нека! *Ред.*

*** Виж настоящия том, стр. 88—91. *Ред.*

К. МАРКС

„ПРЕЗИДЕНТ НА ЧОВЕЧЕСТВОТО“[99]

При завръщането ми от Холандия в Лондон „Social-Demokrat“ ми поднесе в бр. 39 собственоръчно изпечена от г-н Бернхард Бекер баница Asa fötida[100], замесена главно от трохите на Фогтовата клевета. Съдебно документираното опровержение на лъжливите Фогтови измислици се намира в съчинението ми „Господин Фогт“, Лондон, 1860 г.[101]. Обаче напълно против навика си г-н Бернхард Бекер, „президентът на човечеството“, този път не се задоволява с просто преписвачество. За пръв път в живота си той се опитва да каже нещо свое.

„Ето че Маркс“ — казва „президентът на човечеството“ — „е заложил чрез Дронке за 1 000 талера един ръкопис, който бил откупен от пруския комисар на полицията Щибер, който шпионираше емигрантите в Лондон.“

И три пъти в своя лично прочетен председателски доклад нашият Бернхард Бекер с все по-нарастваща буйност се връща към този „факт“.

На стр. 124 от моя „Господин Фогт“ в бележката казвам:[102]

„Аз самият се запознах през 1850 г. в Лондон с Бангя и неговия тогавашен приятел, сега генерал Тюр. Подозренията, предизвикани у мен от неговите интриги с всевъзможни партии — орлеанистите, бонапартистите и т. н. — и неговите връзки с полицаи от всички „националности“, той разсея по прост начин, като ми предяви изготвения собственоръчно от Кошут патент, според който Бангя, който по-рано беше временен полицай-президент в Коморн под началството на Клапка, сега се назначаваше

за полицай-президент in partibus*. Като таен началник на полицията в служба на революцията той естествено е трябвало да има „открит“ достъп до полицията, намираща се в служба на правителствата. През лятото на 1852 г. аз открих, че той е укрил ръкописа, който му бях предал за един берлински книжар, и го дал на едно от германските правителства[103]. След като писах за този епизод и за други отдавна правещи ми впечатление особености на този човек на един унгарец в Париж (Семере) и благодарение намесата на едно трето достатъчно осведомено лице загадката с Бангя беше напълно разгадана, в началото на 1853 г. изпратих подписано от мен публично разобличение на Бангя в „New-Yorker Criminal-Zeitung““[104].

„Президентът на човечеството“ явно не е чел публикуваното от мен преди 13 години в „New-Yorker Criminal-Zeitung“ подробно разобличение на Бангя, който тогава още живееше в Лондон. Иначе той навярно би нагодил своите измислици малко по-близко до фактическото положение на нещата. А така той напълно се отдава на играта на своята пленителна фантазия и какво е могло да ѝ бъде по-близко от приятната асоциация на мислите — Лондон и залагане? Въпреки това аз гарантирам, че Бернхард Бекер никога не е залагал своите ръкописи.

„Президентът на човечеството“ е благоволил да прибави понататък:

„че при възникването на виенския „Botschafter“, официозния орган на австрийското правителство, Маркс искаше да ме спечели“ (същия този Бернхард Бекер) „като кореспондент на този вестник, при което той премълча за официозния характер на новия вестник, който, както той каза, му бил изпратен: напротив, той подчертаваше, че аз мога да давам там твърде остри статии“.

Г-н Бернхард Бекер, който тогава още не беше „президент на човечеството“ и имаше неизменния навик да драскоти „твърде безцветни статии“ за лондонския „Hermann“, ме изненада една прекрасна вечер (преди това бях го виждал случайно само един или два пъти), като дойде самолично в къщи — малко преди да се измъкне тихомълком от Лондон поради известни причини. Той жално скимтеше пред мен за нещастната си съдба и ме питаше не мога ли да му намеря кореспондентска работа, за да му помогна да се избави от горчивата нужда? Отговорих му, че преди няколко дни г-н Колачек съобщил на г-н С. Боркхайм, поли-

* — in partibus infidelium — извън реалната действителност, извън границата (буквално: „в страната на неверните“ — прибавка към титлата на католическите епископи, назначавани на чисто номинални епископски длъжности в нехристиянски страни). *Ред.*

тически емигрант и търговец в Сити, за основаването на нов, уж „много либерален“ виенски вестник, изпратил му пробни броеве и го молел да привлече един лондонски кореспондент. Отзовавайки се на горещо изразеното желание на Бернхард Бекер, обещах да се обърна по този повод към г-н Боркхайм, който винаги с готовност оказва услуги на емигрантите. Доколкото си спомням, Бернхард Бекер дори написа една или няколко пробни статии за Виена. И ето, оказва се, че несполучливият му опит да стане кореспондент на „Botschafter“ доказва моята връзка с австрийското правителство! Г-н Бернхард Бекер смята обаче очевидно, че ако графиня Хацфелд му е дала длъжност, дядо господ го е надарил и с необходимия за това ум!

„И ето“ — разказва по-нататък Бернхард Бекер — „Либкнехт систематично въздейства върху графиня Хацфелд, на която и Маркс изпраща телеграми и писма, за да я настрои против съюза.“

Г-н Бернхард Бекер си въобразява, че аз приемам наследения от него по завещание сан[105] напълно така „систематично“ сериозно, както и самият той! Моите писма до графиня Хацфелд след смъртта на Ласал съдържаха изказване на съболезнования, отговори на различни въпроси, поставяни ми във връзка с подготвящата се тогава брошура за Ласал, както и разяснения относно отпора, който ме молеха да дам срещу един от онези, които клеветяха Ласал, което аз и направих*. За да се избягнат недоразуменията, аз обаче сметнах за целесъобразно да напомня на графинята в едно писмо от 22 декември 1864 г., че не бях съгласен с политиката на Ласал. С това и завърши нашата преписка, в която не се споменаваше нито дума за съюза[106]. Графинята ме молеше между другото да ѝ пиша с първа поща дали смятам за уместно да се прибавят някои портрети към подготвящата се брошура. Отговорих с телеграма: не! Тази единствена телеграма г-н Бернхард Бекер — толкова голям лингвист, колкото поет и мислител — поставя в множествено число.

Той разказва, че аз и след това съм участвувал в една насочена против него кампания. Единствената стъпка, която направих в това твърде важно дело, беше следната: бяха ми писали от Берлин, че известни кръгове преследват Бернхард Бекер за това, че той не иска да използва „Social-Demokrat“ и съюза за агитация за присъединяване на Шлезвиг-Холщайн към Прусия[107]. Същевременно молеха ме да предупредя за тази „интрига“ г-н Клингс в Золинген — известно влияние върху когото ми се приписваше поради предишните ни връзки — и г-н Филип Бекер

* Виж настоящия том, стр. 23—25. *Ред.*

в Женева. Аз направих и едното, и другото — първото чрез един барменски приятел*, второто чрез моя приятел Шили в Париж, който като мен си беше въобразил, че у „президента на човечеството“ се е пробудило нещо човешко и че той наистина поне веднъж се е държал прилично. Сега той, естествено, придава на фактите диаметрално противоположен смисъл — като диалектик!

Но „президентът на човечеството“ е не само голям поет, мислител, лингвист и диалектик. Освен това той е още и патолог от най-чиста проба. Моята една и половингодишна болест — карбункулоза, която случайно продължи още шест месеца след смъртта на Ласал, тази багряна болест той обяснява с „черната ми завист към величието на Ласал“.

„Но“ — патетично добавя той — „той не дръзна да се обяви против Ласал, защото много добре знаеше, че последният би го повалил мъртъв намясто с гигантския си боздуган, както повали Бастиа-Шулце“.

Обаче тъкмо в това си последно съчинение за „Бастиа-Шулце“[108] Ласал прекомерно хвали моята „Критика на политическата икономия“, Берлин, 1859[109], нарича я произведение, което „прави епоха“, „шедьовър“ и я поставя наравно с произведенията на А. Смит и Рикардо. Оттук г-н Бернхард Бекер с присъщата му способност за мислене прави извода, че Ласал би могъл да ме повали мъртъв така както Шулце-Бастиа. Впрочем Ласал също имаше съвсем друга представа за моята „дързост“. Когато при един случай, на който тук не е нужно да се спирам, му писах, че двамата с Енгелс ще бъдем принудени да излезем публично против него поради причини, които аз изброих[110], той ми отговори подробно с писмо, което сега е пред мен, където той отначало излага своите контрааргументи и след това завършва с обръщението:

„Обмислете всичко това, преди да излезете публично и на всеуслишание. Освен това разногласието и разцеплението между нас биха били печално събитие за нашата и без това неголяма и със специален характер партия!“[111]

Г-н Бернхард Бекер вижда пълно противоречие в това, че аз не исках да зная нищо за някаква си западнала Международна асоциация, в която фигурирал той, Бернхард Бекер[112], а същевременно вземах най-дейно участие в Международното дружество, основано през септември миналата година от водачите на лондонските трейдюниони.

Очевидно способността за различаване на г-н Бернхард Бекер не отстъпва на способността му за умозаключения. Неговата асоциация — хвали се той — през време на своя разцвет се

* — Карл Зибел. *Ред.*

била разраснала на цели „400 души“, докато нашето дружество е толкова нескромно, че още сега наброява само в Англия десет хиляди членове. Наистина недопустимо е, че подобно нещо е станало, така да се каже, зад гърба на „президента на човечеството“!

Като вземем под внимание всичко това и особено масата способности на г-н Бернхард Бекер, които аз много бегло отбелязах, едва ли могат да се считат за справедливи оплакванията му, че на такъв човек като него са поискали да възложат наведнъж твърде много неща; че са му дали не само ролята на самодържец като основно амплуа, но „между другото“ и по-малко важната длъжност „да купува яйца и масло за в къщи“[113]. Но, изглежда, може да се установи по-добър домашен ред по отношение на тези негови двояки функции. Нека в бъдеще главно негово занятие направят „купуването на яйца и масло за в къщи“ и, обратно, му предоставят само съвсем „между другото“ да председателствува над човечеството.

Карл Маркс

Лондон, 8 април 1865 г.

Напечатано във вестник „Berliner Reform“, бр. 88 от 13 април 1865 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

К. МАРКС

ПОПРАВКА[114]

След като на полския митинг, състоял се в Лондон на 1 март, бяха приети двете предложения на г. Билс и Леверсън, споменати в бр. 30 на Вашия вестник, *г-н Питър Фокс* (англичанин) направи от името на *Международното работническо дружество* предложението:

„Да се признае, че цялостна и независима Полша е абсолютно необходимо условие за съществуването на демократическа Европа и че докато това условие остава неосъществено, революционните победи на континента могат да бъдат само кратковременни прелюдии към продължителни периоди на господство на контрареволюцията."

След кратък исторически преглед на бедствията, които сполетяха Европа поради това, че Полша загуби свободата си, и вследствие завоевателната политика на Русия, г-н П. Фокс посочи, че позицията на *либералната* партия по този въпрос не съвпада с позицията на *демократическото дружество,* от името на което той говори. Девизът на консервативна Европа е: поробена Европа с поробена Полша като основа. Напротив, девизът на Международното работническо дружество е: свободна Европа, опираща се на свободна и независима Полша.

Г-н Екариус (германски работник, заместник-председател на Международното работническо дружество) подкрепи това предложение и осветли подробно участието на Прусия в различните подялби на Полша. Той завърши речта си с думите: *„Гибелта на пруската монархия* е conditio sine qua non* за създаването на Германия и възстановяването на Полша."

* — абсолютно необходимо условие. *Ред.*

Г-н Льо Любе, френски член на *Международното работническо дружество,* също се изказа в защита на това предложение, което беше *прието единодушно при нестихващите одобрителни възгласи на целия митинг.*

„Daily News" и някои други „либерални "лондонски вестници, недоволни от успеха на *Международното работническо дружество,* без чието съдействие между другото полският митинг в Сент-Мартинс-хол изобщо нямаше да се състои, *изхвърлиха* тази част от отчета. От името на Международното работническо дружество моля Ви да поместите тази поправка.

Лондон и т. н.

Х. Юнг, секретар-кореспондент на Международното работническо дружество за Швейцария

Написано от К. Маркс на 13 април 1865 г.

Напечатано с малки изменения във вестник „Der weiße Adler", бр. 48 от 22 април 1865 г.

Печата се по ръкописа

Превод от немски

BEE-HIVE NEWSPAPER.

A JOURNAL OF GENERAL INTELLIGENCE, ADVOCATING INDUSTRIAL INTERESTS

LONDON, SATURDAY, MAY 20, 1865

К. МАРКС

ОБРЪЩЕНИЕ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО КЪМ ПРЕЗИДЕНТА ДЖОНСЪН[115]

ДО АНДРЮ ДЖОНСЪН, ПРЕЗИДЕНТ НА СЪЕДИНЕНИТЕ ЩАТИ

Уважаеми господине!

Демонът на „своеобразния ред"[116], за господството на който Югът се вдигна на оръжие, не можеше да позволи на своите привърженици да загинат с чест в открит бой. Делото, започнато с измяна, той трябваше да завърши с подлост. Както войната на Филип II за инквизицията създаде своя Жерар, така и войната на Джеферсън Дейвис за робовладелството издигна своя Бут.

Не е наша задача да отправяме скръбни и гневни думи, когато сърцата в Стария и Новия свят са обзети от вълнение. Дори наемните клеветници, които година след година, ден след ден упорито вършиха сизифовска работа за моралното убийство на Абрахам Линкълн и възглавяваната от него велика република, сега стоят ужасени пред това всеобщо избухване на народното негодувание и се надпреварват да обсипват с цветята на красноречието неговия открит гроб. Те сега най-после разбраха, че той беше човек, когото не можеха да сломят несгодите и да опиянят успехите, който непоколебимо се стремеше към своята велика цел, никога не я компрометира със сляпа прибързаност, спокойно обмисляше стъпките си, никога не се връщаше назад, не се увличаше от вълната на народните симпатии, не падаше духом при забавянето на народния пулс, смекчаваше суровостта на действията с топлината на доброто си сърце, озаряваше с усмивката на хумора помрачените от страст събития, толкова скромно и просто вършеше своята титанска работа, колкото пищно, високопарно и тържествено вършат своите нищожни работи владетелите по божия милост — с една дума, той беше един от онези редки хора, които, достигай-

ки величие, съумяват да запазят положителните си качества. И скромността на този изключителен и добър човек беше толкова голяма, че светът видя в негово лице герой, едва след като той бе паднал като мъченик.

Честта да бъде отбелязан наред с такъв вожд се пада на втората жертва на демоните на робовладелството — на мистър Сюард. Не беше ли той в момент на всеобща нерешителност толкова проницателен, че мъдро предвиди и мъжествено предсказа „неизбежността на конфликта“?[117] Не прояви ли той в най-мрачните часове на тази борба достойна за римлянин вярност към своя дълг: никога да не се отчайва от републиката и от нейната пътеводна звезда? Ние искрено се надяваме, че той и неговият син ще оздравеят и ще се върнат към обществената дейност и заслуженото уважение много по-скоро, отколкото за „90 дни“[118].

След завършването на страшната Гражданска война — ако вземем под внимание нейните огромни размери и широк размах и я сравним със Стогодишната война, с Трийсетгодишната война, двайсет и три годишната война на Стария свят[119], едва ли може да се каже, че тази война е продължила 90 дни — Вам, господине, се падна задачата да изкоренявате с помощта на законите онова, което бе отсечено с меч, да възглавите трудното дело на политическото преустройство и социалното възраждане. Дълбокото съзнание за Вашата велика задача ще Ви опази от всякакви компромиси със суровия дълг. Вие никога няма да забравите, че започвайки нова ера на освобождение на труда, американският народ възложи отговорността за ръководството на двама трудови хора: единия — Абрахам Линкълн, а другия — Андрю Джонсън.

Подписано в Лондон на 13 май 1865 г. от името на Международното работническо дружество от Централния съвет:

Карл Кауб, Едуин Коулсън, Ф. Леснер, Карл Пфендер, Н. П. Хансен, Карл Шапер, Уилям Дел, Георг Лохнер, Георг Екариус, Джон Осбърн, П. Петерсен, А. Джанкс, Климош, Джон Уестън, Х. Болетер, Б. Люкрафт, Дж. Бъкли, Питър Фокс, Н. Салватела, Джордж Хауел, Бордаж, А. Валтие, Роберт Шоу, Дж. Лонгмейд, У. Морган, Дж. У. Уилър, Дж. Д. Найас, У. Уорли, Д. Стейнсби, Ф. дьо Ласаси, Дж. Картър, Емил Холторп — секретар за Полша; *Карл Маркс* — секретар за Германия; *Х. Юнг* — секретар за Швей-

ция; *Е. Дюпон* — секретар за Франция; *Дж. Уитлок* — секретар по финансовите въпроси; *Дж. Оджър* — председател; *У. Р. Кримър* — почетен генерален секретар.

Написано от К. Маркс между 2 и 9 май 1865 г.

Напечатано в „The Bee-Hive Newspaper", бр. 188 от 20 май 1865 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

РАБОТНА ЗАПЛАТА ЦЕНА И ПЕЧАЛБА[120]

Написано от К. Маркс в края на май — 27 юни 1865 г.

Публикувано за пръв път в отделна брошура в Лондон в 1898 г.

Печата се по ръкописа

Превод от английски

ПРЕДВАРИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

Граждани!

Преди да премина към въпроса по същество, позволете ми да направя няколко предварителни бележки.

На европейския континент сега цари истинска епидемия от стачки и общ повик за увеличение на работната заплата. Този въпрос ще бъде обсъден на нашия конгрес*. Вие, които стоите начело на Международното работническо дружество, трябва да имате твърдо становище по този важен въпрос. Ето защо смятам за свой дълг, дори с риск да подложа вашето търпение на тежко изпитание, да разгледам въпроса основно.

Друга предварителна бележка трябва да направя по отношение на гражданина Уестън. Той не само изложи пред вас възгледи, които, както той знае, са крайно непопулярни сред работническата класа, но и публично ги е защищавал, както той смята, в интерес на работническата класа. Всеки от нас трябва да се отнася с дълбоко уважение към подобна проява на морален кураж. Надявам се, че въпреки неподправения стил на моя доклад след завършването му гражданинът Уестън ще види, че аз съм съгласен с онова, което ми изглежда основната идея на неговите тезиси, които все пак в сегашната им форма аз не мога да не смятам за теоретически погрешни и практически опасни.

Сега преминавам непосредствено към въпроса.

---

* Виж настоящия том, стр. 540. *Ред.*

I. ПРОИЗВОДСТВО И РАБОТНА ЗАПЛАТА

Аргументацията на гражданина Уестън почиваше фактически на две предпоставки:

1. че *сумата на националната продукция е нещо постоянно*, някакво *неизменно* количество или *постоянна* величина, както би казал математикът;

2. че *сумата на реалната работна заплата*, т. е. на работната заплата, измервана с количеството стоки, които могат да бъдат купени с нея, е *неизменна* сума, *постоянна* величина.

Първото му твърдение е явно погрешно. Вие знаете, че стойността и масата на продукцията от година на година се увеличават, че производителната сила на националния труд нараства и че количеството пари, необходимо за обръщението на тази нарастваща продукция, постоянно се променя. Това, което е вярно за една година и за различни години, сравнявани помежду им, е вярно и за всеки отделен ден на годината. Количеството, или величината, на националната продукция непрекъснато се променя. Тя не е *постоянна*, а *променлива* величина и дори да се абстрахираме от промените в числеността на населението, тя не може да не бъде такава поради постоянните изменения в *натрупването на капитала* и в *производителната сила на труда*. Напълно вярно е, че *ако* днес настъпи *покачване на общото равнище на работната заплата*, то *само по себе си* това покачване не би изменило *непосредствено* масата на продукцията, каквито и да са неговите по-нататъшни последици. То би изхождало преди всичко от сегашното положение на нещата. Но ако *преди* покачването на работната заплата националната продукция е била *променлива*, а не *постоянна*, тя ще бъде променлива, а не постоянна и *след* това покачване.

Но да приемем, че масата на националната продукция е *постоянна*, а не *променлива*. Дори в този случай онова, което нашият приятел Уестън смята за логически извод, би си останало само голо твърдение. Ако има определено число, да речем 8, то *абсолютните* граници на това число не пречат на неговите съставни части да променят своите *относителни* граници. Ако печалбата е равна на 6, а работната заплата — на 2, работната заплата би могла да се покачи на 6, а печалбата да спадне на 2 и все пак общата сума да си остане 8. Така че постоянната маса на продукцията съвсем не доказва, че сумата на работната заплата е постоянна. Как доказва прочее нашият приятел Уестън тази постоянност? Просто, като я твърди.

Но дори да се съгласим с неговото твърдение, от него произтичат две неща, докато той вижда само едно. Ако сумата на

работната заплата е постоянна величина, тя не може да бъде нито увеличена, нито намалена. Следователно, ако работниците постъпват глупаво, като изтръгват временно увеличение на работната заплата, не по-малко глупаво постъпват и капиталистите, като изтръгват временно намаление на работната заплата. Нашият приятел Уестън не отрича, че при известни обстоятелства работниците *могат* да наложат увеличение на работната заплата, но тъй като сумата на работната заплата му се струва по природа постоянна величина, според него трябва да последва реакция. От друга страна, той знае също, че капиталистите *могат* да изтръгват намаление на работната заплата и те в действителност постоянно се стремят към това. Съгласно принципа за постоянната работна заплата и в този случай би трябвало да последва реакция, както и в другия. Следователно работниците биха действували правилно, ако се противопоставят на опитите за намаление на работната заплата или на вече извършено намаление. Следователно те постъпват правилно и тогава, когато изтръгват *увеличение на работната заплата,* защото всяко *противодействие* срещу намаляване на работната заплата е *действие* за увеличаване на работната заплата. Според собствения принцип на гражданина Уестън за *постоянната работна заплата* работниците трябва при известни обстоятелства да се обединяват и да се борят за увеличение на работната заплата.

Ако отхвърля този извод, той трябва да се откаже и от предпоставката, от която последният произтича. Вместо да казва, че сумата на работната заплата е *постоянна величина,* той би трябвало да каже, че — макар и тя да не може и не трябва да се *покачва,* — тя, напротив, може и трябва да *спада,* щом капиталът намери за добре да я понижи. Ако на капиталиста е угодно да ви храни с картофи вместо с месо и с овес вместо с пшеница, вие трябва да приемете неговата воля като закон на политическата икономия и да ѝ се подчините. Ако в една страна, например в Съединените щати, равнището на работната заплата е по-високо, отколкото в друга, например в Англия, вие трябва да си обясните тази разлика в равнището на работните заплати с разликата между желанието на американския и на английския капиталист — метод, който несъмнено би опростил много изучаването не само на икономическите, но и на всички други явления.

Но дори и в този случай ние бихме могли да запитаме, *защо* желанието на американския капиталист се различава от желанието на английския капиталист? И за да отговорите на този въпрос, вие трябва да излезете извън областта на *желанието.* Някой поп може да ми разправя, че бог иска във Франция едно, а в Ан-

глия друго. Ако поискам да ми обясни тази двойственост на желанията, той може да има безсрамието да ми отговори, че божà воля е да има във Франция едно желание, а в Англия друго. Но нашият приятел Уестън сигурно последен би се възползвал от подобен начин на доказване, който е пълно отрицание на всяко разумно мислене.

Желанието на капиталиста сигурно е да вземе, каквото може. Но нашата задача е не да приказваме за неговото *желание,* а да изследваме неговата *сила, границите на тази сила и характера на тези граници.*

2. ПРОИЗВОДСТВО, РАБОТНА ЗАПЛАТА, ПЕЧАЛБА

Докладът, който гражданинът Уестън прочете пред нас, би могъл да се побере в орехова черупка.

Цялото му изложение се свежда до следното: ако работническата класа принуди класата на капиталистите да плаща 5 шилинга вместо 4 шилинга във формата на парична работна заплата, то капиталистът ще ѝ дава обратно във формата на стоки стойност от 4 вместо 5 шилинга. Работническата класа ще трябва да плаща 5 шилинга за онова, което преди увеличението на работната заплата е купувала за 4 шилинга. Но защо това е така? Защо за 5 шилинга капиталистът дава стойност само от 4 шилинга? Защото сумата на работната заплата е постоянна. Но защо тя е установена на 4 шилинга стокова стойност? Защо не на 3 или на 2 шилинга, или на някаква друга сума? Ако границата на сумата на работната заплата е установена от някакъв икономически закон, който не зависи нито от желанието на капиталиста, нито от желанието на работника, то гражданинът Уестън трябваше преди всичко да изложи този закон и да го докаже. Освен това той трябваше да докаже, че фактически плащаната във всеки даден момент сума на работната заплата винаги точно съответствува на необходимата сума на работната заплата и никога не се отклонява от нея. От друга страна, ако дадената граница на сумата на работната заплата зависи *само от желанието* на капиталиста или от границите на неговата алчност, тя е произволна граница. В нея няма нищо необходимо. Тя може да бъде изменена *по* волята на капиталиста, следователно и *против* неговата воля.

Гражданинът Уестън илюстрира своята теория със следния пример: ако един супник съдържа определено количество супа,

която трябва да бъде изядена от определен брой лица, увеличаването на широчината на лъжиците не би предизвикало увеличаване количеството на супата. Нека гражданинът Уестън не ми се сърди, че този пример ми се струва доста глупав.* Той ми напомни до известна степен за подобно сравнение, с което си е послужил Менений Агрипа. Когато римските плебеи стачкували против римските патриции, патрицият Агрипа им казал, че патрицианският стомах храни плебейските членове на държавното тяло. Но Агрипа не успял да докаже, че членовете на един човек могат да бъдат хранени чрез пълнене стомаха на друг. Гражданинът Уестън от своя страна е забравил, че супникът, от който ядат работниците, е напълнен с целия продукт на националния труд и че онова, което им пречи да вземат от него повече, не е нито малкият размер на супника, нито оскъдността на неговото съдържание, а само малките размери на техните лъжици.

С каква хитрост капиталистът получава възможност вместо 5 шилинга да дава обратно стойност от 4 шилинга? С повишаване цената на продаваната от него стока. Но нима покачването, дори изобщо изменението на стоковите цени зависи, нима самите стокови цени зависят само от волята на капиталиста? Или, напротив, са необходими определени условия, за да направят тази воля ефикасна? Ако не, тогава покачването и спадането, непрестанните колебания на пазарните цени стават неразрешима загадка.

Щом приемаме, че не е станала никаква промяна нито в производителната сила на труда, нито в употребеното количество капитал и труд или стойността на парите, в които са изразени стойността на продуктите, а е станало *изменение само в нивото на работната заплата,* как това *покачване на работната заплата* би могло да повлияе *върху стоковите цени?* Само чрез повлияване върху съществуващото съотношение между търсенето и предлагането на тези стоки.

Съвсем вярно е, че работническата класа, разглеждана като цяло, изразходва и е принудена да изразходва целия свой приход само за средства за живот. Така че едно общо покачване на нормата на работната заплата би предизвикало засилване на търсенето на средства за живот и следователно би предизвикало покачване на техните *пазарни цени.* Капиталистите, които произвеждат тези средства за живот, биха били обезщетени за покачената работна заплата чрез покачващите се пазарни цени на техните стоки. Но как стои работата с другите капиталисти, които *не* произ-

* Игра на думи: „Spoon" — „лъжица" и „простак", „Spoony" — „глупав", „вулгарен". *Ред.*

веждат средства за живот? А не бива да мислите, че те са една шепа. Ако вземете под внимание, че две трети от националния продукт се консумират от една пета от населението — и дори от една седма, както неотдавна твърдеше един член на камарата на общините, — ще разберете каква грамадна част от националния продукт трябва да бъде произвеждана във форма на луксозни артикули или да бъде *разменяна* срещу луксозни артикули и какво грамадно количество дори от средствата за живот трябва да бъде прахосвано за лакеи, коне, котки и т. н. — прахосничество, за което от опит знаем, че при покачване на цените на хранителните продукти винаги претърпява значително ограничение.

И така, какво би било положението на капиталистите, които *не* произвеждат средства за живот? Защото, ако *нормата на печалбата би спаднала* вследствие на общото увеличение на работната заплата, те не биха могли да намерят обезщетение, като *увеличат цените на своите стоки,* тъй като търсенето на тия стоки не би било увеличено. Техният доход би се намалил и от този намален доход те би трябвало да плащат повече за същото количество средства за живот с покачени цени. Но това още не би било всичко. Тъй като техният доход би се намалил, те биха могли по-малко да изразходват за предмети за лукс и по този начин взаимното търсене на техните съответни стоки би спаднало. Вследствие на това спадане цените на техните стоки биха спаднали. Ето защо в тези клонове на индустрията *нормата на печалбата би спаднала,* и то не само пропорционално на общото покачване на нивото на работната заплата, но и пропорционално на съвкупното действие на общото увеличение на работната заплата, покачването на цените на средствата за живот и спадането на цените на луксозните артикули.

Какви последици би имало от тази *разлика в нормите на печалбата* от вложените в различните клонове на индустрията капитали? Разбира се, същите, които настъпват обикновено, когато по някоя причина в средните норми на печалбата в различните области на производството се появят различия. Капиталът и трудът биха били прехвърляни от по-малко доходните в повече доходните клонове; и това прехвърляне би продължило, докато предлагането в един клон на индустрията не се покачи съответно на увеличеното търсене и не спадне в други клонове съответно на намаленото търсене. *Щом настъпи промяна, общата норма на печалбата* в различните клонове на индустрията би се *изравнила* отново. Тъй като цялото прехвърляне е произлязло първоначално поради просто изменение в съотношението между предлагането и търсенето на различните стоки, то с отпадането на причината би

престанало и действието и *цените* биха се върнали към своето предишно равнище и своето предишно равновесие. Поради увеличението на работната заплата *спадането на нормата на печалбата* би станало *всеобщо,* вместо да остане ограничено в няколко клона на индустрията. Според нашата предпоставка не би настъпила промяна нито в производителната сила на труда, нито в общото количество на продукцията, обаче това *дадено количество продукция би изменило само своята форма.* По-голямата част от продукта би съществувала във вид на средства за живот, а по-малката част — във вид на луксозни артикули, или което е същото, по-малката част би била разменяна срещу чуждестранни луксозни артикули и би била консумирана в своята първоначална форма, или което пак се свежда към същото, по-голяма част от собствената продукция би била разменяна срещу чуждестранни средства за живот вместо срещу луксозни артикули. Така че общото покачване на нормата на работната заплата би довело, след временно нарушение на равновесието на пазарните цени, само до общо спадане на нормата на печалбата без дълготрайно изменение на стоковите цени.

Ако ми бъде възразено, че при тази аргументация аз приемам, че целият прираст на работната заплата се изразходва за средства за живот, ще отговоря, че изхождах от предпоставка най-благоприятна за гледището на гражданина Уестън. Ако прирастът на работната заплата би бил изразходван от работниците за неща, които преди не са влизали в тяхната консумация, фактическото увеличение на тяхната покупателна сила не би се нуждаело от доказване. Но тъй като това увеличение на покупателната сила е само последица от увеличението на работната заплата, то трябва точно да съответствува на намалението на покупателната сила на капиталистите. Следователно *общото търсене* на стоки не би се *увеличило,* а *съответно биха се изменили* съставните части на това търсене. Увеличаващото се търсене на едната страна би се уравновесявало чрез намаляващото се търсене на другата страна. По този начин при неизменност на общото търсене не би могло да настъпи никаква промяна в пазарните цени на стоките.

Следователно вие сте изправени пред следното затруднение: или прирастът на работната заплата се изразходва равномерно за всички предмети за потребление и в такъв случай увеличението на търсенето от страна на работническата класа трябва да бъде уравновесено чрез ограничението на търсенето от страна на капиталистическата класа, или пък прирастът на работната заплата се изразходва само за някои стоки, чиито пазарни цени временно

се увеличават. В такъв случай последвалото увеличение на нормата на печалбата в едни клонове на индустрията и съответното нейно спадане в други ще предизвика промяна в разпределението на капитала и труда, докато предлагането се повиши съобразно увеличеното търсене в един клон на индустрията и се намали съобразно намаленото търсене в друг клон.

При едната предпоставка не ще настъпи промяна в цените на стоките. При другата предпоставка след известни колебания на пазарните цени разменните стойности на стоките ще се върнат до предишното ниво. При двете предпоставки общото повдигане на нивото на работната заплата при последна сметка не ще доведе до нищо друго, освен до общо спадане на нормата на печалбата.

За да възбуди вашето въображение, гражданинът Уестън ви предложи да помислите за затрудненията, които би предизвикало едно общо увеличение на работната заплата, на английските земеделски работници от 9 на 18 шилинга. Помислете, провиква се той, за грамадното увеличение на търсенето на средства за живот и предизвиканото от това страшно покачване на техните цени! А вие всички знаете, че средната работна заплата на американските земеделски работници е повече от два пъти по-висока от тая на английските, въпреки че цените на селскостопанските продукти в Съединените щати са по-ниски, отколкото в Англия, въпреки че в Съединените щати общото отношение между капитала и труда е същото като в Англия, и въпреки че обемът на годишната продукция в Съединените щати е много по-малък, отколкото в Англия. Но защо нашият приятел бие тревога? Просто за да ни отклони от същинския въпрос. Едно внезапно покачване на работната заплата от 9 на 18 шилинга би означавало внезапно покачване със 100%. Е добре, ние съвсем не обсъждаме въпроса, дали общото равнище на работната заплата в Англия би могло да бъде повишено внезапно със 100%. Нас изобщо съвсем не ни занимава *величината* на покачването, която във всеки отделен случай зависи от дадените условия и трябва да бъде в съгласие с тях. Нашата задача е само да изследваме какво ще бъде действието на едно общо увеличение на нормата на работната заплата, дори и ако то е само 1 процент.

Оставям настрана измисленото от нашия приятел Уестън увеличение от 100% и обръщам вашето внимание върху действителното покачване на работната заплата, което настъпи във Великобритания от 1849 до 1859 г.

Всички вие сте запознати със закона за 10-часовия или повярно за 10 1/2-часовия работен ден в сила от 1848 г. Това беше едно от най-големите икономически преобразования, които ста-

наха пред очите ни. То бе внезапно и принудително покачване на работната заплата не в отделни местни занаяти, а в главните клонове на индустрията, чрез които Англия господствува на световния пазар. То бе увеличение на работната заплата, при изключително неблагоприятни условия. Д-р Юр, професор Сениър и всички други официални икономисти, представители на средната класа, доказваха — и, трябва да кажа, с много по-убедителни основания, отколкото нашият приятел Уестън, — че с това би ударил погребалният звън за английската индустрия. Те доказаха, че се касае не само за обикновено покачване на работната заплата, но за покачване, предизвикано от намаляването на употребеното количество труд и базирано върху него. Те твърдяха, че дванадесетият час, който искат да отнемат на капиталиста, бил тъкмо единственият час, от който той извличал своята печалба. Те заплашваха, че това щяло да доведе до намаление на натрупването, покачване на цените, загубване на пазари, ограничаване на производството, оттук обратно въздействие върху работната заплата и най-сетне разорение. Те дори заявяваха, че законът на Максимилиан Робеспиер за максимума[121] е нищожна работа в сравнение с този; и в известен смисъл бяха прави. Добре, а какъв беше резултатът? Покачване на паричната работна заплата на фабричните работници въпреки намалението на работния ден, значително увеличение на броя на заетите фабрични работници, постоянно спадане на цените на техните продукти, удивително развитие на производителната сила на техния труд, нечувано прогресивно разширение на пазарите за техните стоки. През 1860 г. в едно дружество за поощрение на науката в Манчестер аз сам слушах признанието на г-н Нюмен, че той, както и д-р Юр, Сениър и всички други официални светила на икономическата наука се били заблудили, докато инстинктът на народа се оказал прав. Аз споменавам г-н В. Нюмен[122], а не професор Френсис Нюмен, понеже той заема видно място в икономическата наука като сътрудник на *Томас Туук* и издател на неговата книга *„История на цените"*, това великолепно съчинение, което проследява историята на цените от 1793 до 1856 г.[123] Ако фиксидеята на нашия приятел Уестън за фиксирана сума на работната заплата, фиксирано количество продукция, фиксирано равнище на производителната сила на труда, фиксирана и неизменна воля у капиталистите и всички останали негови фиксирaности и окончателности бяха правилни, тогава печалните предсказания на професор Сениър биха били правилни и неправ би бил Роберт Оуен, който още през 1816 г. предложи общо намаление на работния ден като първа подготвителна стъпка към освобождението на работническата класа[124] и въпреки об-

щия предразсъдък фактически го въведе на собствен риск в своята текстилна фабрика в Ню Ленарк.

По същото време, когато бе въведен законът за десетчасовия работен ден и когато последва покачването на работната заплата, във Великобритания настъпи — по причини, чието привеждане тук не е необходимо — общо покачване на работните заплати на земеделските работници.

Макар за моята непосредствена цел да не е необходимо, аз ще си позволя, за избягване на евентуалността да бъдете въведени във заблуждение, да направя няколко предварителни бележки.

Ако някой отначало е получавал 2 шилинга седмична работна заплата и след това неговата работна заплата се покачи на 4 шилинга, то нивото на работната заплата се е увеличило със 100%. Изразено като покачване на нивото на работната заплата, това изглежда чудесно, макар *действителната сума на работната заплата,* 4 шилинга седмично, да си остава все пак мизерно ниска, гладна работна заплата. Не бива следователно да се оставяте да бъдете заслепявани от гръмките проценти за *равнището на работната заплата.* Трябва винаги да питате: каква беше *първоначалната* сума?

Освен това вие ще разберете, че ако 10 работници получават по 2 шилинга седмично, 5 работници — по 5 шилинга и 5 други работници — по 11 шилинга, всичките 20 души биха получавали общо 100 шилинга, или 5 фунта стерлинги седмично. Ако след това *общата сума* на тяхната седмична работна заплата се покачи, да речем, с 20 процента, би се получило едно увеличение от 5 на 6 фунта стерлинги. Ако вземем средната величина, бихме могли да кажем, че *общото ниво на работната заплата* се е покачило с 20 процента, макар че в действителност работната заплата на 10 работници е останала същата, докато тази на едната група от 5 работници се е покачила само от 5 на 6 шилинга на човек, а тази на другата група от 5 работници от общо 55 на 70 шилинга. Половината работници изобщо не са подобрили своето положение, четвъртината от тях в незначителна степен и само една четвърт действително са го подобрили. *Средно* пресметнато обаче, общата сума на работните заплати на тези 20 работници се е увеличила с 20% и доколкото се вземе под внимание целият капитал, който ги ангажирва, и цените на стоките, които те произвеждат, то все едно, че всички те са участвували еднакво в средното покачване на работната заплата. В земеделското производство, където нормалната работна заплата в отделните графства на Англия и Шотландия е твърде различна, покачването би се отразило твърде нееднакво.

И най-сетне, през времето, когато стана това покачване на работната заплата, се проявиха противодействуващи влияния като например новите данъци, предизвикани от руската война, масовото разрушаване жилищата на земеделските работници[125] и т. н.

След всички тези предварителни бележки преминавам към обстоятелството, че от 1849 до 1859 г. настъпи *покачване* на средното ниво на работната заплата на земеделските работници във Великобритания *приблизително с 40%*. Бих могъл да приведа изобилни подробности за доказване на своето твърдение, но за настоящата цел смятам за достатъчно да посоча добросъвестния и критичен доклад, изнесен през 1860 г. от покойния днес *г. Джон К. Мортон* в Лондонското дружество на изкуствата на тема: *„Силите, приложими в земеделското стопанство"*[126]. Г-н Мортон привежда статистически данни, които той е събрал от разписки и други автентични документи от приблизително сто фермери от 12 шотландски и 35 английски графства.

Според мнението на нашия приятел Уестън и във връзка с едновременното покачване на работната заплата на фабричните работници би трябвало през годините 1849—1859 да настъпи огромно покачване на цените на земеделските произведения. А какво стана в действителност? Въпреки войната с Русия и последвалите неблагоприятни реколти през годините 1854—1856, средната цена на пшеницата — главния селскостопански продукт на Англия — спадна от приблизително 3 фунта стерлинги за квартер през годините 1838—1848 на приблизително 2 фунта стерлинги и 10 шилинга за квартер през годините 1849—1859. Това означава спадане на цената на пшеницата с повече от 16% при едновременно средно покачване на работната заплата на земеделските работници с 40%. През същото време, ако сравним края с началото, т. е. 1859 с 1849 г., настъпи намаление на официално установения пауперизъм от 934 419 на 860 470 души, което представлява разлика от 73 949 души. Признавам, това е доста незначително намаление, което през следващите години отново изчезна, но все пак е намаление.

Би могло да се каже, че вследствие отменяването на житните закони[127] вносът на чуждестранно жито през времето от 1849 до 1859 г., сравнен с този от периода 1838—1848 г., се е увеличил повече от двойно. Но какво би следвало от това? От гледището на гражданина Уестън би могло да се очаква, че това внезапно грамадно и постоянно нарастващо търсене на чуждестранните пазари ще повдигне там цените на селскостопанските продукти на страхотна висота, тъй като действието на увеличеното търсене, безразлично дали то идва отвън или отвътре, си остава еднакво.

А какво стана всъщност? Като се изключат няколкото лоши реколти, разорителното спадане на цената на житото беше през цялото това време постоянна тема за оплакване във Франция; американците все отново и отново се виждаха принудени да изгарят излишния си продукт; а Русия — ако можем да вярваме на г. Уркарт — разпалваше гражданската война в Съединените щати, тъй като нейният износ на земеделски продукти бе ограничен от американската конкуренция на европейските житни пазари.

В своята абстрактна форма аргументът на гражданина Уестън би могъл да се сведе до следното: всяко увеличение на търсенето става винаги върху основата на дадено количество продукция. Затова то *никога не може да увеличава предлагането на търсените стоки, а може само да покачва техните парични цени.* А при това обикновеното наблюдение показва, че увеличеното търсене оставя пазарните цени на стоките в известни случаи съвсем непроменени, докато в други случаи то предизвиква временно покачване на пазарните цени, последвано от увеличено предлагане, а след това отново спадане на цените до тяхното първоначално ниво, а в много случаи и *под* него. Дали увеличението на търсенето настъпва вследствие прираста на работните заплати или поради някаква друга причина — това не изменя нищо в условията на проблемата. От гледището на гражданина Уестън общото явление е също така мъчно обяснимо, както и явлението, което става при изключителните обстоятелства на покачване на работната заплата. Поради това неговата аргументация не е във връзка с разглеждания от нас въпрос. Тя беше само израз на неговата безпомощност по отношение на закона, по силата на който увеличеното търсене вместо окончателно покачване на пазарните цени предизвиква, напротив, увеличение на предлагането.

3. РАБОТНА ЗАПЛАТА И ПАРИ

На втория ден от разискванията нашият приятел Уестън облече своето старо твърдение в нови форми. Той каза: вследствие на общото покачване на паричните работни заплати са необходими повече налични пари за заплащане на същата работна заплата. Тъй като парите в обръщение *са постоянни,* как може с тези средства за обръщение да бъдат заплатени повишените парични работни заплати? Най-напред затруднението възникваше поради факта, че въпреки покачването на паричната работна заплата на работника, все пак припадащото му се количество стоки е постоян-

но; сега то произтича от увеличението на паричната работна заплата, въпреки постоянното количество стоки. Разбира се, ако отхвърлите първоначалната му догма, ще изчезнат и неговите предизвикани от нея затруднения.

Все пак аз ще докажа, че този въпрос за парите няма абсолютно нищо общо с разглеждания от нас въпрос.

Във вашата страна платежният механизъм е много по-съвършен, отколкото в която и да било друга европейска страна. Благодарение на разширението и концентрацията на банковата система необходими са много по-малко средства за обръщение, за привеждане в циркулация на същото количество стойности и за сключване на също такъв или по-голям брой сделки. Например що се отнася до работната заплата, английският фабричен работник я изразходва всяка седмица у бакалина, който всяка седмица я внася в банката; банката всяка седмица я връща отново на фабриканта, който я изплаща отново на своите работници, и т. н. Благодарение на този механизъм годишната работна заплата на работника, равна, да речем, на 52 фунта стерлинги, може да бъде заплащана с един единствен соверен*, който всяка седмица описва същия кръг. Дори в Англия този механизъм е по-малко съвършен, отколкото в Шотландия и той не навсякъде е еднакво съвършен; поради тази причина ние виждаме, че например в някои земеделски области в сравнение с фабричните области са необходими много повече средства за обръщение, за да се постави в движение много по-малка стойностна сума.

Ако преминете на другата страна на Канала, ще видите, че там *паричната работна заплата* е много по-ниска, отколкото в Англия, но че в Германия, Италия, Швейцария и Франция тя бива привеждана в циркулация посредством много по-голямо количество *средства за обръщение*. Същият този соверен не стига така бързо до банкера и не се връща така бързо при индустриалния капиталист; и затова вместо един соверен за годишна циркулация на 52 фунта стерлинги са необходими може би три соверена за циркулация на годишни работни заплати, възлизащи на 52 фунта стерлинги. Ако сравните по този начин страните на континента с Англия, веднага ще видите, че ниската парична работна заплата може да се нуждае за своята циркулация от много повече средства за обръщение, отколкото високата парична работна заплата и че това всъщност е чисто технически въпрос, който е съвсем чужд на нашата тема.

* — соверен — английска златна монета на стойност 1 фунт стерлинг. *Ред.*

Според най-точните изчисления, които ми са известни, годишният доход на работническата класа в Англия може да бъде оценен на 250 милиона фунта стерлинги. Тази огромна сума бива привеждана в циркулация с помощта на приблизително 3 милиона фунта стерлинги. Да приемем, че настъпи покачване на работната заплата с 50%. Тогава вместо 3 милиона биха били необходими 4 1/2 милиона средства за обръщение. Тъй като значителна част от всекидневните си разходи работникът заплаща в сребро и мед, т. е. в прости стойностни знаци, чието стойностно отношение спрямо златото е определен произволно чрез закон, подобно на това на необменяемите книжни пари, то увеличението на паричната работна заплата с 50% би изисквало в краен случай добавъчна циркулация на соверени, да речем, за един милион. Един милион, който сега лежи във вид на кюлчета злато или златни монети в избите на Английската банка или на частните банкери, би се намирал в циркулация. Но дори и нищожният разход, който би бил причинен от добавъчното сечене на пари или от добавъчното изтъркване на този милион, би могъл да бъде и действително би бил избягнат, ако възникне някакво усложнение поради нуждата от допълнителни средства за обръщение. Всички знаете, че средствата за обръщение в тази страна са разделени на две големи групи: едната група, състояща се от най-различни банкноти, е в обръщение между търговци и между потребители и търговци при по-големи платежи, докато в дребната търговия циркулира другият вид средства за обръщение, металическите пари. Макар и различни, тези два вида средства за обръщения взаимно се заместват. Така златните монети в твърде значителна част циркулират дори при по-големи плащания, където става нужда освен кръглите суми да се доплащат и части под 5 фунта стерлинги. Ако утре бъдат пуснати в обръщение банкноти от по 4, по 3 или по 2 фунта стерлинги, тогава златните монети, които изпълват тези циркулационни канали, биха били веднага изтласкани оттам и биха нахлули в онези канали, където би се чувствувала нужда от тях, вследствие увеличението на паричната работна заплата. По този начин добавъчният милион, който става необходим поради увеличението на работната заплата с 50 процента, би бил доставен без прибавяне на нито един единствен соверен. Същият резултат би могъл да бъде постигнат и без нито една добавъчна банкнота посредством добавъчна циркулация на полици, както е било в течение на продължително време в Ленкашир.

Ако общото увеличение на нивото на работната заплата напр. със 100%, както гражданинът Уестън приема за работната заплата на земеделските работници, би предизвикало значително покач-

ване на цените на средствата за живот и — според неговото мнение — би изискало добавъчна сума от платежни средства, която не би могла да бъде набавена, то *общото спадане на работната заплата* би трябвало да доведе до същия резултат в същия размер, но в обратна посока. Е добре! Вие всички знаете, че годините 1858—1860 бяха най-благоприятните години за памучната индустрия и че особено 1860 г. няма равна на себе си в това отношение в летописите на отрасъла, като в същото време бяха в голям разцвет и другите клонове на индустрията. Работните заплати на работниците в памучната индустрия и на всички други работници в свързаните с тази индустрия отрасли беше през 1860 г. по-висока, отколкото когато и да било по-рано. Но избухна американската криза и всички тези работни заплати бяха внезапно намалени приблизително до една четвърт от техния предишен размер. В противоположна посока това би означавало покачване с 300 процента. Ако работната заплата се покачи от 5 на 20 шилинга, ние казваме, че се е покачила с 300 процента; ако спадне от 20 на 5 шилинга, казваме, че е спаднала със 75 процента; но размерът на увеличението в единия случай и размерът на спадането в другия случай биха били еднакви, а именно 15 шилинга. Следователно това беше небивало досега внезапно изменение на нивото на работната заплата, обхващащо същевременно такъв брой работници, който, ако пресметнем не само непосредствено заетите в памучната индустрия, но и косвено зависещите от тази индустрия работници, беше с половината по-голям от броя на селскостопанските работници. Но спадна ли цената на пшеницата? Не, тя се *покачи* от средна годишна цена 47 шилинга и 8 пенса за квартер през трите години 1858—1860 до средна годишна цена 55 шилинга и 10 пенса за квартер през трите години 1861—1863 г. Що се отнася до средствата за обръщение, през 1861 г. в монетния двор бяха насечени в монети 8 673 232 фунта стерлинги срещу 3 378 792 фунта стерлинги през 1860 г., т. е. през 1861 г. бяха насечени в монети 5 294 440 фунта стерлинги повече, отколкото през 1860 г. Наистина банкнотното обръщение през 1861 г. беше с 1 319 000 фунта стерлинги по-малко, отколкото през 1860 г. Нека приспаднем това. Все пак остава един излишък от средства за обръщение през 1861 г. в сравнение с благотворната 1860 г., който възлиза на 3 975 440 фунта стерлинги, или приблизително 4 милиона фунта стерлинги; но златният запас на Английската банка същевременно беше спаднал, макар и не в същата, но приблизително в същата пропорция.

Нека сравним годините 1862 и 1842. Независимо от грамадното увеличение на стойността и на количествата на стоките, на-

миращи се в обръщение през 1862 г., само капиталът, внесен при редовни условия за акции, облигации и т. н. за железниците в Англия и Уелс, възлезе на 320 млн. фунта стерлинги — сума, която в 1842 г. би изглеждала баснословна. При все това общите суми на намиращите се в обръщение през 1862 и 1842 г. пари бяха приблизително еднакво големи и — паралелно с грамадното покачване на стойността не само на стоките, но и на паричните сделки въобще — вие ще забележите, че парите в обръщение имат тенденция към прогресивно намаление. От гледището на нашия приятел Уестън това е неразрешима загадка.

Ако вникнеше малко по-дълбоко в този въпрос, той би открил, че — независимо от работната заплата и като се приеме тя за неизменна — стойността и количеството на стоките, които трябва да бъдат в обръщение, и изобщо сумата на сключваните парични сделки ежедневно се променят; че количеството на издаваните банкноти ежедневно се променя; че сумата на плащанията, които без посредничеството на парите се извършват посредством полици, чекове, банкови кредити, уравнителни камари; ежедневно се променя; че доколкото са необходими звонкови пари като средство за обръщение — отношението между намиращите се в обръщение монети, от една страна, и, от друга страна, намиращите се в резерв и лежащи в избите на банките монети и кюлчета ежедневно се променя; че количеството на поглъщания от националната циркулация и изпращан в чужбина за целите на международната циркулация благороден метал ежедневно се променя. Той би открил, че неговата догма за постоянно количество на средства за обръщение е извънредно голямо заблуждение, несъвместимо с нашия всекидневен опит. Той би изследвал законите, които поставят платежните средства в положение да се приспособяват към така постоянно променящите се условия, вместо да превръща своето погрешно схващане на законите за движението на платежните средства в аргумент срещу покачването на работната заплата.

4. ПРЕДЛАГАНЕ И ТЪРСЕНЕ

Нашият приятел Уестън се ръководи от латинската поговорка: repetitio est mater studiorum, т. е. повторението е майка на ученето, и затова той повтори своята първоначална догма в нова форма — че свиването на паричното обръщение, което идвало в резултат на увеличение на работната заплата, предизвиквало намаление на капитала и т. н. Свършил с неговата чудновата теория за паричното обръщение, смятам за съвсем безполезно да

се спирам на въображаемите последици, които възниквали от неговите въображаеми злополучия в обръщението. Ще сведа сега неговата *догма,* която е винаги *една и съща,* в колкото различни форми и да я повтаря, до *нейния най-прост теоретичен израз.*

Некритичният начин, по който той е разгледал своята тема, ще стане очевиден от една единствена забележка. Той се обявява против увеличението на работната заплата, или против високата работна заплата като резултат на такова увеличение. Но аз го питам: какво е висока и какво е ниска работна заплата? Защо например 5 шилинга седмично означават ниска, а 20 шилинга седмично — висока работна заплата? Ако 5 е ниско в сравнение с 20, то 20 е още по-ниско в сравнение с 200. Ако някой, който трябва да прочете лекция за термометъра, започнеше с декламиране на ниски и високи градуси, той не би предал никому никакво знание. Той би трябвало преди всичко да ми разясни как се установяват точката на замръзването и точката на кипенето и как тези меродавни точки се определят от природни закони, а не от хрумването на продавачите или на производителите на термометри. Но по отношение на работната заплата и печалбата гражданинът Уестън не само пропусна да изведе такива меродавни точки от икономическите закони, но дори и не почувствува необходимостта да ги потърси. Той се задоволи с приемане на общоупотребяваните изрази за ниско и високо, сякаш те имат някакво определено значение, макар и да е очевидно, че работната заплата може да бъде наречена висока или ниска само в сравнение с някакъв стандарт, с който да се измерват нейните величини.

Той не ще бъде в състояние да ми обясни защо определена парична сума се плаща за определено количество труд. Ако би ми отговорил: Това се определя от закона за предлагането и търсенето, аз бих го запитал преди всичко от кой закон се регулира самото предлагане и самото търсене? А това възражение веднага би го накарало да замлъкне. Отношенията между предлагането и търсенето на труд подлежат на постоянни промени, а заедно с тях постоянно се променят и пазарните цени на труда. Ако търсенето надминава предлагането, работната заплата се повишава; ако предлагането надминава търсенето, работната заплата спада, макар че при подобни обстоятелства би могло да стане нужда да бъде установено действителното положение на търсенето и предлагането например чрез стачка или по някакъв друг начин. Но ако признавате предлагането и търсенето за закон, който регулира работната заплата, би било детинщина и безполезно да сеорешите

срещу някое покачване на работната заплата, тъй като според онзи висш закон, на който се позовавате, периодичното покачване на работната заплата е също така необходимо и закономерно, както и периодичното спадане на работната заплата. Ако ли пък *не* признавате предлагането и търсенето за закон, който регулира работната заплата, аз ще запитам още веднъж — защо определена парична сума се дава за определено количество труд?

Но да разгледаме работата по-обширно. Вие бихте били на много погрешен път, ако мислите, че стойността на труда или на някаква друга стока се определя в края на краищата от предлагането и търсенето. Предлагането и търсенето регулират само временните *колебания* на пазарните цени. Те ще ви обяснят защо пазарната цена на дадена стока се покачва над нейната *стойност* или спада под нея, но те никога не могат да обяснят самата тази *стойност*. Нека приемем, че предлагането и търсенето се уравновесят, или, както казват икономистите, взаимно се покриват. Е добре, в същия момент, когато тези противоположни сили станат равни, те взаимно се парализирват и престават да действуват в едното или другото направление. В същия момент, когато предлагането и търсенето се уравновесят и следователно престанат да действуват, *пазарната цена* на дадена стока съвпада с нейната *действителна стойност*, с нормалната цена, около която се колебаят нейните пазарни цени. Затова при изследване природата на тази *стойност* ние нямаме вече работа с временните влияния на предлагането и търсенето върху пазарните цени. Същото важи за работната заплата, както и за цените на всички други стоки.

5. РАБОТНА ЗАПЛАТА И ЦЕНИ

Всички аргументи на нашия приятел, сведени до техния най-прост теоретичен израз, се превръщат в следната единствена догма: *„Цените на стоките се определят или регулирват чрез работните заплати"*.

Срещу това остаряло и оборено погрешно умозаключение аз бих могъл да се позова на практическите наблюдения. Бих могъл да ви посоча, че английските фабрични работници, минни работници, корабостроителни работници и т. н., чийто труд е заплатен сравнително добре, подбиват с евтинията на своите продукти всички други нации, докато например английският земеделски работник, чийто труд е заплатен сравнително ниско, е подбит на

пазара от почти всички други нации поради скъпотията на неговите произведения. Чрез сравняване на един артикул с друг артикул в една и съща страна и на стоки в различните страни помежду им аз бих могъл да посоча, че средно — без да се гледа на някои по-скоро привидни, отколкото действителни изключения — добре заплатеният труд произвежда стоки с ниски цени, а зле платеният — стоки с високи цени. Това, разбира се, не би доказало, че високата цена на труда в единия случай и неговата ниска цена в другия са респективните причини на толкова диаметрално противоположни резултати, но във всеки случай то доказва, че цените на стоките не се определят от цените на труда. Впрочем за нас е съвсем излишно да прилагаме този емпиричен метод.

Би могло евентуално да се отрича, че гражданинът Уестън е обявил догмата: *„Цените на стоките се определят или регулират чрез работните заплати.“* Действително той никога не я е формулирвал. Той каза, напротив, че печалбата и рентата са също съставни части на стоковите цени, защото от цените на стоките трябвало да бъде заплащана не само работната заплата на работниците, но и печалбите на капиталистите и́ рентите на земевладелците. Но как си представя той ценообразуването? Преди всичко от работната заплата. После се прибавя известен допълнителен процент в полза на капиталиста и друг допълнителен процент в полза на земевладелеца. Да приемем, че работната заплата за труда, употребен за произвеждане на някаква стока, възлиза на 10. Ако нормата на печалбата е 100%, то към авансираната работна заплата капиталистът би прибавил 10, и ако нормата на поземлената рента е също 100% от работната заплата, то би прибавил още 10, а общата цена на стоката би възлизала на 30. Обаче такова определяне на цените просто би означавало тяхното определяне от работната заплата. Ако работната заплата в горния случай би се покачила на 20, то цената на стоката би се покачила на 60, и т. н. В съответствие с това всички остарели автори икономисти, които искат да извоюват признание на догмата, че работната заплата регулира цените, са опитвали да докажат това, като са разглеждали печалбата и поземлената рента *като прости процентни надбавки към работната заплата.* Разбира се, никой от тях не е бил в състояние да сведе границите на тези процентни надбавки до някакъв икономически закон. Напротив, те изглежда са смятали, че печалбите се установяват от традицията, от обичая, от волята на капиталиста или по някакъв друг, също така произволен и необясним начин. Когато твърдят, че тя се определя от конкуренцията между капиталистите, с това те не казват абсолютно нищо. Тази конкуренция несъмнено израв-

нява различните норми на печалбата в различните клонове на индустрията или ги свежда до едно средно ниво, но тя никога не може да определя самото това ниво или общата норма на печалбата.

Какво разбираме, когато казваме, че цените на стоките се определят от работната заплата? Тъй като работната заплата е само друго наименование за цената на труда, с това казваме, че цените на стоките се регулират от цената на труда. Но тъй като *„цената“* е разменна стойност — а когато говоря за стойност, аз винаги разбирам разменна стойност, — именно разменна *стойност, изразена в пари,* то изразът се свежда до това, че *„стойността на стоките се определя от стойността на труда“* или че *„стойността на труда е общо мерило на стойностите“*.

Но в такъв случай как се определя самата *„стойност на труда“?* Тук стигаме до мъртва точка. Разбира се — до мъртва точка, ако искаме да разсъждаваме логично. Наистина проповедниците на тази доктрина не си създават много скрупули относно логиката Например нашият приятел Уестън. Отначало той ни заявяваше, че работната заплата определяла цената на стоката и че вследствие на това с покачване на работната заплата цените трябвало да се покачват. След това той се завъртя, за да изкара пред нас, че покачването на работната заплата не би помогнало нищо, тъй като цените на стоките биха се покачили и тъй като работните заплати в действителност се измервали с цените на стоките, за които те биват изразходвани. Следователно ние започваме с твърдението, че стойността на труда определяла стойността на стоката, а свършваме с твърдението, че стойността на стоката определяла стойността на труда. Така ние се въртим в напълно омагьосан кръг и не стигаме до абсолютно никакъв извод.

Общо взето, ясно е, че ако направим стойността на известна стока — например на труда, на житото или на някоя друга стока — общо мярка и регулатор на стойността, ние само изместваме трудността, тъй като определяме една стойност посредством друга стойност, която на свой ред се нуждае също от определяне.

Сведена до своя най-абстрактен израз, догмата, че „работната заплата определя цените на стоките“, се свежда до това, че „стойността се определя от стойността“, а тази тавтология означава, че всъщност не знаем абсолютно нищо за стойността. Ако се придържаме към тази предпоставка, всяко умуване относно общите закони на политическата икономия се превръща в празно бръщолевене. Ето защо голямата заслуга на Рикардо се състоеше в това, че в своето съчинение „Принципи на политиче-

ската икономия“, публикувано в 1817 г., той разруши до основи старото изтъркано обичайно и погрешно умозаключение, че „работната заплата определя цените“,[128] погрешно умозаключение, което Адам Смит и неговите френски предшественици бяха изоставили в действително научните части на своите изследвания, но което те все пак включиха в популярните и вулгаризиращи глави на тези свои изследвания.

6. СТОЙНОСТ И ТРУД

Граждани! Аз дойдох сега до онази точка, от която трябва да пристъпя към същинското изясняване на въпроса. Не мога да обещая, че ще направя това по много задоволителен начин, тъй като иначе би трябвало да обхвана цялата област на политическата икономия. Мога само, както се изразяват французите, „effleurer de question“ — да засегна само главните точки.

Първият въпрос, който трябва да поставим, гласи: „*Какво е стойността на една стока?* Как се определя тя?“

На пръв поглед може да изглежда, че стойността на една стока е нещо съвсем *относително*, което не може да бъде определено без разглеждане отношенията на една стока към всички други стоки. Наистина, когато говорим за стойността, за разменната стойност на една стока, ние подразбираме количествените съотношения, в които тази стока се разменя срещу всички други стоки. Но тогава възниква въпросът: как се регулират съотношенията, в които стоките се разменят една с друга?

Ние знаем от опит, че тези съотношения са безкрайно разнообразни. Ако вземем една единствена стока, например пшеница, ще видим, че един квартер пшеница се разменя с най-различни други стоки едва ли не в безброй съотношения. И все пак *понеже нейната стойност остава винаги една и съща*, безразлично дали се изразява в коприна, злато или някаква друга стока, тази стойност трябва да бъде нещо различно и независимо от тези *различни съотношения*, в които тя се разменя с другите артикули. Трябва да съществува възможност тези многобройни приравнявания с многобройни стоки да бъдат изразени в много различна от това форма.

Освен това, когато казвам, че един квартер пшеница се разменя в определено съотношение срещу желязо или че стойността на един квартер пшеница се изразява в определено количество желязо, с това аз казвам, че стойността на пшеницата и нейната

равностойност в желязо са равни на нещо трето, което не е нито пшеница, нито желязо, тъй като аз приемам, че те изразяват една и съща величина в две различни форми. Ето защо всяка от тях — както пшеницата, така и желязото — трябва да може независимо от другата да бъде сведена към това трето, което представлява тяхна обща мярка. Нека един твърде прост геометричен пример онагледи това. Как постъпваме, когато сравняваме повърхността на триъгълници с най-различни форми и величини или когато сравняваме триъгълници с правоъгълници или с някаква друга праволинейна фигура? Ние привеждаме повърхността на кой да е триъгълник към израз, съвсем различен от неговата видима форма. Намирайки въз основа на природата на триъгълника, че повърхността му се равнява на половината от произведението на неговата основа и неговата височина, ние можем след това да сравняваме помежду им различните повърхности на всички видове триъгълници и на всички праволинейни фигури, тъй като всяка от тях може да бъде разложена на известен брой триъгълници.

Същият този метод трябва да бъде приложен и при стойностите на стоките. Ние трябва да сме в състояние да ги сведем всички до израз, общ за всички тях, различавайки ги само по съотношенията, в които те съдържат тази, и то идентична мярка.

Тъй като *разменните стойности* на стоките представляват само *обществени функции* на тези неща и нямат нищо общо с техните *природни* свойства, ние преди всичко трябва да запитаме: каква е общата *обществена субстанция* на всички стоки? Това е *трудът*. За да бъде произведена дадена стока, трябва да бъде употребено или изразходвано за нея определено количество труд. И аз казвам не просто *труд*, а *обществен труд*. Човек, който произвежда някакъв предмет за своя собствена непосредствена употреба, т. е. за да го консумира сам, произвежда *продукт*, а не *стока*. Като самозадоволяващ се производител той с нищо не е свързан с обществото. Но за да произведе *стока*, произведеният от него артикул трябва не само да задоволява някаква *обществена* нужда, а самият негов труд трябва да съставлява част от общата сума на труда, разходван от обществото. Неговият труд трябва да бъде подчинен на *разделението на труда вътре в обществото*. Той не представлява нищо без другите подразделения на труда — и от своя страна трябва да ги *допълня*.

Когато разглеждаме *стоките като стойности*, ние гледаме на тях изключително от единствената гледна точка на *въплътения, фиксирания* или, ако искате, *кристализирания обществен труд*. В това отношение те могат да се *различават* една от друга само по

представените в тях по-големи или по-малки количества труд — както например по-голямо количество труд се употребява за изработване на копринена носна кърпа, отколкото на една тухла. Но как се измерват *количества труд? С продължителността на работното време,* като трудът се измерва с часове, дни и т. н. Естествено, за да се приложи тази мярка, трябва всички видове труд да бъдат сведени до среден или прост труд като тяхна единица.

По този начин стигаме до следния извод: дадена стока има *стойност,* защото представлява *кристализация на обществен труд. Величината* на нейната стойност или нейната *относителна* стойност зависи от по-голямото или по-малко количество съдържаща се в нея обществена субстанция, т. е. от относителното количество труд, необходимо за нейното произвеждане. Следователно *относителните стойности на стоките* се определят от *съответните количества или суми труд, които са вложени, въплътени, фиксирани в тях. Съответни* количества стоки, които могат да бъдат произведени в *еднакво работно време,* са *равни.* Или стойността на една стока се отнася към стойността на друга стока, както количеството труд, вложено в едната стока, се отнася към количеството труд, вложено в другата стока.

Подозирам, че мнозина от вас ще запитат: има ли всъщност толкова голяма или изобщо някаква разлика между определянето на стойностите на стоките въз основа на *работната заплата* и нейното определяне чрез относителните *количества труд,* необходими за тяхното произвеждане? Вие обаче трябва да сте забелязали, че *възнаграждението* за труда и *количеството* труд са две съвсем различни неща. Да приемем например, че в един квартер пшеница и в една унция злато са вложени *еднакви количества труд.* Послужвам си с този пример, защото той е бил използван от Бенджамин Франклин в неговото първо есе, публикувано в 1721 г. и озаглавено *„Скромно изследване на природата и необходимостта от книжни пари"*[129], в което той — един от първите — установи истинската природа на стойността. Е добре, ние приемаме значи, че един квартер пшеница и една унция злато са *равни стойности,* или *еквиваленти,* защото *кристализация на равни количества среден труд,* на толкова и толкова дни или толкова и толкова седмици труд, съответно вложен в тях. Определяйки по този начин относителните стойности на златото и пшеницата, вземаме ли по някакъв начин под внимание *работните заплати* на земеделския работник и на миньора? Ни най-малко. Ние оставяме съвсем *неопределен* въпроса, как е бил заплащан техният еднодневен или седмичен труд и дори — дали изобщо е бил употребен наемен труд. Ако е било така, работната им заплата би

могла да бъде твърде различна. Работникът, чийто труд е реализиран в един квартер пшеница, може да е получил затова само два бушела, докато миньорът може да е получил половин унция злато. Или ако приемем, че техните работни заплати са еднакви, последните могат да се отклоняват във всевъзможнн пропорции от стойностите на произведените от тях стоки. Те могат да възлизат на половината, една трета, една четвърт, една пета или каквато и да било друга пропорционална част от този един квартер пшеница или от тази една унция злато. Техните *работни заплати* естествено не могат да *надминават* стойностите на произведените от тях стоки, не могат да бъдат *по-високи,* но те могат да бъдат в каквато и да е възможна степен *по-ниски.* Техните *работни заплати ще бъдат ограничени* от *стойностите* на продуктите, но *стойностите на техните продукти* не се ограничават от работните им заплати. Впрочем главното: стойностите, напр. относителните стойности на житото и златото, са били установени независимо от стойността на вложения в тях труд, т. е. на *работната заплата.* Затова определянето на стойностите на стоките чрез *относителните количества труд, които са фиксирани в тях,* е нещо съвсем различно от тавтологичния метод да се определят стойностите на стоките чрез стойността на труда, или чрез *работната заплата.* Този пункт обаче ще бъде изяснен в течение на нашето изследване още по-подробно.

При изчисляване разменната стойност на дадена стока ние трябва към количеството труд, изразходвано в *последния* стадий, да прибавим още и количеството труд, което е било вложено *по-преди* в суровия материал на стоката, и труда, който е бил употребен за средства на труда, инструменти, машини и сгради, с помощта на които е бил реализиран трудът. Например стойността на известно количество памучна прежда е кристализация на количеството труд, което е било прибавено към памука през време на преденето, сетне количеството труд, реализирано предварително в самия памук, количеството труд, вложено във въглища, масла и други употребени спомагателни материали, количеството труд, вложено в парната машина, вретената, фабричните сгради и т. н. Същинските оръдия за производство като инструменти, машини, сгради биват използвани отново и отново в течение на по-дълъг или по-къс период при повтарящи се производствени процеси. Ако те биха били изхабени напълно, изведнъж, подобно на суровия материал, тогава цялата тяхна стойност би се прехвърлила веднага върху стоките, за чието произвеждане те служат. Но тъй като вретеното например се изхабява само постепенно, прави се средна сметка въз основа на неговата средна дълго-

трайност, неговата средна полезност, или изхабяване, или износване през определен период, например един ден. По този начин ние изчисляваме каква част от стойността на вретената преминава върху ежедневно изприданата прежда и следователно каква част от общото количество труд, вложено например в един фунт прежда, се пада на количеството труд, което по-преди е било реализирано във вретеното. За нашата настояща задача не е необходимо да се спираме по-дълго на този пункт.

Би могло да се помисли, че щом стойността на една стока се определя от *количеството труд, което се изразходва за нейното произвеждане,* колкото човек е по-ленив или по-несръчен, толкова произведената от него стока е с по-голяма стойност, тъй като необходимото за нейното произвеждане работно време е съответно по-дълго. Обаче това би било печално заблуждение. Вие си спомняте, че аз употребих израза: *„обществен труд"*, и това определение *„обществен"* включва много елементи. Когато казваме, че стойността на една стока се определя от вложеното или кристализирано в нея *количество труд,* ние подразбираме *количеството труд, необходимо* за нейното произвеждане при дадено състояние на обществото, при определени средни обществени условия на производството, при дадена обществена средна интензивност и средна сръчност на употребения труд. Когато в Англия парният стан влезе в конкуренция с ръчния стан, за превръщането на дадено количество прежда в един аршин басма или сукно бе необходимо само половината от предишното работно време. Бедният тъкач на ръчен стан сега трябваше да работи 17 или 18 часа дневно вместо 9 или 10 часа, както беше по-рано. Обаче продуктът на неговия двадесетчасов труд представляваше сега само 10 часа обществено работно време, или 10 часа труд, обществено необходим за превръщане на определено количество прежда в тъкани. Ето защо продуктът на неговия 20-часов труд имаше сега не по-голяма стойност, отколкото предишният негов продукт, произведен за 10 часа.

Следователно, ако въплътеното в стоките количество обществено необходим труд определя разменната стойност на стоката, всяко увеличение на количеството труд, необходимо за произвеждане на дадена стока, трябва да увеличава нейната стойност, както и всяко намаление на това количество трябва да я намалява.

Ако съответните количества труд, необходими за произвеждане на съответните стоки, остават неизменни, тогава и съответните им стойности биха били постоянни! Обаче не е така. Количеството труд, необходимо за произвеждане на дадена стока, се

променя постоянно заедно с изменението на производителната сила на употребения труд. Колкото производителната сила на труда е по-голяма, толкова повече продукция се изготвя в дадено работно време; и колкото производителната сила на труда е по-малка, толкова по-малко се произвежда. Ако напр. поради увеличение на населението би станало необходимо да се премине към обработване на по-слабо плодородна земя, същото количество продукция би могло да бъде получено само посредством изразходване на по-голямо количество труд и следователно стойността на земеделските продукти би се покачила. От друга страна, ако с помощта на съвременни средства за производство един единствен предач превръща в прежда за един работен ден хиляди пъти повече памук, отколкото би могъл да изпреде за същото време с чекръка, ясно е, че всеки отделен фунт памук ще погълне хиляди пъти по-малко предачен труд, отколкото по-рано, и следователно стойността, прибавена посредством преденето към всеки отделен фунт памук, ще бъде хиляди пъти по-малка, отколкото по-рано. Стойността на преждата съответно ще спадне.

Независимо от различията в природните сили и придобитата сръчност в труда у различните народи производителната сила на труда трябва да зависи главно от следното:

1. от *природните* условия на труда като плодородност на почвата, богатство на рудниците и т. н.;

2. от прогресивното подобрение на *обществените сили на труда* в резултат на производството в голям мащаб, от концентрацията на капитала и взаимодействието на труда, от разделението на труда, от машините, от усъвършенствуваните методи на труда, от приложението на химически и други природни сили, от скъсяването на времето и пространството с помощта на съобщителни и транспортни средства и всички други устройства, чрез които науката заставя силите на природата да служат на труда и посредством които се развива общественият или кооперативен характер на труда. Колкото производителната сила на труда е по-голяма, толкова по-малко труд се изразходва за дадено количество продукция, следователно толкова по-малка е стойността на продукта. Колкото производителната сила на труда е по-малка, толкова повече труд се изразходва за същото количество продукция; следователно толкова по-голяма е нейната стойност. Ето защо като общ закон можем да установим следното:

Стойностите на стоките са право пропорционални на количеството работно време, изразходвано за тяхното произвеждане, и обратно пропорционални на производителната сила на изразходвания труд.

След като досега говорихме само за *стойността,* ще прибавя няколко думи и за *цената,* която е особена форма, която стойността приема.

Сама по себе си *цената* не е нищо друго освен паричен израз *на стойността.* Стойностите на всички стоки в Англия например се изразяват в цени в злато, докато на континента те се изразяват главно в цени в сребро. Стойността на златото или среброто, подобно на тази на всички други стоки, се определя от количеството труд, необходим за тяхното добиване. Вие разменяте известно количество от вашите национални продукти, в които е кристализирано определено количество от вашия национален труд, срещу продукцията на страни, произвеждащи злато и сребро, в които е кристализирано определено количество от *техния* труд. По този начин фактически посредством разменна търговия вие се научавате да изразявате в злато и сребро стойностите на всички стоки, т. е. количествата труд, изразходвани за тяхното произвеждане. Ако вникнете по-дълбоко в *паричния израз на стойността* или, което е все същото, в *превръщането на стойността в цена,* ще намерите, че това е процес, чрез който вие предавате на *стойностите* на всички стоки *самостоятелна* и *еднородна* форма или чрез който ги изразявате като количества на *еднакъв обществен труд.* Цената, доколкото е само паричен израз на стойността, бе наречена от Адам Смит *естествена цена,* а от френските физиократи — „prix nécessaire" *(необходима цена).*

Какво е впрочем отношението между *стойности* и *пазарни цени,* или между *естествени цени* и *пазарни цени?* Вие всички знаете, че *пазарната цена* на всички стоки от един и същ вид е *еднаква,* колкото и различни да са производствените условия за отделните производители. Пазарните цени изразяват само *средното количество обществен труд,* необходим при средни производствени условия за снабдяване на пазара с определено количество от даден артикул. Тя се изчислява съобразно по съвкупността от всички стоки от определен вид.

Дотолкова *пазарната цена* на дадена стока съвпада с нейната стойност. От друга страна, колебанията на пазарните цени ту над, ту под стойността, или естествената цена, са в зависимост от колебанията на предлагането и търсенето. Отклонения на пазарните цени от стойностите стават постоянно, но *Адам Смит* казва:

„Естествената цена е следователно, така да се каже, централната цена, към която цените на стоките постоянно клонят. Различни обстоятелства могат понякога да ги издигнат значително по-високо, а понякога да ги смъкнат по-ниско от нея. Но каквито и да са обстоятелствата, които им пречат да се застоят в този център на покой и устойчивост, те постоянно се стремят към него."[130]

Аз не мога да се спра сега по-подробно върху този въпрос. Достатъчно е да кажа, че *ако* предлагането и търсенето се уравновесяват едно с друго, пазарните цени на стоките съответствуват на техните естествени цени, т. е. на техните стойности, които се определят от съответните количества труд, необходими за тяхното произвеждане. Но предлагането и търсенето *трябва* постоянно да се стремят да се уравновесят едно с друго, макар че те правят това само като уравновесяват едно колебание с друго, покачването със спадане, и vice versa*. Ако вместо да разглеждате само всекидневните колебания, започнете да изследвате движението на пазарните цени за по-дълги периоди, както направи това например господин Тук в своята *„История на цените"*, вие ще откриете, че колебанията на пазарните цени, техните отклонения от стойностите, тяхното спадане и покачване взаимно се премахват и уравновесяват; така че като не се взема под внимание влиянието на монополите и на някои други модификации, на които сега не мога да се спирам, всички видове стоки се продават средно по своите съответни *стойности*, или естествени цени. Сре̂дните периоди, през които колебанията на пазарните цени взаимно се уравновесяват, са различни за различните видове стоки, защото приспособяването на предлагането към търсенето при един вид стоки става по-лесно, отколкото при други.

Тогава, разгледано по-общо и за по-продължителни периоди, ако всички видове стоки се продават по своите съответни стойности, безсмислено е да се приема, че печалбите — не печалбите в отделни случаи, а постоянните и обикновени печалби в различните видове промишлености — произтичат от надбавка над цените на стоките или от факта, че те се продават на цена, значително надминаваща тяхната *стойност*. Абсурдността на подобен възглед изпъква ясно, ако го приемем като общо правило. Онова, което някой постоянно би печелил като продавач, той постоянно ще го губи като купувач. Не помага нищо, ако се каже, че има хора, които са купувачи, без да бъдат продавачи, или че са консуматори, без да бъдат производители. Онова, което тези хора заплащат на производителите, те трябва най-напред да го получат от тях безплатно. Ако някой изпърво взема вашите пари, а след това ви връща тези пари, като купува вашите стоки, вие никога не ще се обогатите от това, че продавате на това лице вашите стоки твърде скъпо. Подобна операция може да намали загубата, но никога не може да допринесе за получаване на печалба.

Следователно, за да изясните *общата природа на печалбата*, вие трябва да изхождате от основното положение, че средно сто-

* — обратно. *Ред.*

ките *се продават по своите действителни стойности* и че *печалбите произлизат от продаване на стоките по техните стойности,* т. е. съответно на вложеното в тях количество труд. Ако не можете да обясните печалбата на тази основа, вие изобщо не можете да я обясните. Това изглежда парадоксално и в противоречие с всекидневните наблюдения. Но парадоксално е също и това, че земята се върти около слънцето и че водата се състои от два силно запалителни газа. Научната истина е винаги парадоксална от гледището на всекидневния опит, който възприема само измамливата привидност на нещата.

7. РАБОТНАТА СИЛА

След като изследвахме — доколкото това бе възможно в едно такова бегло разглеждане — природата на *стойността,* на *стойността на всяка стока,* трябва сега да насочим нашето внимание към специфичната *стойност на труда.* И тук аз трябва отново да ви изненадам с един привиден парадокс. Всички вие сте напълно уверени, че онова, което всекидневно продавате, е вашият труд; че поради това трудът има цена и че — тъй като цената на стоката е само паричен израз на нейната стойност — сигурно трябва да съществува нещо като *стойност на труда.* Обаче не съществува нищо такова, което в обикновения смисъл на думата се нарича *стойност на труда.* Ние видяхме, че количеството необходим труд, кристализиран в стоката, образува нейната стойност. Прилагайки сега това понятие за стойността, как бихме могли да определим стойността, да речем, на десетчасов работен ден? Колко труд се съдържа в този работен ден? Десет часа труд. Ако бихме казали, че стойността на десетчасовия работен ден е равна на десет часа труд, или на съдържащото се в него количество труд, това би било тавтологично и при това безсмислено твърдение. Разбира се, щом веднъж сме открили истинския, но скрит смисъл на израза *„стойност на труда"*, ние ще бъдем в състояние да обясним правилно това ирационално и наглед невъзможно приложение на понятието стойност, също както сме в състояние да обясним привидното или взето само като феномен движение на небесните тела, щом сме си изяснили тяхното истинско движение.

Онова, което работникът продава, не е непосредствено неговият *труд,* а неговата *работна сила,* която той временно предоставя на разположение на капиталиста. Това е толкова вярно, че —

не зная дали от английски закон, но във всеки случай от някои закони на континента — е установен максималният срок, за който се разрешава човек да продава своята работна сила. Ако би му било позволено да прави това за неопределено време, робството без друго би се възстановило. Подобна продажба, ако тя би била сключена от него за цял живот — би го направила веднага пожизнен роб на онзи, който го е наел.

Томас Хобс, един от най-старите икономисти и най-оригиналните философи на Англия, предчувствувайки, беше изтъкнал още в своя „Левиатан" този пункт, незабелязан от никого измежду неговите приемници. Той казва:

„*Стойността* или *ценността* на *човека* е — както при всички други неща — неговата *цена*, т. е. онова, което се дава за *използването на неговата сила*."[131]

Ако изхождаме от това основно положение, ние ще можем да определим *стойността на труда* по същия начин, както и стойността на всяка друга стока.

Но преди да направим това, бихме желали да попитаме откъде иде това странно явление, че на пазара срещаме група купувачи, които притежават земя, машини, сурови материали и средства за съществуване — все неща, които, с изключение на земята в нейното първично състояние, са *продукти на труда*, а на другата страна — група продавачи, които нямат нищо за продаване освен своята работна сила, своите работни ръце и мозък? Че едната група постоянно купува, за да получава печалба и да се обогатява, докато другата група постоянно продава, за да изкара своето препитание? Изследването на този въпрос би било изследване на онова, което икономистите наричат *„предварително или първоначално натрупване"*, но което всъщност би следвало да се нарече *първоначална експроприация*. Ние бихме открили, че това така наречено *първоначално натрупване* не означава нищо друго освен редица исторически процеси, които имат за резултат *разрушаването на първоначалното единство*, което е съществувало между трудещия се и неговите средства на труда. Но подобно изследване е извън обсега на сегашната ни тема. Щом веднъж се е извършило *отделяне* на трудещия се от средствата на труда, това състояние ще се запази и ще се възпроизвежда във все по-широк мащаб, докато един нов преврат в начина на производство, не го преобрази отново и не възстанови първоначалното единство в нова историческа форма.

И така, какво представлява *стойността на работната сила?*

Подобно на стойността на всяка друга стока стойността на работната сила се определя от количеството труд, необходимо за

нейното произвеждане. Работната сила на даден човек съществува само в неговата жива телесност. За да може да порасте и да поддържа своя живот, човек трябва да консумира известно количество средства за живот. Но човекът, подобно на машината, се изхабява и трябва да бъде заменен с друг човек. Освен това количество средства за живот, които му са нужни за *неговото собствено* препитание, той се нуждае и от добавъчно количество средства за живот, за да отгледа известен брой деца, които да го заместят на трудовия пазар и да увековечат работническия род. Освен това, за да развие своята работна сила и за да придобие дадена сръчност, той трябва да изразходва още известна сума стойности. За нашата цел е достатъчно да вземем под внимание само *средния* труд, при който разноските за възпитание и обучение, са незначителни величини. Но аз ще се възползвам от този случай, за да подчертая, че както са различни разноските за произвеждане на работни сили от различно качество, така трябва да са различни и стойностите на работните сили, заети в различните отрасли. Така че повикът за *равни работни заплати* е основан върху заблуждение, върху неизпълнимо погрешно желание. Той е плод от онзи фалшив и повърхностен радикализъм, който приема предпоставките, а се старае да избягва изводите. Върху основата на системата на наемния труд стойността на работната сила се установява като тази на всяка друга стока; тъй като различните видове работна сила имат различни стойности или се нуждаят за своето произвеждане от различни количества труд, те *трябва* да имат различни цени на трудовия пазар. Да се иска при съществуването на системата на наемния труд *еднакво или дори справедливо възнаграждение,* е все едно да се иска *свобода* върху основата на системата на робството. Следователно онова, което вие смятате за правилно или справедливо, не се отнася до въпроса. Въпросът е: какво е необходимо и неизбежно при дадена система на производство?

От казаното дотук е ясно, че *стойността на работната сила* се определя от *стойността на средствата за живот,* нужни за произвеждане, развитие, запазване и увековечаване на работната сила.

8. ПРОИЗВОДСТВО НА ПРИНАДЕНА СТОЙНОСТ

Да приемем сега, че за произвеждане на средното количество средства за съществуване, необходими за един работник дневно, се изискват *6 часа среден труд.* Да приемем освен това, че 6 часа

среден труд са опредметени в количество злато, равно на 3 шилинга. В такъв случай 3 шилинга биха били *цената* или паричният израз на *еднодневната стойност* на *работната сила* на един човек. Ако работеше дневно 6 часа, той би произвеждал ежедневно стойност, достатъчна, за да може да купи средното количество от потребните му дневно средства за живот, или да поддържа живота си като работник.

Но този човек е наемен работник. Поради това той е принуден да продава своята работна сила на някой капиталист. Ако я продава за 3 шилинга на ден или за 18 шилинга на седмица, той я продава според стойността ѝ. Да приемем, че той е предач. Ако работи дневно по 6 часа, той ще прибави към памука дневно стойност от три шилинга. Тази стойност, прибавяна от него всекидневно, би била точен еквивалент на всекидневно получаваната от него работна заплата или на цената на неговата работна сила. Но в този случай капиталистът не би получавал *принадена стойност* или *принаден продукт*. Тук се натъкваме на същинското затруднение.

С това, че купува работната сила на работника и заплаща нейната стойност, капиталистът, подобно на всеки друг купувач, е придобил правото да потребява или да използва купената стока. А работната сила на човека се потребява или използва чрез заставянето на човека да работи, също както се потребява или използува машината чрез поставянето ѝ в движение. Следователно чрез заплащането на еднодневната или седмичната стойност на работната сила на работника капиталистът е придобил правото да използва тази работна сила или да я заставя да работи в течение на *целия ден или цялата седмица*. Работният ден или работната седмица, разбира се, имат определени граници, но тях ще разглеждаме по-нататък.

Засега аз искам да обърна вашето внимание върху един решаващ пункт.

Стойността на работната сила се определя от количеството труд, необходимо за нейното поддържане или възпроизвеждане, но *използването* на тази работна сила се ограничава само от жизнената енергия и физическата сила на работника. Еднодневната или седмичната *стойност* на работната сила е нещо съвсем различно от еднодневната или седмичната дейност на същата тази работна сила, също както храната, от която конят има нужда, и времето, през което той може да носи ездача, са две съвсем различни неща. Количеството труд, чрез което е ограничена *стойността* на работната сила на работника, не съставлява граница за количеството труд, което неговата работна сила може да извърши.

Да вземем пример с нашия предач. Ние видяхме, че за да може да възобновява своята работна сила всекидневно, той трябва да възпроизвежда дневно стойност от 3 шилинга, което той постига чрез своята работа по 6 часа на ден. Но това не го лишава от способността да работи дневно 10 или 12 или повече часове. Обаче като заплаща еднодневната или седмичната *стойност* на работната сила на предача, капиталистът е придобил правото да използва тази работна сила през *целия ден или цялата седмица.* Затова той ще го заставя да работи, да речем, 12 часа дневно. Извън 6-те часа, които се изискват за компенсиране на неговата работна заплата или стойността на неговата работна сила, работникът ще бъде принуден следователно да работи *още 6 часа,* които аз ще нарека часове на *принаден труд,* а този принаден труд ще се опредмети в *принадена стойност и принаден продукт.* Ако нашият предач напр. чрез своя всекидневен труд от 6 часа е прибавял към памука стойност от 3 шилинга, стойност, съставляваща точен еквивалент на неговата работна заплата, то за 12 часа той ще прибави към памука стойност от 6 шилинга и ще произведе *съответно повече прежда.* Тъй като той е продал своята работна сила на капиталиста, цялата стойност или продукт, създаден от него, принадлежи на капиталиста, на временния собственик на неговата работна сила. Ето защо, като авансира 3 шилинга, капиталистът реализира стойност от 6 шилинга, тъй като авансираната от него стойност, в която е кристализиран 6-часов труд, в замяна на това ще му донесе стойност, в която е кристализиран 12-часов труд. Ако този процес се повтаря всеки ден, капиталистът ще изразходва всекидневно 3 шилинга, а ще прибира в джоба си всекидневно 6 шилинга, половината от които ще бъдат употребени отново за изплащане на работна заплата, а другата половина ще съставлява *принадената стойност,* за която капиталистът не заплаща никакъв еквивалент. *Този вид размяна между капитала и труда* съставлява основата на капиталистическото производство или на системата на наемния труд, и която постоянно трябва да води към възпроизвеждане на работника като работник и на капиталиста като капиталист.

Нормата на принадената стойност, при равни други условия, зависи от съотношението между частта от работния ден, необходима за възпроизвеждане стойността на работната сила, и употребеното за капиталиста *принадено работно време* или *принаден труд.* Така че тя ще зависи от *размера, в който работният ден се удължава сврьх времето,* в продължение на което работникът чрез своя труд би възпроизвел само стойността на своята работна сила, или би компенсирал своята работна заплата.

9. СТОЙНОСТТА НА ТРУДА

Сега трябва да се върнем към израза *„стойност или цена на труда"*.

Видяхме, че фактически той не е нищо друго освен наименование за стойността на работната сила, измервана със стойностите на стоките, необходими за нейното поддържане. Но понеже работникът получава своята работна заплата едва *след* като свърши своята работа, и тъй като той освен това знае, че това, което той действително дава на капиталиста, е своят труд, то по необходимост стойността или цената на неговата работна сила му изглежда като *цена* или *стойност на самия негов труд.* Ако цената на неговата работна сила е 3 шилинга, в които са опредметени 6 работни часа, и ако той работи 12 часа, то по необходимост той смята тези 3 шилинга за стойност или цена на 12-часов труд, макар че тези 12 работни часа се опредметяват в стойност от 6 шилинга.

От това произтичат два извода:

Първо: стойността, или цената на работната сила приема външен вид на *цена или стойност на самия труд,* макар и — строго взето — стойност и цена на труда да са безсмислени наименования.

Второ: макар да се *заплаща* само част от еднодневния труд на работника, докато другата част остава незаплатена, и тъкмо този незаплатен или принаден труд да представлява фондът, от който възниква *принадена стойността* или *печалбата,* изглежда като че ли целият труд се състои от заплатен труд.

Тази измамлива привидност е отличаващият признак на *наемния труд* в сравнение с другите *исторически* форми на труда. Върху основата на системата на наемния дори *незаплатеният* труд изглежда *заплатен.* В противоположност на това при робския труд дори заплатената част на неговия труд изглежда като незаплатена. Естествено, за да може да работи, робът трябва да живее и част от неговия работен ден отива за компенсиране стойността на собствената му издръжка. Но тъй като между него и неговия господар не е била сключена никаква сделка и между двете страни не е имало никакво купуване и продаване, целият негов труд изглежда като безплатен труд.

Да вземем, от друга страна, крепостния селянин, какъвто той съществуваше, бих казал, още до вчера в цяла Източна Европа. Този селянин работеше например 3 дни за себе си върху своята собствена или заделена нива, а през трите останали дни влагаше принудително безплатен труд в имението на своя господар. Следо-

вателно, тук заплатените и незаплатените части на труда са били видимо разграничени, отделени по време и пространство, и нашите либерали се преизпълваха с морално негодуване срещу възмутителния факт човек да бъде заставян да работи безплатно.

А в действителност безразлично е дали човек работи 3 дни от седмицата за себе си върху своята собствена нива и 3 дни безплатно в имението на своя господар, или работи във фабриката или работилницата дневно 6 часа за себе си и 6 часа за своя работодател, макар и в последния случай заплатените и незаплатените части на труда да са смесени неразделно една с друга и природата на целия този случай да е напълно замаскирана чрез *намесата на договор* и чрез заплащането в края на седмицата. Незаплатеният труд в единия случай изглежда даден доброволно, а в другия случай — ангария. Това е единствената разлика.

Следователно, когато употребяваме израза *„стойност на труда“*, аз ще го използвам само като популярен израз вместо *„стойност на работната сила“*.

10. ПЕЧАЛБАТА СЕ ПОЛУЧАВА, КАТО СТОКАТА СЕ ПРОДАВА ПО НЕЙНАТА СТОЙНОСТ

Да приемем, че един час среден труд е опредметен в стойност, равна на 6 пенса, или че 12 часа среден труд — в 6 шилинга. Да приемем по-нататък, че стойността на труда е равна на 3 шилинга, или на продукта на 6 работни часа. Ако в употребените за дадена стока сурови материали, машини и др. са опредметени 24 часа среден труд, тяхната стойност би се равнявала на 12 шилинга. Ако отгоре на това наетият от капиталиста работник прибави към тези средства за производство още 12 работни часа, то тези 12 часа биха се опредметили в добавъчна стойност от 6 шилинга. Следователно *общата стойност на продукта* би възлизала на 36 часа опредметен труд и би се равнявала на 18 шилинга. Но тъй като стойността на труда или платената на работника работна заплата възлиза само на 3 шилинга, то за 6-те часа вложен от работника и опредметен в стойността на стоката принаден труд, капиталистът не е заплатил никаква равностойност. Като продава тази стока по нейната стойност за 18 шилинга, капиталистът би реализирал стойност от 3 шилинга, за която той не е заплатил никаква равностойност. Тези три шилинга биха съставлявали принадената стойност, или печалбата, която той туря в джоба си. Следователно капиталистът би реализирал печалбата от 3 шилин-

га не като продава своята стока на цена, по-висока от нейната стойност, а като я продава *по нейната действителна стойност.*

Стойността на дадена стока се определя от съдържащото се в нея *общо количество труд.* Но част от това количество труд е опредметено в стойност, за която е била заплатена равностойност във форма на работна заплата; друга част е опредметена в стойност, за която *не е* била заплатена равностойност. Част от съдържащия се в стоката труд е *заплатен* труд; друга част е незаплатен труд. Следователно, продавайки стоката *по нейната стойност,* т. е. като кристализация на изразходваното за нея *общо количество труд,* капиталистът неизбежно трябва да я продава с печалба. Той продава не само онова, което му е струвало равностойност, но и онова, което не му е струвало нищо, макар то да е струвало труда на неговия работник. Разходите по стоката за капиталиста и нейните действителни разходи са две различни неща. Ето защо аз повтарям, че нормални и средни печалби се получават, като стоките се продават не *над,* а *по техните действителни стойности.*

11. РАЗЛИЧНИТЕ ЧАСТИ, НА КОИТО СЕ РАЗПАДА ПРИНАДЕНАТА СТОЙНОСТ

Принадената стойност, или онази част от общата стойност на стоката, в която се опредметяват *принаденият труд,* или *незаплатеният труд* на работника, аз наричам *печалба.* Цялата печалба не отива в джоба на промишления капиталист. Монополът върху земята дава на земевладелеца възможност да отнеме част от тази *принадена стойност* под името *поземлена рента,* безразлично дали тази земя се *използва* за селскостопански цели, за постройки или за железници или за някаква друга производителна цел. От друга страна, тъкмо фактът, че притежаването на *средствата на труда* дава на промишления капиталист да произвежда *принадена стойност,* или, което е все същото, *да си присвоява определено количество незаплатен труд,* дава възможност на притежателя на средствата на труда, които той изцяло или отчасти дава в заем на промишления капиталист, с една дума, дава възможност на *заемащия пари капиталист* да иска за себе си под названието *лихва* друга част от тази принадена стойност, така че на промишления капиталист *като такъв* остава само така наречената *индустриална,* или *търговска печалба.*

Кои закони регулират това разпределение на общата сума на принадената стойност между трите категории хора, е вът-

рос, който е съвсем далеч от нашата тема. Обаче от гореизложеното следва:

Поземлена рента, лихва и индустриална печалба са само различни названия за различни части на принадената стойност на стоката, или на опредметения в нея *незаплатен труд* и *те произлизат* еднакво *от този източник* и *само от него.* Те произлизат не от *земята* като такава или от *капитала* като такъв, но земята и капиталът дават възможност на своите собственици да получат съответните си дялове от принадената стойност, която промишленият капиталист изстисква от работника. За самия работник е от второстепенно значение дали тази принадена стойност, резултат от неговия принаден, или незаплатен труд, отива изцяло в джоба на промишления капиталист, или последният е принуден да отстъпва части от нея — под названието поземлена рента и лихва — на трети лица. Да приемем, че промишленият капиталист използва само свой собствен капитал и е сам земевладелец. В този случай цялата принадена стойност би отивала в неговия джоб.

Именно промишленият капиталист е, който непосредствено изстисква от работника принадена стойност, безразлично каква част от нея в края на краищата той може да задържи за себе си. Ето защо около това отношение между промишления капиталист и наемния работник се върти цялата система на наемен труд и цялата съвременна система на производство. Затова някои граждани, които взеха участие в нашите разисквания, не бяха прави, когато се опитваха да омаловажават нещата и да разглеждат това основно отношение между промишления капиталист и работника като второстепенен въпрос, макар и да бяха прави, като твърдяха, че при дадени обстоятелства покачването на цените може да засегне в твърде различна степен промишления капиталист, земевладелеца, паричния капиталист и, ако щете, събирача на данъци.

От казаното следва и нещо друго.

Онази част от стойността на стоката, която представлява само стойността на суровите материали, машините, с една дума, стойността на потребените средства за производство, не донася *никакъв доход,* а възстановява *само капитала.* Но независимо от това не е вярно, че другата част от стойността на стоката, *която образува дохода* или може да бъде изразходвана във форма на работна заплата, печалба, поземлена рента и лихви, *се образува* от стойността на работната заплата, стойността на поземлената рента, стойността на печалбата и т. н. На първо време ние ще оставим работната заплата настрана и ще разгледаме само индустриалната печалба, лихвата и поземлената рента. Току-що видях-

ме, че съдържащата се в стоката *принадена стойност*, или онази част от нейната стойност, в която е опредметен *незаплатен труд, се разпада* на различни части, които носят три различни названия. Но би било тъкмо обратното на истината, ако се твърди, че стойността на стоката *се съставя* или *образува* от самостоятелните стойности на тези три съставни части или се *образува* от *събирането* им.

Ако един работен час се опредметява в стойност от 6 пенса, ако работният ден на работника трае 12 часа, ако половината от това време е незаплатен труд, то този принаден труд ще придаде на стоката *принадена стойност* от 3 шилинга, т. е. стойност, за която не е била заплатена никаква равностойност. Тази принадена стойност от 3 шилинга представлява *целия фонд*, който промишленият капиталист може да дели в каквато пропорция желае със земевладелеца и с даващия пари на заем. Стойността на тези три шилинга образува границата на стойността, която те имат да делят помежду си. Обаче не промишленият капиталист е, който прибавя към стойността на стоката една произволна стойност за своя печалба, към която след това се прибавя една друга стойност в полза на земевладелеца и пр., така че сборът на тези произволно установени три стойности да образува общата стойност. Следователно вие виждате погрешността на общоразпространеното мнение, което смесва *разпадането на дадена стойност* на три части с *образуването* на тази стойност чрез събиране на три *самостоятелни* стойности и по този начин превръща общата стойност, от която произлизат поземлената рента, печалбата и лихвата, в произволна величина.

Ако общата печалба, реализирана от капиталиста, е равна на 100 фунта стерлинги, то тази сума, разглеждана като *абсолютна* величина, ние наричаме *маса на печалбата*. Но ако изчисляваме отношението, в което тези сто фунта стерлинги се намират спрямо авансирания капитал, то тази *относителна* величина ние наричаме *норма на печалбата*. Очевидно е, че тази норма на печалбата може да бъде изразена по два начина.

Да приемем, че 100 фунта стерлинги представляват *авансиран в работна заплата* капитал. Ако създадената принадена стойност също възлиза на 100 фунта стерлинги — а това би ни показало, че половината от работния ден на работника се състои от *незаплатен* труд — и ако бихме измерили тази печалба със стойността на авансирания в работна заплата капитал, ние бихме казали, че *нормата на печалбата* възлиза на 100%, защото авансираната стойност би била сто, а реализираната стойност — двеста.

От друга страна, ако вземем под внимание не само *авансирания в работна заплата* капитал, но *целия авансиран капитал*, да речем 500 фунта стерлинги, от които 400 фунта стерлинги представляват стойността на суровите материали, машините и т. н., ние бихме казали, че *нормата на печалбата* възлиза само на 20%, защото печалбата от 100 би била само една пета част от *целия* авансиран капитал.

Първият начин на изразяване нормата на печалбата е единственият, който показва истинското отношение между заплатения и незаплатения труд, действителната степен на exploitation* (позволете ми да употребя тази френска дума) *на труда.* Другият начин на изразяване е обикновено употребяваният и той действително е пригоден за определени цели. Във всеки случай той е твърде полезен за прикриване степента, в която капиталистът изстисква от работника незаплатен труд.

В поясненията, които още имам да направя, аз ще употребявам думата *печалба* за цялото количество принадена стойност, изстискана от капиталиста, без да обръщам никакво внимание на разпределението на тази принадена стойност между различните лица, а употребявайки израза *норма на печалбата,* винаги ще отнасям печалбата към стойността на авансирания в работна заплата капитал.

12. ОБЩОТО СЪОТНОШЕНИЕ МЕЖДУ ПЕЧАЛБА, РАБОТНА ЗАПЛАТА И ЦЕНИ

Ако от стойността на дадена стока извадим стойността, която замества стойността на съдържащите се в нея сурови материали и стойността на други средства за производство, т. е. ако извадим съдържащия се в нея *минал* труд, то останалата част от нейната стойност ще се сведе до количеството труд, прибавено от работника в *последния* производствен процес. Ако този работник работи всекидневно 12 часа, ако 12 часа среден труд се кристализират в парична сума от 6 шилинга, то тази добавъчна стойност от 6 шилинга ще бъде *единствената* стойност, създадена от неговия труд. Тази дадена стойност, определена от неговото работно време, е единственият фонд, от който двамата, той и капиталистът, могат да теглят своите съответни дялове или дивиденди, единствената стойност, която може да се дели на работна заплата и печалба. Ясно е, че самата тази стойност не се изменя от променли-

* — експлоатацията. *Ред.*

вите съотношения, в които тя може да бъде разделяна между двете страни. Нищо не би се изменило в това, ако вместо един работник вземем цялото работническо население или вместо един работен ден — напр. 12 милиона работни дни.

Понеже капиталистът и работникът имат да делят само тази ограничена стойност, т. е. стойността, която се измерва с целия труд на работника, то единият ще получи толкова повече, колкото по-малко получи другият, и vice versa. Когато едно количество е дадено, едната част от него винаги ще нараства пропорционално със спадането на другата. Ако се измени работната заплата, печалбата ще се измени в противоположно направление. Ако работната заплата спадне, печалбата ще се покачи, а ако работната заплата се покачи, печалбата ще спадне. Ако работникът — както приехме по-горе — получи 3 шилинга, което представлява половината от стойността, която той е създал, или ако целият негов работен ден се състои наполовина от заплатен и наполовина от незаплатен труд, *нормата на печалбата* ще бъде 100%, защото капиталистът би получил също 3 шилинга. Ако работникът получи само 2 шилинга, или ако работи за себе си само една трета от целия работен ден, капиталистът ще получи 4 шилинга и тогава нормата на печалбата ще бъде 200%. Ако работникът получи 4 шилинга, капиталистът ще получи само 2 шилинга и тогава нормата на печалбата би спаднала на 50%; но всички тези изменения не засягат стойността на стоката. Така че общото покачване на работната заплата би довело до спадане на общата норма на печалбата, без обаче да засегне стойностите.

Но макар и стойностите на стоките, които при последна сметка би трябвало да регулират техните пазарни цени, да се определят изключително от общото количество на фиксирания в тях труд, а не от разделянето на това количество на заплатен и незаплатен труд, от това съвсем не следва, че стойностите на отделните стоки или на стокови количества, произвеждани например за 12 часа, остават неизменни. *Броят* или количеството на стоките, произвеждани за дадено работно време или с дадено количество труд, зависи от *производителната сила* на употребявания труд, а не от неговото *времетраене* или неговата продължителност. Напр. при дадена степен на производителната сила на предачния труд, за един работен ден от 12 часа могат да бъдат произведени 12 фунта прежда, а при по-ниска степен на производителната сила — само 2 фунта. Следователно ако 12 часа среден труд се опредметяват в стойност от 6 шилинга в единия случай, то 12-те фунта прежда биха коствали също 6 шилинга, и двата фунта прежда в другия случай биха коствали също така 6 шилинга. Така че един

фунт прежда в единия случай би коствал 6 пенса, а в другия случай — 3 шилинга. Разликата в цената би била следствие от различието на производителната сила на приложения труд. При по-голямата производителна сила в един фунт прежда би бил опредметен един час труд, докато при по-малката — 6 работни часа. Цената на един фунт прежда в единия случай би била само 6 пенса, макар работната заплата да е относително висока, а нормата на печалбата да е ниска. В другия случай тя би била 3 шилинга, макар работната заплата да е ниска, а нормата на печалбата да е висока. Това би било така, защото цената на един фунт прежда се определя от *общото количество труд, вложено в нея,* а не от *пропорцията, в която това общо количество труд се дели на заплатен и незаплатен труд.* По този начин споменатият от мен по-горе факт, че високозаплатеният труд може да произвежда евтини, а нискозаплатеният труд — скъпи стоки, губи своя парадоксален вид. Той е само израз на общия закон, че стойността на дадена стока се определя от количеството на вложения в нея труд — но че вложеното в нея количество труд зависи изключително от производителната сила на употребения труд и следователно ще се изменя с всяко изменение в производителността на труда.

13. НАЙ-ВАЖНИТЕ ОПИТИ ЗА ПОКАЧВАНЕ НА РАБОТНАТА ЗАПЛАТА ИЛИ ЗА ПРОТИВОДЕЙСТВУВАНЕ НА СПАДАНЕТО НА РАБОТНАТА ЗАПЛАТА

1. Да разгледаме сега последователно най-важните случаи, при които се правят опити за покачване на работната заплата или се противодейства на нейното спадане.

Ние видяхме, че *стойността на работната сила,* или — по-популярно изразено — *стойността на труда,* се определя от стойността на средствата за живот, или на количеството труд, необходимо за тяхното произвеждане. Следователно, ако в дадена страна стойността на потребяваните от работника средно на ден средства за живот представлява 6 работни часа, изразена в 3 шилинга, работникът би трябвало да работи по 6 часа на ден, за да произведе равностойността на своята дневна издръжка. Ако целият работен ден е 12 часа, капиталистът, давайки на работника 3 шилинга, би му заплатил стойността на неговия труд. Половината от работния ден би била незаплатен труд, а нормата на печалбата би била 100%. Но да приемем сега, че поради спадане на производителността се изисква повече труд, за да се произведе,

да речем, същото количество земеделски продукти, така че цената на средствата за живот на работника средно на ден би се покачила от 3 на 4 шилинга. В този случай *стойността* на труда би се покачила с една трета, или с 33 1/3%. Тогава биха били необходими 8 часа от работния ден, за да се произведе равностойност за всекидневното препитание на работника съобразно с неговото предишно жизнено ниво. Следователно принаденият труд би спаднал от 6 на 4 часа, а нормата на печалбата — от 100 на 50%. Обаче ако работникът настоява за увеличение на работната заплата, той фактически би претендирал само да получи *увеличената стойност на своя труд,* както прави всеки друг продавач на стока, който се старае — при всяко увеличение на разходите за своята стока — тази увеличена стойност да му бъде заплатена. Ако работната заплата не се покачи или ако се покачи недостатъчно, за да компенсира увеличената стойност на средствата за живот, то *цената* на труда би спаднала *под неговата стойност* и жизненото равнище на работника би се влошило.

Но изменение може да стане и в противоположно направление. Вследствие на увеличена производителност на труда същото средно количество средства за живот на ден би могло да спадне от 3 на 2 шилинга, или вместо 6 часа от работния ден да са необходими само 4 часа за произвеждане равностойност на стойността на всекидневните средства за живот. В такъв случай работникът би бил в състояние с 2 шилинга да купи също толкова средства за живот, колкото преди с 3 шилинга. Всъщност *стойността на труда* би спаднала, но тази намалена стойност би командувала същото количество средства за живот, както преди. Тогава печалбата би се покачила от 3 на 4 шилинга, а нормата на печалбата от 100 на 200%. Макар абсолютното жизнено равнище на работника да остава същото, неговата *относителна* работна заплата — а чрез това и неговото *относително обществено положение* в сравнение с това на капиталиста — би спаднала. Като оказва съпротива срещу това намаление на относителната работна заплата, работникът само се стреми да си осигури известен дял в увеличената производителна сила на своя собствен труд и да запази своето предишно относително положение в обществената стълба. Английските фабриканти например — след премахването на житните закони и при явно нарушение на тържествените обещания, дадени от тях през време на пропагандата против житните закони — намалиха работната заплата общо с 10%. Съпротивата на работниците отначало бе преодоляна, но по-късно — по силата на обстоятелства, върху които сега не мога да се спирам — загубените 10% бидоха спечелени отново.

2. *Стойностите* на средствата за живот, следователно и *стойността на труда* би могла да остане същата; но нейната *парична цена* — може — в резултат на предшествуващо изменение *в стойността на парите* — да претърпи изменение.

След откриване на по-богати златни мини и т. н. за произвеждането напр. на две унции злато би бил необходим не повече труд, отколкото по-рано за една унция. В такъв случай стойността на златото би спаднала наполовина, или с 50%. Тъй като тогава стойностите на всички други стоки биха се изразили в двойна — в сравнение с предишната — *парична цена,* това би било валидно и за *стойността на труда.* Дванадесет работни часа, които по-рано са се изразявали в 6 шилинга, сега биха се изразявали в 12 шилинга. Ако работната заплата на работника би останала 3 шилинга, вместо да се покачи на 6 шилинга, то *паричната цена на неговия труд* би съответствувала само на *половината от стойността на неговия труд* и издръжката на живота му би се влошила страхотно. Това би станало в по-голяма или по-малка степен и когато неговата работна заплата би се покачила, но не пропорционално на спадането на стойността на златото. В такъв случай не би се изменило нищо — нито в производителната сила на труда, нито предлагането и търсенето, нито в стойностите. Не би се изменило нищо освен паричните *названия* на тези стойности. Да се казва, че в такива случаи работникът не трябва да настоява за пропорционално увеличение на работната заплата, означава, че той трябва да се задоволява да му бъде заплащано с названия вместо с вещи. Цялата предишна история доказва, че — винаги, когато настъпи подобно обезценяване на парите, капиталистите не изпускат случая да измамят работника. Многобройна школа политикоикономисти уверяват, че — вследствие на откриването на нови златоносни земи, на подобреното експлоатиране на сребърните мини и на поевтиното доставяне на живак — стойността на благородните метали е спаднала отново. Това би обяснило общите и едновременни опити на континента за постигане на увеличение на работната заплата.

3. Досега приемахме границите на *работния* ден за дадени. Но сам по себе си работният ден няма постоянни граници. Постоянната тенденция на капитала е да го разтяга до неговата крайна, физически възможна продължителност, защото в същата степен ще нараства и принаденият труд, а следователно и произлизащата от него печалба. Колкото повече капиталът успява да удължава работния ден, толкова по-голямо количество чужд труд той ще си присвоява. През XVII и дори през първите две третини на XVIII век десетчасовият работен ден бе нормалният работен

ден в цяла Англия. През време на противоякобинската война[132], която фактически бе война на английските барони против английските трудещи се класи, капиталът пируваше и удължаваше работния ден от 10 до 12, 14, 18 часа. *Малтус,* който ни най-малко не може да бъде заподозрян в сълзлива сантименталност, публикува около 1815 г. един памфлет, в който заяви, че ако това положение продължава, животът на нацията ще бъде подкопан из основи.[133] Няколко години преди общото въвеждане на новоизобретените машини, около 1765 г., в Англия се появи брошура под заглавие: *„Очерк върху промишлеността"*[134]. Анонимният автор, заклет враг на работническата класа, се разпростира в нея върху необходимостта да бъдат удължени пределите на работния ден. За тази цел той предлага между другото да бъдат създадени *трудови домове,* които — според думите му — трябвало да бъдат *„домове на ужаса"*. А каква трябва да бъде продължителността на работния ден, предлаган от него за тези *„домове на ужаса"? 12 часа* — именно работното време, обявено в 1832 г. от капиталистите, политикоикономистите и министрите не само като фактически съществуващо, но и като необходимо за деца под 12-годишна възраст.[135]

Като продава своята работна сила — а той е принуден да прави това при съвременната система, — работникът предоставя на капиталиста използването на тази сила, но и в известни разумни граници. Той продава своята работна сила, за да може — без да се взема под внимание тук нейното естествено изхабяване — да я запази, а не за да я разруши. Като продава той своята работна сила по нейната еднодневна или седмична стойност, от само себе си се разбира, че тази работна сила не трябва за един ден или за една седмица да бъде подложена на двудневно или двуседмично изхабяване. Да вземем една машина на стойност 1000 фунта стерлинги. Ако тя се изхабява за 10 години, тя би прибавила към стойността на стоките, за чието произвеждане съдействува, годишно по 100 фунта стерлинги. Ако се изхабява за 5 години, тя би прибавила към стойността годишно по 200 фунта стерлинги, или стойността на нейното годишно изхабяване е обратно пропорционална на времето на нейното изхабяване. Но това отличава работника от машината. Машината не се изхабява точно пропорционално на своето използване. Човекът, напротив, се разрушава в много поголяма степен, отколкото би се видяло от простото числено събиране на вложения труд.

Със своите усилия да сведат работния ден към неговите предишни разумни размери или — където не могат да издействуват законно установяване на нормален работен ден — да наложат

спиране на прекомерния труд — чрез увеличение на работната заплата, увеличение не само пропорционално на изтръгнатия прекомерен труд, но и по-голямо по размер, работниците изпълняват само един дълг към самите себе си и към своя род. Те само поставят капитала с неговите ексцесии в полагаемите му се граници. Времето е пространството за човешкото развитие. Човек, който не разполага със свободно време и целият живот на когото — без да се вземат под внимание чисто физическите прекъсвания за сън, ядене и т. н. — отива в труд за капиталиста, стои по-ниско от товарно животно. Той е само машина за създаване на чуждо богатство, физически се изражда и духовно затъпява. А при това цялата история на съвременната индустрия свидетелствува, че капиталът, ако не бъде обуздан, ще се стреми безогледно и безмилостно да доведе цялата работническа класа до това ниво на крайна деградация.

При удължаване на работния ден капиталистът може да плаща *по-висока работна заплата* и все пак да понижава стойността на труда, ако увеличението на работната заплата не съответствува на увеличеното количество изтръгнат труд и на предизвиканото по този начин по-бързо изтощаване на работната сила. Това може да стане и по друг начин. Вашите буржоазни статистици ще ви кажат например, че средната работна заплата на работещите във фабриките в Ленкашайр семейства се била покачила. Но те забравят, че на мястото на мъжа — главата на семейството — капиталът сега хвърля под колесницата на джагернаута [136] не само неговата жена, но често пъти и 3 или 4 негови деца и че увеличението на всичките им работни заплати съвсем не съответствува на целия принаден труд, изтръгван от семейството на работника.

Дори при дадени граници на работния ден, както те сега съществуват във всички клонове на индустрията, подчинени на фабричните закони, известно увеличение на работната заплата може да стане необходимо, макар и само за поддържане на предишното ниво на *стойността на труда*. Чрез повишаване на *интензивността* на труда човек може да бъде доведен до положение за един час да изразходва толкова жизнена сила, колкото по-рано е изразходвал за два часа. Фактически това до известна степен е постигнато в индустриите, подчинени на фабричните закони, чрез ускоряване хода на машините и чрез увеличаване броя на работните машини, които отделният работник има да надзирава. Ако увеличението на интензивността на труда, или на количеството труд, изразходвано за един час, върви съразмерно със съкратяването на работния ден, работникът все пак ще спечели. Ако тази граница бъде прекрачена, той губи от една страна онова, което печели от друга; и тогава десет работни часа могат да се окажат също тъй вредни за него,

както по-рано 12 часа. Като се противопоставя на тези стремежи на капитала чрез борбата за увеличение на работната заплата съответно на нарастващата напрегнатост на труда, работникът се противопоставя само на обезценяването на своя труд и на израждането на своето потомство.

4. Вие всички знаете, че по причини, които не е необходимо да обяснявам тук, капиталистическото производство се движи в определени периодически цифри. То преминава последователно състояние на покой, нарастващо оживление, разцвет, свръхпроизводство, криза и застой. Пазарните цени на стоките и нормите на пазарните печалби следват тия фази, като понякога спадат под своето средно ниво, а след това отново го надминават. Ако разгледате целия цикъл, вие ще видите, че едно отклонение на пазарната цена се уравновесява с друго и че средно в пределите на един цикъл пазарните цени на стоките се регулират от техните стойности. Е добре. През фазата на спадане на пазарните цени, както и през фазите на криза и застой, работникът, ако изобщо не бъде изхвърлен на улицата, може да очаква намаление на своята работна заплата. За да не бъде измамен, той трябва дори при такова спадане на пазарните цени да води спор с капиталиста по това, в каква относителна степен е станало необходимо работната заплата да бъде намалена. Ако още през фазата на разцвета, когато се постигат свръхпечалби, той не се е борил за увеличение на работната заплата, тогава средно за целия индустриален цикъл той не ще получи дори своята *средна работна заплата,* или *стойността* на своя труд. Би било връх на глупостта да се иска работникът, чиято работна заплата при неблагоприятните фази на цикъла неизбежно намалява, да се откаже сам от съответна компенсация през фазата на разцвета. Изобщо стойностите на всички стоки се реализират само чрез изравняване на постоянно променящите се пазарни цени, които възникват в резултат на постоянните колебания на предлагането и търсенето. Върху основата на съвременната система трудът е само стока като другите стоки. Следователно той трябва да изпита същите колебания, за да получи средна цена, която съответствува на неговата стойност. Би било абсурдно, от една страна, да го разглеждаме като стока, а, от друга страна, да искаме да го поставим извън законите, които определят цените на стоките. Робът получава постоянно и определено количество средства за съществуване; а наемният работник — не. Той трябва да се опита да си осигури увеличение на работната заплата в единия случай, макар и само за да компенсира спадането на работната заплата в другия случай. Ако би се задоволил да приеме волята, заповедите на капиталистите като неизменен икономически закон,

той би споделил цялата нищета на роба без осигуреното съществуване на последния.

5. Във всички случаи, разгледани от мен — а те са 99 на сто, — вие видяхте, че борбата за увеличение на работната заплата става само като следствие на предшествуващи изменения и е необходимият резултат на станалите по-преди изменения в размера на производството, в производителната сила на труда, в стойността на труда, в стойността на парите, в продължителността или интензивността на изтръгвания труд, в колебанията на пазарните цени, които зависят от колебанията на предлагането и търсенето и стават в съответствие с различните фази на индустриалния цикъл — с една дума, защитна мярка на работниците срещу предшествуващите действия на капитала. Ако разглеждате борбата за увеличаване на работната заплата независимо от всички тези обстоятелства и вземате под внимание само измененията на работните заплати, като изпускате изпредвид всички други изменения, от които те произлизат, вие в такъв случай изхождате от фалшива предпоставка, за да дойдете до фалшиви изводи.

14. БОРБАТА МЕЖДУ КАПИТАЛА И ТРУДА И РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ НЕЯ

1. След като посочихме, че периодическата съпротива, оказвана от работниците срещу намаляването на работната заплата, и техните периодически опити да наложат увеличение на работната заплата са неразривно свързани със системата на наемния труд и са предизвикани от факта, че трудът бива поставян в категорията на стоките и поради това е подчинен на законите, които регулират общото движение на цените; след като посочихме понататък, че общото увеличение на работната заплата би довело до спадане на общата норма на печалбата, без да повлияе върху средните цени на стоките или на техните стойности, сега най-сетне възниква въпросът, доколко в непрестанната борба между капитала и труда последният има изгледи за успех.

Аз бих могъл да отговоря чрез обобщение и да кажа, че *пазарната цена* на труда, както и на всички други стоки, с течение на времето ще се приспособява към неговата *стойност;* че следователно, въпреки всички покачвания и спадания и каквото и да прави работникът, той в края на краищата ще получава средно само стойността на своя труд, която се свежда до стойността на неговата работна сила, която се определя от стойността на средствата

за живот, потребни за нейното поддържане и възпроизвеждане, чиято стойност се регулира при последна сметка от количеството труд, необходимо за тяхното произвеждане.

Обаче има някои особени признаци, които отличават *стойността на работната сила, или стойността на труда*, от стойностите на всички други стоки. Стойността на работната сила се образува от два елемента, от които единият е чисто физически, а другият — исторически или обществен. Нейната *най-ниска граница* се определя от *физическия* елемент — това значи, че работническата класа, за да може да се поддържа и да се възпроизвежда, за да може да осигурява трайно своето физическо съществуване, трябва да получава средствата за живот, абсолютно необходими за нейния живот и размножаване. Поради това *стойността* на тези необходими средства за живот образува най-ниската граница на *стойността на труда*. От друга страна, и продължителността на работния ден има своите крайни, макар и твърде разтегливи граници. Нейната крайна граница е дадена от физическата сила на работника. Ако всекидневното изтощаване на неговата жизнена енергия прекрачи определена степен, тя не може да бъде впрягана все отново, ден след ден. Но, както казахме, тази граница е твърде разтеглива. Бързото редуване на слабовати поколения с къс живот ще поддържа пазара на труда също тъй добре, както и редица силни поколения с дълъг живот.

Освен от този чисто физически елемент стойността на труда във всяка страна се определя и от *традиционния начин на живеене*. Той не се отнася само до чисто физическия живот, но и до задоволяването на определени потребности, произтичащи от обществените условия, при които са поставени хората и в които те израстват. Равнището на живота на англичанина може да бъде сведено до това на ирландеца, равнището на живота на германския селянин — до това на летонския. За важната роля, която играят в това отношение историческата традиция и обществената привичка, може да узнаете от книгата на г-н *Торнтън „Свърхнаселение“*[137], в която той посочва, че средните работни заплати в различни земеделски области на Англия са повече или по-малко различни и до днес в зависимост от повече или по-малко благоприятните условия, при които тези области са се освободили от крепостната зависимост.

Този исторически или обществен елемент, който влиза в стойността на труда, може да бъде увеличен, или намален и дори да бъде напълно премахнат, така че да не остане нищо освен *физическата граница*. През време на *противоякобинската* война — която била предприета, както обичаше да се изразява непоправимият

използвач на данъци и синекури, старият Джордж Роз, за спасяване каноните на нашата света религия от посегателствата на френските неверници — честните английски фермери, които толкова внимателно бяха третирани на една от предишните ни срещи, намалиха заплатите на земеделските работници дори по-ниско от този чисто физически минимум, като обаче допълниха, чрез законите за бедните [138], разликата, необходима за по-нататъшното физическо съществуване на рода. Това беше великолепен начин за превръщане на наемния работник в роб, а Шекспировия горд свободен земеделец — в бедняк.

Ако сравните помежду им стандартните работни заплати, или стойностите на труда в различни страни и в различни исторически епохи в една и съща страна, ще видите, че *стойността* на самия *труд* не е постоянна, а променлива величина — дори и при предпоставка, че стойностите на всички други стоки остават неизменни.

Подобно сравнение би показало, че се изменят не само *пазарните норми на печалбата,* но и нейните *средни норми.*

Що се отнася до печалбите, няма закон, който да определя техния *минимум.* Ние не можем да кажем кой е най-ниският предел на тяхното спадане. А защо не можем да установим този предел? Защото, макар и да можем да установим *минималните* работни заплати, не можем да установим *максималните* работни заплати. Ние можем само да кажем, че ако са дадени границите на работния ден, *максимумът на печалбата* съответствува на *физическия минимум на работната заплата;* и че при дадена работна заплата *максимумът на печалбата* съответствува на такова удължаване на работния ден, което все още може да бъде съвместимо с физическите сили на работника. Следователно, максимумът на печалбата е ограничен от физическия минимум на работната заплата и физическия максимум на работния ден. Ясно е, че между двете граници на тази *максимална норма на печалбата* е възможна грамадна стълба от вариации. Определянето на нейната фактическа височина се решава само чрез непрестанната борба между капитала и труда, като капиталистът постоянно се стреми да сведе работната заплата до нейния физически минимум и да удължи работния ден до неговия физически максимум, докато работникът постоянно упражнява натиск в противоположна посока.

Работата се свежда до въпроса за съотношението на силите на борещите се.

2. Що се отнася до *ограничението на работния ден* в Англия, както и във всички други страни, то никога не е било установявано по друг начин освен чрез *законодателна намеса.* Без постоянния натиск на работниците отвън тази намеса никога не би била осъ-

ществена. Но във всеки случай този резултат не би могъл да бъде постигнат посредством частно съглашение между работници и капиталисти. Тъкмо тази необходимост от *обща политическа акция* служи за доказателство, че в чисто икономическата акция капиталът е по-силната страна.

Що се отнася до *границите на стойността на труда,* то тяхното фактическо установяване винаги зависи от предлагането и търсенето — имам предвид търсенето на труд от страна на капитала и предлагането на труд от страна на работниците. В колониалните страни законът за предлагането и търсенето е благоприятен за работника. Оттук сравнително високото ниво на работната заплата в Съединените щати. Там капиталът може да опита всичко възможно. Но той не може да попречи на постоянното обезлюдяване на трудовия пазар поради непрекъснатото превръщане на наемни работници в независими селски стопани. Положението на наемния работник за голяма част от американците е само преходен стадий, от който те със сигурност разчитат да излязат след по-кратко или по-продължително време. За премахване на това положение на нещата в колониите бащинското английско правителство възприе за известно време така наречената съвременна колонизационна теория, която се състои в изкуственото установяване на висока цена на земята в колониите, за да се попречи на твърде бързото превръщане на наемния работник в независим селски стопанин.

Нека се обърнем сега към старите цивилизовани страни, в които капиталът господствува над целия производствен процес. Да вземем например покачването на работната заплата на земеделските работници в Англия от 1849 до 1859 г. Каква беше последицата от това? Фермерите не можеха — както би ги посъветвал нашият приятел Уестън — да увеличат стойността на пшеницата, дори и само нейната пазарна цена. Напротив, те бяха принудени да се примирят с нейното спадане. Но през тези 11 години те въведоха различни машини и нови научни методи, превърнаха част от обработваемата земя в пасбища, увеличиха размерите на фермите, а чрез това и мащаба на производството; и като намалиха — с подобни и други средства — търсенето на труд чрез увеличаване на неговата производителна сила, те направиха селското работно население отново относително излишно. Такъв е общият метод, по който в старите страни със заета вече земя капиталът реагира по-бързо или по-бавно срещу увеличението на работната заплата. Рикардо правилно отбелязва, че машината се намира в постоянна конкуренция с труда и често може да бъде въведена само когато цената на труда достигне определена височина[139]; но прилагането на машината е само един от многото методи за увеличаване про-

изводителната сила на труда. Същото развитие, което прави необучения труд относително излишен, от друга страна, опростява квалифицирания труд и по този начин понижава неговата стойност.

Същият този закон се среща и в друга форма. С развитието на производителната сила на труда натрупването на капитал се ускорява дори въпреки относително висока норма на работната заплата. От това би могло да се заключи — както действително смяташе и *А. Смит,* през времето на когото съвременната индустрия се намираше още в своето начало, — че ускореното натрупване на капитал неизбежно трябва да наклонява везните в полза на работника, като предизвиква нарастващо търсене на неговия труд. От същото гледище мнозина съвременни автори се учудваха, загдето — въпреки обстоятелството, че през последните 20 години английският капитал е нараснал много по-бързо, отколкото населението на Англия — работната заплата не се е увеличила още повече.

Но едновременно с прогресивното натрупване се извършва и *нарастващо изменение в състава на капитала.* Онази част от целия капитал, която се състои от постоянен капитал — машини, сурови материали, средства за производство от всевъзможен вид, — нараства по-бързо в сравнение с другата част на капитала, която се влага в работна заплата, или в купуване на труд. Този закон бе установен с по-голяма или по-малка точност от Бартон, Рикардо, Сисмонди, професор Ричард Джонс, професор Рамзей, Шербюлие и др.

Ако отношението между тези два елемента на капитала първоначално беше 1:1, при напреднала индустрия то ще стане 5:1 и т. н. Ако от даден цял капитал — от 600 са изразходвани 300 за оръдия, сурови материали и т. н. и 300 — за работна заплата, тогава достатъчно е целият капитал да бъде само удвоен, за да се създаде търсене на 600 вместо на 300 работници. Но при капитал от 600 изразходвани 500 за машини, материали и т. н., а само 100 — за работна заплата, тогава същият капитал би трябвало да нарасне от 600 на 3 600, за да създаде търсене на 600 вместо на 300 работници, както в предишния случай. Следователно с развитието на индустрията търсенето на труд не върви еднакво с натрупването на капитала. Наистина то ще нараства, но в постоянно намаляващ се размер в сравнение с увеличението на капитала.

Тези няколко разяснения са достатъчни, за да покажат, че тъкмо развитието на съвременната индустрия по необходимост все по-силно ще наклонява везните в полза на капиталиста и против работника и че следователно общата тенденция на капиталистическото производство води не към повдигане средното ниво на работ-

ната заплата, а към неговото понижаване, или към смъкване *стойността на труда* повече или по-малко до нейната *най-ниска граница.* Но тъй като *нещата* в тази система имат такава тенденция, значи ли това, че работническата класа трябва да се откаже от своята съпротива срещу посегателството на капитала и да прекрати усилията си да изтръгне най-доброто измежду представящите се възможности за временно подобрение на своето положение? Ако би направила това, тя би била сведена до положение на безразлична маса от съсипани бедняци, на които вече никакво спасение не може да помогне. Аз можах, струва ми се, да посоча, че нейните борби за равнището на работната заплата са явления, неразривно свързани с цялата система на наемния труд, че в 99 случая от 100 усилията на работниците да се повиши работната заплата са само усилия за запазване дадената стойност на труда и че необходимостта да се борят с капиталиста за цената на този труд е присъща на тяхното положение, което ги принуждава да продават самите себе си като стока. Ако в своите всекидневни конфликти с капитала работниците биха страхливо отстъпвали, те сами биха се лишили от способността да предприемат каквото и да било по-голямо движение.

В същото време — и съвсем независимо от общата робия, която е включена в системата на наемния труд — работническата класа не бива да надценява крайния резултат на тези всекидневни борби. Тя не бива да забравя, че се бори срещу следствията, а не срещу причините на тези следствия; че само забавя низходящото движение, а не изменя неговата посока; че прилага само палиативи, които не лекуват болестта. Следователно тя не бива да се отдава изключително на тези неизбежни дребни борби, които непрестанно възникват поради непрекъснатите посегателства на капитала или поради измененията на пазара. Тя трябва да разбере, че въпреки цялата мизерия, на която тя е обречена при съвременната система, последната създава същевременно необходимите *материални условия* и *обществени форми* за икономическото преустройство на обществото. Вместо *консервативния* лозунг: *„Справедлива заплата за справедлив труд"*, тя трябва да напише върху своето знаме *революционния* девиз: *„Долу системата на наемния труд!"*

След това твърде дълго и, страхувам се, уморително изложение, което трябваше да направя, за да дам поне приблизително осветление на основния въпрос, бих желал да завърша с предложението да бъде приета следната резолюция:

1) Общото покачване на нормата на работната заплата би довело до общо понижение на нормата на печалбата, но общо взето, не би засегнало цените на стоките.

2) Общата тенденция на капиталистическото производство е не да увеличава, а да намалява средното равнище на работната заплата.

3) Синдикатите работят добре като центрове за съпротива срещу посегателствата на капитала. Те отчасти не постигат целта си поради целесъобразна употреба на своята сила. А те изцяло не постигат своята цел, щом се ограничават с война на дребно против последствията на съществуващата система, вместо да се опитват същевременно да изменят тази система и да използват своите организирани сили като лост за окончателното освобождение на работническата класа, т. е. за окончателното премахване на системата на наемния труд.

THE COMMONWEALTH

REGISTERED FOR TRANSMISSION ABROAD

No. 159 SATURDAY, MARCH 24, 1866 Price One Penny

Ф. ЕНГЕЛС

КАКВО ОБЩО ИМА РАБОТНИЧЕСКАТА КЛАСА С ПОЛША?[140]

I

ДО РЕДАКТОРА НА ВЕСТНИК „COMMONWEALTH"

Уважаеми господине!

Навсякъде, където работническата класа е вземала самостоятелно участие в политически движения, от самото начало нейната външна политика се е изразявала с малко думи — *възстановяване на Полша*. Така беше с чартисткото движение през цялото време, докато то съществуваше; така беше с френските работници дълго преди 1848 г. и през паметната 1848 г., когато на 15 май те се запътиха към Учредителното събрание с възгласите: „Vive la Pologne!" — Да живее Полша![141]. Така беше и в Германия, където през 1848 и 1849 г. печатните органи на работническата класа искаха война с Русия за възстановяването на Полша[142]. Така е и сега, само с едно изключение, на което по-подробно ще се спрем по-долу. Работниците в Европа единодушно провъзгласяват възстановяването на Полша като неделима част от своята политическа програма, като искане, което най-пълно изразява тяхната външна политика. Наистина и буржоазията изпитваше и сега още изпитва „симпатия" към поляците, но тази симпатия не ѝ попречи да ги изостави в беда през 1831, 1846, 1863 г., нещо повече, не ѝ попречи, докато тя самата на думи защищаваше интересите на Полша, да развърже ръцете на най-злостните врагове на последната, на хора като лорд Палмерстон, които фактически помагаха на Русия. Но отношението на работническата класа е друго. Тя иска намеса, а не ненамеса; тя иска война с Русия, защото последната се намесва в работите на Полша; и тя доказваше това всеки път, когато поляците въставаха против своите потисници. Съвсем наскоро Международното работническо дружество още по-пълно изрази това

общо инстинктивно чувство на класата, чийто представител е то, като написа на своето знаме: „Отпор на руската заплаха срещу Европа — възстановяване на Полша!“[143]

Тази външнополитическа програма на работниците в Западна и Централна Европа намери единодушно признание сред класата, на която беше предложена, само с едно изключение, както вече споменахме. Между работниците във Франция има едно незначително малцинство, принадлежащо към школата на покойния П. Ж. Прудон. Тази школа in toto* се различава от повечето напредничави и мислещи работници; тя обявява последните за невежи глупаци и по повечето въпроси застъпва мнения, напълно противоположни на техните. Това важи и за външната им политика. Прудонистите в ролята на съдии на потисната Полша произнасят присъда над нея подобно на стейлибриджските съдебни заседатели: „Пада ѝ се“. Те се възхищават от Русия като велика страна на бъдещето, като най-прогресивна държава в целия свят, наред с която не заслужава дори и да се споменава такава нищожна страна като Съединените щати. Те обвиниха съвета на Международното дружество, че бил възприел бонапартисткия принцип за националностите и обявил великодушния руски народ за стоящ извън границите на цивилизована Европа, а това било тежък грях спрямо принципите на световната демокрация и братството между всички народи. Такива са техните обвинения[144]. Като оставим настрана демократическата им фразеология, веднага може да се види колко дословно и буквално повтарят те онова, което говорят за Полша и Русия крайните тори от всички страни. Подобни обвинения не биха заслужавали да бъдат опровергавани; но тъй като те изхождат от една част на работническата класа, макар дори и съвсем малобройна, смятаме, че е целесъобразно още веднъж да разгледаме руско-полския въпрос и да обосновем онова, което отсега нататък е позволено да наричаме външна политика на обединените работници в Европа.

Но защо когато става дума за Полша, винаги споменаваме само Русия? Нима двете германски държави, Австрия и Прусия, не вземаха участие в нейното ограбване? Нима те не държат също в робство част от Полша и не участвуват заедно с Русия в смазването на всякакво полско национално движение?

Добре известно е колко упорито се стремеше Австрия да остане настрана от полските работи, колко дълго се съпротивяваше тя срещу плановете на Русия и Прусия за подялба. Полша беше естествен съюзник на Австрия против Русия. Откакто Русия стана

* — изцяло. *Ред.*

страшна сила, нищо друго не беше в по-голям интерес за Австрия от запазването на неприкосновена Полша между нея и новата крепнеща империя. И едва когато Австрия видя, че съдбата на Полша е решена, че другите две държави са решили с нейно или без нейно участие да унищожат Полша, едва тогава тя от чувство за самозащита се присъедини към тях, за да вземе своя дял от територията. Но още в 1815 г. тя беше за възстановяване на независима Полша; в 1831 и в 1863 г. тя беше готова да воюва за тази цел и да се откаже от своята част от Полша при условие, че Англия и Франция се съгласят да я подкрепят. Същото беше и по време на Кримската война. Всичко това се казва, не за да се оправдае общата политика на австрийското правителство. Австрия доста често е доказвала, че потискането на по-слабите нации е нещо обикновено за нейните владетели. Но по въпроса за Полша инстинктът за самосъхранение се оказа по-силен от ламтежа за нови територии или от навика на владетелите. Ето защо сега не за Австрия трябва да се говори.

Що се отнася до Прусия, нейната част от Полша е твърде малка, за да има голямо значение. Нейният приятел и съюзник Русия се изхитри да я избави от девет десети от онова, което тя беше получила при трите поделби. Но и малкото, което ѝ е останало, я души като кошмар. Това я впрегна в триумфалната колесница на Русия; то даде възможност на нейното правителство да си позволи дори в 1863 и в 1864 г. безпрепятствено да нарушава законите, да посяга върху свободата на личността, върху правото на събрания, върху свободата на печата в пруска Полша, а скоро след това и в цялата останала територия на страната; това напълно поквари либералното движение на буржоазията, която, боейки се да не загуби няколко квадратни мили територия на източната граница, позволи на правителството да постави поляците извън закона. Работниците не само в Прусия, но и в цяла Германия, повече от работниците в която и да било друга страна, са заинтересовани от възстановяването на Полша и във всички революционни движения те показаха, че съзнават това. Възстановяването на Полша означава за тях освобождаване на собствената им страна от васално подчинение пред Русия. Затова, струва ни се, и Прусия не е главният обвиняем. Когато работническата класа в Русия (ако в тази страна има такава в смисъла, в който я разбират в Западна Европа) създаде политическа програма и в тази програма бъде включено искането за освобождаване на Полша — тогава, и само тогава няма вече да се говори за Русия като нация и обвиняем ще остане само царското правителство.

II

ДО РЕДАКТОРА НА ВЕСТНИК „COMMONWEALTH"

Казват, че да се иска независимост на Полша, значело да се признава „принципът за националностите" и че този принцип бил бонапартистко изобретение, измислено, за да се поддържа наполеоновският деспотизъм във Франция. Какво представлява този „принцип за националностите"?

С договорите от 1815 г. границите на различните европейски държави бяха определени изключително съобразно с исканията на дипломацията и главно с исканията на най-силната тогава континентална държава — Русия. Не се вземаха под внимание нито желанията, нито интересите, нито националните различия на населението. Така Полша беше разделена, Германия беше разделена, Италия беше разделена, а да не говорим за множеството по-малки националности, населяващи Югоизточна Европа, за които малцина по онова време знаеха нещо. Вследствие на това за Полша, Германия и Италия първа крачка на всяко политическо движение стана стремежът да се възстанови онова национално единство, без което националният живот беше само призрачен. И когато след смазването на революционните опити в Италия и Испания през 1821—1823 г. и отново след Юлската революция от 1830 г. във Франция радикалните политически дейци в по-голямата част от цивилизована Европа установиха връзка помежду си и се опитаха да изработят нещо като обща програма, техен общ лозунг стана освобождаването и обединяването на потиснатите и разпокъсани нации[145]. Така беше и в 1848 г., когато броят на потиснатите нации се увеличи с още една, а именно с Унгария. Не можеше, разбира се, да има две мнения за правото на всяка от големите национални

формации в Европа да се разпорежда със съдбата си във всички вътрешни работи независимо от своите съседи, доколкото това не нарушаваше свободата на другите. Това право беше всъщност едно от главните условия за вътрешната свобода на всички. Можеше ли например Германия да се стреми към свобода и единство, ако същевременно помагаше на Австрия непосредствено или чрез своите васали да държи в робство Италия? Та нали пълното разгромяване на австрийската монархия е първото условие за обединяването на Германия!

Това право на големите национални формации в Европа да имат политическа независимост, признато от европейската демокрация, не можеше, разбира се, да не бъде признато също специално от работническата класа. Това всъщност не беше друго, освен да се признае на другите големи, без съмнение жизнеспособни нации, същото право на самостоятелно национално съществуване, каквото работниците във всяка отделна страна искаха за самите себе си. Но това признаване и съчувствие към националните стремежи важеше само за големите и ясно определени исторически нации в Европа, т. е. Италия, Полша, Германия, Унгария. Франция, Испания, Англия и Скандинавия, които не бяха разделени и не се намираха под чуждо господство, бяха само косвено заинтересовани от това; що се отнася до Русия, тя може да бъде спомената само като владетелка на огромно количество открадната собственост, която тя ще трябва да върне в деня на разплатата.

След coup d'état* от 1851 г. Луи-Наполеон, император по „божия милост и народна воля", беше принуден да изнамери демократизирано и популярно звучащо название за своята външна политика. Какво можеше да бъде по-добро от това, да напише на своето знаме „принципа за националностите"? Всяка националност трябва да бъде господар на собствената си съдба; на всяка обособена част от която и да било националност трябва да бъде позволено да се присъедини към своето голямо отечество — какво можеше да бъде по-либерално? Но забележете — сега вече ставаше дума не за *нации*, а за *националности*.

Няма страна в Европа, в която да няма различни националности под управлението на едно правителство. Келтите от планинска Шотландия и валийците по своята националност безсъмнено се различават от англичаните, обаче никой няма да нарече тези остатъци от отдавна изчезнали народи, както и келтските жители на Бретан във Франция, нации. Освен това нито една държавна граница не съвпада с естествените граници на националността,

* — държавен преврат. *Ред.*

т. е. с границите на езика. Има много хора извън Франция, родният език на които е френски, както и извън Германия има много хора, които говорят немски, и по всяка вероятност това положение ще се запази и занапред. Като естествен резултат от сложното и бавно историческо развитие, което е изминала Европа през последните хиляда години, почти всяка по-голяма нация е трябвало да се раздели с някои периферийни части на своето тяло, които, откъснали се от нейния национален живот, в по-голямата си част са се приобщили към националния живот на някой друг народ и не искат вече да се съединяват отново със своя основен дънер. Немците в Швейцария и Елзас не искат да се присъединят към Германия, както и французите в Белгия и Швейцария не искат политическо присъединяване към Франция. И в края на краищата не е малка ползата от това, че различните нации, формирали се политически, в повечето случаи имат в състава си някакви чуждестранни елементи, които създават свързващо звено със съседите им и внасят разнообразие в твърде монотонната еднородност на националния характер.

Следователно тук виждаме различие между „принципа за *националностите*" и стария принцип на демокрацията и на работническата класа за правото на големите европейски *нации* на отделно и независимо съществуване. „Принципът за националностите" съвсем не засяга големия въпрос за правото на национално съществуване на историческите народи в Европа, а дори и да го засяга, то е само, за да го обърка. Принципът за националностите повдига два вида въпроси: първо, въпросите за границите между тези големи исторически народи; и второ, въпросите за правото на самостоятелно национално съществуване на многобройните дребни остатъци от онези народи, които са фигурирали повече или по-малко продължително време на историческата арена, но на края са били погълнати като съставна част от една или друга по-мощна нация, която поради по-голямата си жизнеспособност се оказала в състояние да преодолее по-големи трудности. Европейското значение на един народ, неговата жизнеспособност са нищо от гледна точка на принципа за националностите; румънците от Влахия, които никога не са имали нито история, нито необходимата енергия, за да създадат такава, значат за този принцип толкова, колкото и италианците с тяхната двехилядна история и устойчива национална жизнеспособност; валийците и жителите на остров Мен, ако поискат, биха имали същото право на самостоятелно политическо съществуване, както англичаните — колкото и абсурдно да изглежда то[146]. Всичко това е пълен абсурд, облечен в популярна форма, за да се хвърли прах в очите на лековерните.

удобна фраза, която може да бъде използвана или отхвърлена, ако се налага от обстоятелствата.

Колкото и празно да е това изобретение, все пак, за да бъде измислено, е била нужна по-умна глава от главата на Луи-Наполеон. Принципът за националностите съвсем не е бонапартистко изобретение за възраждане на Полша, *а само руско изобретение, измислено за унищожаване на Полша.* Както ще видим по-нататък, Русия погълна по-голямата част от стара Полша под предлог, че се спазва принципът за националностите. Тази идея съществува вече над сто години и сега Русия непрекъснато си служи с нея. Какво представлява панславизмът, ако не прилагане от Русия пак в свой интерес на принципа за националностите към сърбите, хърватите, русините[147], словаците, чехите и другите остатъци от някогашните славянски народи в Турция, Унгария и Германия? Дори в настоящия момент руското правителство има агенти, които обикалят сред лапландците в Северна Норвегия и Швеция, за да агитират сред тези номади-диваци в полза на идеята за „великата финска националност“, която трябва да бъде възстановена в крайния север на Европа, разбира се, под протектората на Русия. „Отчаяният вопъл“ на потиснатите лапландци се чува много високо в руския печат, но той изхожда не от самите потиснати номади, а от руските агенти — и наистина страшно потискане е да заставяш тези бедни лапландци да учат културния норвежки или шведски език, вместо да се ограничават със своето варварско, полуескимоско наречие! Принципът за националностите можеше да бъде всъщност измислен само в Източна Европа, където приливите на азиатски нашествия в продължение на хиляда години, прииждайки един след друг, са оставяли на брега тези купчини от разбъркани отломки от нации, които дори и сега етнологът едва може да различи, и където в най-пълен безпорядък са се размесили турци, фински маджари, румънци, евреи и около една дузина славянски племена. Такава беше почвата, на която се разви принципът за националностите, а как Русия го развиваше, ще видим скоро от примера с Полша.

III

ДОКТРИНАТА ЗА НАЦИОНАЛНОСТТА, ПРИЛОЖЕНА КЪМ ПОЛША

Полша, както почти всички други европейски страни, е населена с хора от различни националности. Масата от населението, нейното основно ядро, без съмнение образуват същинските поляци, които говорят полски. Но още от 1390 г. същинска Полша била обединена с Литовското велико княжество[148], което до последната подялба в 1794 г. било неделима част от полската република. Това Литовско велико княжество било населено с най-различни племена. Северните провинции на Прибалтика се владеели от самите *литовци,* народ, който говорел език, различен от езиците на неговите славянски съседи; тези литовци в значителната си част били покорени от германските преселници, които на свой ред с усилие се отбранявали от литовските велики князе. По-нататък, на юг и на изток от сегашното Полско кралство, се намирали *белорусите,* които говорят на език, среден между полски и руски, но по-близък до последния; и най-после южните области били населени с така наречените *малоруси,* чийто език днес се смята от повечето авторитети за напълно различен от великоруския език (който обикновено наричаме руски). Ето защо, когато хората казват, че да се иска възстановяването на Полша, значело да се апелира към принципа за националностите, с това те само доказват, че не знаят какво говорят, защото възстановяването на Полша означава възстановяване на една държава, състояща се най-малкото от четири различни националности.

Но какво е било положението в Русия по времето, когато чрез обединяване с Литва се образувала старата полска държава? Тогава тя се намирала под петата на монголския завоевател, когото

поляците и германците 150 години преди това с общи усилия прогонили назад към изток, отвъд Днепър. Едва след дълга борба великите московски князе смъкнали най-после монголското иго и пристъпили към обединяването на многобройните княжества на Великорусия в единна държава. Но този успех, изглежда, само засилил честолюбието им. Веднага щом Константинопол паднал в ръцете на турците, и великият московски княз поставил в герба си двуглавия орел на византийските императори, като се обявил по такъв начин за техен приемник и отмъстител в бъдеще; оттогава, както е известно, русите са се стремили да завоюват Цариград, град на царя, както наричат те Константинопол на своя език. След това богатите равнини на Малорусия възбудили у тях жаждата за анексия; но поляците винаги са били храбър, а по онова време и силен народ, който умеел не само да защищава собствената си страна, но и да напада други страни; в началото на XVII в. те даже владеели Москва в продължение на няколко години[149].

Постепенното деморализиране на управляващата аристокрация, липсата на сили за развитие на буржоазия и постоянните войни, които опустошавали страната, сломили най-после мощта на Полша. Страна, която упорито запазвала неприкосновен феодалния обществен строй, докато всичките й съседи прогресирали, формирали своя буржоазия, развивали търговията и промишлеността и създавали големи градове — такава страна била обречена на упадък. Аристокрацията *действително* довела Полша до упадък, до пълен упадък. И довеждайки я до такова състояние, аристократите започнали да стоварват вината за това един върху друг и да продават себе си и своята страна на чужденците. Историята на Полша от 1700 до 1772 г. не е нищо друго освен летопис на узурпирането на властта в Полша от русите, узурпиране, станало възможно поради продажността на дворянството. Страната била почти непрекъснато окупирана от руски войници и полските крале, дори и сами да не искали да бъдат предатели, все повече ставали играчка в ръцете на руския посланик. Тази игра се водела толкова успешно и продължавала толкова дълго, че когато Полша най-после била унищожена, в цяла Европа не се чул нито един протест и всички се учудвали само на това, че Русия великодушно отстъпила на Австрия и Прусия такава голяма част от територията й.

Особен интерес представлява начинът, по който била извършена тази подялба. По онова време в Европа вече съществувало просветено „обществено мнение". Макар вестник „Times"[150] тогава още да не бил пристъпил към фабрикуването на тази стока, обаче съществувал онзи вид обществено мнение, който бил създаден от

огромното влияние на Дидро, Волтер, Русо и другите френски писатели от XVIII век. Русия винаги е знаела колко важно е по възможност да има на своя страна общественото мнение, и тя не пропускала също да го спечели. Дворът на Екатерина II се превърнал в щаб-квартира на тогавашните просветени хора, особено французи; императрицата и нейният двор изповядвали най-просветените принципи и тя до такава степен успяла да заблуди общественото мнение, че Волтер и много други възпявали „северната Семирамида" и провъзгласявали Русия за най-прогресивната страна в света, за отечество на либералните принципи, поборник за религиозна търпимост.

Религиозна търпимост — ето думата, която била нужна, за да бъде сломена Полша. Полша винаги е била извънредно либерална по религиозните въпроси; доказателство за това е фактът, че евреите намерили убежище там по време, когато били преследвани във всички останали страни на Европа. По-голямата част от населението на източните провинции било православно, докато същинските поляци били католици. Значителна част от тези православни били принудени през XVI в. да признаят върховенството на папата и започнали да се наричат униати, но много от тях останали във всяко отношение верни на предишната си православна религия. Това били главно крепостните, докато техните благородни господари почти всички били католици; а по националност тези крепостни били малоруси. И ето руското правителство, което в собствената си страна не търпяло никаква друга религия освен православната и наказвало вероотстъпничеството като престъпление, което покорявало чужди нации, присъединявайки наляво и надясно чужди области, и същевременно все по-силно оковавало руския крепостен — същото това руско правителство скоро се нахвърлило върху Полша в името на религиозната търпимост, защото Полша била потискала православните, в името на принципа за националностите, защото жителите на източните области били *малоруси* и поради това трябвало да бъдат присъединени към *Великорусия,* и в името на революционното право, въоръжавайки крепостните против техните господари. Русия съвсем не проявява скрупули при подбирането на средствата си. Казват, че войната на класа срещу класа е нещо крайно революционно; обаче Русия започнала подобна война в Полша още преди около сто години и това било превъзходен образец на класова война, когато руските войници и малоруските крепостни вървели заедно и опожарявали замъците на полските аристократи само за да подготвят руската анексия; а когато анексията била извършена, същите руски войници отново върнали крепостните под игото на техните господари.

Всичко това се вършело в името на религиозната търпимост, защото принципът за националностите тогава още не бил на мода в Западна Европа. Но още по това време той е бил размахван пред очите на малоруските селяни и оттогава е играел важна роля в полските работи. Първата и главната амбиция на Русия е обединяването на всички руски племена под властта на царя, който се нарича самодържец на цяла Русия (Samodergetz vseckh Rossyiskikh), включително на Белорусия и Малорусия. За да покаже, че амбициите ѝ не отиват по-далече от това, при трите поделби тя старателно се погрижила да анексира само белоруските и малоруските области, като оставила областта, населена с поляци, и дори част от Малорусия (Източна Галиция) на своите съучастници. Но как стои въпросът днес? По-голямата част от областите, анексирани през 1793 и 1794 г. от Австрия и Прусия, сега се намират под руско господство под названието Полско кралство и от време на време сред поляците се събуждат надежди, че стига само да се подчинят на върховенството на Русия и да се откажат от всичките си претенции върху предишните литовски области, ще могат да очакват присъединяването на всички останали полски области и възстановяването на Полша с руския император като крал. Ако при сегашното положение Прусия и Австрия стигнат до бой, повече от вероятно е, че в последна сметка това ще бъде война не за присъединяване на Шлезвиг-Холщайн към Прусия или на Венеция към Италия, а по-скоро за присъединяване на австрийската и във всеки случай на пруската част от Полша към Русия.

Така стои въпросът с принципа за националностите, приложен към полските работи.

Написано от Ф. Енгелс в края на януари— 6 април 1866 г.

Напечатано във вестник „The Commonwealth", бр. 159, 160 и 165 от 24 и 31 март и 5 май 1866 г.

Подпис: Ф. Енгелс

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ[151]

Преди известно време лондонските шивашки калфи образуваха общо сдружение[152], за да издигнат своите искания против лондонските майстори-шивачи, които в по-голямата си част са едри капиталисти. Ставаше въпрос не само да се приведе работната заплата в съответствие с покачилите се цени на хранителните продукти, но и да се сложи край на изключително грубото отнасяне с работниците от този отрасъл на промишлеността. Майсторите направиха опит да провалят този план чрез набиране на шивашки калфи главно в Белгия, Франция и Швейцария. В отговор на това секретарите на Централния съвет на Международното работническо дружество публикуваха в белгийските, френските и швейцарските вестници предупреждение, което имаше пълен успех[153]. Маневрата на лондонските майстори беше осуетена, те трябваше да сложат оръжие и да задоволят справедливите искания на своите работници.

Претърпели поражение в Англия, майсторите сега се опитват да организират контранастъпление, като го започнаха от *Шотландия*. Именно в резултат на лондонските събития те бяха принудени и в Единбург да се съгласят отначало да повишат работната заплата с 15%. Тайно обаче те изпратиха агенти в Германия, за да наберат, по-специално в хановерските и меклембургските села, шивашки калфи, за да ги транспортират в Единбург. Първата група от тях вече е изпратена с кораби. Този импорт преследва същата цел, както и импортът в Ямайка на индийски* coolies (ку-

* В ръкописа: „Азиатски". *Ред.*

ли) — *увековечаване на робството.* Ако майсторите в Единбург успеят чрез докарване на работна сила от Германия да отнемат направените вече от тях отстъпки, това неизбежно би се отразило и върху Англия. *И никой не би заплатил за това повече от самите германски работници,* които във Великобритания са повече, отколкото работниците от всички други нации на континента. А новодокараните работници, напълно безпомощни в чужда страна, биха изпаднали скоро до положението на парии.

Освен това въпрос на чест за германските работници е да докажат на чужбина, че те, подобно на своите братя във Франция, Белгия и Швейцария, умеят да защищават общите интереси на своята класа и не са съгласни да станат *послушни наемници на капитала* в борбата му против труда.

По поръчение на Централния съвет*
на Международното работническо дружество
Карл Маркс

Лондон, 4 май 1866 г.

Германските шивашки калфи, които желаят да получат по-подробни сведения за положението на нещата в Англия, се умоляват да изпращат своите писма до комитета на германското отделение на лондонския съюз на шивачите на адрес: *Алберт Ф. Хауфе,* Краун-пъблик-хаус, Хеден-корт, Риджент-стрийт, *Лондон.*

Напечатано във вестник „Oberrheinicher Courier", бр. 113 от 15 май 1866 г.

Печата се по текста на вестника, сверен с ръкописа

Превод от немски

* В ръкописа: „Генералния съвет". *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

БЕЛЕЖКИ ЗА ВОЙНАТА В ГЕРМАНИЯ[154]

Написано от Ф. Енгелс между 19 юни и 5 юли 1866 г.

Напечатано във вестник „The Manchester Cuardian", бр. 6 190, 6 194, 6 202 и 6 204 от 20, 25 и 28 юни, 3 и 6 юли 1866 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

I

Целта на долните бележки е да се направи безпристрастен и от чисто военна гледна точка анализ на сегашните военни събития и, доколкото е възможно, да се изясни влиянието, което те могат да окажат върху по-нататъшните операции.

Районът, в който трябва да бъдат нанесени първите решителни удари, е границата между Саксония и Бохемия. Войната в Италия едва ли може да доведе до някакви решителни резултати, докато не бъде превзет четириъгълникът[155], а превземането му ще бъде, изглежда, твърде продължителна операция. Възможно е в Западна Германия да станат не малко военни сблъсквания, но като имаме предвид числеността на войските, които действуват там, резултатите от тези сблъсквания ще имат само второстепенно значение в сравнение със събитията на бохемската граница. Ето защо засега ще насочим вниманието си изключително върху този район.

За да определим численото съотношение на воюващите армии, за нашата цел ще бъде достатъчно да вземем под внимание само пехотата, като имаме предвид обаче, че съотношението между числеността на австрийската конница и числеността на пруската е 3 към 2. Що се отнася до артилерията, съотношението между двете армии е почти същото, както и при пехотата — приблизително три оръдия на хиляда души.

Пруската пехота се състои от 253 линейни батальона, 83 $^1/_2$ учебно-запасни батальона и 116 батальона на ландвера (първи призив, включващ мъжете от 27 до 32 години). От тях учебнозапасните батальони и ландверът се използват за гарнизони на крепостите и освен това са предназначени за военни действия срещу

малките германски държави, докато линейните войски са съсредоточени в Саксония и около нея срещу северната австрийска армия. Ако се приспаднат около 15 батальона, които заемат Шлезвиг-Холщайн, и други 15 батальона, които по-рано образуваха гарнизоните на Ращат, Майнц и Франкфурт, а сега са съсредоточени във Вецлар, в главната армия остават около 220 батальона. С конницата, артилерията и онези части от ландвера, които могат да се изтеглят от съседните крепости, тази армия ще наброява около 300 000 души, сформирани в девет армейски корпуса.

Северната австрийска армия се състои от седем армейски корпуса, всеки от които е значително по-голям от пруския. Засега знаем твърде малко за състава и организацията на тези корпуси, но имаме всички основания да предполагаме, че те образуват една армия от 320 000 до 350 000 души. Следователно численото превъзходство явно е на страната на австрийците.

Главнокомандуващ на пруската армия ще бъде кралят*, т. е. един плацпараден герой, който в най-добрия случай има посредствени способности и слаб, но доста упорит характер. Той ще бъде обкръжен, първо, от генералния щаб на армията начело с генерал Молтке — отличен офицер; второ, от своя „таен военен кабинет“, състоящ се от негови фаворити, и трето, от онези висши офицери без определено назначение, които той ще намери за добре да зачисли в своята свита. Не би могло да се измисли по-добра система, която да осигури поражението на армията още със самата организация на главния щаб. Разбира се, тук още от самото начало ще се появи естествено съперничество между щаба на армията и кралския кабинет, като всеки от тях, борейки се за по-голямо влияние, ще измисля и защищава предпочитаните от него планове за операциите. Само това почти изключва възможността за каквото и да било единство в целите и последователност в действията. След това ще започнат да се свикват безкрайни военни съвети, които са неизбежни при подобни обстоятелства и които в девет десети от случаите завършват с вземане на някаква полумярка, а през време на война няма нищо по-лошо от това. В такива случаи днешните заповеди обикновено противоречат на вчерашните, а когато се явят усложнения или положението стане опасно, заповеди изобщо не се дават и нещата се развиват стихийно. „Ordre, contre-ordre, désordre“** — обичаше да казва Наполеон. Никой не носи никаква отговорност, тъй като безотговорният крал поема цялата отговорност върху себе си, и затова без изрично указание никой нищо не

* — Вилхелм I. *Ред.*

** — „Заповед, контразаповед, безредие“. *Ред.*

прави. По подобен начин бащата на сегашния крал* водеше кампанията от 1806 г., резултат от което бяха пораженията при Йена и Ауерщед и разгромяването на цялата пруска армия за три седмици[156]. Нямаме основания да смятаме, че сегашният крал ще се окаже по-енергичен от баща си; и ако в лицето на граф Бисмарк той е намерил човека, на когото може сляпо да се довери в областта на политиката, в армията няма достатъчно авторитетен човек, който да може по същия начин да поеме върху себе си цялата тежест на ръководенето на военните операции.

Австрийската армия се намира под едноличното командуване на генерал Бенедек, опитен командир, който поне знае какво иска. Превъзходството във върховното командуване е решително на страната на австрийците.

Пруските войски са разделени на две „армии“: първата, под командуването на принц Фридрих-Карл, се състои от 1-и, 2-и, 3-и, 4-и, 7-и и 8-и корпуси; втората, под командуването на кронпринца** — от 5-и и 6-и корпуси. Гвардията, която образува общия резерв, вероятно ще бъде присъединена към първата армия. Но такова разделяне не само нарушава единството в командуването, а и много често принуждава двете армии да се движат в две различни оперативни направления, да съгласуват движенията си, да определят пунктовете за съединяване в обсега на противника; с други думи, води до обособяване на двете армии, когато те би трябвало, доколкото е възможно, да действуват заедно. Прусаците в 1806 г. и австрийците в 1859 г., при доста сходна с днешната обстановка, действуваха по същия начин и бяха разбити[157]. Що се отнася до двамата командуващи, кронпринцът като военачалник е неизвестна величина, а принц Фридрих-Карл през време на Датската война[158] без съмнение не се прояви като голям пълководец.

Австрийската армия не е разделена така; командирите на армейските корпуси са подчинени направо на генерал Бенедек. Следователно и по организация на армията австрийците превъзхождат своите противници.

Пруските войници, особено резервистите и войниците от ландвера, които трябваше да бъдат свикани под знамената за попълване на линейните войски (а за това бяха нужни много хора), отиват на война против волята си; австрийците, обратно, отдавна копнеят за война с Прусия и с нетърпение чакат заповед да тръгнат за фронта. Следователно те имат превъзходство и по *моралното състояние* на войските.

* — Фридрих-Вилхелм III. *Ред.*
** — Фридрих-Вилхелм. *Ред.*

От 50 години Прусия не е водила големи войни; нейната армия, общо взето, е мирновременна армия, в която господствуват педантизмът и формализмът, присъщи на всички мирновременни армии. Няма съмнение, че в последно време, особено от 1859 г. насам, е направено много за отстраняването на тези недостатъци; но навиците, създавани в продължение на 40 години, не се изкореняват така лесно и все още се срещат много бездарни педанти, особено на най-важните постове — сред старшия команден състав. Австрийците пък благодарение на войната от 1859 г. основно се излекуваха от този недъг и отлично използваха опита, който им струваше толкова скъпо. Няма съмнение, че по организационни подробности, военно умение и опитност австрийците пак превъзхождат прусаците.

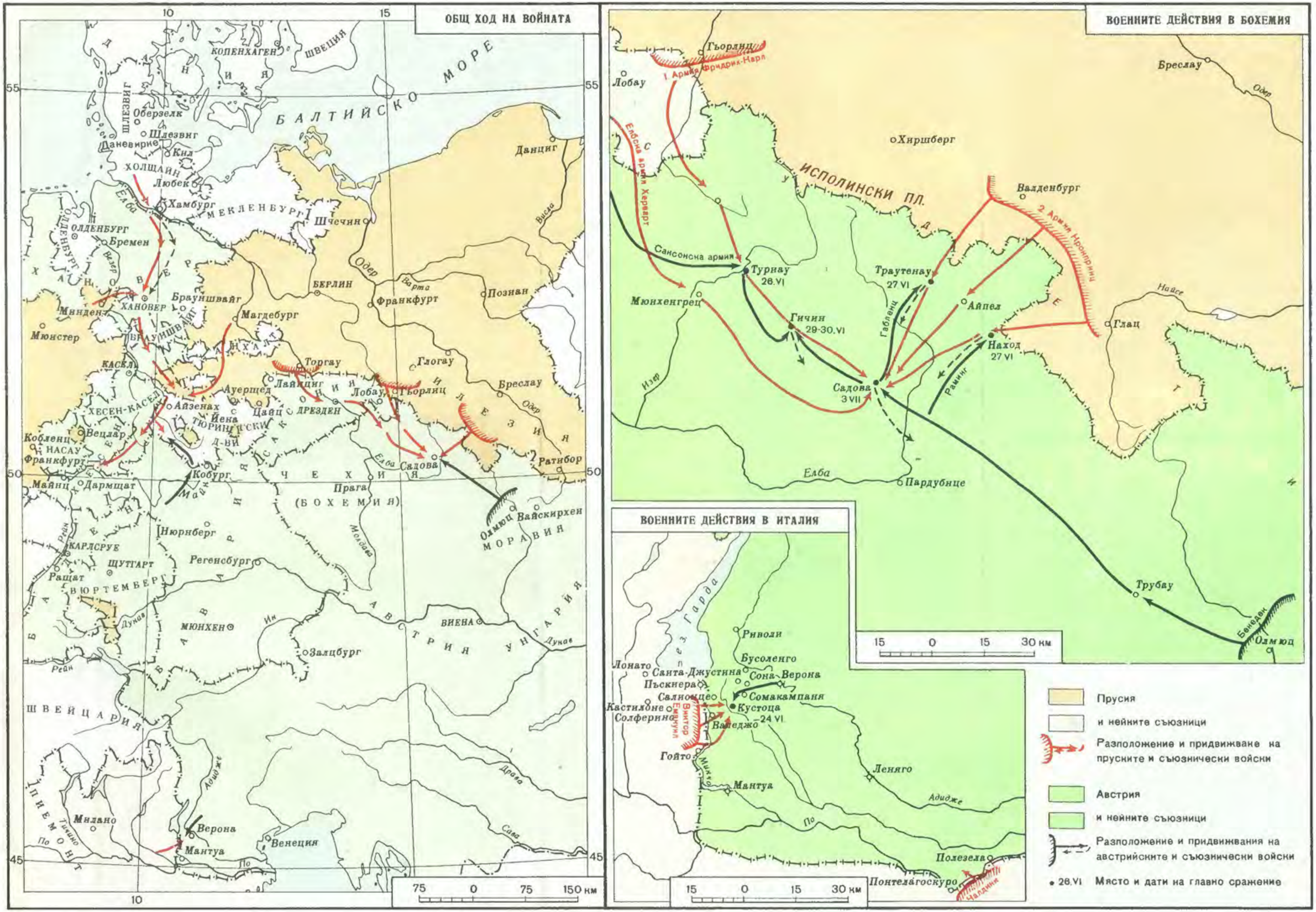
Като изключим руската армия, дълбоката плътна колона е нормален боен ред само при пруските войски. Представете си осемте роти на английския батальон в плътна колона, чийто фронт е образуван не от една, а от две роти, така че има четири редици от по две роти всяка, и ще получите „пруска щурмова колона“. По-добра мишена за нарезденото огнестрелно оръжие не можем и да си представим, а тъй като нарездените оръдия могат да я обстрелват от 2 000 ярда разстояние, при такова построение колоната изобщо не може да достигне неприятеля. Ако сред тази маса се пръсне, макар и само един снаряд, такъв батальон едва ли ще бъде годен за каквото и да било през този ден.

Австрийците са възприели френската силно разредена колона, която впрочем едва ли може да се нарече колона; тя представлява по-скоро две или три редици, които се движат една след друга на разстояние 20—30 ярда; такава колона е почти толкова малко изложена на действието на артилерийския огън, колкото разгънатата линия. Предимството в бойния ред пак се оказва на страната на австрийците.

На всички тези предимства прусаците могат да противопоставят само две неща. Тяхната интендантска служба е безспорно по-добра, затова войските им ще бъдат и по-добре продоволствувани. В австрийската интендантска служба — както и в цялата австрийска администрация — са свили гнездо корупцията и злоупотребите и тя едва ли е по-добра от руската интендантска служба. Чуваме, че дори още сега войските се продоволствували лошо и нередовно; на полесраженията и в крепостите положението ще бъде още по-лошо, така че за крепостите от четириъгълника австрийската администрация може да се окаже по-опасен враг от италианската артилерия.

Второто предимство на прусаците е тяхното по-добро въоръжение. Макар че нарезденaта им артилерия е значително по-добра

АВСТРО-ПРУСКАТА ВОЙНА 1866 г.

от австрийската, това предимство няма да играе голяма роля в открито поле. Далекобойността, траекторията и точността на пруските и австрийските набраздени пушки са почти еднакви, но пушките на прусаците се пълнят откъм затвора, затова могат да водят от редиците си непрекъснат и точен огън, като дават не по-малко от четири изстрела в минута. Огромното превъзходство на това оръжие беше доказано в Датската война и няма никакво съмнение, че австрийците ще изпитат върху себе си действието му много по-силно. Ако те съгласно инструкциите, които, както разправят, им бил дал Бенедек, веднага преминат в щикова атака, без да губят много време за водене на огън, ще понесат огромни загуби. В Датската война загубите на прусаците никога не бяха по-големи от една четвърт, а понякога възлизаха само на една десета от загубите на датчаните; и както наскоро съвсем правилно отбеляза един военен кореспондент на „Times", на бойното поле датчаните почти навсякъде търпяха поражение от един много по-малоброен противник.[159]

Все пак, въпреки пушките иглянки, предимството не е на страната на прусаците; и ако те не искат да бъдат разбити още в първото голямо сражение поради превъзходството в командването, организацията, бойния ред и *моралното състояние* на австрийците, както и, което е не по-малко важно, по вина на собствените си командири, те безспорно ще трябва да проявят храброст, съвсем различна от храбростта, която може да се очаква от една армия, прекарала 50 години в мир.

II

Обществеността започва да проявява нетърпение във връзка с явното бездействие на двете големи армии на бохемската граница. Но това бавене се обяснява с много причини. Както австрийците, така и прусаците отлично съзнават важността на предстоящото сблъскване, което може да реши изхода на цялата кампания. И едните, и другите бързат да изпратят на фронта всички войски, които могат да отделят: австрийците — от новите формации (четвъртите и петите батальони на пехотните полкове), прусаците — от ландверните части, предназначени първоначално само за гарнизонна служба.

Същевременно и двете страни, изглежда, се опитват чрез маневриране да заемат изгодно положение спрямо своя противник и да започнат кампанията при най-благоприятни за себе си стратегически условия. За да разберем това, ще трябва да хвърлим поглед върху картата и да разгледаме района, в който са разположени двете армии.

Като имаме предвид, че Берлин и Виена са естествените пунктове, към които биха отстъпили и двете армии, и че поради това австрийците ще се стремят да завладеят Берлин, а прусаците — Виена, има три направления, по които и едните, и другите могат да действуват. На една голяма армия е нужна значителна територия, с ресурсите на която тя трябва да се поддържа през време на поход; същевременно необходимостта от бързо придвижване принуждава такава армия да се движи в няколко колони по съответния брой успоредни пътища; ето защо нейният фронт ще се разтегли на ширина и може да бъде например от 16 до 60 мили, в

зависимост от близостта на неприятеля и от разстоянието между пътищата, Това обстоятелство трябва да се има предвид.

Първото направление минава по левия бряг на Елба и Молдава, през Лайпциг и Прага. Ясно е, че по този път всяка от воюващите страни ще трябва два пъти да преминава реката, и то втория път — пред погледа на противника. Ако едната или другата армия, движейки се по този път, се опита да обходи фланга на противника, последният, движейки се по по-пряк и следователно по-къс път, би имал възможност да изпревари обхождащата го армия още на линията на реката и ако успее да я отблъсне назад, ще може да се насочи направо към столицата на неприятеля. Този път е еднакво неизгоден и за двете страни и затова можем да не го вземаме под внимание.

Второто направление минава по десния бряг на Елба между реката и Судетските планини, който отделят Силезия от Бохемия и Моравия. Този път почти съвпада с правата линия Берлин — Виена; в онази негова част, която в този момент се намира между двете армии, минава железопътната линия от Лобау за Пардубице. Тази железопътна линия пресича онази част от Бохемия, за граница на която от юг и запад служи Елба, а от североизток — планините. Тук има много хубави пътища и ако двете армии тръгнат право една срещу друга, сблъскването би станало именно тук.

Третото направление минава през Бреслау и продължава през Судетите. Тази планинска верига, която има незначителна височина при моравската граница, където се пресича от няколко хубави пътища, става по-висока и по-стръмна при Исполинските планини, които образуват границата на Бохемия. Тук има много малко пътища; фактически цялата североизточна част на хребета между Траутенау и Райхенберг, т. е. на протежение 40 мили, не се пресича от нито един път с военно значение. Единственият път там, който води от Хиршберг към долината на Изер, свършва на австрийската граница. Оттук следва, че цялата тази преграда, дълга 40 мили, е непреодолима, поне за голяма армия с нейните многобройни обози, и че при настъпление към Бреслау или през Бреслау пресичането на планините трябва да стане югозападно от Исполинските планини.

А в какво положение ще се окажат по отношение на комуникациите и двете армии, ако се сблъскат в това направление?

При настъпление от Бреслау право на юг прусаците ще оголят комуникациите си с Берлин. Ако австрийците биха били достатъчно силни, за да бъдат абсолютно уверени в победата, те биха могли да оставят прусаците да стигнат до укрепения лагер Олмюц, който би спрял тяхното напредване, а самите те ще могат да се

насочат към Берлин, разчитайки с решителна победа да възстановят временно прекъснатите си комуникации; или пък биха могли да пресрещнат разпокъсаните пруски колони при слизането им от планините и в случай на успех да ги отблъснат към Глогау и Познан, вследствие на което Берлин и по-голямата част от пруските области биха се оказали в техни ръце. Затова настъпление през Бреслау би било целесъобразно за прусаците само при условие, че имат значително числено превъзходство.

Австрийците са в съвсем друго положение. Те имат това предимство, че по-голямата част от страната им се намира югоизточно от Бреслау, т. е. по *прякото продължение* на линията Берлин — Бреслау. Като укрепят северния бряг на Дунава близо до Виена, за да бъде защитена столицата от внезапно нападение, те могат временно и дори за доста дълго време да пожертвуват преките си комуникации с Виена и да получат подкрепления и припаси от Унгария. По такъв начин австрийците еднакво безопасно могат да действуват и в направление на Лобау, и в направление на Бреслау, северно или южно от планините; те имат много по-голяма свобода за маневриране от противника си.

Но има и други причини, които карат прусаците да бъдат предпазливи. Разстоянието от северната граница на Бохемия до Берлин е малко по-голямо от половината разстояние от същата граница до Виена; но Берлин е защитен много по-лошо. Виена е защитена от Дунава, зад който може да се укрие една разбита армия, от издигнатите северно от реката укрепления, а също от укрепения лагер Олмюц, покрай който прусаците не биха могли да минат безнаказано и незабелязано, ако след поражение главните сили на австрийската армия заемат позиция там. Берлин няма никаква защита освен полевата армия. Напълно ясно е, че при тези условия и като се имат предвид обстоятелствата, изложени подробно в нашата първа статия, на прусаците остава само да се отбраняват.

Същевременно тези обстоятелства, както и настойчивата политическа необходимост почти принуждават Австрия да води настъпление. Една единствена победа може да ѝ осигури огромен успех, докато едно поражение няма да сломи нейната съпротивителна сила.

В общите си линии стратегическият план на кампанията по необходимост е извънредно прост. Който и от противниците да започне пръв настъпление, ще бъде изправен пред избора: или лъжливо настъпление *северозападно* от Исполинските планини и действително настъпление югоизточно от тях, или vice versa*. На театъра

* — обратно. *Ред.*

на военните действия преградата от 40 мили е най-важното и действията на армиите неизбежно трябва да се развият около нея. Скоро ще чуем за сражения при двата крайни пункта на тази преграда, а няколко дни след това ще се изясни и посоката на действителното настъпление, а може би и съдбата на първата кампания. Все пак сме склонни да мислим, че за две такива слабоподвижни армии, изправени една срещу друга, най-прекият път е същевременно и най-безопасен и че трудностите и опасностите при движението на толкова многобройни войски в отделни колони по различни пътища през тази труднопроходима планинска местност почти сигурно ще насочат и двете воюващи армии по пътя Лобау — Пардубице.

Досега са извършени следните движения. През първата седмица на юни прусаците съсредоточиха саксонската си армия покрай саксонската граница от Цайц до Гьорлиц и силезийската си армия от Хиршберг до Найсе. Към 10 юни тези армии се приближиха една към друга, като дясното им крило се намира на Елба близо до Торгау, а крайното ляво — близо до Валденбург. От 12-и до 16-и силезийската армия, която сега се състои от 1-и, 5-и и 6-и корпуси и гвардията, отново разтегна фронта си на изток, този път до Ратибор, т. е. до крайния югоизточен ъгъл на Силезия. Това, особено изтеглянето на гвардията напред, която обикновено действува заедно с главните сили, прилича на демонстрация. Ако ли пък е нещо повече от демонстрация и ако не са взети мерки тези четири корпуса още при първа необходимост и в най-кратък срок да бъдат прехвърлени обратно към Гьорлиц, съсредоточаването на повече от 120 000 души в толкова отдалечен край е явна грешка — те могат да бъдат отрязани от всички пътища за отстъпление и във всеки случай да загубят всякаква връзка с останалата армия.

Изобщо за австрийците знаем твърде малко, с изключение на това, че са били съсредоточени около Олмюц. Кореспондентът на „Times“, който се намира в техния лагер, съобщава, че 6-и корпус, в състав от 40 000 души, пристигнал на 19-и от Вайскирхен в Олмюц, което показва, че австрийците са напреднали малко на запад. Той добавя, че на 21-и главната квартира трябвало да бъде преместена в Трубау, на границата между Моравия и Бохемия. Това преместване също би било доказателство за движение в тази посока, ако въпросното съобщение не приличаше толкова много на вестникарска лъжа, нарочно изпратена в Лондон с цел, след като я получи по телеграфа, пруската главна квартира да бъде заблудена. Генерал като Бенедек, който толкова строго пази военната тайна и има такава антипатия към кореспондентите на вестниците, едва ли ще вземе да им съобщава на 19-и къде ще бъде

главната му квартира на 21-и, освен ако няма специални съображения за това.

Преди да завършим, нека хвърлим бегъл поглед на операциите в Северозападна Германия. Прусаците имаха там повече войски, отколкото се знаеше първоначално. Те разполагаха с 15 батальона в Холщайн, с 12 в Минден и с 18 във Вецлар. С бързи концентрични движения, при които войските показаха съвсем неподозирана способност да извършат форсирани преходи, те за два дни завзеха цялата територия северно от линията Кобленц-Айзенах и всички съобщителни линии между източните и западните райони на кралството. Хесенските войски, в състав около 7 000 души, успяха да се изплъзнат, но за 10 000 или 12 000 хановерци пътят за отстъпление по права линия към Франкфурт беше отрязан и още на 17 юни останалите части от 7-и пруски армейски корпус, в състав 12 батальона, заедно с два кобургски батальона, пристигнаха в Айзенах от Елба. Така че хановерците, изглежда, са обкръжени от всички страни и могат да се спасят само по чудо, ако прусаците извършат някоя неимоверна глупост. Щом тяхната съдба бъде решена, една армия от 50 пруски батальона ще се освободи и ще може да се насочи срещу съюзническата армия, която принц Александър Дармщадски формира във Франкфурт; тя ще се състои приблизително от 23 000 вюртембергци, 10 000 дармщадци, 6 000 насаусци, 13 000 баденци (които едва сега се мобилизират), 7 000 хесенци и 12 000 австрийци, които се намират вече на път от Залцбург — общо около 65 000 души, които вероятно ще бъдат усилени с 10 000—20 000 баварци. Съобщава се, че около 60 000 души са вече съсредоточени във Франкфурт и че принц Александър се е решил да премине в настъпление, след като на 22 юни отново е завзел Хесен. Това обаче няма голямо значение. Прусаците няма да тръгнат срещу него, докато не съсредоточат достатъчно сили, а след това, разполагайки със 70 000 души от всички родове войски и с превъзходство във въоръжението, те ще могат бързо да се справят с тази пъстра армия.

III

Първото голямо сражение стана не в Бохемия, а в Италия и четириъгълникът от крепости отново даде на италианците урок по стратегия. Силата на тази знаменита позиция, както и на всички що-годе значителни укрепени позиции, се състои не толкова в голямата отбранителна способност на нейните четири крепости, колкото в това, че самото разположение на тази крепост в местност, която има специфични във военно отношение особености, почти винаги подтиква, а понякога и принуждава настъпващата страна да раздели силите си за настъпление в две различни точки, докато отбраняващата се армия може да хвърли всичките си сили срещу едната от настъпващите групи, да я разбие благодарение на численото си превъзходство, а след това да се насочи срещу другата. Тази грешка извърши италианската армия. Докато кралят с единадесет дивизии стоеше при Минчо, Чалдини с пет дивизии се намираше в долното течение на По, близо до Понте-лагоскуро и Полезела. Италианската дивизия наброява 17 батальона по 700 души всеки. Следователно заедно с конницата и артилерията Виктор Емануил имаше най-малко 120 000—125 000 души, а Чалдини — около половината от този брой. Докато кралят преминаваше Минчо на 23 юни, Чалдини трябваше да премине По в долното ѝ течение и да действува в тил на австрийците. Но и досега още нямаме никакви достоверни сведения, че този маньовър е извършен. Във всеки случай тези 60 000 души, чието присъствие можеше да измени и навярно щеше да измени изхода на сражението при Кустоца миналата неделя[160], едва ли са постигнали през това време такова предимство, което да може да компенсира поражението в едно голямо сражение.

Езерото Гарда се намира между две разклонения на Алпите, образуващи южно от него две групи възвишения, между които Минчо си пробива път към Мантуанските лагуни. И двете групи възвишения представляват силна военна позиция; южните им склонове са обърнати към Ломбардската равнина, над която господствуват на разстояние един оръдеен изстрел. Те са добре известни във военната история. Западната група, разположена между Пескиера и Лонато, е била арена на сраженията при Кастильоне и Лонато в 1796 г. и при Солферино в 1859 г.[161] За овладяването на източната група, разположена между Пескиера и Верона, в 1848 г. се е водил тридневен бой[162]; и сражението от миналата неделя пак се е водело за същата група.

Източната група възвишения, която от едната страна се спуска към Минчо, преминава в равнината при Валеджо, а от другата страна във вид на дълга дъга, обърната на югоизток, се спуска към река Адидже, която тя достига при Бусоленго. В посока север — юг тя се разделя на две почти равни части от едно дълбоко дефиле, по което тече рекичката Тионе. Следователно войските, които се движат откъм Минчо, ще трябва отначало да форсират реката, а след това веднага ще срещнат нова преграда — дефилето. По протежение на склона, спускащ се към равнината, източно от дефилето са разположени следните села: в най-южния край — Кустоца, а пò на север — Сомакампаня, Сона и Санта Джустина. Железопътната линия от Пескиера за Верона пресича възвишенията при Сомакампаня, а шосето — при Сона.

В 1848 г., след като превзеха Пескиера, пиемонтците блокираха Мантуа и като разположиха центъра си на източните възвишения, разтеглиха силите си от Мантуа до Риволи на езерото Гарда. На 23 юли Радецки настъпи от Верона със седем бригади и като проби в центъра прекомерно разтегленатa линия на противника, сам зае тези възвишения. На 24 и 25 юли пиемонтците се опитаха да си възвърнат позицията, но на 25 юли бяха напълно разбити и веднага отстъпиха през Милано зад река Тичино. Това първо сражение при Кустоца реши изхода на кампанията от 1848 г.

Телеграмите на италианската главна квартира за воденото миналата неделя сражение са твърде противоречиви; но като ги съпоставим с телеграмите на другата страна, можем да добием доста ясна представа за обстоятелствата, при които се е водило сражението. Виктор Емануил разчитал, че неговият 1-и корпус (генерал Дурандо, четири дивизии, или 68 батальона) ще заеме позиция между Пескиера и Верона, за да може да прикрие евентуална обсада на Пескиера. Такава позиция е трябвало да бъдат без съмнение Сона и Сомакампаня. 2-и корпус (генерал Кукяри,

три дивизии, или 51 батальона) и 3-и корпус (генерал Дела Рока, със също толкова сили) е трябвало едновременно да преминат Минчо, за да прикрият операциите на 1-и корпус. Първи корпус, след като преминал реката навярно при Салионце или по-южно, веднага се насочил към възвишенията. 2-и корпус, който преминал реката очевидно при Валеджо, и 3-и — при Гойто, настъпили по равнината. Всичко това станало в събота, на 23 юни. Австрийската бригада на Пулц, която служела за авангард при Минчо, бавно отстъпила към Верона. А в неделя, годишнината на сражението при Солферино, цялата австрийска армия настъпила от Верона срещу противника. Тя изглежда успяла да дойде навреме и да заеме височините на Сона и Сомакампаня, както и източния край на Тионското дефиле, преди пристигането на италианците. След това, изглежда, борбата се е водила главно за овладяването на прохода през дефилето. Двата корпуса, които настъпвали по равнината в южния край, са имали възможност да действуват заедно с 1-и италиански корпус, който заемал възвишенията, благодарение на което Кустоца преминала в техни ръце. Действуващите в равнината италианци постепенно се придвижвали все повече и повече към Верона с цел да атакуват фланга и тила на австрийците; австрийците пък насочили войските си срещу тях. По този начин фронтовите линии и на двете армии, едната от които първоначално била развърната на изток, а другата — на запад, се извили на четвърт кръг и австрийците застанали с лице към юг, а италианците — към север. Но тъй като възвишенията се простират на североизток от Кустоца, фланговото движение на 2-и и 3-и италиански корпус не е могло да окаже непосредствено влияние върху положението на техния 1-и корпус, който заемал тези възвишения, понеже не са могли да се придвижат достатъчно напред, без да изложат на опасност фланкиращите войски. Следователно австрийците, изглежда, са изкарали срещу 2-и и 3-и корпус само толкова войски, колкото са били необходими за отблъскване на първия им натиск, а всички останали сили, с които разполагали, са хвърлили срещу 1-и корпус и го разгромили благодарение на численото си превъзходство. Успехът бил пълен. След ожесточен бой 1-и корпус бил отблъснат и на края австрийците превзели с пристъп Кустоца. Поради това италианското дясно крило, което се движело източно и североизточно от Кустоца, изглежда, е било изложено на сериозна опасност, вследствие на което се водил нов бой за това село, през време на който прекъснатата връзка очевидно е била възстановена и настъплението на австрийците откъм Кустоца спряно. Обаче селото останало в техни ръце и още същата нощ италианците трябвало да преминат обратно през Минчо.

Ние даваме този бегъл преглед на сражението не като историческо описание, за каквото ни липсват още твърде много подробности, а само като опит с карта в ръка и опирайки се на военната наука и здравия разум, да съгласуваме различните телеграми, отнасящи се до тези събития. И сме уверени, че ако получените телеграми бяха що-годе точни и пълни, общата картина на сражението нямаше да бъде много различна от картината, нарисувана от нас.

Загубите на австрийците са около 600 души пленени, а на италианците — около 2 000 души и няколко оръдия. Това показва, че сражението е било поражение, но не и катастрофа. Силите на страните, изглежда, са били почти равни, макар че е твърде вероятно австрийците да са имали на бойното поле по-малко войски, отколкото противникът им. Италианците имат всички основания да се поздравят, че австрийците не са ги натикали в Минчо; положението на 1-и корпус, разположен между тази река и дефилето, на една ивица земя, широка от 2 до 4 мили, и то пред лицето на по-силен противник, безсъмнено е било крайно опасно. Изпращането на главните сили в равнината, като са били пренебрегнати командните височини, които са имали решаващо значение, е било несъмнена грешка. Но най-голямата грешка, както отбелязахме по-горе, е тази, че армията е била разделена, Чалдини с 60 000 души е бил оставен при долното течение на По и настъплението е било започнато само с останалите сили. Чалдини е можел да помогне за спечелване на победата при Верона, а след това, като се върне към долното течение на По, да премине реката много по-лесно, ако изобщо такъв комбиниран маньовър е трябвало да бъде извършен на всяка цена. А сега той си стои на същото място, където е бил и първия ден, и може би ще му се наложи да се срещне с още по-големи сили, отколкото досега. Италианците изглежда вече са се убедили, че имат работа с доста упорит противник. В битката при Солферино Бенедек с 26 000 австрийци цял ден отбивал атаките на цялата, двойно по-многочислена пиемонтска армия, докато не получил заповед да отстъпи поради поражението, нанесено от французите на другия корпус. Тогавашната пиемонтска армия е била значително по-добра от сегашната италианска армия; тя е била по-добре обучена, по-еднородна и с по-добър команден състав. Сегашната армия е сформирана едва наскоро и затова естествено страда от всички недостатъци, присъщи на подобна армия, докато днешната австрийска армия значително превъзхожда армията от 1859 г. Националният ентусиазъм е велико нещо, но докато не се съчетае с дисциплина и организираност, никой не може само с него да спечели победа в сражение. Дори гарибалдийската

„хилядка" не беше просто тълпа от ентусиасти, а хора, преминали военно обучение, научили се в 1859 г. да се подчиняват на заповедите и да издържат на огъня. Да се надяваме, че щабът на италианската армия в свой собствен интерес ще се въздържи от необмислени действия срещу една армия, която, макар и по-слаба по численост, фактически е по-силна и освен това заема една от най-силните позиции в Европа.

IV

Да предположим, че попитат някой млад пруски офицерски кандидат или корнет, който държи изпит за чин лейтенант, какъв план за нахлуване на пруската армия в Бохемия би бил най-безопасен? Да предположим, че нашият млад офицер отговори: „Най-добре би било да се разделят войските на две приблизително равни армии и едната от тях да се изпрати в обход на изток от Исполинските планини, а другата — на запад, за да се съединят при Гичин." Какво би казал на това изпитващият го офицер? Той би заявил на младия човек, че планът му нарушава двата основни закона на стратегията: първо, собствените войски никога не трябва да се разделят по такъв начин, че да не могат взаимно да се подпомагат, а обратно — трябва да се държат по-близко едни до други; и второ, в случай на движение по различни пътища съответните колони трябва да се съединят в пункт, който лежи извън обсега на противника; че поради това предложеният план е най-лошият от всички възможни; че той би могъл да бъде взет под внимание само в случай, че в Бохемия изобщо няма неприятелски войски; и че следователно офицер, който предлага подобен план, не заслужава дори чин лейтенант.

Но точно такъв план е бил възприет от мъдрия и учен щаб на пруската армия. Това е почти невероятно, но е така. Грешката на италианците при Кустоца, която им струваше толкова скъпо, беше повторена от прусаците, и то при условия, които я направиха десеторно по-тежка. Италианците поне са знаели, че имайки десет дивизии, превъзхождат по численост противника. Прусаците пък трябваше да знаят, че деветте им корпуса, взети заедно, в най-

добрия случай едва могат да се равняват по численост на осемте корпуса на Бенедек, и че като разделят войските си, те почти сигурно обричат и двете армии, една след друга, на разгромяване от превъзхождащите ги противникови сили. Ако не беше фактът, че главнокомандуващ е крал Вилхелм, би било абсолютно необяснимо как подобен план е могъл не само да бъде приет, но дори и да се обсъжда от една колегия, състояща се от толкова безспорно способни офицери, каквито са офицерите от пруския щаб. Но никой не можеше да очаква, че фаталните последици от положението, при което висшето командуване се намира в ръцете на крале и принцове, ще се проявят толкова бързо и с такава сила. Сега прусаците водят в Бохемия борба не на живот, а на смърт. Ако австрийците успеят да попречат на двете пруски армии да се съединят в Гичин или близо до него и ако всяка една от тези армии, след като претърпи поражение, бъде принудена да отстъпи от Бохемия и при това отстъпление още повече да се отдалечи от другата армия, тогава вече ще може да се смята, че по същество кампанията е завършена. В такъв случай, докато армията на кронпринца отстъпва към Бреслау, Бенедек би могъл да я остави без внимание и с всичките си сили да преследва армията на принц Фридрих-Карл, която едва ли ще може да избегне пълното си унищожение.

Въпросът е обаче дали ще може да се попречи на това съединяване. Досега нямаме сведения за събитията, станали след петък вечерта, 29 юни. Прусаците, които на 28 юни бяха отблъснати от генерал Еделсхайм от Гичин (в Бохемия този пункт се произнася Йичин), твърдят, че на 29-и отново са атакували града, и това е последната информация, с която разполагаме. До този момент съединяването още не беше станало; най-малко четири австрийски корпуса, както и част от саксонския армейски корпус са се сражавали тогава срещу около пет или шест пруски корпуса.

Когато отделните колони от армията на кронпринца се спускали по бохемския склон на хълмовете в долината, те били посрещнати от австрийците, заели удобни позиции по местата, където долината се разширява и им дава възможност да противопоставят на пруските колони по-широк фронт и да се опитат да попречат на развръщането им; а там, където е било възможно, прусаците са могли да изпратят своите отряди през съседните долини, за да нападнат противника от фланговете и тила. Така обикновено се постъпва при планинска война и с това се обяснява големият брой пленници, които винаги се вземат при такива обстоятелства. А армиите на принц Фридрих-Карл и Херварт фон Битенфелд, изглежда, са минали през планинските проходи, без да срещнат почти ни-

каква съпротива; първите сблъсквания са станали по линията на река Изер, т. е. почти на половината път от изходните пунктове на двете армии. Опитът да се изяснят и съгласуват крайно противоречивите и често пъти абсолютно недостоверни телеграми, получени през последните три-четири дни, би бил безнадеждна работа.

Сражението, естествено, се е водило с доста променлив успех: в зависимост от пристигането на свежи сили победата е клоняла ту към едната, ту към другата страна. Обаче до петък включително общият резултат като че ли е бил в полза на прусаците. Ако са успели да се задържат в Гичин, съединяването безсъмнено е станало в събота или неделя, и тогава главната опасност за тях е преминала. Решаващият бой за съединяването се е водил вероятно от двете страни със съсредоточени войскови маси и е трябвало поне за най-близко време да определи хода на кампанията. Ако прусаците са победили, те веднага са се избавили от всички затруднения, които сами си създадоха; но те биха могли да постигнат същите или дори по-големи предимства, без да се излагат на такива излишни опасности.

Сраженията, както изглежда, са били много ожесточени. Първата австрийска бригада, влязла в бой с прусаците, е била „черно-жълтата“ бригада, която в Шлезвиг беше атакувала Кьонигсберг близо до Оберзелк един ден преди евакуирането на Даневирке. Тя се нарича черно-жълта по цвета на петлиците, яките и маншетите в двата ѝ полка и винаги се е смятала за една от най-добрите бригади в армията. Тя обаче е била разбита благодарение на иглянката, като над 500 души от единия ѝ полк (на Мартини) са били пленени, след като пет пъти подред безуспешно атакували пруските линии. В следващия бой били пленени знамената на 3-и батальон на Дойчмайстерския полк. Този полк, който се попълва изключително във Виена, се смята за най-добрия в цялата армия. Следователно най-добрите войски вече са участвували в сражението. Прусаците, макар и отдавна да не са воювали, са се били изглежда блестящо. От момента на фактическото обявяване на войната духът на армията коренно се е променил главно поради изгонването на дребните владетели от Северозападна Германия[163]. Това е внушило на войските мисълта — не е важно дали е правилна или неправилна, ние само констатираме факта, — че този път те са призовани да водят борба за обединяването на Германия, и недоволните и омърлушени преди резервисти и ландверът преминали австрийската граница с гръмко „ура“. Именно главно по тази причина те са се сражавали толкова добре; но по-голямата част от успехите им все пак трябва да припишем на техните пушки, пълнещи се откъм затвора; и ако те изобщо успеят да се из-

мъкнат от трудното положение, в което така лекомислено са ги поставили собствените им генерали, трябва да благодарят за това на иглянката. Сведенията за нейното огромно превъзходство над пушката, пълнеща се откъм дулото, и този път са единодушни. Един пленен сержант от полка на Мартини е заявил пред кореспондент на „Kölnische Zeitung“[164]:

„Ние, разбира се, направихме всичко, каквото можеше да се очаква от храбри войници, но никой не може да устои срещу толкова чест огън.“

Ако австрийците претърпят поражение, виновен за това ще бъде не толкова генерал Бенедек или генерал Раминг, колкото генерал „шомпол“*.

На северозапад са се предали хановерците, които съзнали положението си, създало се вследствие решителното настъпление, предприето от авангарда на армията на генерал Мантойфел под командата на генерал Флис. Благодарение на това 59 пруски батальона се освобождават за действия срещу съюзническите войски. Наистина крайно време е вече да се започне това, преди Бавария да завърши превъоръжаването си, тъй като в противен случай за подчиняването на Югозападна Германия ще бъдат необходими значително повече войски. Както е известно, Бавария винаги действува бавно и закъснява с военните си приготовления, но след като ги завърши, тя може да изкара на полесражението от 60 000 до 80 000 добри войници. Може би скоро ще чуем за бързо съсредоточаване на прусаците по Майн и за активни действия срещу принц Александър Хесен-Дармщадски и неговата армия.

---

* Игра на думи: Ramming — фамилно име, „ramrod“ — шомпол, който служи за набиване на куршума в пълнещата се откъм дулото пушка. *Ред.*

V

Кампанията, която прусаците започнаха с една изключителна стратегическа грешка, бе продължена от тях с такава стремителна тактическа енергия, че точно за осем дни я доведоха до победен край.

В последната статия писахме, че пруският план за нахлуване в Бохемия с две армии, разделени от Исполинските планини, би могъл да бъде оправдан само в случай, че в Бохемия нямаше неприятелски войски. Очевидно тайнственият план на генерал Бенедек се е състоял главно в това, да бъде създадено именно такова положение. Изглежда, че в северозападната част на Бохемия, където, както предполагахме от самото начало, трябваше да се водят решителните действия, е имало само два австрийски армейски корпуса — 1-и (на Клам-Галас) и 6-и (на Раминг). Ако това е било направено с цел да се вкарат прусаците в капан, Бенедек така добре се е справил, че сам попаднал в него. Във всеки случай придвижването на прусаците в две колони, между които лежи ивица непроходима местност, широка 40—50 мили, към пункта за съединяване, намиращ се на разстояние два пълни прехода от изходните пунктове, и то вътре в неприятелския фронт — при всички условия това придвижване си остава извънредно опасен маньовър, след който би могло да последва пълно поражение, ако не бяха странната бавност на Бенедек, неочакваният натиск на пруските войски и техните пълнещи се откъм затвора винтовки.

Пътят за настъпление на принц Фридрих-Карл с трите корпуса (3-и, 4-и и 2-и — последният в резерв) минавал през Райхенберг, северно от труднопроходимите планини, южно от които на-

стъпвал генерал Херварт с един корпус и половина (8-и и една дивизия от 7-и корпус). В същото време кронпринцът с 1-и, 5-и и 6-и корпуси и гвардията се намирал в планините при Глац. По този начин армията е била разделена на три колони — 45 000 души на десния фланг, 90 000 души в центъра и 120 000 души на левия фланг, като при това нито една от тези колони не е можела да оказва подкрепа на друга колона, поне за следващите няколко дни. За генерал, командуващ поне същия брой хора, тук повече от всеки друг път се е представял удобен случай да разгроми противника си на части. Но, изглежда, в тази насока не е било направено нищо. На 26 юни принц Фридрих-Карл водил при Турнау първия сериозен бой с една бригада от 1-и корпус, в резултат на което установил връзка с Херварт; на 27-и последният завзел Мюнхенгрец, докато първата колона от армията на кронпринца — 5-и корпус — напреднала отвъд Наход и разгромила жестоко 6-и австрийски корпус (на Раминг); на 28 юни — единствения малко несполучлив за прусаците ден — авангардът на принц Фридрих-Карл завзел Гичин, но бил отблъснат оттам от конницата на генерал Еделсхайм; в същото време 1-и корпус от армията на кронпринца, понасяйки известни загуби, бил спрян при Траутенау от 10-и австрийски корпус на Габленц; той получил свобода на действие само благодарение напредването на гвардията към Айпел по пътя, който минавал между 1-и и 5-и пруски корпуси. На 29 юни принц Фридрих-Карл атакувал Гичин, а армията на кронпринца разгромила напълно 6-и, 8-и и 10-и австрийски корпуси. На 30 юни един нов опит на Бенедек да си възвърне Гичин със силите на 1-и корпус и саксонската армия бил отбит блестящо, след което двете пруски армии се съединили. Загубите на австрийците възлизат наймалко на корпус и половина, докато пруските загуби не достигат и четвъртината от този брой.

Следователно виждаме, че на 27 юни австрийците са разполагали само с два армейски корпуса от по около 33 000 души всеки; на 28-и — с три, на 29-и — с четири, а ако една пруска телеграма отговаря на действителността — с част от пети (4-и корпус); саксонският армейски корпус можал да пристигне на помощ едва на 30-и. Така че през целия този период два, ако не и три корпуса са липсвали на полесражението, докато прусаците съсредоточили всичките си сили в Бохемия. Фактически до 29 юни вечерта общата численост на австрийските войски на бойния театър едва ли е била по-голяма от числеността на всяка от двете пруски армии, а тъй като австрийските части били вкарвани в боя постепенно и подкрепленията пристигали чак след поражението на войските, които вече водели боя, резултатът бил съдбоносен.

Съобщават, че 3-и армейски корпус (на ерцхерцог Ернст), който се сражавал в района на Кустоца, веднага след сражението бил изпратен с влак на север; в някои съобщения той се споменава между силите, действуващи под командата на Бенедек. Обаче този корпус, с чието присъединяване цялата армия, включително и саксонците, би се увеличила на девет корпуса, не можал да пристигне навреме, за да вземе участие в сраженията, водени през последните дни на юни.

Каквито и да са били грешките на пруския оперативен план, те бяха поправени от прусаците с техните бързи и енергични действия. Операциите и на двете им армии са били безупречни. Всичките им удари са били кратки, силни и решителни и им осигурявали пълен успех, а след съединяването на двете армии тяхната енергия не отслабнала; те продължили да напредват и вече на 3 юли цялата пруска армия се срещнала със съединените сили на Бенедек и им нанесла последния съкрушителен удар[165].

Едва ли може да се предполага, че Бенедек е приел доброволно това сражение. Няма съмнение, че принуден от бързото преследване на прусаците да се задържи с цялата си армия на една силна позиция, за да прегрупира силите си и да изпрати напред обоза на отстъпващата си армия, той не е очаквал нападение със значителни сили през деня и е разчитал, че ще успее да се измъкне през нощта. Нито един човек в неговото положение, след пълно разгромяване на четири корпуса и такива тежки загуби, не би се стремил към незабавно решително сражение, ако е имал възможност безопасно да отстъпи. Но прусаците, изглежда, са го накарали да приеме боя, в резултат на което последвало пълното поражение на австрийците, които сега — ако още не е сключено примирие — ще се опитат навярно да се доберат до Олмюц или Виена при извънредно неблагоприятни условия, тъй като и наймалкото движение на прусаците в обход на левия им фланг ще отклони навярно голям брой части от прекия път и ще ги изтласка към възвишенията при Глац, където те ще бъдат пленени. „Северната армия“ — само преди десет дни една от най-добрите в Европа — вече не съществува.

Без съмнение голяма роля в тази операция е изиграла скорострелната иглянка. Съмнително е дали без нея би могло да стане съединяването на двете пруски армии и съвсем сигурно е, че този огромен и бърз успех нямаше да бъде постигнат без това превъзходство в огъня, тъй като австрийската армия обикновено по-малко се поддава на паника в сравнение с повечето европейски армии. Но имало е и други обстоятелства, които са допринесли за успеха. Ние вече споменахме за превъзходното състояние и решителните

действия на двете пруски армии от момента на влизането им в Бохемия. Можем да добавим също, че в тази кампания прусаците се отказаха от системата на колоните и в настъпление построяваха войските си предимно в разгърнати линии, така че е могла да бъде използвана всяка пушка и да се предпазват хората от действието на артилерийския огън. Трябва да признаем, че всички движения както през време на похода, така и при подхождането към противника са се извършвали с такава организираност и точност, каквито никой не можеше да очаква от армия и командуване, покрити с ръждата на петдесетгодишен мир. И най-после целият свят навярно е смаян от стремителността, която тези млади войски проявиха във всички сражения без изключение. Може да се каже, че това се дължи на пълнещите се откъм затвора пушки, но пък те не са действували сами, а са били необходими храбри сърца и силни ръце, за да ги приведат в действие. Пруските войски много често са се сражавали срещу числено превъзхождащ ги противник и почти винаги са били настъпваща страна; ето защо австрийците са можели да избират позициите. При настъпление срещу силни позиции и срещу градове със забарикадирани улици предимствата на пушките, пълнещи се откъм затвора, почти изчезват; тогава остават да действуват щиковете и на тях се е паднала не малко работа. Освен това кавалерията е действувала със същата устремност, а за нея хладното оръжие и бързината на конната атака са единственото оръжие. Френските вестникарски лъжи, че пруската кавалерия първо била обсипвала противника с градушка куршуми от карабините си (пълнещи се откъм затвора или по друг начин) и едва след това се хвърляла срещу него със саби, са могли да възникнат само там, където кавалерията често е прибягвала към такава уловка и винаги е била наказвана за това, като е била разгромявана от противника, превъзхождащ я със стремителността на атаката. Няма да сгрешим, ако кажем, че само за една седмица пруската армия си извоюва такава висока оценка, каквато никога досега не е получавала, и сега може да бъде уверена, че ще се справи с всеки противник. В историята не е имало случай такъв блестящ успех да е бил постиган в толкова кратко време и без що-годе значителни поражения, с изключение на сражението при Йена, в което беше унищожена цялата тогавашна пруска армия, и сражението при Ватерло, ако не се смята поражението при Лини[166].

THE INTERNATIONAL COURIER

ENGLISH PART

Published every Wednesday

Nos 6 & 7 Vol IV (Registered for transmission abroad) LONDON, FEBRUARY 20, 1867 ONE PENNY

К. МАРКС

ИНСТРУКЦИЯ ЗА ДЕЛЕГАТИТЕ НА ВРЕМЕННИЯ ЦЕНТРАЛЕН СЪВЕТ ПО ОТДЕЛНИ ВЪПРОСИ[167]

1. ОРГАНИЗАЦИЯ НА МЕЖДУНАРОДНОТО ДРУЖЕСТВО

Временният централен съвет препоръчва да се приеме общо взето *планът на организацията,* изложен във временния устав. Правилността на този план и възможностите да бъде приложен към условията на различните страни, без да се наврежда на единодействието, са доказани от двегодишния опит. За догодина препоръчваме седалището на Централния съвет да си остане в Лондон, тъй като обстановката на континента изглежда неблагоприятна за каквито и да било промени.

Членовете на Централния съвет, разбира се, трябва да бъдат избрани от конгрес (§ 5 от временния устав) с право на кооптиране.

Генералният секретар трябва да бъде избран на конгреса за една година като единствено платено длъжностно лице на дружеството. Ние предлагаме да му се плащат 2 ф. ст. седмично*.

Единната годишна вноска за всеки отделен член на дружеството се определя на *половин пени* (може да бъде едно пени). Стойността на членската карта (книжка) трябва да се заплаща допълнително.

Като призоваваме членовете на дружеството да основават дружества за взаимопомощ и да установяват интернационална връзка помежду им, ние същевременно оставяме инициативата по този въпрос (основаването на дружества за взаимопомощ; морал-

* Във френския и немския текстове следва абзацът: „*Постоянният комитет,* който фактически е изпълнителен орган на Централния съвет, трябва да бъде избран от конгрес; функциите на отделните му членове се определят от Централния съвет." *Ред.*

ното и материалното подпомагане на сираците на членове на дружеството) на швейцарците, които направиха това предложение на конференцията през септември миналата година.

2. ИНТЕРНАЦИОНАЛНО ОБЕДИНЯВАНЕ НА ДЕЙСТВИЯТА С ПОМОЩТА НА ДРУЖЕСТВОТО В БОРБАТА МЕЖДУ ТРУДА И КАПИТАЛА

(a) Този въпрос, общо казано, обхваща цялата дейност на Международното дружество, чиято цел е да обедини, като насочи в общо русло, разпокъсаната досега борба на работническата класа от различните страни за своето освобождение.

(b) Една от специалните функции, която нашето дружество е изпълнявало досега успешно, е да противодействува срещу интригите на капиталистите, които винаги са готови при стачки и локаути да злоупотребят с чуждестранните работници, използвайки ги като оръдие против местните работници. Една от големите цели на дружеството е работниците от различните страни не само да се чувствуват, но и *да действуват* като братя и другари, борещи се в единна армия за своето освобождение.

(c) Голям пример иа „интернационално обединяване на действията" ще бъде *статистическото обследване на положението на работническата класа във всички страни, извършвано от самата работническа класа.* За да се действува с някакви шансове за успех, трябва да се познава материалът, върху който предстои да се въздействува. Като пристъпят към такава голяма работа, работниците ще докажат, че са способни да вземат съдбата си в собствените си ръце. Ето защо предлагаме:

Във всеки район, където има отделения на нашето дружество, незабавно да се пристъпи към работа и да се събират фактически данни по различните точки, посочени в прилаганата схема за обследване.

Конгресът призовава всички работници в Европа и Съединените американски щати да вземат участие в събирането на статистически сведения за работническата класа; докладите и фактическите данни да се изпращат до Централния съвет. Въз основа на тези материали Централният съвет ще изготви общ доклад, като прибави към него фактическите данни във вид на притурка.

Този доклад заедно с притурката се представя на следващия годишен конгрес и след като бъде приет, се отпечатва със средства на дружеството.

ОБЩА СХЕМА ЗА ОБСЛЕДВАНЕТО, В КОЯТО, РАЗБИРА СЕ, МОГАТ ДА БЪДАТ НАПРАВЕНИ ИЗМЕНЕНИЯ ВЪВ ВСЕКИ РАЙОН

1. Наименование на производството.

2. Възраст и пол на заетите в него лица.

3. Брой на заетите в него лица.

4. Работна заплата: (*a*) на чираците; (*b*) надница или акордно заплащане на труда; размер на възнаграждението, заплащано от посредниците. Среден седмичен, годишен доход.

5. (*a*) Продължителност на работния ден във фабриките. (*b*) Продължителност на работния ден при дребните работодатели и в домашното производство, в случай че съществуват всички тези видове производство. (*c*) Нощен и дневен труд.

6. Почивки за хранене и отнасяне с работниците.

7. Характеристика на работилницата и на трудовите условия: претъпканост на помещението, лоша вентилация, недостатъчна слънчева светлина, използване на газово осветление. Чистота и т. н.

8. Вид на занятието.

9. Влияние на работата върху физическото състояние.

10. Морални условия. Възпитание.

11. Състояние на производството. Дали то е сезонно или функционира повече или по-малко равномерно през цялата година, търпи ли значителни колебания, има ли чуждестранна конкуренция, кой пазар предимно обслужва — вътрешния или външния, и т. н.[168]

3. ОГРАНИЧАВАНЕ НА РАБОТНИЯ ДЕН

Предварително условие, без което всички по-нататъшни опити да се подобри положението на работниците и да се освободят те са обречени на провал, е *ограничаването на работния ден.*

То е необходимо, както за да се възстанови здравето и физическата сила на работническата класа, която е основният гръбнак на всеки народ, така и за да се осигури на работниците възможност за умствено развитие, за приятелско общуване помежду им, за социална и политическа дейност.

Ние предлагаме *по законодателен ред* работният ден *да бъде ограничен на осем часа.* Такова ограничение е общо искане на работниците в Съединените американски щати[169]; решението на конгреса ще го направи обща платформа на работническата класа в целия свят.

За сведение на членовете на дружеството от континента, чийто опит във фабричното законодателство е сравнително малък,

ще добавим, че никакво ограничение, установено със закон, не постига целта си и се нарушава от капитала, ако не е посочено точно *времето от деня*, в рамките на което трябва да се вместят тези осем часа труд. Продължителността на това време трябва да се определя на осем часа труд и на допълнителна почивка за хранене. Например, ако различните почивки за хранене траят *един час*, определеното от закона време от деня трябва да бъде девет часа, например от 7 сутринта до 4 след обед или от 8 сутринта до 5 след обед и т. н. Нощен труд трябва да се разрешава само като изключение в производствата или производствените отрасли, точно определени от закона. А тенденцията трябва да бъде пълно отменяване на нощния труд.

Този параграф важи само за възрастните лица от мъжки или женски пол; последните впрочем изобщо не трябва да бъдат допускани до *каквато и да било нощна работа*, както и до всякакви видове труд, опасни за по-деликатния женски организъм и излагащи го на въздействието на отровни или други вредни вещества. Под възрастни разбираме всички лица, навършили 18-годишна възраст.

4. ТРУДЪТ НА ДЕЦАТА И ЮНОШИТЕ (ОТ ДВАТА ПОЛА)

Ние смятаме тенденцията на съвременната промишленост да се привличат децата и юношите от двата пола да участвуват във великото дело на общественото производство за прогресивна, здрава и законна тенденция, макар при капиталистическия строй тя да е получила уродливи форми. При разумен обществен строй *всяко дете* от 9-годишна възраст нататък трябва да стане производителен работник така, както всеки трудоспособен възрастен човек трябва да се подчинява на общия закон на природата, а именно: за да яде, трябва да работи, и да работи не само с главата си, но и с ръцете. В настоящия момент обаче в нашата задача влиза грижата само за децата и юношите от работническата класа.

Основавайки се на физиологията, смятаме, че е необходимо децата и юношите от двата пола да бъдат разделени на *три групи*, които изискват различно отношение към тях: в първата група трябва да влизат децата от 9 до 12 години, във втората — от 13 до 15 години, в третата — 16 и 17-годишните. Предлагаме за първата група законът да ограничи труда в която и да било работилница или в къщи на *два* часа; за втората — на *четири*, и за третата — на *шест* часа. За третата група трябва да има почивка наймалко от един час за хранене или за отдих.

Би било желателно да се пристъпи към начално училищно обучение преди деветгодишна възраст; но тук ние засягаме само най-необходимата противоотрова срещу тенденциите на социалния строй, който свежда работника до прост инструмент за натрупване на капитал и превръща смазаните от нужда родители в робовладелци, които продават собствените си деца. *Правата* на децата и юношите трябва да бъдат защитени. Те не са в състояние сами да се защитят. Затова дълг на обществото е да се застъпи за тях.

Ако буржоазията и аристокрацията пренебрегват задълженията си към собствените си потомци, това си е тяхна работа. Ползвайки се от привилегиите на тези класи, детето е принудено да страда и от техните предразсъдъци.

За работническата класа въпросът стои съвсем иначе. Работникът не е свободен в своите действия. В доста много случаи той дори е толкова невеж, че е неспособен да разбира истинските интереси на своето дете или нормалните условия за човешко развитие. Във всеки случай най-напредничавите работници напълно съзнават, че бъдещето на тяхната класа и следователно на човечеството зависи изцяло от възпитанието на подрастващото работническо поколение. Те знаят, че преди всичко работещите деца и юноши трябва да бъдат предпазени от разрушителното действие на съвременната система. Това може да бъде постигнато само чрез превръщане на *общественото съзнание* в *обществена сила,* а при дадените условия няма друг начин да се постигне това, освен чрез *общите закони,* прилагани от държавната власт. С прилагането на такива закони работническата класа съвсем не укрепва властта на правителството. Напротив, тя превръща в свое оръжие онази власт, която сега се използва срещу нея, осъществява чрез общ законодателен акт онова, към което напразно би се стремила чрез множество разпокъсани индивидуални усилия.

Като изхождаме от това, ние заявяваме, че на родителите и на работодателите в никакъв случай не може да бъде разрешено да използват труда на децата и юношите, ако той не се съчетава с възпитание.

Под възпитание разбираме три неща:

Първо: *умствено възпитание.*

Второ: *физическо възпитание,* такова, каквото се дава в гимнастическите школи и с военни упражнения.

Трето: *техническо обучение,* което запознава с основните принципи на всички производствени процеси и същевременно създава у детето или юношата навици да борави с най-простите оръдия на всички производства.

Разпределянето на децата и юношите работници на групи по възрасти трябва да бъде съчетано с постепенно усложняващ се курс на умствено и физическо възпитание и на техническо обучение. Разходите за техническите училища трябва отчасти да се покриват чрез продаването на тяхната продукция.

Съчетаването на заплащания производителен труд, на умственото възпитание, физическите упражнения и политехническото обучение ще издигне работническата класа значително по-високо от равнището на аристокрацията и буржоазията.

От само себе си се разбира, че използването на труда на всички лица от 9 до 17-годишна възраст (включително) нощем и във всички вредни за здравето производства трябва да бъде строго забранено със закон.

5. КООПЕРАТИВЕН ТРУД

Международното работническо дружество си поставя за цел да обедини, като насочи в общо русло, *стихийното движение* на работническата класа, но съвсем не да ѝ диктува или натрапва каквито и да било доктринерски системи. Ето защо конгресът не трябва да провъзгласява каквато и да било *специална система* на коопериране, а да се ограничи с излагането на някои общи принципи.

(a) Ние смятаме, че кооперативното движение е една от силите, които преустройват съвременното общество, основано върху класовия антагонизъм. Голямата заслуга на това движение е, че то на практика показва възможността да се замени съвременната деспотична и пораждаща пауперизъм система на *подчиняване на труда* на капитала с републиканската и благотворна система на *асоциацията на свободни и равни производители.*

(b) Обаче ограничена в лилипутски форми, каквито само могат да създадат с усилията си отделните роби на наемния труд, кооперативната система никога не ще може да преустрои капиталистическото общество. За да бъде превърнато общественото производство в единна, обширна и хармонична система на свободен кооперативен труд, необходими са *общи социални изменения, изменения в основите на обществения строй,* които могат да бъдат постигнати само чрез преминаване на организираните сили на обществото, т. е. на държавната власт, от капиталистите и земевладелците в ръцете на самите производители.

(c) Препоръчваме на работниците да се залавят по възможност с *кооперативно производство,* вместо с *кооперативна търговия.*

Последната засяга само повърхността на съвременния икономически строй, първото подкопава неговите основи.

(d) Препоръчваме на всички кооперативни дружества да превръщат част от общия си доход във фонд за пропагандиране на своите принципи както с дела, така и с думи, а именно, като съдействуват за основаването на нови производствено-кооперативни дружества наред с разпространяването на своето учение.

(e) За да се избегне израждането на кооперативните дружества в обикновени буржоазни акционерни дружества (sociétés par actions), работниците от всяко предприятие, независимо дали са участници с дялов капитал или не, трябва да получават равни части от дохода. Ние сме съгласни да допуснем като чисто временна мярка участниците с дялов капитал да получават малък процент.

6. ПРОФЕСИОНАЛНИ РАБОТНИЧЕСКИ СЪЮЗИ (ТРЕЙДЮНИОНИ). ТЯХНОТО МИНАЛО, НАСТОЯЩЕ И БЪДЕЩЕ

(a) Тяхното минало.

Капиталът е концентрирана обществена сила, докато работникът разполага само със своята работна сила. Следователно *договорът* между капитала и труда никога не може да бъде сключен при справедливи условия, справедливи дори от гледна точка на едно общество, в което собствеността върху материалните средства за съществуване и труд противостои на живата производителна сила. Социалната сила на работниците е само в тяхната численост. Но силата на численото им превъзходство се унищожава от тяхната разединеност. Разединеността на работниците се създава и продължава да съществува вследствие на *неизбежната конкуренция между тях самите.*

Професионалните съюзи възникнаха първоначално от *стихийните* опити на работниците да премахнат или най-малкото да отслабят тази конкуренция, за да извоюват такива условия на договора, които поне да ги избавят от положението на обикновени роби. Ето защо непосредствената задача на професионалните съюзи се ограничаваше до всекидневните нужди, до опитите да бъде спряно непрекъснатото настъпление на капитала, с една дума — до въпросите на работната заплата и работното време. Такава дейност на професионалните съюзи е не само законна, но и необходима. Без нея не може, докато съществува съвременният начин на производство. Нещо повече, тази дейност трябва да бъде повсе-

местно разпространена чрез създаването на професионални съюзи във всички страни и обединяването им. От друга страна — без сами да съзнават това, професионалните съюзи ставаха *организационни центрове* за работническата класа, както средновековните муниципалитети и комуните бяха организационни центрове за буржоазията. Ако професионалните съюзи са необходими за партизанската борба между капитала и труда, те са още по-важни като *организирана сила за унищожаване самата система на наемния труд и властта на капитала.*

(b) Тяхното настояще.

Твърде често, заети изключително с местна и непосредствена борба с капитала, професионалните съюзи още не са осъзнали напълно каква сила представляват в борбата против самата система на наемно робство. Ето защо те се държаха твърде настрана от общото социално и политическо движение. През последно време все пак у тях изглежда се пробуди* съзнанието за великата им историческа мисия; доказателство за това е например участието им в сегашното политическо движение в Англия[170], по-широкото разбиране от тях на функцията им в Съединените щати[171] и следната резолюция, приета на състоялата се наскоро голяма конференция на делегатите на трейдюнионите в Шефилд:

„Настоящата конференция, оценявайки надлежно дейността на Международното дружество за обединяването на работниците от всички страни в единен братски съюз, най-настоятелно препоръчва на различните дружества, представени тук, да влязат в това дружество, като смята, че то съдействува съществено за напредъка и благополучието на цялото работничество."[172]

(c) Тяхното бъдеще.

Независимо от първоначалните си цели те трябва да се научат сега да действуват съзнателно като организиращи центрове на работническата класа, поставяйки си за велика задача нейното *пълно освобождаване.* Те трябва да поддържат всяко социално и политическо движение, развиващо се в тази насока. Смятайки се и действувайки на практика като представители на цялата работническа класа и борци за нейните интереси, те трябва да привличат в своите редове и неорганизираните работници. Трябва особено да се грижат за интересите на работниците от най-зле заплащаните отрасли на производството, например на селскостопанските работници, които поради неблагоприятните условия са напълно безпомощни**. Професионалните съюзи трябва да

---

* В немския текст е добавено: „поне в Англия". *Ред.*

** Във френския текст вместо думите „напълно безпомощни" е напечатано: „неспособни за организирана съпротива". *Ред.*

докажат на целия свят, че се борят съвсем не за ограничени, егоистични интереси, а за освобождението на потиснатите милиони.

7. ПРЕКИ И КОСВЕНИ ДАНЪЦИ

(а) Никакви изменения във формата на данъчното облагане не могат да доведат до съществено изменение в отношенията между труда и капитала.

(b) Въпреки това, ако трябва да се избира между двете системи на данъчно облагане, ние препоръчваме *пълното отменяване на косвените данъци* и *общото им заменяне с преки данъци;*

Защото косвените данъци покачват цените на стоките, тъй като търговците прибавят към тези цени не само сумата на косвените данъци, но и лихва и печалба върху капитала, авансиран за тяхното плащане;

Защото косвените данъци скриват за всеки отделен човек сумата, която той плаща на държавата, докато прекият данък не е замаскиран с нищо, събира се открито и не заблуждава дори и най-невежия човек. Преките данъци следователно подтикват всеки да контролира правителството, докато косвените данъци потискат всеки стремеж към самоуправление.

8. ИНТЕРНАЦИОНАЛЕН КРЕДИТ

Инициативата трябва да се предостави на французите.

9. ПОЛСКИЯТ ВЪПРОС*

(а) Защо европейските работници повдигат този въпрос? Преди всичко, защото буржоазните автори и агитатори са се наговорили да го премълчават, макар и да покровителствуват всички националности на континента, дори Ирландия. Коя е причината за това премълчаване? Причината е, че и аристократите, и буржоата гледат на тъмната азиатска държава, която се държи на заден план, като на последна опора против надигащата се вълна

* Във френския текст: „За необходимостта да се унищожи руското влияние в Европа, като се осъществи правото на нациите на самоопределение и се възстанови Полша върху демократични и социални основи." *Ред.*

на работническото движение. Тази държава може действително да бъде разгромена само чрез възстановяването на Полша върху демократична основа.

(в) При сегашното изменило се положение в Централна Европа и по-специално в Германия повече от всякога е необходимо съществуването на демократична Полша. Без нея Германия ще се превърне в аванпост на Свещения съюз, а с нея тя ще установи сътрудничество с републиканска Франция. Докато този важен европейски въпрос остава неразрешен, работническото движение винаги ще среща пречки, ще търпи поражения и развитието му ще се забавя.

(c) Дълг специално на германската работническа класа е да вземе инициативата по този въпрос, защото Германия е една от участничките в поделбите на Полша.

10. АРМИИ*

(a) Гибелното влияние на големите постоянни армии върху *производството* е било достатъчно доказвано на буржоазните конгреси с всевъзможни наименования, на мирните, икономическите, статистическите, филантропическите и социологическите конгреси. Ето защо смятаме, че е съвсем излишно да се разпростираме върху тази тема.

(b) Предлагаме всеобщо въоръжаване на народа и всеобщо обучение за служене с оръжие.

(c) Допускаме като временно необходима мярка съществуването на малки постоянни армии, които да служат като школи за обучение на командния състав на милицията; всеки гражданин от мъжки пол трябва за много кратко време да служи в тези армии.

11 РЕЛИГИОЗНИЯТ ВЪПРОС**

Инициативата трябва да се предостави на французите.

Написано от К. Маркс в края на август 1866 г.

Напечатано във вестниците „The International Courier", бр. 6—7 от 20 февруари и бр. 8—10 от 13 март 1867 г. и „Le Courrier international", бр. 10 и 11 от 9 и 16 март 1867 г., както и в списание „Der Vorbote", бр. 10 и 11, октомври и ноември 1866 г.

Печата се по текста на вестник „The International Courier", сверен с текста на вестник „Le Courrier international" и списание „Der Vorbote".

Превод от английски

* Във френския текст: „Постоянните армии в тяхното отношение към производството". *Ред.*

** Във френския текст: „Религиозни идеи; тяхното влияние върху социалното, политическото и интелектуалното развитие." *Ред.*

К. МАРКС

РЕЧ НА ПОЛСКИЯ МИТИНГ, СЪСТОЯЛ СЕ В ЛОНДОН НА 22 ЯНУАРИ 1867 Г.[173]

Уважаеми дами и господа!*

Преди повече от тридесет години във Франция избухна революция. Това беше събитие, непредвидено от провидението на Санкт-Петербург, който съвсем наскоро бе сключил с Карл X таен договор, за да бъде подобрено управлението и географското устройство на Европа. След получаването на тази новина, която разваля всичките му планове, цар Николай свика офицерите от гвардията и произнесе пред тях кратка войнствена реч, като я завърши с думите: „Оседлавайте конете, господа!." Това не беше празна заплаха. Паскевич беше изпратен в Берлин, за да подготви там плана за нахлуване във Франция. За няколко месеца всичко беше подготвено. Прусаците трябваше да се концентрират на Рейн, полската армия — да навлезе в Прусия, а московитите** — да ги последват. Но тогава, както се изрази Лафайет във френската камара на депутатите, „авангардът обърна оръжието си срещу главната армия"[174]. Въстанието във Варшава спаси Европа от втора антиякобинска война.

Осемнадесет години по-късно стана ново изригване на революционния вулкан или по-точно земетресение, което разтърси це-

* В „Głos Wolny" като увод към текста на речта на Маркс стоят следните думи: „Най-напред д-р Маркс, германец, внесе кратката, но твърде изразителна резолюция: „Свободата в Европа не може да бъде затвърдена без независимостта на Полша."" *Ред.*

** Маркс употребява думата „московити", имайки предвид поборниците на реакционната политика на царското самодържавие (Виж също настоящия том стр. 551—552). *Ред.*

лия континент. Дори Германия започна да проявява безпокойство, въпреки че Русия от времето на така наречената война за независимост постоянно я е ръководила като безпомощно дете. Но най-чудното е това, че Виена първа от всички германски градове се опита да издигне барикади и направи това успешно. Този път — и то изглежда за пръв път в своята история — Русия загуби самообладание. Цар Николай повече не се обърна към гвардията, а публикува манифест към своя народ, в който се казваше, че френската чума е заразила дори Германия, че тя се е приближила до границите на империята и че революцията в своето безумие обръща трескавия си поглед към светата Русия. „Нищо чудно!" — извикал той. Та нали самата тази Германия много години наред беше огнище на неверие. Язвата на кощунствената философия порази жизнените центрове на този външно толкова почтен народ. И той завършва възванието си със следното обръщение към германците:

„С нас е бог! Размислете, езичници, и се покорявайте, защото с нас е бог!"[175]

Наскоро след това чрез своя верен слуга Неселроде той отправи до германците друго послание, изпълнено с нежност към този езически народ[176]. На какво се дължи тази промяна? Работата е там, че берлинците не само извършиха революция, но и провъзгласиха възстановяването на Полша, а пруските поляци, заблудени от народния ентусиазъм, започнаха да създават военни лагери в Познан. Оттук и тези кокетирания на царя. Отново полският народ, този безсмъртен рицар на Европа, накара монголеца да отстъпи. Едва след като поляците бяха предадени от германците, особено от франкфуртското Национално събрание, Русия се съвзе и набра достатъчно сили, за да нанесе удар на революцията от 1848 г. в последното ѝ убежище — в Унгария, но и тук последният рицар, който влезе в бой с нея, беше поляк, генерал Бем.

Днес има още доста наивни хора, които смятат, че всичко се е изменило, че Полша е престанала да бъде „необходима нация", както се изрази един френски автор, че тя е само сантиментален спомен. А вие знаете, че нито чувствата, нито спомените не се котират на борсата. Когато последните руски укази за унищожаване на Полското кралство станаха известни в Англия, органът на ръководните парични кесии увещаваше поляците да станат московити[177]. А защо пък и да не направят те това, макар и само за да бъде осигурено по-добре изплащането на лихвите на 6-те милиона ф. ст., току-що отпуснати в заем на царя от англий-

ските капиталисти? В най-лошия случай, писа „Times“, нека дори Русия да завземе Константинопол, стига само тя да позволи на Англия да завземе Египет и да осигури пътя за нейния голям индийски пазар! С други думи, нека Англия да остави Константинопол на Русия, ако последната милостиво позволи на Англия да оспорва Египет от Франция. Московитът, пише „Times“, обича да взема заеми от Англия и той добре плаща. Той обича английските пари. Действително ги обича. Но как обича самите англичани — за това най-добре ще ви разкаже „Gazette de Moscou“[178] от декември 1851 г.

„Не, трябва най-после да дойде ред на вероломния Албион и след известно време ние ще подпишем договор с този народ само в Калкута.“

Питам ви, какво се е изменило? Намаляла ли е опасността от страна на Русия? Не. Само умственото заслепление на господствуващите класи в Европа е стигнало до крайност. Преди всичко, според признанието на нейния официален историк Карамзин, неизменна си остава политиката на Русия[179]. Нейните методи, нейната тактика, нейните прийоми могат да се изменят, но пътеводната звезда на тази политика — световното господство, си остава неизменна. Само едно ловко правителство, господствуващо над маси от варвари, може днес да крои подобни планове. Както писа за това на Александър I по време на Виенския конгрес Поцо ди Борго, най-големият руски дипломат от ново време, Полша е един от най-важните инструменти за осъществяване на руските претенции за световно господство, но заедно с това тя си остава непреодолима пречка дотогава, докато полякът, уморен от безкрайните измени на Европа, не се превърне в страшен бич в ръцете на московита. Та ето, като оставим настрана настроението на полския народ, питам: станало ли е нещо, което да е попречило на осъществяването на плановете на Русия или да е парализирало нейните действия?

Не е нужно да ви напомням, че нейната завоевателна политика в Азия се съпровожда от непрекъснати успехи. Не е нужно да ви напомням, че така наречената Англо-френска война против Русия предаде в ръцете на последната планинските крепости в Кавказ, господството в Черно море и морските права, които Екатерина II, Павел и Александър I напразно се опитваха да изтръгнат от Англия. Железниците обединяват и концентрират нейните широко разпръснати сили. Материалните ѝ ресурси в конгресовска Полша[180], която е нейният укрепен лагер в Европа, неимоверно се увеличиха. Укрепленията на Варшава, Модлин, Ивангород — пунктове, избрани от Наполеон I — господствуват

над цялото течение на Висла и са страшен плацдарм за нападение на север, запад и юг. С отслабването на Австрия и Турция панславистката пропаганда прогресира крачка след крачка. А какво значи панславистка пропаганда, вие можахте да научите от опита през 1848—1849 г., когато славяните, които се сражаваха под знамената на Елачич, Виндишгрец и Радецки, нахлуха в Унгария, разориха Виена, разгромиха Италия. И освен всичко това престъпленията на Англия срещу Ирландия дадоха на Русия нов могъщ съюзник оттатък Атлантическия океан.

Петър I веднъж казал, че за завоюването на света на московитите не достигат само души*. Живителният дух, който е нужен на Русия, ще се всели в нейното тяло едва след като погълне поляците. Какво тогава слагате на другото блюдо на везните? На този въпрос отговарят от различни гледища. Едни казват, че Русия благодарение на освобождението на селяните била влязла в семейството на цивилизованите народи. Германската мощ, наскоро концентрирана в ръцете на прусаците, както твърдят други, може да противодействува на всички удари на азиатците. Някои пък, по-радикални, възлагат надеждите си на вътрешните социални преобразования в Западна Европа.**

Така че, що се отнася до първото, т. е. до освобождението на крепостните селяни в Русия, то избави върховната правителствена власт от противодействието, което можеха да оказват на нейната централизаторска дейност дворяните. То създаде широки възможности за набиране в своята армия, подкопа общинната собственост на руските селяни, раздели ги и укрепи вярата им в царя баща. То не ги очисти от азиатското варварство, защото цивилизацията се създава с векове. Всеки опит да бъде издигнато тяхното морално равнище се наказва като престъпление.

---

* В текста на речта на Маркс, публикуван в „Socialisme", тази фраза гласи така: „Планът на руската политика си остава неизменен; средствата за нейното осъществяване значително се умножиха от 1848 г., но досега едно само си остава непостижимо за нея — и Петър I засегна този слаб пункт, когато каза, че за завоюването на света на московитите не достигат само души." *Ред.*

** В „Socialisme" краят на този абзац е изложен по следния начин: „Европеецът от континента може би ще ми отговори, че благодарение освобождението на крепостните Русия е влязла в семейството на цивилизованите народи, че германската мощ, наскоро концентрирана в ръцете на прусаците, може да противодействува на всички удари на азиатците, и най-после, че социалната революция в Западна Европа ще ликвидира опасността от „международни конфликти". Англичанинът, който чете само „Times", може да ми възрази, че ако в най-лошия случай Русия заграби Константинопол, тогава Англия би завладяла Египет и по такъв начин би си осигурила пътя за своя обширен индийски пазар." *Ред.*

Достатъчно е само да ви напомня за правителствените репресии срещу въздържателните дружества, които се стремяха да спасят московита от това, което Фойербах нарича материална субстанция на неговата религия, т. е. от водката. Неизвестно е какви ще бъдат последиците в бъдеще от освобождението на селяните, но сега е очевидно, че то е увеличило наличните сили на царя.

Сега за Прусия. Този предишен васал на Полша се превърна в първостепенна държава само под покровителството на Русия и благодарение на подялбата на Полша. Ако утре загуби своята полска плячка, тя би се разтворила в Германия, вместо да я погълне. За да съществува като отделна държава в самата Германия, тя задължително трябва да се опира на московита. Неотдавнашното разширяване на нейното господство не само не отслаби тези вериги, но, напротив, направи ги неразкъсваеми и засили антагонизма с Франция и Австрия. В същото време Русия е опората, на която се крепи неограничената власт на династията на Хохенцолерните и на нейните феодални васали. Тя е техен щит против народното недоволство. Следователно Прусия не е опора против Русия, а нейно оръдие, предназначено за нахлуване във Франция и за завоюване на Германия.

Що се отнася до социалната революция, какво означава тя, ако не борба на класите? Възможно е борбата между работниците и капиталистите да бъде по-малко жестока и по-малко кръвопролитна, отколкото на времето борбата между феодалните сеньори и капиталистите в Англия и във Франция. Бихме искали да се надяваме на това. Но във всеки случай, макар че подобна социална криза може да засили енергията на западните народи, тя същевременно ще предизвика, както и всеки вътрешен конфликт, нападение отвън. Тя отново ще отреди на Русия онази роля, която тя вече игра по време на антиякобинската война и от времето на възникването на Свещения съюз — ролята на предопределен от провидението спасител на реда. Тя ще привлече в своите редове всички привилегировани класи в Европа. Още през време на февруарската революция не само граф Монталамбер слагаше ухо на земята, за да чуе дали не се приближава тропотът на казашките коне[181]. Не само пруските оръженосци в германските представителни събрания провъзгласяваха царя за „баща и покровител". При всяка победа на руснаците на всички европейски борси курсът на ценните книжа се покачваше, а при всяко поражение — падаше.

И така, за Европа има само една алтернатива: или възглавяваното от московитите азиатско варварство да се сгромоляса

като лавина върху нейната глава, или тя трябва да възстанови Полша, като се огради по такъв начин от Азия с двадесет милиона герои, за да спечели време за завършване на своето социално преустройство.

Написано от К. Маркс към 22 януари 1867 г.

Напечатано във вестниците „Głos Wolny", бр. 130 от 10 февруари 1867 г. и „Le Socialisme", бр. 18 от 15 март 1908 г.

Печата се по текста на вестник „Głos Wolny", сверен с текста на вестник „Le Socialisme".

Превод от полски

К. МАРКС

*ОПРОВЕРЖЕНИЕ[182]

Моля уважаемата редакция на „Zeitung für Norddeutschland“ да помести следното опровержение.

С дълбоко уважение.

Карл Маркс

ДО РЕДАКЦИЯТА НА „ZEITUNG FÜR NORDDEUTSCHLAND“

В бр. 5522 на Вашия вестник, вероятно по недоглеждане, е попаднала следната бележка:

„Живеещият в Лондон доктор Маркс... възнамерява изглежда да обиколи континента с цел да води пропаганда в полза на това дело („предстоящото въстание“ в Полша).“

Изглежда, тя не е нищо друго, освен неизвестно с каква „цел“ скалъпен полицейски фалшив документ.

Лондон, 18 февруари 1867 г.

Карл Маркс

За пръв път публикувано в списание „Die Neue Zeit“, т. 2, бр. 3, 1901 г.

Печата се по копието от ръкописа на К. Маркс, преписано от Л. Кугелман.

Превод от немски

К. МАРКС

ПРОЕКТОРЕЗОЛЮЦИЯ ЗА ОТНОШЕНИЕТО НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО КЪМ КОНГРЕСА НА ЛИГАТА ЗА МИР И СВОБОДА[183]

Да се препоръча на делегатите на съвета да не вземат официално участие в конгреса на Лигата за мир и на конгреса на Работническото дружество да се обявяват против всяко предложение в полза на официално участие.

Внесено от К. Маркс на 13 август 1867 г.
Напечатано в „The Beé-Hive Newspaper", бр. 305 от 17 август 1867 г.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет
Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

РЕЦЕНЗИЯ ЗА ПЪРВИ ТОМ НА „КАПИТАЛЪТ“ ОТ К. МАРКС ЗА ВЕСТНИК „ZUKUNFT“[184]

КАРЛ МАРКС. КАПИТАЛЪТ. ТОМ I. ХАМБУРГ, МАЙСНЕР, 1867, 784 СТР. 8°*

За всеки германец е печален фактът, че ние, народ на мислители, досега сме направили толкова малко в областта на политическата икономия. Нашите знаменитости в тази област са в най-добрия случай компилатори като Рау и Рошер, а дори и да се среща нещо оригинално, ние имаме работа с протекционисти като Лист (който впрочем преписваше от един французин[185]), или със социалисти като Родбертус и Маркс. Нашата официална политическа икономия, изглежда, действително си е поставила за задача да тласка в обятията на социализма всеки, който се занимава сериозно с икономическа наука. Та нали ние бяхме свидетели, че цялата официална политическа икономия се осмели в борбата против Ласал да отрича отдавна известния и признат закон за определянето на работната заплата и че защитата на такива хора като Рикардо от нападките на Шулце-Делич и др. беше предоставена на Ласал? За съжаление вярно е, че тези господа не можаха да се справят в научно отношение дори с Ласал, и — каквото и признание да заслужават техните практически стремежи — те трябваше да приемат упрека, че цялата им наука се състои в разводняване на хармониите на Бастиа, които замазват всички противоречия и трудности. Признаване на Бастиа за авторитет и отричане на Рикардо — такава е днес официалната политическа икономия в Германия. Пък и как може да бъде иначе? За съжаление у нас никой не се интересува научно от политическа икономия; тя представлява или предмет, изучаван за пола-

---

* *Karl Marx.* Das Kapital. Erster Band. Hamburg, Meissner, 1867, 784 Seiten, 8°. *Ред.*

гане на изпити при постъпване на държавна служба, или колкото се може по-повърхностно изучавано спомагателно средство за политическа агитация. Кой е виновен за това — дали нашата държавна разпокъсаност, нашата, за съжаление, още така слабо развита промишленост или нашата традиционна в този клон на науката зависимост от чужбина?

При такива обстоятелства твърде радостно е да получи човек книга като рецензираната, в която авторът, противопоставяйки с негодуваиие на приетата днес разводнена политическа икономия, или, както той твърде сполучливо я нарича, *„вулгарна политическа икономия"*, нейните предшественици класици, до Рикардо и Сисмонди включително, заедно с това критически се отнася и към класиците и същевременно винаги се стреми да не се отклонява от пътя на строго научното изследване. Предишните трудове на Маркс, и особено излязлото през 1859 г. при Дункер в Берлин произведение за парите[186], вече изпъкваха със своя строг научен характер и безпощадност на критиката, и доколкото ни е известно, досега цялата наша официална политическа икономия нищо не им е противопоставила. Но щом тя не можа да се справи с онова произведение, какво ще може да направи с настоящата книга за капитала от 49 коли? Искаме да бъдем разбрани правилно. Ние не казваме, че нищо не може да се възрази против изводите в тази книга, че Маркс е привел напълно своите доказателства; ние само казваме: не смятаме, че между всички наши икономисти би се намерил макар и един, който би могъл да ги опровергае. Изследванията, които се съдържат в този труд, се отличават с най-голяма научна точност. Ще се позовем преди всичко на майсторското диалектическо построяване на изследването като цяло, на това, как в понятието стока вече са представени парите като съществуващи в себе си, как е показано превръщането на парите в капитал. Признаваме, че смятаме за крачка напред нововъведената категория — *принадената стойност,* и не виждаме какво би могло да се възрази против твърдението, че като стока на пазара се явява не *трудът,* а работната *сила;* смятаме за абсолютно правилно коригирането на закона на Рикардо за нормата на печалбата (а именно, че вместо печалба, трябва да се постави: принадена стойност). Трябва да признаем, че историческият подход, от който е проникната цялата книга и който дава възможност на автора да вижда в икономическите закони не вечни истини, а само формулировка на условията за съществуване на известни преходни състояния на обществото, много ни се хареса; и, за съжаление, напразно бихме търсили у нашите официални икономисти онази ерудиция и тънко разбира-

не, с които са изобразени тук различните исторически състояния на обществото и условията за тяхното съществуване. На нашите дипломирани икономисти досега са били абсолютно чужди изследванията за икономическите условия и за законите на робството, за различните форми на крепостничеството и на личната зависимост и за произхода на свободните работници. Бихме искали също да чуем мнението на тези господа относно съдържащите се тук изследвания за кооперацията, за разделението на труда и за манифактурата, за машините и едрата промишленост в техните исторически и икономически взаимовръзки и взаимодействие; във всеки случай тези господа могат да научат тук много нови неща. И какво ще кажат те особено по повод на онзи диаметрално противоречащ на всички обичайни теории за свободната конкуренция и въпреки това доказан тук въз основа на официален материал факт, че макар в Англия, родината на свободната конкуренция, да няма сега почти нито един отрасъл на труда, където работният ден да не е строго определен чрез държавна намеса и където за него да не следи фабричен инспектор, все пак с ограничаването на работното време не само че се развиват отделните отрасли на промишлеността, но и отделният работник през намаленото време произвежда повече продукт, отколкото преди през по-продължителното.

Не може, за съжаление, да се отрече, че особено резкият тон, с който авторът говори за *официалните германски* икономисти, е оправдан. Всички те в една или друга степен принадлежат към „вулгарната политическа икономия“; заради мимолетна популярност те проституираха със своята наука и се отрекоха от нейните класически корифеи. Те говорят за „хармонии“ и се заплитат в най-банални противоречия. Нека суровият урок, който им дава тази книга, ги събуди от летаргичния сън и им напомни, че политическата икономия не е дойна крава, която ни снабдява с мляко, а наука, която изисква сериозно и ревностно да ѝ се служи.

Написано от Ф. Енгелс на 12 октомври 1867 г.

„Напечатано в притурката на вестник „Die Zukunft“, бр. 254 от 30 октомври 1867 г.

Печата се по ръкописа

Превод от немски

Ф. ЕНГЕЛС

РЕЦЕНЗИЯ ЗА ПЪРВИ ТОМ НА „КАПИТАЛЪТ" ОТ К. МАРКС ЗА „REINISCHE ZEITUNG"[187]

КАРЛ МАРКС. КАПИТАЛЪТ. КРИТИКА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ. ТОМ I. ПРОЦЕСЪТ НА ПРОИЗВОДСТВОТО НА КАПИТАЛА. ХАМБУРГ, О. МАЙСНЕР, 1867*

Всеобщото избирателно право прибави към нашите съществуващи досега парламентарни партии нова, *социалдемократическата партия.* През време на последните избори за Севрогерманския райхстаг тя постави в повечето големи градове, във всички фабрични окръзи свои собствени кандидати и получи шест или осем мандата. В сравнение с предишните избори тя разви значително по-голяма сила и затова може да се предполага, че поне засега тя се намира в процес на растеж. Би било глупост да се продължава да се отминава с благоприлично мълчание съществуването, дейността и доктрината на тази партия в една страна, в която всеобщото избирателно право предостави последната решителна дума на най-многобройните и най-бедните класи.

Колкото и да се различават помежду си немногобройните социалдемократически депутати, все пак може с увереност да се каже, че всички фракции на тази партия ще приветствуват тази книга като своя *теоретическа библия,* като арсенал, от който ще черпят най-съществените си аргументи. Само по тази причина тя вече заслужава особено внимание. Но и по своето съдържание тя е способна да възбуди интерес. Докато главната аргументация на *Ласал* — а в политическата икономия Ласал беше само ученик на Маркс — се ограничаваше с постоянното повтаряне на така наречения Рикардов закон за работната заплата, то тук ние имаме пред себе си произведение, в което с безспорно рядка ерудиция се раз-

* *Karl Marx.* Das Kapital. Kritik der politichen Oekonomie. I. Band. Der Produktionsprozeß des Kapitals. Hamburg, O. Meissner, 1867. *Ред.*

глежда цялото отношение между капитала и труда в неговата връзка с цялата икономическа наука, произведение, което си поставя като крайна цел „да разкрие *икономическия закон на движението* на съвременното общество“ и при това идва въз основа на безусловно добросъвестни изследвания, извършени с несъмнено познаване на предмета, до заключението, че целият „капиталистически начин на производство“ трябва да бъде унищожен. По-нататък ние бихме желали да обърнем особено внимание на обстоятелството, че и независимо от крайните изводи на това произведение авторът отначало докрай излага цял ред извънредно важни положения на политическата икономия в съвършено нова светлина и тук, в чисто научните въпроси, идва до такива резултати, които силно се различават от цялата досегашна общоприета политическа икономия и които патентованите икономисти ще трябва да подложат на сериозна критика и да опровергаят научно, ако не искат да допуснат провала на своята предишна доктрина. В интереса на науката желателно е полемиката именно около тези положения да се разгърне в специалната литература колкото може по-скоро.

Маркс започва с изложение на отношението между стоката и парите; най-същественото по този въпрос беше вече публикувано по-рано в отделен труд[188]. След това той преминава към капитала и тук ние веднага идваме до централния пункт на цялото произведение. Какво представлява капиталът? — Пари, които се превръщат в стока, за да се превърнат след това отново от стока в по-голяма от първоначалната сума пари. Като купувам памук за 100 талера и го продавам за 110, аз реализирам своите 100 талера като капитал, като самонарастваща стойност. Но тогава възниква въпросът, откъде се вземат тези 10 талера, които аз печеля в случая, как чрез двукратна проста размяна 100 талера се превръщат в 110 талера? Защото политическата икономия именно предполага, че при всяка размяна се разменят равни стойности. И Маркс разглежда всевъзможни случаи (колебания на цените на стоките и т. н.), за да докаже, че при предпоставките, от които изхожда политическата икономия, образуването на 10 талера *принадена стойност* от първоначалните 100 талера е *невъзможно.* И при все това този процес се извършва всекидневно, а икономистите не ни дават обяснение на този факт. Това обяснение дава Маркс по следния начин: тази загадка може да се разреши само ако намерим на пазара стока от съвсем особен род — стока, потребителната стойност на която се състои в това, да произвежда разменна стойност. Тази стока съществува, това е *работната сила.* Капиталистът купува на пазара работната сила и я заставя да работи в негова пол-

за, за да продаде нейния продукт. Затова ние трябва преди всичко да изследваме работната сила.

Какво представлява стойността на работната сила? Съгласно известния закон това е стойността на средствата за живот, които са необходими, за да може работникът, съобразно с равнището, създало се исторически в дадена страна и в дадена епоха, да поддържа своето съществуване и да продължава своя род. Ние предполагаме, че работникът получава пълната стойност на своята работна сила. Ние по-нататък предполагаме, че тази стойност се изразява в *шестчасов* труд на ден, или в *половин* работен ден. А капиталистът твърди, че е купил работната сила за *цял* работен ден, и заставя работника да работи 12 или повече часа. По такъв начин при дванадесетчасов труд той е придобил продукта на шест работни часа, без да е заплатил за него. От това Маркс прави извода: *всяка принадена стойност,* както и да се разпределя тя, било като печалба на капиталиста, поземлена рента, данък и т. н. представлява *незаплатен труд.*

От заинтересоваността на фабриканта да изтръгва всекидневно колкото е възможно повече незаплатен труд и от противоположния интерес на работника възниква борбата около продължителността на работния ден. В илюстративната част, заслужаваща особено внимание, Маркс в почти сто страници описва историята на тази борба в английската едра промишленост, борба, която въпреки протеста на фабрикантите фритредери, завърши миналата пролет с това, че не само цялата фабрична промишленост, но и цялото дребно производство и дори цялата домашна промишленост са поставени в рамките на фабричния закон, по силата на който максималното ежедневно работно време на жените и децата под 18 години — а по тоя начин косвено и на мъжете — в найзначителните отрасли на промишлеността е установено на $10^1/_2$ часа[189]. Същевременно той обяснява защо английската промишленост не само не пострада от това, но, напротив, спечели, защото трудът на всеки един поотделно спечели по отношение на интензивността повече, отколкото бе намалена неговата продължителност.

Но принадената стойност може да бъде увеличена не само чрез удължаване на работното време над времето, което е нужно за производството на необходимите средства за живот или на тяхната стойност. В даден работен ден — да речем от 12 часа — се заключават съгласно предишното предположение 6 часа необходим труд и 6 часа труд, употребен за производството на принадена стойност. Ако се удаде по някакъв начин да се съкрати необходимото работно време на 5 часа, ще останат 7 часа за производство на принадена стойност. Това може да се постигне чрез намаляване

на работното време, което е нужно за производството на необходимите средства за живот, с други думи, чрез поевтиняване на средствата за живот, а последното на свой ред се постига благодарение на усъвършенствуванията в производството. По този пункт Маркс отново дава подробна илюстрация, разглеждайки и изследвайки трите главни лоста, чрез които могат да бъдат осъществени тези усъвършенствувания: 1) *кооперацията,* или умножаването на силите, възникващо от едновременното и планомерно сътрудничество на мнозина; 2) *разделението на труда* в оня вид, в който то се е развивало в периода на манифактурата в собствения смисъл на думата (значи приблизително до 1770 г.); най-после, 3) *машините,* с помощта на които оттогава насам се е развивала едрата промишленост. Тези изследвания също представляват голям интерес и показват поразително познаване на въпроса дори в технологическите подробности...*

Ние не можем да се впущаме в по-нататъшни подробности на изследванията относно принадената стойност и работната заплата, но за избягване на недоразумения ще отбележим, че и на училищната политическа икономия, както Маркс показва с множество цитати, не е неизвестен фактът, че работната заплата е по-малка от целия продукт на труда. Трябва да се надяваме, че тази книга ще послужи за повод на господа професорите да ни дадат по-подробни обяснения по този във всеки случай будещ недоумение въпрос. Следва специално да се подчертае, че всички фактически доказателства, които Маркс привежда, са взети от най-добри източници, главно от официалните парламентарни отчети. Във връзка с това ние поддържаме предложението на автора, което той косвено прави в предговора: да се организира и в Германия чрез правителствени комисари — които обаче не трябва да бъдат предубедени бюрократи — основно изследване на трудовите условия в различните отрасли на промишлеността и да се представят доклади на райхстага и на публиката.

Първият том завършва с изследването относно натрупването на капитала. По този въпрос вече много се е писало, но ние трябва да признаем, че и тук е дадено много ново, а старото е осветлено от нови страни. Най-забележителното тук е убедителното доказателство, че наред с концентрацията и натрупването на капитала и паралелно с тях се извършва натрупване на излишно работническо население и че тия два процеса в края на краищата правят, от една страна, необходим, а, от друга страна, възможен социалния преврат.

* Тук свършва страницата на ръкописа; следващата страница, на която изглежда е бил разгледан въпросът за принадената стойност и работната заплата, не е запазена. *Ред.*

Както и да се отнася читателят към социалистическите възгледи на автора, все пак той, надяваме се, от казаното по-горе ще види, че тук има работа с труд, който стои много по-високо от разпространената социалдемократическа всекидневна литература. Ще прибавим още, че с изключение на няколко трудни диалектически съждения в първите 40 страници книгата въпреки цялата ѝ строга научност е написана напълно разбираемо и дори интересно благодарение на саркастичния, никого нещадещ стил на автора.

Написано от Ф. Енгелс на 12 октомври 1867 г.

Публикувано за пръв път в „Marx—Engels — Archiv", Bd. 2, 1927 г.

Печата се по ръкописа

Превод от немски

Ф. ЕНГЕЛС

РЕЦЕНЗИЯ ЗА ПЪРВИ ТОМ НА „КАПИТАЛЪТ“ ОТ К. МАРКС ЗА „ELBERFELDER ZEITUNG“[190]

КАРЛ МАРКС ЗА КАПИТАЛА (ХАМБУРГ, ИЗДАТЕЛСТВО НА ОТО МАЙСНЕР, ТОМ I, 1867)

Петдесет коли научен труд, за да се докаже, че целият капитал на нашите банкери, търговци, фабриканти и едри земевладелци не е нищо друго освен натрупан и незаплатен труд на работническата класа! Ние си спомняме как в 1849 г. „Neue Rheinische Zeitung“ от името на силезийските селяни постави искането за „силезийския милиард“[191]. Хиляда милиона талера, твърдеше вестникът, такава е сумата, която беше незаконно отнета само от силезийските селяни при отменяването на крепостното право и на феодалните повинности и влезе в джоба на едрите земевладелци, и вестникът искаше тази сума да бъде върната. Но господата от блажено почившия „Neue Rheinische Zeitung“ приличат на свещената Сибила с нейните книги: колкото по-малко им предлагат, толкова повече те искат. Какво значат хиляда милиона талера в сравнение с онази колосална претенция, която сега се предявява от името на цялата работническа класа, защото именно така трябва да разбираме това! Ако целият натрупан капитал на имотните класи не е нищо друго освен „незаплатен труд“, то от това, изглежда непосредствено следва, че този труд трябва да бъде заплатен със задна дата, т. е. че целият капитал, за който става дума, трябва да бъде предаден на труда. Може би ще трябва тогава да се отговори предварително *кой* всъщност ще бъде упълномощен да получи този капитал. Но шегите настрана! Колкото и радикално-социалистически да подхожда към своята задача разглежданата книга, колкото и рязко и безпощадно да се обявява тя в различните области против хората, които иначе се смятат за авторитети, трябва все пак да признаем, че това е във висша степен на-

учен и претендиращ за най-строга научност труд. В печата неведнъж вече ставаше дума, че Маркс иска да обобщи резултатите от своите многогодишни изследвания във формата на критика на цялата досегашна политическа икономия и с това да постави социалистическите стремежи на онази научна база, която досега не можаха да им дадат нито Фурие, нито Прудон, нито също и Ласал. За този труд още отдавна и често се съобщава в печата. През 1859 г. Дункер в Берлин издаде „първата част"[192], в която обаче ставаше дума само за неща, които не представляваха непосредствено практически интерес и на която поради това беше обърнато незначително внимание. Следващите части не излязоха от печат и изглеждаше, че новата социалистическа наука не е преживяла родилните си мъки. Колко шеги се пускаха по адрес на това ново откровение, за което толкова често се възвестяваше пред света и на което сякаш никога нямаше да бъде съдено да види бял свят! И ето, най-после пред нас е „първият том" — както вече казахме, от 50 коли — и никой не може да отрече, че той съдържа достатъчно и предостатъчно нови, смели и дръзновени неща и че всичко това е дадено в съвсем научна форма. Но този път Маркс се обръща със своите необичайни положения не към масите, а към хората на науката. Те трябва да защитят законите на своята икономическа теория, които се оспорват тук в самата им основа, те трябва да докажат, че макар капиталът да е натрупан труд, той обаче не е *незаплатен* натрупан труд. Ласал беше агитатор практик и против него можеше да се излиза в практическата агитация, във всекидневния печат и на събрания. Но тук става въпрос за систематизирана научна теория, тук всекидневният печат не може да има решаващо значение, тук последната дума може да има само науката. Трябва да се надяваме, че хора като Рошер, Рау, Макс Вирт и т. н. ще се възползват от тази възможност, за да защитят правилността на общопризнатата досега политическа икономия срещу тази нова нападка, която безспорно не бива да бъде пренебрегната. Социалдемократическите семена на много места покълнаха сред младото поколение и работническото население; в разглежданата книга те ще намерят достатъчно много нова храна.

Написано от Ф. Енгелс на 22 октомври 1867 г.

Напечатано в „Elberfelder Zeitung", бр. 302 от 2 ноември 1867 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

Ф. ЕНГЕЛС

РЕЦЕНЗИЯ ЗА ПЪРВИ ТОМ НА „КАПИТАЛЪТ“ ОТ К. МАРКС ЗА „DÜSSELDORFER ZEITUNG“[193]

КАРЛ МАРКС, КАПИТАЛЪТ. КРИТИКА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ. ТОМ I. ХАМБУРГ. МАЙСНЕР, 1867*

Тази книга много ще разочарова някои читатели. Вече години наред в известни среди се говореше за предстоящото ѝ излизане. Говореше се, че в нея щели най-после да бъдат разкрити истинското социалистическо тайно учение и панацеята; и някой читател, като види най-после съобщението за излизането ѝ, може да си въобрази, че от нея сега ще научи как собствено ще изглежда комунистическият златен век. Който е разчитал на това удоволствие, дълбоко се е заблуждавал. Впрочем той ще научи от нея как не трябва да бъде, като това се разяснява твърде ясно и рязко на 784 страници, и който има очи, за да вижда, ще види, че тук искането за социална революция е поставено достатъчно ясно. Тук става дума не за работнически асоциации с държавен капитал, както при покойния Ласал, тук става дума за *унищожаване на капитала изобщо.*

Маркс си остава все същият революционер, какъвто е бил винаги, и по-малко от всеки друг би скривал в едно научно съчинение възгледите си в това отношение. Но за онова, което ще бъде след социалния преврат, той само *най*-смътно ни загатва. Ние научаваме, че едрата промишленост „довежда до узряване на противоречията и антагонизмите на капиталистическата форма на производствения процес, а следователно същевременно и на елементите за образуване на новото и на моментите на преврата на старото общество“; и по-нататък, че унищожаването на капитали-

---

* *Karl Marx.* Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Erster Band, Hamburg, Meissner 1867. *Ред.*

стическата форма на производство „възстановява индивидуалната собственост въз основа на придобивките на капиталистическата ера: на кооперацията на свободните работници и на общото владеене на земята и на произведените от самия труд средства за производство"[194].

Ние трябва да се задоволим с това и съдейки по излезлия том, да стигнем до заключението, че обещаните втори и трети томове на това съчинение също ще ни дадат малко неща по този интересен въпрос. Засега трябва да се задоволим с „Критика на политическата икономия", а в нея пред нас се разкрива много широко поле. Разбира се, тук ние не можем да се впускаме в научна оценка на обстойните изводи, направени в тази обемиста книга, не можем дори накратко да предадем същността на прокламираните там основни положения. Всички повече или по-малко известни основни принципи на социалистическата теория се свеждат до това, че в съвременното общество работникът не получава еквивалента на пълната стойност на продукта на неговия труд. Това положение минава като червена нишка и през цялата разглеждана книга, само че тук то е определено много по-точно, проследено е по-последователно, с всички произтичащи от него изводи, и е свързано по-тясно с основните положения на политическата икономия или пък им е противопоставено по-рязко, отколкото това се е правело досега. Тази част от произведението твърде изгодно се различава от всички известни ни предишни подобни съчинения със стремежа си към строга научност; и вижда се, че авторът се отнася сериозно не само към своята теория, но и към науката изобщо.

В тази книга ни направи особено впечатление, че авторът схваща положенията на политическата икономия не като вечни истини, както се прави обикновено, а като резултати от определено историческо развитие. Докато дори природознанието все повече и повече се превръща в историческа наука — достатъчно е да споменем например астрономическата теория на Лаплас, цялата геология и съчиненията на Дарвин, — политическата икономия е била досега също толкова абстрактна, обща наука, както и математиката. Каквато и да бъде съдбата на другите твърдения в тази книга, ние смятаме за непреходна заслуга на Маркс това, че той сложи край на тази ограничена представа. С излизането на това съчинение не ще бъде вече възможно например да не се прави никаква икономическа разлика между робския труд, крепостния труд и свободния наемен труд; не ще може законите, валидни за съвременната едра промишленост, която се характеризира със свободната конкуренция, да не се пренасят направо върху отношенията в древ-

ността или върху средновековните цехове, или пък — ако тези съвременни закони не подхождат за по-раншните отношения — последните просто да бъдат обявявани за еретически. От всички народи германците в най-голяма степен и може би почти единствени имат историческо разбиране и поради това е напълно в реда на нещата, че пак именно германец разкрива историческите връзки и в областта на политическата икономия.

Написано от Ф. Енгелс между 3 и 8 ноември 1867 г.

Напечатано в „Düsseldorfer Zeitung", бр. 316 от 17 ноември 1867 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

К. МАРКС

ЗАТВОРЕНИТЕ В МАНЧЕСТЕР ФЕНИАНЦИ И МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО[196]

Извънредното заседание на Генералния съвет на Международното работническо дружество, състояло се в сряда вечерта в помещението на съвета, 16, Ист-Касл-стрийт, Уест, прие следното обръщение:

„Обръщение на Генералния съвет на Международното работническо дружество.

До уважаемия Гейтърн-Харди, министър на Нейно величество.

С настоящото обръщение долуподписаните, представители на работническите организации във всички части на Европа, заявяват:

Че екзекутирането на ирландските затворници, осъдени на смърт в Манчестер, ще накърни сериозно моралното влияние на Англия в европейския континент. Екзекутирането на четиримата затворници, основано на лъжливо показание и на погрешна присъда, което се потвърждава официално от факта, че беше помилван Мегвайр, ще има характер не на съдебен акт, а на политическо отмъщение. Но дори и присъдата на манчестерския съд със съдебни заседатели и показанието, на което се опира тя, да не бяха опорочени от самото британско правителство, последното би трябвало сега да избира между кървавата практика на стара Европа и великодушната хуманност на младата задокеанска република[196].

Смекчаването на присъдата, за което молим, ще бъде не само акт на справедливост, но и акт на политическа мъдрост.

По поръчение на Генералния съвет на Международното работническо дружество:

Джон Уестън, председател
Р. Шоу, секретар за Америка
Ежен Дюпон, секретар за Франция
Карл Маркс, секретар за Германия
Херман Юнг, секретар за Швейцария
П. Лафарг, секретар за Испания
Жабицки, секретар за Полша
Деркиндерен, секретар за Холандия
Бесон, секретар за Белгия
Г. Екариус, генерален секретар"

20 ноември 1867 г.

Написано от К. Маркс

Напечатано във вестник „Le Courrier français", бр. 163 от 24 ноември 1867 г.

Печата се по копието на ръкописа, преписано от жената на Маркс Жени Маркс

Превод от английски

К. МАРКС

ПЛАГИАТОРИ[197]

„Social-Demokrat“ от 29 ноември. Общо събрание на членовете на Общия германски работнически съюз

Дебати за работния ден

Фон Хофщетен (собственик на вестник „Social-Demokrat“) казва:

1) *„Работната сила* в нашн дни е стока... Покупната цеиа“ (би трябвало да се каже: *стойността)* „на еднн предмет“ (би трябвало да се каже: *стока)* „се определя от работното време, необходимо за неговото произвеждане. Работникът трябва да работи определен брой часове, за да възпроизведе онази стойност, която той е получил за своята работна сила; това е *необходимата част от работния ден,* но в никакъв случай не е *самият работен ден.* За да бъде установен този ден, нужно е“ (защо?) „да се прибави към него една неопределена част; макар тази част н да е *неопределена,* тя все пак има свои *необходими граници“.*

Карл Маркс. „Капиталът. Критика на политическата икономия.“ 1867. Глава: „Работен ден“

1) „Ние изхождахме от предположението, че *работната сила* се купува и продава по нейната *стойност.* Нейната стойност, както и тази на всяка друга стока, се определя от работното време, което е необходимо за нейното произвеждане. Така че ако производството на средствата за живот, средно необходими на работника за един ден, изисква 6 часа, той трябва да работи средно по 6 часа на ден, за да произвежда всекидневно своята работна сила, или за да възпроизвежда *стойността,* получена при нейната

продажба. В такъв случай *необходимата част от неговия работен ден* съставлява 6 часа и затова при други неизменни условия е *дадена величина*. Но с това още не е определена *величината на самия работен ден*...

Наистина едната от неговите части се определя от работното време, необходимо за постоянното възпроизводство на самия работник, но неговата обща величина се изменя с дължината — или продължителността — *на принадения труд*... Макар че работният ден не е устойчива, а текуща величина, той все пак, от друга страна, може да се изменя само *в известни граници*" (стр. 198, 199) [255, 256][198]

2) „Едната" (граница), „именно *максималната граница*, се основава върху физическата възможност" (как може граница да се основава върху възможност!) „затова колко дълго човек изобщо може да работи, тъй като за поддържането на своето съществуване той все пак трябва и да спи, да почива, да се облича и да се грижи за своята чистота. *Минималната граница* се определя от исканията, които зависят от даденото *състояние на културата* на всяка епоха. В зависимост от това състояние на културата и от съществуващото законодателство различни са и продължителността на работния ден, и продължителността на принадения труд. Съответно с това имаме 8-, 12-, 16- и дори 18-часов работен ден."

2) „Но неговите минимални граници (на работния ден) не могат да бъдат определени. Наистина, ако приемем, че ... принаденият труд = 0, получаваме една минимална граница, т. е. онази част от деня, през която работникът по необходимост трябва да работи за поддържането на своето собствено съществуване. Но при капиталистическия начин на производство необходимият труд винаги съставлява само част от неговия работен ден, т. е. работният ден никога не може да бъде съкратен до този минимум. Затова пък работният ден има *максимална* граница. Той не може да бъде продължен отвъд известна граница. Тази максимална граница се определя

двояко. Първо — от *физическата граница на работната сила.* В продължение на денонощието, чиято естествена продължителност е 24 часа, човек може да изразходва само определено количество от своята жизнена сила; и размерът на този разход на физическа енергия образува размера на физически възможното за него работно време. Така един кон може да работи всекидневно само по осем часа. През време на една част от денонощието работната сила трябва да почива, да спи, а през време на другата част човек трябва да задоволява други физически потребности, да се храни, да поддържа чистота, да се облича и т. н. Освен тази чисто *физическа граница* удължаването на работния ден среща и *морални граници:* работникът има нужда от време за задоволяване на своите духовни и социални потребности, обемът и количеството на които се определят от общото *културно равнище...* Но и двете граници (т. е. максималната физическа и моралната граници) са твърде еластични и откриват най-широки възможности. Така например ние срещаме работен ден от 8, 10, 12, 14, 16, 18 часа (стр. 199) [256].

Като е извършил плагиат, г-н фон Хофщетен превръща в безсмислица откъса, който той е заимствувал. Така например *максималната граница* на работния ден се определя според г-н Хофщетен от чисто *физическите,* а неговата *минимална граница* — от *моралните* граници, и то след като по-рано той е по-

втарял след мен като папагал, че *необходимата част от работния ден*, т. е. неговата абсолютна минимална граница, се определя от *работното време, необходимо* за поддържане на работната сила!

3) „Опитът иа Англия показа, че при по-късе работен деи се постига същият прииаден труд, тъй като при това трудът се прави много по-иитензивен."

3) За интензифицирането на труда и за постигането на също такъв или дори по-голям „принаден труд" с помощта на принудителното законодателно намаляване на работния ден в Англия виж стр. 401—409 (426—435).

4) „Следователно *стремежът* на капиталистите е насочен към това, *да си постави за цел* колкото е възможно по-дълъг работен ден." (Каква безсмислица! Стремежът да си постави за цел!) „Но работникът притежава само една единствена стока — това е неговата работна сила, и ако в нея е прекрачена известна черта" (какво значи това: *в работната сила* е прекрачена *черта*?), „той трябва да каже: *аз съм използван* (!), аз съм убит." (Браво!) (След като той вече е убит, все пак трябва още и да заяви това!) „Ето защо" (понеже той трябва да каже това!) „размерът на работата трябва да бъде определен в интерес на работника, за да може тази стока, работната сила, да се запазва и да бъде *използвана* по възможност по-дълго време. С това работникът иска само осъществяване на своето безспорно право." (Той токущо се оплакваше, че е вече *използван*, а сега иска — като безспорно свое право — да го използват!)

4) „Капиталистът осъществява своето право на купувач, когато се стреми да удължи колкото може повече работния ден и да направи, ако може, от един работен ден два. От друга страна, специфичната природа на продаваната стока поставя известна граница на потреблението ѝ от нейния купувач и работникът осъществява само своето право на продавач, когато иска да ограничи работния ден до определена нормална величина... Аз искам (казва той)... да стопанисвам своето единствено богатство — работната си сила... *Използването* на моята работна сила и нейното *ограбване* са съвсем различни неща... Ти ми заплащаш еднодневна работна сила, а пък консумираш тридневна. Това противоречи на нашия договор и на закона за стоковата размяна. Затова аз искам работен ден с *нормална* продължителност и т. н." (стр. 202, 201) (259, 258).

5) „В Англия тази величина" (на работния ден) „е установена по законодателен ред на 10 часа (!) и там има фабрични инспектори, които съоб-

5) *„Фабричният закон* от 1850 г., който е в сила сега (не в *Англия*, а в *отделни*, спо-

щават в министерството за спазването на този закон. В много страни има и закони, които ограничават детския труд: в Австрия, Швейцария, Америка и в *Белгия* (!) подобни закони *се подготвят* (!). В *Прусия* също има подобни закони, но тук те съществуват само на книга и никога не са били спазвани. В Америка след свършването на войната, последица от която беше освобождаването на робите, бе издигнато искането за 8-часов работен ден. „Конгресът на Международното работническо дружество" в 1866 г. също предложи 8-часов работен ден."

менати от Маркс отрасли на промишлеността на Съединеното кралство), установява среден 10-часов работен ден през седмицата... Назначени са специални надзорници по изпълнението на този закон, а именно пряко подчинените на Министерството на вътрешните работи *фабрични инспектори,* чиито отчети парламентът публикува всеки шест месеца (стр. 207) [263—264].

...Съществуващи, а не подготвяни ограничения на работния ден за малолетните в някои щати на Северна Америка (стр. 244) [294], общо ограничаване на работния ден във Франция (стр. 251) [299], за децата в някои кантони на Швейцария (стр. 251) [299], в Австрия (стр. 252) [299], а в Белгия няма нищо подобно (пак там). Биха заслужавали да бъдат похвалени предписанията на фон Хайд, Мантойфел и подобните на тях, ако те се изпълняваха (пак там). В *Северноамериканските съединени щати* всяко самостоятелно работническо движение оставаше парализирано, докато робството обезобразяваше част от републиката... Но с унищожаването на робството веднага разцъфтя нов млад живот. Първият плод от Гражданската война беше *агитацията в полза на осемчасовия работен ден*... Едновременно с това... *конгресът на Международното работническо дружество* взе реше-

нието: ... „Ние предлагаме *работният ден да бъде ограничен със закон на 8 часа.*" (стр. 279—280) [322].

Също като г-н фон Хофщетен и другият говорил след него оратор, г-н *Гайб* от Хамбург, изопачава изложената от Маркс история на фабричното законодателство в Англия. Те и двамата еднакво старателно премълчават източника на своята мъдрост.

Написано от К. Маркс на 6 декември 1867 г.

Напечатано в притурката на вестник „Die Zukunft", бр. 291 от 12 декември 1867 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

Ф. ЕНГЕЛС

РЕЦЕНЗИЯ ЗА ПЪРВИ ТОМ НА „КАПИТАЛЪТ“ ОТ К. МАРКС ЗА ВЕСТНИК „BEOBACHTER“[199]

КАРЛ МАРКС. КАПИТАЛЪТ. КРИТИКА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ. ТОМ I. ХАМБУРГ, МАЙСНЕР, 1867*

Както и да се отнася човек към тенденцията на тази книга, ние все пак се смятаме в правото си да кажем, че тя принадлежи към онези произведения, които правят чест на германския дух. Знаменателно е, че авторът, макар и прусак, е рейнски прусак, а рейнските прусаци доскоро още с удоволствие се наричаха „прусаци по неволя“, а освен това авторът е прекарал последните десетилетия далеч от Прусия, в изгнание. Самата Прусия отдавна вече е престанала да бъде страна на каквато и да било научна инициатива, особено пък такава инициатива е била невъзможна там в историческата, политическата или социалната област. За Прусия може по-скоро да се каже, че тя е представителка на руския, а не на германския дух.

Що се отнася до самата книга, в нея трябва ясно да се различат два твърде разнородни момента: първо, превъзходното положително изложение на предмета и, второ, тенденцията на изводите, които авторът прави от него. Първото в по-голямата си част е непосредствено обогатяване на науката. Авторът разглежда там икономическите отношения, като прилага съвсем нов, материалистически, природно-исторически метод. Така например излагането на проблемата за парите, както и направеното с голяма компетентност подробно изследване как различните последователни форми на промишленото производство — в случая кооперацията, разделението на труда, а заедно с него и манифак-

* *Karl Marx.* Das Kapital. Kritik der pelitischen Oekenomie. Erster Band. burg, Meissner, 1867. *Ред.*

турата в тесния смисъл и най-после машините, едрата промишленост и съответствуващите на нея обществени връзки и отношения — естествено се развиват една от друга.

Що се отнася до тенденцията на автора, и в нея можем да различим двояко направление. Доколкото той се старае да докаже, че съвременното общество, разглеждано икономически, е бременно с друга, по-висша форма на обществото, дотолкова той в областта на обществените отношения се стреми да установи като закон само същия онзи постепенен процес на преустройство, който Дарвин установи в областта на природознанието. И такова постепенно изменение действително се е извършвало досега в обществените отношения — от дълбока древност, през средните векове чак до наши дни — и доколкото ни е известно, още никога и от никого в науката сериозно не се е твърдяло, че Адам Смит и Рикардо са казали последната дума относно по-нататъшното развитие на съвременното общество. Напротив, либералното учение за прогреса включва и прогреса в социалната област и само склонните към претенциозни парадокси така наречени социалисти представят работата така, като че ли те единствени са взели на откуп обществения прогрес. Трябва да признаем за заслуга на Маркс в сравнение с обикновените социалисти това, че той показва наличието на прогрес и там, където крайно едностранчивото развитие на съвременните условия се придружава от ужасни непосредствени последици. Така е навсякъде при изобразяването на произтичащите от фабричната система изобщо контрасти на богатство и бедност и т. н. Именно с това критично разбиране на предмета авторът е дал — навярно против волята си — найсилните аргументи против всякакъв патентован социализъм [Sozialismus von Fach].

Съвсем иначе стои въпросът с тенденцията, със субективните изводи на автора, с това, как той си представя и изобразява крайния резултат от съвременния процес на общественото развитие. Те нямат нищо общо с онова, което наричаме положителна част на книгата. Ако мястото позволяваше, може би бихме могли да покажем как тези негови *субективни* приумици се опровергават от неговото собствено *обективно* изложение.

Докато целият социализъм на Ласал се състоеше в това, да ругае капиталистите и да ласкае пруските провинциални юнкери, тук намираме диаметрално противоположното. Г-н Маркс ясно показва историческата необходимост на капиталистическия начин на производство, както той нарича сегашната социална фаза, и също така ненужността на само консумиращото земевладелско юнкерство. Докато Ласал си правеше големи илюзии относно

призванието на Бисмарк да установи социалистическия златен век, г-н Маркс достатъчно ясно дезавуира своя несполучил ученик. Той не само изрично заявява, че няма нищо общо с целия „кралско-пруски правителствен социализъм", но и на стр. 762 и следващите казва също, че господствуващата сега във Франция и Прусия система ще доведе в скоро време до господство на руския камшик над Европа, ако навреме не ѝ бъде сложен край.

В заключение ще отбележим, че тук можахме да обърнем внимание само на главните положения в този обемист том; при подробен разбор би могло да се отбележат още много неща, които тук сме принудени да изпуснем. Но за тази цел пък има достатъчно специални списания, които, без съмнение, ще се спрат подробно на това безспорно твърде забележително произведение.

Написано от Ф. Енгелс на 12—13 декември 1867 г.

Напечатано във вестник „Der Beobachter", бр. 303 от 27 декември 1867 г.

Печата се по ръкописа

Превод от немски

Ф. ЕНГЕЛС

РЕЦЕНЗИЯ ЗА ПЪРВИ ТОМ НА „КАПИТАЛЪТ“ ОТ К. МАРКС ЗА „GEWERBEBLATT AUS WÜRTTEMBERG“[200]

КАРЛ МАРКС. КАПИТАЛЪТ. КРИТИКА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ ТОМ I. ХАМБУРГ, МАЙСНЕР, 1867*

Ако ние се занимаваме с тази книга, това съвсем не е заради специфично социалистическата тенденция, която авторът открито показва още в предговора.

Правим го, защото това произведение, независимо от неговата тенденция, съдържа научни изследвания и фактически материал, които заслужават най-голямо внимание. Тук ние няма да се занимаваме с научната страна на книгата, тъй като това не влиза в задачата ни, а ще се ограничим изключително с фактическата ѝ страна.

Не смятаме, че на немски или на друг чужд език има друго произведение, в което да е направен такъв ясен и пълен анализ на основните черти на новата история на промишлеността от средните векове до днес, какъвто е направен на стр. 302—495 на настоящата книга, в трите ѝ глави: кооперация, манифактура и едра промишленост. Всяка отделна страна на промишления прогрес е изтъкната тук на нейното място според заслугите ѝ; и дори да проличава на места специфична тенденция, все пак трябва да се признае на автора, че той никъде не нагажда фактите към своята теория, а, обратно, се стреми да изложи своята теория като резултат от фактите. Той винаги е вземал тези факти от най-добрите източници, и — що се отнася до най-новото време — от автентични и неизвестни днес в Германия източници: от английските парламентарни отчети. Онези германски делови хора,

---

* *Karl Marx.* Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Erster Band. Hamburg, Meissner, 1867. *Ред.*

които разглеждат своята промишлена дейност не само от гледище на всекидневната печалба, но като важно звено в цялото огромно съвременно промишлено развитие на всички страни, затуй се интересуват и от онова, което не се отнася непосредствено до техния отрасъл, ще намерят тук богат и поучителен източник и ще ни бъдат благодарни, че сме обърнали вниманието им върху него. Защото отдавна вече са отминали времената, когато всеки отрасъл на стопанството съществуваше сам за себе си, обособено и спокойно, сега те всички зависят един от друг и от прогреса както в най-далечните страни, така и в непосредствена близост, а също и от изменящата се конюнктура на световния пазар. И ако, както може да се очаква, в резултат на новите договори на Митническия съюз[201] скоро се намалят предишните покровителствени мита, за всички наши фабриканти ще стане необходимо да се запознаят в общи черти с историята на съвременната промишленост, за да знаят предварително как трябва да се държат при такива промени. По-голямата образованост, която досега винаги ни е спасявала нас, германците, въпреки политическата раздробеност, би била и в дадения случай най-доброто оръжие, което бихме могли да насочим срещу грубоматериалистичните англичани.

Това ни довежда до един друг въпрос. При новото законодателство на Митническия съюз скоро ще настъпи момент, когато в държавите, влизащи в съюза, самите фабриканти ще поискат еднаква регламентация на работното време във фабриките. Очевидно несправедливо би било, ако в една германска държава работното време, особено на децата и жените, изцяло зависи от волята на фабриканта, докато в друга би било съществено ограничавано. Едва ли ще може да се мине без споразумение за общите положения по този въпрос, особено ако покровителствените мита действително бъдат намалени. Но в това отношение у нас в Германия опитът е съвсем недостатъчен или може дори да се каже, че ние изобщо нямаме никакъв опит и сме принудени да се ограничаваме изключително с онези поуки, които можем да извлечем от законодателството на другите страни, особено на Англия, и от последиците от това законодателство. И тук авторът е оказал голяма услуга на германската промишленост с това, че е изложил най-подробно историята на английското фабрично законодателство и на резултатите от него въз основа на официални документи (сравни стр. 207—281, 399—496) [270—327; 432—521] и по-нататък на отделни места). Цялата тази страна от историята на английската промишленост е почти абсолютно неизвестна в Германия и читателят с учудване научава, че след като с

парламентарен акт от тази година най-малко $1^1/_2$ милиона работника са поставени под правителствен контрол, сега не само почти целият промишлен труд, но и по-голямата част от труда в домашната промишленост, както и част от земеделския труд в Англия са поставени под надзора на чиновници и че неговата продължителност подлежи на пряко или косвено ограничаване. Ние призоваваме нашите фабриканти да не се плашат от тенденцията на книгата и да изучат сериозно особено тази нейна част; няма съмнение, че рано или късно същият този въпрос сигурно ще бъде поставен и пред вас!

Написано от Ф. Енгелс на 12—13 декември 1867 г.

Напечатано в „Gewerbeblatt aus Württemberg", бр. 306 от 27 декември 1867 г.

Печата се по ръкописа

Превод от немски

Ф. ЕНГЕЛС

РЕЦЕНЗИЯ ЗА ПЪРВИ ТОМ НА „КАПИТАЛЪТ" ОТ К. МАРКС ЗА „NEUE BADISCHE LANDESZEITUNG"[202]

КАРЛ МАРКС. КАПИТАЛЪТ. КРИТИКА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ. ТОМ I. ХАМБУРГ, МАЙСНЕР. 1867*

Оставяме на други да се заемат с теоретическата и строго научна страна на този труд и да критикуват новия възглед на автора за произхода на капитала. Но ние не можем да не обърнем внимание върху това, че той същевременно ни предлага огромен, извънредно ценен исторически и статистически материал, който почти целият без изключение е взет от официалните отчети на комисиите пред английския парламент. Не без основание той подчертава важността на такива анкетни комисии за проучване вътрешното социално положение на всяка страна. Такива комисии — ако, разбира се, в тях влизат подходящи хора — са за един народ най-доброто средство да познае самия себе си и г-н Маркс едва ли не е прав, когато казва, че резултатите от подобни обследвания, извършени в Германия, биха били такива, че самите ние би трябвало да се ужасим от тях. Защото нито един англичанин преди работата на тези комисии не е знаел как живеят най-бедните класи на неговата страна! Ясно е, разбира се, че без подобни обследвания всяко социално законодателство, както е прието сега да се нарича това в Бавария, ще се провежда само със слабо познаване на работата, а често и съвсем слепешката. Така наречените „преброявания" и „обследвания", извършвани от германските правителствени учреждения, далеч нямат същата стойност. Ние твърде добре знаем бюрократическия шаблон: изпращат формуляри и остават доволни, ако те се връ-

* *Karl Marx.* Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Erster Band. Hamburg, Meissner. 1867. *Ред.*

щат така или иначе попълнени; за информацията, въз основа на която се попълват тези формуляри, твърде често се обръщат тъкмо към онези, в чийто интерес е да се крие истината. Съвсем различно нещо са обследванията на английските комисии, например обследванията на трудовите условия в отделните отрасли на промишлеността. Тук се изслушват не само фабрикантите и майсторите, но и работниците, включително и малолетните момичета; и не само те биват анкетирани, но също и лекари, мирови съдии, духовни лица, учители и изобщо всички, които могат да дадат някакви сведения по дадения предмет. При това всеки въпрос и всеки отговор се стенографират, отпечатват се дословно и се прилагат към общия материал, въз основа на който е направен отчетът на комисията с нейните изводи и предложения. По такъв начин отчетът и материалите към него показват същевременно във всички подробности дали членовете на комисията са изпълнили своя дълг и как са го изпълнили; освен това те значително затрудняват пристрастното отношение към работата на отделни членове на комисията. Подробности за това, както и безброй примери, могат да се намерят в споменатата по-горе книга. Тук искаме да подчертаем само един пункт, а именно, че в Англия успоредно с разпространението на свободата на търговията и промишлеността се разпространява и установеното със закон ограничение на работния ден за децата и жените и по такъв начин почти всички отрасли на промишлеността се поставят под контрола на правителството. Г-н Маркс ни дава подробно историческо изложение на това развитие, като показва как отначало в предачните и тъкачните предприятия през 1833 г. работният ден е бил ограничен по такъв начин на 12 часа; как след продължителна борба между фабрикантите и работниците работният ден е бил най-после определен на $10^1/_2$ часа и на $6^1/_2$ часа за децата; как, като се почне от 1850 г., действието на този фабричен закон се разпростира върху един отрасъл на промишлеността след друг: отначало върху фабриките за щампосване на басми (още от 1845 г.), след това от 1860 г. — върху работилниците за боядисване и избелване, от 1861 г. — върху дантелените и чорапните фабрики, от 1863 г. — върху грънчарското производство, фабриките за тапети и т. н., най-после, от 1867 г. — върху почти всички останали що-годе значителни отрасли на промишлеността. За значението на този последен акт от 1867 г. може да се съди по това, че той поставя под защитата и контрола на закона труда на най-малко *един и половина милиона* жени и деца Ние специално подчертахме този пункт, тъй като у нас, в Германия, за съжаление, в това отношение положението, общо взето,

е твърде лошо, и ние трябва да бъдем благодарни на автора, че е разгледал този въпрос изчерпателно и пръв го е направил достъпен за германската публика. На същото мнение ще бъде всеки хуманен човек, както и да се отнася той към теоретическите положения на г-н Маркс.

Мястото не ни позволява да разгледаме останалия ценен материал по историята на промишлеността и земеделието, но според нас всеки, който се интересува от политическа икономия, от промишлеността, положението на работниците, историята на културата и социалното законодателство, на каквото и гледище да стои, не може да не прочете тази книга.

Написано от Ф. Енгелс през първата половина на януари 1868 г.

Напечатано в „Neue Badische Landeszeitung“, бр. 20 от 21 януари 1868 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

Demokratisches Wochenblatt.

Organ der deutschen Volkspartei.

No. 12 Leipzig, den 21. März. 1868.

Ф. ЕНГЕЛС

РЕЦЕНЗИЯ ЗА ПЪРВИ ТОМ НА „КАПИТАЛЪТ“ ОТ К. МАРКС ЗА „DEMOKRATISCHES WOCHENBLATT“[203]

„КАПИТАЛЪТ“ НА МАРКС*

I

Откакто на света съществуват капиталисти и работници, не е излизала още нито една книга, която да е имала такова значение за работниците, като тази, която разглеждаме. В нея за пръв път е изследвано научно, и то с такава сериозност и точност, на каквато е способен само германецът, отношението между капитала и труда — тази ос, около която се върти цялата наша съвременна обществена система. Колкото и ценни да са съчиненията на Оуен, Сен Симон, Фурие, само един германец успя да се издигне на оная висота, от която ясно се разгръща пред очите цялата област на съвременните социални отношения — също както пред наблюдателя, който стои на най-високия връх, се открива разположената под него планинска местност.

Досегашната политическа икономия ни учи, че трудът е източникът на всяко богатство и мярка на всички стойности, така че два предмета, за производството на които е изразходвано еднакво работно време, имат еднаква стойност и че — тъй като, средно взето, само равни стойности могат да се разменят помежду си — тези предмети трябва също да могат да се разменят помежду си. Но тази политическа икономия същевременно учи, че съществува един особен вид натрупан труд, който тя нарича капитал; че този капитал благодарение на съдържащите се в него помощни източници повишава стократно и хилядократно производителността на живия труд и че срещу това той претендира за известно възна-

* Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie, von Karl Marx. Erster Band. Der Produktionsprozeß des Kapitals. Hamburg, O. Meissner, 1867.

граждение, което се нарича доход или печалба. Както всички знаем, работата в действителност стои така, че печалбите от натрупания, мъртвия труд стават все по-огромни, капиталите на капиталистите — все по-колосални, докато работната заплата за живия труд става все по-малка, а масата на живеещите само от своята работна заплата работници — все по-многобройна и по-бедна. Как да се разреши това противоречие? Как може да има печалба за капиталиста, ако работникът получава в замяна пълната стойност на труда, която той придава на своя продукт? Защото щом се разменят само еднакви стойности, то и в дадения случай би трябвало да бъде така. От друга страна — как могат да се разменят еднакви стойности, как може работникът да получава пълната стойност на своя продукт, ако, както признават мнозина икономисти, този продукт се дели между него и капиталиста? Досегашната политическа икономия стои безпомощно пред това противоречие, тя пише или смутено бръщолеви безсъдържателни фрази. Досега дори социалистическите критици на политическата икономия не бяха в състояние да направят повече освен само да изтъкнат това противоречие; никой не го разреши, докато най-после Маркс не проследи процеса на възникването на тази печалба до самото място на нейното появяване и по този начин изясни всичко.

При изследването на капитала Маркс изхожда от простия и общоизвестен факт, че капиталистите увеличават стойността на своя капитал чрез размяната; с парите си те купуват стоки и после я продават за повече пари, отколкото тя им е струвала. Например един капиталист купува памук за 1 000 талера и го продава след това за 1 100 талера и по този начин „спечелва" 100 талера. Тези 100 талера в повече от първоначалния капитал Маркс нарича *принадена стойност*. Откъде възниква тази принадена стойност? Според предположението на икономистите разменят се само еднакви стойности и в областта на абстрактната теория това е правилно. Следователно покупката на памука и неговата препродажба също не могат да дадат принадена стойност, както и размяната на един сребърен талер срещу тридесет сребърни гроша и обратната размяна на дребните пари срещу сребърния талер: от такава размяна никой не става нито по-богат, нито по-беден. Но принадена стойност не може да възникне и вследствие на това, че продавачите продават стоките над тяхната стойност или че купувачите ги купуват под тяхната стойност, защото всеки от тях е последователно ту купувач, ту продавач и по такъв начин губи в единия случай онова, което печели в другия. Тя не може също да се образува и вследствие на

това, че продавачът и купувачът взаимно се мамят, защото това не би създало никаква нова, или принадена стойност, а само би разпределило по друг начин наличния капитал между капиталистите. Въпреки че капиталистът купува и продава стоките по тяхната стойност, той все пак извлича повече стойност, отколкото влага. Как става това?

При съвременните обществени отношения капиталистът намира на стоковия пазар *една стока,* която има това своеобразно свойство, че нейното *потребление е източник на нова стойност, е създаване на нова стойност,* и тази стока е *работната сила.*

Каква е стойността на работната сила? Стойността на всяка стока се измерва с необходимия за нейното производство труд. Работната сила съществува в лицето на живия работник, който има нужда от определено количество средства за живот както за себе си, така и за издръжката на своето семейство, което осигурява непрекъснато съществуване на работната сила и след неговата смърт. По такъв начин работното време, което е необходимо за производството на тези средства за живот, представлява стойността на работната сила. Капиталистът я заплаща всяка седмица и след това купува правото да използва седмичния труд на работника. Дотук господа икономистите ще бъдат, общо взето, съгласни с нас по въпроса за стойността на работната сила.

И ето че капиталистът поставя своя работник на работа. В течение на определено време работникът дава количеството труд, което е представено в неговата седмична заплата. Ако допуснем, че неговата седмична работна заплата съответствува на три работни дни, то работник, който е започнал работа в понеделник, още в сряда вечерта *ще възстанови* на капиталиста *пълната стойност на заплатената работна заплата.* Но престава ли той след това да работи? Съвсем не. Капиталистът е купил неговия *седмичен* труд и работникът трябва да работи и през останалите дни на седмицата. Този *принаден труд* на работника свръх времето, което е необходимо за компенсирането на неговата работна заплата, е *източникът на принадената стойност,* на печалбата, на непрекъснато растящото увеличение на капитала.

Нека не ни упрекват за произволното предположение, че работникът за три дни отработва заплатата, която е получил, и че останалите три дни работи за капиталиста. Дали той има нужда именно от три дни, за да отработи заплатата си, или от два, или от четири, това е, разбира се, в дадения случай съвсем безразлично и се изменя според обстоятелствата; важното е това,

че наред с труда, който заплаща, капиталистът изтръгва и друг труд, който той *не заплаща,* и това съвсем не е произволно предположение, защото в същия ден, в който капиталистът би започнал по правило да получава от работника толкова труд, колкото му заплаща с работната заплата — в същия ден той би затворил своето предприятие, тъй като цялата му печалба би се изпарила.

Тук ние намираме разрешението на всички споменати противоречия. Произходът на принадената стойност (значителна част от която образува печалбата на капиталиста) сега е съвсем ясен и естествен. Стойността на работната сила се заплаща, но тази стойност е много по-малка от оная, която капиталистът е в състояние да изтръгне от работната сила; именно тази разлика, *незаплатеният труд,* образува дела на капиталиста или по-точно казано — на капиталистическата класа. Защото дори и печалбата, която в посочения по-горе пример търговецът на памук е изкарал от памука, непременно се състои от незаплатен труд — стига само да не са се повишили цените на памука. Търговецът е продал своята стока на някой фабрикант на памучни тъкани, който освен споменатите 100 талера може да изкара от своето производство и печалба за себе си и който следователно дели с търговеца присвоения незаплатен труд. Именно от този незаплатен труд се издържат изобщо всички нетрудещи се членове на обществото. От него се плащат държавните и общинските данъци, доколкото те лягат върху капиталистическата класа, поземлената рента на земевладелците и т. н. Върху него се основава целият съществуващ обществен строй.

От друга страна, би било глупаво да предполагаме, че незаплатеният труд е възникнал едва при съвременните отношения, когато производството се извършва, от една страна, от капиталисти, а от друга — от наемни работници. Напротив. Потиснатата класа във всички времена е трябвало да дава незаплатен труд. През целия дълъг период от време, когато робството е било господствуващата форма на организация на труда, робите са били принудени да работят много повече, отколкото са получавали в замяна под формата на средства за живот. Същото е било при господството на крепостничеството, до премахването на ангарийните повинности на селяните; тук разликата между времето, през което селянинът работи за поддържане на собственото си съществуване, и принадения труд за земевладелеца дори изпъква съвсем нагледно, защото последната работа се извършва отделно от първата. Сега се е изменила формата, но същността се е запазила; защото „една част от обществото притежава монопол върху сред-

ствата за производство, работникът, бил той свободен или несвободен, е принуден да прибави към необходимото за собствената си издръжка работно време и едно допълнително работно време, за да произведе средства за живот за собственика на средствата за производство“ (Маркс, стр. 202) [259].

II

В предишната статия видяхме, че всеки нает от капиталиста работник извършва два вида труд. В течение на една част от своето работно време той възстановява работната заплата, която капиталистът му е авансирал, и тази част от труда Маркс нарича *необходим труд*. Но след това работникът трябва да продължава да работи и през това време той произвежда *принадена стойност* за капиталиста, значителна част от която образува печалбата. Тази част от труда се нарича *принаден труд*.

Ние приемаме, че работникът работи три дни от седмицата за възстановяване на своята работна заплата и три дни за производство на принадена стойност за капиталиста. С други думи, това значи, че при дванадесетчасов работен ден той отработва за шест часа своята работна заплата и след това работи шест часа за производство на принадена стойност. От една седмица могат да бъдат получени само шест, ако се включи и неделният ден — седем работни дни, но от всеки отделен ден могат да бъдат изтръгнати шест, осем, десет, дванадесет, петнадесет и дори повече работни часове. Срещу еднодневната работна заплата работникът продава на капиталиста един работен ден. Но *какво представлява работният ден?* Осем часа или осемнадесет?

Капиталистът има интерес да удължи работния ден колкото е възможно повече. Колкото работният ден е по-дълъг, толкова повече принадена стойност се произвежда. Верният усет подсказва на работника, че всеки час труд, който той дава, след като е отработил работната си заплата, се взема незаконно от него; той чувствува на собствения си гръб какво значи да се

работи прекалено дълго време. Капиталистът се бори за своята печалба, работникът — за своето здраве, за няколко часа отдих през деня, за да може покрай работата, съня и яденето да се проявява като човек и в други отношения. Ще отбележим още мимоходом, че съвсем не зависи от добрата воля на отделните капиталисти дали желаят да се намесват в тази борба или не, защото конкуренцията заставя и *най-филантропичните* измежду тях да се присъединяват към своите колеги и да въвеждат същото дълго работно време, както и другите.

Борбата около установяването на работния ден продължава от първото появяване на свободни работници на историческата арена и до ден днешен. В различните отрасли на промишлеността господствуват различни, установени от обичая работни дни, но в действителност те рядко се спазват. Само там, където работният ден е установен със закон и където се следи за неговото спазване — само там може да се каже, че съществува строго ограничен работен ден. Но засега така е почти само във фабричните окръзи в Англия. Тук е установен десетчасов работен ден за всички жени и за момчетата от 13 до 18 години ($10^1/_4$ часа през петте дни, $7^1/_2$ часа в събота), а тъй като мъжете не могат да работят без тях, то и те попадат под десетчасовия работен ден. Английските фабрични работници извоюваха този закон чрез дългогодишна настойчивост, чрез най-упорита, най-решителна борба против фабрикантите, посредством свободата на печата, правото на сдружения и събрания, както и умелото използване на пукнатините в самата господствуваща класа. Този закон стана закрилник на английските работници. Постепенно той бе разширен върху всички значителни отрасли на промишлеността, а през миналата година върху почти *всички отрасли на промишлеността*, най-малкото върху всички ония, в които са заети жени и деца. За историята на това законодателно регулиране на работния ден в Англия разглежданата книга съдържа твърде изчерпателен материал. Предстоящият „Северогермански райхстаг" ще разглежда също един статут за промишлеността, а заедно с това и регулирането на фабричния труд. Ние се надяваме, че нито един от избраните от германските работници депутати няма да пристъпи към обсъждането на този закон, без да е изучил предварително книгата на *Маркс. В това отношение ще може много нещо да се постигне.* Разногласието сред господствуващите класи е по-благоприятно за работническата класа, отколкото беше някога в Англия, защото *всеобщото избирателно право заставя господствуващите класи да кокетират с работниците.* При тези обстоятелства четирима или петима представители на пролетариата са

сила, стига да съумеят да използват своето положение, стига преди всичко да знаят за какво се касае, да знаят това, което буржоата не знаят. А за тази цел книгата на Маркс им дава целия материал в готов вид.

Ние не се спираме на цял ред прекрасни изследвания, които представляват предимно теоретичен интерес, и преминаваме към заключителната глава, в която се говори за акумулацията, или натрупването на капитала. В нея най-напред се доказва, че капиталистическият начин на производство, т. е. начинът на производство, който предполага, от една страна, капиталисти, а от друга — наемни работници, не само постоянно отново произвежда капитал за капиталиста, но и същевременно винаги отново произвежда и нищета за работниците; така че е осигурено такова положение, при което винаги на единия полюс съществуват капиталисти, които са собственици на всички средства за живот, на всички суровини и на всички средства за производство, а на другия полюс — огромна маса работници, принудени да продават на капиталистите своята работна сила срещу известно количество средства за живот, които в най-добрия случай едва стигат за поддържане работоспособността на работниците и за отглеждане на ново поколение от работоспособни пролетарии. Но капиталът не се просто възпроизвежда: той постоянно се увеличава и разраства — а заедно с това расте и неговата власт над лишената от собственост работническа класа. И в колкото по-голям мащаб се възпроизвежда самият капитал, в толкова по-голям мащаб, във все по-нарастващ брой съвременният капиталистически начин на производство възпроизвежда класата на безимотните работници. „Натрупването на капитала възпроизвежда капиталистическото отношение в разширен мащаб: повече капиталисти или по-едри капиталисти на единия полюс, повече наемни работници на другия ... *И така натрупването на капитала е умножаване на пролетариата*" (стр. 600) [621—622]. Но благодарение на развитието на машинното производство, на подобренията в земеделието и т. н. за производството на едно и също количество продукти са необходими все по-малко работници и това усъвършенствуване, което означава образуване на излишък от работници, се извършва дори по-бързо от нарастването на капитала. Какво става с този непрекъснато растящ брой работници? Те образуват промишлената резервна армия, която през време на лоши или средни стопански периоди бива заплащана *под* стойността на нейния труд, намира работа нередовно или попада под грижите на обществената благотворителност, но която в период на особено стопанско оживление е необходима на капиталистическата класа, както това ясно

личи от примера с Англия. *При всички обстоятелства* тази промишлена резервна армия служи, за да сломява съпротивителната сила на редовно заетите работници и да държи на ниско равнище тяхната работна заплата. „Колкото по-голямо е общественото богатство... толкова по-голямо е относителното свръхнаселение или промишлената резервна армия. Но колкото по-голяма е тази резервна армия в сравнение с активната работническа армия, толкова по-масово е постоянното свръхнаселение, или ония слоеве работници, чиято мизерия е право пропорционална на мъките на техния труд.* Най-сетне, колкото по-големи са мизерствуващите слоеве на работническата класа и промишлената резервна армия, толкова по-голям е официалният пауперизъм. *Това е абсолютен, всеобщ закон на капиталистическото натрупване*" (стр. 631) [650—651].

Такива са някои от основните закони на съвременната, капиталистическата обществена система, доказана строго научно, и официалните икономисти, разбира се, грижливо се пазят да направят дори опит да ги опровергаят. Но с това казано ли е всичко? Съвсем не. С каквато острота Маркс изтъква лошите страни на капиталистическото производство, с такава яснота той доказва, че тази обществена форма беше необходима, за да се развият производителните сили на обществото до степен, която ще даде възможност за еднакво достойно за човека развитие за *всички* членове на обществото. Всички предишни обществени форми бяха твърде бедни за постигането на тази цел. Едва капиталистическото производство създава необходимите за това богатства и производителни сили, като същевременно създава в лицето на многобройните и потиснати работнически маси онази обществена класа, която все повече се изправя пред необходимостта да вземе в своите ръце тези богатства и производителни сили, за да ги използва не в интереса на една класа-монополист, както се използват сега, а в интереса на цялото общество.

Написано от Ф. Енгелс между 12 и 13 март 1868 г.

Напечатано в „Demokratisches Wochenblatt", бр. 12 и 13 от 21 и 28 март 1868 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

* — в авторизирания френски превод на първия том на „Капиталът" Маркс уточнява това положение. Виж том 23 на второто руско издание, стр. 659. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

КОНСПЕКТ НА ПЪРВИЯ ТОМ НА „КАПИТАЛЪТ“ ОТ К. МАРКС[204]

К. МАРКС. КАПИТАЛЪТ. ТОМ I. КНИГА ПЪРВА. ПРОЦЕСЪТ НА ПРОИЗВОДСТВОТО НА КАПИТАЛА

Написано от Ф. Енгелс в 1868 г.

Печата се по ръкописа
Превод от немски

Глава първа

СТОКА И ПАРИ[205]

I. СТОКАТА КАТО ТАКАВА

Богатството на обществата, в които господствува капиталистическо производство, се състои от *стоки*. Стоката е вещ, която има *потребителна стойност;* последната съществува при всички форми на обществото, а в капиталистическото общество потребителната стойност е същевременно веществен носител на *разменната стойност*.

Разменната стойност предполага tertium comparationis*, с което тя се измерва: труда, общата обществена субстанция на разменните стойности, а именно *обществено необходимото работно време*, което е овеществено в нея.

Както стоката е нещо двояко: потребителна стойност и разменна стойност, така и трудът, който се съдържа в нея, е определен двояко: от една страна, като *определена производителна дейност,* труд на тъкача, труд на шивача и т. н. и т. н., като *„полезен труд"*, а от друга страна — като *просто изразходване на човешка работна сила, кристализиран абстрактен труд*. Първият произвежда потребителна стойност, вторият — разменна стойност и само той е сравним количествено (различията между квалифициран и неквалифициран, между сложен и прост труд *доказват* това).

И тъй субстанция на разменната стойност е абстрактният труд, нейна величина е размерът на времето на последния. Да разгледаме още формата на разменната стойност.

1) x стока $a = y$ стока $в$; стойността на една стока, изразена в потребителната стойност на друга, е нейната *относителна стой-*

---

* — буквално: трето за сравнение. *Ред.*

ност. Изразът на еквивалентността на две стоки е простата форма на относителната стойност. В гореприведеното уравнение *y* стока *b* е *еквивалентът*. В него *x стока a* получава своята стойностна форма в противоположност на нейната натурална форма, докато *y стока b* получава същевременно свойството на непосредствена разменяемост даже в своята натурална форма. Разменната стойност на стоката е наложена върху нейната потребителна стойност от определени исторически условия. Затова стоката не може да изрази разменната стойност в своята собствена потребителна стойност, а само в потребителната стойност на друга стока. Само в приравняването на два конкретни продукта на труда се разкрива свойството на съдържащия се в тях конкретен труд като абстрактно-човешки труд, т. е. една стока не може да се отнася към съдържащия се в самата нея конкретен труд само като форма на осъществяване на абстрактен труд, но може да се отнася така към конкретния труд, който се съдържа в други видове стоки.

Уравнението *x* стока *a*=*y* стока *b* по необходимост включва в себе си, че *x* стока *a* може да бъде изразено и в други стоки, следователно

2) *x* стока *a*=*y* стока *b*=*z* стока *c*= *v* стока *d*=*u* стока *e* = и т. н. и т. н. и т. н. Това е *разгърнатата* относителна форма на стойността. Тук *x* стока *a* се отнася вече не само към една, а към *всички* стоки като към прости форми на проява на въплътения в самата нея труд. Но тя довежда чрез просто разместване до

3) превърнатата втора форма на относителната стойност:

y стока *b*=*x* стока *a*
v стока *c*=„ „ „
u стока *d*=„ „ „
t стока *e*=„ „ „
и т. н. и т. н.

Тук стоките получават *всеобщата относителна форма на стойността*, в която всички те се абстрахират от своята потребителна стойност и като материализация на абстрактен труд се приравняват към *x стока a*. При това *x* стока *a* е родовата еквивалентна форма за всички други стоки, той е техен *всеобщ еквивалент*, материализираният в него труд, важи бездруго като реализация на абстрактния труд, като всеобщ труд. Но сега

4) *всяка* стока от този ред може да поеме ролята на всеобщ еквивалент, но *в едно и също време* — винаги само една от тях, защото ако *всички* стоки бяха всеобщи еквиваленти, то всяка би изключвала от тяхното число останалите. Третата форма не е създадена от *x* стока *a*, а от другите стоки, обективно. Така че една определена стока трябва да поеме тази роля — за известно вре-

ме, тя може да се смени — и само благодарение на това стоката става напълно стока. Тази особена стока, с чиято натурална форма се срастваа формата на всеобщия еквивалент, са *парите*.

Трудността при стоката се състои в това, че тя, както и всички категории на капиталистическия начин на производство, представлява отношение на *лица* под вещна обвивка. Производителите отнасят различните видове свой труд един към друг като всеобщ човешки труд, отнасяйки своите продукти един към друг като *стоки;* без това посредничество на вещта те не могат да сторят това. Отношението на *лицата се явява* следователно като отношение на *вещи*.

За общество, в което господствува стоковото производство, християнството, особено протестантството, е подходящата религия.

II. ПРОЦЕСЪТ НА РАЗМЯНА НА СТОКИТЕ

Че стоката е стока, тя доказва в размяната. Собствениците на две стоки трябва да имат волята да разменят стоките си и следователно трябва да се признават един друг за *частни собственици*. Това правно отношение, чиято *форма* е договорът, е само волево отношение, в което се отразява икономическото отношение. Неговото *съдържание* е дадено от самото икономическо отношение (стр. 45).

Стоката е потребителна стойност за своя непритежател и непотребителна стойност за своя притежател. Оттук и потребността от размяната. Но всеки собственик на стоки желае да получи в замяна специфични, нужни нему потребителни стойности; в този смисъл размяната е индивидуален процес. От друга страна, той иска да реализира стоката си като стойност, т. е. във всяка друга стока, независимо от това, дали *неговата* стока е потребителна стойност за притежателя на другата стока или не. В този смисъл размяната е за него всеобщ обществен процес. Но един и същ процес не може да бъде за всички стокопритежатели едновременно индивидуален и всеобщ обществен. За всеки собственик на стока *неговата* стока важи като всеобщ еквивалент, а всички други стоки — като също толкова отделни еквиваленти на неговата стока. Но тъй като *всички* стокопритежатели правят същото, *никоя* стока не е всеобщ еквивалент и затова *никоя* стока няма всеобща относителна форма на стойността, в която те се приравняват като стойности и се сравняват като стойностни величини. Затова те изобщо си противостоят не като стоки, а само като продукти (стр. 47).

Стоките могат да се отнасят една към друга като стойности, а следователно като стоки, само когато се отнасят противоположно към някоя друга стока като към всеобщ еквивалент. Но само *общественото действие може да направи определена стока всеобщ еквивалент: пари.*

Иманентното противоречие на стоката като непосредствено единство на потребителна стойност и разменна стойност, като продукт на полезен частен труд... и като непосредствена обществена материализация на абстрактен човешки труд — това противоречие не намира мир и покой, докато не приеме формата на раздвояване на стоката на стока и пари (стр. 48).

Понеже всички други стоки са само отделни еквиваленти на парите, а парите — техен всеобщ еквивалент, те като отделни стоки се отнасят към парите като към всеобщата стока (стр. 51). Процесът на размяната дава на стоката, която той превръща в пари, не нейната *стойност,* а само нейната стойностна *форма* (стр. 51). Фетишизъм: изглежда като че ли една стока става пари не защото другите стоки всестранно изразяват в нея своите стойности, а, обратно, като че ли те изразяват в нея своите стойности, защото тя *е пари.*

III. ПАРИТЕ, ИЛИ СТОКОВОТО ОБРЪЩЕНИЕ

А. МЯРКА НА СТОЙНОСТИТЕ

(ЗЛАТОТО ПО ПРЕДПОСТАВКИ = ПАРИ)

Парите като мярка на стойността са необходима *форма на проявление* на *иманентната* мярка на стойността на стоките, на *работното време.* Простият относителен стойностен израз на стоките в пари — x стока $a=y$ пари — е тяхна цена (стр. 55).

Цената на стоката, нейната парична форма, се изразява в *мислено представяни* пари; следователно парите са *мярка на стойностите* само като мислени пари (стр. 57).

Но веднъж станало превръщането на стойността в цена, става технически необходимо да се развие по-нататък мярката на стойностите в *мащаб на цените;* т. е. фиксира се определено количество злато, *с което се измерват различни количества злато.* Това е съвсем различно от мярката на стойностите, която сама зависи от стойността на златото, докато за мащаба на цените последната е безразлична (стр. 59).

Когато цените са изразени в сметни наименования на златото, парите служат като *сметни пари.*

Ако цената като показател на величината на стойността на стоката е показател на нейното разменно отношение към парите, от това *не* следва обратното, че показателят на нейното разменно отношение към парите е *по необходимост* показател на величината на нейната стойност. Ако обстоятелствата позволяват или принуждават да се продава стоката по-високо или по-ниско от нейната стойност, то тези продажни цени не отговарят на нейната стойност, но те все пак са *цени* на стоката, защото те са: 1) нейна стойностна форма, пари, и 2) показатели на разменното ѝ отношение към парите.

Следователно възможността за количествено несъвпадение на цената с величината на стойността е *дадена в самата форма на цена.* Това не е недостатък на тая форма, а, напротив, прави я адекватна форма на един начин на производство, при който правилото може да си пробива път само като сляпо действуващ среден закон на лишеното от правило. Но формата на цена може... да крие и качествено противоречие, така че цената изобщо да престане да бъде израз на стойност... Съвестта, честта и т. н. могат... чрез своята цена да придобият формата на стоки (стр. 61).

Измерването на стойностите в пари, формата на цена, включва необходимостта от отчуждаване, мисленото установяване на цените — действителното. Оттук — обръщение.

В. СРЕДСТВО ЗА ОБРЪЩЕНИЕ

а) Метаморфозата на стоките

Проста форма: *С—П—С,* чието веществено съдържание = *С—С.* Дава се разменна стойност, а се присвоява потребителна стойност.

α) Първа фаза *С—П* = продажба, за която са нужни двама; следователно възможност за неуспех, респективно за продажба под стойността или дори под производствените разходи, ако се изменя обществената стойност на стоката. „Разделението на труда превръща продукта на труда в стока и затова прави *необходимо* превръщането ѝ в пари.“ В същото време то превръща в случайност успеха на това превръщане от една субстанция в друга (стр. 67). Обаче тук това явление трябва да се разглежда в *чист* вид, т. е. *С—П* предполага, че притежателят на *П* (ако той не е производител на злато) е получил своите *П* предварително в замяна на друга *С,* следователно за *купувача* сделката е не само обратна, т. е. *П—С,* но предполага у него предварителна

продажба и т. н., така че ние имаме пред себе си безкрайна редица купувачи и продавачи.

β) Същото нещо става и във втората фаза, *П—С, покупката*, която е същевременно продажба за другия участник.

γ) И така цялостният процес е кръгообръщение на покупки и продажби. *Стоково обръщение*. Последното е съвсем различно от непосредствената размяна на продукти; от една страна, разкъсват се индивидуалните и местните граници на непосредствената размяна на продукти и обмяната на веществата на човешкия труд се опосредствува, от друга страна, тук вече се разкрива, че целият процес е обусловен от обществени — имащи характер на природни — взаимни връзки, които са независими от действуващите лица (стр. 72). Простата размяна се изчерпваше с единствения акт на размяна, при който всеки разменя непотребителна стойност срещу потребителна стойност, докато обръщението продължава безкрайно (стр. 73).

Тук погрешната икономическа догма: *стоковото обръщение обуславяло необходимо равновесие между покупките и продажбите, защото всяка покупка била и продажба и vice versa** — *с което иска да се каже, че всеки продавач довеждал със себе си на пазара и своя купувач.* 1) Покупката и продажбата са, от една страна, тъждествен акт на две полярно противоположни лица, от друга страна — два полярно противоположни акта на едно и също лице. Ето защо тъждеството на покупката и продажбата включва, че стоката е безполезна, ако не се продаде, а също така, че такъв случай *може* да настъпи. 2) *С—П* като частичен процес е същевременно и самостоятелен процес и включва, че лицето, което е придобило *П*, може да избере момента, когато отново ще превърне тия *П* в *С*. То може *да чака*. Вътрешното единство на самостоятелните процеси *С—П* и *П—С* се движи именно поради самостоятелността на тези процеси във външни противоположности и когато обособяването на тия зависими процеси достигне известен предел, *единството се осъществява чрез криза*. Следователно *възможността* за криза е тук вече дадена.

Като посредник при стоковото обръщение парите са *средство за обръщение.*

b) Обръщението на парите

Парите са посредник за всяка индивидуална стока при влизането ѝ в обръщението и излизането ѝ от него; самите те винаги

* — обратно. *Ред.*

си остават в обръщението. Ето защо, макар че паричното обръщение е само *израз* на стоковото обръщение, все пак стоковото обръщение *изглежда* резултат от паричното обръщение. Тъй като парите винаги остават в сферата на обръщението, въпросът е *колко* пари са налице в нея.

Масата на намиращите се в обръщение пари се определя от *сбора на стоковите цени* (при неизменяща се стойност на парите), а последният — от намиращата се в обръщение *стокова маса*. Ако приемем тази стокова маса за дадена, масата на парите в обръщение се изменя съответно с *колебанията* на *цените* на стоките. Но понеже винаги една и съща парична единица през дадено време служи за посредник при редица последователни сделки, за даден промеждутък от време $\frac{\text{сборът на стоковите цени}}{\text{броят на оборотите на една парична единица}} =$ масата на парите, функциониращи като средство за обръщение (стр. 80).

Ето защо книжните пари могат да изместят златните пари, ако се хвърлят в наситено обръщение.

Тъй като в паричното обръщение се проявява само процесът на обръщението на стоките, то и в скоростта на паричното обръщение се проявява само скоростта на смяната на формите на стоките, а в застоя на паричното обръщение — разделянето на покупката от продажбата, застоят в обществената обмяна на веществата. От какво произлиза този застой, разбира се, не може да се види от *обръщението,* то само показва самото явление. Филистерът си обяснява това с недостатъчно количество на средствата за обръщение (стр. 81).

Следователно: 1) При неизменни стокови цени масата на парите, намиращи се в обръщение, нараства, ако нараства масата на обръщащите се стоки или пък ако се забавя паричното обръщение; и спада vice versa*.

2. При общо покачване на стоковите цени масата на парите, намираща се в обръщение, остава неизменена, ако масата на стоките намалява или скоростта на обръщението се увеличава в същата пропорция.

3. При общо спадане на стоковите цени става обратното на точка 2.

Общо взето се установява доста постоянно средно равнище, което претърпява значителни отклонения почти само вследствие на *кризи.*

---

* — в обратния случай. *Ред.*

c) Монета — знак за стойност

Мащабът на цените се установява от държавата, както и наименованието на определения къс злато — монетата, също и нейното изработване. На световния пазар съответната национална униформа пак се съблича (тук се оставя настрана надценката за сеченето), така че монетите и кюлчетата се различават само по форма. Но *монетата се изтърква* в обръщението, златото като средство за обръщение се отличава от златото като мащаб на цените, монетата все повече и повече става *символ* на своето официално съдържание.

С това вече латентно е дадена възможността да се заменят металическите пари със знаци или символи. Оттук: 1) разменни монети от медни и сребърни знаци, чието утвърдяване в противовес на реалните златни пари се възпрепятствува, като се ограничава количеството, в което те са законно платежно средство. Съдържанието на метала в тях се определя съвсем произволно със закон и поради това тяхната монетна функция става независима от *стойността* им. Оттук става възможно преминаването към знаци, *съвсем лишени от стойност.* — 2) *книжни пари,* т. е. *държавни книжни пари с принудителен курс* (кредитните пари тук още не подлежат на разглеждане). Доколкото тези книжни пари действително циркулират вместо златни пари, те са подчинени на законите на златното обръщение. Само пропорцията, в която книжните пари заменят златото, може да бъде предмет на специален закон, който се състои в това, че пускането на книжни пари трябва да бъде ограничено до количеството, в което би трябвало действително да циркулира представляваното от тях злато. Наистина степента на наситеността на обръщението се колебае, но навсякъде от опит се установява един минимум, под който тя никога не пада. Именно този минимум може да бъде пуснат в обръщение. Ако е пуснато повече, то при спадане на степента на наситеност до минимума част от книжните пари веднага става излишна. В такъв случай общото количество книжни пари в рамките на стоковия свят представлява само онова количество злато, което се определя от неговите иманентни закони и следователно единствено може да бъде представлявано от тях.

Следователно, ако масата на книжните пари е двойно повече от масата на златото, което може да бъде погълнато, всяка единица книжни пари се обезценява на половината от нейната номинална стойност. Също както ако златото в своята функция на мярка на цените би се изменило по стойност (стр. 89).

С. ПАРИ

а) Образуване на съкровища

Още в самото начало на развитието на стоковото обръщение се развива необходимостта и страстта да се задържа резултатът на *С—П*, т. е. *П;* от просто посредничене при обмяната на веществата тази смяна на формата става *самоцел*. Парите се вкаменяват в *съкровище*, продавачът на стоки става *натрупвач на съкровище* (стр. 91).

Тая форма преобладава именно в началните стъпки на стоковото обръщение. *Азия*. При по-нататъшното развитие на стоковото обръщение всеки стокопроизводител трябва да си осигури nervus rerum, обществено признатия залог — пари. Така възникват навсякъде съкровища. Развитието на стоковото обръщение увеличава властта на парите, тази винаги готова за действие, абсолютна обществена форма на богатството (стр. 92). Стремежът към натрупване на съкровища е по природа безграничен. *Качествено* или по своята форма парите нямат граници, т. е. те са всеобщ представител на веществеyото богатство, тъй като могат да бъдат непосредствено превърнати във всяка стока. *Количествено* обаче всяка действителна парична сума е ограничена и затова е само покупателно средство с ограничено действие. Това противоречие все отново връща образуването на съкровище към сизифовия труд на натрупването.

Наред с това натрупването на злато и сребро in plate* създава нов пазар за тези метали и заедно с това латентен източник на пари.

Натрупването на съкровища служи като *отливен* и *приливен канал на обръщащите се пари* при постоянните колебания в степента на наситеността на обръщението (стр. 95).

b) Платежно средство

С развитието на стоковото обръщение възникват нови отношения: отчуждаването на стоката може да бъде отделено по време от реализирането на нейната цена. Различните стоки изискват различни срокове за своето производство, произвеждат се в различни годишни времена, някои трябва да бъдат отправени на отдалечени пазари и т. н. Затова *А* може да бъде продавач преди *В*,

* — във вид на предмети. *Ред.*

купувачът, да е платежоспособен. Практиката така регулира платежните условия, че *А* става *кредитор, В — длъжник,* а парите стават *платежно средство.* Отношението между *кредитора и длъжника* става по този начин вече *по-антагонистично* (то може да се появи и независимо от стоковото обръщение, например в античния свят и в средните векове) (стр. 97).

В това отношение парите функционират: 1) като мярка на стойността при определяне цената на продадената стока, 2) като мислено покупателно средство. При съкровището *П* бяха *извадени* от обръщението, а тук при платежното средство *П* влизат в обръщението, но едва след като *С* е излязла от него. Задлъжнелият купувач продава, за да има възможност *да плати,* в противен случай имуществото му ще бъде продадено принудително. По тоя начин *П* става сега *самоцел на продажбата* по силата на една обществена необходимост, произтичаща от условията на самия процес на обръщението (стр. 97—98).

Несъвпадането на покупките и продажбите по време, което поражда функцията на парите като платежно средство, постига в същото време и икономия на средствата за обръщение, концентрация на платежите в едно определено място. Virements в средните векове в Лион са били един вид clearing house*, където се плащало само салдото на взаимните задължения (стр. 98).

Доколкото платежите взаимно се погасяват, парите функционират само мислено като *сметни пари,* или мярка на стойностите. Доколкото трябва да се извършват действителни плащания, парите действуват не като средство за обръщение, не като само мимолетна и посредничеща форма на обмяната на веществата, а като индивидуално въплъщение на обществения труд, като самостоятелно съществуване на разменната стойност, като *абсолютна стока.* Това *неопосредствувано противоречие* се разкрива с особена сила в онзи момент на промишлените и търговските кризи, *който се нарича парична криза.* Тя настъпва само там, където непрекъснато движещата се верига на плащанията и една изкуствена система на тяхното взаимно погасяване са достигнали пълно развитие. При по-общи разстройства на този механизъм — откъдето и да произтичат — парите внезапно и непосредствено се превръщат от своя само мислен образ на *сметни пари в звонкови монети* и не могат вече да бъдат заменени с обикновени стоки (стр. 99).

Кредитните пари възникват от функцията на парите като платежно средство, самите кредитни документи циркулират за прехвърляне на вземанията. С развитието на кредита отново се разши-

* — разчетна камара. *Ред.*

рява функцията на парите като платежно средство; като такова те придобиват особени форми на съществуване, в които те обитават сферата на крупните търговски сделки, докато монетата се изтиква главно в сферата на дребната търговия (стр. 101).

На известна висота и обем на стоковото производство функцията на парите като платежно средство излиза извън пределите на сферата на стоковото обръщение; парите стават *всеобщата стока на договорите. Рентите, данъците и т. н. се превръщат от натурални доставки в парични плащания.* Ср. Франция при Людовик XIV (Боагилбер и Вобан). Обратното се наблюдава в Азия, Турция, Япония и т. н. (стр. 102).

Развитието на парите като платежно средство прави необходимо натрупването на пари за дните на платежите — събирането на съкровища, което като самостоятелна форма на забогатяване изчезва с по-нататъшното развитие на обществото, отново изплава като резервен фонд от платежни средства (стр. 103).

c) Световни пари

В световните плащания се смъкват местните форми на монета, разменна монета, знак за стойност, и само във формата на кюлчета парите фигурират като *световни пари. Едва на световния пазар парите функционират в пълен обем като оная стока, чиято натурална форма е в същото време непосредствено обществена форма на осъществяване на човешкия труд in abstracto**. Начинът на съществуване на парите става адекватен на тяхното понятие (стр. 104; подробности на стр. 105).

* — в абстрактен вид. *Ред*

Глава втора

ПРЕВРЪЩАНЕ НА ПАРИТЕ В КАПИТАЛ

I. ОБЩАТА ФОРМУЛА НА КАПИТАЛА

Стоковото обръщение е изходната точка на капитала. Ето защо стоковото производство, стоковото обръщение и тяхното развитие, търговията образуват навсякъде историческите предпоставки за възникването на капитала. Съвременната история на капитала датира от появата на съвременната световна търговия и на световния пазар през XVI столетие (стр. 106).

Ако се разглеждат само икономическите форми, пораждани от стоковото обръщение, неговият последен продукт са парите, а те са *първата форма на проявление на капитала*. Исторически капиталът навсякъде отначало противостои на поземлената собственост като *парично богатство*, като търговски и лихварски капитал, а и сега още всеки нов капитал излиза на сцената в образа на *пари*, които чрез определени процеси трябва да се превърнат в капитал.

Парите като пари и парите като капитал се различават преди всичко само по своята различна *форма на обръщение*. Наред със *С—П—С* се среща и формата *П—С—П*, покупка за продажба. Пари, които в своето движение описват *тази* форма на обръщение, *стават* капитал, сами по себе си (т. е. по своето предназначение) са вече капитал.

Резултатът на *П—С—П* е *П—П*, косвена размяна на пари срещу пари. Аз купувам за 100 ф. ст. памук и го продавам за 110 ф. ст. и в края на краищата съм разменил 100 ф. ст. срещу 110 ф. ст., пари срещу пари.

Ако в резултат на тоя процес би се получила същата парична стойност, която първоначално е била вложена, 100 ф. ст. в замяна

на 100 ф. ст., процесът би бил безсмислен. Но независимо от това, дали търговецът за своите 100 ф. ст. реализира 100 ф. ст., 110 ф. ст., или само 50 ф. ст., във всеки случай неговите пари са описали своеобразно движение, съвсем различно от движението на стоковото обръщение *С—П—С*. При разглеждане различието между формите на това движение и на движението *С—П—С* ще се разкрие и тяхното различие по съдържание.

Двете фази на процеса са поотделно същите, както и при *С—П—С*. Но в целокупния процес има голяма разлика. При *С—П—С* парите служат като посредник, а стоката — като изходна и крайна точка; тук *С* е посредник, *П* — изходна и крайна точка. При *С—П—С* парите са окончателно изразходвани. При *П—С—П* те са само *авансирани*, те трябва да бъдат получени обратно. *Те се стичат обратно към изходната си точка* — следователно тук вече има осезателна разлика между обръщението на парите като пари и това на парите като капитал.

При *С—П—С* парите могат отново да се върнат към изходната си точка само чрез *повторение на целокупния процес*, чрез продажба на *нови стоки;* обратният приток на парите е следователно независим от самия процес. Обратно, при *П—С—П* възвръщането на парите е предварително обусловено от самия характер на процеса, който е непълен, ако е неуспешен (стр. 110).

С—П—С има за крайна цел потребителна стойност, *П—С—П — самата разменна стойност.*

При *С—П—С* двете крайни точки имат една и съща определеност на икономическата форма. И двете са *стоки*, и при това стоки *с еднаква величина на стойността*. Но те са същевременно качествено различни потребителни стойности и съдържанието на процеса е обществената обмяна на веществата. В *П—С—П* операцията изглежда на пръв поглед тавтологична, лишена от съдържание. Да се разменят 100 ф. ст. срещу 100 ф. ст., и при това по околен път, изглежда безсмислено. Една парична сума може да се различава от друга само по своята *величина*. Затова *П—С—П* получава своето съдържание само чрез *количествената разлика* на крайните точки. От обръщението се извличат повече пари, отколкото са били хвърлени в него. Купеният за 100 ф. ст. памук се продава например за 100 ф. ст. + 10 ф. ст.; следователно процесът получава формата $П—С—П^1$, където $П^1 = П + \Delta П$. Тези $\Delta П$, *този прираст е принадена стойност*. Първоначално авансираната стойност не само се *запазва* в обръщението, но тя присъединява към себе си принадена стойност, *нараства, и това движение превръща парите в капитал.*

Наистина и при *С—П—С* може да има разлика в стойността на крайните точки, но тази разлика е чисто случайна за тази форма на обръщение и *С—П—С* не губи смисъла си, когато двете крайни точки са равни по стойност — напротив, това е по-скоро условие за нормалния ход на процеса.

Повтарянето на *С—П—С* намира своята мярка и цел в една лежаща вън от тоя процес крайна цел — в потреблението, в задоволяването на определени потребности. Напротив, при *П—С—П* началото и краят са едно и също, пари, и с това вече движението е безкрайно. Наистина $П + \Delta П$ се различава количествено от *П*, но това все пак е само *ограничена* парична сума. Ако се изразходва, тя би престанала да бъде капитал; ако се извади от обръщението, тя би си останала неизменна във вид на съкровище. Щом е дадена веднъж потребността от нарастване на стойността, тази потребност съществува и за $П_1$, както за П, и движението на капитала е безгранично, тъй като и в края на процеса целта му също така не е достигната, както и в началото (стр. 111—112). Като носител на този процес притежателят на пари става *капиталист*.

Ако в стоковото обръщение разменната стойност узрява наймного до самостоятелна форма по отношение на потребителната стойност на стоката, *тук тя изведнъж се явява като саморазвиваща се, самодвижеща се субстанция, за която стоката и парите са само форми. Нещо повече, като първоначална стойност тя се различава от самата себе си като принадена стойност.* Тя става самодвижещи се пари и като такива — капитал (стр. 116).

Наистина $П—С—П^1$ изглежда форма, свойствена само на търговския капитал. Но и промишленият капитал е пари, които се превръщат в стока и чрез нейната продажба се превръщат отново в повече пари. Актовете, които се извършват *между покупката и продажбата вън от сферата на обръщението,* нищо не изменят в това. Най-сетне, в лихвоносния капитал процесът се представя непосредствено като $П—П^1$, като стойност, която като че ли е по-голяма от самата себе си (стр. 117).

II. ПРОТИВОРЕЧИЯ НА ОБЩАТА ФОРМУЛА

Формата на обръщение, чрез която парите стават капитал, противоречи на всички по-рано развити закони за природата на стоката, на стойността, на парите и на самото обръщение. Може ли чисто формалната разлика на обратната поредица да предизвика това?

Нещо повече. Тази обратна поредица съществува само за едно от трите действуващи лица. Като капиталист аз купувам стока от *А* и я препродавам на *В*. *А* и *В* се явяват само като прост купувач и продавач на стоки. В двата случая аз им противостоя само като прост притежател на пари или притежател на стока, по отношение на единия — като купувач или пари, по отношение на другия — като продавач или стока. Но на никого от тях аз не противостоя като капиталист, или като представител на нещо, което е повече от пари или стока. За *А* сделката е започнала с *продажба*. За *В* тя е свършила с *покупка*, т. е. точно така, както в стоковото обръщение. И ако правото ми на принадена стойност се опираше на обратната поредица, *А* би могъл непосредствено да продаде на *В* и тогава шансът за получаване на принадена стойност би отпаднал.

Да приемем, че *А* и *В* купуват един от друг стоки непосредствено. Що се отнася до *потребителната стойност, и двамата* могат да спечелят. *А* може да произведе повече от своята стока, отколкото би могъл да произведе *В* в същото време, и vice versa, при което пак и двамата ще спечелят. Другояче стои работата с *разменната стойност*. Тук се разменят *стойности с равна величина* даже ако между тях се появяват пари като средство за обръщение (стр. 119).

Абстрактно погледнато в простото стоково обръщение освен замяна на една потребителна стойност с друга се извършва само *промяна на формата* на стоката. Доколкото тя обуславя само промяна на формата на своята разменна стойност, тя обуславя, ако явлението протича в *чист* вид, *размяна на еквиваленти*. Наистина стоките могат да се продават по цени, които се отклоняват от техните стойности, но само при нарушаване на закона за стоковата размяна. В чистия си вид тя е размяна на еквиваленти и следователно не е средство за забогатяване (стр. 120).

Оттук — погрешността на всички опити да се извежда принадената стойност от стоковото обръщение. Кондияк. (стр. 121), Нюмен (стр. 122).

Но да приемем, че размяната се извършва не в чист вид и че *се разменят нееквиваленти*. Да приемем, че всеки продавач продава стоките си с 10% над стойността. Всичко си остава по старому: онова, което всеки печели като продавач, отново го губи като купувач. Все едно, че стойността на парите се е изменила с 10%. Същото става, ако *купувачите* купуват всичко с 10% *под* стойността (стр. 123, Торенс).

Приемането, че принадената стойност възниква от надбавка към цените, има за предпоставка съществуването на класа, която

купува, без да продава, т. е. *консумира, без да произвежда,* към която постоянно *даром* се стичат пари. Да продаваш на тази класа стоките над тяхната стойност значи само да си върнеш чрез хитрост част от дадените даром пари (Мала Азия и Рим). При това продавачът винаги все пак остава измамен и не може да стане по-богат, не може да създаде принадена стойност.

Но да приемем случая на *измама. А* продава на *В* вино на стойност 40 ф. ст. в замяна на хляб със стойност 50 ф. ст. *А* е спечелил 10 ф. ст. Но *А* + *В* имат общо само 90 ф. ст. *А* има 50, а *В* само 40; стойността е пренесена, но не е *създадена.* Целокупната капиталистическа класа на дадена страна не може сама да се измами (стр. 126).

И тъй, ако се разменят еквиваленти, не възниква принадена стойност, а ако се разменят нееквиваленти, също не възниква принадена стойност. Стоковото обръщение не създава нова стойност.

Затова тук не се разглеждат най-старите и широко известни форми на капитала, търговският и лихварският капитал. За да се обясни нарастването на стойността на търговския капитал не с проста *измама,* необходими са редица още липсващи тук междинни брънки. Това още повече се отнася до лихварския капитал и до лихвоносния капитал. По-нататък ще се разкрие, че и единият, и другият са само производни форми, както и защо те исторически *предшествуват* съвременния капитал.

Следователно принадената стойност не може да възникне от обръщението. А вън от него? Вън от него стокопритежателят е прост производител на своята стока, чиято стойност зависи от съдържащото се в нея количество негов собствен труд, измерван въз основа на определен обществен закон; тази стойност се изразява в сметни пари, например в цена от 10 ф. ст. Но тази стойност не е едновременно и стойност от 11 ф. ст.; неговият труд създава стойности, но не самонарастващи стойности. Той може да прибави към съществуващата стойност добавъчна стойност, но това става само чрез прибавяне на *добавъчен труд.* И така *вън от сферата на обръщението,* без да влиза в съприкосновение с други стокопритежатели, стокопроизводителят *не може да произведе принадена стойност.*

Ето защо капиталът трябва да възниква *в* стоковото обръщение и същевременно *не* в него (стр. 128).

И тъй: превръщането на парите в капитал трябва да бъде изведено въз основа на закони, иманентни на стоковата размяна, при което за изходна точка служи размяната на еквиваленти. Нашият притежател на пари, който представлява още само какави-

дата на капиталист, трябва да купува стоките по тяхната стойност, да продава по тяхната стойност и все пак в края на процеса да извлича повече стойност, отколкото е хвърлил в него. Превръщането му в пеперуда трябва да се извършва в сферата на обръщението и да не се извършва в тази сфера. Такива са условията на задачата. Hic Rhodos, hic salta!* (стр. 129).

III. ПОКУПКА И ПРОДАЖБА НА РАБОТНАТА СИЛА

Изменението на стойността на парите, на които предстои да се превърнат в капитал, не може да се извършва в самите пари, тъй като при покупката те реализират само цената на стоката, и, от друга страна, докато *остават пари,* не изменят величината на своята стойност и при продажбата също така само превръщат стоката от нейната натурална форма в нейната парична форма. Така че изменението трябва да се извърши в *стоката* от формулата П—С—П; но не в нейната *разменна* стойност, тъй като се разменят еквиваленти; изменението може да възникне само от нейната *потребителна стойност като такава,* т. е. от нейното *потребление.* За тази цел е необходима стока, чиято *потребителна стойност притежава свойството да бъде източник на разменна стойност* — и такава стока съществува: *работната сила* (стр. 130).

Но за да може притежателят на пари да намери на пазара работна сила като *стока,* тя трябва да се продава от собствения ѝ притежател, следователно трябва да бъде *свободна* работна сила. Тъй като и двамата, купувачът и продавачът, като контрагенти са *юридически равноправни лица,* работната сила трябва да бъде продавана само за *определено време,* защото при продажбата en bloc* продавачът престава да бъде продавач, а самият става стока. Но тогава притежателят на работна сила, вместо да има възможност да продава стоки, в които е опредметен неговият труд, трябва по-скоро да бъде в положение, което го принуждава да продава *своята собствена работна сила като стока.* (стр. 131).

За да превърне парите си в капитал, притежателят на пари трябва значи да завари на стоковия пазар *свободен* работник, свободен в двояк смисъл: като свободна личност да разполага

* — Тук е Родос, тук скачай! — из една Езопова басня. *Ред.*
** — изцяло. *Ред.*

със своята работна сила като със *своя* стока и, от друга страна, да няма за продажба *други* стоки, да бъде гол като кол, свободен от всички *вещи,* необходими за реализиране на своята работна сила (стр. 132).

Между впрочем отношението между притежателя на пари и притежателя на работна сила не е естествено или общо за всички времена обществено отношение, а е *историческо* отношение, продукт на много икономически преврати. Икономическите категории, които ние досега разглеждахме, също така носят своя исторически печат. За да стане стока, продуктът не бива да се произвежда вече като непосредствено средство за съществуване. Масата на продуктите може да приема стокова форма само в рамките на *определен,* на *капиталистическия начин на производство,* макар че стоковото производство и обръщение могат вече да съществуват там, където масата на продуктите никога не става стока. Парите ditto* могат да съществуват във всички периоди, които са достигнали известна висота на стоковото обръщение. Отделните парични форми, от простия еквивалент до световните пари, предполагат различни стъпала на развитие въпреки това дори сравнително слабо развито стоково обръщение може да образува всички тези форми. *Капиталът* обаче възниква само при горепоменатото условие и това едничко условие включва цяла световна история (стр. 133).

Работната сила има разменна стойност, която се определя като разменната стойност на всички други стоки: от работното време, необходимо за тяхното производство, следователно и възпроизводство.

Стойността на работната сила е стойността на средствата за живот, необходими за поддържане живота на нейния притежател, и то за поддържането му в нормална работоспособност. Тези необходими средства за живот зависят от *климата, природните условия* и т. н., както и от *исторически* дадения във всяка страна standard of life**. Те се изменят, но за определена страна и за определена епоха те са *дадени.* Освен това те включват средствата за живот на *заместниците*, т. е. на *децата,* така че расата на тия своеобразни стокопритежатели да се увековечава. След това за квалифицирания труд тук влизат и *разходите за обучение* (стр. 135).

Минималната граница на стойността на работната сила е стойността на *физически необходимите средства за живот.* Ако цената на работната сила спадне до този минимум, тя спада под

* — също. *Ред.*
** — стандарт на живота. *Ред.*

своята *стойност*, тъй като последната предполага работна сила от *нормално* качество, а не хилава (стр. 136).

Природата на труда предполага работната сила да се консумира едва *след* сключването на договора, а тъй като при такива стоки парите са най-вече платежно средство, във всички страни с капиталистически начин на производство работната сила се заплаща едва след като тя е вече *функционирала*. Следователно навсякъде *работникът кредитира капиталиста* (стр. 137, 138).

Процесът на консумирането на работната сила е същевременно *процес на производство на стока* и на *принадена стойност* и това консумиране се извършва вън *от сферата на обръщението* (стр. 140).

Глава трета

ПРОИЗВОДСТВОТО НА АБСОЛЮТНА ПРИНАДЕНА СТОЙНОСТ

1. ТРУДОВИЯТ ПРОЦЕС И ПРОЦЕСЪТ НА НАРАСТВАНЕ НА СТОЙНОСТТА

Купувачът на работната сила я консумира, като принуждава нейния продавач да работи. За да произведе стока, този труд преди всичко произвежда потребителна стойност и в това си качество той е независим от специфичното отношение между капиталиста и работника. Описание на трудовия процес като такъв (стр. 141—149).

Трудовият процес на капиталистическа основа има две особености: 1) работникът работи под контрола на капиталиста, 2) продуктът е собственост на капиталиста, тъй като трудовият процес сега е само процес на две купени от капиталиста *неща:* работната сила и средствата за производство (стр. 150).

Но капиталистът иска да произведе потребителната стойност не *като такава,* а само като носител на разменна стойност и специално на *принадена стойност.* При това условие — когато стоката беше единство на потребителна стойност и разменна стойност — трудът става *единство на производствен процес и процес на образуване на стойност* (стр. 151).

И така, трябва да се изследва количеството труд, опредметен в продукта.

Например прежда. Нека за нейното произвеждане да са необходими 10 фунта памук, да кажем за 10 шилинга, и средства на труда, необходимото изхабяване на които в предачния процес е тук накратко обозначено във вид на части от вретената, за 2 шилинга. По този начин в продукта са включени 12 шилинга за средства за производство, и то доколкото 1) продуктът е станал *действителна потребителна стойност,* тук прежда, и доколкото

2) в тези средства на труда е било представено *само* обществено необходимото работно време. Колко се прибавя към памука чрез предачния труд?

Тук следователно трудовият процес се разглежда от съвсем друга страна. В стойността на продукта различните видове труд и на производителя на памука, на производителя на вретената и т. н., и на предача представляват съизмерими части — качествено приравнени на общочовешки необходим, *образуващ стойност* труд — следователно само количествено различими и именно затова *количествено сравними* посредством времетраенето. При предпоставката, че е *обществено-необходимо* работно време, тъй като само то образува стойност.

Да приемем, че еднодневната стойност на работната сила = 3 шилинга и че тая стойност представлява 6 работни часа, че за един час се произвеждат $1^2/_3$ фунта прежда, следователно за 6 часа — 10 фунта прежда от 10 фунта памук (както по-горе), тогава за 6 часа е прибавена стойност от 3 шилинга и стойността на продукта е 15 шилинга (10 шилинга + 2 шилинга + 3 шилинга), или един шилинг и 6 пенса за 1 фунт прежда.

Но тук няма принадена стойност. Това не може да задоволи капиталиста. (Извъртанията на вулгарната икономия ... стр. 157.)

Ние приехме, че еднодневната стойност на работната сила е три шилинга, защото в нея е опредметен $^1/_2$ работен ден, или 6 часа. Но обстоятелството, че *за поддържане живота на работника в течение на 24 часа е необходим само $^1/_2$ работен ден, ни най-малко не му пречи да работи през целия работен ден. Стойността на* работната сила и *стойността, създадена от нея,* са две различни величини. Нейното *полезно* свойство е било само conditio sine qua non*, а решаващо значение е имала тук *специфичната* потребителна стойност на работната сила — да бъде *източник на повече разменна стойност, отколкото тя самата има* (стр. 159).

И тъй, работникът работи 12 часа, изприда 20 фунта памук = 20 шилинга и за 4 шилинга вретена и неговият труд струва три шилинга всичко = 27 шилинга. Но в продукта са опредметени 4 работни дни вретена и памук и 1 работен ден на предача = 5 дни по 6 шилинга = *30 шилинга, които съставляват стойността на продукта. Налице е принадена стойност от 3 шилинга: пари са се превърнали в капитал* (стр. 160). Всички условия на задачата са изпълнени. (Подробности на стр. 160).

Процесът на нарастването на стойността е трудовият процес като процес на образуване стойност, доколкото *е продължен от-*

* — необходимо условие. *Ред.*

вэд онази точка, дето той доставя прост *еквивалент* на заплатената стойност на работната сила.

Процесът на образуване на стойност се отличава от простия трудов процес по това, че последният се разглежда *качествено,* а първият — *количествено,* и при това само доколкото съдържа обществено необходимо работно време (стр. 161. Подробности на стр. 162).

Като единство на трудов процес и процес на *образуване на стойността* производственият процес е *производство на стоки;* като единство на трудов процес и процес на *нарастване на стойността* той е капиталистически процес на производство на стоки (стр. 163).

Свеждане на сложния труд към прост (стр. 163—165).

II. ПОСТОЯНЕН И ПРОМЕНЛИВ КАПИТАЛ

Трудовият процес добавя *нова* стойност към предмета на труда и същевременно *пренася* стойността на предмета на труда върху продукта, като по този начин *я запазва* чрез просто добавяне на нова стойност. Този двоен резултат се постига по следния начин: *специфично полезният, качественият характер* на труда превръща една потребителна стойност в друга потребителна стойност и *запазва с това стойността; а образуващият стойност абстрактно-всеобщ количествен характер* на труда *добавя стойност* (стр. 166).

Например нека производителността на предачния труд да се е увеличила шест пъти. Като *полезен (качествен)* труд той *запазва* за същото време шест пъти повече средства на труда. Но той добавя само същата *нова* стойност, както и досега, т. е. във всеки фунт прежда се съдържа само $^1/_6$ от добавяната по-рано нова стойност. Като *образуващ стойност* труд, той сега извършва не повече, отколкото по-рано (стр. 167). Обратното става, ако производителността на предачния труд не се изменя, но се повишава стойността на средствата на труда (стр. 168).

Средството на труда предава на продукта само *онази* стойност, която то *самото губи* (стр. 169). Но това става в различна степен. Въглищата, смазочните вещества и т. н. се поглъщат напълно. Суровините приемат нова форма. Оръдията, машините и т. н. предават само бавно и на части своята стойност и тяхното изхабяване се изчислява въз основа на опита (стр. 169—170).

При това оръдието постоянно остава *изцяло* в трудовия процес. Следователно тук едно и също оръдие фигурира *изцяло в трудовия процес* и само частично в *процеса на нарастване на стойността,* така че разликата между двата процеса тук се отразява върху предметни фактори (стр. 171). Обратно, суровините, които дават отпадъци, влизат изцяло в процеса на нарастването на стойността и само частично в трудовия процес, тъй като те се появяват в продукта минус отпадъците (стр. 171).

Но средството на труда в никакъв случай не може да предаде *повече* разменна стойност, отколкото то самото е имало — то служи в трудовия процес само като потребителна стойност и затова може да предава на продукта само онази разменна стойност, която то вече е имало по-рано (стр. 172).

Това запазване на стойността донася много на капиталиста и не му струва нищо (стр. 173, 174).

Между впрочем запазилата се стойност само *отново се появява,* тя е вече съществувала и само трудовият процес *добавя нова стойност.* И при това — в капиталистическото производство — *принадена стойност, онова, с което стойността на продукта надминава стойността на погълнатите елементи, които създават продукта* (средства за производство и работна сила) (стр. 175, 176).

С това са охарактеризирани формите на съществуване, които приема първоначалната капиталова стойност, когато тя съблича своята парична форма, като се превръща във фактори на трудовия процес: 1) при покупката на *средства на труда* и 2) при покупката на *работна сила.*

Следователно капиталът, вложен в *средства* на труда, *не* изменя в производствения процес величината на своята стойност; ние го наричаме *постоянен капитал.*

Частта на капитала, вложена в работна *сила,* изменя своята стойност, като произвежда: 1) своята *собствена* стойност и 2) *принадена стойност — променлив капитал* (стр. 176).

(*Постоянен* е капиталът само по отношение специално на дадения производствен процес, в който той не се изменя; той може да се състои от по-голямо или от по-малко количество средства на труда и купените средства на труда могат да се повишават или да спадат по стойност, но това не засяга тяхното отношение към производствения процес (стр. 177). Също така може да се изменя процентното съотношение, в което даден капитал се разпада на постоянен и променлив, но във всеки *даден* случай *c* остава постоянен, а *v* — променлив капитал (стр. 178).

III. НОРМАТА НА ПРИНАДЕНАТА СТОЙНОСТ

$K = 500$ ф. ст. $= \frac{c}{410} + \frac{v}{90}$. В края на трудовия процес, в който v бил превърнат в работна сила, се получава $\frac{c}{410} + \frac{v}{90} + \frac{m}{90} = 590$. Да приемем, че c се състои от суровини за 312 ф. ст., спомагателни материали за 44 ф. ст. и изхабяване на машините за 54 ф. ст. = 410 ф. ст. Нека цялата стойност на машините възлиза на 1 054 ф. ст. Ако мине в сметката *цялата* тази стойност, ще се получи за c 1 410 ф. ст. в двете части на уравнението; принадената стойност както и преди би останала 90 (стр. 179).

Тъй като стойността на c само *отново се появява* в продукта, получената *стойност на продукта* се различава от *новопроизведената стойност,* получена от този процес; последната не съставлява $c + v + m$, а само $v + m$. Така че за процеса на нарастването на стойността величината на c няма значение, т. е. $c = 0$ (стр. 180). Така става и на практика, ако не се взема под внимание търговският начин на смятане, когато например при изчисляване дохода на една страна от нейната промишленост се приспадат внесените суровини (стр. 181). За отношението на принадената стойност към целия капитал необходимото в книга III[206].

И така: нормата на принадената стойност $= m : v$, в случая $90 : 90 = 100\%$.

Работното време, през което работникът възпроизвежда стойността на своята работна сила — при капиталистически или други отношения, — е *необходим* труд, а трудът, който продължава отвъд този предел, който образува принадена стойност за капиталиста, е *принаден труд* (стр. 183—184). Принадената стойност е кристализиран принаден труд и различните обществени формации се различават само по *формата на изцеждане* на принадения труд.

Примери за погрешността да се включва c на стр. 185—196 (Сениър).

Сборът на необходимия труд и принадения труд = *работния ден.*

IV. РАБОТНИЯТ ДЕН

Необходимото работно време е *дадено. Принаденият* труд е *променлива* величина, но в известни граници. Той никога не може да бъде равен на 0, защото тогава престава капиталистическото производство. Той никога не може по физически причини да до-

стигне 24 часа, а освен това максималната граница се влияе и от морални причини. Но тези граници са твърде еластични. Икономическото изискване е работният ден да не бъде по-дълъг от онзи предел, при който работникът се изхабява само нормално. Но кое е *нормално?* Тук се получава антиномия и въпросът може да бъде решен само от силата. Оттук борбата за *нормален работен ден* между работническата класа и класата на капиталистите (стр. 198—202).

Принаденият труд в предишните обществени епохи. Докато разменната стойност не е по-важна от потребителната стойност, принаденият труд е по-лек, например у древните народи; само там, където непосредствено се е произвеждала разменна стойност — злато и сребро, — ужасен принаден труд (стр. 203). Същото в робовладелските Американски щати преди масовото производство на памук за износ. Същото и по отношение на ангарийния труд, например в Румъния.

Ангарийният труд е най-добрият пример за сравнение с капиталистическата експлоатация, тъй като той фиксира и посочва принадения труд като работно време, което трябва специално да се отработи. *Reglement organique*[207] във Влашко (стр. 204—206).

Както последният е положителен израз на ненаситната жажда за принаден труд, така английските *Factory acts** са неин отрицателен израз.

Factory acts. Законът от 1850 г. (стр. 207) установява $10^1/_2$ часа и $7^1/_2$ за съботите = 60 часа седмично. Печалбата на фабрикантите от заобикалянето му (стр. 208—211).

Експлоатацията в *нерегламентираните* или *регламентираните* едва впоследствие промишлени отрасли: *производството на дантели* (стр. 212), *грънчарското производство* (стр. 213), *производството на кибрит* (стр. 214), *производството на тапети* (стр. 214—217), *хлебарството* (стр. 217—222), *железопътните служители* (стр. 223), *модистките* (стр. 223—225), *ковачите* (стр. 226), *дневният и нощният труд на смени:* а) *металургията и металната промишленост* (стр. 227—235).

Тези факти доказват, че капиталът разглежда работника само като *работна сила,* цялото време на когото, доколкото това, макар и временно е възможно, е работно време, че за капиталистите продължителността на живота на работната сила е безразлична (стр. 236—238). Но нима това не противоречи даже на интересите на капиталистите? Как стои работата със замяната на бързо изхабяваните работници? Организираната търговия с роби в Съединените щати издигна бързото изхабяване на робите в икономически

* — фабрични закони. *Ред.*

принцип; също така в Европа притокът на работници от селските окръзи и т. н. (стр. 239) Poorhouse-supply* (стр. 240). Капиталистът вижда само винаги съществуващото на негово разположение свръхнаселение и го използва. Измирането на поколенията не го интересува — après moi le déluge**. *Капиталът е безпощаден към здравето и продължителността на живота на работника, където обществото не го принуждава да държи сметка за тях... а при свободната конкуренция иманентните закони на капиталистическото производство действуват по отношение на отделния капиталист като външен принудителен закон* (стр. 243).

Установяването на *нормален работен ден е резултат на многовековна борба между работниците и капиталистите.*

В началото са се издавали закони за удължаване на работния ден, а сега — за съкращаването му (стр. 244). Първият Statute of labourers*** (23-ят на Едуард II, 1349) под предлог, че чумата така покосила населението, че всеки бил длъжен да работи повече. Затова законът установявал максимума на заплатата и пределите на работния ден. През 1496 г. при Хенрих VII работният ден на земеделските работници и на всички занаятчии (artificers) трябвало да трае през лятото — март до септември — от 5 ч. сутрин до 7—8 ч. вечер с прекъсване от 1 час, 1 1/2 часа и 1/2 час = 3 часа. Зиме — от 5 ч. сутрин, докато се стъмни. Този статут никога не се е прилагал строго. През XVIII век *цялата* седмична работа не била още на разположение на капитала (с изключение на земеделските работници). Виж полемиката от онова време (стр. 248—251). Това се удава едва с едрата промишленост и нещо повече: тя погазва *всички* граници и най-безсрамно експлоатира работниците. Пролетариатът оказал съпротива, щом се опомнил. Петте закона за труда от 1802 до 1833 г. са съществували само на книга, защото нямало инспектори. Едва законът от 1833 г. установява в четири отрасъла на текстилната промишленост нормален работен ден: от 5.30 ч. сутрин до 8.30 ч. вечер, в продължение на който young persons**** от 13 до 18 години могат да работят само 12 часа с прекъсване от 1 1/2 часа, децата от 9 до 13 години — само 8 часа, а нощният труд за децата и малолетните се забранява (стр. 253—255).

Relay system***** и злоупотребите с нея за заобикаляне на закона (стр. 256). Най-сетне, законът от 1844 г. приравнява *жените*

* — доставка на работна сила от домовете за бедни. *Ред.*
** — след мен, ако ще и потоп! *Ред.*
*** — статут на работниците. *Ред.*
**** — малолетните. *Ред.*
***** — системата на смени. *Ред.*

от всички възрасти към малолетните, ограничава труда на децата до 6 $^1/_2$ ч. и обуздава системата на смените. Но затова пък сега се допускат деца от *8 години*. Най-сетне, в 1847 г. се прокарва *закон за 10-часов работен ден* за жените и малолетните (стр. 259). Опити на капиталистите против него (стр. 260—268). Едно опущение в закона от 1847 г. довежда до компромисния закон от 1850 г. (стр. 269), който установява работния ден за жените и малолетните — 5 дена седмично по 10$^1/_2$ ч. и един ден 7 $^1/_2$ = 60 часа седмично, и то между 6 ч. сутринта и 6 ч. вечерта. В останалото законът от 1844 г. за детския труд останал в сила. Изключение прави копринената промишленост (стр. 270). В 1853 г. работното време *на децата* също било ограничено между 6 ч. сутринта и 6 ч. вечерта (стр. 272).

*Printworks Act** от 1845 г. не ограничава почти нищо. Децата и жените могат да работят по 16 часа!

Работилниците за избелване и боядисване бяха подчинени на закона през 1860 г., дантелените фабрики — през 1861 г., грънчарските и много други отрасли — през 1863 г. (същата година бяха издадени специални закони за работилниците за избелване на открито и за хлебарниците) (стр. 274).

Така че едрата промишленост за пръв път създава потребността от ограничаване на работното време, но после се оказва, че същият този прекомерен труд прониква постепенно във всички други отрасли (стр. 277).

По-нататък историята показва, че специално с въвеждането на женския и детския труд *отделният* „свободен“ работник е беззащитен и безсилен спрямо капиталиста и че оттук се разгръща класовата борба между работниците и капиталистите (стр. 278).

Във Франция законът за 12-часовия работен ден за работниците от всички възрасти и във всички отрасли на труда се въвежда едва през 1848 г. (виж обаче на стр. 253 забележката по повод френския закон за детския труд от 1841 г., който едва през 1853 г. бе действително приложен, и то само в Северния департамент). В Белгия пълна „свобода на труда“. В Америка движение за осемчасов работен ден (стр. 279).

По този начин работникът излиза от производствения процес съвсем друг, отколкото беше влязъл в него. Трудовият договор не беше акт на *свободен агент,* времето, за което той е свободен да продава своята работна сила, е време, за което той е *принуден* да я продава, и само посредством *масова съпротива* работниците извоюват *държавен закон,* който възпрепятствува самите тях да

---

* — законът за фабриките за имприминане на басми. *Ред.*

продават и себе си, и потомството си на смърт и робство чрез доброволен договор с капитала. На мястото на пищния каталог на неотчуждаемите права на човека се явява скромната magna charta.* на фабричния закон (стр. 280—281).

V. НОРМА И МАСА НА ПРИНАДЕНАТА СТОЙНОСТ

Заедно с *нормата* на принадената стойност е дадена и нейната *маса*. Ако еднодневната стойност на *една* работна сила е 3 шилинга, а нормата на принадената стойност = 100%, еднодневната й маса е = 3 шилинга за един работник.

I. Тъй като *променливият капитал* е паричният израз на стойността на *всички* използувани едновременно от един капиталист работни сили, *масата* на произведената от тях принадена стойност = на променливия капитал, умножен на нормата на принадената стойност. Двата множителя могат да се изменят и от това могат да възникват различни комбинации. *Масата* на принадената стойност може да расте даже при намаление на променливия капитал, ако се повишава нейната норма, следователно, ако се удължава работният ден (стр. 282).

II. Това повишаване на нормата на принадената стойност има своя *абсолютна граница* в обстоятелството, че работният ден никога не може да бъде удължен до пълни 24 часа и че следователно общата стойност на еднодневния продукт на *един* работник *никога* не може да бъде равна на стойността на 24-часов труд. Така че, за да се получи *същата* маса принадена стойност, променливият капитал може само *в тези предели* да бъде заменен с по-висока експлоатация на труда. Това е важно за обясняване на различни явления, които произтичат от противоречивата тенденция на капитала: 1) *да съкращава* променливия капитал и броя на заетите работници и 2) все пак да произвежда възможно най-голямата маса принадена стойност (стр. 283, 284).

III. Масите на стойността и на принадената стойност, произвеждани от различни капитали, при дадена стойност и еднаква степен на експлоатация на работната сила, *са право пропорционални на величината на променливите части на тези капитали* (стр. 285). Това привидно противоречи на всички факти.

В дадено общество и при даден работен ден принадената стойност може да бъде увеличена само чрез увеличаване броя на

* — Велика харта. *Ред.*

работниците, т. е. на населението, а при даден брой на работниците — само чрез увеличаване на работния ден. Но това има значение само за *абсолютната* принадена стойност.

Сега се оказва, че не *всяка* сума пари може да бъде превърната в капитал, че съществува минимум: разходите за една единична работна сила и за необходимите средства на труда. За да може *самият той* да живее като работник, капиталистът би трябвало при 50% норма на принадената стойност да има вече двама работници и все още не би спестявал нищо. Даже при 8 работници той е все още дребен майстор. Затова през Средните векове хората насилствено са били възпрепятствувани да се превръщат от занаятчии в капиталисти чрез ограничаване броя на калфите, които един майстор е имал право да държи. Минимумът от богатство, което е нужно за създаването на действителен капиталист, се изменя през различните периоди и в различните отрасли на производството (стр. 288).

Капиталът се разви в *командуване над труда* и следи да се работи старателно и интензивно. Освен това той *принуждава* работниците да влагат повече труд, отколкото е необходимо за тяхната издръжка, и по отношение изсмукването на принадена стойност той надминава всички предишни системи на производство, основани върху *пряк* принудителен труд.

Капиталът е приел труда при дадени технически условия и отначало не ги изменя. Ето защо, ако се разглежда производственият процес като *трудов процес,* работникът се отнася към средствата за производство не като към капитал, а като към средства на своята собствена целесъобразна дейност. Но не е така, ако той се разглежда като процес на *нарастване на стойността.* Средствата за производство стават средства за *всмукване на чужд труд.* Сега *вече не работникът употребява средствата за производство, а средствата за производство употребяват работника* (стр. 289). Не той тях... консумира, а те *го консумират* като фермент на своя собствен жизнен процес, а жизненият процес на капитала се състои само в неговото движение *като самонарастваща стойност...* Простото превръщане на парите в средства за производство превръща последните в *правен* титул, в принудителен титул върху *чужд труд и принаден труд.*

Глава четвърта

ПРОИЗВОДСТВО НА ОТНОСИТЕЛНА ПРИНАДЕНА СТОЙНОСТ

I. ПОНЯТИЕТО ОТНОСИТЕЛНА ПРИНАДЕНА СТОЙНОСТ

При даден работен ден принаденият труд може да бъде увеличен само чрез намаляване на *необходимия* труд, а този последният — ако се абстрахираме от понижаването на работната заплата под нейната стойност — може да бъде намален само чрез понижаване стойността на работната сила, следователно чрез понижаване цените на необходимите средства за живот (стр. 291—293). Това от своя страна може да бъде постигнато само чрез *повишаване производителната сила на труда, чрез преврат в самия начин на производство.*

Принадената стойност, произвеждана чрез удължаване на работния ден, е *абсолютна* принадена стойност, а принадената стойност, произвеждана чрез скъсяване на необходимото работно време, е *относителна* принадена стойност (стр. 295).

За да се понижи стойността на работната сила, повишаването на производителната сила на труда трябва да обхване такива отрасли на промишлеността, чиито продукти определят стойността на работната сила — обичайните средства за живот и заместители на последните, техните суровини и т. н. Доказва се как конкуренцията довежда до това, че повишаването на производителната сила се проявява в по-ниски цени на стоките (стр. 296—299).

Стойността на стоката е *обратно пропорционална* на производителната сила на труда. Също така и *стойността на работната сила,* тъй като тя се определя от стокови стойности. Обратно, *относителната принадена стойност е право пропорционална* на производителната сила на труда (стр. 299).

Капиталиста го интересува не *абсолютната* стойност на стоката, а само съдържащата се в нея *принадена стойност.* Реализацията на принадената стойност включва и възстановяването на авансираната стойност. Тъй като съгласно казаното на стр. 299 същият този процес на повишаване производителната сила на труда понижава стойността на стоката и увеличава съдържащата се в нея принадена стойност, става ясно защо капиталистът, когото интересува само производството на разменна стойност, постоянно се стреми към понижаване разменната стойност на стоката (ср. Кене, стр. 300).

И така при капиталистическото производство икономията на труд чрез развитие на неговата производителна сила съвсем няма за цел скъсяване на работния ден. Той дори може да бъде *удължен.* Затова у икономисти от рода на Мак Кълък, Юър, Сениър и tutti quanti* може на една страница да се прочете, *че работникът трябва да бъде благодарен на капитала за развитието на производителните сили,* а на следващата — че *той трябва да докаже тази си благодарност, като занапред работи по 15 часа вместо 10.* Това развитие на производителните сили има за цел само да скъси *необходимия* труд и да удължи труда в полза на капиталиста (стр. 301).

II. КООПЕРАЦИЯ

Съгласно стр. 288 за капиталистическото производство е нужен индивидуален капитал. Достатъчно голям, за да заангажира едновременно по-голям брой работници: лицето, което използва труд, става едва тогава напълно капиталист, когато съвсем е освободено от труд. Дейността на по-голям брой работници в едно и също време, на едно и също поле на труда, за производство на един и същи вид стоки, под командата на един и същ капиталист, образува *исторически и логически изходната точка на капиталистическото производство* (стр. 302).

И тъй, в началото само *количествена* разлика в сравнение с преди, когато *по-малко* работници са били заети от един работодател. Но все пак вече изменение. Многобройността на работниците вече гарантира, че лицето, което ги прилага, *действително* получава *среден труд,* което не става при дребния майстор, който въпреки това трябва да заплаща средната стойност на работната сила.

* — всички подобни. *Ред.*

При дребното производство тези неравенства се компенсират за обществото, но не и за отделния майстор. Следователно *законът за нарастването на стойността* изобщо се реализира напълно за отделния производител едва когато той произвежда *като капиталист,* когато ангажирва едновременно много работници, т. е. когато *от самото начало привежда в движение среден обществен труд* (стр. 303—304).

Но по-нататък: икономия на средствата за производство само чрез едрото производство, намаление на частите от стойността на постоянния капитал, които се пренасят върху продукта, което произтича само от съвместното потребление на средствата за производство в трудовия процес на много работници. По такъв начин *средствата* на труда придобиват обществен характер, още преди самият *процес* на труда да го придобие (досега само паралелност на еднородни процеси) (стр. 305).

Тук икономията на средства за производство трябва да се разглежда само доколкото тя поевтинява стоките и по такъв начин *понижава стойността на работната сила.* Въпросът, как икономията на средствата за производство изменя отношението между принадената стойност и *целия авансиран капитал* $(c+v)$, ще бъде разгледан едва в книга III.[208] Това разкъсване напълно в духа на капиталистическото производство. Тъй като в капиталистическото производство условията на труда самостоятелно противостоят на работника, то и икономията на средства за производство се явява като отделна операция, която не засяга работника и затова е отделена от методите за повишаване производителността на работната сила, консумирана от капитала.

Формата на труда на мнозина, които планомерно и съвместно работят в един и същ трудов процес или в различни, но свързани помежду си трудови процеси, се нарича кооперация (306). (Concours de forces* Детю де Траси).

Механическият сбор на силите на отделни работници съществено се различава от *потенциалната* механическа *сила,* която се развива, когато много ръце едновременно и *заедно действуват* в една и съща неразделна операция (вдигане на тежест и т. н.). Кооперацията създава от самото начало производителна сила, която сама по себе си е *масова сила.*

Освен това в повечето производителни работи вече *самият обществен контакт* поражда *съревнование,* което повишава индивидуалната производителност на отделния работник, така че 12 работници ще произведат за един съвместен работен ден от 144 часа

* — Съединение на сили. *Ред.*

повече продукт, отколкото 12 работници за 12 отделни дни или един работник за 12 работни дни (стр. 307).

Макар мнозина да изпълняват една и съща или еднородна работа, индивидуалният труд на всеки работник може да представлява различна фаза от трудовия процес (верига от хора, които си подават нещо), при което кооперацията също спестява труд. Същото става, ако една постройка се започне едновременно от разни страни. Комбинираният работник, или съвкупният работник, има очи и ръце отпред и отзад, той до известна степен е вездесъщ (стр. 308).

При сложни трудови процеси кооперацията дава възможност да се разпределят отделните процеси, да се извършват едновременно и по този начин да се съкращава работното време, необходимо за произвеждане на целия продукт (стр. 308).

В много отрасли на производството има *критични моменти*, когато са нужни много работници (жътва, лов на селда и т. н.). Тук помага само кооперацията (стр. 309).

От една страна, кооперацията *разширява* производственото поле и затова е необходима за работи, в които се изисква голяма пространствена непрекъснатост на полето на дейност (например пресушаване на блата, строеж на пътища, диги и т. н.). От друга страна, тя го *свива* при концентрация на работници в едно помещение и намалява по този начин разходите (стр. 310).

Във всички тези форми кооперацията е специфичната производителна сила на комбинирания работен ден, обществена производителна сила на труда. Последната произтича от самата кооперация. В планомерния съвместен труд с други работникът излиза от своите индивидуални граници и развива своята родова мощ.

Но наемните работници могат да работят съвместно само когато *един и същ капиталист* едновременно ги използува, плаща им и ги снабдява със средства за производство. Мащабът на кооперацията зависи следователно от това, *колко капитал има един капиталист*. Условието да е налице известен размер капитал, за да се превърне собственикът в капиталист, сега става *материално* условие за превръщането на множество разпокъсани и независими индивидуални трудови процеси в един комбиниран обществен трудов процес.

Точно така и *командуването* на капитала на труда, което досега беше само формална последица от отношението между капиталиста и работника, става сега *необходимо условие* за самия трудов процес; капиталистът представлява именно комбинирането в трудовия процес. В кооперацията *ръководството* на трудовия

процес става *функция на капитала* и като такова придобива специфични характерни черти (312).

Съответно на целта на капиталистическото производство (колкото може по-голямо самонарастване на капитала) това ръководство е същевременно и функция на колкото може по-голямата експлоатация на обществения трудов процес и затова е обусловено от неизбежния антагонизъм между експлоататори и експлоатирани. Освен това то контролира правилното използуване на средствата на труда. Най-сетне, взаимната връзка между функциите на отделните работници лежи *вън от тях,* в капитала, така че тяхното собствено единство им противостои като *авторитет на капиталиста,* като чужда воля. По такъв начин капиталистическото ръководство е *двояко* (1. обществен трудов процес за произвеждане на един продукт, 2. процес на нарастване на стойността на капитал) и по своята форма *деспотично.* Тоя деспотизъм развива сега свои своеобразни форми: капиталистът, който едва-що сам се е освободил от труда, предава сега непосредствения надзор на организирана банда от офицери и подофицери, които сами са наемни работници на капитала. При робството икономистите причисляват тези разходи по надзора към faux frais*, а при капиталистическия начин на производство те направо отъждествяват това ръководство, доколкото то се обуславя от експлоатацията, със същата функция, доколкото тя произтича от природата на обществения трудов процес (313, 314).

Върховното командуване в промишлеността става атрибут на капитала, също както във феодалната епоха върховното командуване във война и в съда е било атрибут на земевладението (стр. 314).

Капиталистът купува 100 отделни работни сили и получава по този начин комбинирана работна сила от 100. Но той *не* заплаща комбинираната работна сила на 100-те. С влизането на работниците в комбинирания трудов процес работниците вече са престанали да принадлежат на самите себе си, те стават принадлежност на капитала. По този начин *обществената производителна сила на труда* се явява *като иманентна производителна сила на капитала* (стр. 315).

Примери на кооперация у древните египтяни и т. н. (стр. 316).

Първобитната кооперация на началните стъпала на културата у ловджийските народи, номадите или в индийските общини почива: 1) върху общата собственост, върху условията на производство, 2) върху самораслата свързаност на отделния индивид с

* — непроизводителни разходи. *Ред.*

племето или с първобитната община. Спорадичната кооперация в древността, в средните векове и в съвременните колонии почива върху прякото господство и насилие, най-често върху робството. Капиталистическата кооперация предполага, напротив, свободния наемен работник. Исторически тя се появява като пряка противоположност на селското стопанство и на независимото занаятчийско производство (в цехова форма или не) и при това като свойствена на капиталистическия производствен процес и отличаваща го историческа форма. Тя е първата промяна, която претърпява трудовият процес вследствие подчиняването му на капитала. По този начин тук се проявяват изведнъж: 1) капиталистическият начин на производство — като историческа необходимост за превръщане на трудовия процес в обществен процес, и 2) тази обществена форма на трудовия процес — като метод на капитала за по-доходна експлоатация на труда чрез повишаване на неговите производителни сили (стр. 317).

В своята *проста* форма, която досега разглеждахме, кооперацията съвпада с производството в по-голям мащаб, но тя не образува трайна, характерна форма на една отделна епоха на капиталистическото производство; тя и сега още съществува там, където капиталът оперира в голям мащаб, но разделението на труда и машините не играят значителна роля. По такъв начин, макар кооперацията да е основна форма на капиталистическото производство, самата нейна *проста* форма се явява като отделна форма наред с нейните други по-развити форми (стр. 318).

III. РАЗДЕЛЕНИЕ НА ТРУДА И МАНИФАКТУРА

Манифактурата, класическата форма на основаната върху разделението на труда кооперация, господствува приблизително от 1550 до 1770 г.

Тя възниква:

1) Или чрез обединяване на различни занаяти, всеки от които изпълнява частична операция (например производство на карети), при което твърде скоро съответният отделен занаятчия губи своята способност да изпълнява *изцяло* своя занаят, но затова пък усъвършенствува своята частична операция. Следователно процесът се превръща в разделяне на целокупната операция на нейните отделни части (стр. 318, 319).

2) Или пък много занаятчии, които извършват една и съща или еднородна работа, се обединяват в една и съща фабрика и

отделните операции, вместо да се извършват последователно от един работник, постепенно се разделят и изпълняват от различни работници едновременно (игли и т. н.). Продуктът сега вече не е произведение на един занаятчия, а произведение на сдружение от занаятчии, всеки от които изпълнява само една частична операция (стр. 319, 320).

И в двата случая резултатът на манифактурата е: *производствен механизъм, чиито органи са хора.* Изпълнението си остава *занаятчийско;* всеки частичен процес, през който преминава продуктът, трябва да бъде изпълним от *ръчен труд,* така че тук е изключен всякакъв *действително научен анализ на производствения процес.* Именно *поради* занаятчийския характер всеки отделен работник е така напълно прикован към една частична функция (стр. 321).

По такъв начин се спестява труд в сравнение със занаятчията и това се засилва чрез предаване на следващото поколение. С това манифактурното разделение на труда съответствува на тенденцията на предишни общества да направят занаятите наследствени — касти, цехове (стр. 322).

Подразделяне на инструментите чрез приспособяването им към различните частични работи — 500 вида чукове в Бирмингам (стр. 323—324).

Разглеждана от гледна точка на *съвкупния* механизъм, манифактурата има две страни: или чисто механично сглобяване на самостоятелни частични продукти (часовник), или редица свързани помежду си процеси в *една* работилница (игла).

В манифактурата всяка група работници доставя на другата група нейния суров материал. Затова основно условие е всяка група да произвежда *в дадено време дадено количество,* така че се създава съвсем друга непрекъснатост, равномерност, еднообразие и интензивност на труда, отколкото дори в кооперацията. *По този начин изискването трудът да бъде обществено-необходим труд тук вече става технологически закон на производствения процес* (стр. 329).

Нееднаквостта на времето, което е нужно за изпълнение на отделните операции, обуславя различните групи работници да имат различна сила и различен брой (в букволеярната на един полировач трябва да има четири леяри и двама, които отделят буквите). По този начин манифактурата създава математически определено съотношение между количествените размери на отделните органи на съвкупния работник и производството може да бъде разширено само като се вземе такъв брой нови работници, който е кратен на цялата група. Към това трябва да се прибави, че

обособяването на известни функции — надзор, превозване материалите от едно място на друго и т. н. — става изгодно само след като се достигне известно равнище на производството (стр. 329, 330).

Съществуват и комбинации от различни манифактури в една обща манифактура, но в нея винаги липсва още действителното технологическо единство, което възниква едва с въвеждането на машините (стр. 331).

В манифактурата доста рано се появяват машини, но спорадично, и те играят само странична роля, например мелници, трошачки на руда и т. н. Главната машина на манифактурата е *комбинираният съвкупен работник,* който притежава много по-високо съвършенство, отколкото предишният единичен занаятчийски работник, и у когото всички несъвършенства, които често по необходимост се развиват у частичния работник, се проявяват като достойнства (стр. 333). Манифактурата развива различия между тези отделни работници, квалифицирани или неквалифицирани, и дори създава истинска йерархия на работниците (стр. 334).

Разделението на труда: 1) общо (на земеделие, промишленост, корабоплаване и т. н.); 2) специално (на видове и подвидове) и 3) единично (в работилницата). Общественото разделение на труда се развива и от различни изходни точки: 1) вътре в семейството и рода имаме естественото разделение на труда според пола и възрастта, което се разширява още и от насилственото поробване на съседни племена (стр. 335); 2) различните общини в зависимост от своето положение, климат, културно равнище произвеждат различни продукти и тези продукти се *разменят там, където общините идват в съприкосновение помежду си* (стр. 336). Размяната с чуждите общини е тогава едно от главните средства за разрушаване на самораслата връзка вътре в собствената община чрез понататъшно развитие на самораслото разделение на труда (стр. 336).

Следователно манифактурното разделение на труда предполага, от една страна, известна степен на развитие на общественото разделение на труда, а, от друга страна, то го развива по-нататък в териториално разделение на труда (стр. 337, 338).

Обаче между общественото и манифактурното разделение на труда винаги съществува разликата, че при първото по необходимост се произвеждат *стоки,* докато при второто частичният работник *не* произвежда стоки. Ето защо при последното съществува концентрация и организация, а при първото — разпокъсаност и безредие на конкуренцията (стр. 339—341).

Относно ранната организация на индийските общини (стр. 341, 342). Относно цеховете (стр. 343, 344). Докато във всички тях съществува разделение на труда в *обществото,* манифактурното разделение на труда е *специфично създание на капиталистическия начин на производство.* В манифактурата, както и в кооперацията, функциониращият работен организъм е *форма на съществуване на капитал.* Производителната сила, която възниква от комбинацията на различни видове труд, се проявява поради това като *производителна сила на капитала.* Но докато кооперацията оставя, общо взето, непроменен начина на труда на отделния работник, манифактурата го революционизира, тя *осакатява* работника; неспособен да произвежда самостоятелен продукт, той е само *принадлежност* към работилницата на капиталиста. Духовните потенции на труда изчезват на страната на многото, за да разширят своя мащаб на страната на отделния. Противопоставянето на работниците духовните потенции на трудовия процес като *чужда собственост и господствуваща над тях сила* е продукт на манифактурното разделение на труда. Този процес на отделяне, който се започва още в кооперацията и се развива в манифактурата, се завършва в едрата промишленост, която отделя науката като самостоятелна производствена сила от труда и я поставя в служба на капитала. (стр. 346).

Цитати[209] (стр. 347).

Манифактурата е, от една страна, определена организация на обществен труд, а, от друга страна, е специфичен *метод за произвеждане на относителна принадена стойност* (стр. 350). За нейното историческо значение — пак там.

Спънки за развитието на манифактурата дори през време на нейния класически период: намаляване броя на необучените работници поради преобладаването на обучените; намаляване труда на децата и жените поради съпротивата на мъжете, позоваване на laws of apprenticeship* до най-последно време, дори където е излишно, постоянно неподчинение на работниците, тъй като съвкупният работник не притежава още независим от работниците скелет — емиграция на работниците (стр. 353, 354).

При това самата манифактура не е била в състояние да извърши преврат в цялото обществено производство или поне да го овладее. Нейната тясна техническа база влиза в противоречие със създадените от нея самата производствени потребности. Машината става необходима, а манифактурата се бе вече научила да ги изработва (стр. 355).

* — законите за чиракуването. *Ред.*

IV. МАШИНИ И ЕДРА ПРОМИШЛЕНОСТ

а) Машините като такива

Докато в манифактурата превратът в начина на производство изхождаше от *работната сила,* тук той изхожда от *средството на труда.*

Всяка развита машинария се състои от 1) двигател, 2) трансмисионен механизъм и 3) инструментална машина (стр. 357).

Промишлената революция от 18 столетие изхожда от *инструменталната машина.* Характерният ѝ признак се състои в това, че инструментът в повече или в по-малко изменена форма преминава от човека към машината, която, функционирайки, привежда инструмента в движение. Дали при това движещата сила е човек или природна сила, това на първо време е безразлично. Специфичната разлика се състои в това, че човек може да *се ползва само от своите собствени органи, докато машината в известни граници може да прилага толкова инструменти, колкото се изискват* (предачният чекрък — 1 вретено, Джени* — 12—18 вретена).

Доколкото промишлената революция обхваща не педала на предачния чекрък, не силата, а вретеното — човекът в началото навсякъде още е едновременно движеща сила и надзирател. Едва революцията в инструменталната машина поражда нуждата от усъвършенствуване на парната машина, а после го и провежда (стр. 359—360 и по-нататък на стр. 361—362).

В едрата промишленост се прилагат два вида машини: или 1) кооперация от еднородни машини (парен тъкачен стан, машини за изготвяне на пликове, които изпълняват работата на цяла редица частични работници чрез комбиниране на различни инструменти) — тук има вече технологическо единство благодарение на предавателния механизъм и двигателя, или 2) система от машини, комбинация от различни частични работни машини (предането). Последната има своята естествена основа в разделението на труда в манифактурата. Но тук вече има съществена разлика. В манифактурата всеки частичен процес трябваше да се приспособява *към работника;* тук това вече не е нужно: трудовият процес може *обективно* да бъде разложен на неговите съставни части, които тогава се предоставят на науката, респективно на основания на нея практически опит за овладяване чрез машини. Тук количественото съотношение между отделните групи работ-

* — предачна машина. *Ред.*

ници се повтаря като съотношение между отделни машинни групи (стр. 363—366).

И в двата случая фабриката образува един *голям автомат* (който впрочем едва в последно време се е усъвършенствувал в тази насока) и това е нейният адекватен облик (стр. 367), а най-съвършеният негов облик е *машиностроителният автомат,* който сне занаятчийската и манифактурната основа на едрата промишленост и едва с това даде завършен облик на машинното производство (стр. 369—372).

Връзка между превратите в отделните отрасли включително и средствата за съобщение (стр. 371).

В манифактурата комбинацията на работниците е субективна, а тук имаме обективен *механичен* производствен организъм, който работникът заварва в готов вид и който може да функционира само при съвместен труд; кооперативният характер на трудовия процес сега е *технологическа необходимост* (стр. 372).

Възникващите от кооперацията и разделението на труда производителни сили не струват нищо на капитала; силите на природата, пàрата, водата също не му струват нищо. Същото нещо може да се каже и за силите, открити от науката. Но последните могат да бъдат реализирани само с помощта на съответен апарат, който може да бъде построен само с големи разходи; а и инструменталните машини струват много повече, отколкото предишните инструменти. Но тези машини имат много по-голяма трайност и много по-голямо производствено поле, отколкото инструментите и поради това прехвърлят върху продукта сравнително много по-малка част от стойността си, отколкото инструментът; ето защо *безплатната служба,* която оказва машината (и която не се появява отново в стойността на продукта), е много по-голяма, отколкото при инструмента (стр. 374, 375, 376).

Поевтиняването вследствие концентрацията на производството е в едрата промишленост много по-голямо, отколкото в манифактурата (стр. 375).

Цените на готовите стоки доказват колко много машината е поевтинила производството и че онази част от стойността, която е пренесена от средствата на труда, относително нараства, но абсолютно намалява. Производителността на машината се измерва със степента, в която тя замества *човешка работна сила.* Примери (стр. 377, 379).

Да приемем, че един парен плуг замества 150 работници, годишната заплата на които възлиза на 3000 ф. ст.; в такъв случай тази годишна заплата представлява *не целият вложен от тях труд,* а само *необходимият* труд, но освен това те влагат и *принаден*

труд. Но ако парният плуг струва 3000 ф. ст., това е паричният израз на *целия* съдържащ се в него труд; а ако машината струва толкова, колкото заместената от нея работна сила, въплътеният в нея човешки труд винаги е *много по-малък* от онзи труд, който тя замества (стр. 380).

Като средство за поевтиняване на производството машината трябва *да струва по-малко труд, отколкото тя замества.* Но *за капитала нейната стойност* трябва да бъде по-малка *от стойността на заместваната от нея работна сила.* Затова в Америка могат да се окажат изгодни такива машини, които не са изгодни в Англия (например каменотрошачки). Затова могат вследствие на известни законодателни ограничения изведнаж да влязат в употреба машини, които дотогава не са били изгодни за капитала (стр. 380—381).

b) Присвояване на работната сила с помощта на машините

Тъй като машинарията сама съдържа силата, която я привежда в движение, стойността на мускулната сила спада. *Женски и детски труд,* незабавно *увеличение броя на наемните работници* чрез включване на неработещите досега като наемници членове на семейството. Поради това *стойността на работната сила на мъжа се разпределя върху работната сила на цялото семейство,* следователно стойността ѝ спада. За да може едно семейство да преживее сега, трябва четирима да доставят на капитала не само труд, но и *принаден труд,* докато по-рано само един. Така от самото начало заедно с разширяването на *материала* за експлоатация се увеличава и *степента* на експлоатацията (стр. 383).

По-рано продажбата и покупката на работната сила беше отношение на *свободни лица,* сега се купуват *малолетни и непълнолетни;* работникът продава сега жената и децата, става *търговец на роби* (примери стр. 384—385).

Физическа деградация. Смъртност на децата работници (стр. 386); също при промишлената система на земеделието Gang-system* (стр. 387).

Морална деградация (стр. 389). Образователни клаузи и съпротива на фабрикантите (стр. 390).

Навлизането на жените и децата във фабриката сломява найсетне *съпротивата на работника мъж срещу деспотизма на капитала* (стр. 391).

* — артелна система. *Ред.*

Ако машината *скъсява* необходимото за произвеждане на някои предмети работно време, в ръцете на капитала тя става най-могъщо средство *за удължаване работния ден далеч отвъд нормалните му предели.* Тя създава, от една страна, *нови условия,* които позволяват на капитала да върши това удължаване, а от друга страна — нови *подбуди* за същото.

Машината е в състояние да се движи непрекъснато и е ограничена само от слабостта и ограничеността на човешката, асистираща работна сила. Една машина, която при 20-часов труд се изхабява за $7^1/_2$ години, поглъща за капиталиста *точно толкова принаден труд,* колкото една машина, която при 10-часов труд се изхабява за 15 години, но в първия случай това става *за половината време* (стр. 393).

При това рискът за морално изхабяване на машината — by superseding* става още по-малък (стр. 394).

Освен това се всмуква по-голямо количество труд *без увеличаване на вложенията* за здания и машини, така че с удължаването на работния ден не само нараства принадената стойност, но и относително се намаляват разходите, необходими за нейното получаване. Това е толкова по-важно, колкото повече преобладава *основният* капитал, какъвто е случаят в едрата промишленост (стр. 395).

През първия период на появата на машината, когато тя има *монополен* характер, печалбите са огромни и затова възниква жажда за още по-голямо, за безмерно удължаване на работния ден. С всеобщото разпространение на машината тази монополна печалба изчезва и се проявява законът, че принадената стойност възниква не от труда, *заместен* от машината, а от труда, прилаган от нея, т. е. от променливия капитал; но при машинното производство последният по необходимост се *съкращава* вследствие на по-големите вложения. Така че в капиталистическото прилагане на машините се съдържа иманентно противоречие: при дадена маса капитал то *увеличава* единия фактор на принадената стойност, нейната *норма, защото намалява* другия фактор — броя на работниците. Това противоречие се проявява веднага щом стойността на произведената от машината стока стане регулираща обществена стойност на тази стока и *подбужда отново към удължаване на работния ден* (стр. 397).

Но машината чрез освобождаване на изместените работници, както и чрез включване на жените и децата, произвежда същевременно *излишно работническо население,* което е принудено да се подчинява на законите, диктувани от капитала. Ето защо

* — чрез замяна. *Ред.*

тя събаря всички морални и естествени граници на работния ден. Оттук и парадоксът, че най-могъщото средство за скъсяване на работното време става най-сигурно средство за превръщане на целия живот на работника и на неговото семейство в работно време, с което разполага капиталът за увеличаване на своята стойност (стр. 398).

Ние вече видяхме как тук настъпва реакцията на обществото чрез установяване на нормалния работен ден и на тази основа се развива сега *интензифицирането на труда* (стр. 399).

Отначало с увеличаване скоростта на машината се увеличаваше интензивността на труда едновременно с удължаването на работния ден. Но скоро настъпва момент, при който двете взаимно се изключват. Иначе стои въпросът при ограничаване на работното време. Интензивността може сега да расте; за 10 часа може да бъде доставено същото количество труд, каквото по-рано се доставяше за 12 часа и повече, по-интензивният работен ден се смята сега като *подигнат в степен* работен ден и трудът се измерва не само по неговата продължителност, но и по неговата интензивност (стр. 400).

По този начин при 5 часа необходим и 5 часа принаден труд може да бъде получена същата принадена стойност, каквато се получава с по-малка интензивност при 6 часа необходим и 6 часа принаден труд (стр. 400).

Как се интензифицира трудът? В *манифактурата*, например в грънчарското производство и др. е доказано (бележка 159), че само скъсяването на работния ден е достатъчно, за да се повиши в огромен размер производителността на труда. При *машинния труд* това изглеждаше много по-съмнително. Но доказателство — Р. Гарднер (стр. 401—402).

Щом скъсяването на работния ден се въведе със *закон*, машината става средство за изстискване на по-интензивен труд от работника било чрез по-голяма скорост, било чрез съкращаване броя на работните ръце по отношение на машините. Примери (стр. 403—407). Едновременно с това става обогатяване и разширяване на фабриката. Доказателства (стр. 407—409).

с) Фабриката като цяло в нейния класически вид

Във фабриката *машината* осигурява целесъобразното ползване на инструмента; следователно тук са отстранени качествените различия на труда, които бяха развити в манифактурата, трудът

тук все повече и повече се *нивелира,* различия остават само по възраст и пол. Разделението на труда тук се свежда до *разпределение на работниците между специфичните машини.* Тук има само разделение между *основни работници,* които действително работят на инструменталните машини, и feeders* (това само за селфактора, в по-малка степен за тънкопредачната машина, още по-малко за парния тъкачен стан); corrected към тях още надзирателите, инженерите, огнярите, механиците, дърводелците и т. н., т. е. онази категория хора, които само външно са присъединени към фабриката (стр. 411—412).

Необходимостта от приспособяване на работника към непрекъснатото движение на автомата изисква обучение от младини, но вече съвсем не както в манифактурата работникът да бъде през целия си живот прикрепен към една частична функция. Може да става смяна на лицата при една и съща машина (relay system) и поради лекостта на обучението работниците могат да се прехвърлят от един вид машини на друг. Работата на помощниците или все повече се опростява, или все повече и повече се поема от машината. Все пак манифактурното разделение на труда отначало продължава да влачи своето съществуване по традиция, а се превръща на свой ред в още по-голямо средство за експлоатация на работната сила на капитала. Работникът става за цял живот част от една частична машина (стр. 413).

Всяко капиталистическо производство — доколкото то е не само трудов процес, но и процес на нарастване стойността на капитала — има това общо, че не работникът използва трудовите условия, а обратно — *трудовите условия използват работника.* Но едва при машинното производство това обръщане на нещата става технологически *осезателна действителност.* Поради своето превръщане в *автомат* средството на труда през време на *самия* трудов процес *противостои на работника като капитал,* като мъртъв труд, който господствува над живата работна сила и я изсмуква. Същото се отнася до духовните потенции на производствения процес, чрез които капиталът господствува над труда... Частичната сръчност на индивидуалния, опустошен от машината работник изчезва като дребна подробност пред науката, пред огромните сили на природата и пред обществения масов труд, въплътен в машинната система (стр. 414, 415).

Казармената дисциплина на фабриката, фабричният кодекс (стр. 416).

Физическите условия във фабриката (стр. 417—418).

---

* — подавачи. *Ред.*

c') или d) Борбата на работниците против фабричната система и машините

Тази борба, която започва от установяването на капиталистическите отношения, се проявява тук преди всичко във формата на бунт против машините като материална основа на капиталистическия начин на производство. Машината за ленти (стр. 419). Лудитите[210] (стр. 420). Едва по-късно работниците започват да различават материалните средства за производство от обществената форма на тяхното използване.

В манифактурата усъвършенствуваното разделение на труда е по-скоро средство, което дава възможност да се заместват работниците (стр. 421). (Отклонение относно изместването в земеделието, стр. 422.) Обаче при машинното производство работникът *действително се измества,* машината направо му конкурира. Ръчните тъкачи (стр. 423). Същото се отнася и до Индия (стр. 424). Това действие е непрекъснато, тъй като машината завладява все нови сфери на производството. Обособеният и отчужден облик, който капиталистическото производство придава на средството на труда по отношение на работника, се развива чрез *машината* до пълна *противоположност* — ето защо сега бунт на работника против средството на труда (стр. 424).

Подробно за изместването на работниците от машината (стр. 425—426). Машината — средство за подавяне съпротивата на работниците срещу капитала (стр. 427—428).

Либералната политическа икономия твърди, че машината, която измествала работници, освобождавала в същото време капитал, който може да заангажира тези работници. Но напротив: всяко въвеждане на машини *обвързва* капитал, намалява неговата *променлива* част, увеличава неговата постоянна част и може следователно само *да ограничи* способността на капитала да заангажира работници. В действителност — и това признават и споменатите апологети — тук се освобождават не капитали, а *средствата за живота* на изместените работници, *тук работникът се освобождава от средствата за живот,* което на езика на апологетите гласи, че *машината освобождава средства за живот за работника* (стр. 429—430).

По-подробно по този въпрос *(много подходящо за „Fortnightly"*)* (стр. 431—432). Неотделимите от капиталистическото прилагане на машините антагонизми *не съществуват за апологета, тъй като не възникват от самата машина, а от нейното капиталистическо прилагане* (стр. 432).

---

* — Виж настоящия том, стр. 303—325. *Ред.*

Машините пряко и косвено разширяват производството и по този начин правят *възможно* увеличаването на предишния брой работници: миньорите, робите в памукопроизводителните щати и т. н. Напротив, поради фабриката за преработка на вълна изместване на шотландци и ирландци от овце (стр. 433—434).

Машинното производство много повече, отколкото манифактурното увеличава *общественото* разделение на труда (стр. 435).

с") или е) Машина и принадена стойност

Първият резултат от машината е *увеличаване на принадената стойност,* а заедно с това и на онази маса продукт, в която тя се въплътява и част от която се консумира от класата на капиталистите и нейните приближени, което означава увеличаване броя на капиталистите; нови потребности от разкош и нови средства за тяхното задоволяване. Нараства *производството на луксозни предмети.* Развиват се и *съобщителните средства* (които обаче поглъщат в развитите страни малко работни сили, доказателства на стр. 436); най-сетне, расте и *класата на прислужниците, съвременните домашни роби,* материал за които доставя *заместването на работниците от машината* (стр. 437). *Статистика.* Икономически противоречия (стр. 437).

Възможността за *абсолютно нарастване* на труда в някой отрасъл на производството вследствие на машината и различните видове на тоя процес (стр. 439—440).

Огромна еластичност, способност за внезапно скокообразно разширяване на едрата промишленост на висока степен на развитие (стр. 441). Въздействие върху страните, произвеждащи суровини. Емиграция вследствие изместването на работници. Международно разделение на труда между промишлените и земеделските страни. Периодичност на кризи и разцвет (стр. 442). Прехвърляне на работниците насам-натам в процеса на това разширяване (стр. 444).

Исторически данни за това (стр. 445—449).

Тъй като покрай изместването на кооперацията и манифактурата от машината (междинни стъпала, стр. 450—451) в духа на едрата промишленост се изменят и промишлените отрасли, които не работят по фабричен начин — домашната промишленост става външно отделение на фабриката (стр. 452). В домашната промишленост и съвременната манифактура експлоатацията е още по-безсрамна, отколкото в същинската фабрика (стр. 453). Примери: лондонските печатници (стр. 453). Книговезниците. Сорти-

рането на парцали (стр. 454). Тухларниците (стр. 455). Съвременната манифактура изобщо (стр. 456). *Домашното производство: плетене на дантели* (стр. 457—459). *Плетене на слама* (стр. 460). Превръщане във фабрично предприятие, когато експлоатацията е достигнала крайния предел: превратът в шивашката промишленост чрез *шевната машина* (стр. 462—466). Ускоряване на този преврат вследствие разпространяването върху тия производства действието на принудителните фабрични закони, които унищожават господствуващата досега рутина, основана върху неограничената експлоатация (стр. 466): *Примери:* Грънчарското производство (стр. 467). *Производството на кибрит* (стр. 468). Понататък действието на фабричните закони върху нередовното работене поради безделничене на работниците, както и поради сезони и моди (стр. 477). Прекомерен труд наред с принудително безделие вследствие на сезонността в домашната промишленост и манифактурата (стр. 471).

Санитарните клаузи на фабричните закони (стр. 473). Клаузите относно възпитанието (стр. 476).

Освобождаване на работниците само поради *възрастта,* щом са пораснали и не подхождат вече за дадената работа, не могат повече да съществуват с детска заплата и освен това не са изучили друга работа (стр. 477).

Ликвидирането на mysteries* и на традиционната закостенялост на манифактурата и занаятчийството от едрата промишленост, която превръща производствения процес в съзнателно приложение на природните сили. Поради това само тя, за разлика от всички предишни форми, е *революционна* (стр. 479). Но като капиталистическа форма тя *запазва за работника* закостенялото разделение на труда, а тъй като тя ежедневно преобразува базата на това разделение на труда, това се отразява гибелно върху работника. От друга страна, именно тук, в тази необходима смяна на дейностите на един и същ работник, се крие изискването за колкото може по-голяма многостранност на работника и възможността за социална революция (стр. 480—481).

Необходимостта от разпростиране действието на фабричното законодателство и върху всички нефабрични отрасли (стр. 482 и сл.). Законът от 1867 г. (стр. 485). Мините (забележката, стр. 486 и сл.).

Концентриращото влияние на фабричните закони, общо разпространение на фабричното производство и заедно с него на класическата форма на капиталистическото производство, изостря-

* — Занаяти с професионална тайна. *Ред.*

не на присъщите му противоречия, назряване на елементите за сваляне на старото и на елементите за създаване на новото общество (стр. 488—493).

Земеделие. Тук изместването на работниците от машините още по-остро. Замяната на селянина от наемния работник. Унищожаването на селската домашна манифактура. Изострянето на противоречията между града и селото. Разединяване и отслабване на селските работници, докато градските работници се концентрират; затова заплатата на земеделските работници спада до минимум. Заедно с това *хищническо ограбване на земята:* венец на капиталистическия начин на производство е подравянето на *източника на всяко богатство:* земята и работника (стр. 493—496).*

---

* — По-нататък в ръкописа е дадено заглавието на следващата глава: „Глава пета. По-нататъшни изследвания за производството на принадената стойност" и с това ръкописът прекъсва. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

РЕЦЕНЗИЯ ЗА ПЪРВИ ТОМ НА „КАПИТАЛЪТ“ ОТ К. МАРКС ЗА СПИСАНИЕ „THE FORTHNIGHTLY REVIEW“[211]

КАРЛ МАРКС ЗА КАПИТАЛА*

В своите изследвания на паричното обръщение г-н Томас Тук изтъква факта, че когато функционират като капитал, парите се стичат обратно към своята изходна точка, докато това не става с парите, които функционират само като средство за обръщение[212]. Това различие (което впрочем бе установено значително по-рано от сър Джеймс Стюарт) служи на г-н Тук само като едно звено в неговата аргументация против привържениците на теорията за „currency“ относно влиянието на количеството на книжните пари върху цените на стоките.[213] Нашият автор, напротив, прави от това различие изходна точка на своето изследване на природата на самия капитал и особено на въпроса: как парите, тази самостоятелна форма на стойността, се превръщат в капитал?

Всички видове капиталисти, казва Тюрго, имат това общо, че *купуват, за да продават;* техните покупки са аванс, който впоследствие се връща към тях.[214]

Покупка с цел за продажба — това е всъщност сделката, в която парите функционират като капитал и която обуславя тяхното връщане към изходната им точка, за разлика от *продажбата с цел за покупка,* когато парите *могат* да функционират само като средство на обръщение. По такъв начин се вижда, че различният ред, по който актовете на продажба и покупка следват един след друг, придава на парите две различни форми на обръщение. За илюстриране на тези два процеса нашият автор дава следните формули.

* Das Kapital, von Karl Marx. Erster Band. Hamburg, Meissner, 1867. *Ред.*

Продажба с цел за покупка: стоката *С* се разменя срещу парите *П*, които отново се разменят срещу друга стока *С*, или: *С—П—С*.

Покупка с цел за продажба: парите се разменят срещу стока, а тази последната отново се разменя срещу пари: *П—С—П*.

Формулата *С—П—С* изразява простото стоково обръщение, в което парите функционират като средство за обръщение, като пари. Тази формула се анализира в първата глава на разглежданата от нас книга[215], в която се съдържа нова и много ясна теория на стойността и парите, извънредно интересна в научно отношение, но която тук не разглеждаме, тъй като тя, общо взето, не е важна за онова, което считаме за основно във възгледите на Маркс за капитала.

Формулата *П—С—П*, от друга страна, изразява оная форма на обръщение, в която пари се превръщат в капитал.

Процесът на покупка с цел за продажба: *П—С—П* може очевидно да бъде сведен до П—П; той е косвена размяна на пари срещу пари. Да приемем, че аз купувам памук за 1000 фунта стерлинги и го продавам за 1 100 ф. ст.; тогава *в последна сметка* аз съм разменил 1000 ф. ст. срещу 1100, пари срещу пари.

Ако този процес винаги би се свеждал до възвръщането на оная парична сума, която съм авансирал, той би бил безсмислен. Но дали търговецът, който е авансирал 1000 ф. ст., реализира 1 100 ф. ст. или 1 000 ф. ст., или дори само 900 ф. ст., неговите пари са извършили съвсем различно движение от онова, което е изразено с формулата *С—П—С* и което означава продажба с цел за покупка, продажба на онова, което не ви е нужно, за да може да си купите онова, което ви е нужно. Да сравним тези две формули.

Всеки процес се състои от две фази или два акта и тези два акта са тъждествени в двете формули; но между самите тези два процеса има голяма разлика. В *С—П—С* парите са само посредник; стоката, потребителната стойност, е изходната и крайната точка. В *П—С—П* стоката е междинно звено, докато парите са началото и краят. В *С—П—С* парите са окончателно изразходвани; в *П—С—П* те са само авансирани с намерение да бъдат получени обратно. Те се връщат към своята изходна точка и тук имаме първото осезателно различие между обръщението на пари като *средство за обръщение* и обръщението на пари като *капитал*.

В процеса на продажбата с цел за покупка *С—П—С* парите могат да се върнат към своята изходна точка само чрез повтаряне на целия процес, чрез продаване на нови стоки. Затова възвръщането е независимо от самия процес. А в процеса *П—С—П*

това възвръщане е необходимост и е предвидено от самото начало; ако не се състои, някъде е имало задръжка и процесът остава незавършен.

Продажбата с цел за покупка има предвид придобиването на *потребителна* стойност; покупката с цел за продажба — придобиване на *разменна* стойност.

Във формулата *С—П—С* двата крайни члена, изразено икономически, са тъждествени. Те и двата са стоки; освен това те имат количествено една и съща стойност, тъй като цялата теория на стойността изхожда от предпоставката, че по правило се разменят само еквиваленти. Същевременно тези два крайни члена С—С са качествено различни потребителни стойности, които именно затова се разменят. В процеса *П—С—П* цялата операция изглежда на пръв поглед безсмислена. Да се разменят 100 ф. ст. срещу 100 ф. ст., и при това по околен път, изглежда абсурд. Една парична сума може да се различава от друга парична сума само по своята величина. Затова *П—С—П* може да има някакъв смисъл само при количествена разлика между своите крайни членове. От обръщението трябва да бъдат извлечени повече пари, отколкото са били хвърлени в него. Памукът, купен за 1000 ф. ст., е продаден за 1100 ф. ст. = 1000 ф. ст. + 100 ф. ст.; формулата, която изразява този процес, се превръща по този начин в *П — С — П', където П' = ΔП + ΔП, П* плюс прираст. Марке нарича тези *ΔП*, този прираст, *принадена стойност.** Първоначално авансираната стойност не само се запазва, но и прибавя към себе си известен прираст, тя *поражда стойност и този именно процес превръща парите в капитал.*

Във формулата на обръщение *С—П—С* крайните членове, разбира се, също *могат* да се различават по стойност, но това обстоятелство тук е съвсем несъществено, формулата не става абсурдна, ако двата крайни члена са еквиваленти. Напротив, това е условие за нейния нормален характер.

Повтарянето *С—П—С* е ограничено от обстоятелства, които лежат извън самия процес на размяна: от потребностите на потреблението. Но в *П—С—П* началото и краят са тъждествени по качество и именно поради този факт това движение е или може да бъде безкрайно. Няма съмнение, че *П +Δ П* количествено се отличава от *П;* но това все пак е само ограничена парична сума. Ако бъде изразходвана, тя престава да бъде капитал; ако бъде изтеглена от обръщението, тя замръзва във вид на съкровище.

* Във всички случаи, когато думата *„стойност"* тук е употребена без определение, тя винаги означава *разменна стойност.*

Щом веднъж е дадена потребността, стойността да поражда стойност, тази потребност съществува както за *П'* така и за *П*. Движението на капитала става постоянно и безкрайно, защото на края на всеки отделен процес целта остава непостигната, както и преди. Провеждането на този безкраен процес превръща притежателя на пари в *капиталист*.

Формулата *П—С—П* изглежда приложима само към търговския капитал. Но и промишленият капитал представлява пари, които се разменят срещу стоки и отново се разменят срещу повече пари. Без съмнение в този случай между покупката и продажбата има редица междинни операции, които се извършват извън сферата на обръщението, но те нищо не изменят в същността на процеса. От друга страна, ние виждаме същия процес в неговата най-съкратена форма в лихварския капитал. Тук формулата се свежда до *П—П'*, към стойност, която като че ли е по-голяма от самата себе си.

Но откъде се взема този прираст на *П*, тази принадена стойност? Нашите предшествуващи изследвания на характера на стоките, на стойността, на парите и на самото обръщение не само не обясняват това, но сякаш дори изключват всяка форма на обръщение, която в резултат води към такова нещо като принадена стойност. Цялата разлика между стоковото обръщение (*С—П—С*) и обръщението на пари като капитал (*П—С—П*) се състои сякаш само в обратната последователност на процеса. Но как това изменение на последователността може да даде такъв странен резултат?

Нещо повече. Тази обратна последователност съществува само за *единия* от тримата участници в процеса. Като капиталист аз купувам стока от *А* и я препродавам на *В*. *А* и *В* се явяват като прости купувачи и продавачи на стоки. Самият аз при покупката от *А* се явявам само като притежател на пари, а при продажбата на *В* — като притежател на стока; но в нито една от тези сделки аз не се явявам като капиталист, като представител на нещо, което е *повече* от пари или стока. За *А* сделката е започнала с продажба, за *В* тя е започнала с покупка. И ако от моя гледна точка тук има обратна последователност на формулата *С—П—С*, то от тяхна гледна точка това не е така. Освен това нищо не може да попречи на *А* да продаде своята стока на *В* без моето посредничество и в такъв случай няма изгледи за някаква принадена стойност.

Да приемем, че *А* и *В* купуват непосредствено един от друг онова, което им е необходимо. Доколкото става дума за потребителна стойност, те и двамата могат да спечелят. *А* може би е

дори в състояние да произведе повече от своята специална стока, отколкото може да произведе в същото време В, и vice versa,* в който случай и двамата биха спечелили. Другояче стои въпросът с разменната стойност. В последния случай се разменят равни количества стойност независимо от това, дали пари служат за посредник или не.

Абстрактно погледнато, т. е. след като се изключат всички обстоятелства, които не произтичат от иманентните закони на простото стоково обръщение, в това просто стоково производство освен заменянето на една потребителна стойност с друга се извършва само промяна на формите на стоката. *Същата* разменна стойност, същото количество опредметен обществен труд, остава в ръцете на стокопритежателя било във вид на самата стока, било във вид на парите, за които тя е продадена, или във вид на друга стока, купена за тия пари. Тази промяна на формите сама по себе си толкова малко представлява изменение на размера на стойността, колкото размяната на една банкнота от 5 ф. ст. срещу 5 соверена**. Доколкото става само промяна на *формите* на разменната стойност, тук трябва да се извършва размяна на еквиваленти — поне когато процесът се извършва в чист вид и при нормални условия. Стоките *могат* да бъдат продадени по цени, които са по-високи или по-ниски от тяхната стойност, но само при нарушение на закона за стоковата размяна. Следователно в своята чиста и нормална форма стоковата размяна не е средство за създаване на принадена стойност. Оттук произтича грешката на всички икономисти, които се опитват да изведат принадената стойност от стоковата размяна, като например Кондияк.

Но да приемем, че процесът се извършва не при нормални условия и че се разменят нееквиваленти. Нека всеки продавач продава например своята стока с 10% над нейната стойност. *Caeteris paribus**** всеки от тях губи като купувач онова, което е спечелил като продавач. Ще се получи същото, което би се получило, ако стойността на парите би спаднала с 10%. Обратното, но със същия резултат ще стане, ако всички купувачи купуват своите стоки с 10% под тяхната стойност. Ние нито на косъм няма да се приближим до разрешението, ако приемем, че всеки стокопритежател като производител продава стоките над тяхната стойност и като потребител ги купува над тяхната стойност.

Последователните защитници на илюзията, че принадената стойност възниква вследствие на номинална надбавка към цената

* — обратно. *Ред.*

** Соверен — английска златна монета от 1 ф. ст. *Бълг. ред.*

*** При равни други условия. *Ред.*

на стоките, винаги предполагат съществуването на една класа, която купува, без никога да продава, която консумира, без да произвежда. На сегашния стадий на нашето изследване съществуването на такава класа е още необяснимо. Но да приемем, че има такава. Откъде тогава тази класа взема пари, за да купува постоянно? Очевидно от стокопроизводителите въз основа на някакви титули на право или власт, без размяна. Да продаваш на такава класа стоки над тяхната стойност, значи само да получиш обратно част от ония пари, които си дал безвъзмездно. Така градовете на Мала Азия, плащайки данък на римляните, получавали обратно част от тия пари, мамейки римляните в търговията, но все пак тия градове оставали в загуба. Така че това не е метод за създаване на принадена стойност.

Да вземем един случай на измама. *А* продава на *В* вино на стойност 40 ф. ст. и получава в замяна ръж на стойност 50 ф. ст. *А* е спечелил 10 ф. ст., а *В* е загубил 10 ф. ст., но те общо, както и преди, имат само 90 ф. ст. Стойността е преместена, но не е създадена. Целокупната класа на капиталистите на известна страна не може да увеличи своето общо богатство чрез взаимно измамване.

Следователно: ако се разменят еквиваленти, не възниква принадена стойност, а ако се разменят нееквиваленти, също така не възниква принадена стойност. Стоковото обръщение не създава нова стойност. Затова тук не се разглеждат двете най-стари и най-широко известни форми на капитала: търговският капитал и лихварският капитал. За да се обясни присвояването на принадена стойност от тия две форми на капитала не като резултат от проста измама, са необходими редица междинни звена, които още не са налице на този стадий на изследването. По-нататък ще видим, че те и двете са само производни форми, и ще установим защо те се появяват исторически много по-рано от съвременния капитал.

Следователно принадената стойност не може да възникне от стоковото обръщение. Но може ли да възникне тя вън от обръщението? Вън от обръщението стокопритежателят е просто производител на стока, чиято стойност се определя от количеството на съдържащия се в нея труд, измерван съгласно определен обществен закон. Тази стойност е изразена в сметни пари, да речем, в цена от 10 ф. ст. Но тази цена от 10 ф. ст. не е едновременно и цена от 11 ф. ст.; трудът, който се съдържа в стоката, създава стойност, но не стойност, която поражда нова стойност; той може да прибави нова стойност към съществуващата стойност, но само чрез прибавяне на нов труд. Но как в такъв случай стокопритежателят може вън от сферата на обръщението, без да влиза в досег с други стокопритежатели, как може той да произвежда при-

надена стойност или, с други думи, да превръща стоки или пари в капитал?

„Така че капитал не може да възникне от обръщението, но също тъй не може да възникне *извън* обръщението. Той трябва да възникне в обръщението и същевременно *не* в него... Превръщането на парите в капитал трябва да бъде изведено въз основа на закони, които са иманентни на стоковата размяна, така че за *изходна точка да важи размяната на еквиваленти.* Нашият притежател на пари, който е още какавида на капиталист, трябва да купува стоките по тяхната стойност, да ги продава по стойността им и все пак в края на процеса да извлече повече стойност, отколкото е вложил в него. Превръщането му в пеперуда трябва да се извърши в сферата на обръщението и същевременно *не* в сферата на обръщението. Това са условията на проблемата Hic Rhodus, hic salta!"* [176—177]**

Да преминем сега към решението:

Изменението на стойността на парите, които трябва да се превърнат в капитал, не може да стане в самите пари, защото като покупателно средство и като платежно средство те *реализират* само цената на стоката, която купуват или заплащат, докато запазвайки своята собствена форма, те се превръщат във вкаменелост с неизменна величина на стойността. Също така това изменение не може да произлезе от втория акт на обръщението, от препродаването на стоката, защото този акт само превръща стоката от натуралната ѝ форма обратно в паричната форма. *Следователно изменението трябва да се извърши в самата стока,* която се купува в първия акт *П—С,* а не в нейната стойност, тъй като се разменят еквиваленти и стоките се заплащат по техните стойности. *Така че изменението може да възникне само от нейната потребителна стойност като такава*, т. е. от *нейното потребление.* За да може да извлече стойност от потреблението на дадена стока, нашият притежател на пари трябва да има щастие да открие вътре в сферата на обръщението, т. е. на пазара, такава стока, *чиято потребителна стойност да притежава своеобразното свойство да бъде източник на стойност, т. е. такава стока, чието фактическо потребление да представлява процес на овеществяване на труда, т. е. процес на създаване на стойност.* И притежателят на пари намира на пазара такава специфична стока: работоспособността, или *работната сила.*

Под работна сила, или работоспособност, ние разбираме сбора от физически и умствени способности, с които разполага организ-

* — Тук е Родос, тук скачай! *Ред.*

** В квадратни скоби са посочени страниците на т. 23 на второто руско издание на Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс. *Ред.*

мът, живата личност на един човек, и които той поставя в движение винаги, когато произвежда някакви потребителни стойности.

Но за да може притежателят на пари да намери на пазара работната сила като стока, трябва да бъдат изпълнени различни условия. Размяната на стоки сама по себе си не съдържа никакви други отношения на зависимост освен ония, които произтичат от нейната собствена природа. При тази предпоставка работната сила може да се появи на пазара като стока само доколкото и защото нейният собствен притежател, лицето, чиято работна сила е тя, сам я предлага или продава като стока. За да може нейният притежател да я продаде като стока, той трябва да разполага с нея, т. е. да бъде свободен собственик на своята работоспособност, на своята личност. Той и притежателят на пари се срещат на пазара и влизат помежду си в отношения като равноправни стокопритежатели, различаващи се само по това, че единият от тях е купувач, а другият — продавач... За да се продължава това отношение, собственикът на работната сила трябва винаги да я продава само за определено време, защото ако я продаде изцяло, веднъж завинаги, той ще продаде самия себе си, ще се превърне от свободен човек в роб, от стокопритежател в стока... Второто съществено условие, за да може притежателят на пари да намери работната сила на пазара като стока, е следното: нейният притежател трябва да бъде лишен от възможността да продава стоки, в които е овеществен неговият труд, и да бъде, напротив, принуден да продава като стока самата своя работна сила, която съществува само в неговия жив организъм.

За да може някой да продава стоки, различни от неговата работна сила, той трябва, разбира се, да притежава средства за производство, напр. суровини, работни инструменти и т. н. Той не може да направи обуща без кожа. Освен това той има нужда от средства за живот. Никой, дори музикантът на бъдещето, не може да се храни с продуктите на бъдещето, значи не може да се храни с потребителни стойности, чието производство още не е завършено и — както още от първия ден от своето появяване на земята — човек трябва и сега всеки ден да консумира, преди да е започнал да произвежда и през времето, когато произвежда. Щом продуктите се произвеждат като *стоки,* те трябва да бъдат продавани, след като са произведени, и могат да задоволяват потребностите на производителя едва след продажбата. Към времето за производството се прибавя и времето, необходимо за продажбата.

Така че за да превърне парите си в капитал, притежателят на пари трябва да намери на стоковия пазар *свободен работник,* свободен в двояк смисъл: че като свободна личност разполага с работ-

ната си сила като със своя стока и че, от друга страна, той няма за продан никаква друга стока, че е напълно лишен и свободен от всички предмети, нужни за практическото прилагане на неговата работна сила.

Притежателят на пари, който заварва трудовия пазар като един особен отрасъл на стоковия пазар, не се интересува от въпроса, защо този свободен работник му противостои в сферата на обръщението. Засега този въпрос не интересува и нас. Ние се придържаме към този факт теоретически, както притежателят на пари се придържа към него практически. Но едно е ясно. Природата не създава на едната страна притежатели на пари и стоки, а на другата — притежатели само на работна сила. Това отношение не е нито създадено от природата, нито пък е такова обществено отношение, което е общо за всички исторически периоди. Очевидно то самото е резултат на едно предшествуващо историческо развитие, продукт на много икономически преврати, на залеза на цялата редица по-стари формации на общественото производство.

И икономическите категории, които разглеждахме по-рано, носят своя исторически отпечатък. Съществуването на продукта като стока предполага определени исторически условия. За да стане стока, продуктът не трябва да бъде произведен като непосредствено средство за съществуването на самия производител. Ако ние бяхме изследвали при какви условия всички или поне повечето продукти приемат формата на стока, щяхме да открием, че това става само въз основа на един съвсем специфичен начин на производство, а именно *капиталистическия*. Но едно такова изследване не влизаше в непосредствения анализ на стоката. Стоково производство и стоково обръщение може да има независимо от това, че преобладаващата маса от продуктите, предназначени за непосредствено задоволяване на собствените нужди, не се превръща в стоки, и следователно общественият производствен процес още не е напълно подчинен на господството на разменната стойност. Ако разгледаме парите, ще видим, че те имат за предпоставка известно развитие на стоковата размяна. Различните парични форми като прост стоков еквивалент, средство за обръщение, платежно средство, съкровище и световни пари означават — ако съдим по различния обсег или по относителното преобладаване на една или друга от тези функции — твърде различни стъпала на обществения производствен процес. И все пак опитът показва, че е достатъчно едно сравнително слабо развито стоково обръщение, за да се образуват всички тези форми. Другояче стои въпросът с капитала. Историческите условия на неговото съществуване съвсем не се изчерпват с наличността на стоковото и паричното обръ-

щение. Той възниква само там, където притежателят на средства за производство и на средства за живот намира на пазара свободния работник като продавач на своята работна сила и това единствено историческо условие включва в себе си цяла световна история. Затова капиталът със самото си възникване възвестява нова епоха на обществения производствен процес" [177—181].

Да разгледаме сега тази особена стока — работната сила. Подобно на всички други стоки тя притежава разменна стойност; тази стойност се определя като стойността на всички други стоки: от работното време, необходимо за нейното производство, а следователно и възпроизводство. Стойността на работната сила представлява стойността на средствата за живот, необходими за поддържане на нейния притежател в нормална работоспособност. Тези средства за живот зависят от климата и другите природни условия, както и от равнището на живота, исторически установено във всяка страна. Те се изменят, но за дадена страна и за дадена епоха те са дадени. Освен това те включват и средствата за живот за заместниците на изхабените работници, т. е. за техните деца, така че този особен вид стокопритежатели да може да увековечи себе си. Те включват освен това за квалифицирания труд разходите за обучение.

Минималната граница на стойността на работната сила е стойността на физически необходимите средства за живот. Ако цената ѝ спадне до този минимум, тя спада под нейната стойност, тъй като последната предполага работна сила от нормално качество, а не непълноценна.

От природата на труда следва, че работната сила се употребява едва *след* като е била продадена, и във всички страни с капиталистически начин на производство трудът бива заплащан, след като е бил вложен. По такъв начин навсякъде работникът кредитира капиталиста. Маркс привежда от парламентарни документи някои интересни примери за практическите последици от този, отпускан от работника кредит; за запознаване с тях ние отпращаме читателя към самата книга.

Потребявайки работната сила, нейният купувач произвежда едновременно стоки и принадена стойност, но за да изследваме това, трябва да напуснем сферата на обръщението и да преминем в сферата на производството.

Тук веднага установяваме, че процесът на труда има двояк характер. От една страна, той е прост процес на производство на потребителни стойности; като такъв той може и трябва да е присъщ на всички исторически форми на съществуване на обществото; от друга страна, този процес протича при специфичните условия

на капиталистическото производство, както вече изтъкнахме погоре. Сега предстои да изследваме това.

Трудовият процес върху капиталистическа основа има две особености. Първо, работникът работи под контрола на капиталиста, който следи нищо да не се прахосва и за всеки индивидуален продукт на труда да се изразходва не повече от обществено-необходимото количество труд. Второ, продуктът е собственост на капиталиста, тъй като самият трудов процес се извършва между две принадлежащи му неща: работната сила и средствата на труда.

Потребителната стойност интересува капиталиста само доколкото тя е въплъщение на разменна стойност и преди всичко на принадена стойност. Неговата цел е да произведе стока, чиято стойност да е по-висока от стойностната сума, вложена в нейното производство. Но как може да се направи това?

Да вземем някаква стока, например памучна прежда, и да разгледаме количеството труд, което се съдържа в нея. Да приемем, че за произвеждане на 10 фунта прежда са необходими 10 фунта памук на стойност 10 шилинга (като не вземаме под внимание отпадъците). Освен това необходими са определени средства на труда: парна машина, дараци и други машини, каменни въглища, смазочни материали и т. н. За по-просто ще наречем всичко това „вретена" и ще приемем, че износването, каменните въглища и т. н., необходими за изпридане на 10 фунта прежда, представляват 2 шилинга. Следователно имаме 10 шилинга за памук + 2 шилинга за вретена = 12 шилинга. Ако 12 шилинга представляват продуктът на 24 работни часа, или на два работни дни, тогава памукът и вретената в преждата въплъщават труда на два работни дни. Но колко се е прибавило чрез преденето?

Да приемем, че стойността на работната сила per diem* възлиза на 3 шилинга и че тия 3 шилинга представляват шестчасов труд. По-нататък, че на един работник са необходими шест часа, за да изпреде 10 фунта прежда. В такъв случай 3 шилинга са прибавени към продукта чрез труда; стойността на 10 фунта прежда е равна на 15 шилинга, или 1 шилинг и 6 пенса за фунт.

Този процес е много прост, но от него не възниква принадена стойност. И не може да бъде така, тъй като в капиталистическото производство нещата не стават така просто.

„При продажбата на работната сила ние приехме, че нейната *еднодневна* стойност е равна на 3 шилинга, че в последните са въплътени 6 работни часа... Обстоятелството, че за поддържане на

* — на ден. *Ред.*

живота на работника в продължение на 24 часа е нужен *половин* работен ден, никак не му пречи да работи *цял* ден. Следователно стойността на работната сила и стойността, създавана в процеса на нейното потребление, са две различни величини. Именно тази разлика в стойността е имал предвид капиталистът, когато е купувал работната сила. Нейното полезно свойство да произвежда прежда или обувки е било само conditio sine qua non*, тъй като трудът трябва да бъде изразходван в полезна форма, за да образува стойност. Решаваща е била обаче специфичната потребителна стойност на тази стока — нейното свойство да бъде източник на стойност, и то на по-голяма стойност, отколкото тя самата има. Това е специфичната услуга, която капиталистът очаква от нея. И при това той постъпва съобразно с вечните закони на стоковата размяна. И наистина продавачът на работната сила, както и продавачът на всяка друга стока, реализира нейната разменна стойност и отчуждава нейната потребителна стойност. Той не може да получи едната, без да даде другата. Потребителната стойност на работната сила, самият труд, не принадлежи на своя продавач, също както потребителната стойност на продаденото дървено масло не принадлежи на търговеца на масло. Притежателят на пари е заплатил еднодневната стойност на работната сила; затова на него принадлежи нейното потребление в течение на един ден, еднодневният труд. Обстоятелството, че еднодневната издръжка на работната сила струва само половин работен ден, макар че тя може да действува, да работи цял ден, че поради това стойността, която създава нейното потребление в продължение на един ден, е два пъти по-голяма от нейната собствена еднодневна стойност, е особено щастие за купувача, но съвсем не е несправедливост спрямо продавача.

И така работникът работи 12 часа, изработва 20 фунта прежда, която представлява 20 шилинга памук и 4 шилинга вретена и т. н., и неговият труд струва 3 шилинга, всичко 27 шилинга. „Ако 10 фунта памук всмукваха 6 работни часа и се превръщаха в 10 фунта прежда, то 20 фунта памук ще погълнат 12 работни часа и ще се превърнат в 20 фунта прежда. Да разгледаме продукта на удължения трудов процес. В 20 фунта прежда сега са овеществени 5 работни дни — 4 в употребения памук и вретена и 1, погълнат от памука през време на процеса на преденето. Но паричният израз на 5 работни дни е 30 шилинга, или 1 ф. ст. и 10 шилинга. Следователно това е цената на тия 20 фунта прежда. Фунтът прежда струва, както и преди, 1 шилинг и 6 пенса. Но

* — необходимо условие. *Ред.*

сборът от стойностите на хвърлените в процеса стоки е сега 27 шилинга. Стойността на преждата е 30 шилинга. Стойността на продукта е пораснала с 1/9 над стойността, авансирана за неговото производство стойност. Ето как 27 шилинга се превърнаха в 30 шилинга. Те донесоха принадена стойност от 3 шилинга. Найсетне фокусът сполучи. Парите се превърнаха в капитал.

Всички условия на проблемата са разрешени и законите на стоковата размяна никак не са нарушени. Еквивалент бе разменен срещу еквивалент. Капиталистът като купувач заплати всяка стока — памука, вретената, работната сила — по нейната стойност. След това той постъпи тъй, както постъпва всеки друг купувач на стоки. Той консумира тяхната потребителна стойност. Процесът на потребление на работната сила, който същевременно е и процес на производство на стоката, даде един продукт от 20 фунта прежда на стойност 30 шилинга. Капиталистът сега се връща на пазара и продава стока, след като бе купил стока. Той продава фунта прежда по 1 шилинг и 6 пенса, нито стотинка погоре или по-долу от нейната стойност. И въпреки това той извлича от обръщението 3 шилинга повече, отколкото първоначално е пуснал в него. Целият този процес, превръщането на неговите пари в капитал, се извършва в сферата на обръщението и *не* се извършва в нея. Той се извършва чрез посредничеството на обръщението, тъй като е обусловен от покупката на работната сила на стоковия пазар. И не се извършва в обръщението — тъй като то само подготвя процеса на нарастване на стойността, който се извършва в сферата на производството. Следователно „tout pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles"* [204—206].

От изложението на начина на производство на принадена стойност г-н Маркс преминава към нейния анализ. От изложеното дотук се вижда, че само част от вложения в производителното предприятие капитал непосредствено допринася за създаване на принадена стойност, а именно капиталът, авансиран за покупката на работната сила. Само тази част произвежда *нова* стойност; капиталът, вложен в машини, суровини, каменни въглища и т. н., наистина отново се появява pro tanto** в стойността на продукта, той се запазва и възпроизвежда, но от него не може да се образува принадена стойност. Това кара г-н Маркс да предложи ново деление на капитала: на *постоянен* капитал, който само се възпроизвежда: частта, вложена в машини, суровини и всички други помощни материали; и на *променлив* капитал, който не само се

* — „всичко е благополучно в този най-добър от всички светове" (Волтер „Кандид". *Ред.)*

** — в съответен размер. *Ред.*

възпроизвежда, но който същевременно е непосредствен източник на принадена стойност: частта, която е изразходвана за покупка на работна сила, за работна заплата. Оттук е ясно, че колкото и необходим да е постоянният капитал за производството на принадена стойност, той все пак не участвува в това непосредствено и освен това масата на вложения в даден отрасъл на производството постоянен капитал няма ни най-малко влияние върху масата на принадената стойност, произвеждана в този отрасъл*. Следователно постоянният капитал не трябва да бъде взет под внимание при установяването на *нормата* на принадената стойност. Последната може да бъде определена само чрез съпоставяне на величината на принадената стойност с величината на капитала, непосредствено допринасящ за нейното създаване, т. е. с величината на *променливия* капитал. Затова г-н Маркс определя нормата на принадената стойност като отношение на принадената стойност само към променливия капитал: ако еднодневната цена на труда е равна на 3 шилинга, а еднодневно създаваната принадена стойност е също равна на 3 шилинга, тогава нормата на принадената стойност е 100 %. До какви куриози може да се стигне, ако, както е прието обикновено, постоянният капитал се счита за активен фактор в производството на принадена стойност, може да се види от примера на г. Н. В. Сениър — когато този оксфордски професор, „прословут по своите икономически познания и по своя прекрасен стил ... бил повикан в 1836 г. от Оксфорд в Манчестер, за да се научи там на политическа икономия, вместо да я преподава в Оксфорд“ [235].

Работното време, в течение на което работникът възпроизвежда стойността на своята работна сила, г-н Маркс нарича *„необходим труд“*; времето, работено свръх това, в течение на което се произвежда принадена стойност, той нарича *„принаден труд“*. Необходимият труд и принаденият труд заедно образуват *„работния ден“*.

В един работен ден необходимото работно време е дадено; но времето, употребявано за принадения труд, не е установено от никакъв икономически закон; в рамките на определени граници то може да бъде по-дълго или по-късо. То никога не може да бъде равно на нула, защото тогава за капиталиста би изчезнал стимулът да използва труда: При това общата продължителност на работния ден по физиологически причини никога не може да достигне 24 часа. Обаче между един работен ден например от

* Тук трябва да отбележим, че *принадената стойност* съвсем не е тъждествена с *печалбата*.

6 часа и един работен ден от 24 часа има много междинни стъпала. Законите на стоковата размяна изискват работният ден да не е по-дълъг, отколкото е съвместимо с нормалното изхабяване на работника. Но какво значи нормално изхабяване? Колко часа ежедневна работа са съвместими с него? Тук мнението на капиталиста и това на работника далеч се различават, а тъй като по-висок авторитет няма, въпросът се разрешава със *сила*. Историята на нормирането на работния ден е история на борба за неговите граници — борба между съвкупния капиталист и съвкупния работник, между класата на капиталистите и класата на работниците.

„Капиталът, както изтъкнахме по-горе, не е изнамерил принадения труд. Навсякъде, където една част от обществото притежава монопол върху средствата за производство, работникът, бил той свободен или несвободен, е принуден да прибавя към необходимото за собствената си издръжка работно време и едно допълнително работно време, за да произведе средства за живот за собственика на средствата за производство, все едно дали този собственик е истински καλὸσ καγαθὸσ*, етруски теократ, civis romanus**, нормандски барон, американски робовладелец, влашки чокой, съвременен лендлорд или капиталист" [246—247]. Обаче ясно е, че във всяка обществена формация, където потребителната стойност на продукта е по-важна от неговата разменна стойност, принаденият труд е ограничен от по-тесен или по-широк кръг на обществени потребности и че при тия условия не съществува безусловно стремеж към принаден труд заради самия него. Така ние установяваме, че в класическата древност принаден труд в неговата крайна форма, във формата на труд, убиващ работника, е съществувал почти изключително в сребърните и златните мини, където разменната стойност е била произвеждана в нейната самостоятелна форма, като пари.

„Но щом народи, чието производство все още се движи в по-ниските форми на робския труд, на крепостническия труд и т. н., бъдат въвлечени в световния пазар, в който господствува капиталистическият начин на производство и който развива продажбата на техните продукти в чужбина до степента на техен господствуващ интерес — тогава към варварските ужаси на робството, крепостничеството и т. н. се прибавя и цивилизованият ужас на прекомерния труд. Затова негърският труд в южните щати на Америка е имал умерен и патриархален характер, докато произ-

---

* — аристократ. *Ред.*

** — римски граждании. *Ред.*

водството е било насочено главно към непосредствено задоволяване на собствените нужди. Но колкото повече износът на памук е ставал жизнен интерес на тия щати, толкова повече прекомерният труд на негъра — достигащ на някои места до потребление на неговия живот в течение на 7 трудови години — е ставал фактор на една пресметната и пресметлива система... аналогична с *ангарийния труд* например в дунавските княжества" [247].

Тук сравнението с капиталистическото производство става особено интересно, защото при *ангарията* принаденият труд притежава самостоятелна, осезателна форма.

„Да приемем, че работният ден се състои от 6 часа необходим труд и 6 часа принаден труд. В такъв случай свободният работник донася на капиталиста седмично 6 × 6, или 36 часа принаден труд. Това е същото, както ако той би работил 3 дни в седмицата за себе си и 3 дни безплатно за капиталиста. Но това не се вижда. Принаденият труд и необходимият труд се сливат. Затова аз мога да изразя същото отношение напр. в такъв вид, че работникът във всяка минута работи 30 секунди за себе си и 30 секунди за капиталиста. Друго е с *ангарията*. Необходимият труд, който извършва напр. влашкият селянин за своята собствена издръжка, е пространствено отделен от неговия принаден труд за чокоя. Единия труд той извършва на своята собствена нива, а другия — на господарското имение. Поради това двете части на работното време съществуват самостойно една до друга. Във формата на *ангария* принаденият труд е строго отделен от необходимия труд" [248].

Ние трябва да се въздържим от цитиране на по-нататъшни интересни илюстрации на съвременната социална история на дунавските княжества, с които г-н Маркс доказва, че чокоите, поддържани от руската намеса, също тъй добре умеят да извличат принаден труд, както всеки капиталистически предприемач. Но онова, което Reglement organique*, с който руският генерал Кисельов предостави на чокоите почти неограничена власт на труда на селяните, изразява по положителен начин, английските фабрични закони изразяват по отрицателен начин. „Тези закони обуздават нагона на капитала към безгранично изсмукване на работната сила чрез принудително ограничаване на работния ден от самата държава, и то държава, в която господствуват капиталистът и лендлордът. Независимо от все по-застрашително нарастващото работническо движение ограничаването на фабричния труд е било продиктувано от същата необходимост, която е на-

* — Органическият регламент. *Ред.*

ложила наторяването на английските ниви с гуано. Същата сляпа жажда за грабеж, която в единия случай е изтощавала почвата, започнала в другия случай да подравя от корен жизнената сила на нацията. Тук периодичните епидемии са говорили също тъй ясно, както и намаляването на ръста на войниците в Германия и във Франция" [250—251].

За да докаже тенденцията на капитала да удължава работния ден извън всички разумни граници, г-н Маркс широко използва отчетите на фабричните инспектори, на комисията за детския труд, отчетите за общественото здраве и други парламентарни документи и ги резюмира в следните изводи: „Какво нещо е един работен ден? Колко голямо е времето, през което капиталът има право да потребява работната сила, чиято *еднодневна* стойност той заплаща? Докъде може да бъде удължен работният ден отвъд работното време, необходимо за възпроизвеждане на самата работна сила? На тези въпроси капиталът, както видяхме, отговаря: работният ден се състои от всичките 24 часа на денонощието, след като се извадят ония малко часове за почивка, без които работната сила е абсолютно негодна да възобнови своето действие. При това от само себе си се разбира, че работникът през целия си живот е само работна сила и че за това всичкото време, с което той разполага, естествено и по право, представлява работно време и следователно изцяло принадлежи на процеса на самонарастване на капитала... Но в своя безмерен, сляп нагон, в своята вълча ненаситна жажда за принаден труд капиталът погазва не само моралните, но и чисто физическите максимални граници на работния ден... Капиталът не пита за продължителността на живота на работната сила... Капиталистическото производство... води към преждевременно изтощаване и умъртвяване на самата работна сила, то удължава производственото време на работника за даден период, като скъсява времето на неговия живот" [274—276].

Но нима това не противоречи на интересите на самия капитал? Нима капиталът с течение на времето не трябва да възстанови стойността на това прекомерно изхабяване? Теоретически може и да е така. Но на практика организираната търговия с роби в южните щати възведе изхабяването на работната сила на робите за 7 години в общопризнат икономически принцип; на практика английският капиталист разчита на прииждането на работници от земеделските окръзи.

„Изобщо опитът показва на капиталиста, че съществува едно постоянно свръхнаселение, т. е. свръхнаселение по отношение на съществуващата в даден момент потребност на капитала да уве-

личи своята стойност, макар че това свръхнаселение се състои от изтощени, бързо измиращи, взаимно изместващи се едни други, така да се каже, покосени преди зрелостта си човешки поколения. От друга страна, опитът показва на сериозния наблюдател как капиталистическото производство, което от историческа гледна точка датира едва от вчера, бързо и дълбоко е подкопало корените на народната сила, как изграждането на промишленото население се забавя само благодарение на постоянното поглъщане на жизнени и здрави селски елементи и как дори селските работници започват вече да измират въпреки чистия въздух и въпреки безграничното господство сред тях на закона за естествения подбор, който позволява да се развиват само най-силни индивиди. Капиталът, който има такива „основателни причини" да отрича страданията на съвременното работническо поколение, то и перспективата на бъдещото израждане на човечеството, т. е. в края на краищата на неизбежното му измиране, също тъй малко влияе на неговата практическа дейност, както и съображенията относно възможността за падането на земята върху слънцето. При всяка спекула с акции всеки знае, че един ден все ще настъпи буря, но всеки се надява, че след като е събрал и скрил на сигурно място златния дъжд, бурята ще засегне само ближния му. Après moi le déluge!* — това е девизът на всеки капиталист и на всяка капиталистическа нация. Затова капиталът е безогледен по отношение на здравето и живота на работника, ако обществото не го е заставило да държи сметка за тях... Но общо взето това и не зависи от добрата или злата воля на отделния капиталист. При свободната конкуренция иманентните закони на капиталистическото производство действуват по отношение на отделния капиталист като принудителни външни закони" [278—280].

Установяването на нормален работен ден е резултат на многовековна борба между работодатели и работници. Интересно е да се наблюдават двете противоположни течения в тази борба. Отначало законите имат за цел да принудят работниците да работят по-дълго време от времето на първия работнически статут (23-я статут на Едуард III, 1349 г.) до XVIII в. господствуващите класи никога не са успявали да изтръгнат от работника пълното количество на възможния труд. Но с въвеждането на парата и съвременните машини работите вземат друг обрат. Въвеждането на женския и детския труд толкова бързо събори всички традиционни ограничения на работното време, че XIX век започна със система на прекомерен труд, на която няма равна в историята на

* — След мен, ако ще и потоп! *Ред.*

човечеството и която още в 1803 г. принуди законодателството да установи ограничения на работния ден. Г-н Маркс дава пълен отчет върху историята на английското фабрично законодателство чак до фабричния закон от 1867 г. и стига до следните заключения:

1) Машините и парата довеждат до прекомерен труд преди всичко в оня отрасли на промишлеността, в които те се прилагат, и затова законодателни ограничения се прилагат преди всичко в тия отрасли. Но по-късно ние намираме, че тази система на прекомерен труд се разпростира върху почти всички отрасли, дори върху такива, в които не се прилагат машини или в които продължават да съществуват най-примитивни методи на производство (Виж Отчети на комисията за обследване условията на детския труд).

2) С въвеждането на женския и детския труд във фабриките отделният „свободен" работник губи способността да се съпротивява срещу натиска на капитала и е принуден безусловно да се подчинява. Това го заставя да прибегне до колективна съпротива: започва борба на класа против класа, борба на съвкупния работник против съвкупния капиталист.

Ако сега се върнем към онзи момент, когато приемахме, че нашият „свободен" и „равноправен" работник сключва договор с капиталиста, ще видим, че в производствения процес много неща значително са се изменили. Този договор от страна на работника не е доброволен договор. Времето, за което той е свободен ежедневно да продава своята работна сила, е време, за което той е принуден да я продава; и само масовата съпротива на работниците налага въвеждането на държавен закон, който да им попречи чрез „свободен" договор да продават на смърт и робство самите себе си и своите деца. Вместо пищния каталог на „неотчуждаемите права на човека" се явява скромната *Magna Charta** на един ограничен от закона работен ден" [311].

Сега ни предстои да анализираме *нормата* на принадената стойност и нейното отношение към *масата* на произвежданата принадена стойност. В това изследване ние приемаме, както и досега, че стойността на работната сила е определена, постоянна величина.

При тази предпоставка нормата на принадената стойност определя същевременно и нейната маса, която отделният работник дава в определен срок на капиталиста. Ако стойността на нашата работна сила е равна на 3 шилинга дневно, представляващи 6 ча-

* — Великата харта. *Ред.*

са труд, а нормата на принадената стойност възлиза на 100%, тогава променливият капитал от 3 шилинга произвежда всеки ден принадена стойност за 3 шилинга, или работникът дава всеки ден 6 часа принаден труд.

Тъй като променливият капитал е паричен израз на стойността на всички работни сили, които едновременно се прилагат от капиталиста, то масата на принадената стойност, произвеждана от работните сили, се получава чрез умножаване на тоя променлив капитал с нормата на принадената стойност; с други думи, тя се определя от отношението между броя на едновременно използваните работни сили и степента на експлоатацията. Двата фактора могат да се изменят, така че намаляването на единия може да се компенсира с увеличаването на другия. Променлив капитал, необходим за използуване на 100 работника при норма на принадената стойност 50% (да речем, при 3 часа принаден труд всекидневно), ще произведе не повече принадена стойност, отколкото половината на този променлив капитал, използуващ 50 работника при норма на принадената стойност 100% (да речем, при 6 часа принаден труд всекидневно). По такъв начин при известни обстоятелства и в известни предели предлагането на труд, намиращо се на разпореждане на капитала, може да стане независимо от предлагането на работници в даден момент.

Има обаче абсолютна граница на това увеличаване на принадената стойност чрез повишаване на нейната норма. Каквато и да бъде стойността на работната сила, въплътява ли тя на два или 10 часа необходимо работно време, общата стойност, която един работник произвежда всекидневно, никога не може да достигне стойността, в която са опредметени 24 часа труд. За получаване на еднаква маса принадена стойност променливият капитал може само в тези рамки да бъде компенсиран чрез удължаване на работния ден. Това обстоятелство впоследствие ще има значение за обясняване на различни явления, произтичащи от двете противоречиви тенденции на капитала: 1) да намалява броя на използваните работници, т. е. размера на променливия капитал, и 2) все пак да произвежда колкото се може повече принаден труд.

По-нататък: „масите на стойността и принадената стойност, произвеждани от различни капитали, при дадена стойност и еднаква степен на експлоатация на работната сила, са право пропорционални на величините на променливите съставни части на тия капитали... Този закон явно противоречи на целия опит, основан на *външния вид* на явленията. Всеки знае, че един собственик на памуко-предачна фабрика, който... употребява отно-

сително много постоянен и малко променлив капитал, не получава от това по-малко печалба или принадена стойност, отколкото един хлебар, който привежда в движение относително много променлив и малко постоянен капитал. За разрешаването на това привидно противоречие са необходими още много междинни звена, също както в елементарната алгебра са необходими още много междинни звена, за да се разбере, че 0:0 може да представлява действителна величина [316].

В дадена страна и при дадена продължителност на работния ден принадената стойност може да бъде увеличена само чрез увеличаване броя на работниците, т. е. на населението; това увеличаване образува математическата граница за производството на принадена стойност от съвкупния капитал на страната. От друга страна, ако броят на работниците е даден, тази граница се образува от възможното удължаване на работния ден. По-късно ще видим, че този закон важи само за анализираната досега форма на принадената стойност.

На този стадий на нашето изследване ние намираме, че не всяка парична сума може да бъде превърната в капитал; че за това съществува определен минимум: разноските за една единствена работна сила и за средствата на труда, необходими за привеждането на тази работна сила в движение. Да приемем, че нормата на принадената стойност е 50%, тогава нашият начинаещ капиталист би трябвало да използва двама работника, за да живее така, както живее работникът. Но при това той не би могъл нищо да спестява. А целта на капиталистическото производство е не само запазването, а и главно увеличаването на богатството.

„За да може да живее само два пъти по-добре от обикновения работник и да превръща отново в капитал половината от произвежданата принадена стойност, той би трябвало заедно с броя на работниците да увеличи 8 пъти минимума на авансирания капитал. Разбира се, той може също, както и неговият работник, да участвува непосредствено в производствения процес, но тогава той е само нещо средно между капиталист и работник, той е „дребен майстор“. Известно стъпало от развитието на капиталистическото производство изисква капиталистът да може да употребява за присвояване и следователно за контролиране на чужд труд и за продажба на продуктите на този труд всичкото време, през което той функционира като капиталист, т. е. като олицетворен капитал. Средновековният цехов строй се е стараел насила да попречи на превръщането на майстора-занаятчия в капиталист, като ограничавал до твърде незначителен максимум броя на работниците, които можел да държи един отделен майстор. Притежа-

телят на пари или стоки се превръща действително в капиталист едва когато авансираната в производството минимална сума става много по-голяма от средновековния максимум. Тук, както и в естествознанието, се потвърждава правилността на закона, открит от Хегел в неговата „Логика“ — че на известна степен чисто количествените изменения преминават в качествени различия“ [318].

Минималната стойностна сума, която е необходима за превръщане на притежателя на пари или стоки в капиталист, се изменя на различните стъпала на развитие на капиталистическото производство, а на дадено стъпало на развитие е различна в различните отрасли на производството.

В процеса на производството, подробно разгледан по-горе, отношението между капиталиста и работника значително се измени. Преди всичко капиталът се разви в сила, която командува над труда, т. е. над самия работник. Олицетвореният капитал, капиталистът, следи работника да изпълнява своята работа редовно, старателно и в нужната степен на интензивност.

„По-нататък капиталът се разви в едно принудително отношение, заставящо работническата класа да влага повече труд, отколкото изисква тесният кръг на нейните собствени потребности. Като подбудител на чуждо трудолюбие, като изсмуквач на принаден труд и експлоататор на работна сила, капиталът далеч надминава по енергия, ненаситност и активност всички предишни производствени системи, почиващи върху пряк принудителен труд.

Капиталът най-напред си подчинява труда при ония технически условия, в които той го заварва исторически. Следователно той не изменя изведнъж начина на производството. Затова производството на принадена стойност в разгледаната досега форма, т. е. чрез просто удължаване на работния ден, изглеждаше независимо от всяка промяна в самия начин на производство. В старомодната хлебарница то беше не по-малко ефикасно, отколкото в съвременната памукопредачна фабрика.

Ако разглеждаме производствения процес от гледна точка на трудовия процес, работникът се отнася към средствата за производство не като към капитал, а като към просто средство и материал на своята целесъобразна производителна дейност. В кожарската фабрика например той се отнася към кожите само като към предмети на своя труд. Той щави кожа, но не кожата на капиталиста. Друг е въпросът, когато разглеждаме производствения процес от гледна точка на процеса на нарастване на стойността. Средствата за производство веднага се превръщат в средства за всмукване на чужд труд. Сега вече не работникът употребява средствата за производство, а средствата за производство употребяват

работника. Вместо да бъдат потребени от него като веществени елементи на неговата производителна дейност, те *го* потребяват като фермент на техния собствен жизнен процес, а жизненият процес на капитала се състои само в неговото движение като самонарастваща стойност. Топилни пещи и работилници, които нощем спират и не всмукват никакъв жив труд, са „чиста загуба" за капиталиста. Затова топилните пещи и работилници обосновават известни „претенции за нощен труд" на работните сили. (Виж „Отчети на комисията за обследване условията на детския труд. Отчет IV, 1865", стр. 79—85.) Простото превръщане на парите в материални фактори на производствения процес, в средства за производство, превръща последните в правни основания и в принудителни основания върху чужд труд и на принаден труд." [319—320].

Но има друга форма на принадена стойност. Когато е достигнат крайният предел на продължителността на работния ден, на капиталиста остава и друг начин за увеличаване на принадения труд: чрез повишаване на производителността на труда да намали стойността на работната сила и по такъв начин да намали необходимото работно време. Тази форма на *принадена стойност* ще бъде разгледана в друга статия.

Написано от Ф. Енгелс около 27 май и 1 юли 1868 г.

Публикувано за пръв път в списание „Летописи марксизма", кн. 1 от 1926 г.

Печата се по ръкописа

Превод от английски

К. МАРКС

РЕЗОЛЮЦИЯ ЗА ИЗМЕНЯНЕ НА МЯСТОТО ЗА СВИКВАНЕ КОНГРЕСА НА ИНТЕРНАЦИОНАЛА В 1868 г.[216]

Като взема под внимание,

1) че белгийският парламент току-що продължи с 3 години закона, според който всеки чужденец може да бъде екстерниран извън границите на страната от белгийската изпълнителна власт;

2) че достойнството на Международното работническо дружество не позволява да бъде свикан конгрес на такова място, където той ще се окаже във властта на местната полиция;

3) че по член 3 от устава на Международното работническо дружество се дава право на Генералния съвет в случай на необходимост да промени мястото за свикване на конгреса;

Генералният съвет постановява конгресът на Международното работническо дружество да се състои в Лондон на 5 септември 1868 г.

Внесено на 2 юни 1868 г.

Напечатано в „The Bee-Hive Newspaper", бр. 347 от 6 юни 1868 г.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

К. МАРКС

РЕЗОЛЮЦИЯ НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ПО ПОВОД РЕЧТА НА Ф. ПИА[217]

Генералният съвет на Международното работническо дружество снема от себе си всякаква отговорност за речта, произнесена на публичното събрание в Кливланд-хол от Феликс Пиа, който няма никакво отношение към дружеството.

Внесено от К. Маркс на 7 юли 1868 г.

Напечатано във вестниците „La Liberté", бр. 55 от 12 юли 1868 г. и „La tribune du Peuple", бр. 7 от 26 юли 1868 г.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

К. МАРКС

МОЯТ ПЛАГИАТ ОТ Ф. БАСТИА[218]

В . . . . .* някакъв си последовател на Бастиа прави откритието, че съм откраднал от *Ф. Бастиа* — и отгоре на това в изопачена форма — определението на *величината на стойността* на стоката с *„обществено-необходимото работно време"*, нужно за произвеждането на тази стока. Аз бих могъл да не обръщам внимание на това qui pro quo**. Но ако този бастианец № 1 намира моето определение на стойността по същество за тъждествено с определението на Бастиа, то бастианец № 2 почти едновременно заявява в *лайпцигския* „Literarisches Centralblatt" от . . . .***.

По такъв начин резултатът от събирането на бастианец № 1 с бастианец № 2 ще бъде, че цялата армия от бастианци би трябвало да премине сега в моя лагер и да приеме изцяло всичките ми възгледи за капитала. Ясно е, че едва след упорита душевна борба се решавам да се откажа от удоволствието, което може да ми достави такава анексия.

Определението на стойността, което се съдържа в моя труд *„Капиталът", 1867 г.*, го има вече в моето, написано преди двадесет години, съчинение против Прудон *„Нищета на философията", Париж, 1847* (стр. 49 и сл.) [219]. А премъдростите на Бастиа за стой-

* В ръкописа е оставено място за името на печатния орган — „Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte". *Ред.*

** — недоразумение. *Ред.*

*** В ръкописа е оставено място за датата — 4 юли 1868 г. — и за цитата: „Опровержението на теорията за стойността е единствената задача на онзи, който се бори против Маркс, защото, ако се съгласи с тази аксиома, тогава той трябва да признае почти всички, направени от Маркс с желязна логика, изводи. *Ред.*

ността се появиха на бял свят едва няколко години по-късно[220]. Ето защо не съм могъл да препиша от Бастиа, но Бастиа, разбира се, е могъл да препише от мен. Всъщност обаче Бастиа не прави никакъв анализ на стойността. Той само предъвква безсъдържателни понятия за утешителното доказателство, че „светът е пълен с големи, прекрасни, полезни услуги"[221].

Както е известно, всички германски бастианци са национал-либерали. Следователно аз им оказвам също „голяма, прекрасна услуга", като посочвам с пръст *специфично пруския произход* на премъдрите открития на Бастиа. Знае се, че старият *Шмалц* беше пруски правителствен съветник и дори, ако се не лъжа, таен пруски правителствен съветник. Освен това той се отличаваше с тънък нюх за демагозите[222]. И така, този старец Шмалц публикувал през *1818 г. в Берлин „Ръководство за изучаване на политическата икономия"*. Френският превод на неговото ръководство излезе през 1826 г. в Париж под заглавие: „Политическа икономия"[223]. Преводачът на тази книга, Анри Жуфроа, фигурираше на титулната страница също с титлата „пруски правителствен съветник". Следващият цитат дава не само по същество, но и по форма квинтесенцията на представата на Бастиа за стойността:

„Трудът на другите изобщо никога не ни дава нищо друго освен *икономия на време;* и тази икономия на време е именно всичко онова, което съставлява *неговата стойност* и *неговата цена.* Дърводелецът например, който изработва за мен маса, и слугата, който отнася писмата ми на пощата, чисти дрехата ми или доставя необходимите ми неща, и двамата ми правят съвсем *еднакви* услуги: и единият, и другият ми *спестяват* време, при това както времето, което аз самият бих бил принуден да изразходвам за тази работа, така и времето, което би трябвало да посветя за придобиване на навиците и уменията, необходими за извършването на тази работа" (Шмалц, цит. съч., т. I, стр. 304).

И така, сега ние знаем откъде Бастиа е взел своето сало, исках да кажа, своя шмалц*.

Написано от К. Маркс около 11 юли 1868 г.

За пръв път публикувано в Сочинения К. Маркса и Ф. Энгельса, I издание, т. XIII, част I, 1936 г.

Печата се по ръкописа

Превод от немски

* — Игра на думи: „Schmalz" — име; тук — в смисъл на сланина, сало. *Бълг. ред.*

К. МАРКС

ДЕКЛАРАЦИЯ НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ПО ПОВОД ОТНОШЕНИЕТО НА БРИТАНСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО КЪМ ЦАРСКА РУСИЯ[224]

Съветът на Международното работническо дружество заклеймява новата проява на работепие на британското правителство спрямо Русия — един месец след като руското правителство с указ унищожи името Полша, британското правителство зачеркна в бюджета прилагателното „полски" пред думата „емигранти".

Внесено от К. Маркс на 14 юли 1868 г.

Напечатано във вестник „The Bee-Hive", бр. 352 от 18 юли 1868 г.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

К. МАРКС

ПРОЕКТОРЕЗОЛЮЦИЯ ЗА ПОСЛЕДИЦИТЕ ОТ ПРИЛАГАНЕТО НА МАШИНИТЕ ПРИ КАПИТАЛИЗМА, ПРЕДЛОЖЕНА ОТ ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ НА БРЮКСЕЛСКИЯ КОНГРЕС[225]

От една страна, машините се оказаха най-мощното оръдие за деспотизъм и ограбване в ръцете на капиталистическата класа, от друга страна, развитието на машинното производство създава необходимите материални условия, за да се замени системата на наемен труд с истински обществена система на производство.

Внесено от К. Маркс на 11 август 1868 г.

Напечатано в брошурата „The International Working Men's Association. Resolutions of the Congress of Geneva, 1866, and the Congress of Brussels, 1868". London, 1868.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

К. МАРКС

ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ И УПРАВИТЕЛНИЯ СЪВЕТ НА ОБЩИЯ ГЕРМАНСКИ РАБОТНИЧЕСКИ СЪЮЗ[226]

Лондон, 18 август 1868 г.

За завършване подготвителните работи по Брюкселския конгрес за 22 август бе насрочено заседание на Изпълнителната комисия при Генералния съвет на Международното работническо дружество[227], а за 25 август — пленарно заседание на Генералния съвет. Тъй като ми е възложено да изнеса доклади и на двете заседания, нямам възможност да приема почетната покана да взема участие в работата на конгреса на Всеобщия германски работнически съюз в Хамбург.

С радост виждам, че програмата на вашия конгрес включва въпросите, които действително трябва да бъдат изходни точки на всяко сериозно работническо движение: агитация за пълна политическа свобода, нормиране на работния ден и планомерно международно сътрудничество на работническата класа за осъществяване на онази велика световноисторическа задача, която тя трябва да разреши за цялото общество. Желая ви успех в работата!

С демократически поздрав

Карл Маркс

Напечатано във вестник „Social-Demokrat", бр. 100 от 28 август 1868 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

К. МАРКС

ПРОЕКТОРЕЗОЛЮЦИЯ ЗА НАМАЛЯВАНЕ НА РАБОТНИЯ ДЕН, ПРЕДЛОЖЕНА ОТ ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ НА БРЮКСЕЛСКИЯ КОНГРЕС[228]

Тъй като резолюцията, приета единодушно от Женевския конгрес в 1866 г., гласи: Законодателното ограничаване на работния ден е предварително условие, без което са невъзможни каквито и да било по-нататъшни социални подобрения, съветът смята, че е дошло време да се направят практически изводи от тази резолюция и че всички секции на Международното работническо дружество са длъжни да пристъпят към обсъждането на този въпрос съобразно с практиката на различните страни, където има организации на дружеството.

Внесено от К. Маркс на 25 август 1868 г.

Напечатано във вестник „The Bee-Hive", бр. 359 от 29 август 1868 г.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

К. МАРКС

ЧЕТВЪРТИ ГОДИШЕН ОТЧЕТ НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО[229]

Годината 1867/1868 прави епоха в историята на Международното работническо дружество. След период на спокоен напредък неговата сфера на влияние се разшири толкова, че предизвиква злостни доноси от страна на господствуващите класи и преследвания* от страна на правителствата. То навлезе в стадия на борба.

Разбира се, френското правителство надмина всички в своите реакционни действия против работническата класа. Още миналата година ние трябваше да разобличим някои от неговите враждебни маньоври — скриване на писма, конфискуване на нашия устав, вземане на документите на Женевския конгрес на френската граница**. Последните, които ние дълго и напразно искахме в Париж, ни бяха най-после върнати само под официалния натиск на лорд Стенли, английски министър на външните работи.

Тази година обаче империята окончателно свали маската си. Тя открито се опитваше да унищожи Международното работническо дружество с помощта на своята полиция*** и своите съдилища: Династията на 2 декември дължи своето съществуване на класовата борба, най-величава проява на която беше юнското въстание от 1848 г., и поради това тя неизбежно трябваше да иг-

* В английския текст вместо думата „преследвания" е напечатано: „прояви на враждебност". *Ред.*

** Виж настоящия том, стр. 568. *Ред.*

*** В английския текст вместо думите „на своята полиция" е напечатано „Coup de police" (нападения на полицията). *Ред.*

рае последователно ролята на спасител на буржоазията и на бащински покровител на пролетариата. Щом растящата мощ на Международното работническо дружество се прояви ясно в стачките в Амиен, Рубе, Париж, Женева и т. н.[230], самозваният покровител на работниците беше изправен пред алтернативата или да заграби в свои ръце нашето дружество, или да го унищожи. В началото предявените искания не бяха големи. Манифестът, прочетен от парижките делегати на Женевския конгрес (1866) и издаден в Брюксел на другата година[231], беше конфискуван на френската граница. В отговор на запитването на нашия парижки комитет за причините за тази насилствена мярка министър *Руе* покани един от членовете на комитета за личен разговор. По време на състоялата се след това среща той поискал преди всичко да бъдат смекчени и изменени някои пасажи от манифеста. Като му било отказано, той забелязал:

„Все пак бихме могли да се споразумеем, ако вмъкнете макар и няколко думи на благодарност към императора, който е направил толкова много за работническата класа."

Този тънък намек на Руе, дясната ръка на императора, не срещнал очаквания отклик. От този момент режимът на 2 декември само дебнеше някакъв предлог за насилствено ликвидиране на дружеството. Неговият гняв още повече се засили вследствие на антишовинистическата агитация, която нашите френски членове започнаха да водят след Пруско-австрийската война. Скоро, когато паниката, създадена в Англия от заговора на фенианците, достигна връхната си точка, Генералният съвет на Международното работническо дружество изпрати до британското правителство петиция, в която предстоящото екзекутиране на тримата манчестерски мъченици бе окачествено като юридическо убийство.* Същевременно ние устройвахме в Лондон митинги в защита на правата на Ирландия. Френското правителство, което винаги е жадувало да спечели благоволението на Англия, сметна, че е настъпил благоприятният момент за нанасяне удар на Международното работническо дружество от двете страни на Ламанш. През нощта полицията нахълтала в жилищата на членове на нашия парижки комитет, претършувала личните им писма и с голям шум обяви в английския печат, че центърът на фенианския заго-

* В английския текст вместо думите „предстоящото екзекутиране на тримата манчестерски мъченици бе характеризирано като юридическо убийство" е напечатано: „искаше да се смекчи присъдата срещу тримата манчестерски мъченици и характеризираше осъждането им на смърт чрез обесване като акт на политическо отмъщение." (Текстът на обръщението виж в настоящия том, стр. 227—228). *Ред.*

вор най-после е разкрит и че един от неговите главни органи било Международното работническо дружество[232]. Много шум за нищо! През време на съдебното разследване, въпреки всичкото усърдие, не намериха и помен от corpus delicti*. След като опитът да бъде превърнато Международното работническо дружество в тайна организация на заговорници се провали така позорно, прибягнаха към нова хитрост. Парижкият комитет започна да се преследва като неузаконено дружество с повече от 20 члена[233]. Френските съдии, дресирани в дисциплината на империята, разбира се, без много да се церемонят, обявиха дружеството за разтурено и осъдиха членовете на комитета на парична глоба и на тъмничен затвор**. В мотивите на присъдата обаче съдът два пъти изпадна в наивност — от една страна, призна растящата мощ на Международното работническо дружество, а от друга, заяви, че съществуването на империята на 2 декември е несъвместимо със съществуването на едно работническо дружество, което искрено смята истината, правото и морала за свои ръководни принципи. Последиците от тези преследвания скоро се почувствуваха в департаментите, където след парижките присъди започнаха дребнави заяждания от страна на префектите. Тези правителствени заяждания обаче, вместо да унищожат Международното работническо дружество, само му придадоха нови жизнени сили.*** Нищо друго не засили толкова влиянието на дружеството във Франция, както обстоятелството, че то най-после принуди правителството на 2 декември открито да скъса с работническата класа.

В Белгия нашето дружество постигна големи успехи. Собствениците на мини в басейна Шарлероа с непрестанните си притеснявания доведоха своите въглекопачи до бунт, за да изпратят след това срещу невъоръжената тълпа въоръжена сила. В обстановката на провокираната по такъв начин паника белгийското отделение на дружеството взе делото на въглекопачите в свои ръце, разкри чрез печата и на публични събрания бедственото им икономическо положение, оказа подкрепа на семействата на убитите и на ранените и осигури на затворниците юридическа защита. В края на

* Веществено доказателство. (В английския текст вместо думите „не намериха и помен от corpus delicti“ е напечатано „не доведоха до нищо. Самият прокурор с отвращение се отказа да поддържа обвинението“.) *Ред.*

** В английския текст вместо думите „обявиха дружеството за разтурено и осъдиха членовете на комитета да платят парична глоба и на тъмничен затвор“ е напечатано: „издадоха присъда за разтурянето на дружеството и за арестуването на парижкия комитет“. *Ред.*

*** В английския текст вместо последната фраза след думите „жизнени сили“ е напечатано: „като принудиха империята да прекрати покровителственото кокетниране с работническата класа“. *Ред.*

краищата всички те бяха оправдани от съда със съдебни заседатели.[234] След събитията в Шарлероа успехът на Интернационала в Белгия беше осигурен. Междувременно министърът на правосъдието Жул Бара отправи в белгийската камара на депутатите обвинения срещу Международното работническо дружество, изтъквайки неговото съществуване като главен предлог за възстановяване на закона против чужденците. Той дори заплашваше, че ще забрани свикването на конгреса в Брюксел. Белгийското правителство би трябвало най-после да разбере, че за съществуването на малките държави в Европа е останало само едно основание — да бъдат убежища на свободата.

В Италия дружеството беше парализирано от реакцията след клането при Ментана[235]. Едни от непосредствените последици бяха полицейските ограничения на правото на съюзи и събрания. Нашата обширна кореспонденция обаче доказва, че италианската работническа класа все повече и повече си извоюва независимост от всички стари партии.

В Прусия Интернационалът не може да съществува легално, понеже един закон забранява всякакви връзки на пруските работнически съюзи с чуждестранни дружества.[236] Освен това пруското правителство повтаря в жалък мащаб бонапартистката политика, например в своите заяждания с *Общия германски работнически съюз*. Винаги готови да се хванат за косите, милитаристките правителства са винаги единни, когато предприемат кръстоносен поход против своя общ враг — работническата класа.

Въпреки всички законодателни пречки обаче около нашия женевски комитет отдавна вече са се сплотили малки, пръснати по цяла Германия отделения.[237]

На последния си конгрес в Хамбург Общият германски работнически съюз, разпространен предимно в Северна Германия, взе решение да действува в съгласие с Международното работническо дружество[238], макар по закон той и да е лишен от възможността да се присъедини официално към него. Предстоящият Нюрнбергски конгрес, на който ще бъдат представени около 100 работнически съюза, главно от Централна и Южна Германия, включи в дневния ред въпроса за непосредственото присъединяване към Международното работническо дружество. По желание на неговия ръководен комитет ние изпратихме в Нюрнберг делегат.[239]

В Австрия работническото движение получава все по-ясно изразен характер*. За началото на септември беше насрочен кон-

* В английския текст вместо думите „ясно изразен характер" е напечатано: „революционен характер". *Ред.*

грес във Виена с цел за побратимяване на работниците от различните, населяващи империята, националности. Същевременно беше публикувана поканата до англичаните и французите, в която са прокламирани принципите на Международното работническо дружество. Вашият генерален съвет вече беше определил делегата за Виена[240]; обаче сегашният *либерален* австрийски кабинет, който вече се клати под ударите на феодалната реакция, се оказа толкова далновиден, че със забраняването на работническия конгрес си спечели враг и в лицето на работниците.

В борбата на женевските строителни работници до известна степен се решаваше въпросът за самото съществуване на Интернационала в Швейцария. Защото предприемачите строители поставиха като предварително условие за какъвто и да било компромис излизането на работниците от Интернационала. Работниците решително отхвърлиха това искане. Благодарение на помощта, която те получиха в самата Швейцария, както и чрез посредничеството на Интернационала от Франция, Англия, Германия и Белгия, те в края на краищата извоюваха намаляване на работния ден* и увеличаване на работната заплата**. След това Интернационалът, който още преди това беше пуснал дълбоки корени в Швейцария, започна бързо да расте на ширина. По-специално 50 просветни дружества на германските работници, може би най-старите в Европа, на своя конгрес в Нойенбург миналата есен единодушно взеха решение да се присъединят към Интернационала.[241]

В Англия политическото движение***, разложението на старите партии и подготовката за предстоящата предизборна борба заангажирваха много от нашите най-добри сили и по такъв начин пречеха на нашата пропаганда. Въпреки това ние започнахме оживена кореспонденция с провинциалните трейдюниони. Част от тях вече обявиха, че се присъединяват. Между новоприсъединилите се дружества в Лондон на първо място по броя на членовете стои трейдюнионът на кожарите и обущарите от Сити.

Вашият Генерален съвет поддържаше постоянна връзка *с Националния работнически съюз в Съединените щати.* На последния си конгрес през август 1867 г. американският съюз реши да изпрати тази година представител на Брюкселския конгрес,

---

* В английския текст след думите „на работния ден" е вмъкнато: „с 1 час". *Ред.*

** В английския текст след думите „на работната заплата" е вмъкнато: „с 10%". *Ред.*

*** В английския текст вместо думите „политическото движение" е напечатано: „неопределеността на политическото положение". *Ред.*

но по липса на време не можа да вземе нужните за осъществяването на това решение мерки.[242]

Скритата мощ на северноамериканската работническа класа се прояви във въвеждането със закон на 8-часов работен ден в обществените работилници на федералното правителство и в издаването на общ закон за 8-часов работен ден в осем или девет отделни щати на федерацията. В момента обаче американската работническа класа, в Ню Йорк например, води отчаяна борба против упорито съпротивяващия се капитал, който с всички могъщи средства, с които разполага, се мъчи да пречи на провеждането на закона за 8-часовия работен ден. Този факт показва, че дори при най-благоприятни политически условия всеки сериозен успех на работническата класа зависи от зрелостта на организацията, която възпитава и концентрира нейните сили.

Дори и организацията на работническата класа в национален мащаб е застрашена от поражение поради недостатъчната организираност в другите страни, защото всички страни си конкурират на световния пазар и поради това си оказват взаимно въздействие. Само интернационалният съюз на работническата класа може да осигури окончателната ѝ победа. Именно тази потребност създаде Международното работническо дружество. То не е изкуствен продукт на някаква секта или теория. То е естествена формация на пролетарското движение, което от своя страна се поражда от нормалните и непреодолими тенденции на съвременното общество. Международното работническо дружество, дълбоко убедено във великото значение на своята мисия, няма да се остави нито да бъде сплашено, нито да бъде отклонено от правилния път. Отсега нататък неговата съдба е неразделно свързана с историческия прогрес на класата, която крие в недрата си възраждането на човечеството.

Лондон, 1 септември 1868 г.

По поръчение на Генералния съвет:
Роберт Шоу, председател
И. Георг Екариус, генерален секретар

Написано от К. Маркс

Напечатано във вестник „The Times", от 9 септември 1868 г.; в списание „Der Vorbote", кн. 9, септември 1868 г. и в притурката на вестник „Le Peuple Belge": „Troisième congrès de l'Association Internationale des Travailleurs. Compte-rendu officiel". Bruxelles, 1868.

Печата се по копието от ръкописа, преписано от жената на Маркс Жени Маркс и сверено с текста на вестник „Times".

Превод от немски

Ф. ЕНГЕЛС

ДО УПРАВИТЕЛНИЯ СЪВЕТ НА ШИЛЕРОВОТО ДРУЖЕСТВО[243]

Манчестер, 16 септември 1868 г.

Както ми съобщава г-н Дейвисън, управителният съвет на своето заседание от 7 септември е взел решение да покани г-н Карл Фогт да прочете лекция в дружеството.

За голямо мое съжаление това решение ме поставя пред необходимостта да се откажа както от председателския пост, така и от поста член на управителния съвет на дружеството.

Не е нужно да засягам тук деловите съображения, по които аз бих гласувал против това решение, ако бях присъствувал на заседанието. Не тези са причините, които ме заставиха да взема това решение.

Излизането ми се дължи изключително на причини, които нямат отношение към дружеството. В 1859 и 1860 г. моите политически приятели и аз отправихме срещу г-н Фогт тежки обвинения от политически характер, като представихме и доказателства (виж книгата на Карл Маркс „Господин Фогт", Лондон 1860[244]). И досега г-н Фогт нищо не е отговорил на тези обвинения, повтаряни оттогава и от други.

Цялата тази работа, както и полемиката, която се водеше тогава по този повод, вероятно са неизвестни на останалите членове на управителния съвет или са ги забравили. Те имат пълно право да се абстрахират от политическия облик на г-н Фогт и да гледат на него само като на повече или по-малко моден популяризатор на природонаучните открития, направени от други. Аз не мога да си позволя това. Ако останех в управителния съвет след споменатото по-горе решение, с това бих се отрекъл от цялото си политическо минало и от политическите си приятели. С то-

ва бих гласувал доверие на един човек, за когото смятам за доказано, че в 1859 г. е бил платен агент на Бонапарт.

Само такава настоятелна необходимост можеше да ме накара да се откажа от поста, на който смятах за свой дълг да остана, когато имаше трудности, сега благополучно преодолени[245].

Сърдечно благодаря на господа членовете на управителния съвет за доверието, което те така щедро ми оказваха, и разделяйки се с тях, ги моля да запазят към мен същите приятелски чувства, каквито аз винаги ще изпитвам към тях.

С дълбоко уважение

Ф. Е.

Написано на 16 септември 1868 г.

За пръв път публикувано в списание „Bulletin of the International Institute of Social History Amsterdam", кн. 2, 1960 г.

Печата се по ръкописната чернова

Превод от немски

Ф. ЕНГЕЛС

КЪМ РАЗТУРЯНЕТО НА ЛАСАЛИАНСКИЯ РАБОТНИЧЕСКИ СЪЮЗ[246]

„Правителството *знае* и буржоазията също знае, че цялото сегашно германско работническо движение е само *търпимо* — то ще съществува само дотогава, докато това е *угодно* на правителството. Докато на правителството е изгодно това движение да съществува, за да израсне нов, независим противник на буржоазната опозиция, дотогава то ще търпи това движение. Но от момента, когато това движение превърне работниците в самостоятелна сила, когато то поради това стане опасно за правителството, веднага ще настъпи краят на това положение. Начинът, по който бе сложен край на агитацията на прогресистите в печата, в съюзите и на събранията, нека бъде предупреждение за работниците. Същите закони, постановления и разпореждания, които бяха използвани тогава, могат всеки ден да бъдат приложени против *работниците* и да сложат край на тяхната агитация; *и те ще бъдат използвани, щом тази агитация стане опасна.* Извънредно важно е работниците ясно да разбират този въпрос, за да не изпаднат в същото онова заблуждение, в което изпадна буржоазията при „новата ера“, когато тя беше също *само търпяна,* а вече считаше положението си за затвърдено. И ако някой си въобрази, че сегашното правителство ще освободи печата, правото на сдружаване и събрания от сегашните окови, той би бил именно от онези хора, с които не заслужава и да се разговаря. А без свобода на печата, без правото на съюзи и събрания работническото движение е невъзможно.“

Това е казано на стр. 50—51 от брошурата на Фридрих Енгелс „Военният въпрос в Прусия и германската работническа

партия", Хамбург, 1865 г.* Тогава беше направен опит да се постави Общият германски работнически съюз — на времето си единственото организирано обединение на работниците социалдемократи в Германия — под крилцето на правителството на Бисмарк, като се вдъхваше на работниците надеждата, че правителството ще даде всеобщо избирателно право. А „всеобщото, равно и пряко избирателно право" се проповядваше от Ласал като единствено и безпогрешно средство за извоюване на политическа власт от работническата класа; какво чудно има тук, ако по онова време на толкова второстепенни неща, като свободата на печата, правото на сдружаване и събрания, за които се обявяваше и буржоазията — или най-малкото твърдеше, че се обявява, — гледаха пренебрежително? Щом буржоазията се интересуваше от такива неща, нима именно това не беше основание за работниците да се държат настрана от агитацията за тях? Споменатата брошура беше насочена срещу такъв възглед. Ръководителите на Общия германски работнически съюз смятаха, че те няма на какво да бъдат учени, и авторът на брошурата получи само удовлетворението, че ласалианците от неговия роден град Бармен анатемосаха самия него и неговите приятели.

А как стоят нещата днес? „Всеобщото, пряко и равно избирателно право" съществува вече от две години. Вече два пъти се провеждаха избори за Райхстаг. Работниците, вместо да стоят на кормилото на държавата и по рецептата на Ласал да декретират „държавната помощ", с голяма мъка изпратиха в Райхстага половин дузина депутати. Бисмарк е съюзен канцлер, а *Общият германски работнически съюз — разтурен.*

Но защо всеобщото избирателно право не донесе на работниците обещания златен век? На този въпрос те също биха могли вече да намерят отговор у Енгелс. В споменатата брошура на стр. 48** се казва:

„Що се отнася до самото всеобщо и пряко избирателно право, достатъчно е само човек да отиде във Франция, за да се убеди какви безобидни избори могат да се провеждат с помощта на това право, когато има многобройно тъпо селско население, добре организирана бюрокрация, добре дресиран печат, съюзи, достатъчно потиснати от полицията, и няма абсолютно никакви политически събрания. Колко представители на работниците вкарва всеобщото избирателно право във френската камара? А френският пролетариат има това предимство пред германския, че е значително по-концентриран и има по-дълъг опит на борба и организация.

---

* Виж настоящия том, стр. 37—80 *Ред.*

** Пак там, стр. 75—77. *Ред.*

Тук възниква още един въпрос. В Германия селското население е два пъти повече от градското, т. е. в Германия 2/3 от населението живее от земеделие и 1/3 — от промишлеността. И тъй като едрото земевладение е правило в Германия, а дребният парцелен селянин — изключение, то, с други думи, това означава, че ако $^1/_3$ от работниците се намират под командата на капиталистите, $^2/_3$ ***се намират под командата на феодалните господари.*** Нека хората, които непрекъснато нападат капиталистите, но не намират нито една гневна думичка против феодалите, хубавичко разберат това. В Германия феодалите експлоатират двойно повече работници от буржоазията... Но това далеч още не е всичко. Патриархалното стопанство в старите феодални имения довежда до наследствена зависимост на селския ратай или на безимотния селянин [Häusler] от неговия „милостив господар", зависимост, която много затруднява селскостопанския пролетарий да се приобщи към движението на градските работници. Поповете, систематичното затъпяване на селото, лошото обучение в училищата, откъснатостта на хората от целия свят довършват останалото. Селскостопанският пролетариат представлява онази част от работническата класа, която най-трудно и по-късно от другите си изяснява собствените си интереси, собственото си обществено положение; с други думи, това е онази част, която най-дълго си остава несъзнателно оръдие в ръцете на експлоатиращата я привилегирована класа. А що за класа е тя? В Германия това не е ***буржоазията а феодалното дворянство.*** Но дори във Франция, където съществуват почти изключително свободни селяни, които имат земя, където на феодалното дворянство отдавна вече е отнета всякаква политическа власт, всеобщото избирателно право не е довело работниците в камарата, а, напротив, почти напълно ги е отстранило оттам. А какъв би бил резултатът от всеобщото избирателно право в Германия, където феодалното дворянство е още реална социална и политическа сила и където на *един* промишлен работник се падат *двама* селскостопански работници? В Германия борбата против феодалната и бюрократическата реакция — защото и едната, и другата у нас сега са неделими — е равносилна на борба за духовното и политическото освобождение на селския пролетариат и докато селският пролетариат не бъде въвлечен в движението, дотогава градският пролетариат в Германия не може да постигне и няма да постигне и най-малък успех, дотогава всеобщото и пряко избирателно право е не оръжие, а *капан* за пролетариата.

Може би това твърде откровено, но необходимо разяснение, ще въодушеви феодалите да се обявят в полза на всеобщото и пряко избирателно право. Толкова по-добре."

Общият германски работнически съюз беше разтурен не само при господството на всеобщото избирателно право, но именно *защото* господствува всеобщото избирателно право. Енгелс предварително предсказа на съюза, че той ще бъде унищожен, щом стане *опасен*. На последното си общо събрание[247] съюзът взе решение: 1) да се обяви за извоюване на ***пълна политическа свобода*** и 2) да действува заедно с Международното работническо дружество. И двете тези решения съдържат пълно скъсване с цялото минало на съюза. По такъв начин съюзът излизаше от предишното си положение на секта на широкия друм на масовото работническо движение. Но във висшите сфери изглежда са си внушили, че това до известна степен противоречи на уговорката. В друго време на това нямаше да бъде придадено такова голямо значение, но иначе стои въпросът, откакто е въведено всеобщото избирателно право, когато се налага зорко да се предпазва пролетариатът в селото и в малките градове от подобни бунтовнически стремежи! Всеобщото избирателно право беше последният пирон, забит в ковчега на Общия германски работнически съюз.

Прави чест на съюза, че той загина именно вследствие на това скъсване с ограниченото ласалианство. И каквато и да бъде организацията, която ще го замени, тя поради това ще бъде изградена на много по-обща принципна основа, отколкото няколкото вечно повтаряни Ласалови фрази за държавната помощ. Откакто членовете на разтурения съюз започнаха да мислят, вместо да вярват, изчезна последната пречка, която стоеше на пътя към сливането на всички германски работници социалдемократи в една голяма партия.

Написано от Ф. Енгелс в края на септември 1868 г.

Напечатано в „Demokratisches Wochenblatt", бр. 40 от 3 октомври 1868 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

Ф. ЕНГЕЛС

КЪМ РАЗТУРЯНЕТО НА ЛАСАЛИАНСКИЯ РАБОТНИЧЕСКИ СЪЮЗ[248]

(ДОБАВКА)

В излязлата под горното заглавие статия (в предишния брой) в края на цитата от брошурата на Енгелс, където се говори за всеобщото избирателно право*, трябва да се добави следната бележка:

Полученият от съюза като наследство от Ласал „президент на човечеството" *Бернхард Бекер* обсипваше тогава „партията на Маркс", *т. е. Маркс, Енгелс и Либкнехт,* с най-гнусни оскърбления.** Сега същият този Бекер в своя мръсен памфлет „Разкрития относно трагичната смърт на Фердинанд Ласал", който разкрива собствената му жалка душица и представлява интерес единствено заради публикуваните в него откраднати документи, изопачава Енгелс по следния начин:

„Но защо не се води *агитация* за *безусловна свобода на сдруженията, събранията* и *печата?* Защо работниците не се опитват да смъкнат оковите, сложени им през периода на реакцията? (стр. 133) ... Само чрез по-нататъшно развитие на демократическата основа може да се съживи ласалианството и да бъде превърнато то в чист социализъм. А за тази цел е необходимо между другото да не се *щадят повече* интересите на *юнкерите* или на заможните земевладелци, а социалистическата теория да се допълни и разшири, *като бъде приложена тя към огромната маса на селските работници,* чийто брой в Прусия далеч превишава градското население" (стр. 134).

---

* Виж предишната статия. *Ред.*

** „Диес това благородно занимание продължава графиня *Хацфелд* — „майка" на Фьорстерлинг-мендевската карикатура на Общия германски работнически съюз[249].

Читателят вижда, че авторът на споменатата брошура (Ф. Енгелс) може да бъде доволен от влиянието, което е оказал върху своите противници.

Написано от Ф. Енгелс в началото на октомври 1868 г.

Напечатано в „Demokratisches Wochenblatt", бр. 41 от 10 октомври 1868 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

К. МАРКС

ЗА ВРЪЗКИТЕ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО С АНГЛИЙСКИТЕ РАБОТНИЧЕСКИ ОРГАНИЗАЦИИ[250]

Необикновената сериозност, с която английският и особено лондонският печат говори за *Международното работническо дружество* и за неговия *Брюкселски конгрес* (само „Times“ помести по този въпрос четири уводни статии), предизвика истинско неудържимо беснеене в германския буржоазен печат. Той, германският печат, поучава английския печат относно неговото заблуждение — вярата му в значението на Международното работническо дружество в Англия! Той прави откритието, че английските трейдюниони, които оказваха чрез Международното работническо дружество значителна парична подкрепа на парижките, женевските и белгийските работници в борбата против капитала[251], *нямат* никаква връзка със същото това Международно работническо дружество!

„Всичко това — пишат ни от Лондон — се базира, изглежда, на твърдението на някой си *М. Хирш,** когото Шулце-Делич специално изпратил в Англия, за да направи такъв скандал. Защото това казва *М. Хирш,* а *М. Хирш* е достоен за уважение човек! Уважаемият Хирш [Fhrenhirsch] се сторил на лондонските трейдюнионисти (членове на трейдюнионите, професионалните съюзи (подозрителен, тъй като не притежавал *никакви* препоръчителни писма от Международното работническо дружество. Той просто бил *осмян.* Ето защо не е чудно, че Хирш сбърква. Защо-

* — Има се предвид д-р *Макс Хирш,* „знаменит“ икономист от Дункеровия „Volks-Zeitung“[252]. В Лондон преди неговото изследователско пътешествие в непознати за него английски краища, изглежда, не са и подозирали за съществуването на този най-нов спасител на обществото.

то ако бяха се отнесли към него сериозно, те биха могли и без особена склонност към доверие да му съобщят онова, което знае цял Лондон, а именно, че Общият съвет на трейдюнионите, който се намира в Лондон[253], се състои от шест или седем души, от които трима, *Оджър* (секретар на Общия съвет и делегат на обущарите), *Р. Апългарт* (делегат на обединените строителни и други дърводелци), *Хауел* (делегат на зидарите и секретар на Лигата за реформа[254]), са едновременно и членове на Генералния съвет на Международното работническо дружество. По-нататък той би научил, че останалите присъединили се трейдюниони (само в Лондон те са около 50, без да се смятат провинциалните трейдюниони) са представени в Генералния съвет на Международното работническо дружество от още *петима членове,* именно от *Р. Шоу, Бакли, Кон, Хейлз* и *Морис,* а освен това всеки трейдюнион има право и традиция при особени случаи да изпраща делегати в Генералния съвет. По-нататък от английска страна в Генералния съвет на Международното работническо дружество са представени:

кооперативните дружества, изпратили трима делегати на Брюкселския конгрес — от *Уилиам Уестън* и Уилямс;*

Лигата за реформа — от *Дел, Кауел Степни* и *Лъкрафт;* и тримата също членове на изпълнителната комисия на Лигата за реформа;

Националната асоциация за реформа[255], рожба на покойния агитатор Бронтер О'Брайен — от своя председател *А. А. Уолтън* и *Милнър;*

и най-после, *атеистичната* народна агитация, представена от своята знаменита ораторка, *г-жа Хариет Лоу* и г-н *Копленд.*

Ясно е, че няма нито една що-годе значителна организация на британския пролетариат, която да не е представена в Генералния съвет на Международното работническо дружество пряко, чрез своите собствени водачи. Най-после „Bee-Hive", ръководен от *Джордж Потер,* официален орган на английските трейдюниони, е същевременно и официален орган на Генералния съвет на Международното работническо дружество, за заседанията на който той всяка седмица дава отчети.

Откритията на уважаемия Хирш и последвалото след тях ликуване на германския буржоазен печат дадоха от своя страна желана храна за лондонския кореспондент на „Weser-Zeitung" и за печатащия под знака △ лондонски кореспондент на „Augsburgerin"[256]. Тази личност — защото и в двата вестника се подвиза-

* Изглежда, има се предвид Джон Уестън. *Ред.*

ва едно и също лице — по причини, най-добре известни на самата нея, живее в едно уединено кътче, отдалечено на няколко часа път от Лондон. Тук тя калъпи своите срамежливи извлечения от „Times“, „Morning Star“ и „Saturday Review“[257], като ги подправя с естетически сос по вкуса на своята публика. От време на време, както и в дадения случай, тази личност предъвква и старите истории на германските вестници, като ги публикува с фалшива дата във „Weser-Zeitung“ и в „Augsburgerin“. Споменатият по-горе кореспондент на „Weser-Zeitung“ и на „Augsburgerin“ не е никой друг, а прословутият литературен лумпенпролетарий *Елард Бискамп*. Отдавна вече изгонен от всяко порядъчно общество, нещастникът търси в ракията изцеление на сърдечните рани, които му нанесе Прусия, като анексира неговата родина Курхесен и неговия приятел *Едгар Бауер*.“[258]

Написано от К. Маркс на 4 октомври 1868 г.

Напечатано в „Demokratisches Wochenblatt“, бр. 42 от 17 октомври 1868 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

К. МАРКС

КАК ПИСМОТО НА г-н ГЛАДСТОН ДО АНГЛИЙСКАТА БАНКА В 1866 г. ПОМОГНА НА РУСИЯ ДА ПОЛУЧИ ЗАЕМ ОТ 6 МИЛИОНА ФУНТА СТЕРЛИНГИ[259]

Писмото на г-н Гладстон от 11 май 1866 г. спря действието на банковия акт от 1844 г. при следните условия:

1) Минималният сконтов процент трябва да бъде увеличен на 10%.

2) Ако банката надвиши определените от закона граници на банкнотната си емисия, печалбата от тази извънмерна емисия трябва да бъде предавана от банката на правителството.[260]

В резултат от това банката увеличи минималния си сконтов процент на 10% (което означава, че за обикновените търговци и индустриалци той се е повишил на 15% и 20%) и *не* наруши *буквата* на акта от 1844 г. по отношение на *банкнотната емисия.* Вечер от свързаните с банката кантори и други клиенти в Сити се събираха банкнотите, които на другата сутрин отново се пускаха. Обаче духът на акта беше нарушен с това, че в изпълнение на правителственото писмо беше допуснато *резервът* на банката да спадне до нула, а *този резерв,* според замисъла на акта от 1844 г., е единственият актив, с който банката разполага и който гарантира пасива на банковия ѝ отдел.

Следователно писмото на г-н Гладстон спря действието на акта на Пил така, че запази и дори изкуствено засили най-лошите резултати от него. Подобен упрек не може да се отправи нито срещу писмото на г-н Дж. К. Луис от 1857 г., нито срещу писмото на лорд Джон Ръсел от 1847 г.[261]

Банката задържа 10%-я минимум на сконтовия процент повече от три месеца. В Европа този процент се разглеждаше като опасен симптом.

След като г-н Гладстон създаде по такъв начин извънредно нездрава атмосфера на недоверие към платежоспособността на Англия, на сцената се появява лорд Клярендън, героят на Парижката конференция[262], и публикува в „Times" разяснително писмо до английските посолства на континента. Той направо съобщава на континента, че *Английската банка не е банкрутирала* (макар че *в действителност работата* стоеше *именно така* съгласно акта от 1844 г.), но че до известна степен са банкрутирали *английската* търговия и промишленост. Непосредственото действие на неговото писмо беше не *„наплив"* в банката на английски кокни, а *„наплив" в Англия на искания* (за пари) *от страна на европейските държави.* (Именно този израз употреби тогава г-н Уоткин в Камарата на общините.) В летописите на английската търговия това беше нещо съвсем нечувано. Златото се изнасяше от Лондон във Франция, докато официалният минимум на сконтовия процент *в Лондон* беше 10%, а *в Париж* — от 3¹/₅ до 3% Това доказва, че изтичането на злато не беше обикновена търговска сделка. То беше изключително резултат от писмото на лорд Клярендън.

След като 10%-ят минимум на сконтовия процент се задържа по такъв начин над три месеца, последва неизбежната реакция. От 10% минималният процент с бързи скокове спадна на 2%, които и оставаха официален процент на банката до преди няколко дни. Междувременно всички *английски* ценни книжа, железопътни акции, банкови акции, минни акции и всички видове капиталовложения в самата страна напълно се обезцениха и старателно бяха избягвани. Дори консолите спаднаха. (Веднъж, при паника, банката *отказа* да отпуска заеми срещу консоли.) След това удари часът на *влагането на пари в чужбина.* Заемите на чужди правителства се пласираха на лондонския пазар при най-изгодни условия. Най-напред стоеше *руският заем от 6 милиона стерлинги.* Този руски заем, който няколко месеца преди това се бе провалил по най-жалък начин на парижката борса, беше посрещнат на лондонската борса като неочаквано щастливо събитие. Само преди една седмица Русия обяви нов заем от 4 милиона фунта стерлинги. Русия в 1866 г., както и сега (9 ноември 1868 г.), почти загиваше под тежестта на финансовите затруднения, които вследствие на преживявания от нея аграрен преврат бяха взели извънредно страшен характер.

Но обстоятелството, че актът на Пил открива на Русия английския паричен пазар, е най-малката услуга, която ѝ се оказва. Този акт поставя Англия, най-богатата страна в света, *буквално в зависимост от милостта на московитското правителство,* най-несъстоятелния длъжник от всички европейски правителства.

Да предположим, че в началото на май 1866 г. руското правителство беше депозирало в банковия отдел на Английската банка един до един и половина милиона фунта стерлинги на името на някоя частна фирма, германска или гръцка. Ако внезапно и неочаквано беше изтеглило тази сума, то можеше да принуди банковия отдел веднага да прекрати плащанията, дори и в емисионния отдел да имаше над 13 милиона златни фунта стерлинги. Следователно банкрутът на Английската банка би могъл да бъде предизвикан с телеграма от С.-Петербург.

Това, което Русия не можа да направи в 1866 г., тя може би ще бъде в състояние да направи в 1876 г., ако актът на Пил не бъде отменен.

Написано от К. Маркс на 9 ноември 1868 г.

Напечатано в списание „The Diplomatic Review" от 2 декември 1868 г.

Печата се по текста на списанието

Превод от английски

К. МАРКС

ДЕКЛАРАЦИЯ ДО ЛОНДОНСКОТО КОМУНИСТИЧЕСКО ПРОСВЕТНО ДРУЖЕСТВО НА ГЕРМАНСКИТЕ РАБОТНИЦИ[263]

23 ноември 1868 г.
1, Модена-Вилас, Мейтленд-парк,
Хаверсток-Хил, Лондон

ДО Г-Н К. ШПАЙЕР, СЕКРЕТАР НА ПРОСВЕТНОТО ДРУЖЕСТВО НА ГЕРМАНСКИТЕ РАБОТНИЦИ

Уважаеми приятелю!

Съобщиха ми, че дружеството решило да се обърне към германските работници с послание, мотив за което уж било „масовото обединяване на германските работници от Южна и Северна Германия в резултат на Берлинския конгрес от 26 септември“[264].

Поради това обстоятелство принуден съм да заявя, че *излизам от дружеството на работниците.*

Подобно послание си поставя очевидно за цел, или предполага лондонското Просветно дружество на германските работници открито да вземе *страната на Швайцер* и на неговата организация *против* организацията на Нюрнбергския конгрес, която обхваща по-голямата част от Южна Германия, както и различни части от Северна Германия. Тъй като в Германия е известно, че съм член на дружеството — и аз действително съм един от най-старите му членове, — въпреки всички възражения от моя страна отговорността за тази крачка ще бъде стоварена *върху мен.*

Вие обаче трябва да се съгласите, че аз не мога да поема такава отговорност.

Първо: когато се водеха спорове между нюрнбергската организация, представена от Либкнехт, Бебел и други, и берлинската организация в лицето на Швайцер, и двете страни писмено се обърнаха към мен. Отговорих, че като секретар на Генералния съвет на Международното работническо дружество за Германия аз трябва да остана *неутрален.* Посъветвах и двете страни — ако те не могат и не желаят да се слеят в едно цяло — да потърсят

начини и средства, за да работят мирно *една до друга* за общата цел.

Второ: в отговор на писмото на г-н фон Швайцер до мен подробно му разясних защо не мога да одобря нито начина, по който беше свикан Берлинският конгрес, нито приетия на него устав.[265]

Трето: Нюрнбергският конгрес се присъедини *пряко* към международното работническо дружество. А Хамбургският конгрес, продължение на който беше конгресът в Берлин, позовавайки се на създаваните от пруското законодателство пречки, се присъедини *само косвено,* като изрази симпатията си към нашата дейност. А пък въпреки тези пречки новообразуваният берлински Демократически работнически съюз[266], който принадлежи към нюрнбергската организация, открито и официално се присъедини към Международното работническо дружество.

Повтарям, че при такива обстоятелства решението на дружеството не ми оставя друг избор, освен да заявя, че излизам от него. Бъдете така добри да съобщите на дружеството съдържанието на това писмо.

Предавам Вам

Карл Маркс

Написано на 23 ноември 1868 г.

Напечатано за пръв път в книгата „Briefe und Auszüge aus Briefen von I. Ph Becker, I. Dietzgen, F. Engels, K. Marx u A. an F. A. Sorge u. A.". Stuttgart, 1906.

Печата се по ръкописа

Превод от немски

К. МАРКС

МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО И АЛИАНСЪТ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ДЕМОКРАЦИЯ[247]

Преди около един месец няколко граждани образуваха в Женева *централен инициативен комитет* на новото интернационално дружество под название *„Международен алианс на социалистическата демокрация"*, което обяви „за своя специална мисия изследването на политическите и философските въпроси въз основа на великия принцип на равенството" и т. н. Програмата и уставът, отпечатани от този инициативен комитет, бяха съобщени на *Генералния съвет на Международното работническо дружество* едва на заседанието му от 15 декември. Съгласно тези документи споменатият по-горе *„Международен алианс изцяло се разтваря в Международното работническо дружество"* и в същото време се *учредява* напълно извън това дружество.

Наред с *Генералния съвет на Международното работническо дружество,* избран на Женевския, Лозанския и Брюкселския конгреси, съгласно устава на инициативния комитет ще съществува и друг, самоназначил се, *централен съвет* в Женева. Наред с местните групи на *Международното дружество* ще съществуват местни групи на *Международния алианс,* които „чрез своите национални бюра", функциониращи извън националните бюра на *Международното дружество,* „ще се обръщат към *централното бюро на Алианса с молба да бъдат приети в Международното работническо дружество"*; по такъв начин Централният комитет на Алианса си присвоява правото за приемане в *Международното дружество.* Най-после, и *общият конгрес на Международното дружество* ще има двойник — *общия конгрес на Международния алианс,* тъй като регламентът на инициативния комитет гласи:

„по време на ежегодния конгрес на работниците *делегацията на Алианса на социалистическата демокрация като отделение на Международното работническо дружество ще провежда откритите си заседания в отделно помещение*".

Като взе под внимание,

че съществуването на втора международна организация, функционираща вътре и извън *Международното работническо дружество,* би било най-сигурното средство за неговото дезорганизиране;

че всяка друга група от лица на което и да било място би имала правото да последва примера на женевската инициативна група и под повече или по-малко благовидни предлози да вкара в *Международното работническо дружество* други международни дружества с друга *„специална мисия"*;

че по такъв начин *Международното работническо дружество* би се превърнало скоро в играчка в ръцете на интригантите от всяка раса и националност;

че освен това съгласно *устава на Международното работническо дружество* в неговите редове се допускат само местни и национални секции (виж членове 1 и 6 от *устава);*

че *на секциите на Международното дружество* е забранено да приемат устави и организационни регламенти, *противоречащи* на общия устав и на организационния регламент на *Международното дружество* (виж *член 12 от организационния регламент*[268]*);*

че уставът и организационният регламент на *Международното дружество* могат да бъдат ревизирани само от *общия конгрес* при условие, че за ревизия гласуват две трети от присъствуващите делегати (виж *член 13 от организационния регламент)**.

Генералният съвет на Международното дружество на заседанието си от 22 декември 1868 г. единодушно реши:

1) Всички членове *на устава на Международния алианс на социалистическата демокрация,* определящи отношенията му *с*

---

* При обсъждането на проекторезолюцията на заседанието на Генералния съвет от 22 декември 1868 г. по предложение на Дюпон в мотивировъчната част на резолюцията било прибавено следното допълнение, окончателната редакция на което, изглежда, е направена от Маркс:

„че този въпрос беше предрешен от резолюцията против Лигата за мир, единодушно приета на общия конгрес в Брюксел[269];

че в тази резолюция *конгресът* заяви, че съществуването на Лигата за мир с нищо не е оправдано, тъй като съгласно нейните неотдавнашни декларации целта и принципите ѝ са тъждествени с целта и принципите на *Международното работническо дружество;*

че някои членове на женевската *инициативна* група като делегати на Брюкселския конгрес гласуваха за тази резолюция". *Ред.*

Международното работническо дружество, се обявяват за анулирани и недействителни.

2) *Международният алианс на социалистическата демокрация* не се приема в *Международното работническо дружество като секция;*

3) Тази резолюция да бъде публикувана във всички страни, където съществува *Международното работническо дружество.**

По поръчение на *Генералния съвет на Международното работническо дружество*

Лондон, 22 декември 1868 г.

Написано от К. Маркс

Напечатано в брошурата „Les prétendues scissions dans l'Internationale", Genève, 1872

Печата се по ръкописа, сверен с различните копия и текста на брошурата

Превод от френски

* Точка трета не е включена в окончателния текст на резолюцията. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

ДОКЛАД ЗА ЦЕХОВИТЕ ДРУЖЕСТВА НА МИНЬОРИТЕ В КАМЕНОВЪГЛЕНИТЕ МИНИ В САКСОНИЯ[270]

Първата наслуки взета *тарифа на заплатата на работниците,* например тарифата на Нидервюршницката компания, ни показва общото положение на миньорите в каменовъглените мини в Рудните планини. Седмичната работна заплата на възрастните миньори е от 2 до 3 талера, 12 сребърни гроша и 6 пфенига, на юношите от 1 талер и 10 сребърни гроша до 1 талер и 20 сребърни гроша. Седмичната работна заплата на среден миньор е около 2 талера и 20 сребърни гроша. По настояване на работодателя работниците трябва да работят на парче. При изготвянето на *тарифата на работната заплата* са се погрижили възнаграждението при работа на парче да не може да надвишава значително обикновената надница. Всеки работник е длъжен да съобщава за напускането на работата по договора един месец по-рано, а именно на първото число от всеки месец. Следователно, ако той откаже да работи на парче по предложените условия, той бива *принуден* да работи така най-малко още от 4 до 8 седмици. При такива обстоятелства просто смешно е да се дрънка за регулиране на възнаграждението при работа на парче по взаимно споразумение, за свободен договор между работника и капиталиста!

Работната заплата се изплаща на два пъти: на 22-ото число от всеки месец се изплаща част от сумата като аванс и на 8-ото число от следващия месец — остатъкът от работната заплата за изтеклия месец. По такъв начин капиталистът задържа у себе си работната заплата, която той *дължи* на своите работници, средно цели три седмици — този принудителен заем в полза на собстве-

ника е толкова по-приятен, защото носи пари, а лихви за него не трябва да се плащат.

Смените на работниците обикновено са дванадесетчасови и посочената по-горе седмична работна заплата се плаща за шест дванадесетчасови работни дни. Дванадесетчасовият работен ден включва два часа (2 пъти по половин час и 1 цял час) за ядене, или така нареченото *време за почивка*. При спешна работа смените са осемчасови (т. е. всеки работник в продължение на 48 часа работи в три смени) с *„половинчасова почивка за хранене* — и дори шестчасови. В последния случай *„не се предвижда никакво прекъсване за почивка"*.

Гореизложеното вече рисува мрачната картина на положението на тези миньори. За да ни стане ясно обаче наистина крепостното състояние, в което се намират те, нужно е да разгледаме *уставите на дружествата на миньорите*. Да вземем уставите, които са в сила в каменовъглените мини: I — на знатния и могъщ *княз Шьонбург*, II — на *Нидервюршницката* компания, III — на *Нидервюршницкирхбергската* компания и IV — на *Обединените лугауски компании*.

Приходите на дружествата на миньорите се състоят от 1) встъпителни суми и вноски на работниците, от глоби, от непотърсени заплати и т. н. и 2) от вноски на капиталистите. Работниците плащат 3% или 4% от своя доход, собствениците внасят съответно: I — по 7 сребърни гроша и 6 пфенига месечно за всеки миньор, който плаща членски вноски; II — по 1 пфениг от всеки шефел* продадени въглища; III — като първа вноска при основаване на касата на дружеството на миньорите — 500 талера, след това също такива вноски, както и работниците; най-после, IV — същото както и във II, само че с учредителна вноска от 100 талера от всяка влязла в обединението компания.

Нима не ни смайва тук картината на най-дружеска хармония между капитала и труда? Кой тук още се осмелява да дрънка за противоположност между техните интереси? Обаче, както е казал великият германски мислител Ханземан,

„В паричните работи няма място за сантименталности!"[271]

Следователно възниква въпросът, какво струва на работника великодушието на „високопоставените собственици на мини"? Нека видим!

Господа капиталистите внасят в един случай (III) също толкова, колкото и работниците, във всички останали — значително

* — $^1/_8$ от тона. *Ред.*

по-малко. Срещу това те искат следните права, що се отнася до собствеността върху *касата на дружеството.*

I. *„Правото на собственост* върху касата на дружеството *не принадлежи* на членовете на дружеството на миньорите и те не могат да искат от касата нищо повече от онези помощи, на които те съгласно устава имат право в такъв случай, особено пък *не могат да предлагат касата и нейната наличност да бъдат разделени* дори в случай, че се спре производството в едно или друго предприятие.

„В случай, че производството в каменовъглените мини на княз Шьонбург в Елсниц напълно спре" — след като бъдат задоволени съществуващите претенции, — *„правото да се разпорежда с остатъка има князът — собственикът на мините".*

II. „В случай на ликвидиране на обединението на Нидервюршницките каменовъглени мини едновременно трябва да бъде ликвидирана и касата на дружеството на миньорите... *Правото да се разпорежда* с останалата още наличност *има дирекцията."*

Членовете на дружеството на миньорите нямат *никакво право на собственост върху касата на дружеството.*

III. — същото както и II.

IV. „Касата на дружеството се смята за *неотчуждаема собственост* на сегашните членове на дружеството и на онези, които ще влязат в бъдеще... Само в неочакван случай на пълна ликвидация на всички влизащи в обединението каменовъглени мини, която с това води до ликвидация и на дружеството на миньорите" — ето в такъв неочакван случай може да се очаква, че работниците ще си поделят евентуалния наличен остатък. Нищо подобно! В този случай „директорите на обединенията, които се ликвидират последни, внасят свои предложения в *кралското окръжно управление.* Само споменатата инстанция *решава* съдбата на тези суми".

С други думи: работниците плащат по-голямата част от вноските в касата на дружеството, а капиталистите *си присвояват собствеността върху тази каса.* На пръв поглед като че ли капиталистите правят подарък на своите работници. А всъщност работниците биват принуждавани да правят подарък на своите капиталисти. На последните заедно с правото на собственост се пада от само себе си и правото на контрол върху касата.

Председател на управителния съвет на касата е управителят на каменовъглените мини. В негови ръце е главното управление на касата, той разрешава всички съмнителни случаи, определя размера на паричните глоби и т. н. След него идва *секретарят на дружеството на миньорите,* който е същевременно и касиер. Той или се назначава от капиталиста, или, ако го избират работниците, трябва да бъде утвърден от него. По-нататък следват обикновените *членове на управителния съвет.* Те обикновено се

избират от работниците, но в един случай (III) капиталистът назначава трима от тези членове на управителния съвет. Какво представлява изобщо този „управителен съвет“, се вижда от онази точка на устава, която *го* задължава *„да свиква заседание най-малкото един път годишно"*. Фактически командува председателят. Членовете на управителния съвет му са чираци.

Този господин председател, т. е. управителят на мините, е и във всичко останало могъщ господар. Той може да намалява времето за проверка на новите членове, да отпуска извънредни помощи, дори (III) да уволнява онези работници, чиято репутация му се стори недостатъчно добра, и винаги може да се отнася към господин капиталиста, чието решение *във всичко, което се отнася до дружеството на миньорите,* е окончателно. Така например княз Шьонбург и директорите на акционерните дружества могат да изменят уставите на дружествата, да повишават вноските на работниците, да намаляват помощите за болните и пенсиите, да усложняват с нови пречки и формалности исканията към касата — накратко, *да правят всичко, каквото им скимне, с парите на работниците,* с единствената уговорка относно санкцията на правителствените власти, които досега нито веднъж още не са проявили макар и само *желание* да се запознаят с положението и нуждите на работниците. В каменовъглените мини от група III директорите дори си запазват правото да изгонят от дружеството на миньорите всеки работник, *който е бил даден от тях под съд,* но *е бил оправдан от последния!*

И срещу какви облаги миньорите така сляпо подчиняват своите собствени работи на чуждия произвол? Нека чуем!

1) В случай на болест те получават лекарска помощ и седмична парична помощ: в каменовъглените мини от група I — една трета от работната си заплата, в III — половината от работната си заплата, във II и IV — половината или ако болестта се дължи на нещастен случай през време на работа, съответно $^2/_3$ и $^1/_3$ от работната заплата. 2) Инвалидите получават пенсия в зависимост от продължителността на трудовия стаж, а следователно в зависимост от техните вноски в касата на дружеството, от $^1/_{20}$ до $^1/_5$ от последния доход. 3) В случай на смърт на член на съюза вдовицата му получава помощ от $^1/_5$ до $^1/_3$ от пенсията, на която е имал право мъжът ѝ, и нищожно седмично подаяние за всяко дете. 4) Помощ за погребение в случай на смърт на член от семейството.

Негово сиятелство князът и просветените капиталисти, които са съчинили тези устави, и бащински грижовното правителство, което ги е утвърдило, би трябвало да разрешат следната задача:

ако миньорът при пълен доход средно от $2^2/_3$ талера седмично почти умира от глад, как може той да живее с пенсия, възлизаща примерно на $^1/_{20}$ от този доход, да кажем на 4 сребърни гроша седмично?

Нежната грижа на уставите за интересите на капитала ярко се проявява в отношението към нещастните случаи в мините. С изключение на предприятията от II и IV групи никаква специална помощ не се дава, ако болестта или смъртта са предизвикани от нещастен случай „при изпълнение на задълженията". *В нито един от уставите не е предвидено увеличаване на пенсията,* ако *инвалидността* е последвала от нещастен случай в мините. Причината за това е много проста. Този член значително би увеличил отпусканите от касата суми и много скоро би разкрил дори и пред най-късогледите наблюдатели същността на *подаръците* на господарите капиталисти.

Уставите, дарени от саксонските капиталисти, се различават от дарената от Луи Бонапарт конституция по това, че последната все още очаква своето увенчаване, докато първите вече го имат във формата на следния, общ за всички тях член:

„Всеки работник, който напуска службата в компанията — било доброволно, било принудително, — автоматично отпада от дружеството на миньорите и *загубва всички права и претенции както върху касата на последното, така и върху внесените от него самия пари.*"

Следователно човек, който е работил 30 години в една от каменовъглените мини и е внасял своя дял в касата на дружеството, загубва всички права на пенсия, купени толкова скъпо, щом като на капиталиста му *хрумне да го уволни!* Този член превръща наемния работник в крепостен, прикрепя го на едно място, принуждава го да търпи най-оскърбително отнасяне. Ако не е любител на ритниците, ако се съпротивява на намаляването на работната заплата до гладна норма, ако отказва да плаща произволните парични глоби, ако настоява за официална проверка на мерките и теглилките, той винаги получава един и същ стереотипен отговор: махай се, но твоите вноски в касата и твоите права върху нея няма да те последват!

Изглежда парадоксално да се очаква от хора, които се намират в такова унизително положение, мъжествена независимост и чувство на собствено достойнство. И все пак тези миньори — нека го кажем за тяхна чест — са в редиците на челните борци на германската работническа класа. Поради това техните господари започват да изпитват голямо безпокойство въпреки грамадната опора, която представлява за тях сегашната органи-

зация на дружествата на миньорите. Най-новият и най-гнусният от уставите на тези дружества (III, който датира от 1862 г.) съдържа следната чудовищна уговорка относно стачките и съюзите:

„Всеки член на дружеството на миньорите *трябва винаги да бъде доволен от възнаграждението, което му се полага съобразно тарифата на работната заплата,* никога не трябва да взема участие в колективни действия за повишаване на своя доход, а камо ли да подстрекава своите другари към такива."

Защо ликургите на акционерното дружество на *Нидервюршницкирхбергските* каменовъглени мини, г. г. *Б. Крюгер, Ф. В. Швамкруг* и *Ф. В. Рихтер,* не благоволиха да постановят също, че отсега нататък всеки *купувач на въглища „трябва винаги да бъде доволен" от цената на въглищата,* определяна по тяхното височайше благоволение? Но това би било вече твърде много дори за „ограничения верноподанически разум" на г-н фон Рохов[272].

В резултат на агитацията сред миньорите наскоро бе публикуван *временен проектоустав* за обединението на дружествата на миньорите във всички саксонски каменовъглени мини (Цвикау, 1869). Той е изработен от комитет на работниците под председателството на г-н *И. Г. Динтер.* Неговите главни точки са следните: 1) Всички дружества се обединяват в един общ съюз. 2) Членовете запазват правата си, докато живеят в Германия и плащат вноските си. 3) Общото събрание на всички възрастни членове е върховната власт. То избира изпълнителен комитет и т. н. 4) Вноските на господарите в касата на дружеството трябва да възлизат на половината от вноските, плащани от работниците.

Този проект в никакъв случай не изразява възгледите на най-съзнателните саксонски миньори. Той по-скоро изхожда от онази част, която би искала да се правят реформи с разрешение на капитала. Върху този проект лежи печатът на непрактичност. Наистина, каква наивна представа, че капиталистите, досега неограничени господари над дружествата на миньорите, ще отстъпят своята власт на едно демократично общо събрание на работниците и въпреки това ще плащат вноски!

Главното зло се състои тъкмо в това, че капиталистите *изобщо правят вноски.* Докато продължава това, ще бъде невъзможно да се отнеме от тях управлението на касата и на дружеството на миньорите. За да бъдат действително работнически дружества, дружествата на миньорите трябва да се опират изключително на вноските на работниците. Само така те ще могат да се превърнат в трейдюниони, които да защищават отделните работници от произвола на отделните господари. Могат ли незначителните и съмнителните предимства, които вноските на капиталистите дават,

да компенсират някога състоянието на крепостничество, до което капиталистите докарват работниците? Нека саксонските миньори, винаги да помнят: колкото капиталистът внася в касата на дружеството, *толкова и дори повече икономисва той от работната заплата.* Такъв вид дружества имат своеобразно влияние: те *спират действието на закона за търсенето и предлагането в изключителна изгода на капиталиста.* С други думи: давайки на капитала *необикновена* власт над отделните работници, те смъкват работната заплата дори *под* нейното обикновено средно равнище.

Но трябва ли работниците — разбира се, след задоволяване на извоюваните права — да подарят съществуващите каси на капиталистите? Този въпрос може да бъде решен само *по съдебен ред.* Въпреки че тези устави получиха *височайшо кралско утвърждаване,* някои техни членове нарушават рязко общоприетите принципи на гражданското договорно право. При всички обстоятелства обаче отделянето на парите на работниците от парите на капиталистите си остава задължително предварително условие за всяка реформа на дружествата на миньорите.

Вноските на собствениците на саксонските каменовъглени мини в касата на дружествата са неволно признание, че капиталът е отговорен до известна степен за нещастните случаи, които застрашават наемния работник с осакатяване или смърт през време на работата му в производството. Но вместо да допускат, както се прави сега, тази отговорност да става предлог за разширяване деспотичната власт на капитала, работниците трябва да агитират *тази отговорност да бъде предвидена със закон.*

Написано от Ф. Енгелс между 17 и 21 февруари 1869 г.

Напечатано в притурката на „Demokratisches Wochenblatt", бр. 12 от 20 март 1869 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

К. МАРКС

ГЕНЕРАЛНИЯТ СЪВЕТ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО ДО ЦЕНТРАЛНОТО БЮРО НА АЛИАНСА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ДЕМОКРАЦИЯ[273]

Лондон, 9 март 1869 г.

Граждани!

Съгласно член I от нашия устав в Международното работническо дружество се приемат

„всички работнически дружества, които се стремят към една и съща цел, а именно към защитата, развитието и *пълното освобождение на работническата класа*".

Тъй като отрядите на работническата класа във всяка страна са поставени при твърде различни условия на развитие, неизбежно следва и техните теоретически възгледи, които са отражение на действителното движение, също да се различават помежду си.

Обаче общността на действията, установена от Международното работническо дружество, рамяната на идеи, улеснявана от печатните органи на различните национални секции, и най-сетне непосредствените дискусии на общите конгреси трябва да доведат постепенно до създаването на обща теоретическа програма.

Следователно във функциите на Генералния съвет не влиза да разглежда критично програмата на Алианса. Не е наша задача да изследваме дали тази програма е адекватен израз на пролетарското движение или не е. За нас е важно само да знаем дали в нея няма нещо, което да противоречи на *общата тенденция* на нашето дружество, т. е. на *пълното освобождение на работническата класа.*

Във вашата програма има една фраза, която не отговаря на това изискване. Член 2 гласи:

„Той" (Алиансът) „преди всичко се стреми към политическо, икономическо и социално *изравняване на класите*"[274].

Изравняването на класите, разбирано буквално, се свежда до *„хармония между капитала и труда"*, толкова натрапчиво проповядвана от буржоазните социалисти. Не *изравняване на класите* — безсмислица, на практика неосъществима, — а, напротив, *унищожаване на класите* — ето истинската тайна на пролетарското движение, която е великата цел на Международното работническо дружество.

Но като имаме предвид контекста, в който се намира тази фраза — *„изравняване на класите"*, — тя изглежда като промъкнала се тук обикновена грешка на перото. Генералният съвет не се съмнява, че вие няма да откажете да отстраните от вашата програма една фраза, която дава повод за толкова опасни недоразумения.

Нашето дружество съответно със *своите принципи* предоставя на всяка секция да формулира свободно теоретическата си програма, с изключение на онези случаи, когато се нарушава общата тенденция на дружеството. Следователно няма никакви пречки секциите на Алианса да бъдат превърнати в секции на Международното работническо дружество.

Ако въпросът за разтурянето на Алианса и за влизането на неговите секции в Международното работническо дружество бъде разрешен окончателно, съгласно нашия регламент ще бъде необходимо да се съобщи на Генералния съвет местонахождението и числеността на всяка нова секция.

По поръчение на Генералния съвет на
Международното работническо дружество

Написано от К. Маркс на 9 март 1869 г.

Напечатано за пръв път в брошурата: „Les prétendues scissions dans l'Internationale", Génève. 1872.

Печата се по ръкопис

Превод от френски

К. МАРКС

БЕЛГИЙСКИТЕ КЛАНЕТА[275]

КЪМ РАБОТНИЦИТЕ В ЕВРОПА И СЪЕДИНЕНИТЕ ЩАТИ

В Англия рядко минава седмица без стачки, и то големи стачки. Ако в такива случаи правителството насъскваше своите войници срещу работническата класа, тази страна на стачките би се превърнала в страна на кланета, но не задълго. След няколко опита за подобно прилагане на физическа сила тази власт би престанала да съществува. През последните няколко години в Съединените щати броят на стачките и техните размери също непрекъснато растат, като понякога дори се придружават от безредици. Но кръвопролития не е имало. В някои големи военни държави в континентална Европа за начало на ерата на стачките може да се приеме завършването на Гражданската война в Америка. Но и там също не е имало кръвопролития. Съществува само една страна в цивилизования свят, където всяка стачка незабавно и усърдно се превръща в предлог за официално избиване на работническата класа. Тази обетована страна е *Белгия,* образцова държава на континенталния конституционализъм, уютен, добре ограден малък рай на едри земевладелци, капиталисти и попове. Своите годишни кланета на работници белгийското правителство устройва с точност, която не отстъпва на годишното въртене на земята около слънцето. Тази година клането се различава от миналогодишното[276] само с още по-ужасяващия брой на жертвите, с по-отвратителната жестокост, проявена от смешната в други отношения армия, с по-шумното ликуване на клерикалния и капиталистическия печат и по-голямата абсурдност на доводите, изтъкнати от правителствените палачи.

Сега е доказано, дори от неволните констатации на капиталистическия печат, че напълно законната стачка на пудлувачите в Кокерилския железопреработвателен завод в Серен взела характер на безредици само защото на местопроизшествието неочаквано бил изпратен силен отряд кавалерия и жандармерия, за да провокира народа. От 9 до 12 април тези смели воини не само храбро нападали със саби и щикове невъоръжените работници, но и безразборно убивали и ранявали мирни минувачи, насилствено нахълтвали в частни къщи и се развличали дори с това, че няколко пъти бясно щурмували зданието на гарата в Серен, в което се били забарикадирали пътниците. Когато тези страшни дни отминали, пръснал се слух, че г-н *Камп,* кметът на Серен, е агент на Кокерилското акционерно дружество, че белгийският министър на вътрешните работи, някой си г-н *Пирме,* е същевременно най-големият акционер на една от съседните мини, в която също имало стачка, и че негово кралско височество принц Фландърски е вложил в кокерилските предприятия 1 500 000 франка[277]. Оттук направили прибързания и наистина странен извод, че серенското клане било своеобразен coup d'état* на акционерното дружество, който фирмата Кокерил тайно организирала заедно с белгийския министър на вътрешните работи просто за да сплашат своите недоволни поданици. Но скоро тази клевета беше блестящо опровергана от последвалите събития в Боринаж, каменовъглен район, където белгийският министър на вътрешните работи, споменатият по-горе г-н *Пирме,* изглежда не е един от ръководещите капиталисти. Когато стачката в този район обхванала почти всички миньори, там били съсредоточени многобройни войски, които открили военните действия във Фрамри с пушечна стрелба; в резултат на това 9 миньора били убити и 20 тежко ранени; *след* тази малка геройска прелюдия бил оповестен законът за безредиците — доста своеобразно наречен на френски „les sommations préalables"[278], а после кървавата баня била възобновена.

Някои политици обясняват тези невероятни подвизи с високопатриотични подбуди. Белгийското правителство, казват те, което тъкмо в това време е било заето в преговори със своя френски съсед по някои щекотливи въпроси[279], трябвало да демонстрира героизма на своята армия. Оттук и разделянето на въоръжените сили по всички правила на науката, което демонстрирало отначало неудържимата стремителност на белгийската кавалерия в Серен, а след това непоколебимата мощ на белгийската пехота във Фрамри. Може ли да има по-сигурно средство за сплашване на

* — държавен преврат. *Ред.*

чужденеца от тези примитивни битки, в които е невъзможно да се претърпи поражение, и тези отечествени полесражения, където стотици убити, осакатени и пленени работници създават толкова блестящ ореол на неуязвимите воини, които всички до един запазват невредима кожата си?

Други политици, напротив, подозират белгийските министри, че са подкупени от Тюйлери, и периодично разиграват тази ужасна пародия на гражданска война, за да дадат на Луи Бонапарт повод да стане спасител на обществото в Белгия, какъвто той беше във Франция. Но нима някой някога е обвинявал бившия губернатор Ейр, който организира масовото избиване на негрите в остров Ямайка, че е възнамерявал да отнеме този остров от Англия и да го предаде на Съединените щати?[280] Няма спор, белгийските министри са превъзходни патриоти в духа на Ейр. Както той беше безсрамно оръдие на вестиндийските плантатори, така и те са безсрамни оръдия на белгийските капиталисти.

Белгийският капиталист се прочу в целия свят със своеобразната си любов към онова, което той нарича *свобода на труда* (la liberté du travail). Той така обича дадената на работниците му, независимо от пола и възрастта свобода да работят за него през целия си живот, че винаги с негодуване отхвърля всеки фабричен закон като нарушение на тази свобода. Той изтръпва само при мисълта, че обикновеният работник може да се окаже толкова безнравствен, та да почне да претендира за по-високо призвание, отколкото призванието да обогатява своя господар и естествен повелител. Малко му е работникът да си остава жалък роб, който работи свръхмярката срещу нищожно заплащане; като всеки робовладелец той иска освен това и да го превърне в роб, угодлив, раболепен, смазан, смирен, благоговейно-покорен. Оттук неговата бясна злоба срещу стачките. За него стачката е богохулство, бунт на робите, предзнаменование за социална катастрофа. Дайте на такива именно хора, жестоки поради явната си страхливост, да се разполагат напълно, абсолютно и безконтролно с държавната власт, както става в Белгия, и тогава няма защо да се чудите, че сабята, щикът и пушката се използват в такава страна като законни и нормални оръдия за намаляване на работната заплата и увеличаване на печалбата. И действително на каква друга цел може да служи белгийската армия? Когато по нареждане на официална Европа Белгия беше обявена за *неутрална страна*[281], трябваше, разбира се, да ѝ се забрани такъв обременителен разкош като армията, с изключение може би на шепа войници за попълване на дворцовата стража и за устройване на кралски паради за забавление. Обаче на една територия

от 536 квадратни левги Белгия издържа по-многобройна армия от армията на Обединеното кралство или на Съединените щати. Бойните заслуги на тази неутрализирана армия съдбоносно се измерват с броя на нейните *разбойнически нападения* срещу работническата класа.

Лесно е да се разбере, че *Международното работническо дружество* не се оказа желан гост в Белгия. Анатемосано от духовенството, обсипано с клевети в почтения печат, то скоро се сблъска с правителството. Последното усърдно се опитваше да се отърве от него, като стовари върху му отговорността за стачките на въглекопачите в Шарлероа през 1867—1868 г., стачки, които по неизменното белгийско правило завършиха с официални кланета, последвани от съдебни преследвания на жертвите. Тази интрига не само не успя, но нещо повече, дружеството взе активни мерки, благодарение на които миньорите в Шарлероа бяха признати за *невинни,* а с това за *виновно* беше признато самото правителство. Раздразнени от този неуспех, белгийските министри изляха злобата си в яростни обвинения срещу *Международното работническо дружество* от трибуната на Камарата на депутатите, заявявайки тържествено, че никога няма да допуснат *общият конгрес* на Дружеството да се състои в Брюксел. Въпреки техните заплахи конгресът се събра в Брюксел. Но сега най-после на *Интернационала* все пак е съдено да преклони глава пред 536-те квадратни левги на белгийското всемогъщество. Неговото престъпно съучастничество в неотдавнашните събития беше доказано по най-очевиден начин. Емисарите на Брюкселския централен комитет за Белгия и някои от местните комитети са изобличени в многобройни тежки престъпления. Те, първо, усилено се стремяха да успокоят възбудените стачкуващи работници и да ги предупредят да се пазят от правителствените капани. В някои райони те действително предотвратиха кръвопролитието. И последното по ред, но не и по важност — тези злонамерени емисари разследваха на места, проверяваха чрез свидетелски показания, грижливо записваха и публично разобличиха кървавите изстъпления на защитниците на реда. С простата процедура на хвърляне в затвора те изведнъж бяха превърнати от обвинители в обвиняеми. След това бяха извършени груби нападения срещу жилищата на членовете на Брюкселския комитет, всичките им книжа бяха конфискувани, а някои от членовете на комитета — арестувани по обвинение, че членуват в дружество, *„основано с цел да се вършат посегателства срещу живота и собствеността на частни лица"*. С други думи, бяха обвинявани, че членуват в някакво *сдружение на туги*[282], което обикновено се нарича *Международно работническо дружество.*

Подстрекавано от нелепите измислици на клерикалния печат и от дивия вой на капиталистическия печат, това нагло правителство на пигмеи прави решително всичко, за да затъне в блато от насмешки, след като се изкъпа в море от кръв.

Белгийският централен комитет в Брюксел вече съобщи, че има намерение да организира изчерпателно разследване на кланетата в Серен и Воринаж и да публикува след това резултатите от него. Ние възнамеряваме да разпространим тези разобличения в целия свят, за да отворим очите на всички за фанфаронството на белгийските капиталисти, любимата сентенция на които гласи: La liberté, pour faire le tour du monde, n'a pas besoin de passer par ici (la Belgique) — за да обиколи целия свят, на свободата не е нужно да мине през Белгия[283].

Може би белгийското правителство си въобразява, че както получи отдих след революцията от 1848—1849 г., като стана полицейски агент на всички реакционни правителства на европейския континент, така и сега пак ще може да избегне застрашаващата го опасност, ако усърдно разиграва ролята на жандарм на капитала против труда. Но това е сериозна грешка. Вместо да отложи катастрофата, белгийското правителство само ще я ускори. Като направи името Белгия нарицателно име и посмешище за народните маси от целия свят, то ще отстрани последното препятствие, което още пречи на деспотите да заличат името на тази страна от картата на Европа.

Ето защо Генералният съвет на *Международното работническо дружество* отправя апел към работниците от Европа и Съединените щати да открият подписка, за да се съберат пари за облекчаване страданията на вдовиците, жените и децата на белгийските жертви, както и за покриване на разходите, свързани със съдебната защита на арестуваните работници и с разследването, започнато от Брюкселския комитет.

По поръчение на Генералния съвет на
Международното работническо дружество:

Р. Апългарт, председател; *Р. Шоу*, секретар за Америка; *Бернар,* секретар за Белгия; *Ежен Дюпон,* секретар за Франция; *Карл Маркс,* секретар за Германия; *Жул Жоанар,* секретар за Италия; *А. Жабицки,* секретар за Полша; *Х. Юнг,* секретар за Швейцария; *Кауел Степни,* касиер.

И. Г. Екариус, секретар на Генералния съвет.

Лондон, 4 май 1869 г.

Всички вноски за жертвите на белгийските кланета да се изпращат на адреса на Генералния съвет: 256, Хай Холбърн, Лондон, Уестърн Сентръл.

Написано от К. Маркс

Напечатано във вид на позив „The Belgian Massacres. To the Workmen of Europe and the United States" през май 1869 г. и във вестниците „L'Internationale", бр. 18 от 15 май 1869 г. и „Demokratisches Wochenblatt", бр. 21 от 22 май 1869 г.

Печата се по текста на позива

Превод от английски

К. МАРКС

ОБРЪЩЕНИЕ КЪМ НАЦИОНАЛНИЯ РАБОТНИЧЕСКИ СЪЮЗ В СЪЕДИНЕНИТЕ ЩАТИ[284]

Другари работници!

В учредителната програма на нашето дружество ние заявяваме: „Не мъдростта на господствуващите класи, а героичната съпротива на работническата класа в Англия срещу тяхното престъпно безумие спаси Западна Европа от авантюрата на позорен кръстоносен поход с цел да бъде увековечено и разпространено робството отвъд Атлантическия океан."* Сега дойде вашият ред да попречите на една война, в резултат на която разрастващото се движение на работническата класа от двете страни на Атлантическия океан безсъмнено ще бъде върнато назад за неопределено време.

Едва ли е нужно да ви убеждаваме, че има европейски държави, които горещо желаят да въвлекат Съединените щати във война с Англия. Един бегъл поглед върху данните на търговската статистика ни показва, че руският износ на суровини — а в Русия няма нищо друго за износ — бързо отстъпваше пред американската конкуренция, докато Гражданската война внезапно не измени положението. Да се изковават от американските плугове мечове именно сега би означавало да се спаси от надвисналия банкрут тази деспотична държава, която вашите премъдри републикански държавници избраха за свой най-близък съветник. Но съвсем независимо от специалните интереси на едно или друго правителство, нима не е в общ интерес на потисниците ни да превърнем нашето все по-могъщо международно сътрудничество в междуособна война?

---

* Виж настоящия том, стр. 13. *Ред.*

В приветственото обръщение към г-н Линкълн по случай преизбирането му за президент ние изразихме убеждението си, че Гражданската война в Америка ще има такова огромно значение за развитието на работническата класа, каквото американската война за независимост имаше за развитието на буржоазията*. И наистина победоносното завършване на войната против робовладелството откри нова епоха в историята на работническата класа. Именно оттогава в самите Съединени щати възникна независимо работническо движение, на което вашите стари партии и техните професионални политикани гледат с лошо око. За да се даде възможност на това движение да узрее, нужни са години на мир. За да бъде то смазано, нужна е война между Съединените щати и Англия.

Непосредствен осезателен резултат от Гражданската война естествено беше това, че се влоши положението на американския работник. В Съединените щати, както и в Европа, чудовищният вампир — националният дълг, — прехвърлян от едни плещи на други, беше в края на краищата стоварен върху плещите на работническата класа. Цените на предметите от първа необходимост — казва един от вашите държавни дейци — са се покачили от 1860 г. със 78%, докато работната заплата на неквалифицирания работник се е увеличила едва с 50%, а на квалифицирания — с 60%.

„Пауперизмът — оплаква се той — сега в Америка расте по-бързо от населението".

Освен това на фона на страданията на работническата класа още по-рязко изпъква крещящият разкош на финансовата аристокрация, на аристокрацията от парвенюта[285] и на другите паразити, родени от войната. И все пак, въпреки всичко това, Гражданската война имаше положителен резултат — освобождението на робите и онзи морален импулс, който беше даден с това на вашето собствено класово движение. Една нова война, която не е оправдана нито с високи цели, нито с огромна социална необходимост, война в духа на стария свят, би изковала нови вериги за свободния работник, вместо да разбие веригите на роба. Засиленото обедняване, което тя би донесла, изведнъж би дало на вашите капиталисти и повод, и средства с бездушния меч на постоянната армия да отклонят работническата класа от нейните смели и справедливи стремежи.

Ето защо именно на вас се възлага славният дълг да докажете на света, че сега най-после работническата класа излиза на

* Виж настоящия том, стр. 20. *Ред.*

историческата арена вече не като покорен изпълнител, а като независима сила, съзнаваща собствената си отговорност и способна да диктува мир там, където нейните така наречени господари крещят за война.

От името на Генералния съвет на
Международното работническо дружество:

Англичани: *Р. Апългарт,* строителен дърводелец; *М. Дж. Бун,* механик; *Дж. Бакли,* бояджия; *Дж. Хейлз,* тъкач на еластични тъкани; *Хариет Лоу; Б. Люкрафт,* дърводелец; *Дж. Милнър,* шивач; *Дж. Оджър,* обущар; *Дж. Рос,* обущар; *Р. Шоу,* бояджия; *Кауел Степни; Дж. Уорън,* куфарджия; *Дж. Уестън,* майстор на перила за стълби.

Французи: *Е. Дюпон,* майстор на музикални инструменти; *Жул Жоанар,* литограф; *Пол Лафарг.*

Германци: *Г .Екариус,* шивач; *Ф. Леснер,* шивач; *В. Лимбург,* обущар, *Карл Маркс.*

Швейцария: *Х. Юнг,* часовникар; *А. Мюлер,* часовникар.

Белгийци: *П. Бернар,* бояджия.

Датчани: *Дж. Кон,* специалист по производство на пури.

Поляци: *Жабицки,* словослагател.

Б. Люкрафт, председател.
Кауел Степни, касиер.
И. Георг Екариус, генерален секретар.

Лондон, 12 май 1869 г.

Написано от К. Маркс

Напечатано във вид на позив „Address to National Labour Union of the United States". London, 1869

Печата се по текста на позива

Превод от английски

К. МАРКС

ПРЕДГОВОР КЪМ ВТОРОТО ИЗДАНИЕ НА „ОСЕМНАДЕСЕТИ БРЮМЕР НА ЛУИ БОНАПАРТ"[286]

Моят преждевременно починал приятел *Йозеф Вайдемайер** възнамеряваше да издава в Ню Йорк от 1 януари 1852 г. политически седмичник. Той ми предложи да напиша за този седмичник историята на coup d'état**. Ето защо всяка седмица до средата на февруари аз му пишех статии под общото заглавие: „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт". През това време първоначалният план на Вайдемайер се провали. Затова пък през пролетта на 1852 г. той започна да издава месечното списание *„Die Revolution"*, първата книжка на което се състои от моя „Осемнадесети брюмер".[287] Няколкостотин екземпляра от него проникнаха тогава в Германия, без обаче да се появят на истинския — книжния пазар. Един германски книжар, който се представяше за крайно радикален и комуто предложих да поеме продажбата на моето съчинение, отговори с истински нравствен ужас по повод такова „ненавременно искане".

От гореказаното се вижда, че това съчинение възникна под непосредственото впечатление от събитията и че историческият материал в него не отива по-далеч от февруари (1852 г.). Сегашното му преиздаване се дължи отчасти на търсенето му на книжния пазар, отчасти на настойчивите искания на моите приятели в Германия.

От съчиненията, които приблизително *едновременно* с моето разглеждаха същия въпрос, заслужават внимание само две: *„На-*

* През време на Гражданската война в Америка военен комендант на окръга Сент-Луис.

** — държавния преврат. *Ред.*

полеон малкият" от *Виктор Юго* и *„Държавен преврат"* от *Прудон*.[288]

Виктор Юго се ограничава с хапливи и остроумни нападки против отговорния издател на държавния преврат. Самото събитие е представено у него като гръм от ясно небе. Той вижда в него само насилственото деяние на една отделна личност. Той не забелязва, че възвеличава тази личност, а не я принизява, като ѝ приписва безпримерна в световната история сила на личната инициатива. Прудон от своя страна се стреми да представи държавния преврат като резултат от преходно историческо развитие. Но историческата конструкция на държавния преврат незабелязано се превръща у него в историческа апология на героя на този преврат. Така той изпада в грешката на нашите тъй наречени *обективни* историци. Аз, напротив, показвам как *класовата борба* във Франция създаде условия и обстоятелства, които дадоха възможност на посредствени и смешни действуващи лица да играят ролята на герои.

Една преработка на това съчинение би го лишила от неговата своеобразна окраска. Затова аз се ограничих само с поправянето на печатни грешки и с отстраняването на станали вече неразбираеми намеци.

Заключителните думи на моето съчинение: „Но ако императорската мантия в края на краищата падне върху плещите на Луи Бонапарт, бронзовата статуя на Наполеон ще се сгромоляса от височата на Вандомската колона"[289], вече се сбъднаха.

Полковник Шарас откри атаката срещу култа към Наполеон в своето съчинение за похода от 1815 г.[290] Оттогава насам, и особено през последните години, френската литература с оръжието на историческото изследване, на критиката, сатирата и остроумието сложи завинаги край на Наполеоновата легенда. Извън пределите на Франция това рязко скъсване с традиционната народна вяра, тази огромна духовна революция остана почти незабелязана и още по-малко разбрана.

В заключение, надявам се, че моето съчинение ще допринесе за отстраняване на разпространената днес — особено в Германия — школска фраза за тъй наречения *цезаризъм*. При тази повърхностна историческа аналогия забравят главното, а именно, че в древния Рим класовата борба е протичала само в рамките на едно привилегировано малцинство, между свободните богаташи и свободните бедняци, докато огромната производителна маса от населението, робите, е била само пасивният пиедестал на тези борци. Забравят знаменателната констатация на *Сисмонди*: римският пролетариат е живеел за сметка на обществото, докато

съвременното общество живее за сметка на пролетариата[291]. При такова коренно различие между материалните, икономическите условия на античната и на съвременната класова борба и нейните политически фигури не могат да имат повече нещо общо помежду си, отколкото Кентербърийският архиепископ с първосвещеника Самуил.

Карл Маркс

Лондон, 23 юни 1869 г.

Напечатано във второто издание на съчинението на К. Маркс „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт", излязло в Хамбург през юли 1869 г.

Печата се по текста на изданието от 1869 г.

Превод от немски

Ф. ЕНГЕЛС

КАРЛ МАРКС[292]

В Германия за родоначалник на германското работническо движение са свикнали да смятат Фердинанд Ласал. А няма нищо по-погрешно от това. Ако преди шест-седем години във всички фабрични райони, във всички големи градове, центрове на работническото население, пролетариатът масово се стичаше при него, ако неговите пътувания бяха триумфални шествия, на които биха могли да завидят и монарсите — нима тук не беше вече предварително незабелязано подготвена почвата, върху която така бързо узряха плодовете? Ако работниците приветствуваха възторжено неговите думи, дали причината за това беше, че тези думи бяха за тях нови, или пък защото те отдавна вече бяха повече или по-малко известни на съзнателните работници?

Сегашното поколение живее бързо и забравя бързо. Движението от 40-те години, което достигна кулминационната си точка в революцията от 1848 г. и завърши с реакцията от 1849—1852 г., е вече забравено заедно с неговата политическа и социалистическа литература. Ето защо необходимо е да се напомни, че преди революцията от 1848 г. и по време на нея сред работниците, особено в Западна Германия, съществуваше добре организирана социалистическа партия[293] и че макар след кьолнския процес срещу комунистите тя и да се разпадна, отделни нейни членове продължаваха незабелязано да подготвят почвата, от която по-късно се възползва Ласал. Необходимо е по-нататък да се напомни още и това, че съществуваше човек, който направи цел на своя живот, наред с организирането на тази партия, научното изследване на така наречения социален въпрос, т. е. критиката на политическата

икономия, и който още преди 1860 г. публикува важните резултати от своите изследвания[249]. Ласал беше извънредно талантлив и разностранно образован, той беше човек с голяма енергия и почти безгранична гъвкавост [Versatilität]; той беше чисто и просто създаден, за да играе при всякакви обстоятелства политическа роля. Но той не беше нито първият инициатор на германското работническо движение, нито оригинален мислител. Цялото съдържание на неговите произведения беше заимствувано от него и при това заимствувано не без изопачавания; той имаше предшественик, който го превъзхождаше неизмеримо в интелектуално отношение, за съществуването на когото той наистина премълчаваше, като същевременно вулгаризираше трудовете му; неговото име е Карл Маркс.

Карл Маркс е роден на 5 май 1818 г. в Трир, където получава гимназиалното си образование. Той следва юридически науки в Бон, а след това в Берлин, където скоро обаче заниманията с философия го отклоняват от изучаването на правото. След петгодишно пребиваване в „метрополията на интелигенцията" през 1841 г. той се връща в Бон с намерение да стане доцент в тамошния университет. През онова време в Прусия цареше първата „нова ера"[295]. Фридрих-Вилхелм IV заяви, че обича здравомислещата опозиция, и на някои места бяха направени опити да бъде организирана такава. Така например в Кьолн беше основан „Rheinische Zeitung"; в него с невиждана за онова време смелост Маркс критикуваше дебатите в рейнския провинциален ландтаг в статии, които правеха огромно впечатление[296]. В края на 1842 г. той пое редактирането на вестника и създаде толкова неприятности на цензурата, че му беше оказана чест — от Берлин беше изпратен специален цензор за „Rheinische Zeitung". Когато и това не помогна, беше установена двойна цензура за вестника: всеки негов брой освен през обикновената цензура минаваше още във втора инстанция през цензурата на кьолнския регирунгспрезидент. Но и това средство ни най-малко не помогна против „закоравялата злонамереност" на „Rheinische Zeitung" и в началото на 1843 г. правителството издаде разпореждане, съгласно което в края на първото тримесечие „Rheinische Zeitung" трябваше да прекрати съществуването си. Маркс веднага си подаде оставката като редактор, защото акционерите на вестника искаха да направят опит за посредничество, но и от това нищо не излезе и вестникът престана да излиза.

Критиката на дебатите в рейнския ландтаг накара Маркс да се залови с изследването на въпросите, отнасящи се до материалните интереси, и тук той стигна до нови възгледи, непредвидени

нито от правото, нито от философията. Вземайки за изходна точка Хегеловата философия на правото, Маркс стигна до убеждението, че не държавата, представяна от Хегел като „венец на цялото здание", а, напротив, „гражданското общество", към което Хегел се отнасяше с такова пренебрежение, е онази област, в която трябва да се търси ключът за разбиране процеса на историческото развитие на човечеството. Но науката за гражданското общество е политическата икономия и *тази* наука може да бъде основно изучена не в Германия, а само в Англия или във Франция.

След женитбата си за дъщерята на трирския таен съветник фон Вестфален (сестра на бъдещия пруски министър на вътрешните работи фон Вестфален) Маркс се пресели през лятото на 1843 г. в Париж, където се посвети главно на изучаването на политическата икономия и историята на Великата френска революция. Същевременно той започна да издава заедно с Руге списание „Deutsch-Französische Jahrbücher"[297], обаче от него излезе само една книга. Екстерниран от Гизо от Франция, през 1845 г. той се премести в Брюксел и остана там, занимавайки се с изследването на същите въпроси, до започването на февруарската революция. Колко малко той беше съгласен с разпространения тогава социализъм, дори в онази му форма, която особено претендираше за научност, доказва неговата критика на голямото съчинение на Прудон „Философия на нищетата", излязла през 1847 г. под заглавие „Нищета на философията", Брюксел — Париж[298]. Още в този труд се съдържат много съществени положения на неговата подробно развита сега теория. „Манифест на комунистическата партия", Лондон, 1848 г., написан преди февруарската революция и приет от работническия конгрес в Лондон, е предимно негово произведение[299].

След като Маркс пак беше екстерниран, този път от белгийското правителство, което действуваше под влияние на паниката, предизвикана от февруарската революция, по покана на френското временно правителство той се върна в Париж. Буйният поток на революцията измести на заден план всичките му научни занимания; сега трябваше да се вземе активно участие в движението. След като Маркс през първите бурни дни водеше борба с неразумния замисъл на агитаторите, които искаха да бъдат организирани във Франция доброволчески отряди на германските работници с цел да бъде превърната Германия в република, той замина заедно с приятелите си за Кьолн и основа там „Neue Rheinische Zeitung", който излиза до юни 1849 г. и който досега още добре помнят на Рейн.[300] Свободата на печата от 1848 г. може би никъде не е била използвана с такъв успех, както тогава от

този вестник, който се издаваше в самия център на една от пруските крепости. След безуспешните опити на правителството да убие вестника чрез съдебно преследване — Маркс два пъти беше даван под съд със съдебни заседатели за нарушаване законите за печата и за призив да не се плащат данъци, и двата пъти той беше оправдан — вестникът през време на майските въстания от 1849 г. беше ликвидиран по такъв начин: Маркс беше екстерниран от страната под предлог, че е загубил пруското си поданство, и останалите редактори бяха екстернирани под същите предлози. Ето защо Маркс трябваше пак да се върне в Париж, откъдето той отново беше екстерниран, и още през лятото на 1849 г. се пресели в Лондон, където живее и досега.

В Лондон тогава се беше събрал целият fine fleur* на континенталната емиграция от всички нации. Създаваха се всевъзможни революционни комитети, обединения, временни правителства in partibus infidelium**, водеха се всевъзможни спорове и препирни, господата, които вземаха участие в тях, сигурно си спомнят сега този период като най-злополучния в своя живот. Маркс стоеше настрана от всички тези интриги. Известно време той продължаваше да издава своя „Neue Rheinische Zeitung" във вид на месечен преглед (Хамбург, 1850 г.)[301], а след това се уедини в Британския музей и започна да проучва политико-икономическата литература в неговата огромна и в по-голямата си част още неизвестна библиотека. Същевременно той изпращаше редовно кореспонденции в „New-York Tribune"[302]; той беше всъщност чак до началото на Гражданската война в Америка редактор по въпросите на европейската политика в този най-добър англо-американски вестник.

Държавният преврат на 2 декември го подтикна да напише брошурата *„Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт"*, Ню Йорк, 1852 г.; тъкмо сега тя излиза в ново издание (в Хамбург при Майснер) и ще съдейства много за разбирането на онова неустойчиво положение, в което именно сега се оказа същият този Бонапарт. Именно тук героят на държавния преврат е обрисуван в натуралния му вид, без ореола на слава, какъвто му създаде неговият мимолетен успех. Филистерът, който смята своя Наполеон III за най-великия човек на нашия век и поради това не може да разбере как този изумителен гений неочаквано прави

* — цвят. *Ред.*

** — извън реалната действителност, зад граница (буквално: „в страната на неверните" — добавка към титлата на католическите епископи, назначавани на чисто номиналните длъжности епископи на нехристиянски страни). *Ред.*

сега гаф след гаф и върши една политическа грешка след друга — същият този филистер може да се обърне за разяснение към споменатото произведение на Маркс.

Макар че през цялото време, докато беше в Лондон, Маркс съвсем не се стремеше да привлича вниманието към себе си, въпреки това Карл Фогт го принуди, след италианската кампания от 1859 г., да започне полемика, която завърши в книгата на Маркс „Господин Фогт" (Лондон, 1860 г.)[303]. По същото време се появи първият плод на неговите политико-икономически изследвания — „Към критиката на политическата икономия", първа част, Берлин, 1859 г. Тази част съдържа само теорията на парите, която е изложена от съвсем ново гледище; продължението закъсня, защото авторът междувременно откри толкова много нови материали, че счете за необходимо да ги проучи допълнително.

Най-после през 1867 г. в Хамбург беше издаден *„Капиталът,* Критика на политическата икономия", том първи. Тази книга е резултат от научната работа на цял един живот. Това е политическата икономия на работническата класа в нейния научен израз. Тук се касае* не за агитационни фрази, а за строго научни изводи. Както и да се отнася към социализма, все пак всеки ще трябва да признае, че тук социализмът за пръв път е изложен научно и че именно на Германия беше съдено да даде такъв принос и в тази област. Сега всеки, който още иска да води борба срещу социализма, ще трябва да се справя с Маркс; и ако успее в това, той, разбира се, вече няма да има нужда да споменава за dii minorum gentium**.

Но книгата на Маркс представлява интерес още и от друга страна. Това е първото съчинение, в което пълно и ясно са изобразени фактическите отношения, съществуващи между капитала и труда в онази класическа форма, която те получиха в Англия. Парламентските обследвания дадоха за това богат, обхващащ почти един четиридесетгодишен период и много малко известен дори в Англия материал за положението на работниците в почти всички отрасли на промишлеността, за женския и детския труд, за нощната работа и т. н.[304]; всичко това тук за пръв път стана достъпно за читателя. След това следва историята на фабричното законодателство в Англия, което от скромното начинание на първия закон от 1802 г. сега е стигнало до ограничаване на работното време в почти всички отрасли както на фабричната, така и на

* В ръкописа след думата „се касае" е прибавено: „не за политическа пропаганда". *Ред.*

** — буквално: „по-малките богове"; в преносен смисъл: „второразредни величини". *Ред.*

домашната промишленост на 60 часа седмично за жените и младежите под 18 години и на 39 часа седмично за децата под 13 години. От тази страна книгата на Маркс представлява огромен интерес за всеки, който е свързан с промишлеността.

Години наред Маркс беше без съмнение онзи германски автор, който беше най-много клеветен; затова никой няма да отрича, че той се бореше мъжествено и че всичките му удари попадаха точно в целта. Но полемиката, в която той „положи" толкова „труд", беше за него все пак всъщност само принудителна самоотбрана. А истински интерес в края на краищата той винаги е проявявал към своята наука, която двадесет и пет години изучаваше и обмисляше с добросъвестност, която няма равна на себе си, с такава добросъвестност, която не му позволяваше да публикува своите възгледи в систематизиран вид, преди самият той да бъде доволен от тяхната форма и съдържание, преди да се е убедил, че не е останала нито една непрочетена от него книга, нито едно необмислено от него възражение, че всеки въпрос е изчерпал докрай. В нашата епоха, епоха на епигони, оригиналните мислители са крайно редки и ако някой е не само оригинален мислител, но и притежава ненадмината в своята област ерудиция, той заслужава двойно признание.

Освен със своята наука Маркс, както и трябваше да се очаква, се занимава и с работническото движение; той е един от основателите на Международното работническо дружество, което напоследък накара да се говори толкова много за него и което се прояви като сила вече на много места в Европа. Ние смятаме, че няма да сбъркаме, ако кажем, че и в тази организация, която във всеки случай бележи епоха в работническото движение, германският елемент заема — и именно благодарение на Маркс — подобаващото му се влиятелно място.

Написано от Ф. Енгелс около 28 юли 1869 г.

Напечатано във вестник „Die Zukunft", бр. 185 от 2 август 1869 г.

Печата се по текста на вестника, сверен с ръкописа

Превод от немски

К. МАРКС

ДОКЛАД НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ЗА ПРАВОТО НА НАСЛЕДЯВАНЕ[305]

1. Правото на наследяване има социално значение само дотолкова, доколкото то запазва на наследника правото, което покойникът е имал *прижи*ве, а именно *правото* с помощта на своята собственост *да присвоява продуктите на чужд труд*. Например земята дава на собственика приживе правото да присвоява във вид на рента, без всякаква компенсация, плодовете на чужд труд. Капиталът му дава правото да прави същото във вид на печалба и лихва. Собствеността върху държавни ценни книжа му дава възможност да живее от плодовете на чужд труд, без сам да се труди, и т. н.

Наследяването не *създава* това право да се прехвърлят плодовете от труда на един човек в джоба на друг — то се отнася само до смяната на лицата, които имат това право. Както и цялото гражданско право изобщо, законите за наследяване са не *причина*, а *следствие, юридически извод* от *съществуващата икономическа организация на обществото*, която се базира на частната собственост върху средствата за производство, т. е. върху земята, суровините, машините и пр. Също така правото да се предават робите по наследство не е причина за робството, а, напротив, робството е причина за предаването на робите по наследство.

2. Ние трябва да се борим с причината, а не със следствието, с икономическата база, а не с нейната юридическа надстройка. Да предположим, че средствата за производство са превърнати от частна собственост в обществена; тогава правото на наследяване (доколкото то има някакво социално значение) ще отмре от само

себе си, защото човек оставя след смъртта си само онова, което е притежавал приживе. Ето защо нашата велика цел трябва да бъде унищожаването на онези институции, които дават на някои хора *приживе* икономическата власт да си присвояват плодовете от труда на много хора. Там, където обществото се намира на достатъчно високо равнище на развитие, а работническата класа притежава достатъчно сила, за да премахне такъв вид институции, тя трябва да направи това *по пряк начин*. Например анулирайки държавния дълг, тя може, разбира се, заедно с това да премахне предаването на държавните ценни книжа по наследство. От друга страна, ако работническата класа не притежава достатъчна власт, за да анулира държавния дълг, би било глупаво да се опитва да отмени правото на наследяване по отношение на държавните ценни книжа.

Изчезването на правото на наследяване ще бъде естествен резултат от онова социално преустройство, което ще премахне частната собственост върху средствата за производство; но *отменянето на правото на наследяване* никога не може да стане *отправна точка* за такова социално преустройство.

3. Една от големите грешки, допуснати преди около 40 години от учениците на Сен Симон, беше в това, че те разглеждаха *правото на наследяване* не като юридическо следствие, а като икономическа причина за сегашната организация на обществото.[306] Това ни най-малко не им попречи да увековечат в своята социална система частната собственост върху земята и върху другите средства за производство. Те смятаха, че могат, разбира се, да съществуват изборни и пожизнени собственици, както са съществували изборни крале.

Да се обяви отменяването на *правото на наследяване* за *отправна точка* на социалната революция би означавало само да се отклони работническата класа от онази позиция, от която действително трябва да се започне атаката срещу съвременното общество. Това би било така нелепо, както да се отмени договорното право между купувача и продавача, като се запази сегашният ред на размяна на стоки.

Това би било погрешно теоретически и реакционно на практика.

4. Разглеждайки законите за наследяването, ние неизбежно предполагаме, че *частната собственост* върху средствата за производство продължава да съществува. Ако частната собственост вече не съществуваше приживе за хората, тя не би могла да се предава чрез тях и от тях след смъртта им. Ето защо всички мероприятия, засягащи правото на наследяване, могат да *се от-*

насят само до *преходно* състояние на *обществото,* когато, от една страна, сегашната икономическа основа на обществото още не е изменена, а, от друга страна, работническите маси са натрупали достатъчно сили, за да *наложат преходни мероприятия* с оглед да бъде осъществено в последна сметка радикално преустройство на обществото.

Разглежданото от тази гледна точка изменение на законите за наследяване е само едно от *многото други преходни мероприятия,* които водят все към същата цел.

Такива преходни мероприятия по отношение на наследяването могат да бъдат само:

а) по-широко прилагане на вече съществуващото в много държави облагане с данъци върху наследството и използване на получаваните по такъв начин средства за целите на социалното освобождение;

в) ограничаване на правото на наследяване по завещание, което, за разлика от *правото на наследяване без завещание,* или *семейното право на наследяване,* е произволно и суеверно преувеличение дори на самия принцип на частната собственост.

Написано от К. Маркс на 2—3 август 1869 г.

Напечатано в брошурата „Report of the Fourth Annual Congress of the International Working Men's Association, held at Basle, in Switzerland", издадена в Лондон през 1869 г.

Печата се по текста на брошурата

Превод от английски

К. МАРКС

ОТЧЕТ НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ПРЕД IV ГОДИШЕН КОНГРЕС НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО[307]

Делегатите от различните секции ще ви представят подробни отчети за напредъка на нашето дружество в съответните страни. Отчетът на вашия Генерален съвет се отнася главно до партизанските битки между капитала и труда — имаме предвид стачките, които през последната година тревожиха европейския континент и за които казваха, че били възникнали не от мизерията на работниците и не от деспотизма на капиталистите, а от тайните интриги на нашето дружество.

Няколко седмици след завършването на последния ни конгрес избухна паметната стачка на тъкачите на панделки и ширити и на бояджиите на коприна в Базел. До наши дни Базел е запазил много от чертите на средновековния град с неговите местни традиции, големи предразсъдъци, високомерни патриции и патриархални отношения между работодател и работник. Само преди няколко години един базелски фабрикант се хвалел пред секретаря на английското посолство, че

> „взаимоотношенията между господарите и работниците тук са несравнено по-добри, отколкото в Англия", че „в Швейцария работник, който би напусиал добрия господар заради по-добра работна заплата, би бил презиран от собствените си другари по работа" и че „нашето предимство пред Англия е главно в продължителността на работния ден и умереността на работната заплата".

Както виждате, партриархалните отношения в своята видоизменена от модерните влияния форма се свеждат до това, че господарят е добър, а работната заплата лоша, че работникът

се чувствува като средновековен васал, а се експлоатира като съвременен наемен роб.

За тази патриархалност може да се съди и по данните на едно официално швейцарско обследване на детския труд във фабриките и на състоянието на началните народни училища. Оказало се, че

„в базелските училища въздухът е най-лошият в света, че докато на открито на 10 000 части въздух се падат само 4 части въглероден двуокис, а в закритите помещения не трябва да има повече от 10 части, в обикновените училища в Базел неговото количество е достигало до 20—81 части преди обед и до 53—94 следобед".

По този повод членът на базелския Голям съвет г-н Турнайзен заявил хладнокръвно:

„Няма нищо страшно! Родителите са стояли в също такива лоши училищни помещения, както и сегашните, и при все това нищо не им е станало."

Сега ще стане ясно защо икономическият бунт на базелските работници отбеляза епоха в социалната история на Швейцария. Какво може да бъде по-характерно от изходната точка на това движение! По стар обичай базелските работници завършват работа на Арахангеловден с $^1/_4$ работен ден по-рано, отколкото обикновено. И така на 9 ноември 1868 г., когато работниците от фабриката за панделки и ширити на Дебари и синове поискали обикновената привилегия, един от собствениците с груб тон и заповеднически жест им заявил:

„Който напусне фабриката и прекрати работата, ще бъде уволнен веднага и завинаги."

След няколко безуспешни протести 104 тъкачи от 172 напуснали фабриката, без да вярват впрочем, че ще бъдат окончателно уволнени, тъй като според двустранния писмен договор трябвало в случай на напускане на работа или уволнение да се направи предупреждение две седмици по-рано. Когато дошли на другата сутрин, те видели, че фабриката е заобиколена от жандарми, които не допускали бунтовниците да влязат в нея. Тъкачите, които предния ден не празнували, сега също отказали да работят. Общият лозунг бил: „Всички или никой."

Толкова внезапно уволнените от работа тъкачи заедно със семействата им били веднага изхвърлени от жилищата, които те наемали от своите работодатели. Освен това последните изпратили циркулярни писма до месарите, хлебарите, бакалите да лишат бунтовниците от всякакъв кредит за хранителни продукти. Започнатата така борба продължила от 9 ноември 1868 г. до

пролетта на 1869 г. Рамките на нашия отчет не ни позволяват да се впускаме в по-големи подробности. Достатъчно е да отбележим, че борбата, започната поради злобната проява на капиталистическия произвол и деспотизъм — жестокия локаут, взела формата на редица стачки, които от време на време се прекъсвали от компромиси, непрекъснато нарушавани от господарите; борбата достигнала най-голямо напрежение, когато базелският високоуважаем Голям съвет се опитал напразно да сплаши работниците с военни мерки и нещо като обсадно положение.

През време на този бунт на работниците бе оказана подкрепа от *Международното работническо дружество.* Това дружество според господарите за пръв път внесе в добрия стар имперски град Базел съвременен бунтарски дух. Ето защо най-големият им стремеж стана отново да изгонят от Базел този дързък пришелец. Те се опитаха като условие за мир да накарат своите подчинени да излязат от дружеството. Търпейки във войната си против *Интернационала* поражение след поражение, те се опитваха да излеят злобата си в нелепи постъпки. Като собственици на големи фабрики в баденското погранично селище Льорах, намиращо се близо до Базел, тези републиканци подтикнаха местния окръжен началник* да разтури съществуващата там секция на Интернационала; впрочем това мероприятие скоро беше отменено от баденското правителство. Когато аугсбургският „Allgemeine Zeitung" си позволи да публикува безпристрастни съобщения за базелските събития[308], тези „почтени господа" в глупави писма заплашваха да прекратят абонамента за него. Те изпратиха специално в Лондон агент с фантастичното поръчение да установи размерите на главната каса на Интернационала. Ако тези правоверни християни живееха в епохата на зараждането на християнството, те най-напред биха надзърнали в текущата сметка на апостол Павел в Рим.

Със своето варварско и дебелашко поведение те заслужиха няколко иронични уроци по житейска мъдрост от женевските капиталисти. Но след няколко месеца недодяланите базелски еснафи можаха да върнат на женевските светски господа техните комплименти с лихвата.

През март в Женева избухнаха две стачки — стачката на строителните работници и стачката на словослагателите; и двете дружества образуват секции на *Интернационала.* Стачката на строителните работници беше предизвикана от това, че господа-

* В английския текст вместо думите „окръжен началник" е напечатано: „чиновници на великото херцогство". *Ред.*

рите нарушиха договора, който една година преди това беше тържествено сключен с работниците. Стачката на словослагателите беше само завършък на продължилия вече десет години конфликт, който работниците напразно се опитваха да уредят в пет комисии, последвали една след друга. Както и в Базел, господарите веднага превърнаха частното сблъскване със своите работници в кръстоносен поход на държавната власт срещу *Международното работническо дружество.*

Женевският Държавен съвет изпрати на гарите полицаи, за да посрещнат и изолират от всякакъв контакт със стачниците онези работници, които господарите бяха докарали от далечни райони. Той разреши на женевската „jeunesse dorée"*, въоръжена с револвери, да напада по улиците и на други обществени места работниците и́ работничките. По различни поводи той насъскваше своите полицейски мерзавци срещу работниците, по-специално на 24 май, когато устрои в Женева, в малък мащаб, сцени, подобни на парижките сцени, които Распайл заклейми като „Les orgies infernales des casse-têtes"[310].

Когато женевските работници на открито събрание приеха обръщение към Държавния съвет, в което искаха то да извърши разследване по повод на тези „адски полицейски оргии", Държавният съвет отхвърли презрително молбата им. Явно са възнамерявали да подбудят женевските работници към въстание, да го смажат с въоръжена сила, да очистят швейцарската земя от *Интернационала* и да подчинят пролетариите на един режим, подобен на режима на 2 декември. Планът беше осуетен благодарение енергичните мерки и възпиращото влияние на нашия швейцарски федерален комитет[311]. В края на краищата господарите бяха принудени да отстъпят.

А сега чуйте няколко обвинения, отправени срещу *Интернационала* от женевските капиталисти и тяхната вестникарска шайка! На публично събрание те приеха обръщение към Държавния съвет, в което се казва между другото следното:

> „Разоряват Женевския кантон, като се подчиняват на заповедите, получени от Лондон и Париж, искат да унищожат тук всякакъв труд и всякаква промишленост."

Един швейцарски вестник твърдеше, че ръководителите на *Интернационала* са

> „тайни агенти на император Наполеон, които в съответния момент ще излязат като обществени обвинители против нашата малка Швейцария".

* В английския текст след думите „jeunesse dorée" („златна младеж") е прибавено: „на вдъхващите надежди безделници от „La jeune Suisse""[209]. *Ред.*

И това казват същите тези господа, които току-що бяха проявили такова пламенно желание да присадят на швейцарска почва режима на 2 декември, същите тези финансови агенти, които командуват в Женева и другите швейцарски градове, за които цяла Европа знае, че те отдавна вече от граждани на Швейцарската република са се превърнали в наемници на „Crédit Mobilier“[312] и на другите *международни мошенически организации!*

Кланетата, с които белгийското правителство през април отговори на стачките на пудлинговачите в Серен и на въглекопачите в Боринаж, бяха подробно осветлени в обръщението на Генералния съвет към работниците в Европа и Съединените щати*. Ние смятахме такова едно обръщение за толкова по-необходимо, защото в образцовата конституционна държава Белгия подобни кланета на работници не са случайност, а постоянна институция. След ужасяващата военна драма последва съдебен фарс. По време на следствието срещу нашия Белгийски генерален комитет в Брюксел, помещението на който беше нападнато брутално от полицията, а част от членовете — арестувани, съдебният следовател намерил писмото на един работник, който по погрешка написал да бъдат изпратени *„500 Интернационала“;* той веднага заключил, че се иска да бъдат изпратени на полесражението 500 бойци. Тези *„500 Интернационала“* били само 500 екземпляра от „L'Internationale“, седмичния орган на брюкселския комитет. След това той упорито търси** телеграмата, изпратена до Париж, с която се иска известно количество „барут“. След продължителни претърсвания опасното вещество било намерено в Брюксел. То се оказало прах за унищожаване на плъхове.*** И най-после белгийската полиция живеела с надеждата, че се е натъкнала на онова неуловимо съкровище, което не даваше покой на капиталистите от континента, по-голямата част от което се било пазело в Лондон и от което систематично се финансирали всички главни отделения на дружеството на континента. Белгийският следовател смятал, че това съкровище е скрито в някакъв железен сандък на потайно място. Неговите агенти щурмуват сандъка, разбиват го и намират — няколко парчета каменни въглища. Може би чистото злато на Интернационала моментално се е превърнало във въглища от допира на ръката на полицая.

---

* Виж настоящия том, стр. 368—373. *Ред.*

** В оригинала „stiebert“ от думата „Stieber“ — „копой“, „агент“; намек за фамилното име на началника на пруската полиция Щибер (Stieber). *Ред.*

*** — думата „Pulwer“ означава „барут“ и „прах“ *Ред.*

От избухналите през декември 1868 г. в различни райони на памучната индустрия във Франция стачки най-значителна беше стачката в *Сотвил-льо-Руан.* Фабрикантите от департамента Сома малко преди това се бяха събрали в Амиен, за да решат как могат да бият своите английски конкуренти на английския пазар, продавайки по-евтино (undersell) от тях. Всички били съгласни, че наред с покровителствените мита именно сравнително ниското равнище на работната заплата е предпазвало досега Франция от английските памучни изделия; оттук естествено заключили, че още по-голямото намаляване на работната заплата във Франция ще даде възможност да бъде наводнена Англия с френски памучни изделия. Те не се съмнявали нито за миг, че френските работници от памучната индустрия с гордост ще поемат върху себе си разходите по една завоевателна война, която техните господари толкова патриотично са решили да водят на другата страна на Ламанш. Наскоро след това се пръснал слухът, че фабрикантите от *Руан* и околностите му на тайно съвещание са се споразумели да провеждат също такава политика. След това в *Сотвил-льо-Руан* внезапно било съобщено, че работната заплата се намалява значително, и тогава нормандските тъкачи първи въстанаха против произвола на капитала. Те действуваха под влиянието на момента. Преди това те нямаха професионални съюзи и не си бяха осигурили никакви средства за съпротива. Нуждата ги накара да се обърнат към руанския комитет на Интернационала, който им изпрати първата необходима помощ от работниците на Руан, неговите околности и Париж. Към края на декември руанският комитет се обърна към Генералния съвет — в момент на крайна нужда в английските центрове на памучната индустрия, в момент на безпримерна мизерия в Лондон и общ застой във всички отрасли на промишлеността. Това положение в Англия продължава и досега. Въпреки извънредно неблагоприятните обстоятелства Генералният съвет смяташе, че специфичният характер на руанския конфликт ще подтикне английските работници да напрегнат всичките си сили. Представяше се твърде подходящ случай да бъде показано на капиталистите, че международната промишлена война, която те водят чрез намаляване на работната заплата ту в една, ту в друга страна, ще бъде най-после провалена от международното обединяване на работническата класа. На нашия призив английските работници отговориха веднага с първата вноска в полза на Руан, а лондонският Съвет на трейдюнионите реши да свика в столицата заедно с Генералния съвет monstre meeting* в знак на съчувствие към нормандските братя. Тези ме-

* — грандиозен митинг. *Ред.*

роприятия бяха спрени от съобщението, че стачката в Сотвил внезапно била прекратена.

Материалният неуспех на този икономически бунт беше компенсиран от големите ѝ морални резултати. Той въвлече в редиците на революционната армия на труда нормандските работници от памучната промишленост; той стана причина да бъдат основани професионални съюзи в Руан, Елбьоф, Дарнетал и т. н. и отново затвърди братския съюз между английската и френската работническа класа. През зимата и пролетта на 1869 г. нашата пропаганда във Франция беше парализирана вследствие насилственото разтуряне през 1868 г. на парижкия ни комитет, полицейските шикани в департаментите и стоящите в центъра на вниманието общи парламентарни избори във Франция.

Щом завършиха изборите, избухнаха многобройни стачки в районите на минната промишленост в Луара, в Лион и в много други райони. Пред икономическите факти, разкрили се през време на тази борба между капиталистите и работниците, изчезнаха като мъгла ярките примамливи картинки, в които се рисуваше благоденствието на работническата класа под егидата на Втората империя. Предявените от работниците искания бяха толкова скромни и толкова неоспорими, че те всички трябваше да бъдат задоволени след известни, понякога безсрамни опити за съпротива. Единствената особеност на тези стачки беше тяхното внезапно избухване след привидното затишие и бързината, с която те следваха една след друга. Причината за всичко това беше обаче проста и очевидна. През време на изборите работниците бяха се съпротивявали успешно в борбата срещу общонародния деспот. Те естествено решиха да ги изпробват след изборите против своите частни деспоти.

Изборите раздвижиха духовете. Правителственият печат, на който се плаща за фалшифициране на фактите, естествено приписа всички събития на тайните заповеди на лондонския Генерален съвет, който бил изпращал свои емисари от едно място на друго, за да открият на по-рано напълно доволните от своята участ френски работници тайната, че лошо нещо е да работиш свръх силите си, да получаваш недостатъчна заплата и да търпиш грубо отношение. Един френски полицейски орган, издаван в Лондон, „L'International"[313], благоволи да открие на света — в броя си от 3 август — тайните подбуди на нашата вредна дейност.

„Най-странното е това" — се казва там, — „че било наредено стачките да започват в такива страни, в които мизерията далеч още не се чувствува. Тези неочаквани избухвания, така добре дошли за известен съсед на Франция, който най-вече би трябвало да се страхува от война, карат мнозина да

се запитат: дали тези стачки не избухнаха по искане на някакъв чуждестранен Макиавели, успял да спечели разположението на това всесилно дружество?"

В същото това време, когато този френски полицейски парцал ни обвиняваше, че със стачките ние създаваме вътрешни затруднения за френското правителство, за да бъде избавен граф Бисмарк от външна война, един рейнско-пруски вестник, орган на фабрикантите, намекваше, че със стачките разклащаме основите на Северногерманския съюз[314], за да бъде парализирана германската промишленост в интерес на чуждите фабриканти.

Отношението на *Интернационала* към стачките във Франция може да бъде илюстрирано с два типични случая. Относно първия случай — стачката в *Сент-Етиен* и последвалото след това клане в Рикамари — дори самото френско правителство вече не се осмелява да твърди, че *Интернационалът* е имал каквото и да било отношение към тези събития.

Що се отнася до събитията в Лион, *не Интернационалът* тласна работниците към стачки, а, напротив, стачките тласнаха работниците в редовете на Интернационала.

Миньорите от *Сент-Етиен, Рив-дьо-Жие* и *Фирминг* спокойно, но твърдо искаха от директорите на минните компании да бъде изменена тарифата на работната заплата и намален работният ден, който достигаше 12 часа тежка работа под земята. Като не постигнаха успех в опита си спорът да бъде мирно разрешен, те обявиха стачка на 11 юни. За тях, разбира се, беше жизнен въпрос да си осигурят подкрепата на онези свои другари, които още продължаваха да работят. За да попречат на това, директорите на минните компании поискали и получили от префекта на департамента Луара цяла гора от щикове. На 12 юни стачниците открили, че мините се намират под усилена военна охрана. За да си осигурят усърдието на войниците, дадени им от правителството, минните компании плащали на всеки войник по един франк дневно. Войниците се отблагодарили на компанията, като задържали около 60 миньора, които се опитвали да се доберат до своите другари, намиращи се в мините. Същия ден следобед задържаните били изпратени в *Сент-Етиен* под охраната на 150 войници от 4-и линеен полк. Преди изпращането на тези храбри воини един от инженерите на компанията Дориан им раздал 60 бутилки ракия и настоятелно ги молел да пазят зорко по пътя арестуваните: тези миньори, сиреч, са диваци, варвари и избягали каторжници. С ракията и наставленията било подготвено кървавото сблъскване. След отряда тръгнала тълпа от миньори с жените и децата си, която го заобиколила в едно

тясно дефиле, на височините на Монсел, в окръга Рикамари, и поискала арестуваните да бъдат освободени. Войниците отказали и върху тях се посипали камъни; тогава без всякакво предупреждение те започнали да стрелят в струпаната тълпа, убили 15 души, между които две жени и едно бебе, и много хора тежко ранили. Страданията на ранените били ужасни; между тях имало едно бедно 12-годишно момиче, *Жени Пти;* нейното име ще живее вечно в историята на мъчениците на работническата класа. Тя била ранена отзад с два куршума: единият от тях останал в бедрото ѝ, другият пробил гърба, разкъсал ръката ѝ и излязъл през дясното рамо. „Les chassepots avaient encore fait merveille."[315]

Впрочем този път правителството бързо съобрази, че е извършило не само престъпление, но и груба грешка. Буржоазията не го поздрави като спасител на обществото. Целият муниципален съвет на *Сент-Етиен* си подаде оставката, като отбеляза в своята декларация безчовечността на войнишката сбирщина и настояваше войските да бъдат изтеглени от града. Френският печат вдигна страшен шум. Дори такива консервативни вестници като „Moniteur universel"[316] откриха подписка в полза на жертвите. Правителството беше принудено да изтегли омразния полк от *Сент-Етиен.*

При такива трудни обстоятелства хрумнала блестящата идея — да се пренесе пред олтара на общественото негодувание изкупителна жертва — *Международното работническо дружество.* По време на съдебното разследване така наречените бунтовници бяха подразделени от обвинителния акт на десет категории, като твърде изкусно се нюансираха различните степени на виновност. Първата категория, представена в най-тъмната краска, се състоеше от 5-ма работника, особено заподозрени, че са получили някакво тайно нареждане отвън, издадено от *Интернационала.* Уликите бяха, разбира се, смазващи, което показва следната кратка извадка от един френски съдебен вестник:

„Разпитът на свидетелите не даде възможност да се установи *точно* участието на Международното дружество. Свидетелите потвърждават *само* присъствието начело на бандите на някакви *неизвестни лица* в бели блузи и каскети. Но *нито един от тези неизвестни* не е бил задържан и *не се намира на подсъдимата скамейка.* На въпроса — вярвате ли в намесата на Международното дружество? — един от свидетелите отговорил: *„Вярвам, но нямам никакви доказателства"."*

Наскоро след кървавата баня в Рикамари лионските пресуквачи на коприна, в мнозинството си жени, започнаха серия от икономически битки. Нуждата ги принуди да се обърнат към Интернационала, който — главно чрез своите членове във Франция

и Швейцария — им помогна да спечелят победа. Въпреки всички опити на полицията да бъдат сплашени, те открито заявиха, че се присъединяват към нашето дружество, и официално влязоха в него, като платиха на Генералния съвет определените от устава вноски. В Лион, както и преди това в Руан, *работничките* изиграха благородна и забележителна роля.

Другите отрасли на промишлеността в Лион последваха примера на пресуквачите на коприна. Така че в разстояние на няколко седмици нашето дружество спечели над 10 000 нови съмишленици сред това героично население, което преди повече от тридесет години беше написало на своето знаме лозунга на съвременния пролетариат. „Vivre en travaillant ou mourir en combattant" („Да живеем, работейки, или да умрем, сражавайки се!")[317]

Междувременно френското правителство продължи дребнавото си преследване на *Интернационала*. В Марсилия то забрани на нашите членове да се съберат, за да изберат делегат за Базелския конгрес. Тази подла постъпка се повтори и в други градове, но европейските работници, както и навсякъде, започват най-после да разбират, че най-сигурният път да извоюват естествените си права е да ги използват без предварително разрешение, всеки на свой собствен риск.

Работниците в *Австрия*, особено виенските работници, макар и да влязоха в движението едва след събитията от 1866 г.[318], са заели вече предни позиции. Те веднага се сплотиха под знамената на социализма и *Интернационала*, към който сега се присъединиха колективно чрез своите делегати на неотдавна състоялия се Айзенахски конгрес[319]. В Австрия, повече откъдето и да било другаде, либералната буржоазия прояви егоистичните си инстинкти, умствената си ограниченост и дребнавата си озлобеност срещу работническата класа. Нейното правителство, виждайки, че расовата и националната вражда разкъсва империята и заплашва нейното съществуване, преследва работниците, които единствени провъзгласяват братството между всички раси и националности. Самата буржоазия, която извоюва новото си положение не със собствения си героизъм, а само благодарение на пораженията на австрийската армия[320], едва ли е в състояние — пък тя и самата знае това — да защити своите нови придобивки от посегателствата на династията, аристокрацията и духовенството; и въпреки това тази буржоазия прахосва силите си в жалки опити да лиши работническата класа от правото на коалиция, публични митинги и свобода на печата.

В Австрия, както и във всички други държави в континентална Европа, *Интернационалът* измести блаженопочившия

„червен призрак". Когато на 13 юли в Брюн, памучен център на Моравия, беше организирана кървава баня на работниците в малък мащаб, това събитие беше приписано на тайното подстрекателство на *Интернационала*, агентите на което имаха вълшебни шапки, които ги правят невидими. Когато някои виенски народни водачи бяха изправени пред съда, прокурорът ги клеймеше като чужди агенти. Доказателство за дълбокото му познаване на въпроса е допуснатата от него малка грешка: той сбърка *буржоазната Лига за мир и свобода* в Берн с пролетарския *Интернационал*.

Докато в Цислайтанска Австрия [321] работническото движение беше подлагано на такива гонения, в *Унгария* открито и нагло го преследваха. В Генералния съвет се получиха най-достоверни съобщения по този въпрос от Пеща и Пресбург. Един пример ще бъде достатъчен, за да бъде показано как се отнасят властите с унгарските работници.

Кралският министър на вътрешните работи на Унгария, г-н фон Венкхайм, в момента се намирал при унгарската делегация във Виена. *Пресбургските* работници, на които месеци наред не се разрешавало да провеждат събрания и дори им било забранено да организират празник, приходът от който трябвало да бъде употребен за основаване на болнична каса, изпратили няколко дни преди това във Виена група работници, между които бил и известният агитатор Нимчик, за да предадат там оплакване до г-н министъра на вътрешните работи. С големи усилия успели да получат аудиенция при този велможа и когато найпосле се отворила вратата на министерския кабинет, работниците били посрещнати от министъра доста неучтиво:

> *„Вие сте работници, нали? Усърдно ли работите?"* — попитал министърът, пускайки дим от пурата си. — *„Останалото вас не ви засяга. Никакви съюзи не ви са нужни; а ако се месите в политиката, ние ще съумеем да вземем против вас съответните мерки. Аз нищо няма да направя за вас. Работниците могат да роптаят, колкото си искат!"*

На въпроса, ще бъде ли следователно всичко оставено както преди на произвола на властите, министърът отговорил:

> *„Да, и на моя отговорност."*

След дълги, но безплодни обяснения работниците си излезли от министъра, като му заявили:

> *„Тъй като държавните работи се отразяват върху положението на работниците, те са длъжни и, разбира се, ще се занимават с политика."*

В *Прусия* и в останалата Германия миналата година беше отбелязана с организирането на професионални съюзи в цялата

страна. На състоялия се наскоро Айзенахски конгрес делегатите, представители на повече от 150 000 германски работници в самата Германия, Австрия и Швейцария, организираха нова Социалдемократическа партия, в програмата на която дословно влязоха основните принципи на нашия устав. Тъй като законът им забранява да създават формално секции на нашето дружество, те взеха решение да получават индивидуални членски карти от Генералния съвет*.

Нови секции на дружеството бяха създадени в Неапол, Испания и Холандия. В Барцелона и Амстердам се издават седмични органи на нашето дружество.[323]

Лаврите, които белгийското правителство събра на славните полесражения в Серен и Фрамри, изглежда не дават покой на великите държави. Ето защо не е чудно, че тази година и Англия може да се похвали със своя собствена кървава баня на работниците. Уелските миньори в Лисуудската голяма мина, близо до Молд в Денбишир, неочаквано получили съобщение за намаляване на работната заплата от управителя на мината, когото те отдавна вече мразели като дребнав и непоправим тиран. Те събрали хората от съседните мини, изгонили управителя от къщата му и изпратили всичките му мебели на най-близката железопътна гара. В своята детска наивност нещастниците смятали, че по такъв начин ще се освободят от него завинаги.** На 28 май двама от инициаторите били закарани в сградата на съда в Молд от полицаи под охраната на отряд от 4-и личен на негово величество пехотен полк. Тълпа от миньори се опитала да освободи по пътя арестуваните и като срещнала съпротива от страна на полицията и войниците, обсипала ги с камъни; тогава войниците без предварително предупреждение отговорили на градушката от камъни с градушка от куршуми от своите пълнещи се откъм затвора пушки.*** Петима души, от които две жени и едно дете, били убити и имало доста много ранени. До този момент между кървавата баня в Молд и кървавата баня в Рикмари има много общо, но по-нататък това сходство изчезва. Във Франция войниците отговаряха само пред своите командири. В Англия те трябваше да бъдат разпитани от следователя пред съдебните заседатели; но то-

* В английския текст по-нататък следва: „На своя конгрес в Бармен[329] Общият германски работнически съюз също потвърди съгласието си с принципите на нашето дружество, като същевременно заяви, че пруският закон му забранява да се присъедини към нас." *Ред.*

** В английския текст по-нататък следва: „Започнало, разбира се, съдебно следствие против бунтовниците, но един от тях бил освободен от хилядната тълпа и изведен извън града." *Ред.*

*** В английския текст е прибавено: „(пушки на Снайдер)". *Ред.*

зи следовател беше глух и полуоглупял старец, който трябваше да изслушва показанията на свидетелите през слухов апарат, а уелските съдебни заседатели представляваха един бездушен, пълен с предразсъдъци, класов съд. Те признаха първата баня за „убийство при оправдаващи вината обстоятелства“. Във Франция бунтовниците бяха осъдени на тъмничен затвор от 3 до 18 месеца и наскоро след гледането на процеса амнистирани. В Англия те бяха осъдени на 10 години каторжна работа.

Във Франция целият печат нададе единодушно вик на възмущение срещу войниците. В Англия печатът щедро сипеше одобрения по адрес на войниците и негодувание по адрес на техните жертви. Въпреки това английските работници спечелиха много, като се освободиха от една голяма и опасна илюзия. Досега те си въобразяваха, че техният живот повече или по-малко се охранява от формалностите на закона за безредиците[324] и от подчиняването на военните на гражданските власти. Сега те се отърваха от своята заблуда. Либералният министър на вътрешните работи г-н *Брус* заяви в камарата на общините, първо, че всеки чиновник, първият срещнат любител на лов за лисици или поп има право без предварително прочитане на закона за безредиците да даде заповед на войските да стрелят в тълпата, ако му се стори, че тя се състои от бунтовници; и, второ, че войниците имат право да стрелят по собствен почин под предлог за самозащита. Либералният министър забрави да добави, че при такива обстоятелства всеки човек трябва да бъде въоръжен за сметка на държавата с оръжие, пълнещо се откъм затвора, за самозащита от войниците.

На общия конгрес на трейдюнионите в Бирмингам, състоял се на 30 август, беше приета следната резолюция:

„Като взема под внимание, че местните работнически организации почти навсякъде отстъпиха място на организациите в национален мащаб; че разпространението на принципа на свободната търговия предизвиква такова съперничество между капиталистите, че интересите на работниците се изпускат изпредвид и се принасят в жертва на бясната международна конкурентна борба; че работническите организации трябва все повече да се разширяват и да стават интернационални; като взема под внимание по-нататък, че *Международното работническо дружество* си поставя за цел общата защита на интересите на работническата класа, които навсякъде са *еднакви,* настоящият конгрес препоръчва горещо на работниците от Съединеното кралство, и особено на всички работнически организации, да подкрепят това дружество и настоятелно им предлага да се присъединят към него. Конгресът също изказва увереността си, че осъществяването на принципите на Интернационала ще доведе до траен мир между всички народи.“[325]

През май тази година войната между Съединените щати и Англия изглеждаше неизбежна. Ето защо вашият Генерален съвет

изпрати до председателя на американския Национален работнически съюз г-н Силвис обръщение, в което призовава работническата класа на Съединените щати да настоява за запазване на мира, докато господствуващите класи крещят за война*.

Поради внезапната смърт на доблестния борец за нашето общо дело г-н Силвис струва ни се, че е уместно в знак на уважение към неговата памет да цитираме в края на нашия отчет неговото писмо-отговор:

„Филаделфия, 26 май 1869 г.

Вчера получих вашето възвание от 12 май. За мен беше голямо щастие да получа тези толкова сърдечни думи от нашите другари отвъд океана. Нашето дело е общо дело. Води се война между мизерията и богатството. Трудът навсякъде е еднакво потиснат, а капиталът във всички части на света е същият тиранин. Ето защо аз казвам, че нашето дело е общо. От името на работническата класа в Съединените щати протягам другарска ръка на вас и — във ваше лице — на всички, които вие представлявате, както и на всички унижени и потиснати труженици и труженички в Европа. Движете напред доброто дело, което сте започнали, докато вашите усилия не бъдат увенчани с пълен успех. Такова е и нашето решение. В резултат на последната война у нас се създаде най-гнусната в света парична аристокрация. Тази парична власт бързо поглъща живите сили на народа. Ние ѝ обявихме война и сме уверени в победата. Ако е възможно, ние възнамеряваме да постигнем победа чрез избирателната бюлетина; ако пък не е възможно, ще трябва да прибегнем към по-сурови средства. В краен случай често е необходимо малко пускане на кръв."

По поръчение на Генералния съвет:
Роберт Апългарт, председател
Кауел Степни, касиер
И. Георг Екариус, генерален секретар

Лондон, 1 септември 1869 г.
Адрес: 256, Хай Холбърн, Уестърн Сентръл

Написано от К. Маркс

Напечатано в отделна брошура в Базел през септември 1869 г. и в брошурата „Report of the Fourth Annual Congress of the International Working Men's Association, held at Basle, in Switzerland", London, 1869.

Печата се по текста на брошурата, издадена в Базел

Превод от немски

---

* Виж настоящия том, стр. 374—376. *Ред.*

К. МАРКС

ПРОЕКТОРЕЗОЛЮЦИЯ НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ОТНОСНО ПОЛИТИКАТА НА БРИТАНСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО СПРЯМО ИРЛАНДСКИТЕ ЗАТВОРНИЦИ[326]

Реши се,

че в отговора си на ирландските искания да се освободят затворените ирландски патриоти (отговор, съдържащ се в писмото на г-н Гладстон до г-н О'Ши и т. н.*) г-н Гладстон умишлено оскърбява ирландската нация;

че той свързва политическата амнистия с условия, еднакво унизителни и за жертвите на лошото правителство, и за представлявания от тях народ;

че Гладстон, въпреки официалното си положение, публично и възторжено поздрави бунта на американските робовладелци[327], а сега се заема да проповядва на ирландския народ учението за пасивно подчинение;

че цялата негова политика по въпроса за ирландската амнистия е най-чиста и последователна проява на *„политиката на завоевание"*, чрез пламенното разобличаване на която г-н Гладстон събори правителството на своите противници торите[328];

че *Генералният съвет на Международното работническо дружество* изказва възхищението си от начина, по който ирландският народ води смело, твърдо и възвишено кампанията си за амнистия;

---

* В протоколната книга на Генералния съвет този пасаж е изложен по следния начин: „в отговора, съдържащ се в писмата на г-н Гладстон до г-н О'Ши от 18 октомври 1869 г. и до г-н Айзък Бът от 23 октомври 1869 г." *Ред.*

че тази резолюция трябва да бъде съобщена на всички секции на *Международното работническо дружество* и на всички свързани с него работнически организации в Европа и Америка.

Внесено от К. Маркс на 16 ноември 1869 г.

Напечатано във вестниците „Reynolds's Newspaper" от 21 ноември 1869 г., „Der Volkstaat", бр. 17 от 27 ноември 1869 г., „L'Internationale", бр. 48 от 12 декември 1869 г.

Печата се по ръкописа, сверен със записа в протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

К. МАРКС

ГЕНЕРАЛНИЯТ СЪВЕТ ДО ФЕДЕРАЛНИЯ СЪВЕТ НА РОМАНСКА ШВЕЙЦАРИЯ[329]

На извънредното си заседание от 1 януари 1870 г. *Генералният съвет* реши:

1. Във вестник *„Egalité"* от 11 декември 1869 г. четем:

„*Няма съмнение*, че той" (Генералният съвет) „пренебрегва извънредно важни неща... Ние му напомняме за тях" (*задълженията* на Генералния съвет), „позовавайки се на член 1-и от регламента и т. н.: „Генералният съвет *е длъжен* да изпълнява резолюциите на конгреса..." *„Ние бихме могли да зададем на Генералния съвет достатъчно въпроси*, така че от отговорите му да се получи един доста дълъг документ. *Ние ще направим това по-късно*... а засега ... и т. н."

Генералният съвет не знае да има нито в устава, нито в регламента такъв член, който *да го задължава* да влиза в преписка или в полемика с „Egalité" или да дава *„отговори" на „въпроси"* на вестници. Само *Федералният съвет* на Романска Швейцария е представител на секциите на Романска Швейцария пред Генералния съвет. Ако Романският федерален съвет се обърне към нас по единствения законен път, т. е. чрез своя *секретар*, с въпроси или обвинения, Генералният съвет винаги ще бъде готов да му отговори. Но *Романският федерален съвет* няма право нито да *се отказва* от своите функции, като ги отстъпва на редакциите на „Egalité" и „Progrès"[330], нито да позволява на тези вестници да *узурпират* неговите функции. Изобщо, ако преписката на Генералния съвет с националните и местните комитети се публикуваше, това би нанасяло голяма вреда на общите интереси на дружеството. Наистина, ако другите органи на Интернационала биха последвали примера на „Progrès" и „Egalité", Генералният

съвет щеше да бъде поставен пред алтернативата — или да се дискредитира пред общественото мнение със своето мълчание, или да наруши задълженията си, като отговаря публично*.

„Egalité“ заедно с „Progrès“ (вестник, който не се изпраща на Генералния съвет) призовават *„Travail“*[331] (парижки вестник, който още не се е обявил за орган на *Интернационала* и който също не се изпраща на Генералния съвет) от своя страна да поиска обяснения от Генералния съвет**. Та това е едва ли не някаква Лига за обществено благо![332]

2. Като допускаме, че поставените от „Egalité“ въпроси изхождат от Романския федерален съвет, ние ще им отговорим, но само при условие, че занапред подобни въпроси няма да ни се задават по такъв път.

3. *Въпросът за бюлетина.*

Резолюцията на Женевския конгрес, влязла в регламента, предписва националните комитети да изпращат на Генералния съвет *документални данни* за пролетарското движение, а Генералният съвет да издава след това бюлетин *на различни езици* „толкова често, *колкото му позволяват това неговите средства. (As often as its means permit,* the General Council shall publish a report etc.“).

Задължението, възложено на Генералния съвет, беше по такъв начин свързано с *условия,* които останаха неизпълнени. Не беше дори проведена предписаната от устава статистическа анкета, относно която бяха вземани решения на редица последователно следващи един след друг общи конгреси, и за чието провеждане Генералният съвет настояваше всяка година. На Генералния съвет не бяха представени никакви документални данни. Що се отнася до *средствата,* Генералният съвет отдавна би престанал да съществува, ако не бяха местните вноски в Англия и личните пожертвувания на неговите членове.

* В ръкописа след думите „публично“ Маркс е зачеркнал думите: „„Progrès“, който не се изпраща на Генералния съвет, въпреки че общите конгреси три пъти взимаха съответни решения, сложи началото на узурпиране функциите на Федералния съвет.“ *Ред.*

** В ръкописа по-нататък е зачеркнат следният пасаж: „Наистина, изглежда, че същите онези лица, които миналата година, веднага след закъснялото влизане в нашето дружество, предложиха опасен план — да бъде основано в самото Международно работническо дружество друго интернационално дружество, действуващо под тяхното лично управление, със седалище в Женева, — отново се върнаха към този план и все още са уверени, че тяхна специална мисия е да узурпират върховното ръководство на Международното дружество. Генералният съвет напомня на Романския федерален съвет, че той *отговаря* за ръководството на вестниците „Egalité“ и „Progrès“. *Ред.*

Следователно регламентът, приет от Женевския конгрес, си остана мъртва буква*.

Що се отнася до Базелския конгрес, той обсъждаше не въпроса за *изпълнение* на съществуващия вече регламент, а въпроса за навременното издаване на бюлетина и *не взе никакво решение* по него (виж *германския отчет*, отпечатан в Базел под контрола на конгреса[333]).

Впрочем Генералният съвет смята, че първоначално поставената задача на бюлетина, в момента напълно се изпълнява от различните печатни органи на *Интернационала*, които излизат на различни езици и се разпространяват чрез взаимна размяна. Би било глупаво да се прави с помощта на скъпи бюлетини онова, което вече се прави без разходи. От друга страна, бюлетинът, който би публикувал онова, което не се печати в органите на *Интернационала*, само би дал възможност на нашите врагове да погледнат зад кулисите.

4. *Въпросът за отделянето на Генералния съвет от федералния съвет за Англия.*

Дълго преди основаването на *„Egalité"* това предложение се правеше периодично в самия Генерален съвет от един или двама негови английски членове. Но то винаги се отхвърляше почти единодушно.

Макар че революционната *инициатива* ще изхожда навярно от Франция, само Англия може да послужи като *лост* за сериозна *икономическа* революция. Тя е единствената страна, в която вече няма селяни и в която поземлената собственост е съсредоточена в малко ръце. Тя е единствената страна, в която *капиталистическата форма*, т. е. обединението на труда в широк мащаб под властта на капиталистическите собственици, е обхванала почти цялото производство. Тя е единствената страна, в която *огромното мнозинство от населението се състои от наемни работници* (wages labourers). Тя е единствената страна, в която класовата борба и организирането на работническата класа в *трейдюниони достигнаха* известна степен на зрелост и всеобщност. Поради своето господство върху световния пазар Англия е единствената страна, където всеки преврат в икономическите отношения трябва незабавно да се отрази в целия свят. Ако Англия е класическата страна на лендлордизма и капитализма, то, от друга страна, в нея са назрели повече, откъдето и да било другаде, *материалните условия* за тяхното *унищожаване*. Генералният съвет е поставен

---

* В ръкописа след думите „мъртва буква" са зачеркнати думите: „Именно така и погледна на това Базелският конгрес." *Ред.*

сега в *благоприятно* положение поради това, че *този мощен лост на пролетарската революция се намира непосредствено в негови ръце.* Какво безумие, дори може да се каже, какво престъпление би било да се даде този лост в ръцете само на англичаните!

Англичаните имат всички необходими *материални* предпоставки за социална революция. Онова, което им липсва, това е *дух на обобщение и революционна страст.* Само Генералният съвет може да запълни тази липса и да ускори по такъв начин истински революционното движение в тази страна, а следователно и *навсякъде.* Големите успехи, които сме постигнали вече в тази насока, са засвидетелствувани от най-умните и влиятелни органи на господствуващите класи, като например „Pall Mall Gazette", „Saturday Review", „Spectator", „Fortnightly Review", а да не говорим за така наречените радикални членове на *камарата на общините и на камарата на лордовете,* които до не много отдавна оказваха голямо влияние върху лидерите на английските работници. Те открито ни обвиняват, че сме отровили и почти изкоренили *английския дух* в работническата класа и сме я тласнали към революционния социализъм.

Единственият начин да бъде осъществен такъв преврат е да се действува като *Генерален съвет на Международното дружество.* Като Генерален съвет ние можем да подтикваме към вземането на такива мерки (като например основаването на *Лига за земя и труд*[334]), които по-късно, при тяхното осъществяване, ще изпъкнат пред публиката като стихийни акции на английската работническа класа.

Ако наред с *Генералния съвет* бъде основан и *федерален съвет,* какви биха били непосредствените резултати от това? Заемайки междинно положение между *Генералния съвет на Интернационала* и *Общия съвет на трейдюнионите, федералният съвет* не би имал никакъв авторитет. От друга страна, *Генералният съвет* би изпуснал от ръцете си *този мощен лост.* Ако пред сериозната и подмолна работа бихме предпочели панаирската врява, може би ние и бихме допуснали такава грешка като публичния отговор на въпроса на „Egalité" защо *Генералният съвет* се помирява с „такова обременително съвмещаване на функции".

Англия не може просто да бъде поставена наред с другите страни. Тя трябва да се разглежда като *метрополия на капитала.*

5. *Въпросът за резолюцията на Генералния съвет относно ирландската амнистия*.*

Щом Англия е крепостта на лендлордизма и на европейския капитализъм, единствената точка, където може да бъде нанесен сериозен удар на официална Англия, *е Ирландия.*

* Виж настоящия том, стр. 403—404. *Ред.*

Първо, Ирландия е *цитаделата* на английския лендлордизъм. Ако последният рухне в Ирландия, той ще рухне и в Англия. В Ирландия това може да стане сто пъти по-лесно, защото *икономическата борба е съсредоточена там изключително върху поземлената собственост*, защото тази борба там е същевременно и национална борба и защото народът в Ирландия е настроен по-революционно и е по-ожесточен, отколкото народът в Англия. Лендлордизмът в Ирландия задържа позициите си изключително с помощта на *английската армия*. Щом само бъде прекратена *принудителната уния*[335] между тези две страни, и в Ирландия незабавно ще избухне социална революция, макар и в остарели форми. Английският лендлордизъм ще загуби не само един голям източник на своите богатства, но и *извънредно важен източник на своята морална сила* като *представител на господството на Англия над Ирландия*. От друга страна, оставяйки неприкосновено могъществото на своите лендлордове в Ирландия, английският пролетариат ги прави неуязвими в самата Англия.

Второ, английската буржоазия не само спекулираше с ирландската мизерия, за да влоши положението на работническата класа в Англия чрез *принудителна емиграция* на ирландските бедняци, но тя освен това раздели пролетариата на два враждебни лагера. Не се съчетават хармонично революционният план на келтския работник и положителният, но бавен нрав на англосаксонския работник. Напротив, във всички *големи промишлени центрове в Англия* съществува дълбок антагонизъм между английския и ирландския пролетарий. Обикновеният английски работник мрази ирландския като конкурент, който понижава работната заплата и *standard of life**. Той изпитва към него национална и религиозна антипатия. Той гледа на него почти така, както са гледали *poorwhites*** от Южните щати на Северна Америка на черните роби. Този антагонизъм между пролетариите в самата Англия се раздухва изкуствено и се поддържа от буржоазията. Тя знае, че истинската тайна за запазването на нейното могъщество се крие в това разединяване на пролетариите.

Този антагонизъм се повтаря и отвъд Атлантическия океан. Изтиквани от родната земя от *биковете* и овцете, ирландците отново се срещат в Северна Америка, където те съставляват огромната, все по-нарастваща част от населението. Тяхната единствена мисъл, тяхната единствена страст е омразата към Англия. Английското и американското правителство (т. е. класите, които

---

* — жизненото равнище. *Ред.*

** — белите бедняци. *Ред.*

те представляват) култивират тези страсти, като увековечават прикритата борба между Съединените щати и Англия. По такъв начин те пречат за установяването на сериозен и искрен съюз между работниците от двете страни на Атлантическия океан, а следователно и за тяхното общо освобождение.

Ирландия е единственият предлог за английското правителство да държи *голяма постоянна армия,* която в случай на нужда, както това вече се е случвало, хвърлят срещу английските работници, след като в Ирландия тази армия премине школата на военщината.

Най-после в Англия днес се повтаря онова, което в чудовищни размери е могло да се види в древния Рим. Народът, който поробва друг народ, кове собствените си вериги.

И така, позицията на Международното дружество по ирландския въпрос е абсолютно ясна. Неговата главна задача е да ускори социалната революция в Англия. За тази цел е необходимо да се нанесе решителен удар в Ирландия*.

Резолюцията на Генералния съвет относно ирландската амнистия служи само като увод към други резолюции, в които ще бъде казано, че — абстрахирайки се от международната справедливост — *предварително* условие за *освобождението* на английската *работническа класа* е превръщането на съществуващата *принудителна уния* (т. е. поробването на Ирландия) *в равен и свободен съюз,* ако това е възможно, или *пълното отделяне, ако* това е необходимо.**

Освен това, примитивната доктрина, провъзгласявана от вестниците „Egalité" и „Progrès", за връзката или по-точно за липсата на връзка между социалното и политическото движение, доколкото ни е известно, никога не е била призната на нито един конгрес на Интернационала. Тя противоречи на нашия устав. В устава се казва:

* В ръкописа след думите „в Ирландия" е зачеркнато: „и с всички сили да съдействува на икономическата и националната борба на ирландците". *Ред.*

** В ръкописа след думата „необходимо" са зачеркнати думите: „За затрудненията и дори опасностите, които възникват пред членовете на Генералния съвет, застанали на такава платформа, може да се съди вече по факта, че вестник „Bee-Hive" в своите отчети за нашите заседания не само изпусна *нашите резолюции,* но дори не спомена за самия факт, че Генералният съвет се занимава с ирландския въпрос — по такъв начин съветът беше принуден да вземе мерки да отпечата своите резолюции, за да ги изпрати на всеки *трейдюнион* поотделно. Лесно е сега на „Egalité" да говори, че това било *„местно политическо движение"*, че според него самият федерален съвет трябвало да се занимава с подобни дреболии и че не трябва *„да се подобряват* съществуващите правителства". Вестник „Egalité" би могъл на същото основание да заяви, че ние имаме намерение да *подобрим* белгийското правителство, като разобличаваме извършените от него кланета." *Ред.*

«That the *economical emancipation* of the working classes is therefore the great end to which *every political movement ought* to be subordinate *as a means*»*.

Във френския превод, направен от парижкия комитет през 1864 г., тези думи *„as a means"* (*„като средство"*) бяха изхвърлени.[336] В отговор на запитването на Генералния съвет парижкият комитет се оправда с трудностите на своето политическо положение.

Има и други изопачавания на автентичния текст на устава. Първото принципно положение в уводната част на устава гласи: «The struggle for the emancipatoin of the working classes means... a struggle... for equal rights and duties, and the *abolition of all class rule*»**.

В парижкия превод се говори за „равни права и задължения", т. е. в него се възпроизвежда общата фраза, която може да се срещне *в почти всички демократически манифести* през последните сто години и която има различен смисъл в устата на представителите на различните класи, но в този превод е махнато конкретното искане *„the abolition of all class rule"* („унищожение на класите").

По-нататък във втория абзац на уводната част на устава четем: «That the economical subjection of the *man of labour* to the *monopoliser of the means of labour*, that is *the sources of* life etc.»***.

В парижкия превод вместо *„means of labour, that is the sources of life***** — израз, който включва наред с останалите средства на труда също и земята — е поставена думата *„капитал"*.

Първоначалният автентичен текст беше впрочем възстановен във френския превод, публикуван в Брюксел (1866) в отделна брошура, издадена от „La Rive Gauche"[337].

6. *Въпросът за Либкнехт и Швайцер.*

В „Egalité" се казва: „И двете тези *групи членуват в Интернационала."* Това не е вярно. Групата на айзенахците (която „Progrès" и „Egalité" са благоволили да превърнат в група на гражданина Либкнехт) членува *в Интернационала. Групата на*

---

* — „Икономическото освобождение на работническата класа следователно е великата цел, на която трябва да бъде подчинено всяко политическо движение като средство", (виж настоящия том, стр. 14). *Ред.*

** — „Борбата за освобождение на работническата класа означава борба... за равни права и задължения и за унищожаване на всякакво класово господство" (виж настоящия том, стр. 14). *Ред.*

*** — „Икономическото подчинение на трудещия се на монополиста на средствата на труда, т. е. на източниците на живот и т. н." (виж настоящия том. стр. 14). *Ред.*

**** — „средствата на труда, т. е. източниците на живот". *Ред.*

Швайцер не членува в него. Самият Швайцер подробно разясни в своя вестник („Social-Demokrat") защо *ласалианската организация* не можела да влезе в *Интернационала,* без да унищожи сама себе си[338]. Без сам да разбира това, той каза истината. Неговата изкуствена *сектантска* организация е в противоречие *с историческата, естествено създала се организация* на работническата *класа.*

„Progrès" и „Egalité" поискаха от Генералния съвет да изкаже публично *„възгледа"* си относно личните разногласия между Либкнехт и Швайцер. Тъй като гражданинът *Йохан Филип Бекер* (когото вестникът на Швайцер клевети също така, както и Либкнехт) влиза в състава на *редакционния комитет* на „Egalité", изглежда наистина странно, че издателите на този вестник не са осведомени по-добре за фактите. Те би трябвало да знаят, че в „Demokratisches Wochenblatt" Либкнехт предложи публично на Швайцер да признае Генералния съвет за *арбитър в техните разногласия*[339] и че Швайцер не по-малко публично отказа да признае авторитета на Генералния съвет[340].

Генералният съвет от своя страна използва всички средства, за да сложи край на този скандал*. Той възложи на своя секретар за Германия да влезе в преписка с Швайцер; тази преписка продължи две години, но всички опити на съвета се разбиха в непреклонното решение на Швайцер да запази на всяка цена заедно със сектантската организация своята самодържавна власт. Задачата на Генералния съвет е да избере благоприятния момент, когато неговата открита намеса в този спор ще принесе повече полза, отколкото вреда.

7. Тъй като редакцията на „Egalité" отправи обвиненията си публично и те могат да бъдат възприети като обвинения, изхождащи от Романския комитет в Женева, Генералният съвет ще запознае със своя отговор всички комитети, които кореспондират с него.

По поръчение на Генералния съвет

Написано от К. Маркс около 1 януари 1870 г.

Печата се по копието от ръкописа, преписано от жената на Маркс Жени Маркс и поправено от автора.

Превод от френски

---

* В копието от ръкописа, написано от Юнг, след думата „скандал" са прибавени думите: „който безчести пролетарската партия в Германия". *Ред.*

К. МАРКС

НЕКРОЛОГ[341]

Гражданинът Роберт Шоу, кореспондент на лондонския Генерален съвет за Северна Америка и един от основателите на Интернационала, почина тази седмица от белодробна туберкулоза.

Той беше един от най-активните членове на съвета. Човек с чисто сърце, мъжествен характер, буен темперамент и истински революционен дух, на когото бяха чужди дребнавостта, тщеславието и стремежът към лична изгода. Самият беден работник, той винаги намираше възможност да помогне на още по-нуждаещия се от него работник. В общуването си с хората той беше кротък като дете, но в обществения си живот отхвърляше с негодуване всякакви компромиси. Главно благодарение на неговите постоянни усилия *трейдюнионите* се обединиха около нас. Но с тази си дейност той си спечели много непримирими врагове. Английските *трейдюниони,* които възникнаха от местните организации, основани първоначално с изключителната цел да отстояват работната заплата и т. н., решително всички, в по-голяма или по-малка степен, бяха заразени от ограничеността, свойствена на средновековните цехове. Малката консервативна група се стремеше на всяка цена да запази първоначалните рамки на трейдюнионите. От момента на основаването на Интернационала Шоу си постави за цел да разбие тези доброволни окови и да превърне трейдюнионите в центрове за подготовка на пролетарската революция. Усилията му почти винаги се увенчаваха с успех, но същевременно целият му живот се превърна в ожесточена борба, която подкопаваше слабото му здраве. Той беше вече пред самата си смърт, когато замина на Брюкселския конгрес (през

септември 1868 г.). След завръщането му добрите господари буржоа затвориха вратите на своите предприятия за него. Той остави жена и дъщеря в мизерия, но английските работници няма да ги оставят без подкрепа.

Написано от К. Маркс около 8 януари 1870 г.

Напечатано във вестник „L'Internationale", бр. 53 от 16 януари 1870 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от френски

Ф. ЕНГЕЛС

ПРЕДГОВОР КЪМ ВТОРОТО ИЗДАНИЕ НА „СЕЛСКАТА ВОЙНА В ГЕРМАНИЯ"[342]

Тази работа беше написана в Лондон през лятото на 1850 г. още под непосредственото впечатление от току-що завършилата контрареволюция и беше напечатана в 5-а и 6-а книжка на списание „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", което излизаше под редакцията на Карл Маркс, Хамбург, 1850 г. Моите политически приятели в Германия желаят да я преиздадат и аз се отзовавам на тяхното желание, тъй като за мое прискърбие тя и сега е все още навременна.

Тя не претендира да даде самостоятелно изследван материал. Напротив, целият материал, който се отнася до селските въстания и до Томас Мюнцер, съм заимствувал от Цимерман.[343] Неговата книга, макар и тук-таме да страда от някои празнини, все още е най-доброто обобщение на фактическите данни. При това старият Цимерман се отнасяше с любов към своя предмет. Същият онзи революционен инстинкт, който го застави да говори навсякъде в тази книга като привърженик на потиснатата класа, направи от него по-късно един от най-добрите представители на крайната левица във Франкфурт*[344].

Ако пък в изложението на Цимерман липсва вътрешна връзка, ако не му се удава да представи религиозно-политическите спорни въпроси на тая епоха като отражение на класовата борба от онова време, ако в тази класова борба той вижда само потисници и потиснати, зли и добри и крайната победа на злите, ако неговото разбиране на обществените отношения, които обусловиха

* В третото издание на „Селската война в Германия" (1875 г.) по-нататък следва: „Наистина оттогава неговите възгледи са малко остарели." *Ред.*

както началото, тъй и изхода на борбата, твърде много страда от значителни недостатъци, всичко това бе недостатък на онова време, в което възникна книгата. Напротив, за своето време тя представлява похвално изключение сред немските идеалистически исторически произведения и е написана твърде реалистично.

В своето изложение аз се опитвах, рисувайки само в общи черти историческия ход на борбата, да обясня произхода на Селската война, позициите, заети от различните действуващи в нея партии, политическите и религиозните теории, с които тези партии се опитваха да си изяснят своята собствена позиция и, най-после, самия изход на войната като необходимо следствие от съществуващите тогава исторически условия на обществения живот на тези класи; с други думи, опитвах се да покажа, че политическият строй на Германия, въстанията против него, политическите и религиозните теории на епохата бяха не причина, а резултат от онова стъпало на развитието, на което се намираха тогава в Германия земеделието, индустрията, сухопътните и водните пътища, търговията и паричното обръщение. Това — единствено материалистическо — разбиране на историята принадлежи не на мене, а на Маркс, и то се съдържа в основата на неговите произведения за френската революция от 1848—1849 г., напечатани в същото „Revue“, и на неговия „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт“[345].

Паралелът между германската революция от 1525 г. и революцията от 1848—1849 г. твърде много се хвърляше в очи, за да можех тогава да се откажа напълно от него. Наред със сходството в общия ход на събитията, при което едни и същи княжески войски потушаваха едно след друго разни местни въстания, наред с често пъти смешното сходство в поведението на градското бюргерство в двата случая ясно и отчетливо изпъкваха също и различията:

„Кой извлече полза от революцията през 1525 г.? — *Князете*. Кой извлече полза от революцията през 1848 г.? — *Едрите* владетели, Австрия и Прусия. Зад гърба на дребните князе през 1525 г. стоеше дребното бюргерство, свързано с тях чрез плащаните от него данъци, а зад едрите владетели през 1850 г., зад Австрия и Прусия, стои съвременната едра буржоазия, която бързо ги подчинява чрез държавния дълг. А зад гърба на едрата буржоазия стои пролетариатът.“[346]

За съжаление трябва да кажа, че с тая моя теза бе оказана твърде голяма чест на немската буржоазия. Тя както в Австрия, тъй и в Прусия действително имаше удобен случай „чрез държавния дълг бързо да подчини“ монархията, но никъде и никога не използва този случай.

В резултат на войната от 1866 г. буржоазията получи като подарък Австрия. Но тя не умее да господствува, тя е безсилна и неспособна за нищо. Тя умее само едно: да вилнее против работниците, щом като те се раздвижат. Тя все още държи кормилото на властта само защото тя е нужна на *унгарците*.

А в Прусия? Наистина държавният дълг порасна с главозамайваща бързина, дефицитът се превърна в постоянно явление, държавните разходи растат от година на година, мнозинството в парламента принадлежи на буржоазията, без нейното съгласие не могат да бъдат нито увеличени данъците, нито сключени заеми — но къде е нейната власт над държавата? Още преди няколко месеца, когато държавата пак стоеше пред дефицит, позицията на буржоазията беше най-изгодна. При поне *известна* издръжливост тя би могла да получи значителни отстъпки. А какво прави тя? Тя вижда достатъчна отстъпка в това, че правителството *й разрешава* да сложи в краката му около 9 милиона не за *една* само година, а като *ежегодна* вноска и за в бъдеще.

Аз съвсем не искам да порицавам нещастните „националлиберали"[347] в парламента повече, отколкото те заслужават. Добре зная, че те бяха изоставени от ония, които стоят зад тях — от масата на буржоазията. Тази маса не *иска* да властвува. Тя все още помни поуките от 1848 г.

Защо германската буржоазия проявява такава поразителна страхливост — ще кажем по-долу.

Впрочем посоченото по-горе положение напълно се потвърди. От 1850 г. малките държави все по-определено отстъпват на заден план, служейки само като лост за пруските и австрийските интриги; между Австрия и Прусия се разгаря все по-ожесточена борба за хегемония и най-накрая в 1866 г. настъпва насилственото разрешение, в резултат на което Австрия си запазва собствените си провинции, Прусия подчинява пряко или косвено целия север, а трите югозападни държави се оказват засега изхвърлени зад вратата[348].

За германската работническа класа във всички тези събития има значение само следното:

Първо, че работниците благодарение на общото избирателно право получиха възможност да изпращат непосредствено свои представители в законодателното събрание.

Второ, че Прусия даде добър пример, като погълна три други корони по божия милост[349]. Че *след* тази процедура тя все още притежава същата оная неопетнена корона по божия милост, която си приписваше по-рано — на това не вярват дори и самите националлиберали.

Трето, че в Германия съществува още само *един* сериозен противник на революцията — пруското правителство.

И, четвърто, че австрийските немци най-после трябва да си поставят и веднъж завинаги да решат въпроса, какви искат да бъдат — немци или австрийци? Кое им е по-мило — Германия или техните извъннемски прибавки от другата страна на Лайта? Отдавна вече беше ясно, че те трябва да се откажат или от едното, или от другото, но това винаги се е замазвало от дребнобуржоазната демокрация.

Що се отнася до другите важни спорни въпроси, свързани с 1866 г., които оттогава до втръсване се обсъждат от „националлибералите“, от една страна, и от „Народната партия“[350] — от друга, историята на следващите години доказа, че тези две гледища само затова толкова яростно враждуват помежду си, защото те са двата противоположни полюса на едно и също скудоумие.

В обществените отношения на Германия 1866 г. не измени почти нищо. Няколкото буржоазни реформи — единна система на мерките и теглилките, свобода на преместване, свобода на поминъците и т. н., всичко в приемливи за бюрокрацията рамки — все още не достигат дори и онова, което буржоазията на другите западноевропейски страни отдавна притежава, и оставят незасегнато главното зло — бюрократическата система на концесии[351]. А за пролетариата обикновената полицейска практика и без това направи съвсем илюзорни всички закони за свободата на преместване, за правото на гражданство, за отменяването на паспортите и други.

Много по-голямо значение от политическите събития през 1866 г. имаше започналото от 1848 г. в Германия развитие на индустрията и търговията, на железниците, телеграфа и океанското корабоплаване. Колкото и този напредък да отстъпва пред напредъка, който през същото време направи Англия, дори и Франция, той е нечуван за Германия и извърши за двадесет години много повече, отколкото по-рано е извършвало цяло столетие. Едва сега Германия решително и безвъзвратно е въвлечена в *световната търговия*. Капиталите на индустриалците бързо се увеличиха, а съответно на това се повиши и общественото значение на буржоазията. *Спекулацията,* най-сигурният признак на индустриалния подем, се прояви напълно и прикова графовете и херцозите към своята триумфална колесница. Докато само преди петнадесет години немските железници ходеха да просят при английските капиталисти, сега немски капитал — лека му пръст — строи железопътни линии в Русия и Румъния. А как е възможно буржоазията да не е завоювала и политическо господство, да се държи толкова страхливо към правителството?

Нещастието на немската буржоазия се състои в това, че тя съгласно любимия немски маниер се явява твърде късно. Нейният разцвет съвпадна с оня период, когато буржоазията на другите западноевропейски страни беше започнала в политическо отношение да върви към упадък. В Англия буржоазията можа да вкара в правителството своя истински представител — Брайт, само чрез разширяване на избирателното право — мярка, чиито последици трябва да сложат край на цялото буржоазно господство. Във Франция, където буржоазията като такава, като целокупна класа, е господствувала само в течение на две години, 1849 и 1850 г., при републиката тя можа да продължи своето социално съществуване само като отстъпи своето политическо господство на Луи Бонапарт и на армията. А при така безкрайно порасналото взаимодействие на трите най-напреднали страни на Европа в наши дни е вече съвсем невъзможно буржоазията в Германия мирно и тихо да установи своето политическо господство, когато то е изживяло времето си в Англия и във Франция.

Своеобразната особеност на буржоазията в сравнение с останалите господствуващи по-рано класи се състои именно в това, че в нейното развитие има повратен пункт, след който всяко понататъшно увеличаване средствата на нейното могъщество и следователно на първо място увеличението на нейните капитали довежда само до това, че тя става все повече и повече неспособна за политическо господство. *„Зад гърба на едрата буржоазия стои пролетариатът."* Колкото повече буржоазията развива своята индустрия, търговия и съобщителни средства, толкова повече тя поражда пролетариат. И в определен момент, който не навсякъде настъпва едновременно и непременно на еднакво стъпало на развитието, тя започва да забелязва, че нейният неотлъчен спътник — пролетариатът — е почнал да я надраства. От този момент тя губи способността за изключително политическо господство; тя търси около себе си съюзници, с които според обстоятелствата дели своето господство или съвсем им го отстъпва.

В Германия този повратен пункт настъпи за буржоазията още в 1848 г. Наистина тогава немската буржоазия се изплаши не толкова от немския, колкото от френския пролетариат. Парижките юнски боеве в 1848 г. ѝ показаха какво я очаква; немският пролетариат беше достатъчно силно възбуден, за да ѝ докаже, че и в Германия са посети вече семената, които могат да дадат същата жътва; и от този момент острието на политическото действие на буржоазията беше пречупено. Тя започна да търси съюзници и да им се продава на всякаква цена — и до ден днешен тя не е направила нито крачка напред.

Всички тия съюзници са по природа реакционни. Това е кралската власт с нейната армия и бюрокрация, това е едрата феодална аристокрация, това са дребните провинциални юнкери, това са дори поповете. С всички тях буржоазията сключваше договори и споразумения само и само да запази скъпата си кожа, докато най-после не й остана с какво да търгува. И колкото повече се развиваше пролетариатът, колкото повече той почваше да се чувствува като класа и да действува като класа, толкова по-малодушни ставаха буржоата. Когато удивително лошата стратегия на прусаците победи при Садова още по-удивително лошата стратегия на австрийците, трудно бе да се каже кой въздъхна с по-голямо облекчение — пруският буржоа, който също бе разбит при Садова, или австрийският

Нашите едри буржоа постъпват в 1870 г. точно тъй, както постъпваха средните бюргери в 1525 г. Що се отнася до дребните буржоа, занаятчийските майстори и дребните търговци, те всякога ще си останат същите. Те се надяват чрез мошеничество да се издигнат до положението на едрата буржоазия и се боят да не бъдат смъкнати до положението на пролетариата. Колебаейки се между страха и надеждата, те през време на борбата ще спасяват своята драгоценна кожа, а след победата ще се присъединят към победителя. Такава е тяхната природа.

В крак с подема на индустрията след 1848 г. вървеше развитието на социалната и политическата дейност на пролетариата. Ролята, която играят сега немските работници в своите професионални съюзи, кооперации, политически организации и събрания, при изборите и в така наречения Райхстаг, вече сама показва какъв преврат претърпя Германия съвсем незабелязано през последните двадесет години. На немските работници принадлежи високата чест, че *единствено те* успяха да изпратят в парламента работници и представители на работниците, докато както французите, така и англичаните не можаха да постигнат това досега.

Но и пролетариатът не е надраснал състоянието, което позволява сравнение с 1525 г. Класата, която е принудена изключително и през целия си живот да преживява с работната си заплата, далеч още не съставлява мнозинство от немския народ. Затова и тя е принудена да си търси съюзници. И последните могат да бъдат намерени само сред дребните буржоа, сред градския лумпенпролетариат, дребните селяни и селскостопанските наемни работници.

За *дребните буржоа* вече говорихме. Те са крайно ненадеждни с изключение на случаите, когато е удържана победа: тогава те надават в пивниците нетърпими викове. При все това между тях

има и твърде добри елементи, които сами се присъединяват към работниците.

Лумпенпролетариатът — този измет от пропадналите елементи на всички класи, който се съсредоточава в големите градове, е най-лошият от всичките възможни съюзници. Това е абсолютно продажна и извънредно нахална сбирщина. Ако френските работници при всяка революция пишеха по къщите: „Mort aux voleurs!“ — „Смърт на крадците!“ — „Смърт на крадците!“ — и разстрелваха някои крадци, това ставаше не защото бяха във възторг от собствеността, а защото имаха правилното разбиране, че преди всичко е необходимо да се отърват от тази банда. Всеки работнически водач, който използва лумпенпролетариите като своя гвардия или се опира на тях, вече с това се издава, че е предател на движението.

Дребните селяни — едрите принадлежат към буржоазията — са разнородни:

Това са или *феодални селяни,* задължени да отбиват още ангарийни повинности в полза на своите милостиви господари. След като буржоазията пропусна възможността да ги освободи от крепостната зависимост — което бе нейн дълг, — не е трудно те да бъдат убедени, че могат да очакват освобождение само от работническата класа.

Или това са *арендатори.* В този случай ние имаме повече същите отношения, както и в Ирландия. Арендата е надута толкова, че при средна реколта селянинът едва е в състояние да изхрани себе си и семейството си, а при лоша реколта той почти умира от глад, не може да плаща арендата и в резултат на това попада в пълна зависимост от милостта на земевладелеца. За тези хора буржоазията прави нещо само тогава, когато тя бъде принудена към това. От кого те могат да очакват спасение, ако не от работниците?

Остават още селяните, които стопанисват *малки парцели собствена земя.* В повечето случаи те така са обременени с ипотеки, че се намират в също такава зависимост от лихварите, както арендаторите от земевладелците. И на тях остава само твърде оскъден и при това поради колебанията на плодородието крайно неустойчив трудов доход. Те най-малко могат да възлагат някакви надежди на буржоазията, тъй като ги експлоатират именно буржоата, капиталистите лихвари. Но те в по-голямата си част са твърде привързани към своята собственост, макар че в действителност тя принадлежи не на тях, а на лихваря. Все пак те трябва да бъдат убедени, че ще могат само тогава да се освободят от лихваря, когато едно зависимо от народа правителство превърне всички ипо-

течни дългове в един дълг към държавата и по този начин намали лихвения процент. А това може да осъществи само работническата класа.

Навсякъде, където господствува средна и едра поземлена собственост, *селскостопанските работници* съставляват най-многобройната класа в селото. Така е в цяла Северна и Източна Германия, и *тук* градските индустриални работници намират своите *най-многобройни и най-естествени съюзници.* Както капиталистът противостои на индустриалния работник, така и земевладелецът или едрият арендатор противостои на селскостопанския наемен работник. Самите ония мероприятия, които помагат на единия, трябва да помагат и на другия. Индустриалните работници могат да се освободят само ако превърнат капитала на буржоазията, т. е. суровините, машините, оръдията и средствата за живот, необходими за производството, в обществена собственост, т. е. в своя, колективно използвана от тях, собственост. Точно така и селскостопанските работници могат да се избавят от своята ужасна мизерия само ако преди всичко самата земя, която е главен обект на техния труд, бъде иззета от частното владение на едрите селяни и на още по-едрите феодали и бъде превърната в обществена собственост и колективно обработвана от кооперации на селскостопански работници. Тук стигаме до знаменитото решение на Базелския международен работнически конгрес: в интерес на обществото е необходимо поземлената собственост да се превърне в обща, национална собственост.[352] Това решение имаше предвид главно ония страни, където съществува едра поземлена собственост и свързано с нея едро стопанисване на големи парцели земя, при което в тия големи имения има един господар и множество наемни работници. Но такова положение на нещата все още преобладава в Германия и затова наред с Англия решението на Базелския конгрес беше *във висша степен своевременно тъкмо за Германия.* Земеделският пролетариат, селскостопанските наемни работници — това е оная класа, която дава най-много новобранци за армията на владетелите. Това е класата, която сега благодарение на общото избирателно право изпраща в парламента голямата част от феодалите и юнкерите. Но това също е и класата, която най-близко стои до градските индустриални работници, споделя с тях едни и същи условия на съществуване и се намира дори в по-мизерно положение от тях. Тази класа е безсилна, тъй като е раздробена и разпръсната; правителството и дворянството толкова добре знаят нейната скрита мощ, че умишлено се стараят да довеждат училищата в упадък, за да я оставят невежествена. Да се пробуди тая класа и да се вовлече в движението — ето най-близката и най-не-

отложна задача на германското работническо движение. От деня, в който селските работници се научат да разбират собствените си интереси, от този ден в Германия ще стане невъзможно всяко реакционно — било то феодално, бюрократическо или буржоазно — правителство.

Написано от Ф. Енгелс около 11 февруари 1870 г.

Напечатано във второто издание на „Селската война в Германия", излязло през октомври 1870 г. в Лайпциг

Печата се по текста на второто издание

Превод от немски

Numéro 59. Deuxième année. 27 Février 1870.

L'INTERNATIONALE

ORGANE DES SECTIONS BELGES

DE L'ASSOCIATION INTERNATIONALE DES TRAVAILLEURS.

PARAISSANT LE SAMEDI

К. МАРКС

АНГЛИЙСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО И ЗАТВОРЕНИТЕ ФЕНИАНЦИ[353]

Лондон, 21 февруари 1870 г.

I

Премълчаването от европейския печат на гнусотиите, вършени от английското олигархично-буржоазно правителство, се дължи на различни причини. Преди всичко английското правителство е *богато*, а печатът, както знаете, е *неподкупен*. Освен това английското правителство е образцово правителство, както признават това лендлордовете, капиталистите на континента и дори Гарибалди (виж неговата книга[354]); следователно не може да се отзоваваме лошо за това идеално правителство. Най-после френските републиканци са толкова ограничени и егоистични, че пазят целия си гняв за империята. Разбира се, би било престъпление, оскърбяващо свободата на словото, да съобщиш на своите сънародници, че в *страната на буржоазната свобода* се наказва с 20 години каторга онова, което *в страната на казармите* се наказва с 6 месеца затвор. Ще дадем някои подробности, взети от английските вестници, как се отнасят със затворените фенианци.

Малкехи, помощник-редактор на вестник „The Irish People" („Ирландски народ")[355], осъден за участие във фенианския заговор, е бил впрягàн в дартмурския затвор в натоварена с камъни каручка с железен нашийник.

О'Донован Роса, издател на „Irish People", бил хвърлен в тъмен карцер и 35 денонощия стоял там с оковани на гърба ръце денонощно. От него не сваляли веригите даже за да се нахрани — рядка чорба, която му поставяли върху пръстения под на килията.

Кикем, един от редакторите на „Irish People", който не можел да си служи с дясната ръка, поради абсцес, е трябвало през мъгливите и студени ноемврийски дни да стои заедно със свои

другари от затвора върху една купчина чакъл и с лявата ръка да троши камъни и тухли. През нощта се връщал в килията си и всичката му храна се състояла от шест унции хляб и една пинта топла вода.

Затворникът *О'Лири*, 60—70-годишен старец, бил оставен три седмици на вода и хляб, защото не искал да се отрече от *езичничеството* (така, изглежда, тъмничарите наричат атеизма) и да стане или папист, или протестантин, или презвитерианец, или дори квакер, или най-после да приеме едно кое да е от многобройните вероизповедания, които началникът на затвора предлагал на ирландския езичник да си избере.

Мартин Х. Кери бил затворен в лудницата в Милбанк. Забраната да говори и другите жестокости, на които бил подлаган, го довели до лудост.

Полковник *Рикард Бърк* не е в по-добро състояние. Един от неговите приятели пише, че разсъдъкът на Бърк се помрачил; той загубил паметта си; неговите маниери, поведение и говор показват, че се е побъркал.

Политическите затворници са влачени от един затвор в друг сякаш са диви зверове. Натрапват им обществото на най-гнъсни мошеници; карат ги да мият съдовете, с които са си служили тези негодници, да носят ризите и фланелите на тези престъпници, много от които са заразени с най-отвратителни болести, да се къпят във водата, в която те вече са се къпали. Преди пристигането на фенианците в Портленд на всички тези престъпници било разрешено да разговарят с посетители. Заради затворниците фенианци била изградена клетка за свиждания. Тя се състои от три отделения, разделени с дебели железни решетки; тъмничарят стои в средното отделение, а затворникът и неговите приятели могат да се гледат само през двойната решетка.

В доковете има затворници, които ядат голи охлюви, а в Чатам жабите се смятат за деликатес. Генерал Томас Бърк заявява, че не се учудил, когато видял в супата си умряла мишка. Осъдените разказват, че денят, в който хвърлили фенианците в затвора, бил за тях нещастен ден (режимът станал много по-суров).

Към горните извадки ще добавя няколко думи.

Миналата година до *г-н Брус*, министър на вътрешните работи, голям либерал, голям полицай, голям собственик на мини в Уелс, свиреп експлоататор на труда, беше отправено запитване относно жестокото отнасяне със затворените фенианци и особено

с О'Донован Роса. Отначало той отричаше всичко, след това беше принуден да признае. Тогава г-н Мур, ирландски депутат в камарата на общините, поиска да се анкетират тези факти. *Радикалното правителство* — чийто шеф е полусветецът (той открито беше сравняван с Исус Христос) г-н Гладстон, а един от най-влиятелните му членове е старият буржоазен демагог Джон Брайт — категорично отказа да проведе такава анкета.

Напоследък, когато слуховете за жестокото отнасяне се възобновиха, някои членове на парламента поискаха от министъра Брус да разреши да бъдат посетени затворниците, *за да* може да *се констатира лъжливостта на тези слухове.* Г-н Брус не разреши, тъй като, казал той, началниците на затворите се опасяват, че подобни посещения ще предизвикат прекомерна възбуда сред затворниците.

Миналата седмица към министъра на вътрешните работи отново беше отправено запитване. Питаха го истина ли е, че на О'Донован Роса след избирането му за депутат от Типерери било наложено телесно наказание (т. е. бит с камшик); г-н министърът заяви, че такова нещо не се е случвало с О'Донован Роса от 1868 г. (това означаваше следователно признание, че в продължение на две-три години е имало случаи на биене на политически затворник с камшик).

Изпращам ви и извадки (ние ще ги публикуваме в следващия брой), отнасящи се до Майкъл Търбърт, фенианец, който бил осъден заради фенианизъм на каторга и отбивал наказанието си в затвора на Спайк Айленд, в графството Корк, Ирландия. Вие ще видите, че самият коронър (съдебен следовател) обяснява неговата смърт с изтезанията, на които е бил подлаган. Дознанието било извършено миналата седмица.

За две години *над двайсет* работници фенианци са умрели или са полудели вследствие човеколюбието на тези добри буржоа, поддържани от добрите лендлордове.

Вие навярно знаете, че английският печат изказва лицемерно негодувание по повод гнусните закони за извънредното положение, които украсяват прекрасната Франция. А пък законите за извънредното положение — с изключение на някои кратки периоди — съставляват хартата на Ирландия. От 1793 г. английското правителство по всякакъв повод редовно и периодично спира в Ирландия действието на Habeas Corpus Bill (закон, гарантиращ личната свобода)[356], а в действителност — на всеки закон, с изключение на закона за грубата сила. По такъв начин хиляди хора бяха арестувани в Ирландия без съд и следствие, дори без обвинение — само *по подозрение във фенианизъм.* Като не

се задоволи с лишаването им от свобода, английското правителство ги подлагаше на най-варварски изтезания. Ще дадем един пример:

Един от затворите, в които са живи погребани заподозрените фенианци, е *Маунтджойският затвор* в Дъблин. Инспекторът на този затвор Мъри е отвратителен скот. Той така зверски се отнасял със затворниците, че няколко души от тях полудели. Лекарят на затвора О'Донел — прекрасен човек (той изигра достойна за уважение роля и по време на дознанието за смъртта на Майкъл Търбърт) — няколко месеца наред писал протестни писма, изпращайки ги най-напред на самия Мъри; тъй като Мъри не отговарял на тези писма, О'Донел изпратил изобличителни писма до висшите власти; но Мъри, опитен тъмничар, заловил тези писма.

Най-после О'Донел се обърнал непосредствено към лорд Мейо, който по това време беше вицекрал на Ирландия. На власт тогава бяха торите (Дерби — Дизраели). Какъв е бил резултатът от опитите на О'Донел? Документите, отнасящи се към това дело, бяха публикувани по нареждане на парламента и... доктор О'Донел беше уволнен от служба!!! Що се отнася до Мъри, той запази поста си.

След това на власт идва така нареченото радикално правителство на Гладстон, на мекия, елеен, великодушен Гладстон, който лееше пред цяла Европа такива горещи и такива искрени сълзи за съдбата на Поерио и другите буржоа, с които кралят-бомба се отнесе лошо[357]. Как постъпи този кумир на прогресивната буржоазия? Оскърбявайки ирландците със своите високомерни отговори на техните искания за амнистия, той в същото време не само остави чудовището Мъри на длъжността му, но за да покаже, колко е доволен от него, прибави към длъжността му главен тъмничар тлъста синекура! Такъв е апостолът на буржоазната филантропия!

Но трябваше да се хвърли прах в очите на публиката; трябваше да се създаде впечатление, че нещо се прави за Ирландия; и ето с голям шум се оповестява законът за уреждане на поземления въпрос (Land Bill)[358]. Но всичко това е само измама, крайната цел на която е да бъде заблудена Европа, да бъдат подкупени ирландските съдии и адвокати с перспективите за безкрайни процеси между лендлордовете и арендаторите, да бъде осигурена благосклонността на лендлордовете с обещанието за парични помощи от страна на държавата и да бъдат измамени по-заможните арендатори с някои полуотстъпки.

В дългия увод към своята високопарна и неясна реч Гладстон признава, че дори онези „доброжелателни" закони, които ли-

берална Англия е дарявала на Ирландия през последните сто години, винаги са довеждали до разоряване на страната.[359] И ето след това наивно издрънкано признание същият този човек продължава да изтезава хората, които желаят да сложат край на това вредно и глупаво законодателство.

II

Цитирам публикуваните в един английски вестник резултати от дознанието за смъртта на Майкъл Търбърт, затворен фенианист, починал в затвора в Спайк Айленд вследствие лошото отнасяне с него.

На 17 февруари, четвъртък, г-н Джон Муур, *коронър* на Мидълтонския окръг, извърши в затвора в Спайк Айленд дознание във връзка с осъдения Майкъл Търбърт, починал в болницата.

Питър Хей, началник на затвора, беше извикан пръв. Ето неговите показания:

Покойният Майкъл Търбърт постъпи в този затвор през юни 1866 г.; аз не знам какво е било неговото здравословно състояние тогава; на 12 януари той беше осъден на 7 годнни тъмничен затвор; известно време преди това очевидно е бил заболял, тъй като в една от затворническите книги е записано, че по препоръка на медицинския персонал, той, като неспособен да понася единична килия, е бил преместен в друго помещение. По-нататък свидетелят подробно се спира на честите наказания, които били налагани на покойния, заради нарушение на дисциплината и особено заради това, че употребявал непочтителни изрази по отношение на медицинския персонал.

Джеримая Хюбърт Кели. Спомням си, че когато Майкъл Търбърт пристигна тук, преместен от Маунтджойския затвор, вече беше установено, че той не може да понася единична килия; свидетелството за това беше подписано от д-р О'Донел. Аз обаче го намерих здрав и го изпратих на работа. Спомням си, че той престоя в болницата от 31 януари до 6 февруари 1869 г.; тогава той страдаше от сърдечна болест и след това вече не го изпращаха на обществените работи, а му даваха работа в килията. От 19 до 26 март беше в болницата поради сърдечна болест; от 24 април до 5 май — заради кръвохрачене; от 19 май до 1 юни, от 21 до 22 юни, от 22 юли до 15 август — заради сърдечна болест; от 9 ноември до 13 декември — поради обща слабост; най-после за последен път беше в болницата от 20 декември до 8 февруари 1870 г. и почина там от водянка. Първите симптоми на тази болест бяха забелязани на 13 ноември, но след това изчезнаха.

Аз всеки ден посещавам единичните килии и понякога виждах, че му налагаха наказания; мое задължение е да отменям наказанието всеки път, когато смятам, че затворникът не е в състояние да го понесе; по отношение на него съм прилагал това два пъти.

— Като лекар не смятате ли, че пет денонощия на хляб и вода са били за него прекомерно голямо наказание независимо от здравословното му състояние в Маунтджое и тук?

— Не смятам, покойникът имаше добър апетит и не смятам, че тези мерки са предизвикали водянката, от която той почина.

Мартин О'Конел, аптекар, живущ в Спайк Айленд. През юли миналата година свидетелят казвал на д-р Кели, че тъй като Търбърт страда от сърдечна болест, той не бива да бъде наказван; свидетелят смята, че тези наказания са се отразявали лошо върху здравето на затворника, още повече че през последната година той се числял в категорията на инвалидите; свидетелят никога не би допускал, че е възможно да бъдат така наказвани инвалиди, ако веднъж не му се случило да посети единичните килии в отсъствие на д-р Кели; при такова състояние на болния било напълно ясно, че пет дни в единична килия ще разклатят здравето му.

Тогава *коронърът* решително се обявява против такова отнасяне със затворника. Затворникът се намирал, казва той, последователно ту в болница, ту в единична килия.

Съдът взема следното решение:

„Заявяваме, че Майкъл Търбърт е починал в болницата на затвора в Спайк Айленд на 8 февруари 1870 г. от водянка; той е бил 36-годишен, ерген. Тъй като според доктор О'Донел Търбърт не е можел да понесе режима на единична килия, ние най-решително напълно осъждаме честите наказания, а именно преместването за няколко дни в единична килия на хляб и вода, което е било прилагано спрямо него през време на пребиваването му в Спайк Айленд, където той е бил преместен от Мауитджойския затвор през юни 1866 г.; ние порицаваме такова отнасяне със затворниците."[360]

Написано от К. Маркс на 21 февруари 1870 г.

Напечатано във вестник „L'Internationale", бр. 59 и 60 от 27 февруари и 6 март 1870 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от френски

К. МАРКС

ГЕНЕРАЛНИЯТ СЪВЕТ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО ДО ЧЛЕНОВЕТЕ НА КОМИТЕТА НА РУСКАТА СЕКЦИЯ В ЖЕНЕВА[361]

Граждани!

На заседанието си от 22 март Главният съвет* обяви, с единодушен вот, че вашата програма и вашият статут съвпадат с общите статути на Международното работническо дружество. Той побърза да приеме вашата секция в Интернационала. Аз с удоволствие приемам почетното задължение, което ми предлагате, да бъда ваш представител при Главния съвет.

Във вашата програма вие казвате:

„... че императорското иго, потискащо Полша, е спънка, която еднакво пречи за политическата и социалната свобода и на двата народа — както на руския, така и на полския“.

Вие бихте могли да прибавите, че руското насилствено заграбване на Полша е пагубна опора и истинска причина за съществуването на военния режим в Германия и вследствие на това — на целия континент. Ето защо, работейки за разбиването на веригите на Полша, руските социалисти си поставят възвишена задача, състояща се в унищожаването на военния режим, което е съществено необходимо като предварително условие за общото освобождаване на европейския пролетариат.

Преди няколко месеца от Петербург ми изпратиха съчинението на Флеровски „Положението на работническата класа в Русия“. Това е истинско откритие за Европа. *Руският оптимизъм,* разпространен на континента дори от така наречените революцио-

* — Генералният съвет. *Ред.*

ГЛАВНЫЙ СОВѢТЪ МЕЖДУНАРОДНАГО ТОВАРИЩЕСТВА РАБОЧИХЪ

Членамъ Комитета Русской Секціи въ Женевѣ.

Граждане,

Въ своемъ засѣданіи 22-го Марта Главный Совѣтъ объявилъ, единодушнымъ вотомъ, что ваша программа и статутъ согласны съ общими статутами Международнаго Товарищества Рабочихъ. Онъ поспѣшилъ принять вашу вѣтвь въ составъ Интернаціоналя. Я съ удовольствіемъ принимаю почетную обязанность, которую Вы мнѣ предлагаете, быть вашимъ представителемъ при Главномъ Совѣтѣ.

Вы говорите въ вашей программѣ:

... „что императорское иго, гнетущее Польшу, есть тормазъ, одинаково препятствующій политической и соціальной свободѣ обоихъ народовъ — какъ русскаго такъ и польскаго;"

Вы могли бы прибавить, что русскій насильственный захватъ Польши есть пагубная опора и настоящая причина существованія военнаго режима въ Германіи, и вслѣдствіе того, на цѣломъ континентѣ. Поэтому, работая надъ разбитіемъ цѣпей Польши, русскіе соціалисты возлагаютъ на себя высокую задачу, заключающуюся въ томъ уничтоженіи военнаго режима, которое существенно необходимо какъ предварительное условіе для общаго освобожденія европейскаго пролетаріата.

Нѣсколько мѣсяцевъ тому назадъ, мнѣ прислали изъ Петербурга сочиненіе Флеровскаго: „Положеніе рабочаго класса въ Россіи." Это настоящее открытіе для Европы. *Русскій оптимизмъ*, распространенный на континентѣ даже такъ-называемыми революціонерами, безпощадно разоблаченъ въ этомъ сочиненіи. Достоинство его не пострадаетъ, если я скажу, что оно въ нѣкоторыхъ мѣстахъ не вполнѣ удовлетворяетъ критикѣ съ точки зрѣнія чисто теоретической. Это — трудъ серьезнаго наблюдателя, безстрашнаго труженика, безпристрастнаго критика, мощнаго художника и, прежде всего, человѣка, возмущеннаго противъ гнета во всѣхъ его видахъ, нетерпящаго всевозможныхъ національныхъ гимновъ, и страстно дѣлящаго всѣ страданія и всѣ стремленія производительнаго класса.

Такіе труды какъ Флеровскаго и какъ вашего учителя Чернышевскаго дѣлаютъ дѣйствительную честь Россіи и доказываютъ, что ваша страна тоже начинаетъ участвовать въ общемъ движеніи нашего вѣка.

Привѣтъ и братство.

Карлъ МАРКСЪ.

Лондонъ 24 Марта 1870.

Писмо на К. Маркс до членовете на комитета на руската секция на Интернационала в Женева, напечатано във вестник „Народное дело" от 15 април 1870 г.

нери, е разобличен безпощадно в това съчинение. Неговото достойнство няма да пострада, ако кажа, че на известни места то не задоволява напълно критиката от чисто теоретическа гледна точка. Това е труд на сериозен наблюдател, безстрашен труженик, безпристрастен критик, силен художник и преди всичко на човек, който е възмутен от потисничеството във всичките му видове, не търпи всевъзможните национални химни и страстно споделя всички страдания и всички стремежи на производителната класа.

Такива трудове като труда на Флеровски и на вашия учител Чернишевски правят истинска чест на Русия и доказват, че вашата страна също започва да участвува в общото движение на нашия век.

Привет и братство.

Лондон, 24 март 1870 г.

Карл Маркс

Напечатано във вестник „Народное дело", бр. 1, Женева, 15 април 1870 г.

Печата се по текста на вестника

К. МАРКС

КОНФИДЕНЦИАЛНО СЪОБЩЕНИЕ[362]

Наскоро след основаването на *Интернационала* руснакът Бакунин (макар и да го познавам от 1843 г., оставам настрана всичко, което не е безусловно необходимо за разбиране на следващото) имаше среща в Лондон с Маркс. Последният го прие там в дружеството, за което Бакунин обеща да работи неуморно. Той замина за Италия, получи там изпратените от Маркс *временен устав и манифест до работническата класа**, изпрати „твърде възторжен" отговор, но не направи нищо. След няколко години, през които нищо не се чуваше за него, той отново се появява в Швейцария. Там той се присъединява не към *Интернационала,* а към *Лигата за мир и свобода.* След конгреса на тази Лига за мир (Женева, 1867 г.) Бакунин влиза в *нейния изпълнителен комитет,* но среща там противници, които не само противодействуват на неговото „диктаторско" влияние, но и установяват върху него надзор като „подозрителен *руснак"*. Наскоро след Брюкселския конгрес на *Интернационала* (септември 1868 г.) *Лигата за мир* свиква конгрес в Берн. Този път Бакунин действува като firebrand** и — ще забележа en passant*** — клейми западноевропейската буржоазия с онзи тон, с който московитите оптимисти нападат западната цивилизация, за да прикрият собственото си варварство. Той предлага редица резолюции, които *сами по себе си са нелепи* и имат за цел да всеят страх у буржоазните кретени и да дадат възможност на г-н Бакунин с éclat**** да *излезе* от

* Виж настоящия том, стр. 5—17. *Ред.*
** — подстрекател. *Ред.*
*** — между другото. *Ред.*
**** — шум. *Ред.*

Лигата за мир и да *влезе* в Интернационала. Достатъчно е да се каже, че неговата програма, предложена на Бернския конгрес, съдържа такива глупости като *„равенство на класите", „отменяне правото на наследяване като начало* на социалната революция" и други подобни безсмислени дрънканици, цял букет от нелепи измислици, които претендират да сплашат, с една дума — блудкава импровизация, с която се целеше изключително мимолетен ефект. Приятелите на Бакунин в Париж (един руснак участвува там в издаването на „Revue Positiviste"[363]) и в Лондон оповестиха на цял свят за излизането на Бакунин от Лигата за мир като за un événement* и провъзгласиха неговата смешна програма — тази olla podrida** от банални общи думи — за нещо невероятно страшно и оригинално.

Междувременно Бакунин влезе в Романското поделение на *Интернационала* (в Женева). На него му бяха нужни години, за да се реши на тази стъпка. Но не бяха нужни и няколко дни, за да реши г-н Бакунин да извърши преврат в *Интернационала* и да го превърне в *свое* оръдие.

Зад гърба на лондонския Генерален съвет — той беше известен едва тогава, когато всичко, изглежда, е било *готово* — Бакунин основа така наречения *„Алианс на социалистическата демокрация"*. Програмата на това дружество беше същата, която Бакунин беше предложил на Бернския конгрес на Лигата за мир. И така това дружество от самото начало се обяви за „дружество за пропагандиране" на специфично бакунинската тайна премъдрост, а самият Бакунин, *един от най-невежите хора в областта на социалната теория,* неочаквано се явява тук като *основател на секта.* Теоретическата програма на този „Алианс" беше обаче само фарс. Същността на работата се състоеше в неговото практическо организиране, а именно — това дружество трябваше да бъде *интернационално,* с централен комитет в *Женева,* т. е. да се намира под личното ръководство на Бакунин. Но същевременно то трябваше да бъде и *„интегрална"*, съставна част на *Международното работническо дружество.* От една страна, неговите отделения трябваше да бъдат представени на „следващия конгрес" на Интернационала (в Базел), а от друга страна — да проведат едновременно и *наред с него* свой собствен конгрес, заседаващ отделно, и т. н. и т. н.

Кадрите, с които Бакунин разполагаше на първо време, се състояха от тогавашното мнозинство на *Романския федерален*

* — събитие. *Ред.*
** — тюрлю гювеч.

комитет на Интернационала в Женева. И. Ф. Бекер, чиято страст към пропагандата понякога му замъглява разсъдъка, беше издигнат на преден план. В Италия и Испания Бакунин имаше няколко съюзници.

Генералният съвет в Лондон беше осведомен за всичко. Въпреки това той остави Бакунин да действува спокойно до момента, когато трябваше да представи чрез И. Ф. Бекер устава (и програмата) на *„Алианса на социалистическата демокрация"* на Генералния съвет за утвърждаване. За това последва подробно мотивирано решение, съставено напълно „юридически" и „обективно", но в своите „обоснования" пълно с ирония. То се свеждаше до следното:

1. Генералният съвет *не* приема Алианса в *Интернационала* като отделение.

2. Всички параграфи на устава на Алианса, които се отнасят до неговите отношения към *Интернационала,* се обявяват за *анулирани и недействителни.*

В мотивировачната част на решението беше показано ясно и решително, че Алиансът не е нищо друго освен оръдие за дезорганизиране на *Интернационала**.

Ударът беше неочакван. Бакунин беше вече успял да превърне „Égalité" — централния орган на говорещите френски членове на *Интернационала* в Швейцария — в *свой* орган и освен това основа в *Льо-Локл* свой собствен малък вестник — „Progrès", който и досега играе същата роля под редакцията на фанатичния привърженик на Бакунин, някой си *Гийом.*

След дългоседмично размишление Централният комитет на Алианса изпраща най-после — подписано от женевеца Перон — отговор до Генералния съвет. От преданост към правото дело Алиансът бил готов *да пожертвува своята самостоятелна организация,* но при едно условие: Генералният съвет да обяви, че признава *„радикалните" принципи на Алианса.*

Генералният съвет отговори, че не е негова функция да съди за програмите на различните секции от гледна точка на теорията. Той е длъжен да се грижи само в тях да няма *нищо, което пряко да противоречи на устава на Интернационала и на неговия дух.* Ето защо той трябва да настоява от програмата на *Алианса* да бъде зачеркната нелепата фраза за „égalité des classes"** и вместо нея да бъдат поставени думите „abolition des classes"*** (което и беше направено). А що се отнася до останалото, нека

* Виж настоящия том, стр. 356—358. *Ред.*

** — „равенство на класите". *Ред.*

*** — „премахване на класите". *Ред.*

влизат в Интернационала, *след като разтурят своята самостоятелна международна организация* и представят на Генералния съвет списък на всичките си секции* (което — nota bene** — не беше направено).

С това инцидентът беше приключен. *Формално Алиансът* разтури своята организация, а *фактически* продължаваше да съществува под ръководството на Бакунин, който същевременно се разпореждаше в женевския Романски федерален комитет на *Интернационала*.

Към предишните им органи се прибавиха още и „Federacion" в Барцелона, а след Базелския конгрес — и „Eguaglianza" в Неапол[364].

Тогава Бакунин се опита по друг начин да постигне целта си — да превърне *Интернационала* в свое лично оръдие. Чрез нашия Романски комитет в Женева той предложи на Генералния съвет да включи *„въпроса за наследяването"* в дневния ред на Базелския конгрес. Генералният съвет се съгласи на това, за да разгроми Бакунин напълно. Планът на Бакунин беше следният: когато Базелският конгрес приеме предложените от Бакунин в Берн „принципи" (?), всички ще видят, че не Бакунин е преминал към Интернационала, а Интернационалът — към Бакунин. Оттук простият извод: лондонският Генерален съвет (който беше против новото предъвкване на сенсимонистката vieillerie*** и Бакунин знаеше това), ще трябва да излезе в оставка и Базелският конгрес ще премести *Генералния съвет в Женева*, т. е. *Интернационалът* ще премине под диктатурата на Бакунин.

Бакунин организира истински *заговор*, за да си осигури мнозинство на Базелския конгрес. Не липсваха дори *фалшиви* мандати, като например мандата на г-н Гийом от Льо-Локл и др. Бакунин сам си изпроси мандати от Неапол и Лион. Срещу Генералния съвет се разпространяваха всякакви клевети. На едни казваха, че в него преобладавал élément bourgeois****, на други — че това било гнездо на communisme autoritaire*****, и т. н.

Резултатите от Базелския конгрес са известни. Предложенията на Бакунин не бяха приети и Генералният съвет остана в Лондон.

Ядът от тази несполука — дълбоко в душата си Бакунин по всяка вероятност е свързвал със сполуката успеха на различните

* Виж настоящия том, стр. 366—367. *Ред.*
** — забележете. *Ред.*
*** — вехтория. *Ред.*
**** — буржоазният елемент. *Ред.*
***** — авторитарния комунизъм. *Ред.*

си лични замисли — се изля в изпълнени с раздразнение декларации в „Egalitté“ и „Progrès“. Междувременно тези вестници все повече и повече добиваха характер на официални оракули. Ту една, ту друга швейцарска секция на *Интернационала* се афоресваше за това, че въпреки изричното предписание на Бакунин вземали участие в политическото движение и т. н. Най-после дълго сдържаната ярост против Генералния съвет избухна открито. „Progrès“ и „Egalitté“ се подиграваха, нападаха, заявяваха, че Генералният съвет не изпълнявал задълженията си, например по отношение издаването на тримесечни бюлетини; че Генералният съвет трябвало да се откаже от непосредствения си контрол върху Англия и да основял специален английски централен комитет, който да се занимава само с английските работи; че решението на Генералния съвет във връзка с арестуваните фенианисти било превишаване на неговите функции, защото не била негова работа да се занимава с местни политически въпроси. По-нататък „Progrès“ и „Egalité“ взеха страната на *Швайцер* и категорично поискаха Генералният съвет официално и „publiquement“* да се изкаже по въпроса за Либкнехт и Швайцер. Вестник „Le Travail“ (в Париж), в който френските приятели на Швайцер бяха пробутали контрабанда благоприятни за него статии, бе удостоен за това с похвали от „Progrès“ и „Egalité“; последният призоваваше към съвместна борба против Генералния съвет.

Тук работата взе такъв обрат, че трябваше да се намесим. По-долу следва буквалното копие от писмото на Генералния съвет до Централния комитет на Романската федерация в Женева. Този документ е твърде дълъг, за да бъде преведен на немски език.

„Генералният съвет до Федералния съвет на Романска Швейцария в Женева

На извънредното си заседание от 1 януари 1870 г. Генералният съвет реши:

1. Във вестник „Egalité“ от 11 декември 1869 г. четем:

„Няма съмнение, че Генералният съвет пренебрегва извънредно важни неща... Ние му напомняме за неговите задължения, позовавайки се на член 1 от регламента: „Генералният съвет е *длъжен* да изпълнява резолюциите на конгреса... *„Ние бихме могли да зададем на Генералния съвет достатъчно въпроси, така че от отговорите* му да се получи един доста дълъг документ. *Ние ще направим това по-късно.* А засега и т. н.“

Генералният съвет не знае да има нито в устава, нито в регламента такъв член, който *да го задължава* да влиза в преписка или в полемика с „Egalité“ или да дава „отговори“ на „въпроси“ на какъвто и да било вестник.

Само *Федералният съвет на Романска Швейцария* е представител на секциите на Романска Швейцария пред Генералния съвет. Ако Федералният съвет се обърне към нас по единствения законен път, т. е. чрез своя *секретар,* с въпроси или обвинения, Генералният съвет винаги ще бъде готов да му отговори. Но Романският федерален съвет няма право нито да *се отказва* от *своите функции,* като ги отстъпва на редакциите на „Egalitté" и „Progrès", нито да позволява на тези вестници да *узурпират* неговите функции.

Изобщо, ако преписката на Генералния съвет с националните и местните комитети се публикуваше, това би нанасяло голяма вреда на общите интереси на дружеството.

Наистина, ако другите органи на *Интернационала* биха последвали примера на „Progrès" и „Egalité", Генералният съвет щеше да бъде поставен пред алтернативата — или да се дискредитира пред общественото мнение със своето мълчание, или да наруши задълженията си, като отговаря публично. „Egalité" заедно с „Progrès" призовават „Travail" да поиска обяснение от Генералния съвет. Та това е едва ли не някаква лига за обществено благо!

2. Като допускаме, че поставените от „Egalité" въпроси *изхождат от Романския федерален съвет,* ние ще им отговорим, но само при условие, че занапред подобни въпроси няма да ни се задават по такъв път.

3. *Въпросът за бюлетина.*

Резолюцията на Женевския конгрес, влязла в регламента, предписва националните комитети да изпращат на Генералния съвет *документални данни* за пролетарското движение, а Генералният съвет да издава след това бюлетин на *различни езици*" толкова често, колкото *му позволяват* това *неговите средства*" („*As often as its means permit,* the General Council shall publish a report etc.").

Задължението, възложено на Генералния съвет, беше по такъв начин свързано *с условия,* които останаха неизпълнени. Не беше дори проведена предписаната от устава *статистическа анкета,* относно която бяха вземани решения на редица следващи един след друг общи конгреси и за чието провеждане Генералният съвет настояваше всяка година. Що се отнася до *средствата,* Генералният съвет отдавна би престанал да съществува, ако не бяха местните вноски в Англия и личните пожертвувания на неговите членове.

Следователно регламентът, приет от Женевския конгрес, си остана мъртва буква.

Що се отнася до Базелския конгрес, той обсъждаше не въпроса за *изпълнение* на съществуващия вече регламент, а въпроса за навременното издаване на бюлетина и *не взе никакво решение* по него.

Впрочем Генералният съвет смята, че първоначално поставената задача на бюлетина, който той трябваше да издава, днес напълно се изпълнява от различните печатни органи на *Интернационала,* които излизат на различни езици и се разпространяват чрез взаимна размяна. Би било глупаво да се прави с помощта на скъпи бюлетини онова, което вече се прави без разходи. От друга страна, бюлетинът, който би публикувал онова, което не се печата в органите на *Интернационала,* само би помогнал на нашите врагове да погледнат зад кулисите.

4. *Въпросът за отделянето на Генералния съвет от федералния съвет за Англия.*

Дълго преди основаването на „Egalité" това предложение се правеше периодично в самия Генерален съвет от един или двама от неговите английски членове. Но то винаги се отхвърляше почти единодушно.

Макар че революционната инициатива ще изхожда навярно от Франция, само Англия може да послужи като *лост* за сериозна икономическа революция. Тя е единствената страна, в която вече няма *селяни* и в която поземлената собственост е съсредоточена в малко ръце. Тя е единствената страна, в която *капиталистическата форма,* т. е. обединението на труда в широк мащаб под властта на капиталистическите собственици, е обхванала почти цялото производство. Тя е единствената страна, в която *огромното мнозинство от населението се състои от наемни работници* (wages labourers). Тя е единствената страна, в която класовата борба и организирането на работническата класа в *трейдюниони* достигнаха известна степен на зрелост и всеобщност. Поради своето господство върху световния пазар Англия е единствената страна, където всеки преврат в икономическите отношения трябва незабавно да се отрази в целия свят. Ако Англия е класическата страна на лендлордизма и капитализма, то, от друга страна, в нея са назрели повече, откъдето и да било другаде, *материалните условия за тяхното унищожаване.* Генералният съвет е поставен сега в благоприятно положение поради това, че този *мощен лост на пролетарската революция се намира непосредствено в негови ръце.* Какво безумие, дори може да се каже, какво престъпление би било да се даде този лост в ръцете само на англичаните!

Англичаните имат всички необходими *материални предпоставки* за социална революция. Онова, което им липсва, това е

дух на обобщение и *революционна страст*. Само Генералният съвет може да запълни тази липса и да ускори по такъв начин истински революционното движение в тази страна, а следователно и *навсякъде*. Големите успехи, които сме постигнали вече в тази насока, са засвидетелствувани от най-умните и влиятелни органи на господствуващите класи като например „Pall Mall Gazette", „Saturday Review", „Spectator", „Fortnightly Review", а да не говорим за така наречените радикални членове на *камарата на общините* и на *камарата на лордовете*, които до не много отдавна оказваха голямо влияние върху *лидерите* на английските работници. Те открито ни обвиняват, че сме отровили и почти изкоренили *английския дух* в работническата класа и сме я тласнали към революционния социализъм.

Единственият начин да бъде осъществен такъв преврат е да се действува като *Генерален съвет на Международното дружество*. Като Генерален съвет ние можем да подтикваме към вземането на такива мерки (като например основаването на *Лига за земя и труд*), които по-късно, при тяхното осъществяване, ще изпъкнат пред публиката като стихийни акции на английската работническа класа.

Ако наред с *Генералния съвет* бъде основан и *федерален съвет*, какви биха били непосредствените резултати от това? Заемайки междинно положение между *Генералния съвет на Интернационала* и *Общия съвет на трейдюнионите*, федералният съвет не би имал никакъв авторитет. От друга страна, *Генералният съвет на Интернационала* би изпуснал *от ръцете си този мощен лост*. Ако пред сериозната и подмолна работа бихме предпочели панаирската врява, може би бихме допуснали такава грешка като публичния отговор на въпроса на Egalité", защо Генералният съвет се помирява с „такова обременително съвмещаване на функции".

Англия не може просто да бъде поставена наред с другите страни. Тя трябва да се разглежда като *метрополия на капитала*.

5. *Въпросът за резолюцията на Генералния съвет относно ирландската амнистия*.

Щом Англия е крепост на лендлордизма и на европейския капитализъм, единствената точка, където може да бъде нанесен сериозен удар на официална Англия, е *Ирландия*.

Първо, Ирландия е цитаделата на английския лендлордизъм. Ако последният рухне в Ирландия, той ще рухне и в Англия. В Ирландия това може да стане сто пъти по-лесно, защото *икономическата борба е съсредоточена там изключително върху поземлената собственост*, защото тази борба там е същевременно и

национална борба и защото народът в Ирландия е настроен по-революционно и е по-ожесточен, отколкото народът в Англия. Лендлордизмът в Ирландия задържа позициите си изключително с помощта на *английската армия*. Щом само бъде прекратена принудителната уния между тези две страни, в Ирландия незабавно ще избухне социална революция, макар и в остарели форми. Английският лендлордизъм ще загуби не само един голям източник на своите богатства, но и *извънредно важен източник на своята морална сила* като *представител на господството на Англия над Ирландия*. От друга страна, оставяйки неприкосновено могъществото на своите лендлордове в Ирландия, английският пролетариат ги прави неуязвими в самата Англия.

Второ, *английската буржоазия* не само спекулираше с ирландската мизерия, за да влоши положението на работническата класа в Англия чрез *принудителна емиграция* на ирландските бедняци, но тя освен това раздели пролетариата на два враждебни лагера. Не се съчетават хармонично революционният плам на келтския работник и положителният, но бавен нрав на англосаксонския работник. Напротив, *във всички големи промишлени центрове в Англия* съществува дълбок антагонизъм между английския и ирландския пролетарий. Обикновеният английски работник мрази ирландския като конкурент, който понижава работната заплата и *standard of life**. Той изпитва към него национална и религиозна антипатия. Той гледа на него почти така, както са гледали на черните роби *poor whites*** от Южните щати на Северна Америка. Този антагонизъм между пролетариите в самата Англия се раздухва изкуствено и се поддържа от буржоазията. Тя знае, че *истинската тайна за запазването на нейното могъщество* се крие в това разединяване на пролетариите.

Този антагонизъм се повтаря и отвъд Атлантическия океан. Изтиквани из родната земя от биковете и овцете, ирландците отново се срещат в Съединените щати, където те съставляват огромната, все по-нарастваща част от населението. Тяхната единствена мисъл, тяхната единствена страст е омразата към Англия. Английското и американското правителство, т. е. класите, които те представляват, култивират тези страсти, за да увековечат *международната борба*, която е пречка за всякакъв сериозен и искрен съюз между работниците от двете страни на Атлантическия океан, а следователно пречка и за тяхното общо освобождение.

---

* — жизненото равнище. *Ред.*
** — белите бедняци. *Ред.*

Ирландия е единственият предлог за английското правителство да държи *голяма постоянна армия*, която в случай на нужда, както това вече се е случвало, хвърлят срещу английските работници, след като в Ирландия тази армия премине школата на военщината. Най-после, в Англия днес се повтаря онова, което в чудовищни размери е могло да се види в древния Рим. Народът, който поробва друг народ, кове собствените си вериги.

И така позицията на Международното дружество по ирландския въпрос е абсолютно ясна. Неговата главна задача е да ускори социалната революция в Англия. За тази цел е необходимо да се нанесе решителен удар в Ирландия.

Резолюцията на Генералния съвет относно ирландската амнистия служи само като увод към другите резолюции, в които ще бъде казано, че — абстрахирайки се от международната справедливост — *предварително условие за освобождението на английската работническа класа* е превръщането на съществуващата принудителна уния — т. е. поробването на Ирландия — *в равен и свободен съюз*, ако това е възможно, или *пълното отделяне*, ако това е необходимо.

Освен това доктрината, провъзгласявана от вестниците „Egalité" и „Progrès", за връзката или по-точно за липсата на връзка между социалното и политическото движение, доколкото ни е известно, никога не е била призната на нито един от нашите конгреси. *Тя противоречи на нашия устав*. В устава се казва.

„That the *economical emancipation* of the working classes is... the great end *to which every political movement ought to be subordinate as a means*"*.

Във френския превод, направен от парижкия комитет през 1864 г., тези думи „as a means" („като средство") *бяха изхвърлени*. В отговор на запитването на Генералния съвет парижкият комитет се оправда с трудностите на своето политическо положение.

Има и други изопачавания на автентичния текст на устава. Първото принципно положение в уводната част на устава гласи: „The struggle for the emancipation of the working classes means... a struggle... for *equal rights and duties*, and the *abolition of all class rule*"**.

* — „Икономическото освобождение на работническата класа... е великата цел, на която трябва да бъде подчинено всяко политическо движение като средство" (виж настоящия том, стр. 14.). *Ред.*

** — „Борбата за освобождение на работническата класа означава борба... за равни права и задължения и за унищожаване на всякакво класово господство" (виж настоящия том, стр. 14.). *Ред.*

В парижкия превод се говори за „равни права и задължения", т. е. в него се възпроизвежда общата фраза, която може да се срещне *в* почти *всички демократически манифести* през последните сто години и която има различен смисъл в устава на представителите на различните класи, но в този превод е *махнато* конкретното искане *„унищожаване на класите"*.

По-нататък, във втория абзац на уводната част на устава четем:

„That the economical subjection of the *man of labour to the monopoliser of the means of labour,* that *is the sources of life* etc."*

В парижкия превод вместо *„means of labour, that is the sources of life"*** — израз, който включва наред с останалите средства на труда, също и земята — е поставена думата *„капитал"*.

Първоначалният автентичен текст беше възстановен във френския превод, публикуван в Брюксел през 1866 г.

6. *Въпросът за Либкнехт и Швайцер.*

В „Egalité" се казва: *„Тези две групи членуват в Интернационала."* Това не е вярно. Групата на айзенахците (която „Progrès" и „Egalité" са благоволили да превърнат в група на гражданина Либкнехт) членува в *Интернационала. Групата на Швайцер не членува в него.*

Самият Швайцер подробно разясни в своя вестник („Social-Demokrat") защо *ласалианската организация* не можела да влезе в *Интернационала,* без да унищожи самата себе си. Без сам да разбира това, той каза истината. Неговата изкуствена *сектантска* организация е в противоречие с *действителната организация на работническата класа.*

„Progrès" и „Egalité" поискаха от Генералния съвет да изкаже публично *„възгледа"* си по личните разногласия между Либкнехт и Швайцер. Тъй като гражданинът *И. Ф. Бекер* (когото вестникът на Швайцер *клевети* също така, както и Либкнехт) влиза в състава на *редакционния комитет* на „Egalité", изглежда наистина странно, че издателите на този вестник не са осведомени по-добре за фактите. Те би трябвало да знаят, че в „Demokratisches Wochenblatt" Либкнехт предложи публично на Швайцер да признае *Генералния съвет за арбитър в техните разногласия* и че Швайцер не по-малко публично отказа да признае авторитета на Генералния съвет.

---

* — „Икономическото подчинение на трудещия се на монополиста на средствата на труда, т. е. на източниците на живот и т. н. (виж настоящия том, стр. 14.). *Ред.*

** — „средствата на труда, т. е. източниците на живот". *Ред.*

Генералният съвет използва всички средства, за да сложи край на този скандал. Той възложи на своя секретар за Германия да влезе в преписка с Швайцер, което й беше направено; но всички опити на съвета се разбиха в непреклонното решение на Швайцер да запази на всяка цена заедно със сектантската организация своята самодържавна власт.

Задачата на Генералния съвет е да избере благоприятния момент, когато неговата *открита намеса* в този спор ще принесе повече полза, отколкото вреда.

По поръчение на Генералния съвет и т. н."

Френските комитети (макар че Бакунин силно интригуваше в Лион и Марсилия и привлече на своя страна няколко млади разпалени глави), както и *Белгийският генерален съвет* (Брюксел), заявиха, че са *напълно солидарни* с това инструктивно писмо на Генералния съвет.

Съставянето на копие за Женева се позабави (тъй като секретарят за Швейцария *Юнг* беше много зает). Вследствие на това копието се размина по пътя с официалното писмо от Пере, секретар на Централния комитет на Романската федерация в Женева, до Генералния съвет.

В Женева кризата избухна още преди получаването на нашето писмо. Някои редактори на „Egalité" се опълчиха против насоката, продиктувана от Бакунин. Бакунин и неговите привърженици (между които шестима редактори на „Egalité") искаха да принудят *Централния комитет* в Женева да уволни непокорните. Но на женевския комитет отдавна вече бе дотегнал деспотизмът на Бакунин и той беше недоволен, че заради него се бяха обтегнали отношенията му с другите германо-швейцарски комитети, с Генералния съвет и т. н. Ето защо той, обратно, утвърди нежелателните за Бакунин редактори на „Egalité". Тогава шестимата привърженици на Бакунин излязоха от редакцията, като разчитаха, че с това ще спрат излизането на вестника.

В отговор на нашето писмо Централният комитет в Женева заяви, че нападките на „Egalité" срещу Генералния съвет са били отправяни против неговата воля, че той никога не е одобрявал политиката, проповядвана от вестника, че сега вестникът се редактира под строгия контрол на комитета и т. н.

След това Бакунин се премести от Женева обратно в Тесин. Сега той може да влияе — що се отнася до Швейцария — само върху един вестник „Progrès", (Льо-Локл).

Наскоро почина *Херцен. Бакунин,* който, откакто замисли да се провъзгласи за *ръководител на европейското работническо движение*, се отрече от своя стар приятел и учител Херцен, ведна-

га след смъртта му се залови да го хвали. Защо? Херцен, въпреки че той самият беше богат човек, получаваше всяка година за пропаганда по 25 000 франка от съчувствуващата му псевдосоциалистическа панславистка партия в Русия.[365] Благодарение на своите хвалебствия Бакунин *получи* тези пари *на свое разположение* и по такъв начин — malgré sa haine de l'héritage* — влезе във владение както на паричното, така и на *моралното „наследство* на Херцен" sine beneficio inventarii**.

В същото това време в Женева се засели колонията на младите руски студенти емигранти, които действително честно се отнасят към своите убеждения и доказаха своята честност с това, че като главна точка в своята програма поставиха *борбата срещу панславизма.*

Те издават в Женева списание *„Народное дело"*. Преди около две седмици те се обърнаха към Лондон, изпратиха своя устав и програма с молба да бъде утвърдена основаната от тях руска секция на Интернационала. Молбата им беше удовлетворена.

В отделно писмо до Маркс те го молеха да бъде временно техен представител в Генералния съвет. За това също беше дадено съгласие***. Същевременно те заявяваха — като че ли *извинявайки* се пред Маркс, — че в най-близко време ще смъкнат маската на Бакунин, защото този човек води *двойствена политика:* в Русия — една, в Европа — съвсем друга.

И така скоро ще бъде сложен край на играта на този във висша степен опасен интригант, най-малкото в рамките на *Интернационала.*

Написано от К. Маркс около 28 март 1870 г.

За пръв път публикувано в списание „Die Neue Zeit", т. 2, кн. 15, 1902 г.

Печата се по ръкописа

Превод от немски и френски

* — въпреки своята омраза към институцията на наследяването. *Ред.*
** — без каквито и да било ограничения. *Ред.*
*** Виж настоящия том, стр. 430—431. *Ред.*

К. МАРКС

ПРОЕКТОРЕЗОЛЮЦИЯ НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ОТНОСНО ВЕСТНИК „BEE-HIVE"[366]

Като взема под внимание:

1) че Генералният съвет на Международното работническо дружество препоръча на различните секции на Интернационала в европейския континент и в Съединените щати да се абонират за „Bee-Hive Newspaper" като официален орган на Генералния съвет и орган, който представлява в английския печат движението на работническата класа;

2) че вестник „Bee-Hive" не само изпускаше от официалните отчети на Генералния съвет отделни резолюции, които биха могли да не се харесат на неговите патрони, но и чрез премълчаване системно изопачаваше съдържанието на редица заседания на Генералния съвет;

3) че вестник „Bee-Hive", особено след неотдавнашната смяна на собственика[367], все още претендирайки, че е изключително орган на работническата класа, фактически стана орган на група капиталисти, които искат да подчинят пролетарското движение и да го използват като средство за своите собствени класови и партийни цели; —

Генералният съвет на Международното работническо дружество на заседанието си от 26 април 1870 г. реши единодушно да скъса всякаква връзка с вестник „Bee-Hive" и чрез печата да уведоми различните си секции в Англия, на европейския континент и в Съединените щати за тази резолюция.

Внесено от К. Маркс на 3 май 1870 г.

Напечатано във вестник „Der Volksstaat", бр. 38 от 11 май 1870 г.

Печата се по ръкописа на К. Маркс, залепен в протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

К. МАРКС

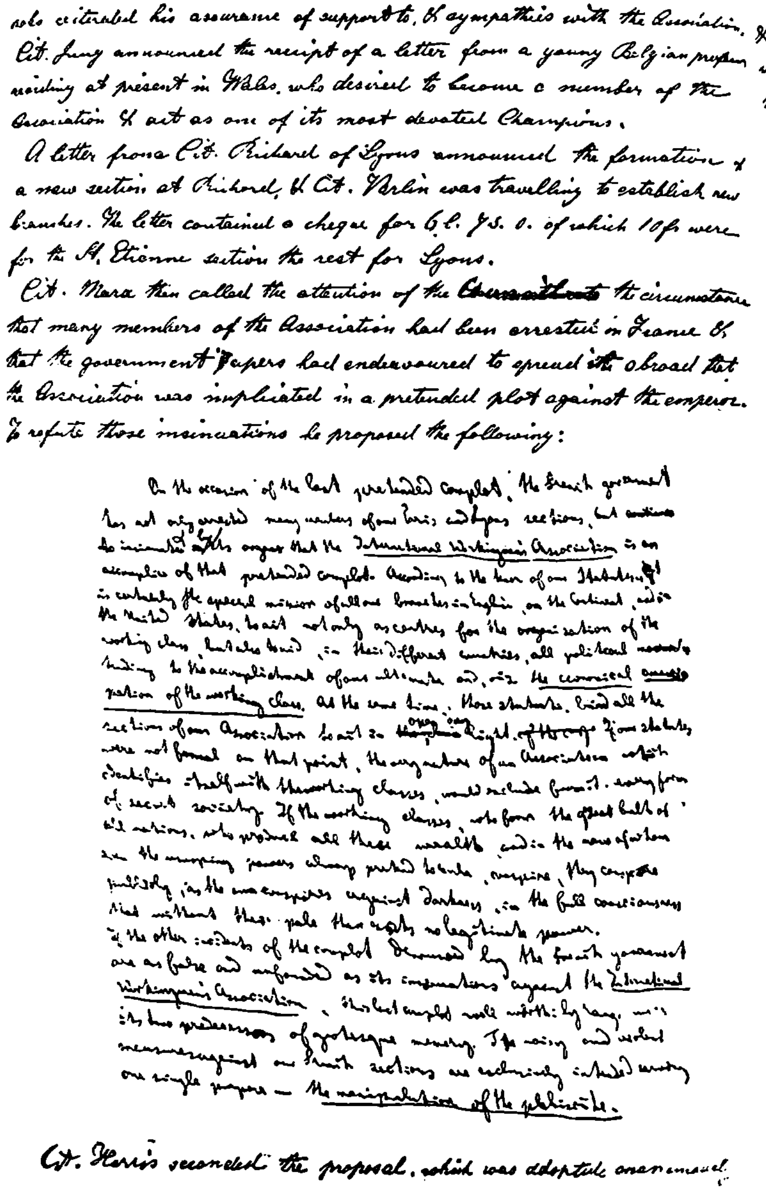
ОТНОСНО ПРЕСЛЕДВАНИЯТА СРЕЩУ ЧЛЕНОВЕТЕ НА ФРЕНСКИТЕ СЕКЦИИ[368]

ДЕКЛАРАЦИЯ НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО

Във връзка с последния мним заговор френското правителство не само арестува много членове на нашата парижка и лионска секция, но и разпространи в своите вестници клеветнически твърдения, че *Международното работническо дружество* било съучастник в този мним заговор.

Според смисъла на нашия устав специалната задача на всички наши секции в Англия, на европейския континент и в Съединените щати безспорно е не само да служат като организационни центрове на работническата класа, но и да поддържат в различните страни всяко политическо движение, което съдействува за постигането на нашата крайна цел — *икономическото освобождение на работническата класа*. Но същевременно уставът задължава всички секции на нашето дружество да действуват открито. Дори в нашия устав и да нямаше специално указание за това, самата същност на дружеството, което се отъждествява с работническата класа, е несъвместима с каквато и да било форма на тайно сдружение. Дори и да конспирира работническата класа, която съставлява огромното мнозинство от всяка нация и създава всичките й богатства и с името на която дори узурпаторската власт постоянно се старае да прикрие своето управление — тя конспирира открито, както слънцето срещу мрака, с пълното съзнание, че извън нея не може да съществува никаква законна власт.

Ако останалите подробности по заговора, за който съобщава френското правителство, са също така фалшиви и голословни, както неговите инсинуации против *Международното работническо дружество,* този нов заговор ще заеме достойно място наред с дру-

who reiterated his assurance of support to, & sympathies with the Association.
Cit. Jung announced the receipt of a letter from a young Belgian professor residing at present in Wales, who desired to become a member of the Association & act as one of its most devoted Champions.
A letter from Cit. Richard of Lyons announced the formation of a new section at [illegible], & Cit. Varlin was travelling to establish new branches. The letter contained a cheque for 6 l. 7 s. 0. of which 10 fr were for the St. Etienne section the rest for Lyons.
Cit. Marx then called the attention of the ~~Council~~ to the circumstance that many members of the Association had been arrested in France & that the government papers had endeavoured to spread it abroad that the Association was implicated in a pretended plot against the emperor. To refute those insinuations he proposed the following:

On the occasion of the last pretended complot, the French government has not only arrested many members of our Paris and Lyons sections, but continues to insinuate by its organs that the International Workingmen's Association is an accomplice of that pretended complot. According to the tenor of our Statutes, it is certainly the special mission of all our branches in England, on the Continent, and in the United States, to act not only as centres for the organisation of the working class, but also to aid, in their different countries, all political movements tending to the accomplishment of our ultimate end, viz. the economical emancipation of the working class. At the same time, those statutes bind all the sections of our Association to act in open day. If our statutes were not formal on that point, the very nature of an Association which identifies itself with the working classes, would exclude from it every form of secret society. If the working classes, who form the great bulk of all nations, who produce all their wealth, and in the name of whom even the usurping powers always pretend to rule, conspire, they conspire publicly, as the sun conspires against darkness, in the full consciousness that without their pale there exists no legitimate power.
If the other incidents of the complot denounced by the French government are as false as its insinuations against the International Workingmen's Association, this last complot will worthily range with its two predecessors of grotesque memory. The noisy and violent measures against our French sections are exclusively intended to serve one single purpose — the manipulation of the plebiscite.

Cit. Harris seconded the proposal, which was adopted unanimously.

Страница от протоколната книга с ръкописа на К. Маркс „За преследванията срещу членовете на френските секции"

гите два, които го предшествуваха[369] и станаха вече за всеобщо посмешище. Шумотевицата и насилствените мерки срещу нашите френски секции преследват една единствена цел — *да съдействуват за измамата с плебисцита.*

Внесено от К. Маркс на 3 май 1870 г.

Напечатано във вид на позив „Declaration of the General Council of the International Working Men's Association", 4 май 1870 г.

Печата се по ръкописа на К. Маркс, залепен в протоколната книга на Генералния съвет и сверен с текста на позива

Превод от английски

К. МАРКС

ПРОЕКТОРЕЗОЛЮЦИЯ НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ОТНОСНО „ФРЕНСКАТА ФЕДЕРАЛНА СЕКЦИЯ В ЛОНДОН“[370]

Като взема под внимание,

че напоследък в европейския печат бяха публикувани обръщения, резолюции и манифести, които изхождаха от някакво си *френско дружество в Лондон,* самонаричащо се *„Международно работническо дружество, Френска федерална секция“,* и се приписваха на *Международното работническо дружество;*

че *Международното работническо дружество* в настоящия момент се преследва жестоко от австрийското и френското правителство, които с всички средства се стремят да използват и най-незначителния повод, за да оправдаят тези преследвания;

че при такива обстоятелства Генералният съвет би си навлякъл сериозна отговорност, като разреши на всяко едно дружество, непринадлежащо към *Интернационала,* да се ползва и действува от неговото име —

Генералният съвет заявява с настоящото, че така наречената *„Френска федерална секция в Лондон“* от две години вече не членува в *Интернационала* и няма никакво отношение към Генералния съвет на това дружество*.

Лондон, 10 май 1870 г.

Внесено на 10 май 1870 г.

Напечатано във вестниците „The Penny Bee-Hive“, бр. 418 от 14 май 1870 г.; „L'Egalité“, бр. 21 от 21 май 1870 г.; „Der Volksstaat“, бр. 41 от 21 май 1870 г.

Печата се по ръкописа на К. Маркс, залепен в протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

---

* При приемането на текста на тази резолюция от Генералния съвет краят на последната фраза е бил изменен по следния начин: „няма никакво отношение нито към Генералния съвет в Лондон, нито към която и да било секция на това дружество на европейския континент“. *Ред.*

К. МАРКС

РЕЗОЛЮЦИЯ НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ЗА СВИКВАНЕ НА КОНГРЕС В МАЙНЦ[371]

Като взема под внимание:

че Базелският конгрес определи Париж за място, където трябва да се състои редовният конгрес на Международното работническо дружество;

че докато се запазва сегашният режим във Франция, конгресът не може да се събере в Париж;

че въпреки това трябва да се вземе незабавно решение за подготовката на конгреса;

че член 3 от устава задължава съвета в случай на необходимост да измени мястото за свикване, определено от конгреса;

че Централният комитет на Социалдемократическата работническа партия в Германия предложи на Генералния съвет да промени мястото на редовния конгрес в Германия,

Генералният съвет на заседанието си от 17 май единодушно реши редовният конгрес на Международното работническо дружество да се открие на 5 септември тази година и да се състои в Майнц.

Внесено от К. Маркс на 17 май 1870 г.

Напечатано във вестниците „Der Volksstaat", бр. 42 от 25 май 1870 г., „L'Égalité", бр. 22 от 28 май 1870 г.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

ДО КОМИТЕТА НА СОЦИАЛДЕМОКРАТИЧЕСКАТА РАБОТНИЧЕСКА ПАРТИЯ[372]

86, Морнингтън-стрийт,
Стокпорт-род, Манчестер,
Лондон, 14 юни 1870 г.

Драги приятели!

Днес получих писмо от Щумпф (Майнц), в което между другото се казва:

„Либкнехт ми възложи да ти пиша, че поради изборите за Райхстаг, които се падат тъкмо по това време, би било по-добре конгресът да бъде свикан тук на 5 октомври. Щутгартският конгрес[373] миналия понеделник също взе решение да отстоява тази дата. Струва ми се, че на Гайб беше възложено да ти пише за това."

Либкнехт, както и останалите членове на Интернационала, би трябвало най-малкото да знаят неговия устав, в който ясно се казва:

„§ 3. В случай на необходимост Генералният съвет може да измени *мястото на свикване* на конгреса, но *няма право да отлага датата на свикването му*".

Като поддържах в Генералния съвет вашето настойчиво предложение да се премести конгресът в Германия, аз, разбира се, предполагах, че вие сте взели под внимание всички обстоятелства. Съгласно устава за изменението на датата не може и дума да става.

Още един пасаж в писмото на Щумпф също съвсем не е успокоителен.

Той гласи:

„Аз току-що се върнах от кмета. Той иска някой състоятелен гражданин да гарантира, че в случай, *че швайцерианците устроят побоище*, градът ще получи компенсация за евентуалните повреди в курфюрстката мраморна зала, дадена ни за конгреса, и т. н.".

Вие предложихте градовете Майнц, Дармщад или Манхайм и следователно с това поехте върху себе си отговорността пред Генералния съвет, че конгресът ще може да се проведе във всеки един от тези градове без скандали, които биха представили пред целия свят в смешен вид Интернационала, и особено германската работническа класа. Надявам се, че ще бъдат взети всички необходими предпазни мерки в това отношение.

Какво е численото съотношение между швайцерианците и вашите хора в Майнц и околностите?

В случай, че скандалът не може да бъде избягнат, трябва предварително да се погрижите отговорността за него да падне върху инициаторите. Във „Volksstaat", „Zukunft" и други достъпни за нас германски вестници би трябвало да се разобличи *планът на пруската полиция,* която, като не е в състояние пряко да попречи на свикването на международен конгрес в Майнц, възнамерява с помощта на своето оръдие — швайцеровската организация — да провали конгреса или да попречи на спокойния ход на неговата работа. Щом това бъде направено в Германия, Генералният съвет ще се погрижи подобни бележки да бъдат публикувани в Лондон, Париж и т. н. Интернационалът би могъл още да си позволи конфликт с г-н Бисмарк, но само не и уж *стихийно* „национално-германско работническо побоище" под етикета на „принципна борба".

Надявам се, че Щумпф заедно с вас ще се погрижи на делегатите да бъдат осигурени евтини квартири.

Salut et fraternité*

Карл Маркс

Възползвам се от случая, за да изпратя на комитета своя горещ привет. Откакто господа швайцерианците във Форст *предварително* уведомиха кмета за своето намерение да организират побоище и последният остави тази работа да се развива естествено, връзката на тези господа с полицията е *доказана.* Щумпф вероятно би могъл да попита чрез Майнцския кмет господа швайцерианците дали не са получили задача да „понатупат". Впрочем отдавна е време навсякъде в печата да бъдат разобличени тези хора като истински полицейски агенти и ако те някъде отново се опитат да „понатупат", да им се отговори, както трябва. Разбира се, на конгреса това е недопустимо, но още преди него те могат толкова пъти да ядат пердах, че да бъдат сити до гуша. Как г-н Бисмарк представя тази работа в английския печат,

* — Привет и братство. *Ред.*

се вижда от приложената изрезка, която се възпроизвежда във всички вестници. „North German Correspondence“ е орган на Бисмарк, основан със средства от велфския фонд[374].

С горещ поздрав
Ф. Енгелс

Написано на 14 юни 1870 г.
Напечатано във вестник „Der Volksstaat“, бр. 51 от 26 юни 1872 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от немски

К. МАРКС

РЕЗОЛЮЦИЯ НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ЗА ФЕДЕРАЛНИЯ КОМИТЕТ НА РОМАНСКА ШВЕЙЦАРИЯ[375]

ГЕНЕРАЛНИЯТ СЪВЕТ ДО РОМАНСКИЯ ФЕДЕРАЛЕН КОМИТЕТ

Вземайки под внимание,

че макар мнозинството от делегатите на конгреса в Ла-Шо-дьо-Фон и да избраха нов Романски федерален комитет, това мнозинство беше само номинално;

че Романският федерален комитет в Женева винаги е изпълнявал задълженията си по отношение на Генералния съвет и Международното работническо дружество и винаги е действувал в съответствие с устава на дружеството и че поради това Генералният съвет няма право да лиши този комитет от името му —

Генералният съвет, на заседанието си от 28 юни 1870 г., единодушно реши, че Романският федерален комитет, със седалище в Женева, трябва да запази своето име, а федералният комитет със седалище в Ла-Шо-дьо-Фон — да избере някое друго име, което намери подходящо за себе си.

От името и по поръчение на Генералния съвет на Международното работническо дружество

Г. Юнг,
секретар за Швейцария

Лондон, 29 юни 1870 г.

Написано от К. Маркс
Напечатано във вестник „Le Mirabeau", бр. 53 от 24 юли 1870 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от френски

К. МАРКС

ЛОКАУТЪТ НА СТРОИТЕЛНИТЕ РАБОТНИЦИ В ЖЕНЕВА[376]

ГЕНЕРАЛНИЯТ СЪВЕТ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО ДО РАБОТНИЦИТЕ И РАБОТНИЧКИТЕ В ЕВРОПА И СЪЕДИНЕНИТЕ ЩАТИ

Другари работници!

Женевските строителни предприемачи след зряло размишление стигнаха до заключението, че „неограничената свобода на труда" е най-доброто условие за щастието на бедното трудещо се население. За да осигурят тази благодат на своите работници, на 11 юни те решиха да използват една уловка — английско изобретение, като обявиха локаут на повече от 3 000 работници, работили преди това при тях.

А професионалните съюзи, които наскоро възникнаха в Швейцария, същите тези женевски строителни предприемачи с негодувание наричаха английски внос. Две години преди това те упрекваха работниците си в липса на патриотизъм за това, че се опитвали да присадят на швейцарска почва такова чуждоземно растение като ограничаването на работния ден и твърдата часова работна заплата. Те ни най-малко не се съмняваха, че това е работа на злостни подстрекатели, тъй като техните собствени местни работници, когато са предоставени сами на себе си, разбира се, само за това и мечтаят — да се изтощават с работа по 12—14 часа в денонощие и да получават за това толкова, колкото господарят намери за добре да им плати. Измамените работници са действували по нареждане от Лондон и Париж — твърдяха публично предприемачите, — точно като швейцарските дипломати, свикнали да се подчиняват на заповедите от Санкт-Петербург, Берлин и Париж. Обаче нито упреците*, нито заплахите не можаха да убедят ра-

* В немския текст след думите „нито упреците" е вмъкнато: „нито увещаванията". *Ред.*

ботниците, че ограничаването на работното време на 10 часа в денонощие и установяването на твърда часова работна заплата е нещо оскърбително за достойнството на свободния гражданин; не успяха също да ги подбудят към някакви насилствени действия, които биха дали на предприемачите благовиден предлог да приложат репресивни мерки срещу съюзите.

Най-после през май 1868 г. г-н Камперио, тогавашен министър на правосъдието и на полицията, постигна споразумение, по силата на което работният ден беше ограничен на 9 часа през зимата и на 11 през лятото, с работна заплата, варираща от 45 до 50 сантима на час. Това споразумение беше подписано в присъствието на министъра както от предприемачите, така и от работниците. През пролетта на 1869 г. някои предприемачи отказаха да платят за 11-часова лятна работа повече, отколкото за 9 часа зимна. Беше отново постигнато споразумение, като се установи единен размер на работната заплата от 45 сантима на час за всички строителни работници. Макар това споразумение явно да се отнасяше и за мазачите, и за бояджиите, те бяха принудени да продължат работата си при предишните условия, тъй като тогава не бяха още достатъчно организирани, за да извоюват прилагането на новите условия. На 15 май тази година те поискаха за себе си еднакви условия с другите професии и като получиха категоричния отказ на господарите, през следващата седмица обявиха стачка. На 4 юни строителните предприемачи взеха решение, че ако мазачите и бояджиите не се върнат на работа до 9 юни, от 11 юни на всички строителни работници ще бъде обявен локаут. Тази заплаха беше изпълнена. Като не се задоволиха с уволняването на работниците, в публична обява предприемачите призоваваха федералното правителство да разтури насилствено съюза* и да изгони чужденците от Швейцария.[377] Техният благороден и наистина либерален опит да възстановят „свободата на труда" претърпя обаче неуспех в резултат от грандиозния митинг и протеста на швейцарските нестроителни работници.

Женевските работници от другите отрасли на промишлеността образуваха комитет, който се занимава с въпросите на уволнените работници. Някои домопритежатели, сключили със строителните предприемачи договори за нови постройки, сметнаха тези договори за анулирани и предложиха на дотогавашните си работници да продължат работата, като че ли нищо не е станало. Това предложение бе веднага прието. Много несемейни работници бързо на-

* Във френския текст вместо думата „съюз" е напечатано: „Международното дружество." *Ред.*

пуснаха Женева. Все пак близо 2000 семейства бяха лишени от обикновените си средства за съществуване. Ето защо Генералният съвет на Международното работническо дружество се обръща към всички честни работници и работнички от цивилизования свят с призив да окажат на женевските строителни работници морална и материална подкрепа в справедливата им борба против деспотизма на капитала.

По поръчение на съвета

Б. Люкрафт, председател
Джон Уестън, касиер
Георг Екариус, генерален секретар

256, Хай Холбърн,
Лондон, Уестърн Сентръл, 5 юли 1870 г.

Написано от К. Маркс
Напечатано във вид на позив

Печата се по текста на позива
Превод от английски

К. МАРКС

КОНФИДЕНЦИАЛНО СЪОБЩЕНИЕ ДО ВСИЧКИ СЕКЦИИ[373]

1) Генералният съвет моли всички секции да дадат на своите делегати формални инструкции по въпроса за целесъобразността да се промени седалището на Генералния съвет за 1870—1871 г.

2) В случай на положително разрешаване на въпроса Генералният съвет би препоръчал Брюксел като седалище на Генералния съвет през споменатата година.

Написано от К. Маркс на 14 юли 1870 г.

Печата се по ръкописа
Превод от френски

К. МАРКС

ДНЕВЕН РЕД НА КОНГРЕСА НА ИНТЕРНАЦИОНАЛА В МАЙНЦ[379]

1. За необходимостта да бъде ликвидиран националният дълг. Обсъждане на въпроса за правото на съответна компенсация.

2. Съотношението между политическата дейност и социалното движение на работническата класа.

3. Практически мероприятия за превръщане на поземлената собственост в обществена собственост *(виж забележката)*.

4. За превръщане на емисионните банки в национални банки.

5. Условия за кооперативното производство в национален мащаб.

6. За необходимостта за работническата класа да води *обща статистика на труда* съгласно резолюциите на Женевския конгрес от 1866 г.

7. Повторно обсъждане от конгреса на въпроса за средствата за премахване на войната.

Забележка към точка 3: Белгийският генерален съвет предложи следния въпрос:

„Практически мероприятия за образуване на *селскостопански секции* в самия *Интернационал* и за установяване на солидарност между селскостопанските пролетарии и пролетариите от другите отрасли на промишлеността."

Генералният съвет на Международното дружество смята, че този въпрос влиза в точка 3.

Написано от К. Маркс на 4 юли 1870 г.

Напечатано във вид на позив „The Fifth Annual Congress of the International Working Men's Association" от 12 юли 1870 г. и във вестниците „La Liberté", бр. 162 от 31 юли 1870 г. и „Der Volksstaat", бр. 65 от 13 август 1870 г.

Печата се по ръкописа

Превод от френски

ИЗ РЪКОПИСНОТО НАСЛЕДСТВО НА К. МАРКС И Ф. ЕНГЕЛС

К. МАРКС

СКИЦА НА НЕПРОИЗНЕСЕНА РЕЧ ПО ИРЛАНДСКИЯ ВЪПРОС[380]

I. УВОД. ЕКЗЕКУЦИЯ

От последното ни заседание насам фенианството, което беше предмет на нашето обсъждане, навлезе в нова фаза. То получи кърваво кръщение от английското правителство. Политическите екзекуции в Манчестер ни напомнят съдбата на Джон Браун в Харпърс-Фери*. Те откриват нов период в борбата между Ирландия и Англия. Целият парламент и либералният печат носят отговорност за тях. Гладстон.

Цел: да се запази лицемерната привидност, че това не е политическо, а обикновено углавно престъпление. В Европа екзекуциите направиха тъкмо обратното впечатление. Англичаните искат изглежда да запазят в сила акта на Дългия парламент[381]. На тях им е дадено божественото право да се борят против ирландците на родната им земя, докато всеки ирландец, който се бори в Англия против британското правителство, подлежи да бъде обявен извън закона. Спиране на действието на Habeas Corpus Act.[382] Обсадно положение. Факти от „The Chronicle". Организиране на „убийства и насилие"[383] от правителството Епизодът с Бонапарт[384].

II. ПРОБЛЕМЪТ

Какво представлява фенианството?

* По-нататък в ръкописа е зачеркнато: „Робовладелците обаче се отнасяха с Джон Браун поне като с метежник, а не като с обикновен криминален престъпник". *Ред.*

III. ПОЗЕМЛЕНИЯТ ВЪПРОС

Намаляване броя на населението

1846 г.
1841 г. — 8 222 664
1866 г. — 5 571 971
2 650 693

За 25 години намаление с 2 650 693 души

В *1801 г.* населението на Ирландия е било 5 319 867 души

1855 г. — 66 04 665
1866 г. — 5 571 971
1 032 694

За 11 години намаление с 1 032 694 души

Населението не само е намаляло, но и в сравнение с неговия брой се е увеличил броят на глухонемите, слепите, инвалидите, лудите и слабоумните.

Увеличение на общия брой на добитъка от 1855 до 1866 г.

През същия период от 1855 до 1866 г. общият брой на добитъка се е увеличил, както следва: на едрия рогат добитък — със 178 532 глави, на овцете — с 667 675 глави, на свинете — с 315 918 глави. Ако вземем под внимание едновременното намаляване на броя на конете с 20 656 глави и приравняваме 8 овце към 1 кон, *общото увеличение на броя на добитъка* ще възлезе на 996 877, т. е. на около един милион глави.

Следователно 1 032 694 ирландци са били изместени от около един милион глави едър рогат добитък, свине и овце. Какво е станало с тези ирландци? На този въпрос дава отговор *статистиката за емиграцията.*

Емиграция

От 1 май 1851 до 31 декември 1866 г. са емигрирали 1 730 189 души. Характерът на тази емиграция.

Тя се е извършвала и продължава да се извършва във все по-широки размери поради *сливането* или *уедряването на фермите* (изгонване от земята) и едновременното превръщане на орната земя в пасища.

От 1851 г. до 1866 г. общият брой на фермите е намалял със 120 000, докато броят на фермите от 15 до 30 акра се е увеличил

с 61 000, а на фермите от 30 акра и нагоре — със 109 000 (всичко със 170 000). Общият брой на фермите е намалял почти изключително за сметка на изчезването на фермите, по-малки от един до 15 акра. Лорд Дъфърин*. Увеличаването на броя на големите ферми означава само, че значителна част от намалелия брой ферми са сравнително големи ферми.

Какво действие оказва този процес

а) *Върху населението*

Положението на *народните маси* се е влошило, то се приближава до криза, подобна на кризата от 1846 г. Относителното свръхнаселение днес е толкова голямо, както и преди глада.

Работната заплата се е увеличила от времето на картофения глад с не повече от 20%. А цената на картофите се е покачила почти с 200%; на предметите от първа необходимост — средно със 100%. Професор *Клиф Лесли* пише в лондонския „Economist" от 9 февруари 1867 г.:

„След като за 21 години населението е намаляло с две пети, нормалната работна заплата сега почти в целия остров е само 1 шилинг дневно; а с един шилинг днес може да се купи не повече, отколкото с 6 пенса преди 21 години. Поради поскъпването на обикновените хранителни продукти положението на работника се е влошило в сравнение с положението му преди 10 години."

b) върху земята

1) *Намаляване на посевната площ*

Намаляване на площта, засята с житни култури:	*Намаляване на площта, засята с фуражни култури:*
През 1861—1866 г. — 470 917 акра	*През 1861—1866 г.* — 126 061 акра

2) *Намаляване на добива от всяка култура на един статутен акър***. Намалявал е *добивът* от пшеницата, но в по-голяма степен през *периода от 1847 до 1865 г.* добивът е намалял в точно процентно изчисление: овес — с 16,3%, лен — с 47,9%, гулия — с 36,1%, картофи — с 50%. През някои години намаляването на добивите е било още по-голямо, но, общо взето, то е продължавало *неотклонно от 1847 г.*

От започването на масовата емиграция земята не се е наторявала и се е изтощавала — отчасти поради безогледното уедря-

* Виж настоящия том, стр. 636—640. *Ред.*

** — акър, чийто размер е определен законодателно в статутите на кралството; равен на 4 047 кв. метра. *Ред.*

ване на фермите, отчасти поради това, че при системата на „корнейкър"[335] в повечето случаи арендаторът е предоставял на своите ратаи да торят земята, вместо той самият да прави това. Рентата и печалбата могат да се увеличават и при намаляване на добивите. Целият продукт общо може да се намали, но онази част от него, която се превръща в принаден продукт, присвояван от лендлорда и едрия фермер, а не от селскостопанския работник, както и цената на принадения продукт, ще се увеличат.

И така резултатът: постепенно изместване на коренните жители, постепенно влошаване и изтощаване на източника за живот на нацията — земята.

Процесът на уедряване

Този процес едва е започнал, но се развива с голяма бързина. Уедряването е засегнало преди всичко фермите от 15 акра до по-малко от 1 акър. Дори да бяха изчезнали всички ферми до 100 акра, и тогава процесът на уедряване далеч не би достигнал онази степен, както в Англия. В 1864 г. положението е било следното:

Цялата площ на Ирландия, включително *блатата и пустеещите земи,* е възлизала на 20 319 924 акра. *От тази площ 3/5, или 12 092 117 акра,* все още са заети от ферми с размер *от 100 до по-малко от 1 акър* и се намират в ръцете на *569—844 арендатори;* $^2/_5$ от площта, или 8 227 807 акра, се падат на ферми от *100 до 500 и повече акра* и се намират в ръцете на 31 927 собственици. Следователно трябва да бъдат изгонени от земята, ако се смятат само арендаторите и техните семейства, 2 847 220 души.

Тази система е естествен, ускорен от отменяването на житните закони[386] резултат от глада през 1846 г., както и от покачването на цените на месото и вълната, което сега е станало системно.

Очистването на именията в Ирландия, което превръща тази страна в селскостопански окръг на Англия, отделен от нея с широк канал, без едри земевладелци, които живеят със своята прислуга в Англия.

Изменяне характера на английското господство в Ирландия

Държавата е само оръдие на лендлордовете. *Изгонването от земята* се използва и като средство за политическо наказание. (*Лорд Абъркорн.* Англия. *Гелите в планинските райони на Шотлан-*

дия[387]). Предишната английска политика: изместване на ирландците чрез заселване на англичани (при Елизабета), на кръглоглави[388] (при Кромуел). От времето на Ана за икономическата политика през XVIII в. са характерни само протекционистките мерки, прилагани от Англия срещу нейната собствена ирландска колония; а в самата тази колония — превръщане на *религиозните убеждения* в юридическа основа на правото на собственост. След въвеждането на *унията*[389] — система на заробващи ренти и поземлени посредници, но ирландецът, макар и потиснат до последна степен, си остава все пак притежател на родната си земя. Сегашната система — безшумно, методично изтребване; правителството само оръдие на лендлордовете (и на лихварите).

От това изменило се положение произтича:

1. *Отличителна особеност на фенианството: социалистическо движение, движение на низшите класи.*

2. *Некатолически характер на движението.*

Свещениците го ръководеха дотогава, докато борбата за еманципация на католиците[390] и нейният лидер Даниел О'Конел заемаха ръководно място в ирландското движение. Смешните брътвежи на англичаните за папизма. Висшето католическо духовенство против фенианството.

3. *Никакво представителство на водачите в английския парламент.* Специфика на О'Конеловското движение на физическата сила. Изграждане на ирландската партия в парламента.

4. *Национален характер.* Влияние на европейското движение, английска фразеология.

5. *Америка, Ирландия, Англия* — три арени на действие; ръководна роля на Америка.

6. *Републиканско движение,* тъй като Америка е република.

Тук изложих характерните особености на фенианството.

IV. АНГЛИЙСКИЯТ НАРОД

Хуманно и справедливо дело, но преди всичко — специфично английски въпрос.

a) *Аристокрация и църква. Армия. (Франция,* Алжир).

b) *Ирландци в Англия.* Влияние върху работната заплата и т. н. Изравняване на характера на англичаните и ирландците.

Ирландският характер. Въздържаност на ирландците. Опити в областта на народното образование в Ирландия. Намаляване на престъпленията.

Осъдени в Ирландия

Дадени под съд	*Осъдени*
1852 г. — 17 678	*10 454*
1866 г. — 4 326	*2 418*

Намаленият брой на лицата, дадени под съд в Англия и в Уелс от 1855 г., се дължи отчасти на *наказателния закон от 1855 г.*, който даде право на съдиите, със съгласието на подсъдимите, сами да издават присъди, предвиждащи затвор за кратки срокове, вместо да предават делата им за разглеждане от съдебните сесии.

Бирмингам. Прогрес на английския народ. Подлост на английския печат.

c) *Външна политика.* Полша и т. н. Каслри. Палмерстон.

V. СПАСИТЕЛНИ СРЕДСТВА

Безсмисленост на дребните парламентарни мероприятия.

Грешка на Лигата за реформа[391].

Отменяване на унията — едно от исканията на Английската демократическа партия.

Написано от К. Маркс около 26 ноември 1867 г.

Печата се по ръкописа
Превод от английски

К. МАРКС

СКИЦА НА ДОКЛАДА ПО ИРЛАНДСКИЯ ВЪПРОС, ИЗНЕСЕН В ЛОНДОНСКОТО КОМУНИСТИЧЕСКО ПРОСВЕТНО ДРУЖЕСТВО НА ГЕРМАНСКИТЕ РАБОТНИЦИ НА 16 ДЕКЕМВРИ 1867 Г.[392]

I

Какви са характерните особености на фенианството? То всъщност произхожда от ирландските американци, ирландците, живеещи в Америка. Те са инициаторите и ръководителите. Но в самата Ирландия това движение е пуснало корени сред народните маси, сред низшите класи (и тук все още се намира неговото истинско огнище). Това е негова *характерна черта.* Във всички предишни ирландски движения народът е бил ръководен от аристократи или буржоа и във всички случаи от католически попове; по време на въстанието против Кромуел — от англо-ирландските кланови вождове и поповете; в периода на войната против Вилхелм III движението е било възглавявано дори от английския крал Джейкъб II, през време на революцията от 1798 г. — от ълстърските протестанти-републиканци (Уулф Тон, лорд Фицджералд)[393] и най-после в сегашния век — от буржоата О'Конел, опиращ се на католическото духовенство, което е играло ръководна роля и във всички предишни движения с изключение на 1798 г. Фенианството анатемосано от католическото духовенство. Последното отказа да води борба срещу фенианството едва след като започна да се опасява, че така ще загуби всякакво влияние върху ирландските народни маси.

II

Англичаните се учудват на следното: в сравнение с предишното потискане на Ирландия от Англия те намират, че съществуващият сега режим е мек. Откъде именно сега се е появила тази

изключително остра и непримирима форма на противоречие? Искам да покажа — а това е тайна дори за онези англичани, които се обявяват в защита на ирландската националност и на нейното право да се отдели от Англия, — че от 1846 г. потисничеството, макар и по-малко варварско по форма, по същество има изтребителен характер и не оставя никакъв друг изход освен доброволно освобождаване на Ирландия от Англия или борба не на живот, а на смърт.

III

Що се отнася до миналата история, съответни факти могат да се намерят във всяка историческа книга. Ето защо ще посоча само някои от тях, тъй като това е необходимо, първо, за да бъде разяснена разликата между сегашната и предишната епохи и, второ, за да бъдат подчертани някои моменти, характеризиращи онова, което сега се нарича ирландски народ.

а) Англичаните в Ирландия преди протестантската реформация

1172 г. Хенри II. Не завоюва дори и една трета от Ирландия. Формално завоевание. Дарът на папа Адриан IV (англичанин). След близо 400 години (при Елизабета) (1576 г.) друг папа, Григорий XIII, отново отнема от англичаните (от Елизабета) този малък подарък[394]. *„Английският Пейл"*[395]. Столица — *Дъблин.* Смесване на английските обикновени колонисти с ирландците, на англо-норманската аристокрация — с ирландските вождове. Но иначе завоевателната война се води както против червенокожите индианци (в ранните времена). Английски подкрепления в Ирландия до 1565 г. (до Елизабета) не се изпращат.

в) Простестантска епоха. Елизабета. Джейкъб I. Чарлз I. Кромуел. План за колонизация (XVI—XVII в.)

Елизабета. Планът предвиждал да бъдат изтребени ирландците, поне до река Шанън, да им се отнеме земята, да бъде заселена тази местност с английски колонисти и т. н. В борбата срещу Елизабета англо-ирландците, които си останали католици, се сражавали заедно с коренните жители против англичаните. Открито признаваният план на последните се състоял в следното: *очистване на острова от коренните жители и заселването му с верноподанни*

англичани. Те успели да заселят само земевладелска аристокрация. Английските протестантски „авантюристи" (търговци, лихвари), които получили от английската корона конфискуваните земи, и „дворяните делови хора", които трябвало да заселят отстъпените им владения с коренни английски семейства.

Джейкъб I. Ълстър. (Колонизация на Джейкъб, 1609—1612 г.). Британските делови хора трябва „да доставят ирландци за конфискуваните, откраднатите земи". *От 1613 г.* за пръв път започват да гледат на ирландците като на английски *поданици,* преди това те са „хора извън закона" и „врагове", а властта на *ирландския парламент*[396] не се простирала извън границите на *Пейл.* При това — преследване на католиците.

Елизабета колонизирала *Мънстър, Джейкъб I — Ълстър,* но *Ленстър* и *Конот* още не били очистени. *Чарлз I* се опитал да очисти *Конот.*

Кромуел: първо национално въстание в Ирландия, второто й пълно завладяване, частична повторна колонизация (1641—1660 г.).

Ирландската революция от *1641 г. През август 1649 г. десант на Кромуел в Дъблин* (след него Айртън, Ламберт, Флийтуд, Хенри Кромуел). През *1652 г. второто пълно завладяване на Ирландия завършено. Подялба на плячката* съгласно *актовете на английския парламент от 12 август 1652* и *26 септември 1653 г.*[397]: самото правителство, *„авантюристите",* отпуснали за 11 години война 360 000 ф. ст., *офицерите и войниците.* „Убивайте без пощада амалекитяните на ирландската нация и заселете отново опустошената за втори път земя с нови колонии от никога неживели тук английски пуритани." Кръвопролития, опустошаване, обезлюдяване на цели графства, преселване на жителите им в други области, продаване на много ирландци в робство на Вестиндийските острови.

Със завоюването на Ирландия Кромуел унищожил английската република.

Оттогава ирландците се отнасят с недоверие към *Английската народна партия.*

c) Реставрация на Стюартите. Вилхелм III. Второ ирландско въстание и капитулация при определени условия[398] *1660—1692 година.**

По онова време англичаните в Ирландия са по-многобройни откогато и да било. Те никога не са възлизали на повече от $^3/_{11}$ и по-малко от $^2/_{11}$ от населението на Ирландия.

* В ръкописа следва: „(1701) (Ана)". *Ред.*

1684 г. Чарлз II започва да покровителствува католическите кръгове в Ирландия и да набира католическа армия.

1685 г. Джейкъб II дава пълна свобода на католиците в Ирландия. Католическата армия расте и е покровителствувана. Скоро католиците започват да заявяват, че актовете за заселване трябва да бъдат отменени, а правата на земевладелците от 1641 г. — възстановени. Джейкъб извиква няколко ирландски полка в Англия.

1689 г. Вилхелм III в Англия. На *12 март 1689 година* Джейкъб дебаркира в *Кинсейл* начело на ирландските войници. *Лимърик капитулира пред Вилхелм III, 1691 г.* Позорно нарушаване на договора още при Вилхелм III и в много по-голяма степен при Ана.

b) Ирландия измамена и доведена до крайно унижение. 1692 — 4 юли 1776 година

α) Всички намерения да бъде *„колонизирана"* страната с английски и шотландски йомени или фермери-арендатори били изоставени. Опит за заселване на германски и френски протестанти. Заселилите се в градовете френски протестанти (производители на вълнени тъкани) изгонени вследствие действието на английската система на протекционизъм и меркантилизъм.

1698 г. Англо-ирландският парламент (както и подобава на покорни колонисти) въвел по заповед на метрополията *забранителни мита върху износа на ирландски вълнени стоки* за чужди страни.

1698. През същата година английският парламент обложил с *огромно мито* вноса на ирландски изделия в Англия и Уелс и *забранил напълно износа им за други страни.* Англия нанесла смъртоносен удар на ирландската промишленост, обрекла ирландските градове на обезлюдяване и принудила населението да се върне към земята.

Вилхелмовите (внесени) лордове *абсентеисти*[399]. Роптаене срещу *лендлордовете абсентеисти от 1692 г. нататък.*

Подобни *английски закони против ирландското скотовъдство.*

1698 г.: памфлетът на Молиньо за независимост на ирландския парламент (т. е. *на английската колония в Ирландия)* от англичаните[400]. Така започнала *борбата между английската колония в Ирландия и английската нация. Едновременно — борба между англо-ирландската колония и ирландската нация.* Вилхелм III се противопоставял на срамните опити на английския и *англо-ирландския парламенти да нарушат Лимърикския и Голуейския договор.*

β) *Кралица Ана (1701—1713 г.; Джордж до 1776 г.).*

Наказателният кодекс[401] *бил изработен от англо-ирландския парламент със санкцията на английския парламент.* Най-позорни средства за *насилствено приемане на протестантството* от ирландските католици чрез регулиране на *„собствеността“*. Цел на кодекса — *преминаване на „собствеността“* от ръцете на католиците в ръцете на протестантите, или превръщане на *„англиканството“* в *юридическа основа на правото на собственост. (Образование; лична неправоспособност;* нито един католик не може да бъде обикновен войник.) Проповядването на католическата религия било углавно престъпление, наказуемо с каторга, покатоличването на протестант — акт на държавна измяна. Католическият архиепископ бивал изгонван; ако, като изгонен, се връщал, бил обвиняван в държавна измяна, обесвали го, още жив му изваждали вътрешностите, а след това го разкъсвали на четири. *Опит за насилствено заставяне на масата от ирландската нация да приеме англиканската религия. Католиците са лишени от правото да участвуват в избирането на членове на парламента.*

Този *наказателен кодекс засилил властта на католическото духовенство над ирландския народ.*

Бедняците свикнали да лентяйствуват.

През периода на разцвета на протестантското господство и упадъка на католицизма протестантите не превишили числено католиците.

е) 1776—1801 г. Преходно време

α) Преди да започнем разглеждането на този преходен период, нека видим какъв е резултатът от английския тероризъм?

Английските пришълци са абсорбирани от ирландския народ и покатоличени.

Градовете са основани от ирландизирани англичани.

Няма *английска колония* (с изключение на шотландските селища в Ълстър), *но има английски земевладелци.*

Северноамериканската революция е първата повратна точка в ирландската история.

β) В *1777 г.* британската армия се предала при Саратога-Спрингс на американските „бунтовници“. *Британският кабинет принуден да направи отстъпки на партията на националистите (английската) в Ирландия.*

1778 г. Законопроектът за снизхождения към лицата от римо-католическо вероизповедание (прокаран от *англо-ирландския пар-*

ламент). Католиците все още са лишени от правото да се снабдяват с *фрихолд*[402] *чрез купуване или арендуване.*

1779 г. Въвеждане на свободна търговия с Великобритания. Премахнати са почти всички ограничения, наложени на ирландската промишленост.

1782 г. По-нататъшно прекратяване на действието на част от наказателния кодекс. На лицата от римо-католическо вероизповедание е разрешено да купуват *фрихолд за пожизнено владение* или *с право да го предават по наследство без ограничения* и *да откриват училища.*

1783 г. Англо-ирландският парламент получил равни права.

Зимата на 1792—1793 г. След като френското правителство анексирало Белгия, и Англия се решила да води война с Франция, било прекратено действието на още една част от наказателния кодекс. Ирландците можели да получават чин полковник в армията, получили *правото да избират за ирландския парламент* и т. н.

Въстанието от 1798 г. Белфастките републиканци (Уулф Тон, лорд Фицджералд). Ирландските селяни не са узрели.

Англо-ирландската камара на общините гласувала акта за унията, приет в 1800 г. Борбата между англо-ирландците и англичаните завършила с обединяването на законодателните органи и митническата система на Англия и Ирландия. Колонията протестирала срещу незаконния акт за унията.

1801—1846 година

а) *1801—1831 г.* През този период (след завършването на войната[403]) общо движение на ирландците и Англия за еманципация на католиците (1829 г.).

От *1783 г. била установена независимостта на Ирландия в областта на законодателството* и наскоро след това *различни стоки* неирландско производство били обложени с мита с явното намерение да бъде дадена възможност на известна част от ирландското население да намери частично приложение на излишната си работна сила и т. н. Щом актът за унията влязъл в сила, естествена последица било това, че ирландската промишленост постепенно изчезнала.

Дъблин

Собственици на вълнени манифактури	*1800 г.* — 91;	*1840 г.* — 12
Наемни работници в тях	„ — 4 918;	„ — 602
Собственици на даракчийски предприятия	„ — 30;	*1834 г.* — 5

Наемни работници в тях	„ — 230;	„ — 66
Собственици на килимарски работилници	„ — 13;	*1841 г.* — 1
Наемни работници в тях	„ — 720;	„ — 0
Тъкачи, работещи на коприно-тъкачни станове	„ — 2 500;	*1840 г.* — 250

Килкени

Собственици на предприятия за вълнени одеяла	*1800 г.* — 56;	*1822 г.* — 42
Наемни работници в тях	„ — 3 000;	„ — 925

Балбриган

Действуващи станове за книговезки платна	*1799 г.* — 2 500;	*1841 г.* — 226

Уиклоу

Действуващи ръчни тъкачни станове	*1800 г.* — 1 000;	*1841 г.* — 0

Корк

Тъкачи на ширити	*1800 г.* — 1 000;	*1834 г.* — 40
Тъкачи на камгарни платове	„ — 2 000;	„ — 90
Плетачи	„ — 300;	„ — 28
Даракчии на вълна	„ — 700;	„ — 110
Тъкачи на памучни платове	„ — 2 000;	„ — 220

и т. н. Ленената промишленост (Ълстър) съвсем не е компенсация.

„Памучната промишленост на Дъблин, в която са били заети 14 000 работници, е унищожена; 3 400 копринотъкачни станове са унищожени; производството на серж, в което са били заети 1 491 работника, е унищожено; фланеленото производство на Ратдръм, производството на вълнени одеяла в Килкени, производството на камлот в Бендън, камгарните манифактури в Уотърфорд, ратиновите и бархетните манифактури в Карик-он-Шур — всичко е унищожено. Запазил се е само един единствен отрасъл на промишлеността!... Този щастлив отрасъл, на който актът за унията не нанесе смъртоносен удар, отрасъл, който поощряват с благоприятни условия, с привилегии и покровителство, е производството на ирландски ковчези.“ *(Реч на Т. Ф. Мигър, 1847).*

Щом Ирландия се окаже готова да се развие в промишлено отношение, разгромяват я и отново я превръщат в чисто селскостопанска страна.

Според последното общо преброяване от *1861 г.*:

Земеделско население в Ирландия

(включително всички котери[404] и ратаи заедно със семействата им)	4 286 019
В 798 градове (от които много в действителност са просто паланки)	1 512 948
	5 798 967

И така (в 1861 г.) близо $^4/_5$ от жителите са чисто земеделско население, в действителност може би и $^6/_7$, ако се прибавят и провинциалните градове.

Тъй като следователно Ирландия се превръща в чисто селскостопанска страна : „Земята — това е животът“ *(съдията Блекбърн)*. Земята става велика цел на стремежите. На народа остава единственият избор — или да арендува земя *срещу всякаква аренда,* или *гладна смърт*. Система на *заробващи ренти.*

„По такъв начин собственикът на земя имаше възможност да диктува своите условия и затова можеше да се чуе за заплащане на 5, 6, 8 и дори 10 ф. ст. за акър. Чудовищно висока аренда, ниска работна заплата, ферми с огромни размери, давани под аренда от хищните и лентяйствуващи собственици на *поземлените спекуланти-монополисти,* с цел тези посредници-потисници от своя страна да ги дават под аренда пет пъти по-скъпо от стойността им на нещастниците, които умират от глад, хранейки се само с картофи и вода.“

Състояние на общонароден глад.

Житните закони в Англия до известна степен създават монопол върху износа на ирландско жито за Англия. Средният годишен износ на зърнени храни през *първите три години* след приемането на акта за унията — около 300 000 квартера.

През *1820 г.* изнесени над 1 милион квартера.

През *1834 г.* — средно $2^1/_2$ милиона квартера.

Общата сума на *арендата, която е трябвало да получат земевладелците абсентеисти,* и на лихвите по ипотеките (1834 г.) надхвърля 30 милиона долара *(около 7 милиона фунта стерлинги).* Поземлените посредници трупат състояния, които те *не желаят* да влагат в подобряване на почвата и *не могат,* при система, която потиска промишлеността, да влагат в машини и т. н. Ето защо те изпращат всичките си натрупвания за инвестиране в Англия. Един официален документ, публикуван от английското правителство, показва, че превеждането на английски ценни книжа от Англия в Ирландия, т. е. влагането на ирландски капитал в Англия, за 13 години след въвеждането на свободната търговия в 1821 г., е възлизало на милиони фунти стерлинги; така че Ирландия е била принудена да доставя евтина работна ръка и евтин капитал за изграждане на „грандиозните предприятия на Британия“.

Голям брой свине и техният износ.

1831—1841 г. Увеличаване на населението на Ирландия от *7 767 401* на *8 175 238*

За 10 години прираст	407 837
За същото време *емиграция:* (малко повече от 40 000 души годишно)	450 873
	858 710

О'Конел. Движение на рипилерите. Личфилдхауското споразумение с вигите[405]. Глад в отделни райони. *Актове за въстанието, актове за оръжието, извънредни закони.*

IV

ПЕРИОДЪТ НА ПОСЛЕДНИТЕ 20 ГОДИНИ (ОТ 1846 Г.). ОЧИСТВАНЕ НА ИМЕНИЯТА В ИРЛАНДИЯ

По-рано е имало много случаи на глад в един или друг район. Сега е настъпил общ глад.

Този нов период започва с болестта по картофите (1846—1847 г.), с глада и последвалата от него масова емиграция.

Загинали са над един милион души, отчасти непосредствено от глада, отчасти от болести и т. н. (предизвикани от глада). За 9 години, от 1847 до 1855 г., са емигрирали *1 656 044* души.

Превратът в старата селскостопанска система отначало беше естествена последица от изоставянето на земите. Хората бягаха (семействата изпращаха с общи средства в чужбина най-младите и предприемчивите). Оттук естественото сливане на малките арендувани участъци и заменянето на земеделието с пасищно стопанство.

Но скоро към това се прибавиха обстоятелства, благодарение на които всичко това се превърна в съзнателно и планомерно осъществявана система.

Първо, и това е *главното:* една от непосредствените последици от ирландската катастрофа беше отменяването на житните закони. В резултат на това ирландското жито загуби монопола си на английския пазар, който то имаше през обикновени години. Цените на житото спаднаха. Стана невъзможно да се плаща арендата. Същевременно през последните двадесет години непрекъснато се повишаваха цените на месото, вълната и другите продукти от животновъдството. Невиждан подем на вълнената промишленост в Англия. Свиневъдството беше отчасти свързано със старата система. В настоящия момент започват да развъждат предимно овце и едър рогат добитък. Сега Ирландия се е лишила от английския пазар, както на времето в резултат на акта за унията се бе лишила от своя собствен пазар.

Второстепенни моменти, които системно действуват в същата насока, са:

второ, преобразованията в селското стопанство на Англия; в Ирландия — карикатура на тези преобразования,

трето, вследствие бягството на доведените до отчаяние гладуващи ирландци в Англия, в Ливерпул, Манчестер, Бирмингам и Глазгоу всички изби, бордеи, приюти за бедни бяха претъпкани с мъже, жени и деца, почти умиращи от глад. В парламента бе прокаран закон (1847—1848 г.), съгласно който ирландските лендлордове са длъжни да оказват помощ на живеещите в техните владения бедняци (английският закон за бедните, разпространен върху Ирландия). Оттук опитите на ирландските (особено на английските) лендлордове, в по-голямата си част много задлъжнели, да се избавят от хората и да очистят своите имения.

Четвърто, актът за обременените с дългове имения *(1853 г.):*

„Лендлордът се оказваше разорен, защото не можеше да събира арендата, а в същото време беше длъжен да плаща огромни данъци за издържане на своите съседи бедняци. Неговата земя беше обременена с ипотеки и с плащания по дълговете, направени със заемите, получени през период, когато цените на хранителните продукти бяха високи, а той не беше в състояние да плаща лихвите по тях; и ето че бе издаден закон, по силата на който собствеността можеше да се продава по съкратена процедура на публичен търг, а получените пари да се разпределят между лицата, които имаха законни претенции за тях."

Вследствие на това се увеличи броят на собствениците абсентеисти (английски капиталисти, застрахователни дружества и т. н.), както и на предишните поземлени посредници и т. н., които желаеха в икономическо отношение да водят стопанството по модерен начин.

Изтикването на арендаторите се извършва отчасти по взаимно споразумение за прекратяване на арендния договор. Но още по-често чрез масово *изгонване* (насилствено, с помощта на *„crowbar brigade"* — „бригада с ломове", която започва работата си с разрушаване на покрива), чрез насилствено изгнание. (То е и средство за политическо наказание.) Това продължава от 1847 г. досега (*Абъркорн,* вицекрал на Ирландия). Африкански нападения (нападения на малки африкански царчета). (Народът изгонен от земята. Гладуващото градско население много се е увеличило).

„Арендаторите се изхвърлят от котеджите едновременно с цели дузини... Тази операция се ръководи от поземлените агенти. Тя се извършва от големи отряди полицаи и войници. Под защитата на последните „бригадата с ломове" се приближава до обреченото на гибел селище, завзема къщите... Слънцето, изгряло сутринта над селото, вечерта залязва над пустиня" („Galway Paper") 1852 г. *(Абъркорн).*

Нека видим първо какво действие оказва тази система върху земята в *Ирландия,* където условията са съвсем други в сравнение с Англия.

Намаляване на посевната площ през 1861—1866 г.

Намаляване на площта с житни култури	*Намаляване на площта с фуражни култури:*
1861—1865 г. — 428 041 акра	*1861—1865 г.* — 107 984 акра
1866 г. 42 876 акра	*1866 г.* — 20 077 акра
Всичко..............470 917	Всичко..............128 061 акра

Намаляване на добива от всяка култура на един статутен акър

През периода *1847—1865 г.* добивите са намалявали в точно процентно изчисление: *овес* — с 16,3%; *лен* — с 47,9%, *гулия* — с 36,1%; *картофи* — с 50%. През някои години намаляването на добивите е било още по-значително, но, общо взето, те са намалявали неотклонно от 1847 г.

Установен среден добив от един статутен акър

	Пшеница в квартери	*Картофи в тонове*	*Лен в стонове (1 стон равен на 14 фунта)*
1851 г.	— 12,5	5,1	38,6
1866 г.	— 11,3	2,9	24,9

Докато по-рано Ирландия е изнасяла много пшеница, сега твърдят, че тя е годна само за отглеждане на овес *(oats)* (добивите от който на акър също постоянно намаляват).

И наистина: през *1866 г.* Ирландия е изнесла само 13 250 квартера пшеница, затова пък е внесла 48 589 квартера (т. е. приблизително 4 пъти повече). Овес е изнесла около 1 милион квартера (за 1 201 737 фунта стерлинги).

От започването на масовата емиграция земята не се е наторявала и се е изтощавала — отчасти поради безогледното уедряване на фермите, отчасти поради това, че при системата на „корнейкър"[406] в повечето случаи арендаторът е предоставял на своите ратаи да торят земята, вместо той самият да прави това. Рентата и печалбата (там, където арендаторът не е селянин) могат да се увеличават и при намаляване на добивите. Целият продукт общо може да се намали, но все по-значителна част от него се превръща в принаден продукт, присвояван от лендлорда и (едрия) фермер. А цената на принадения продукт ще се увеличи.

Следователно *изтощаване* (постепенно) на почвата, както в *Сицилия от древните римляни* (ditto* в *Египет*).

* — както и. *Ред.*

Сега ни предстои да поговорим за *добитъка,* но най-напред ще кажем за *населението.*

Намаляване на населението

1801 г. — 5 319 867; *1841 г.* — 8 222 664; *1851 г.* — 6 515 794; *1861 г.* — 5 764 543. Ако развитието протича по същия начин, в *1871 г.* ще има 5 300 000 души, т. е. по-малко, отколкото в 1801 г. Сега обаче ще докажа, че в 1871 г. броят на населението ще бъде още по-малък, дори процентът на емигрантите да остане непроменен.

Емиграция

Емиграцията, разбира се, е отчасти причина за намаляване на населението. От *1845 г.* до *1866 г.* са емигрирали 1 990 244 *ирландци,* т. е. около 2 *милиона.* (Нечувано! Близо 2/5 от *общия брой на емигрантите* от *Обединеното кралство за периода 1845—1866 г.;* а именно 4 657 588.) През периода от 1831 до 1841 г. емиграцията е възлизала приблизително на *половината от прираста* на населението за това десетилетие. От 1847 г. тя значително го е надхвърлила.

Все пак намаляването на населението от 1847 г. насам не може да се обясни само с емиграцията.

Намаляване на естествения годишен прираст на населението

Този прираст (годишен) през периода *1831—1841 г.* възлиза на 1,1%, или около 1 1/10% годишно. Ако броят на населението се е увеличавал в същата пропорция през периода *1841—1851 г.,* в *1851 г.* населението би трябвало да възлезе на 9 074 514 души. Обаче то е възлизало само на 6 515 794 души. Следователно имало е дефицит от 2 558 720. От този брой 1 274 213 души са емигранти. Остават 1 284 507 души. Над 1 милион са умрели от глад. Но това не покрива целия дефицит от 1 284 507. Следователно естественият прираст на населението през периода 1841—1851 г. явно е намалял.

Това се потвърждава при разглеждането на *десетилетието от 1851 до 1861 г.* Глад не е имало. Броят на населението е спаднал от 6 515 794 на 5 764 543 души. Абсолютното намаление е 751 251 души. Но броят на емигрантите през това време е бил

над 1 210 000 души. Следователно прирастът на населението за 10 години е бил почти 460 000 души, тъй като 751 251 + 460 000 прави 1 211 251 души — броя на емигриралите за това време. Емиграцията е погълнала брой, равен на почти тройния прираст на населението. Процентът на прираста е бил 0,7 (7/10) годишно, т. е. значително по-малко в сравнение с 1,1% през 1831—1841 г.

Работата се обяснява много просто. Прирастът на населението в резултат на раждаемостта се определя главно от съотношението между броя на лицата от 20 до 35-годишна възраст и останалото население. А съотношението между броя на лицата от 20 до 35-годишна възраст и населението на Обединеното кралство е приблизително 1 : 3,98, или 25,06%, докато това съотношение сред емигрантите дори днес е приблизително 1 : 1,89, или 52,76%. В Ирландия този процент вероятно е още по-голям.

Влошаване на физическото състояние на населението

През 1806 г. при общ брой на населението 5 574 107 души мъжете са били с 50 469 повече от жените, а през 1867 г. при общ брой на населението 5 557 196 души жените са били повече от мъжете. Същевременно *не само относително,* но и *абсолютно увеличение* сред жителите на броя на глухонемите, слепите, лудите, слабоумните и инвалидите. Ако се сравнят 1851 и 1861 г., ще се окаже, че при огромното намаляване на населението броят на глухонемите се е увеличил с 473 души в сравнение с предишния им брой от 5 180 души; броят на сакатите и инвалидите — с 225 души в сравнение с предишния им брой от 4 375 души; броят на слепите — с 1 092 души в сравнение с предишния им брой от 5 767 души; броят на лудите и слабоумните — с огромната цифра 4 118 души в сравнение с предишния им брой от 9 980 души — и е стигнал в 1861 г., въпреки намаляването на населението, 14 098 души.

Работна заплата

Работната заплата се е увеличила от времето на картофения глад с не повече от 20%. А цената на картофите се е покачила почти с 200%; на предметите от първа необходимост — хранителни продукти, въглища и т. н. — средно със 100%.

Професор Клифт Лесли пише в „Economist" *от 9 февруари 1867 г.:*

„След като за 21 години населението е намаляло с две пети, нормалната работна заплата сега почти в целия остров е само 1 шилинг дневно; а с 1 шилинг днес може да се купи не повече, отколкото с 6 пенса преди 21 години Поради поскъпването на обикновените хранителни продукти положението на работника се е влошило в сравнение с положението му преди 10 години."

Глад в различни райони, особено в Мънстър и Конот.

Постоянен банкрут на търговци. Упадък на провинциалните градове и т. н.

Резултати от процеса

От *1855 г. до 1866 г.* 1 032 694 ирландци са били изместени от *996 877* глави добитък (едър рогат добитък, овце и свине). Именно такъв е прирастът на общия брой на добитъка за това време. Намаляването на броя на конете през този период (с 20 656 глави) се балансира със съответния брой овце — пресметнати 8 овце за 1 кон, — който по такъв начин е бил приспаднат от цифрата на прираста.

Уедряване на фермите

От 1851 г. до 1861 г.: общият брой на фермите е намалял със 120 000. (Броят на фермите с размер от 15 до 30 акра, както и от 30 акра и повече, се е увеличил). Следователно намаляването е засегнало преди всичко фермите с размер от 1 до 15 акра.

В 1861 г. от поземлената площ (цялата площ на Ирландия е 20 319 924 акра) приблизително 3/5, или 12 милиона акра, са се намирали в ръцете на *569 844 арендатори,* които са владеели участъци с размер от 1 до 100 акра.

Около 2/5 от площта (8 милиона акра) е била арендувана на участъци от 100 до 500 и повече акра *(31 927* арендатори).

Процесът на уедряване на фермите се развива с пълен ход; Ълстър (ленопроизводство, арендатори — шотландски протестанти).

„Times" и др. официално поздравяват за тази система вицекраля Абъркорн. Той самият е един от тези разорители. Лорд Дъфърин: свръхнаселение и т. н.*

И така, въпрос на живот и смърт.

Мигър, Хенеси, „Irishman".

---

* Виж настоящия том, стр. 636—640. *Ред.*

Намаляване броя на престъпленията в Ирландия

	Дадени под съд	*Осъдени*
1852 г.	*— 17 678*	*10 454*
1866 г.	*— 4 326*	*2 418*

V.

СЪЕДИНЕНИТЕ ЩАТИ И ФЕНИАНИЗМА

Написано от К. Маркс около 16 декември 1867 г.

Печата се по ръкописа
Превод от немски и английски

Ф. ЕНГЕЛС

ИСТОРИЯ НА ИРЛАНДИЯ[407]

Написано от Ф. Енгелс през май — първата половина на юли 1870 г.

Публикувано за пръв път на руски език в „Архив Маркса и Энгельса", т. X, 1948 г.

Печата се по ръкописи

Превод от немски

ПРИРОДНИ УСЛОВИЯ

В северозападния ъгъл на Европа се намира страната, историята на която ще ни занимава; това е остров с площ 1 530 германски или 32 500 английски квадратни мили. Но между Ирландия и останала Европа се намира остров три пъти по-голям, който за краткост обикновено наричаме Англия; той изцяло обхваща Ирландия откъм север, изток и югоизток и остава пред нея открито пространство само към Испания, Западна Франция и Америка.

Разделящият тези два острова пролив, широчината на който на юг на най-тесните места е от 50 до 70 английски мили, на север на едно място — 13 мили, а на друго — 22 мили, е дал възможност на ирландските скоти на север още преди петия век да се преселят на съседния остров и да основат там шотландската държава. На юг този пролив бил доста широк за лодките на ирландците и бритите и е бил сериозна пречка дори за плоскодънните каботажни плавателни съдове на самите римляни. Когато обаче фризите, англите и саксите, а след тях и скандинавците се осмелили да излизат със своите килеви плавателни съдове в открито море, извън видимостта на сушата, този пролив престанал да бъде пречка; Ирландия станала обект на пиратските набези на скандинавците и лесна плячка за англичаните. Щом норманите създали в Англия единна здрава правителствена власт, започнало да се чувствува въздействието на по-големия от намиращите се в съседство острови — в онези времена това означавало завоевателна война.[408]

След това през време на тази война настъпил период, когато Англия завоювала господство по море, и по такъв начин била изключена възможността за каквато и да било успешна външна намеса.

Тъй като най-после по-големият остров бил обединен целият в една държава, последната трябвало да се стреми и към пълно асимилиране на Ирландия.

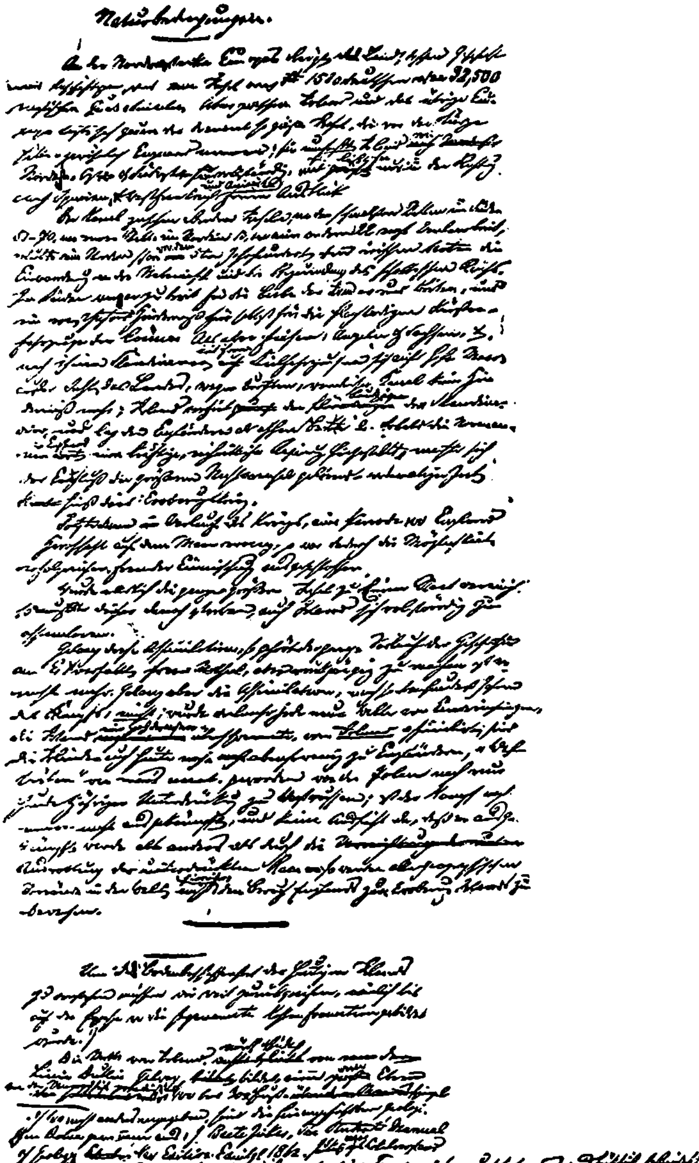
Ако тази асимилация беше успяла, целият ѝ ход щеше да принадлежи на историята. Последната би трябвало да произнесе присъдата си над него, но връщане към миналото е вече невъзможно. Но щом след седемвековна борба асимилацията *не* е успяла, щом, напротив, след всяка нова вълна, наводняваща една след друга Ирландия със завоеватели, е следвало тяхното асимилиране от самата *Ирландия*, щом ирландците и днес още са станали също толкова малко англичани, или така наречени „западни британци", колкото поляците, които са потискани само сто години, са станали „западни руснаци", щом борбата все още не е завършена и няма никакви изгледи да завърши по друг начин освен с изтребването на потиснатата race* — то дори всички географски претексти не ще бъдат достатъчни да докажат, че Англия е призвана да покори Ирландия.

За да бъдат разбрани свойствата на почвата на съвременна Ирландия, трябва да се върнем назад в далечното минало, именно в онази епоха, когато се е образувала така наречената каменовъглена формация**.

Централната част на Ирландия, северно и южно от линията Дъблин—Голуей, представлява обширна равнина, издигаща се средно от 100 до 300 фута над морското равнище. Тази равнина, с други думи, основната равна повърхност на цяла Ирландия, е образувана от мощен пласт варовик, който съставлява средната част на каменовъглената формация (планински варовик, carboniferous limestone) и над който в Англия и на други места

* — раса, народ. *Ред.*

** Навсякъде, където не е посочен друг източник, приведените в текста геологически данни са взети от книгата: J. Beete Jukes. «The Student's Manual of Geology». New Edition. Edinburgh, 1862. [Дж. Бит Джукс. „Учебно ръководство по геология". Ново издание, Единбург, 1862]. Джукс беше председател на местното ведомство по геологическото проучване на Ирландия и следователно в тази област, която той особено подробно разглежда, е първокласен авторитет.

Първата страница от ръкописа на Ф. Енгелс „История на Ирландия“

непосредствено са разположени пластове, съдържащи каменни въглища (каменовъглена порода в истинския смисъл, coal measures).

На юг, както и на север, тази равнина е заобиколена от планинска верига, която в по-голямата си част стига до брега и е образувана почти изключително от подаващи се изпод варовика скали от по-древни формации: гранит, слюдести шисти, кембрийски, кембрийски-силурийски, горно-силурийски и девонски, както и принадлежащите към най-долния пласт на каменовъглената формация глинести шисти и пясъчници, богати на мед и олово и съдържащи освен това малки примеси от злато, сребро, калай, цинк, желязо, кобалт, антимон и манган.

Само на малко места самият варовик образува планини: в центъра на равнината, в Куинс-Каунти[409] — високи към 600 фута, и на запад, на южния бряг на Голуейския залив — високи към 1 000 фута (Бърен—Хилз).

В южната половина на варовиковата равнина на някои места се срещат отделни, образувани от съдържащи каменни въглища пластове, планински ридове, които се издигат от 700 до 1 000 фута над морското равнище и са значителни по размерите си. Те са разположени в коритообразните котловини на варовиковата равнина, издигайки се от тях във вид на плато с доста стръмни склонове.

„Склоновете на тези отстоящи далеч една от друга каменовъглени планини са толкова еднородни и пластовете, от които се състоят те, са толкова напълно сходни, че не може да се предположи нищо друго освен, че първоначално те са се простирали в непрекъснати вериги през цялото пространство, макар сега да са отдалечени една от друга от 60 до 80 мили... Този възглед особено се потвърждава от факта, че в междините между запазилите се още каменовъглени находища на места се срещат отделни малки хълмове, чийто върхове също се състоят от каменовъглени породи, и че навсякъде, където е станало пропадане на варовиковата равнина под равнището на сегашната повърхност, образувалите се вдлъбнатини са запълнени с най-долните пластове на каменовъглената формация" (Джукс, стр. 286).

Редица други обстоятелства, на които, ако се спрем тук, би означавало да се впускаме в излишни подробности — за тях може да се прочете у Джукс на стр. 286—289, — също правят безспорен факта, че цялата централна ирландска равнина, както казва Джукс, е възникнала в резултат на денудация, а именно: след размиването на каменовъглената порода и на горната част на варовиковия пласт, дебел средно най-малкото 2 000—3 000, а може би и 5 000—6 000 фута — отгоре са се показали предимно долните пластове на варовика. Дори на най-високия хребет на Бърен—Хилз (графство Клер), която се състои от чист варовик и

достига 1000 фута височина, Джукс открил не голямо наслоение от каменовъглена порода (стр. 513).

Следователно в Южна Ирландия все още си остават няколко доста значителни пояси от каменовъглена порода; но между тях само на отделни редки места се срещат каменовъглени залежи, достатъчно масивни, за да заслужават да бъдат разработени. Освен това и самите тези въглища са антрацитовидни, т. е. съдържат малко водород и без примеси не винаги могат да бъдат използвани за промишлени цели.

В Северна Ирландия също се срещат няколко каменовъглени находища, не много големи, но със смолисти въглища, т. е. обикновени каменни въглища с богато съдържание на водород; разположението на пластовете тук не съвпада съвсем с разположението, което се среща в южните каменовъглени райони. Но че и тук се извършил същият процес на размиване на каменовъглените породи, личи от това, че на повърхността на варовиковата долина, разположена югоизточно от едно такова каменовъглено находище, по посока на Белтърбет и Мохил, се срещат големи парчета каменни въглища с примес на пясъчник и синя песъчливо-глинеста почва, принадлежащи към същата формация. Онези, които са копали кладенци в наносната почва на този район, често са се натъквали на големи канари въглища, и в отделни случаи количеството на въглищата е било толкова голямо, че при по-нататъшното копаене е трябвало, изглежда, да се стигне до каменовъглени залежи (Кейн. „Промишлените ресурси на Ирландия", 2-о издание, Дъблин, 1845, стр. 265[410]).

Виждаме, че бедствията на Ирландия имат твърде древен произход; началото им е било сложено непосредствено след образуването на породите на каменовъглената формация. Страната, каменовъглените залежи на която са били размивани и която се намира до по-голяма, по-богата на каменни въглища страна, сякаш от самата природа е била вече осъдена лице срещу лице с тази в бъдеще промишлена държава дълго време да си остава в положението на селска страна. Тази присъда, произнесена преди милиони години, беше приведена в изпълнение едва в нашия век. Впрочем по-късно ще видим как англичаните са идвали на помощ на природата, как грубо са стъпквали почти всеки кълн на ирландската промишленост, веднага щом той се появявал на бял свят.

По-късни наслоявания, от вторичната и терциерната епоха[411], се срещат почти изключително на североизток; при това за нас представляват интерес главно пластовете на кейпер в околностите на Белфаст, които съдържат слоеве от повече или по-малко

чиста каменна сол, дебели до 200 фута (Джукс, стр. 554), както и креда, покриваща цялото графство Антрим, и от своя страна покрита със слой от базалт. Изобщо историята на геологическото развитие на Ирландия се прекъсва от края на каменовъглената формация до ледниковия период.

Известно е, че след терциерната епоха настъпило време, когато в средните широчини на Европа всички равнини били залети от морето и когато в Европа е имало такава ниска температура, че долините на стърчащите още планински острови били запълнени с глетчери, които стигали до самото море. Айсбергите, които се отделяли от тези ледници, завличали със себе си в морето откъртените от планините големи и малки каменни блокове; когато ледът се стопявал, тези блокове, както и изобщо всичко, което е бивало отнесено от сушата от леда, потъвали на дъното — процес, който и досега всеки ден се извършва по крайбрежието на полярните страни.

През ледниковия период Ирландия, с изключение на нейните планински върхове, е била също потопена в морето. Най-голямата дълбочина на потъването е била навярно не навсякъде еднаква, но може да се приеме, че средно е била 1 000 фута по отношение на сегашното равнище; гранитните скали южно от Дъблин са потънали навярно над 1 200 фута.

Ако Ирландия би била потънала дори само 500 фута, от нея са щели да останат само планинските вериги, които в две групи острови, във формата на две полуокръжности, биха обграждали широкия пролив, простиращ се от Дъблин до Голуей. При още по-дълбоко потопяване островите биха се намалили само по своите размери и броят им би се съкратил, а при потъване 2 000 фута от водата биха се подавали само най-високите планински върхове.*

През време на бавното потъване на острова от повърхността на варовиковата равнина и на планинските склонове неизбежно са били размити намиращите се върху нея различни древни породи; след това върху цялата покрита с вода площ започнали да се напластяват характерните за ледниковия период „наносни пясъци". Продуктите от изветряването на скалистите острови, както и разтритите на дребни частици парчета скали, които са се откъртвали от ледниците, бавно и мощно проправящи си път към долините и издраскващи тяхната повърхност — земя, пясък, ча-

* От 32 509 англ. кв. мили, колкото е площта на Ирландия, високи до 250 фута над морското равнище са 13 243 кв. мили; от 251 до 500 фута — 11 797 кв. мили; от 501 до 1 000 фута — 5 798 кв. мили; от 1 001 до 2 000 фута — 1 589 кв. мили; от 2 001 фута нагоре — 82 кв. мили.

кол, камъни, блокове, гладко шлифовани на покритите с лед места, с остри краища на повърхността — всичко това се е влачело в морето от отделящите се от брега айсберги, а след това постепенно е потъвало на дъното. Пластът, който се създавал по такъв начин, се състои, в зависимост от обстоятелствата, от песъчливо-глинеста почва (образувала се от глинести шисти), от пясък (образувал се от кварц и гранит), от варовиков чакъл (образувал се от варовик), от мергел (там, където към песъчливо-глинестата почва е примесен дребно стрит варовик), или от смес от всички тези съставни части; но във всички случаи този пласт съдържа много повече или по-малко големи ту закръглени, ту островърхи камъни — включително до онези грамадни ератически валуни, които в Ирландия се срещат още по-често, отколкото в Северногерманската низина или между Алпите и Юра.

Когато по-късно сушата отново се подала от морето, тази новообразувана повърхност получила, най-малкото по далечна прилика, съвременните си очертания. При това процесът на размиване на повърхността в Ирландия бил, изглежда, твърде незначителен: с малки изключения наносните пясъци покриват на повече или по-малък дебел слой цялата равнинна местност, простират се през всички долини покрай склоновете на планините и често могат да се открият такива дори високо на планинските скатове. Срещащите се в тях камъни се състоят в по-голямата си част от варовик, затова и целият този пласт обикновено се нарича варовиков чакъл (limestone gravel). По цялата низина са разхвърлени и множество големи блокове варовик, по един или по няколко почти по цялото поле; от само себе си се разбира, че близо до планините, наред с варовика, в голямо количество се срещат и произлезлите от тези планини местни скали, особено гранит. От северната страна на Голуейския залив гранитът се среща често по простиращата се на югоизток равнина, чак до Галтийските планини, а по посока на Малоу (графство Корк) той се среща само на места.

Северната част на страната, както и централната равнина, е покрита с наносни пясъци, които достигат тук същата височина над морското равнище. В южната част между различните, пресичащи я повече или по-малко паралелно планински вериги, намираме сходно наслояване на местни планински породи, в по-голямата си част от силурийската формация; такива наслоявания се срещат в по-голямо количество особено в долината на Флеск и Лон, близо до Киларни.

На планинските склонове и на дъното на долините има извънредно много следи от глетчери и се виждат ясно, главно в Юго-

западна Ирландия. Доколкото си спомням, само в Оберхасли и на отделни места в Швеция съм имал възможност да видя различни следи от ледници по-релефни от онези, които видях близо до Киларни (в Бляк-Вали и в дефилето Дънло).

Издигането на земната повърхност през време на ледниковия период или след него е било, изглежда, толкова голямо, че за известно време Британия се оказала свързана със сушата не само с континента, но и с Ирландия. Именно само по такъв начин, изглежда, може да се обясни еднаквият характер на фауната на тези страни. От измрелите големи млекопитаещи в Ирландия, както и на континента, са се въдили: мамонт, ирландски широкорог елен, пещерна мечка, една разновидност на северния елен и т. н. Наистина би било достатъчно повърхността да се издигне по-малко от 240 фута над сегашното ѝ равнище, за да се съединят Ирландия и Шотландия с широка ивица суша, и по-малко от 360 фута, за да се съединят по същия начин Ирландия и Уелс*. Фактът, че след ледниковия период повърхността на Ирландия е достигала някога по-високо равнище, отколкото днес, се доказва от срещащите се по цялото крайбрежие подводни торфени блата с вертикално разположени пънове и корени на дървета, както и от пълното сходство на тези блата с долните слоеве на торфените блата, намиращи се в съседните вътрешни области на страната.

Почвата на Ирландия — доколкото я разглеждаме от гледна точка на земеделието — се е образувала следователно почти изключително от „наносни пясъци“ от ледниковия период, които тук, поради това, че са произлезли от шисти и варовик, представляват извънредно плодороден, лек, песъчливо-глинест горен пласт на почвата, за разлика от онези безплодни пясъчни наноси, които са продукти от разрушаването на шотландските, скандинавските и финландските гранити — наноси, с които е покрита толкова голяма част на Северна Германия. Разнообразието на скалите, продуктите от разрушаването на които е получавало и продължава да получава тази почва, я е осигурило със съответно количество разнообразни, необходими за живота на растенията минерални съставни части; и ако една от тези части, а именно варта, често липсва в орния пласт, то —без да говорим за подпочвения твърд слой варовик — повече или по-малко големите блокове варовик,

* Виж карта 15 [a] в учебния атлас на Щилер, издание от 1868 г.[412] Тази карта, както и специалната карта на Ирландия (№ 15 [d]), дава много нагледна представа за структурата на повърхността.

които се срещат в изобилие навсякъде, дават възможност да се внася вар в почвата без всякакво усилие.

При пътуването си из Ирландия през 70-те години на миналия век известният английски агроном *Артур Юнг* не е знаел на какво повече да се учудва — на естественото плодородие на почвата или на варварското ѝ използване от селяните. „Леката, суха, мека, богата на пясък глинеста почва" преобладава навсякъде, където изобщо има хубава земя. В „златната долина" на Типерери, както и на други места, Юнг намерил

„същата пясъчна, червеникава глинеста почва, която аз вече съм описвал като несравнима почва за земеделие". Оттук по посока на Клонмел „през цялото време вървиш по разкошен слой червена песъчливо-глинеста почва, за която толкова често съм споменавал; аз я изследвах на различни полета и констатирах, че тя е изключително плодородна; за ряпата това е най-добрата почва, каквато някога съм виждал".

По-нататък:

„Плодородната земя се простира от Чарлвил, намиращ се в полите на планината, до Типерери" (града) „през Килфенан, това е един пояс, дълъг 25 мили и широк (от Ардпатрик и без четири мили до Лимърик) 16 мили". — „Най-богатата почва се среща в „Corcasses" на реката Мейг, близо до Едер — пояс, дълъг 5 мили и широк 2 мили, простиращ се надолу по течението на реката чак до вливането ѝ в Шанон... След като я разорат, най-напред засяват тази земя с овес и получават 20 барела" (всеки съдържа 14 стона, или 196 фунта), „с други думи, 40 обикновени барела от акър и това не се смята за особено богата реколта; овес продължават да сеят десет — дванадесет години подред, докато добивите не станат по-слаби; тогава един път засяват бобови култури и това толкова възстановява почвата, че от нея пак могат да се изкарат десет реколти овес подред; бобовите култури дават много добри добиви... Чували ли сте някъде за подобно варварство?"

По-нататък, за местността Кясъл-Оливър в графство Лимърик:

„Тук най-хубавата почва се среща в полите на планините; това е превъзходна, мека, ронлива, богата на хумус песъчливо-глинеста почва, дебела от един и половина до три фута, с червеникавокафяв цвят. Тази суха земя великолепно би подхождала за ряпа, моркови, зеле — с една дума, абсолютно за всичко. Изобщо аз я смятам за най-плодородната почва, която някога съм виждал; тя е годна за всякаква цел, каквато само можем да си представим. На нея може да се угои най-едър бик и също така е добра за развъждане на овце, за земеделие, за отглеждане на ряпа, пшеница, бобови култури, за абсолютно всичко. Сам човек трябва да изследва тази почва, за да повярва, че такава просяшка на вид земя може да бъде толкова богата и плодородна."

При река Блякуотър близо до Малоу.

„им равнини, широки до една четвърт миля, покрити навсякъде с поразително хубава трева. Това е най-забележителната пясъчна почва, каквато някога съм виждал, с червеникавокафяв цвят; ако се разорава, тя може да

ИРЛАНДИЯ

Шетландски о-ви
Оркнейски о-ви
Хебридски о-ви
ШОТЛАНДИЯ
КРАЛСТВО АНГЛИЯ
о. Ратлин
795
ОЛСТЕР
МИТ
Тара
Клонтарф
Дъблин
798
Лимърик
МАНСТЕР
Уексфорд
Корк
Уотърфорд
Лондон
Опорни пунктове на норманите през VIII–IX в.
795 Дати на десанта и сраженията
АТЛАНТИЧЕСКИ ОКЕАН
ИРЛАНДСКО МОРЕ
Лъндъндери
Лифорд
Белфаст
Кариккфергес
Бенгър
Арма
Енискилен
Монахън
Даунпатрик
Слайго
Белтърбет
Дандок
Кевън
Мохил
Керик
Касълбар
Лонгфорд
Роскомън
Трим
Малингар
Клонтарф
Дъблин
Голуей
Таламор
Килдер
Мерибъро
Уиклоу
Енис
Карлоу
Лимърик
Адер
Килкени
Типерери
Клонмел
Трали
Уексфорд
Уотърфорд
Мелоу
Киларни
Корк
Административен център на графство
Граница на провинция
Граница на графство
Скала на височините в метри
0
100
200
300
500
750
над 750
30
0
30
60
90 км

дава най-богатите в света добиви. Дебела е пет фута и макар че от нея могат да се изпичат отлични тухли, все пак това е чист пясък. Бреговете на тази река от нейните извори до самото море са еднакво забележителни както с красотата на своя пейзаж, така и със своето плодородие". — „Рохкавата, песъчливо-глинеста почва, суха, но плодородна, тук може да се срещне много често, тя образува най-хубавата в страната почва за земеделие и овцевъдство. Особено богати с такава почва са Типерери и Роскомън. Най-плодородни са пасищата за едър рогат добитък в Лимърик и на брега на Шаион, в графството Клер — така наречената Corcasses. ... Този пясък, който толкова често се среща в Англия и още по-често в цяла Испания, Франция, Германия и Полша — по цялото протежение от Гибралтар до Петербург, — в Ирландия никъде не може да се срещне, като не се смятат тесните ивици дюни по крайбрежието. Аз също никъде не съм виждал там кредна почва и нищо не съм чувал за нея."*

Преценките си за почвата на Ирландия Юнг е резюмирал със следните думи:

„Ако би трябвало да посоча белезите на най-хубавата почва, бих казал: това е *такава* почва, на която може да се угои бик и същевременно да се получи добра реколта от ряпа. Между другото, в Англия такава земя, доколкото си спомням, има много малко или дори изобщо няма, напротив, в Ирландия тя съвсем не е рядкост" (т. II, стр. 271). — „Сравняването на 1 акър ирландска земя с 1 акър английска земя по естественото плодородие на почвата определено говори в полза на Ирландия" (т. II, ч. 2, стр. 3). — „Доколкото мога да съдя за почвата и на двете кралства, трябва да се признае значителното превъзходство на почвата на Ирландия" (т. II, ч. II, стр. 12).

През 1808—1810 г. из Ирландия пътувал и компетентният по агрономия англичанин, Едуард *Уейкфилд*, който изложил резултатите от своите наблюдения в много ценно съчинение**. Неговите бележки са по-добре подредени, по-прегледни и по-подробни от бележките в пътните очерци на Юнг; но общо взето мненията и на двамата автори съвпадат.

Уейкфилд намира, че всички райони в Ирландия общо взето малко се различават по отношение качеството на почвата. Пясъкът се среща само по крайбрежието (във вътрешността на страната той е толкова рядък, че за мелиорацията на торфената и глинестата почва тук се налага да се докарват големи количества морски пясък); в Ирландия няма кредна почва (в Антрим кредата е покрита, както вече споменахме, със слой от базалт и продуктите от изветрянето на последния дават извънредно плодо-

* «A Tour in Ireland» by Arthur Young. 3 vol., London, 177 (Артур Юнг. „Пътешествие из Ирландия". 3 тома, Лондон, 177...). Цитираните по-горе пасажи са взети от втория том, стр. 28, 135, 143, 154, 165 и от втората част на същия том, стр. 4.

** An Account of Ireland, Statistical and Political». By Edward Wakefield. London, 1812, 2 vol, in. 4^{0}] [Едуард. Уейкфилд. „Статистическо и политическо описание на Ирландия". Лондон, 1812, 2 тома, in 4^{0}].

родната орна земя — а в Англия кредата образува най-лошата почва); „лепкава глинеста почва, каквато се среща в Оксфордшир, в някои райони на Есекс и в целия горен Суфолк, в Ирландия никъде не можах да открия". Ирландците наричат всяка песъчливо-глинеста почва „глина" (clay); възможно е в Ирландия и да има истинска глина, но във всеки случай не в горния слой, както в някои части на Англия. Варовикът и варовиковият чакъл се срещат в Ирландия почти навсякъде; „варовикът е полезно нещо, което лесно може да бъде превърнато в източник на богатство и което винаги може да бъде използвано изгодно". Наистина планините и торфените блата значително намаляват площта на плодородната земя. На север плодородната земя е малко, но и тук във всяко графство се срещат разкошни долини и дори в намиращото се на крайния север Донегол, сред най-диви планини Уейкфилд неочаквано открил твърде плодороден пояс земя. Силно развитата ленена култура на север сама по себе си е вече достатъчен белег на плодородие, защото това растение никога не расте добре на бедна почва.

„Значителна част от поземлената площ в Ирландия е покрита с буйна трева, която расте почти направо на твърдия слой от варовик. Аз видях как на почва, която беше само няколко дюйма дебела и върху която дори в най-дъждовното време на годината конското копито не оставяше следа, бързо се угояваха бикове, тежащи 14 центнера. Това е *един* от видовете плодородна почва в Ирландия, той се среща навсякъде в Роскомън и на отделни места в Голуей, Клер и т. н. Някои райони имат най-богатата песъчливо-глинеста почва, която някога съм виждал да се оре; това особено важи за целия Мит. Там, където се среща такава почва, нейното плодородие е толкова очевидно, че ти се струва, че сякаш природата си е поставила за цел да компенсира на населението вредата от прилаганата от него примитивна система на обработване на земята. — На бреговете на Шанон и Фъргюс почвата пак е от друг сорт, обаче също толкова плодородна, макар повърхността на земята да изглежда тук почти като блато. Тези места се наричат „Caucasşes"" (Уейкфилд ги нарича така за разлика от Юнг); „подпочвеният слой представлява тъика, синя глина от морски произход, който има изглежда същите свойства, както и орната земя, ето защо на такава почва не може да се навреди с никакво, дори и най-дълбоко разораване. — В графствата Лимърик и Типерери се среща пак нов вид богата почва: това е тъмна, рохкава, суха, песъчливо-глинеста почва, която може да дава реколти от зърнени храни няколко години подред, стига само да бъде изчистена от плевелите. Тя еднакво е годна за орница и за пасища и аз имам смелостта да твърдя, че рядко някоя година е била за нея твърде дъждовна или някое лято — твърде сушаво. Плодородието на тази почва отчасти се обяснява с това, че размиваните от дъжда от върховете частици на почвата се наслояват след това в долината. Подпочвеният слой съдържа вар, така че най-добрият тор вече отдолу прониква навсякъде в почвата, без да се изразходва какъвто и да било труд от страна на селяните" (т. I, стр. 79, 80).

Когато по-корава глинеста почва лежи направо върху твърд пласт варовик на немного дебел слой, такава земя не е годна за

земеделие и дава само слаби добиви от зърнени храни; но тя е превъзходно пасище за овцете; от това тя още повече се подобрява, покрива се с гъста трева, смесена с бяла детелина и...* (т. I, стр. 80).

На запад, особено в Мейо, се срещат, както пише д-р Бофор**, многобройни turloughs — по-големи или по-малки равнини, които зимно време се покриват с вода, макар в тях да не се вижда да има нито реки, нито ручеи; през лятото водата се стича в подземните пукнатини на варовиковия пласт, оставяйки след себе си прекрасна твърда почва за пасища.

„Освен областта Caucasses“ — продължава Уейкфилд — „най-добрата почва в Ирландия се намира в графствата Типерери, Лимърик, Роскомън, Лонгфорд и Мит. В Лонгфорд има една ферма (Гранард-Кил), която дава, без всякакво торене, осем реколти картофи подред. В някои части на графството Корк земята се отличава с необикновено плодородие и общо взето може да се каже, че почвата на Ирландия е превъзходна по своето качество, макар и да не мога да отида в оценката ѝ толкова далеч, както някои автори, които смятат, че тя — ако се сравни 1 акър от едната и 1 акър от другата земя — е решително по-добра от почвата на Англия“ (т. I, стр. 81).

Последната забележка, насочена против Юнг, почива на неправилно разбиране на неговото изказване, което цитирахме по-горе. Юнг не твърди, че почвата на Ирландия дава по-големи добиви от почвата на Англия, ако вземем и двете при съвременното им културно състояние, което в Англия, разбира се, е много по-високо; Юнг казва само, че *естественото* плодородие на почвата в Ирландия е по-голямо, отколкото в Англия, а тъкмо това не отрича и Уейкфилд.

През 1849 г., след неотдавнашния глад[413], един шотландски агроном, г-н *Керд,* беше изпратен от г-н Роберт Пил*** в Ирландия, за да представи отчет за начините за подобряване на местното земеделие. В публикуваното от него наскоро след това произведение за Западна Ирландия — след крайния северозапад това е най-лошата част на страната — се казва следното:

„Аз бях много учуден, когато намерих там такава обширна площ от прекрасна, плодородна земя. Вътрешната част на тази страна е доста равна и общо взето камениста и суха; почвата тук е суха и рохкава. Вследствие влажността на климата растителността е твърде устойчива, което има свои изгодни и неизгодни страни. Това е изгодно за тревите и фуражните култури*, но изисква също зна-

---

* В ръкописа на Енгелс пропуск, у Уейкфилд: „див анасон“. *Ред.*

** Beaufort, Revd. Dr. «Memoir of a Map of Ireland». 1792, p. 75—76. [Бофор, негово преподобие д-р. „Обяснение към картата на Ирландия“. 1792, стр. 75—76]; цитира се от Уейкфилд, т. I, стр. 36.

*** В ръкописа над думата „господин“ е написано: „правителството“. *Ред.*

чителии и непрекъснати усилия за плевене на бурените. Откриваното навсякъде изобилие на вар както в най-твърдите скали, така и в подпочвения слой, във вид на пясък и чакъл, е извънредно ценно."

Керд потвърждава също, че цялата повърхност на графството Уестит се състои от прекрасна пасищна земя. За областта северно от Лох-Кориб (графство Мейо) той пише:

„Значително по-голямата част от нея" (става дума за една ферма от 500 акра земя) „представлява превъзходно пасище за овце и едър рогат добитък; това е суха, рохкава почва с вълнообразна повърхност, тя цялата лежи върху твърд слой от варовик. Полетата, покрити с буйна трева, която расте тук открай време, превъзхождат по качеството си всичко друго, което има във всяка друга част на Шотландия, с изключение на отделни малки парчета земя — поне доколкото мога да си спомня. Най-хубавите участъци от тази земя *са твърде добри за оране,* но около половината от нея би могла да бъде използвана изгодно като ниви... Твърде забележителна е бързината, с която се възстановява върху този твърд варовиков подпочвен слой почвата, и земята сама, без да бъде засявана с каквото и да било, се превръща отново в пасище."**

В заключение да чуем още един авторитетен френски автор.***

„От двете части на Ирландия едната, северозападната, обхваща една четвърт от острова, а именно целия Конот с граничещите с него графства Донегол, Клер и Кери. Тя прилича на Уелс, а дори в най-лошите си места — на планинска Шотландия. Тук освен това има два милиона хектара пустеещи земи, страшният изглед на които е породил ирландската поговорка: „Пръждосвай се в пъкъла или в Конот!"****. Другата, югоизточната и много по-обширната част, обхваща Ленстър, Ълстър и Мънстър, т. е. около шест милиона хектара площ. По естественото плодородие на почвата тя *най-малкото е равна* на самата Англия. Почвата там обаче не е навсякъде еднаква, а валежите са още по-изобилни, отколкото в Англия. Обширни торфени блата покриват около една десета част от повърхността; над една десета са езера и планини. От

---

* Изразът „фуражни култури" (green crops") обхваща всички изкуствено отглеждани фуражни растения, всички видове кореноплодни и картофите — с една дума, всичко, с изключение на житните растения, тревите и градинските растения.

** *Caird.* «The Plantation Scheme, or the West of Ireland as a Field for Investment". Edinburgh, 1850 [*Керд.* „Планът за колонизация, или Западна Ирландия като област за капиталовложения". Единбург, 1850]. Цитираните погоре пасажи се намират на стр. 6, 17—18, 121. През 1850—1851 г. Керд публикува в „Times" пътни очерци за състоянието на земеделието в главните графства на Англия.

*** Léonce de Lavergne. «Rural Economy of England. Scotland and Ireland». Translated from the French. Edinburgh, 1855 [Леонс дьо Лаверн. „Селското стопанство в Англия, Шотландия и Ирландия". Превод от френски. Единбург, 1855].

**** Тази поговорка, както ще бъде изяснено по-долу, дължи своя произход не на мрачните планини на Конот, а на най-черния период в цялата история на Ирландия.[414].

осемте милиона хектара в Ирландия се обработват само пет милиона хектара" (стр. 9, 10). — „Даже самите англичани признават превъзходството на Ирландия по отношение качеството на почвата... От осемте милиона хектара, за които споменахме по-горе, близо два милиона се заемат от голи чукари, езера и торфени блата; други два милиона представляват доста лоша земя. Останалото пространство, т. е. около половината от цялата страна, е прекрасна земя с подпочва от варовик. Какво по-хубаво може да се желае?" (стр. 343).

Както виждаме, всички авторитети единодушно потвърждават, че почвата на Ирландия както по химическия си състав, така и по механическата си структура съдържа всички елементи на плодородието в необикновено голямо количество. Тук изобщо няма крайности — нито твърда, непромокаема глина, която не пропуска водата, нито ронлив пясък, който не може да я задържи нито за един час. Затова пък Ирландия има друг недостатък. Тъй като планините в нея се намират главно по крайбрежието, водоразделите между различните речни басейни в самата страна са разположени в по-голямата си част много ниско. Реките не могат да отнесат цялата дъждовна вода в морето и поради това във вътрешните области, особено по протежение на водоразделите, се образуват обширни торфени блата. Само в централната равнина цели 1 576 000 акра са покрити с такива блата. В по-голямата си част това са котловини или падини в земната повърхност, най-често — недълбоки водохранилища на предишни езера, които постепенно са обрасвали с мъх и блатни растения и са се запълняли с измиращите им остатъци. Те служат, както и нашите северногермански блата, само за добиване на торф. При съществуващата система на земеделие техните краища могат само постепенно да бъдат приспособени за обработване. Дъното на тези стари езерни водохранилища навсякъде се състои от мергел, който съдържа вар (процентът ѝ се колебае от 5 до 90), получена от черупките на пресноводни езерни миди. По такъв начин всяко от тези торфени блата съдържа в собствените си недра материал, необходим, за да бъде направено годно за обработване. Освен това повечето от тези блата са богати на желязна руда. Наред с тези блата в равнината има още 1 254 000 акра планински блата — резултат от унищожаването на горите в условията на влажния климат; те са своеобразно украшение на Британските острови. Навсякъде, където горите по полските или само леко полегати върхове на планините са били унищожени — през XVII в. и през първата половина на XVIII в. това е ставало в масов мащаб, тъй като е трябвало да бъдат осигурени железообработващите заводи с дървени въглища, — в тези места под влияние на дъждовете и мъглите се е образувал торфен горен пласт на почвата, който след това при благоприятни условия се е разпространявал върху планинските

склонове. Всички хребети на планинската верига, която пресича Северна Англия от север на юг по посока на Дерби, са покрити с такива блата; и навсякъде, където на картата на Ирландия са отбелязани големи групи планини, в изобилие се срещат и планински блата. Сами по себе си обаче торфените блата на Ирландия съвсем не са безнадеждно загубени за земеделието: по-нататък, напротив, ще видим каква богата реколта могат да дават при съответна обработка някои от тези блата, както и онези два милиона хектара (5 милиона акра) „доста лоша земя“, за които с пренебрежение се изказва Лаверн.

Климатът на Ирландия се определя от нейното положение. Голфщромът и преобладаващите югозападни ветрове ѝ носят топлина и правят зимата мека, а лятото прохладно. На югозапад лятото продължава чак до средата на октомври, който според Уейкфилд (т. I, стр. 221) се смята тук за най-хубавия месец за къпане в морето. Студовете са редки и непродължителни, снегът почти никога не се задържа в равнините. В откритите от югозапад и защитени от север заливи на Кери и Корк през цялата зима времето е пролетно; тук, както и на някои други места, миртата расте направо на открито (Уейкфилд дава за пример едно имение, където миртовите дървета достигали 16 фута височина и се употребявали за метли, т. I, стр. 55), а лаврата, arbutus* и другите вечно зелени растения израстват високи дървета. Още по времето на Уейкфилд селяните в южната част на страната през цялата зима държали картофите си на открито и от 1740 г. те нито веднъж не били измръзвали. Затова пък тежките облаци, които идват от Атлантика, изливат над Ирландия първите проливни дъждове. Средното количество на валежите от дъжд в Ирландия достига най-малкото 35 дюйма, което значително превишава средното им количество в Англия, но е безусловно по-малко от средното количество на дъждовете в Ланкашир и Чешир и едва ли е по-голямо, отколкото в цяла Западна Англия. Въпреки това климатът на Ирландия е, без съмнение, по-приятен от английския. Вместо оловното небе, от което в Англия така често по цели дни непрекъснато ръми, там ние виждаме в по-голямата част континентално априлско небе; свежите морски ветрове стремително и внезапно го покриват с облаци, но пак така бързо отново ги разпръскват, ако не успеят веднага да се излеят в проливен дъжд.

* —вечно зелен храст от семейството Ericaceae. *Ред.*

И дори в късна есен, когато по цели дни вали дъжд, той няма тук такъв продължителен характер, както в Англия. Характерът на времето, както и на жителите, в Ирландия е по-рязко очертан, преходът от една крайност към друга се извършва по-стремително и непосредствено; небето прилича на лицето на ирландската жена: облакът и слънчевият лъч се появяват на него също така внезапно и също така неочаквано, но за сивата английска скука няма място.

Най-древното сведение за климата на Ирландия ни дава римският писател *Помпоний Мела* (автор на книгата „За разположението на земята“), живял през I в. от н. е. Той пише:

„Оттатък Британия лежи Юверна, почти равна на нея по пространство и иначе сходна с нея; тя има продълговата форма; *климатът ѝ не е благоприятен за узряване на посевите,* но затова пък *в нея има такова изобилие от буйни и нежни треви**, че една съвсем малка част от деня е достатъчна, за да се нахрани добитъкът, и ако не бъде отведен от пасището, той ще се пръсне от прекомерно ядене.“[415]

„Coeli ad muturanda semina iniqui, verum adeo luxuriosa herbis non laetis modo, sed etiam dulcibus“! Този пасаж, преведен на съвременен английски език, намираме между другото у г-н *Голдуин Смит,* в миналото професор по история в Оксфорд, а сега професор в Корнелския университет в Америка. Като ни съобщава, че в значителна част от Ирландия било трудно да се прибере пшеничената реколта, той след това продължава:

„За Ирландия естественият път за търговско процъфтяване е, изглежда, да снабдява *населението на Англия* с продукцията на своите пасища — с добитък, масло и т. н.“**.

Колко пъти, от Мела до Голдуин Смит, както и в наши дни — от 1846 г.[416], по-специално от кресливия хор на ирландските земевладелци — се е повтаряло твърдението, че Ирландия поради самия си климат е била осъдена, вместо да произвежда зърнени храни за ирландците, да доставя месо и масло на англичаните и че поради това самата съдба била отредила на ирландския народ да се пресели отвъд океана, за да се освободяло в Ирландия пространство за кравите и овцете!

---

* Подчертаните от Енгелс думи той дава по-долу на латински. — *Ред.*

** Smith, Goldwin. «Irish History and Irish Character». Oxford and London, 1861 (Смит, Голдуин. „История на Ирландия и характерните черти на ирландците“. Оксфорд и Лондон, 1861). — Когато чете човек тази книга, в която под маската на „обективност“ се оправдава английската политика в Ирландия, той не знае на какво повече да се учудва: дали на невежеството на професора по история или на лицемерието на либералния буржоа. На нас тепърва ни предстои да се срещнем и с двете тези качества.

Виждаме, че да се установи как фактически стои работата с ирландския климат, това значи също да се реши злободневен политически въпрос. При това климатът ни интересува тук само дотолкова, доколкото това има значение за земеделието. Наблюденията на природоизследователите, които са се занимавали с измерването на валежите от дъжд, имат за нашите цели, вземайки под внимание несъвършения характер на съвременните наблюдения, само второстепенно значение; работата е не толкова в *количеството* на падналите валежи от дъжд, колкото в това, *как* и *кога* те падат. Тук преди всичко са важни мненията на агрономите.

Артур Юнг смята климата на Ирландия за значително повлажен от английския; с това той обяснява поразителната способност на ирландската почва да се покрива с треви. Той отбелязва случаи, когато оставени неразорани след прибиране на кореноплодните растения или след жътвата полета са давали на другото лято изобилен сенокос, което никога не се случва в Англия. Понататък той споменава, че зърната на ирландската пшеница са много по-леки от пшеничените зърна в страните с по-сух климат; полетата се покриват с трева и плевели дори при най-добра обработка и реколтата толкова е пропита с влага и толкова е трудно да се прибере, че общото количество на добива много страда от това (Юнг. „Пътуване из Ирландия", т. II, стр. 100).

Но същевременно Юнг обръща внимание и върху това, че в Ирландия почвата оказва противодействие на влиянието на този влажен климат. Почвата там навсякъде е камениста и поради това лесно пропуска водата.

„Коравата, камениста, твърда глинеста почва (loam), трудно поддаваща се на обработка, в Ирландия се среща доста често, но тя съвсем не прилича на английската глинеста почва (clay). Ако на глинестата почва на Англия (вид почва, който в Ирландия се среща рядко и винаги с голям примес на камъни) падаше такова количество дъждове, каквото пада на голите скали на съседния остров, щеше да бъде невъзможно да се обработва тази земя. А отвесните скали на Ирландия са облечени в зеленина и там, където те се състоят от варовик, са покрити с растяща на един тънък слой хумус морава, най-меката и разкошната, която може да си представи човек" (т. II, ч. 2. стр. 3—4).

Варовиковите масиви, както е известно, навсякъде са покрити с пукнатини и проломи, които бързо пропускат излишната вода.

Уейкфилд посвещава на климата на Ирландия твърде подробно написана глава, в която той обобщава всички предишни наблюдения, включително и онези, които са били направени по негово време. Д-р *Боут* („Естествена история на Ирландия",

1645)[417], като описва ирландските зими, ги нарича меки: през годината има не повече от 2—3 силни студове, които рядко продължават повече от 2—3 дни; Лифи близо до Дъблин замръзва едва ли повече от един път на 10—12 години. В по-голямата си част март е сух и ясен, но след това валят много дъждове; през лятото рядко се случват два-три дни подред съвсем без дъжд, затова пък времето през късна есен е пак прекрасно. Рядко се случва извънредно сушаво лято, лошите реколти никога не се дължат на суша, а най-често на излишък от влага. По равнините има малко сняг, така че добитъкът цяла година остава навън. Но понякога се случват и снежни години, каквато е била например 1635 г., когато на хората е било много трудно да приберат добитъка (Уейкфилд, т. I, стр. 216 и сл.).

В началото на миналия век д-р *Ръти* („Естествена история на графството Дъблин")[418] започнал да прави точни метеорологически наблюдения, които продължавали в течение на 50 години, от 1716 до 1765 г. За целия този период съотношението между южните и западните ветрове, от една страна, и между северните и източните, от друга, било 73:37 (10 878 южни и западни срещу 6 329 северни и източни). Преобладавали западните и югозападните ветрове, на второ място били северозападните и югоизточните, а най-редки били североизточните и източните. През лятото, есента и зимата преобладават ветровете от запад и югозапад; източните ветрове са най-чести през пролетта и лятото; през тези годишни времена те се наблюдават двойно по-често, отколкото през есента и зимата; североизточните духат главно през пролетта, когато такива ветрове могат да се наблюдават двойно по-често, отколкото през есента и зимата. Поради това температурата тук е по-равномерна, зимата по-мека, а лятото по-прохладно, отколкото в Лондон, затова пък въздухът е по-влажен. Дори през лятото солта, захарта, брашното и т. н. овлажняват, поглъщайки влага от въздуха, и се налага зърнените храни да се сушат в пещи, което никога не се случва в *някои райони* на Англия (Уейкфилд, т. I, стр. 172—181).

По онова време Ръти е можел да сравнява ирландския климат само с лондонския, който, както и в цяла Източна Англия, е действително по-сух. Но ако той разполагаше с данни за Западна и особено за Северозападна Англия, той би се убедил, че неговото описание на ирландския климат — разпределението на ветровете през годината, влажното лято, когато в незатоплени помещения захарта, солта и т. н. се разлагат — е напълно нормално за тази област на Англия, само с тази разлика, че зимата в нея е по-студена.

Рѫти е записвал и данни, отразяващи метеорологическия характер на годишните времена. През споменатите 50 години е имало 16 студени, късни или прекалено сухи пролети; малко повече, отколкото в Лондон. Лятото е било 22 пъти горещо и сухо, 24 пъти дъждовно и 4 пъти променливо; общо взето малко по-влажно време, отколкото в Лондон, където броят на сухите и дъждовните летни сезони е еднакъв. Есента е била 16 пъти ясна, 12 пъти дъждовна и 22 пъти променлива; пак малко по-влажно и променливо време, отколкото в Лондон. Най-после зимата е била 13 пъти студена, 14 пъти дъждовна и 23 пъти мека, което говори за значително по-влажно и меко време, отколкото в Лондон.

Според измерванията на дъждовете на Дъблинската ботаническа градина в разстояние на десет години, от 1802 до 1811 г., общото количество на валежите от дъжд в дюймове се е разпределяло по месеци, както следва: декември — 27,31; юли — 24,15; ноември — 23,49; август — 22,47; септември — 22,27; януари — 21,67; октомври — 20,12; май — 19,50; март — 14,69; април — 13,54; февруари — 12,32; юни — 12,07; средно годишно — 23,36 (Уейкфилд, т. I, стр. 191). Тези десет години са били по изключение сухи; Кейн („Промишлените ресурси на Ирландия", стр. 73) дава цифрата 30,87 дюйма като средногодишно количество на валежите в Дъблин за 6 години, а *Саймънс* („Валежите от дъжд в Британия")[419] дава като средна цифра за периода 1860—1862 г. 29,79 дюйма. Но колко малко значение имат при условията на бързо преминаващите, чисто локални проливни дъждове на Ирландия подобни измервания, ако те не се извършват в продължение на много години и едновременно в твърде много станции, показва между другото фактът, че от трите станции в самия Дъблин едната е определила количеството на валежите от дъжд за 1862 г. на 24,63, другата — на 28,04 и третата — на 30,18 дюйма. Средното количество на валежите от дъжд, измерено от дванадесет станции във всички части на Ирландия (с колебания от 25,45 до 51,44 дюйма), е било според Саймънс през периода 1860—1862 г. непълни 39 дюйма.

В своята книга за климата на Ирландия д-р *Патерсън* казва:

„Честите в нашата страна проливни дъждове, а не количеството на самите валежи, са създали широко разпространената представа за влажността на нашия климат... Понякога през пролетта влажното време забавя малко сеитбата, но пролетта при нас толкова често е студена и късна, че ранната сеитба тук не винаги е желателна. Щом честите проливни дъждове през лятото и есента застрашават нашите сенокоси и жътвата на зърнените храни, при тези извънредни случаи бдителността и прилежанието биха могли да бъдат толкова успешни, както в Англия по време на прилаганите там „спешни" прибирания

на реколтата (catching harvests), а с подобряване на обработката би могло да се постигне посевите да възнаграждават усилията на земеделеца."*

В Лондондери броят на сухите дни е варирал в течение на дванадесет години, от 1791 до 1802 г., от 113 до 148 годишно, превишавайки средно 126. За Белфаст се получила същата средна цифра. В Дъблин броят на тези дни е варирал от 168 до 205, като е възлизал средно на 179 (Патерсън, ibidem**).

Според данните на Уейкфилд прибирането на реколтата се пада в Ирландия през следните месеци: пшеницата се жъне най-често през септември, по-рядко през август, рядко през октомври; ечемикът най-често се прибира малко по-късно от пшеницата, а овесът около една седмица по-късно от ечемика, т. е. по-често през октомври. Уейкфилд, който след дълги изследвания стига до извода, че данните, с които разполага, далеч още не са достатъчни за *научно* описание на климата на Ирландия, *никъде* не се изказва в смисъл, че този климат създава сериозни трудности за отглеждането на зърнените култури. Напротив, той намира, че загубите при влажно време по време на прибирането на реколтата се дължат на съвсем други причини, както това ще бъде показано по-нататък, и изрично заявява:

„Почвата на Ирландия е толкова плодородна и *климатът ѝ толкова благоприятен,* че при подходяща система на земеделие този остров ще произвежда не само *достатъчно зърнени храни* за собствено потребление, но и *значителни излишъци* от такива, които всякога, когато е необходимо това, биха могли да бъдат използвани за нуждите на Англия" (т. II, стр. 61).

Наистина по онова време — в 1812 г. — Англия е воювала с цяла Европа и Америка[420] и вносът на жито е бил много затруднен; то е било първа необходимост. Сега жито се доставя в достатъчно количество от Америка, Румъния, Русия и Германия и сега по-скоро става въпрос за евтино *месо*. И затова именно ирландският климат вече не е годен за земеделие.

Отглеждането на житни растения е било известно в Ирландия от най-древни времена. В най-древните ирландски закони, които са били записани дълго преди появяването на англичаните, „чувалът пшеница" е служел вече като определена мярка на стойността; между повинностите, които са трябвало да бъдат изпълнявани в полза на родовите вождове и на останалите старейшини от техните подчинени, почти редовно се споменават доставките на

---

* Patterson, W., Dr. „An Essay on the Climate of Ireland". Dublin. 1804, p. 164 [Патерсън, У., д-р „Есе върху климата на Ирландия". Дъблин, 1804, стр. 164].

** Пак там. *Ред.*

точно предписано количество пшеница, ечемичен малц и овесено брашно*. След нахлуването на англичаните, в обстановката на непрекъснати боеве, земеделието намаляло, обаче то никога не се е прекратявало напълно; през периода от 1660 г. до 1725 г. то отново започнало да се развива, а от 1725 г. и приблизително до 1780 г. пак започнало да намалява; от 1780 г. до 1846 г. пак, наред с преобладаващото отглеждане на картофи, започнали да сеят повече зърнени храни, а от 1846 г. отглеждането на зърнените храни и картофи непрекъснато се измествало от развиващото се пасищно стопанство. Ако климатът на Ирландия не е годен за земеделие, как е могло то да просъществува там над хиляда години?

Наистина в Ирландия има райони, особено на юг и на запад, които поради честите дъждове, които постоянно валят близо до планините, са по-малко годни за отглеждане на пшеница. Наред с хубавите години в Ирландия често се случват няколко дъждовни летни сезона подред (например през 1860—1862 г.), които причиняват голяма вреда на пшеницата. Но пшеницата не е главният зърнен продукт на Ирландия и Уейкфилд дори се оплаква, че поради недостатъчни пазари за пласмент пшеницата се отглежда в Ирландия в твърде малко количество; освен съседната мелница друг пазар е нямало; ечемикът също е бил отглеждан почти изключително за тайните ракиджийници (които не искали да плащат данъци). Главният зърнен продукт на Ирландия бил и си остава овесът, който от 1810 г. са сеели най-малкото десет пъти повече от всички други видове зърнени култури, взети заедно; и тъй като овесът се жъне по-късно от пшеницата и ечемика, жътвата на овеса се извършва най-често в края на септември и октомври, когато в по-голямата си част времето е прекрасно, особено на юг. Освен това овесът отлично понася дъждовете.

По-горе видяхме, че климатът на Ирландия, по отношение количеството на валежите от дъжд и тяхното разпределение по годишни времена, почти напълно съвпада с климата на Северо-

* "Ancient Laws and Institutes of Ireland — Senchus Mor". 2 vol., Dublin, printed for Her Majesty's Stationary Office, and published by Alexander Thom (London, Longmans) 1865 and 1869 [„Древни закони и постановления на Ирландия — Шенхус Мор". — 2 тома, Дъблин, напечатано по поръчение на ведомството по печата на Нейно величество и публикувано от Александър Том (Лондон, Лонгман) в 1865 и 1869 г.][421]. Виж т. II, стр. 239—251. Стойността на един чувал пшеница е била 1 скрепал (динарий) от 20—24 грана сребро; стойността на един скрепал е установена от д-р *Петри*, „Ecclesiastical Architecture of Ireland, anterior to the Anglo-Norman Invasion". Dublin, 1845, 4°, p. 212—219 [„Църковната архитектура на Ирландия през периода, предшестващ англо-норманското нахлуване". Дъблин, 1845, 4°, стр. 212—219].

западна Англия. В планините на Камберленд, Уестморленд и Северен Ланкашир валят много повече дъждове, отколкото в района на всяка друга от известните на мен станции в Ирландия (в Конистън средното количество на валежите през 1860—1862 г. е било 96,03 дюйма, в Уиндърмир — 75,02 дюйма), и все пак там косят сено и сеят овес. В Южен Ланкашир количеството на валежите от дъжд през същите години е варирало от 25,11 в Ливърпул до 59,13 в Болтън и средното количество на всички измервания е било около 40 дюйма; в Чешир то е варирало от 33,02 до 43,40, а средното количество на всички измервания е било около 37 дюйма. А за същите тези години в Ирландия то е било, както видяхме, непълни 39 дюйма. (Всички тези цифри са взети от Саймънс). И в двете графства се отглеждат житни растения от всички видове и по-специално пшеница; в Чешир наистина чак до последната чумна епидемия по рогатия добитък е преобладавало главно животновъдството и млечното стопанство, но откакто по-голямата част от добитъка била покосена от епидемията, климатът изведнъж се оказал превъзходен и за пшеница. Ако чумата по рогатия добитък би била проникнала в Ирландия и извършила там същото такова страшно опустошение, както в Чешир, вместо да проповядват за естественото призвание на Ирландия за пасищно стопанство, сега щяха да ни повтарят онези пасажи от книгата на Уейкфилд, където той казва, че на Ирландия било предопределено да бъде житница за Англия.

Ако погледнем на въпроса непредубедено, без да се оставаме да бъдем объркани от користните вопли на ирландските земевладелци и английските буржоа, ще трябва да кажем, че в Ирландия има и такива райони, които по своята почва и своя климат са повече годни за животновъдство, и такива, които са повече годни за земеделие, и такива — и те са огромният брой, — които са еднакво годни и за едното, и за другото, както това впрочем е навсякъде. В сравнение с Англия Ирландия като цяло е повече годна за животновъдство; но ако сравним Англия с Франция, то и тя в същата степен ще се окаже повече годна за животновъдство. Но нима оттук следва, че цяла Англия трябва да бъде превърната в пасища, че цялото ѝ земеделско население, с изключение на няколко овчари, трябва да бъде изселено в промишлените градове или в Америка, за да освободи място за добитъка, който след това ще бъде изпращан във Франция, за да се заплаща за копринените материи и вината? Обаче тъкмо това и искат за Ирландия ирландските земевладелци, които желаят да увеличат своята рента, и английските буржоа, които се стремят да намалят работната заплата — Голдуин Смит е казал това достатъчно

ясно. Освен това социалната революция, която се подразбира при едно такова превръщане на орната земя в пасища, би взела в Ирландия много по-огромни мащаби, отколкото в Англия. В Англия, където преобладава едрото земеделие и където трудът на ратаите в по-голямата си част е вече заменен с машините, тази революция би означавала преселване от родните места най-много на един милион души — а в Ирландия, където преобладава дребното земеделие и дори обработването на земята с бел, тя би означавала изгонване от родните места на четири милиона души, унищожаване на ирландския народ.

Ние виждаме, че дори самите природни явления стават предмет на национален спор между Англия и Ирландия. Но виждаме също как общественото мнение на господствуващата в Англия класа — а единствено само то става известно на континента — се променя в зависимост от модата и интереса. Днес Англия се нуждае от бързо и сигурно доставяне на зърнени храни — Ирландия сякаш е създадена за отглеждане на пшеница; утре Англия ще има нужда от месо — и Ирландия е годна само за пасища; петте милиона ирландци със самия факт, че съществуват, потъпкват всички закони на политическата икономия и те трябва да бъдат изгонени, нека се пръждосват, където им видят очите!

ДРЕВНА ИРЛАНДИЯ

Древногръцките и древноримските автори, както и отците на църквата, съобщават много малко сведения за Ирландия.

Затова пък има местна литература, все още доста обширна, въпреки пропадането през време на войните от XVI и XVII в. на много ирландски ръкописи. Тази литература се състои от силабични стихове, граматики, глосари*, анали и други исторически съчинения, както и от сборници от закони. Обаче с много малки изключения цялата тази литература, която обхваща периода най-малкото от VIII до XVII в., съществува само в *ръкопис*. За ирландския език книгопечатането съществува едва съвсем отскоро, едва от времето, когато той започна да отмира. Така че съществуващият богат материал е достъпен само в най-незначителната си част.

От аналите най-важни са: „Анали на абат *Тигернах*" (умрял в 1088 г.), *„Ълстърски* анали" и особено „Анали на *четирима магистри"*. Последните са били написани през 1632—1636 г. в Донеголския манастир под ръководството на францисканския монах Майкъл О'Клиери в сътрудничество с трима други seanchaidhes (хронисти) въз основа на материали, които сега почти всички са загубени. Критическото издание на тези анали с английски превод беше извършено от О'Донован през 1856 г. по още съществуващия оригинал на ръкописа от Донеголския манастир**.

* Сборници от тълкувания на закони и юридически актове. *Бълг. ред.*

** «Annala Rioghachta Eireann. Annals of the Kingdom of Ireland by the Four Masters». Edited, with an English Translation, by D-r John O'Donovan. 2 edit., Dublin, 1856, 7 vol. in 4°. [„Анали на ирландското кралство, написани от

Предишните издания на д-р Чарлз О'Конор (първата част на „Анали на четирима магистри", „Ълстърски анали" и др.) са ненадеждни по отношение на текста и превода[422].

По-голямата част от тези анали започват с митическата предистория на Ирландия; в основата ѝ са били залегнали старинните народни предания, които са били безкрайно разкрасявани от поетите от IX и X векове и след това приведени в съответния хронологически ред от монасите хронисти. Така за начална дата на „Анали на четирима магистри" е взета 2242 г. от сътворението на света, когато 40 дни преди потопа била слязла на сушата в Ирландия Цезара, внучката на Ной; други анали извеждат предците на скотите, последните преселници в Ирландия, по пряка линия от Иафет и установяват връзката им с Мойсей, египтяните и финикийците, така както нашите средновековни хронисти свързват предците на германските племена с Троя, Еней или Александър Велики. „Четиримата магистри" посвещават на тези басни (от които и досега още не е могло да се различи единствено ценното, което се съдържа в тях — истинското древно народно предание) само няколко страници; „Ълстърските анали" ги изпускат съвсем, а Тигернах с учудваща за неговото време критическа смелост заявява, че всички паметници на скотите до крал Кимбайт (изглежда 300 г. пр. н. е.) са недостоверни. Но когато в края на миналия век в Ирландия се събудил нов национален живот, а заедно с това и нов интерес към ирландската литература и история, като най-ценен елемент започнали да се считат именно тези измислици на монасите. С чисто келтски ентусиазъм и с характерната ирландска наивност вярата в тези анекдоти била провъзгласена за съществена съставна част на ирландския патриотизъм; това дало, разбира се, на високомъдрите представители на учения свят в Англия — собствените трудове на които в областта на филологическата и историческата критика се ползват с достатъчна слава в целия останал свят, — желания повод да отхвърлят всичко ирландско като явна нелепост*.

четирима магистри". Издадени и снабдени с английски превод от д-р Джон О'Донован. 2 изд., Дъблин, 1856, 7 тома in 4°].

* Едно от най-наивните произведения от това време е: „The Chronicles of Eri, being the History of the Gaal Sciot Iber, or the Irish People, translated from the original manuscripts in the Phoenician dialect of the Scythian Language by O'Connor". London, 1822, 2 vol. [„Хроника на Ери, представляваща историята на гелите, скотите и иберите, или на ирландския народ, преведена от автентичните ръкописи на финикийското наречие на скитския език от О'Конор". Лондон, 1822, 2 тома]. Финикийското наречие на скитския език е, разбира се, келтският език на ирландците, а автентичният ръкопис е произволно подбрана стихотворна хроника. Издателят на тази книга — Артур О'Конор, изгнаник от 1798 г.[423].

Междувременно, като се започне от тридесетте години на този век, в Ирландия се разпространило много по-критическо направление на мисълта, главно благодарение на Петри и О'Донован. В споменатото вече от нас изследване на Петри е доказано, че запазилите се най-древни надписи, като се започне от VI и VII векове, напълно съвпадат със съдържанието на аналите, а О'Донован е на мнение, че последните започват да съобщават истински исторически факти още от II и III векове от н. е. За нас може да е доста безразлично дали достоверните разкази на аналите започват няколко века по-рано или по-късно, тъй като по отношение на този период за нашата цел аналите за съжаление са почти съвсем безполезни. В тях се съдържат кратки сухи бележки за смъртта или за качването на престола на едно или друго лице, за войни, битки, земетресения, смъртоносни епидемии, разбойнически нападения на скандинавците, но твърде малко неща, отнасящи се до социалния живот на народа. Ако цялата правна литература на Ирландия беше издадена, тези анали биха получили съвсем друго значение; някои сухи бележки биха изпъкнали в нова светлина благодарение на разяснителните пасажи от сборниците закони.

Но почти всички тези сборници от закони, твърде многобройни, също още тепърва очакват времето, когато ще им бъде съдено да видят бял свят. По настояване на няколко ирландски археографи английското правителство се съгласи през 1852 г. да назначи комисия за издаване на древните закони и постановления на Ирландия. Но как беше направено това? В състава на комисията влязоха трима лордове (присъствието на които винаги е необходимо, когато става въпрос за изразходване на държавни средства), трима юристи с висш ранг, трима протестантски свещеници, след това д-р Петри и един офицер, ръководител на топографическите снимки на Ирландия. От всички тези господа само д-р Петри и двама духовници, д-р Грейвс (сега протестантски епископ на Лимърик) и д-р Тод, можеха да претендират за известна компетентност по възложената на комисията задача; но двама от тях, Петри и Тод, след това починаха. На комисията беше въз-

чичо на бъдещия вожд на английските чартисти Фъргюс О'Конор, предполагаем потомък на древните О'Конори, крале на Конот, и до известна степен претендент за ирландската корона. Пред титулната страница е поместен портретът му — човек с красиво, жизнерадостно ирландско лице, поразително приличащ на своя племенник Фъргюс; в дясната си ръка той държи корона. Отдолу надпис: «O'Connor — cear-rige, head of his race, and O'Connor, chief of the prostrate people of his nation: „Soumis, pas vaincus"" [„О'Конор — глава на своя род, и О'Конор — вожд на поваления народ на своята страна: „Победени, но не покорени""].

ложено да вземе мерки да бъдат направени преписи, преведени и издадени древните ирландски ръкописи с правно съдържание и да назначи подходящи за тази цел хора. Тя привлече към тази работа двама от най-ценните хора, каквито изобщо е могло да бъдат намерени: д-р О'Донован и професор О'Кери, които преписали много ръкописи и ги превели в чернова; обаче преди да бъде готово каквото и да било за печат, и двамата починаха. Техните приемници, д-р Ханкок и професор О'Махони, продължиха след това тази работа, довеждайки я до издаването днес на двата споменати вече по-горе тома, които съдържат „Шенхус Мор". По собственото признание на издателите от членовете на комисията само двама, Грейвс и Тод, взели участие в работата, като направили някои и други бележки върху коректурите; офицерът, г-н Томас Ларкъм, дал на разположение на издателите, за да проверят названията на местностите, оригиналите на картите, съставени при топографическите снимки на Ирландия; д-р Петри скоро почина; останалите господа ограничиха дейността си с това, че в продължение на 18 години добросъвестно получаваха своята заплата.

Такъв е методът, който се прилага в Англия и особено в подвластната ѝ Ирландия при изпълнение на държавни поръчения. Без машинация* работата не може да мине. Нито една обществена потребност не може да бъде задоволена, без при това някои лордове или фаворити на правителството да не получат значителна сума или няколко тлъсти синекури. С парите, които погълна съвсем безполезната комисия, в Германия биха издали цялата непубликувана историческа литература, и то по-добре.

„Шенхус Мор" и досега е нашият главен източник за изучаване на древна Ирландия. Това е сборник от древни правни постановления, който съгласно написания по-късно увод бил съставен по инициатива на св. Патрик и приведен с негово сътрудничество в съответствие с изискванията на бързо разпространяващото се в Ирландия християнство. Върховният крал на Ирландия Лайгайре (428—458 г., според „Анали на четирима магистри"), васалните крале: Корк, крал на Мънстър, и Дайре, вероятно един от ълстърските управници, освен това трима епископи: св. Патрик, св. Бенигнус и св. Кайрнех, и най-после трима учени законоведи: Дъбтах, Фъргюс и Роса — уж били членове на съставилата този сборник

* Jobbery — машинации — в Англия се наричат използването на държавните длъжности за лична изгода или за изгода на своите роднини и приятели, както и употребата на държавни средства за косвено подкупване в интерес на своята партия. Отделното действие от подобен род се нарича job. Английската колония в Ирландия е главен разсадник на всякакъв род машинации.

„комисия", трудът на която без съмнение е струвал по-евтино, отколкото е струвала сегашната комисия, която трябваше само да го издаде. „Четирима магистри" посочват 438 г. като година, в която бил съставен този сборник.

Самият текст явно почива на най-древни езически материали. Най-древните юридически формули в него са написани в стихове с определен размер и така нареченото съзвучие — особен вид алитерация или по-точно с асонанс на съгласните, който е характерен за ирландската поезия и често преминава в пълна рима. Тъй като е установено, че сборниците от древни ирландски закони са били преведени през XIV в. от така наречения фенийски диалект (Bérla Feini), езика от V в., на говоримия по онова време ирландски език (предговор, т. I, стр. XXXVI и сл.), то с това се обяснява, че и в „Шенхус Мор" на някои места стихотворният размер е бил повече или по-малко изгладен, но наред със случайните рими и пасажи, които се отличават с голямо съзвучие, той все пак личи още достатъчно често, за да придаде на текста известно ритмично движение. В повечето случаи е достатъчно да се прочете само преводът, за да се открият тези формули в стихове. Но същевременно, особено във втората половина на сборника, се срещат много пасажи, без съмнение написани в проза; и докато стихотворните формули са безусловно от твърде древен произход и предадени по традиция, то тези прибавки в проза, изглежда, принадлежат на самите съставители на сборника. Освен това „Шенхус Мор" много пъти се цитира в приписвания на краля и епископ Кашел Кормак глосар, съставен през IX или X в., така че тези закони са били записани без съмнение дълго преди нашествието на англичаните.

Този текст във всички ръкописни списъци (най-древният от тях е, изглежда, от началото на XIV в., или е още по-древен) е снабден с редица лингвистични глоси*, които в повечето случаи съвпадат, както и с по-дълги бележки, коментиращи съдържанието. Глосите са издържани напълно в духа на старите глосари: каламбурите се заменят в тях с етимологията и обяснението на думите; бележките са твърде различни по своята стойност, често силно изопачени и на много места неразбираеми, най-малкото, без да се познават останалите сборници от закони. Не може да се каже определено кога са били съставени тези глоси и бележки; но по-голямата част от тях са написани вероятно след английското нахлуване. Тъй като обаче в тях има много малко следи от еволюцията на правото, излизаща извън рамките на съдържа-

* — тълкувни речници на текстове на закони ред по ред. — *Бълг. ред.*

нието на самия текст, пък и тя се открива само в по-точното определение на детайлите, по-голямата, чисто пояснителната им част безусловно може да бъде използвана, с известна предпазливост, като източник и за по-древния период.

„Шенхус Мор" съдържа: 1) правото, отнасящо се до възстановяване на щета [Pfändungsrecht], т. е. почти цялото съдопроизводство; 2) правото, засягащо заложниците, които се давали през време на междуособици от населението на различни територии; 3) правото, отнасящо се до Saerrath и Daerrath (виж по-долу)[424], и 4) семейното право. От този сборник ние получаваме много ценни сведения за обществения живот по онова време, но докато не бъдат изяснени голям брой термини и не бъдат публикувани останалите ръкописи, много неща ще си останат неясни.

За състоянието на ирландския народ преди идването на англичаните ни дават представа, освен литературните източници, и запазилите се до наше време архитектурни паметници, църкви, кръгли кули, укрепления и надписи.

От чуждестранните източници трябва да споменем само някои, отнасящи се за Ирландия, пасажи в скандинавските саги и в написаното от св. Бернар житие на св. Малахи[425] — който впрочем дават малко сведения, — а след това веднага да преминем към първия англичанин, който е писал за Ирландия въз основа на лично запознаване със страната.

Силвестър Джералд Бари, архидякон Брекнокски, известен под името *Гиралд Камбрийски,* бил внук на куртизанката Неста, дъщеря на княза на Южен Уелс Рис-ап-Тюдор, любовница на английския крал Хенрих I и родоначалничка на почти всички нормански предводители, които са участвували в първоначалното завладяване на Ирландия. В 1185 г. той заминал заедно с Йоан (по-късно „Безземни") в Ирландия и през следващите години написал отначало „Топография на Ирландия", описание на страната и на нейните жители, а след това — книгата „Завоювана Ирландия", извънредно разкрасена история на първото нахлуване. Тук ние ще се занимаем главно с първото от тези съчинения. Написана на крайно претенциозен латински език, пълна с най-диви суеверия и всички религиозни и национални предразсъдъци на онази епоха и на онази race*, към която принадлежал тщеславният автор, тази книга все пак е извънредно важна като първо що-годе подробно сведение на един чужденец за Ирландия**.

---

* — раса, народ. *Ред.*

** „Giraldi Cambrensis Opera", ed. J. S. Brewer, London, Longmans 1863. [„*Съчинения на Гиралд Камбрийски*", изд. на Дж. Ш. Бруер, Лондон, Лонгман, 1863][426]. — Английският превод (слаб) на историческите съчинения на

Оттогава англо-норманските източници по история на Ирландия стават, разбира се, все по-богати; но все така оскъдни си остават материалите за изучаване на социалните отношения в онази част на острова, която запазила своята независимост — материали, въз основа на които би могло да се направи ретроспективно заключение за по-древния строй. Едва в края на XVI в., когато за пръв път започнало системното и пълно покоряване на Ирландия, ние получаваме по-подробни сведения за действителните условия, при които е живял ирландският народ, разбира се, силно разкрасени от англичаните. По-късно ще се убедим, че за изминалите от времето на първото нахлуване 400 години положението на народа малко се е изменило и съвсем не към по-добро. Но именно затова по-късните съчинения — на Ханмър, Кемпион, Спенсър, Дейвис, Кемден, Морисън и др.[427], — към които често ще ни се случва да се обръщаме, са един от главните ни източници и за периода, отдалечен от нас с 500 години, и са необходимо и твърде полезно допълнение към оскъдните първоизточници.

Митологическата предистория на Ирландия разказва за редица нахлувания, които са били извършвани едно след друго и в по-голямата си част са завършвали с подчиняването на острова от новите пришълци. Трите последни нахлувания били нашествията на фирболгите, туата-де-дананите и милезийците, или скотите, при което тези последните били дошли от Испания. Обикновената ирландска историография превръща фирболгите [firbolgs] (fir, ирландското fear, латинското vir, готското vair — значи „човек") чисто и просто в белги, а туата-де-дананите (tuatha на ирландски значи „народ", „местност", готското thiuda) — в зависимост от нуждата — ту в гръцки данайци, ту в германски датчани. О'Донован смята, че в основата на сказанията, най-малко за споменатите по-горе нахлувания, лежат някакви исторически факти. В аналите под 10-а година след р. Хр. е отбелязано въстанието на aitheach tuatha (в XVII в. някой си Линч, добър познавач на древните езици, привел този израз по следния начин: plebeiorum hominum gens*); следователно това е било плебейска революция, през

Гиралд, включително и на двете споменати по-горе книги, излезе в Лондон при Бон през 1863 г. („The Historical Works of Giraldus Cambrensis" [„Исторически съчинения на Гиралд Камбрийски"].).

* — хора от плебейски произход. *Ред.*

време на която цялата аристокрация (saorchlann) била избита. Това сочи за господството на завоевателите скоти над по-древното население. От народните предания за туата-де-дананите О'Донован заключава, че представителите на това племе, което в по-късните народни поверия се превърнало в горски и планински елфи, са се запазили в отделни планински райони чак до II или III в. от н. е.

Няма съмнение, че ирландците са били смесен народ още преди да е започнало масовото заселване на англичаните сред тях. В XII в. вече преобладаващ тип сред ирландците, както и сега, е бил светлокосият. Гиралд („Топография на Ирландия", разд. III, гл. 26), като описва двама чужденци, казва, че косите им били дълги и *светлоруси* като на ирландците. Въпреки това и сега още се срещат, особено на запад, два рязко различаващи се помежду си типа чернокоси хора: първият тип — това са високи, стройни, с красиви черти на лицето и с къдрави коси хора, които, като ги погледнем, ни се струва, че сме ги виждали вече някога в италианските Алпи или в Ломбардия; този тип се среща най-често на югозапад. Другият тип — набити и ниски, с остри, гладки, черни коси, с плоски, почти негърски черти на лицето — се среща по-често в Конот. Хъксли обяснява наличието на тези тъмнокоси елементи сред първоначално светлокосото келтско население с примеса на иберийска (т. е. баскска) кръв[428] и това обяснение навярно е правилно, поне отчасти. По онова време обаче, когато за появяването на ирландците в историята може да се говори определено, те вече са били станали еднороден, говорещ келтски език народ, и оттогава ние вече никъде не срещаме чуждоземни елементи, с изключение на пленените на война и купени роби, в по-голямата си част англосакси.

Съобщенията на древните класици за ирландския народ не звучат много ласкаво. *Диодор* разказва, че онези бриги, които населяват остров Ирис (или Ирин? в текста винителен падеж Ἶριν) са човекоядци[429]. По-подробно говори за това *Страбон:*

„За тази страна" (Йерне) „ние не можем да кажем нищо достоверно освен това, че нейните жители са по-големи диваци от бритите, защото те са човекоядци и страшни лакомци" (πολυφάγοι; по друг вариант ποηφάγο — тревоядни); „при тях се смята за напълно пристойно да ядат умрелите си родители и открито да влизат в плътска връзка с чужди жени и със своите майки и сестри."[430]

Патриотичната ирландска историография се е възмущавала доста от тези мними клевети. Но на най-новата наука беше съдено да докаже, че човекоядството, по-специално изяждането на собствените родители, е преходно стъпало в развитието, през което са

минали, изглежда, всички народи. За ирландците ще бъде може би утешение да научат, че цяло хилядолетие по-късно предците на сегашните берлинчани са имали същия практически възглед за тези неща:

«Aber Weletabi, die in Germania sizzent, tie wir Wilze heiȝên, die ne scament» (schämen) «sih nieht ze chedenne» (zu gestehen) «daȝ sie iro parentes mit mêren rehte ezen sulîn, danne die wurme»*. (Ноткер, цитира се в книгата на Якоб Грим „Древности на германското право“, стр. 488[431]).

Ще видим, че и през периода на господството на англичаните в Ирландия неведнаж са се повтаряли случаите на човекоядство. Що се отнася до приписваното на ирландците „явнобрачие“ [Phanerogamie], да употребим израза на Фурие[432], подобни неща са съществували при всички диви народи и още повече пък при твърде галантните келти. Интересно е да се отбележи, че още в онези времена островът имал сегашното си местно название — имената Ирис, Ирин и Йерне са тъждествени с Ейре, Ерин, — както и фактът, че още Птоломей е знаел съвременното название на столицата на Ирландия Дъблин, наричайки го Еблана (Ἔβλανα с правилно ударение)[433]. Това е толкова по-чудно, защото ирландските келти отдавна са имали друго название за този град — Athcliath, а с името Duibhlinn — „Черно блато“ — са наричали един от участъците на течението на река Лифи.

Освен това още в „Естествена история“ на *Плиний* (кн. IV, гл. 16) намираме следния пасаж:

„Там“ (в Хиберния) „бритите пътуват в лодки от върбови пръти, върху които са опънати зашити една с друга животински кожи“.

По-късно *Солин* говори вече за самите ирландци:

„Те плават по морето между Хиберния и Британия в лодки от върбови пръти, върху които са опънати обвивки от волски кожи.“ (Г. Юлий Солин. „Космография“, гл. 25).

В 1810 г. Уейкфилд открил, че по цялото западно крайбрежие на Ирландия „не се срещаха други лодки освен такива, които бяха направени от дървен скелет с опъната върху него конска или волска кожа“. Тези лодки имат различна форма, съобразно с местността, но всички се отличават с необикновена лекота, така че нещастните случаи са редки. Те, разбира се. не са годни за пла-

* „Велетабите, които живеят в Германия и които ние наричаме вилци, не се стесняват да признават, че те могат с по-голямо право от червеите да ядат своите родители.“ *Ред.*

ване в открито море и поради това с риболовство тук могат да се занимават само в заливите и между островите. В Малбей, графство Клер, Уейкфилд видял такива лодки, дълги 15 фута, широки 5 фута и потънали във водата 2 фута; за обвиването на всяка от тях са били нужни две кравешки кожи, обърнати с вълната навътре и с насмолена външна страна; лодката била приспособена за двама гребци. Такава лодка струвала около 30 шилинга (Уейкфилд, т. II, стр. 97). Вместо върбови пръти — дървен скелет! Какъв прогрес за 1800 години и след почти седемвековна „цивилизаторска" обработка на ирландците от страна на първата морска нация в света!

Впрочем в другите области скоро се появили и някои признаци на прогрес. При крал Кормак Улфад, царуването на когото отнасят към втората половина на III в., неговият зет Фин Мак-Кумал бил реорганизирал ирландското опълчение — Fianna Eirionn* — вероятно по образец на римския легион, въвеждайки разделението между лековъоръжените и линейните войски. През всичките по-късни периоди в ирландските войски, за които до нас са достигнали подробности, се различавала kerne — лека, и galloglas — тежка, или линейна пехота. Героичните подвизи на този Фин са възпети в много старинни песни; някои от тях са се запазили и до днес; именно те — възможно е заедно с незначителна част шотландско-гелски традиции — образуват основата на макферсоновския „Осиан" (на ирландски Ойшин — син на Фин), в който Фин е превърнат във Фингал и мястото на действието е пренесено в Шотландия[434]. В устните предания на ирландския народ Фин продължава да живее като Фин Мак-Каул, великан, на когото почти във всеки район на острова се приписва някакъв чуден подвиг.

Християнството проникнало в Ирландия твърде рано, най-малкото на източното крайбрежие на острова. Другояче не може да се обясни обстоятелството, че още дълго преди Патриций толкова много ирландци са играли значителна роля в историята на църквата. Пелагий Еретик се смята обикновено за уелски монах от Бангор; но съществувал също и ирландски стар манастир Бангор, или по-точно Банхор, близо до Карикфъргюс — и че Пелагий е бил именно оттам, се доказва от думите на Иероним, който го нарича „тъп и натежал от употребяваната от скотите чорба"

---

* Feini — фении — в целия „Шенхус Мор" се употребява като наименование на ирландския народ. Feinechus, fenchus — закон на фениите — често с него е обозначен или „Шенхус Мор", или друг, загубен сега сборник от закони. Съвременно feinie, grad feine значи плебс, низшата класа на свободните хора.

(„scotorum pultibus praegravatus")[435]. Това първо споменаване за ирландската овесена чорба (на ирландски lite, на англо-ирландски stirabout), която още тогава, както и по-късно, чак до появяването на картофите, а след това наред с тях, е била основната храна на ирландския народ. Главните ученици на Пелагий, Целестий и Албин, са били също скоти, т. е. ирландци; според разказите на Генадий[436] Целестий написал от манастира три дълги писма до своите родители, откъдето следва, че в IV в. азбучното писмо е било вече известно в Ирландия.

Във всички съчинения от ранното Средновековие ирландците са наречени скоти и тяхната страна — Скотия; ние намираме това обозначение у Клавдиан, Исидор, Беда, у равенския географ, у Ейнхард, и дори още Алфред Велики пише: „Хиберния, която ние наричаме Шотландия" („Igbernia the ve Scotland hatadh")[437]. Сегашна Шотландия тогава е имала чуждото име Каледония, а местното ѝ название било Алба, Албания; названието Скотия, Шотландия, е било дадено на северния край на източния остров едва през XI в. Първото значително преселване на ирландски скоти в Алба станало, изглежда, в средата на III в. Амиан Марцелин е знаел за тяхното съществуване там още в 360 г.[438]. Преселението е било извършвано по най-краткия морски път: от Антрим на полуостров Кинтайр; още Нений споменава изрично, че бритите, които владеели тогава цялата Шотландска низина до Клайд и Форт, са били нападнати от скотите откъм *запад* и от пиктите откъм север[439]. В седмата от древноуелските исторически „Триади"[440] се разказва, че гвидил-фихтите [gwyddyl ffichti] (виж по-долу) доплавали от Ирландия по Норманско море (Môr Llychlin) в Албания и се заселили по крайбрежието на това море. Фактът, че морето между Шотландия и Хебридските острови е наречено Норманско, е между другото доказателство, че тези „Триади" са написани вече след завладяването на Хебридските острови от норманите. Около 500 г. станало ново преселение на голям брой скоти, които постепенно създали свое собствено кралство, независимо както от Ирландия, така и от пиктите, и най-после, в IX в., при Кенет Мак-Алпин покорили пиктите и основали държава, на която около сто и петдесет години по-късно било дадено — за пръв път изглежда от норманите — името Шотландия, Скотия.

Древноуелските източници (Нений, „Триади") отбелязват нахлуването на гвидил-фихтите, или на гелските пикти, в Уелс през V и VI в., като всеки път това се тълкува като нахлуване на ирландските скоти. Gwyddyl е уелската форма от gavidheal — име, с което самите ирландци са се наричали. Откъде е дошло па-

ралелното обозначение „пикти" — предоставяме да изследват други.

През втората четвърт на V в., благодарение дейността на Патриций (на ирландски Патрик — Patraic, тъй като келтите винаги произнасят буквата „с" по древноримски маниер като „к"), християнството — без насилствени разтърсвания — станало господствуваща религия в Ирландия. По това време се оживили също и отдавна вече съществуващите връзки с Британия: оттам започнали да пристигат архитекти и строителни майстори, които научили ирландците, познаващи дотогава само *сухата* каменна зидария, да употребяват при зидането хоросан; прилагането на този метод през периода от VII до XII в. изключително при строежа на църковни сгради е достатъчно доказателство, че този метод е бил въведен във връзка с разпространението на християнството и, по-нататък, че оттогава духовенството — представител на чуждоземната образованост — в процеса на интелектуалното си развитие напълно се обособило от народа. Докато народът не е направил никакъв социален прогрес или той е бил крайно бавен, сред духовенството бързо се развили необикновените за онези времена образованост и култура, които съобразно със стила на века се проявявали най-често в ревностно покръстване на езичниците и в откриването на манастири. Колумба покръстил британските скоти и пиктите, Гал (основателят на Санктгаленския манастир) и Фридолин покръстили алеманите, Килиан — живеещите на Майн франки, Виргилий — населението на Залцбург; и петимата били ирландци; англосаксите били покръстени пак главно от ирландски мисионери. Наред с това в цяла Европа Ирландия се славела като разсадник на учеността и това мнение било толкова затвърдено, че Карл Велики поканил за преподаване в Павиа ирландския монах Албин, когото по-късно сменил там с друг ирландец, Дънгъл. Най-видният от многобройните ирландски учени, изиграли на времето си важна роля, но сега в по-голямата си част забравени, е бил „бащата" или както го нарича Ердман, „Carolus Magnus* на средновековната философия" — *Йоан Скот Еригена*. „Той е бил първият, с когото по онова време започва истинската философия" — казва за него Хегел[441]. От всички западноевропейци от IX в. той е бил единственият, който е знаел гръцки език, и със своя превод на съчиненията, приписвани на Дионисий Ареопагит, възстановил връзката с последната издънка на древната философия, с Александрийската школа на неоплатониците[442]. Неговото учение се отличавало с голяма смелост за онова време; той

* — Карл Велики. *Ред.*

отрича „вечното проклятие“, дори по отношение на дявола, и се приближава непосредствено до пантеизма; ето защо не са липсвали клевети от страна на представителите на съвременната нему ортодоксия. Минали цели две столетия, докато основаната от Еригена наука намери своя продължител в лицето на Анселм Кентерберийски*.

Но преди това развитие на по-високата култура да успее да окаже влияние върху народа, то било прекъснато от разбойническите нападения на норманите. Тези разбойнически нападения, които са главният предмет на търговията със скандинавския и особено с датския патриотизъм, започнали твърде късно и изхождали от твърде малки народи, за да могат да вземат формата на завоевания, колонизация и образуване на държави в големи размери, както е било това при предишните нахлувания на германците. Ползата от набезите на норманите за историческото развитие е била съвсем нищожна в сравнение с огромните и безплодни дори за самите скандинавски страни смутове, предизвикани от тези набези.

Към края на VIII в. Ирландия съвсем не е била населена с единна нация. Върховната кралска власт над целия остров е съществувала само привидно, и то далеч не винаги. Провинциалните крале, чийто брой постоянно се менял, както и границите на техните владения, воювали помежду си, а по-малките местни вождове също така били заети със своите частни разпри. Но общо взето, в тези вътрешни междуособици се спазвал, изглежда, известен регламент, който допускал опустошения само в определени граници, така че страната не страдала много от това. Обаче съдено било да станат промени. В 795 г. — няколко години след първото посещение на този разбойнически народ в Англия — норманите слезли на сушата на остров Ратлин край бреговете на Антрим и превърнали всичко в пепелище; в 798 г. те слезли на сушата при Дъблин и оттогава почти всяка година в аналите се споменават под името „езичници“, „чуждоземци“, „пирати“, като за тях никога не се говори, без да се прибави за „losccadh“ (палежи), извършени на едно или няколко места. Техните колонии на Оркнейските, Шетландските и Хебридските острови (Южните острови, Sudhreyjar

* Подробности за ученето и произведенията на Еригена виж у Ердман „Grundriss der Geschichte der Philosophie“, 2. Aufl., Berlin, 1869, Bd. I, S. 241—247. [„Очерк по история на философията“, 2 изд., Берлин, 1869, т. I, стр. 241—247]. — Еригена, който освен това изобщо не е бил духовник, проявява вече чисто ирландско дръзко остроумие. Когато веднъж седящият срещу него на масата Карл Плешиви, крал на Франция, го попитал колко голяма е разликата между скота (scot) и глупеца (sot), Еригена отговорил: „Колкото ширината на масата“.

на скандинавските саги) са им служили като оперативна база както против Ирландия, така и против Англия и бъдещата Шотландия. В средата на IX в. те владеели Дъблин*, който, както твърди Гиралд, те за пръв път преустроили в истински град; той им приписва и основаването на градовете Уотърфорд и Лимърик. Самото название Уотърфорд е само преиначаване на английски — в дадения случай безсмислено — на древноскандинавското Vedhrafiördhr, което значи или залив за защита от лошо време (Wetterföhrde), или „овнешки залив“ [Widderbucht]. Щом норманите се заселили в Ирландия, тяхна първа потребност, разбира се, станала завладяването на укрепените пристанищни градове; в тези градове дълго време се запазвало скандинавското население, но в XII в. то било вече отдавна асимилирано от ирландците по отношение на езика и обичаите. Взаимните раздори между ирландските вождове улеснили извънредно много норманите в плячкосването на страната и основаването в нея на свои колонии и им дали възможност дори за известно време да завладеят целия остров. До каква степен самите скандинавци са преценявали Ирландия като една от страните, които им доставяли редовна плячка, показва съчинената около 1000 г. „Krâkumâl“ — така наречената предсмъртна песен на Рагнар Лодброк, хвърлен в Змийската кула на краля на Нортумбрия Ела[444]. В тази песен древноезическото варварство сякаш за последен път се проявява във всичката си сила; под предлог да се прославят подвизите на краля Рагнар тук по-скоро се разказва накратко за разбойническите походи на целия този северен народ, както в неговата собствена страна, така и по крайбрежието от Дюнамюнде до Фландрия, в Шотландия (последната тук вече е наречена Скотия и може би за пръв път) и Ирландия. За Ирландия се казва:

„Ний с мечове се бихме, натрупахме убити,
на вълка братът беше от боя кървав весел;
желязо срещна щита; владетелят ирландски
Марстайн ни вълк, ни птици остави да гладуват;
във Ведрафьорд на врани принесоха се жертви.

Ний с мечове се бихме, започнахме отрано,
за трите княза боя бе весел в Линдисейри;
щастливи са малцина — спасените със бягство;

* Твърдението на Снори в „Сага за Харалд“[443], че синовете на Харалд Харфагр, Торгилс и Фроди завладели Дъблин преди всички други нормани, т. е. най-малко 50 години по-късно, отколкото ние сме посочили тук, противоречи на всички съобщения на ирландските източници, безспорно достоверни за онова време. В разказа на Снори явно са смесени Торгилс, син на Харалд Харфагр, със споменатия по-долу Торгилс, или Тургезий.

сокол с вълка се бие и стръвно плътта ръфат;
като поток течеше кръв на брега ирландски."*

Вече през първата половина на IX в. норманският викинг Торгилс — ирландците го наричали Тургезий — успял да подчини цяла Ирландия, но след смъртта му в 844 г. се разпаднала и неговата държава и норманите били изгонени. Нахлуванията и битките продължавали, борбата се водела с променлив успех, докато най-после, в началото на XI в., националният герой на Ирландия Бриан Боруа, който първоначално бил крал само на една част от Мънстър, не успял да се издигне до положението на повелител на цяла Ирландия и да даде на 23 април (великия петък) 1014 г. при Клонтарф (край самия Дъблин) решително сражение на нахлулите в Ирландия концентрирани сили на норманите. В резултат на това господството на пришълците било завинаги сломено.

Норманите, които се заселили в Ирландия и отнели независимостта на Ленстър (кралят на Ленстър Майлморда бил качен на престола в 999 г. с тяхна помощ и оттогава се държал на власт само с тяхната подкрепа), като предвиждали, че предстои решителен бой, изпратили пратеници на Южните и Оркнейските острови, в Дания и Норвегия, за да получат подкрепление, което и пристигнало в голямо количество. В „Сага за Ниял"[446] се разказва как на Оркнейските острови се въоръжил за поход ярл Сигурд Лаудрисън, как заедно с него тръгнали Торстейн Сидухалсън, Хравн Червенокосия и Ерлинг от Страумей, как на Връбница той пристигнал с цялата си войска в Дъблин (Duflin).

---

* Hiuggu ver medh hiörvi, hverr lâ thverr of annan;
gladhr vardh gera brôdhir getu vidh sôknar laeti,
lêt ei örn nê ŷlgi, sâ er Ĵrlandi stŷrdhi,
(môt vardh mâims ok rîtar) Marsteinn konungr fasta;
vardh î Vedhra firdhi valtafn gefit hrafni.

Hiuggu ver medh hiörvi, hâdhum sudhr at morni
leik fyrir Lindiseyri vidh lofdhûnga threnna;
fârr âtti thvî fagna (fêll margr î gyn ûlfi,
haukr sleit hold medh vargi), at hann heill thadhan kaemi;
Ŷra blôdh î oegi aerit fêll um skaeru.

Ведрафьорд — това е, както вече споменахме, Уотърфорд; не ми е известно дали е намерен някъде Линдисейр. Това обаче в никакъв случай не е Ленстър, както го е превеждал Джонстън[445]; окончанието eyri (тясна ивица земя, вдадена в морето, покрита с пясък, на датски — öre) сочи за напълно определена местност. Valtafn — може да означава и „храна на сокола" и в повечето случаи тук така и се превежда; но тъй като гарванът е свещената птица на Один, очевидно е, че тази дума се е употребявала и в едното, и в другото значение.

„Тогава пристигнал и Бродир с цялата си войска. С помощта на магии Бродир започнал да изпитва какъв ще бъде изходът на боя, и отговорът гласял: ако боят бъде в петък, крал Бриан ще загине, но ще спечели победа; а ако боят бъде по-рано, ще загинат всичките му противници; тогава Бродир казал, че не трябва да се бият по-рано от петък."

За самото сражение има две версии: версията на ирландските анали и скандинавската версия от „Сага заНиял". Според последната

„крал Бриан с цялата си войска настъпил срещу крепостта" (Дъблин); „в петък от крепостта излязла войската" (на норманите) „и двете войски се строили в боен ред. Бродир бил на едното крило, а крал Сигтрюг" (според „Инисфаленските анали"[447] крал на дъблинските нормани) — „на другото. За крал Бриан трябва да се каже, че той не искал да се сражава в петък и че около него било образувано укрепление от щитове, а войската му се строила отпред. Улв Хреда бил на онова крило, което се падало срещу Бродир, на другото крило — там, където отсреща се намирал Сигтрюг, — бил Оспак със синовете си, а в центъра се намирал Кертялвад и пред него носели знамето".

Когато започнал боят, Улв Хреда натикал Бродир в една гора, където последният успял да се скрие; ярл Сигурд се сражавал ожесточено с Кертялвад, който си пробил път до знамето, повалил знаменосеца, както и следващия воин, който бил грабнал знамето; тогава всички отказали да носят знамето и ярл Сигурд смъкнал знамето от дръжката и го скрил в гънките на дрехата си. Наскоро след това той бил пронизан с копие и веднага, изглежда, била разгромена и дружината му. В това време Оспак ударил норманите в тил и след жесток бой отблъснал крилото, което командувал Сигтрюг.

„Тук всички отряди търтили да бягат. Торстейн Сидухалсън се спрял, докато всички други бягали, и започнал да завързва каишките на обувките си. Тогава Кертялвад го попитал защо не бяга като другите. Торстейн отговорил: „О, та аз тази вечер все едно няма да бъда в къщи, защото моят дом е в Исландия." И Кертялвад го пуснал да си отиде по живо по здраво."

В това време Бродир забелязал от своето прикритие, че войската на Бриан преследва бягащите и че при укреплението от щитове са останали малко хора. Тогава той изтичал от гората, промъкнал се през укреплението и убил краля (Бриан, който бил на 88 години, не можел вече, разбира се, да участвува в битката и останал в лагера).

„И тогава Бродир започнал да вика високо „Нека се предава от уста на уста, че Бриан падна от ръката на Бродир!"."

Но преследващите врага воини се върнали обратно, обградили Бродир и го пленили жив.

„Улв Хреда разпрал корема му, започнал да го върти около едни дъб и намотавал червата му около стъблото на дървото и Бродир умрял чак когато му били извадени всички черва, а хората на Бродир били избити до един.“

Според „Инисфаленски анали“ норманската войска била разделена на три отряда: първият се състоял от дъблински нормани и дошлите им на помощ 1000 норвежци, които били облечени в дълги ризници; вторият бил образуван от ирландската ленстърска спомагателна войска, предвождана от крал Майлморда; третият се състоял от дошлите от островите и от Скандинавия подкрепления начело с Браудайр, който командувал флотата, с която те били докарани, и ярла на Оркнейските острови Лодар. Бриан построил срещу тях своята войска също в три отряда, но имената на техните началници не съвпадат с имената, които са посочени в „Сага за Ниял“. В самия разказ за сражението няма нищо забележително, по-кратко и по-ясно е съобщението за него в „Анали на четирима магистри“, което ние цитираме тук.

„Една година след Рождество Христово 1013“ (поради постоянна грешка тази дата стои вместо 1014 г.). „Чуждоземци от цяла Западна Европа се събрали против Бриан и Майлшахлайн“ (подвластният на Бриан крал на Мит, обикновено се среща под името Малахи), „и те довели със себе си хиляда воини в ризници. Яростна, ожесточена, гигантска, свирепа битка, равна на която досега не е имало, се разгоряла между тях в Клуайнтарв“ (Волска ливада, сега Клонтарф) „тъкмо във великия петък. В тази битка били убити Бриан, 88-годишен, Мурхад, негов син, 63-годишен, Конайнг, негов племенник, Тойрдалбах, негов внук...“ (следват много имена). „Най-после отрядите“ (на враговете) „били отблъснати от Тулкайн до Athcliath“ (Дъблин) „от Майлшахлайн в резултат на ожесточения бой и благодарение храбрите схватки с чуждоземците и ленстърците; и тук паднал Майлморда, крал на Ленстър, син на Мурхад, син на Фин,... и освен това имало още несметен брой убити сред ленстърците. Били убити също Дубгал, син на Амланиб“ (обикновено се споменава под името Анлаф или Олаф) „и Гилакиарайн, син на Глуниайрн — двама военачалници с низш ранг (tanaisi) на чуждоземците, Зихфрит, син на Лодер, ярл на Оркнейските острови (iarla insi h Oirc), Бродар, предводител на датчаните — същият, който убил Бриан. Хилядата воини в ризници били избити и били умъртвени там най-малкото 3 000 чуждоземци“.

„Сага за Ниял“ е била записана в Исландия приблизително сто години след битката; ирландските анали имат за основа най-малкото отчасти разкази на съвременници. И двата тези източника са напълно независими един от друг, и двата не само съвпадат помежду си в главните точки, но и се допълват взаимно. Кои са били Бродир и Сигтрюг, научаваме едва от ирландските анали. Сигурд Лаудрисън фигурира тук под името Зихфрит, син на Лодер, защото Зихфрит е правилната англосаксонска форма на древноскандинавското име Сигурд, а скандинавските имена се срещат

в Ирландия — както върху монетите, така и в аналите — в по-голямата си част не в древноскандинавска, а в англосаксонска форма. Имената на васалните военачалници на Бриан в „Сага за Ниял" са преиначени по скандинавски; едно от тези имена, Улв Хреда, е дори напълно древноскандинавско, но би било рисковано да се прави оттук изводът — както постъпват някои, — че и Бриан е имал в своята войска нормани. Оспак, както и Кертялвад, изглежда, са келтски имена; възможно е последното от тях да е изопачена форма на името Тойрдалбах, което се среща в „Анали на четирима магистри". По отношение на датата — едни споменават първия петък след Връбница, други — великия петък — източниците напълно си съвпадат, както и по отношение на мястото на битката; макар и в „Сага за Ниял" да се споменава Кантарабург (с други думи, Кентърбъри)[448], обаче там направо се посочва, че битката е станала при самите врата на Дъблин. Ходът на битката е описан най-точно у „Четиримата магистри": норманите от Клонтарфската равнина, където те атакували войската на Бриан, били отблъснати към Дъблин през малката рекичка Толка, която тече около самия град откъм северната му страна. За факта, че Бродир убил крал Бриан, знаят и двата източника, но по-подробни сведения се дават само в скандинавския източник.

Като вземем под внимание варварството на онази епоха, трябва да кажем, че нашите сведения за тази битка са доста подробни и достоверни; малко сражения ще се намерят в XI в., за които да имаме такива определени и съвпадащи сведения и на двете неприятелски страни. Това не е попречило на г-н професор Голдуин Смит да представи тази битка не иначе, а като „призрачен (shadowy) конфликт" (в споменатото съчинение, стр. 48). Наистина, в главата на г-н професора най-осезаемите факти твърде често придобиват „призрачен" характер.

След клонтарфското поражение разбойническите нападения на норманите стават по-редки и по-малко опасни; дъблинските нормани скоро попаднали под властта на съседните ирландски вождове и през второто или третото поколение се слели с коренните жители. Като единствена компенсация за всички извършени от тях опустошения скандинавците оставили на ирландците три-четири града и наченките на градско население, което се занимавало с търговия.

Колкото повече навлизаме в древната история, толкова повече се заличават отличителните белези между народите от един

и същ произход. Това се обяснява, от една страна, с характера на самите източници, които, когато човек има работа с дълбоката древност, стават все по-оскъдни и се ограничават само с най-същественото, но, от друга страна, това е обусловено и от развитието на самите народи. Отделните разклонения на едно племе са били толкова по-близко едно до друго и са имали толкова по-голямо сходство, колкото по-малко те са били отдалечени от първоначалния си корен. С пълно право Якоб Грим винаги е смятал като еднакво ценни източници за изучаване на германския национален характер, германските обичаи и правните отношения всички сведения, като се започне от римските историци, които са описали похода на кимврите[449], и се свърши с Адам Бременски и Саксон Граматик, всички литературни паметници от „Беовулф" и „Песен за Хилдебранд" до „Еда"[450] и древните саги, всички сборници от закони от Leges barbarorum[451] до стародатските и старошведските закони и записите на германското обичайно право. Една или друга специфична особеност може да има само местно значение, но характерното, което тя отразява, е еднакво присъщо на цялото племе и колкото по-древни са източниците, толкова повече изчезват тези местни различия.

Ако жителите на Скандинавия и Германия през VII и VIII в. по-малко са се отличавали помежду си, отколкото днес, то също така между ирландските келти и галските келти първоначално е трябвало да има по-голямо сходство, отколкото между съвременните ирландци и французи. Ето защо ние не трябва да се учудваме, че в описанието на галите от Цезар се срещат множество такива черти, които Гиралд дванадесет века по-късно отново приписва на ирландците и които ние и досега намираме в националния характер на ирландците, въпреки всичката примес на германска кръв. . .[452]

Ф. ЕНГЕЛС

ИЗ ФРАГМЕНТИТЕ КЪМ „ИСТОРИЯ НА ИРЛАНДИЯ“

Англичаните са успели да примирят със своето господство народи, които са принадлежали към най-различни раси. Жителите на Уелс, които така строго се придържат към своята националност и своя език, напълно са се сраснали с британското кралство. Шотландските келти, въпреки метежния си дух, до 1745 г.[453], макар че оттогава те са били подложени на пълно изтребване отначало от правителството, а след това от собствената им аристокрация — и не мислят за въстание. Французите от Нормандските острови дори и през периода на Великата френска революция яростно са се сражавали против Франция. И дори продадените от Дания на Англия хелголандски фризи[454] са доволни от своята участ и би трябвало да мине много време преди лаврите на Садова и завоеванията на Северногерманския съюз да изтръгнат от гърдите им мъчителния вик за обединяване с „великото отечество“. Само с ирландците англичаните не са могли да се справят. Виновна за това е огромната гъвкавост на ирландската раса. След най-свирепото потискане, след всеки опит за изтребване ирландците след кратко време отново се надигали с още по-голяма сила, откогато и да било преди, те сякаш са черпели главната си сила от чуждоземния гарнизон, който слагали на шията им, за да ги потиска. Във второто, а често и в първото поколение, чуждоземците са се превръщали в по-големи ирландци от самите ирландци (Hiberniores ipsis Hibernis), а последните, колкото повече усвоявали английски език и забравяли собствения си език, толкова повече ставали ирландци.

Буржоазията превръща всичко в стока, а следователно също и историята. На самия ѝ характер, на условията на нейното съществуване е присъщо да фалшифицира всяка стока: тя е фалшифицирала и историята. Защото най-добре се заплаща онова историческо съчинение, в което фалшифицирането на историята отговаря най-много на интересите на буржоазията. Доказателство за това е Маколей, който затова именно е и непостижим идеал за по-малко ловкия Голдуин Смит.

Убийствата вследствие на аграрните вълнения в Ирландия не могат да бъдат прекратени, *понеже и докато* те са единственото действено средство против изтребването на народа от лендлордовете. Те *помагат* и затова те продължават и ще продължават въпреки всички репресивни закони. В количествено отношение те варират, както и всички социални явления, и при известни обстоятелства могат да вземат дори характер на епидемия, когато се предизвикват дори от твърде незначителни поводи. Епидемията може да бъде преодоляна, но не и самата болест.

Написано от Ф. Енгелс през май — първата половина на юли 1870 г.

За пръв път публикувано на руски език в „Архив Маркса и Энгельса", т. X, 1948 г.

Печата се по ръкописа

Превод от немски

Ф. ЕНГЕЛС

БЕЛЕЖКА ЗА ПРЕДГОВОРА КЪМ СБОРНИКА ОТ ИРЛАНДСКИ ПЕСНИ[455]

Някои от ирландските народни мелодии имат древен произход, други са възникнали през последните 300—400 години, а някои от тях едва през миналия век; особено много мелодии са били създадени тогава от един от последните ирландски барди Каролан. Такива барди или арфисти — поети, композитори и певци едновременно — преди е имало много, всеки ирландски вожд имал в замъка си собствен бард. Много барди са бродили и по страната като странствуващи певци, преследвани от англичаните, които, не без основание, виждали в тях главните носители на националната, антианглийска традиция. Тези барди запазвали в живата памет на народа старите песни за победите на Фин Мак-Куал (когото Макферсън в своя „Осиан"[456], почиващ изцяло на тези ирландски песни, откраднал от ирландците и превърнал в шотландец под името Фингал), за великолепието на древния кралски дворец Тара, за геройските подвизи на крал Бриан Боруа, покъсните песни за битките на ирландските вождове със Sassenach (англичаните); в песните си те прославяли и подвизите на съвременните на тях ирландски водачи, които се борели за независимост. Обаче когато в седемнадесетия век Елизабета, Джейкъб I, Оливер Кромуел и Вилхелм Холандски поробили напълно ирландския народ, ограбили го, като му отнели земята и я дали на английските завоеватели, поставили го извън закона и го превърнали в нация от парии, странствуващите певци били също така гонени, както католическите свещеници, и към началото на сегашния век те постепенно измрели. Техните имена са забравени, от стиховете им са се запазили само откъси; най-хубавото наследство,

което те са оставили на своя поробен, но не победен народ, това са техните мелодии.

Стихотворенията на ирландски език са написани в четиристишни строфи; ето защо този четиристишен размер, макар често и малко завоалиран, лежи винаги в основата на повечето, особено старинните, мелодии; към четиристишието често се прибавя рефрен, или музикално заключение на арфа. Дори и сега, когато ирландски език в по-голямата част от Ирландия разбират вече само старците или изобщо никой не го разбира, много от тези старинни мелодии са известни само по своите ирландски имена или начални думи. Обаче по-голямата, по-късната част от мелодиите имат вече английски имена или английски текст.

Дълбоката печал, която изпълва повечето от тези мелодии, и досега е израз на националното настроение. Пък и можело ли е да бъде иначе у един народ, господарите на който измислят все нови, все по-съвременни начини за потискане? Най-новият начин, за пръв път приложен преди четиридесет години и доведен през последните 20 години до крайност, е масовото изгонване на ирландците от родните им места, а в Ирландия това е равносилно на изгонване от страната. От 1841 г. нейното население се е намалило с два милиона и половина и над три милиона ирландци са емигрирали. И всичко това се върши в полза и по настояване на едрите земевладелци от английски произход. Ако така продължава още тридесет години, ирландци може би ще могат да се намерят само в Америка.

Написано от Ф. Енгелс около 5 юли 1870 г.

Печата се по ръкописа

Превод от немски

ПРИЛОЖЕНИЯ

ОБРЪЩЕНИЕ НА ЦЕНТРАЛНИЯ СЪВЕТ КЪМ РАБОТНИЧЕСКИТЕ ДРУЖЕСТВА[457]

Международно работническо дружество
Централен съвет
18, Грийк-стрийт, Лондон, Уест

Поканваме професионалните дружества, дружествата за взаимопомощ и другите дружества на работниците да се присъединяват колективно; единствени условия за приемане са да се признаят принципите на дружеството и да се плати стойността на заявлението за присъединяване; стойността на заявлението (лакирано и залепено на плат с пластинки) е 5 шилинга. Присъединяващите се дружества *не са задължени* да плащат каквито и да било вноски; предоставя им се сами да решат по своя преценка и в зависимост от средствата си дали ще плащат вноски или ще предпочетат да *оказват подкрепа на дружеството* от време на време, когато сметнат, че *дейността* му *заслужава това*.

Централният съвет с готовност ще изпрати на всяко дружество, което пожелае това, манифеста и устава, в които напълно са изложени принципите и целите на дружеството, а в пределите на Лондон с готовност ще изпрати делегации, които да дадат всякаква по-нататъшна информация, която може да се окаже нужна. Присъединяващите се дружества получават правото да изпратят представител в Централния съвет. За индивидуалните членове е установена годишна вноска в размер от 1 шилинг, плюс 1 пени за членски билет; билетите, както и цялата информация, отнасяща се до дружеството, могат да се получат от почетния секретар или на заседанията на Централния съвет, които стават всеки вторник от 8 до 10 часа вечерта на Грийк-Стрийт, 18.

Е. Дюпон — секретар-кореспондент за Франция
К. Маркс — „ „ „ Германия

Е. Холторп — „ „ „ Полша
Х. Юнг — „ „ „ Швейцария
Л. Луис — „ „ „ Америка
Дж. Оджър — председател на Централния съвет
Дж. У. Уилър — почетен касиер
У. Р. Кримър — почетен генерален секретар

ОБРАЗЕЦ НА ЗАЯВЛЕНИЕТО ЗА ДРУЖЕСТВАТА, КОИТО ЖЕЛАЯТ ДА СЕ ПРИСЪЕДИНЯТ КЪМ МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО

Ние, членовете на. . . . . , събрани в. . . . . . . : , заявяваме, че сме напълно съгласни с принципите и целите на Международното работническо дружество и се задължаваме да ги разпространяваме и осъществяваме; в потвърждение на искреността на нашите намерения молим с настоящото Централния съвет да ни приеме в братския съюз като присъединила се секция на дружеството.

Подписали по поръчение на членовете на брой..............................

Секретар

Председател ....

186.

Съставено през юни 1865 г.

Напечатано като позив в Лондон през лятото на 1865 г.

Печата се по текста на позива

Превод от английски

ДОКЛАД НА ПОСТОЯННИЯ КОМИТЕТ ЗА КОНГРЕСА И КОНФЕРЕНЦИЯТА, ПОПРАВЕН И ПРИЕТ ОТ ЦЕНТРАЛНИЯ СЪВЕТ НА ПЛЕНАРНОТО ЗАСЕДАНИЕ ОТ 25 ЮЛИ 1865 Г.[458]

Като взе под внимание настоятелните молби на нашите френски и швейцарски кореспонденти, които призовават Централния съвет да пристъпи към изпълнение на поетото при основаването на дружеството задължение — да свика тази година в Брюксел конгрес, за да бъдат обсъдени въпроси, които представляват общ интерес за пролетариите в Европа, комитетът, след като разгледа този въпрос всестранно, ви представя сега за приемане следните предложения:

1. Поради това, че сега е невъзможно да се свика конгрес в Брюксел или в Лондон, предлагаме вместо конгрес да се свика в Лондон конференция, като бъде насрочена за понеделник, 25 септември.

2. В континенталните и британските вестници, които се отнасят съчувствено към нашето дело, да бъде публикувана следната декларация:

„Централният съвет на Международното работническо дружество съобщава, че е взел решение да отложи свикването на общ конгрес на работниците в Брюксел или на което и да било друго място по следните три причини:

първо, защото се е убедил, че е целесъобразно да се свика предварителна конференция с малък брой делегати от главните секции на дружеството на континента, за да се обсъди програмата, която трябва да бъде предложена на предстоящия конгрес;

второ, защото енергията и вниманието на работническата класа в Англия бяха до такава степен погълнати от движението за избирателна реформа, от изборите за парламент и промишлената

изложба, а във Франция — от стачките, че развитието на дружеството не можа да се осъществи напълно;

трето, защото тази година белгийският парламент прие такъв закон за чужденците, който осуети намерението на дружеството да свика в столицата на Белгия конгрес и изключи каквито и да било възможности да свика там конференция."

3. Съставът на конференцията трябва да бъде следният: от всеки централен управителен съвет се поканват по 2 делегати и освен това 2 делегати от Лион. Пътните разноски на делегатите се поемат от секциите, които те представляват, а разходите в Лондон ще плати Централният съвет.

4. Що се отнася до намирането на средства, за да се покрият тези разходи, в Комитета е получено великодушното предложение на гражданина Юнг, който е готов да предостави храна и квартира на делегатите от Швейцария. За покриване на останалите разходи Комитетът препоръчва:

първо, членовете на Централния съвет да платят членските си вноски за идущата година през септември, преди откриването на конференцията;

второ, да се възложи на генералния секретар да се обърне към секретарите на дружествата, присъединили се вече към дружеството, с призив да засилят разпространението на билети за индивидуално членство, за да се покрият разходите по конференцията;

трето, да се предложи на членовете на Централния съвет да получат известно количество членски билети за пласиране, като платят на съвета стойността им в налични пари с оглед да си получат тази сума при продаването на билетите.

5. Комитетът предлага на Централния съвет да приеме и постави на обсъждане от конференцията следната програма.

Програмата се поправя и приема от Централния съвет в следния вид:

1) Въпроси, отнасящи се до конгреса.

2) Въпроси, отнасящи се до организацията на дружеството.

3) Обединяване на действията с помощта на дружеството в борбата между капитала и труда в отделните страни.

4) Професионални съюзи — тяхното минало, настояще и бъдеще.

5) Кооперативен труд.

6) Преки и косвени данъци.

7) Намаляване на работния ден.

8) Женски и детски труд.

9) Московската заплаха за Европа и възстановяването на независима и единна Полша.

10) Постоянни армии; тяхното влияние върху интересите на произвеждащите класи.

6. Предварителните заседания на делегатите на конференцията ще се провеждат съвместно с Комитета, а решаващите — с Централния съвет.

7. На 28 септември ще се състои вечер за ознаменуване на следните три събития: първо, годишнината от основаването на дружеството; второ, пристигането на делегатите от континента; трето, победата на федерализма и на свободния труд в Америка.

В програмата на вечерта — другарски чай, поздравления, разговори и танци.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

ИЗ ПИСМОТО НА ЖЕНИ МАРКС ДО Й. Ф. БЕКЕР ОТ 29 ЯНУАРИ 1866 Г.[459]

Привеждаме следните редове от едно лондонско писмо от 29 януари:

„По отношение на религията в спарена Англия днес се развива едно твърде важно движение. Видни учени начело с Хъксли (школата на Дарвин) — Чарлз Лайел, Боуринг, Карпентер и др., четат в Сент-Мартинс-хол високо просветени, наистина смели, изпълнени със свободомислие лекции за народа и при това в неделните вечери, тъкмо в часа, когато обикновено божите овчици извършват поклонение на пасището господне. Залата се претъпква и ентусиазмът на народа е толкова голям, че първата неделна вечер, когато присъствувах там с членовете на семейството си, над 2 000 души не можаха дори да влязат в претъпканото задушно помещение. Три пъти поповете допуснаха да се извърши нещо толкова ужасно. Обаче вчера вечерта на събранието беше съобщено, че повече не трябва да има никакви лекции, докато не завърши съдебният процес, заведен от духовните бащи срещу Sunday evenings for the people (неделните лекции за народа). Събранието решително изрази възмущението си и веднага бяха събрани над 100 фунта стерлинги за воденето на процеса. Колко глупаво е от страна на поповете да се месят в тази работа! За голяма досада на тази банда от набожни лицемери вечерите завършваха отгоре на това и с музика. Изпълняваха се хорове на Хендел, Моцарт, Бетовен, Менделсон и Гуно и това пеене се възприемаше с ентусиазъм от англичаните, на които досега се разрешаваше в неделя да си дерат гърлата само с „Jesus, Jesus mecek and mild" (Исусе, Исусе, кротък и милосърден) или да отиват в Ginpalast (кръчма)".

Тези събития могат, изглежда, да дадат тласък на многобройните дружества на свободомислещите в Англия[460], които досега са заемали по-сдържана позиция, да излязат пред народа с цел да приложат практически своите изследвания.

Знамение на времето е и фактът, че делото на фенианците[461] срещна дълбоко съчувствие сред английската работническа класа както поради това, че те се обявяват против поповете, така и поради това, че са републиканци*.

Написано от Жени Маркс на 29 януари 1866 г.

Напечатано в списание „Der Vorbote", кн. 2, февруари 1866 г.

Печата се по текста на списанието, сверен с ръкописа

Превод от немски

* Последните два абзаца са прибавени от редакцията на списание „Vorbote". *Ред.*

ПИСМО ДО ВЕСТНИК „ECHO DE VERVIERS“[462]

ДО Г-Н РЕДАКТОРА НА ВЕСТНИК ECHO DE VERVIERS

18, Бувъри-стрийт, Флит-стрийт, Лондон

Господине!

Осланяйки се на Вашето чувство за справедливост и на Вашия стремеж „да разпространявате истината и просветата сред работническата класа“, молим Ви да публикувате приложеното писмо, копие от което е изпратено на гражданина В*.

Предан Вам *Юнг.*

Господин В.,

В бр. 293 на „Echo de Verviers“ от 16 декември 1865 г. е поместена статия, поставяща си за цел уж да разясни на трудещите се принципите, от които се ръководят членовете на Централния съвет на *Международното работническо дружество;* гражданинът Льо Любе, който представи тази статия на съвета (както му беше поръчано), призна, че тя, макар и да е публикувана анонимно, принадлежи на Вашето перо.

След като обсъди статията, на заседанието си от 9 януари 1866 г. Централният съвет прие следната резолюция:

„Да се поиска от гражданина В. да обоснове приведените от него факти; в случай, че откаже или че не може да докаже тези факти, да бъде изключен от *Международното работническо дружество.*“

Предвид на това, че Вашата статия абсолютно не отговаря на истината, Централният съвет сметна за свой дълг да възстанови истинските факти; съзнавайки своята мисия и поверените му пъл-

* — Везиние. *Ред.*

номощия, Централният съвет не възнамерява да се бори с клевета срещу клеветата, да отправя лъжливи обвинения срещу лъжливите обвинения и да се унижава до лични нападки, той ще остави на обвиняемите сами да се погрижат за своето оправдание, няма да се спре пред нищо и въпреки фалшивите приятели няма да остави върху себе си нито сянка от подозрение.

Особено внимание заслужават следните пасажи:

I

„Скоро всички френски и италиански членове си подадоха оставката, мотивирайки излизането си с участието на господата Толен и Фрибург в работата на комитета и с техните интриги" („Echo de Verviers", бр. 293).

От 9-те френски членове на Централния съвет излязоха само двама — господата Денуал и Льо Любе, при което последният много скоро отново се върна; що се отнася до италианците, един от тях (гражданинът Волф) мотивира излизането си не с „участието на господата Толен и Фрибур в работата на комитета и с техните интриги", а с предложената от Подкомитета резолюция на Централния съвет относно гражданина Льофор*, за която той самият беше гласувал няколко часа преди това като член на Подкомитета.

II

„Комитетът продължаваше да работи и работи без тях и досега" („Echo de Verviers", бр. 293).

Един от двамата излезли френски членове, гражданинът Льо Любе, бивш секретар за Франция, наскоро се върна като делегат от секцията в Детфорд; следователно „комитетът е работил без него" кратко време.

III

„Той (комитетът) публикува манифеста и временния устав; първият принадлежи на перото на виден публицист от латинската раса и т. н." („Echo de Verviers", бр. 293).

Манифестът и уставът бяха публикувани преди излизането на италианските и двамата френски членове; манифестът принадлежи

* Виж настоящия том, стр. 83—85. *Ред.*

на перото не на виден публицист от латинската раса, а на писател от германската раса*; манифестът беше приет единодушно от всички членове на Централния съвет, включително и от французите и италианците, преди още публицистът от латинската раса да се бе запознал с него; последният не само не е автор на манифеста, но ако беше запознат с този документ, той щеше да вдигне против него италианските членове, заради неговата антибуржоазна тенденция; но той закъсня и можа само да попречи на италианските членове да преведат манифеста на италиански език. Вие очевидно никога не сте чели този манифест, а публицистът от латинската раса няма да Ви благодари, че сте му приписали авторството на това произведение.

IV

„Стремял ли се е той (комитетът) да постигне онази цел, която си е поставил — пълното освобождение на трудещите се?

Не! Вместо това той загуби една година ценно време, за да свика конференция и да изработи програмата на конгреса, който трябваше да бъде свикан в Женева и т. н." („Echo de Verviers", бр. 293).

Централният съвет започна работата си едва към 1865 г.; значи — 9 месеца преди конференцията; той употреби тези 9 месеци „ценно време", за да установи международни връзки и разшири връзките си в Англия. Всяка седмица, в разстояние на няколко месеца, делегации, състоящи се от членове на съвета, посещаваха различни работнически дружества, за да им предложат да се присъединят към дружеството. Резултатът от тази работа е следният. По време на свикването на конференцията *Международното работническо дружество* имаше в Англия 14 000 члена; между другите организации към дружеството се присъединиха и такива големи организации като дружествата на обущарите и зидарите; най-влиятелните и видни дейци на тези огромни работнически организации (трейдюнионите) бяха членове на Централния съвет; беше основан вестник, самото име на който („Workman's Advocate") показва неговите задачи, вестник, който винаги и навсякъде защищава интересите на работническата класа.

Беше основано дружество за борба за всеобщо избирателно право в Англия (Лига за реформа) — дружество, което има много хиляди членове; секретарят и повечето от членовете на неговия изпълнителен комитет бяха избрани из нашата среда.

---

* Имат се предвид Дж. Мадзини и К. Маркс. *Ред.*

Във Франция — няколко хиляди привърженици.

В Париж — силен, деен и безупречен управителен съвет начело на една организация, наброяваща над 2 000 члена; отделения в Лион, Руан, Нант, Кан, Ньофшато, Пон-л'Евек, Пантен; Сен-Дени, Лизиьо, Пюто, Белвил и т. н. и т. н. и т. н.

В Швейцария: в Женева — ръководство, съставено от най-добрите хора начело на организация, наброяваща 500 члена; отделения в Лозана, Веве, Монтрьо и Нюшателския кантон.

В Белгия движението започна при най-добри предзнаменования; Централният комитет имаше основание да смята, че Белгия скоро ще бъде последвана от Испания.

V

„Не, той (комитетът) дори не покани на своята конференция през септември 1865 г. нито един делегат нито от Германия, в която има толкова работнически дружества, нито от многобройните английски дружества, нито от толкова добре организираните италиански дружества, нито от онези дружества, които съществуват във Франция, защото Толен, Фрибур и К° не са делегати на каквото и да било дружество на френските работници, а сами се делегираха, без да представят никакви доказателства, че имат пълномощия. Те не само не бяха делегати на френските работнически дружества, но тяхното присъствие на Лондонската конференция беше единствената причина, която попречи на тези дружества да изпратят свои делегати. Бихме могли да назовем няколко такива дружества, които на това основание отказаха да вземат участие в конференцията и т. н. и т. н. („Echo de Verviers", бр. 293).

Съгласно установения принцип само секциите на Международното работническо дружество и дружествата, присъединили се към него, можеха да бъдат представени на конференцията; а състоянието на нашите финанси ни принуди да ограничим броя на нашите делегати до минимум.

От Германия, в „която има толкова работнически дружества", биха могли да бъдат представени само потребителните дружества, организирани от Шулце-Делич, и ласалианските дружества, Всеобщият германски работнически съюз. Първите, без знанието на техните членове, са само оръдие на пруската либерална буржоазия, един от матадорите на която е Шулце-Делич; що се отнася до ласалианските дружества, те се намираха и досега се намират в състояние на пълно разложение; част от тях са се споразумели с Бисмарк, а друга част, тогава още нереорганизирана, признаваше ръководството на И. Ф. Бекер, който на конференцията беше швейцарски делегат. По време на заседанията на конференцията той получи мандат от работниците от золингенските заводи и пак той беше представител на германското дружество в Женева (Просвет-

ното дружество на германските работници), докато германското дружество в Лондон (Просветното дружество на германските работници) беше представено със свои делегати — членове на Централния съвет[463].

Освен тези пречки, които работниците срещат при основаването на дружества в Германия, законодателството отгоре на това им забранява да влизат в чужди дружества; въпреки това няколко секции на дружеството бяха основани в Северна и Южна Германия.

Като се вземат под внимание всички тези трудности, трябва ли да се учудваме, че Германия не беше толкова добре представена, както можеше да желае това Централният съвет?

Английските дружества бяха добре представени от английските членове на Централния съвет. Председателят Оджър е секретар на Съвета на трейдюнионите (висшия съвет на всички трейдюниони в Англия); генералният секретар Кримър е член на изпълнителния комитет на строителните дърводелци, а секретарят на Лигата за реформа Хауел е едновременно член на изпълнителния комитет на зидарите; и той, и секретарят на дружеството на зидарите Коулсън са делегати на това дружество в Централния съвет; членът на управителния съвет на едно от дружествата за взаимно застраховане за живот Уилър е също и член на Централния съвет.

Обущарите (5 000 членове) бяха представени от Оджър, Морган и Коуп, докато Шоу представляваше бояджиите и т. н. и т. н.

Гражданинът Волф, който присъствуваше на конгреса на италианските работници в Неапол през 1865 г., и другите италиански членове на съвета, макар че вземаха много активно участие в работата на Централния съвет, не успяха да присъединят дори и един член в Италия; Централният съвет съжалява много, че италианските членове, дори преди своето излизане, не са се ползували с достатъчно доверие сред „толкова добре организираните италиански дружества", за да склонят макар едно от тях да се присъедини към международното дружество.

„...нито от онези дружества, които съществуват във Франция, защото Толен, Фрибур и К° не са делегати на каквото и да било дружество на френските работници, а сами се делегираха."

Членовете на лионската секция изказаха съжалението си във връзка с това, че липсата на средства им е попречила да изпратят делегати, но също, както това направиха членовете на секцията в Кан и Ньофшато, изпратиха обръщение и по такъв начин взеха участие в дейността на Централния съвет.

Толен, Фрибур, Лимузен и Варлен бяха избрани от парижката секция чрез общо гласуване; тази секция се състои от работници от всички специалности и от няколкостотин членове на асоциацията „Кредит за труда". Ръководителят на тази асоциация Белюз също е член на секцията; всички те взеха или можеха да вземат участие в избора на делегатите. Лимузен, един от четиримата парижки делегати, е секретар на ръководството на вестник „Association" — международен орган на кооперативните дружества.

Г-н Клариол беше изпратен делегат от дружеството на парижките печатарски работници. По покана на Централния съвет на конференцията пристигнаха от Париж господата Шили, Дюменил-Марини и др. и взеха в нея много активно участие.

На кои други дружества, за които Вие говорите, присъствието на Толен, Фрибур и К° е попречило да изпратят делегати на конференцията? Дали нямате предвид „Дружеството 10 декември"[464], единственото дружество, разрешено във Франция при сегашния режим?

Отчетът за конференцията беше публикуван във всички либерални парижки вестници, без да предизвика нито едно оплакване, нито едно възражение от страна на членовете на Международното дружество или на френските кооперативни дружества; мандатите, получени от делегатите, бяха проверени и утвърдени от Подкомитета на Централния съвет.

В самото начало на конференцията парижките делегати представиха подробен и точен отчет за дейността на своя управителен съвет, за състоянието на финансите, за потвърждение на което предадоха книгите си и цялата си преписка на разположение на Централния съвет; Централният съвет може само да поздрави успешните мероприятия, които Парижкият управителен съвет е използвал за основаване и пропагандиране на Международното дружество във Франция.

VI

„Белгия изпрати твърде достоен делегат, гражданина Дьо Пап, но той беше единственият представител на страна, в която има много дружества" („Echo de Verviers", бр. 293).

Твърде печално е, че Белгия изпрати само един делегат и че този делегат именно представляваше най-малък брой избиратели. Но все пак Белгия беше представена достойно в лицето на Цезар Дьо Пап.

VII

„От Швейцария, или по-точно от Женева, пристигнаха двама делегати, и двамата не швейцарци, именно: френски и баденски емигранти, които пристигнаха на конференцията заедно с двамата споменати по-горе уж френски делегати; общо — 5 или 6 души от същата пасмина и само един истински и сериозен делегат — белгиецът" („Echo de Verviers", бр. 293).

Швейцарските делегати бяха избрани с общо гласуване на всички членове на различните секции на Международното дружество в Швейцария, на Грютли-съюза[465], в който членуват само швейцарци, и на германското дружество.

Просветното дружество на германските работници също участвуваше в изборите в лицето на своите представители в организациите на Международното дружество в Швейцария. С избирането на своите делегати членовете на дружеството в Швейцария си извоюваха почетно място в историята на Международното дружество.

Швейцарските делегати пристигнаха на конференцията не с „двама уж френски делегати", а с четирима парижки делегати.

Един от делегатите на конференцията, гражданинът Бекер, е натурализиран в Швейцария преди повече от 20 години; званието гражданин на град Биен му беше дадено в благодарност за услугите, които той оказа на международната демокрация; той, работник, се отличи като агитатор, войн, организатор и писател; своите толкова разностранни таланти той винаги е отдавал на делото на трудещите се; смешно е да се гледа как такива исполини се нападат от пигмей; ясно е, че техните заслуги могат да се обсъждат само от хора, известни със своята честност и безкористност.

VIII

„Питаме може ли този резултат да бъде наречен задоволителен?" („Echo de Verviers", бр. 293).

Централният съвет се състои почти изключително от работници, свикнали с чука и пилата, и само с цената на лични жертви те могат да ги заменят с перото; ако прибягват до перото, то е винаги, за да защитят или пропагандират някакво благородно дело, а съвсем не за да продадат услугите си на бонапартизма. И ако постигнатият резултат не е толкова задоволителен, както изобщо биха искали работниците, ние сме убедени, че те ще вземат под внимание вечерите, проведени след работа след продължителен и уморителен трудов ден, и вълненията, които трябваше да преживеят техните братя, преди да доведат работата до сегашното положение.

IX

„Поддавайки се иа пагубно влияние, комитетът включи в програмата иа Жеиевския конгрес въпроси, чужди на целите на дружеството като например въпроса за необходимостта да бъде унищожено руското влияние в Европа" („Echo de Verviers", бр. 294).

Какво е това пагубно влияние, на което се бил поддал Централният съвет, когато включил в програмата си въпроса за необходимостта да бъде унищожено московското (а не руското, което е съвсем друго) влияние в Европа? Необходимостта „да бъде унищожено московското влияние в Европа" по принцип е призната в нашия манифест, който безусловно не беше издаден под каквото и да било пагубно влияние.

Какви още въпроси са били включени в програмата под това пагубно влияние?

X

„Тази огромиа грешка имаше съдбоиосии последици: тълпи от поляци искаха да бъдат приети в Комитета, и скоро те ще имат огромно мнозииство в иего" („Echo de Verviers", бр. 294).

Тълпите поляци съвсем не искаха да бъдат приети в Централния съвет, и те в него съвсем не са огромно мнозинство, а по-малко от една двадесета част.

Как да се води разумен разговор с автор, който заявява, че „комитетът изработи и постави на гласуване програма, която се състои от дванадесет въпроси, обхващащи почти всички най-общи проблеми на политическата икономия, но не постави нито един научен въпрос", а няколко реда по-долу, дори без да си поема дъх, признава „научното значение" на същите тези въпроси?

Централният съвет не проявява никаква нетърпимост и винаги се е стараел да използва просветеното мнение на всички искрени приятели на делото на трудещите се; той се е стремил с всички достъпни на него средства да пропагандира своите велики принципи и да обединява работниците от всички страни. За тази цел в Швейцария бяха основани три вестника „Journal de L'Association Internationale des Travailleurs" и „La Voix de L'Avenir" на френски език; „Предвестник" („Vorbote") на немски език; в Англия — „The Workman's Advocate"[466], единственият английски вестник, който, изхождайки от правото на нациите на самоопределение, признава, че ирландците имат право да смъкнат английското иго.

Централният съвет не може да бъде съдия на собствените си действия. Женевският конгрес ще реши дали съветът е достоен за

доверието, което му е било оказано, и не е ли изменил той лекомислено на великата мисия, която му е възложена.

Оставам, уважаеми господине, Ваш покорен слуга

Г. Юнг

От името на Централния съвет на
Международното работническо дружество

15 февруари 1866 г.

Напечатано във вестник „L'Echo de Verviers", бр. 43 от 20 февруари 1866 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от френски

ЗАПИС НА РЕЧТА НА К. МАРКС ПО ВЪПРОСА ЗА ОТНОШЕНИЕТО НА МАДЗИНИ КЪМ МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО[467]

ИЗ ПРОТОКОЛА НА ЗАСЕДАНИЕТО НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ОТ 13 МАРТ 1866 Г.

В речта си гражданинът Маркс засегна начина на процедиране на последното заседание. Той каза, че твърдението на майор Волф, че нашият устав бил написан от Мадзини, не отговаря на истината. Самият Маркс е написал устава, след като в комисията били обсъдени няколко проекти, между другите и проектът на Волф[468]. Проектите коренно се различавали помежду си по два пункта. Маркс говорел за потискането на труда от капитала. Волф се изказвал за централизация, но под работнически асоциации разбирал само дружества за взаимопомощ. Написаният от Мадзини устав бил отпечатан по времето на конгреса в Неапол.

Едва ли Мадзини е можел да види написания от Маркс Манифест, преди той да е бил отпечатан, защото текстът се намирал в джоба на Маркс; възможно е Мадзини да го е видял едва след като той е попаднал в ръцете на Льо Любе и преди да е бил изпратен в „Bee-Hive".

По-нататък. Мадзини изпратил на Фонтен в Брюксел писмо, предназначено за белгийските дружества, с което ги предупреждавал за социалистическите възгледи на Маркс; Дьо Пап докладвал за това на конференцията[469].

Майор Волф не е член на съвета; той е трябвало да го уведоми писмено, че възнамерява да направи оплакване. От свое име и от името на другите секретари от континента Маркс протестира против начина на процедиране на последното заседание и помоли това да бъде отбелязано в протокола, тъй като е възможно въпросът да бъде поставен на Женевския конгрес.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

УСТАВ И РЕГЛАМЕНТ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО[470]

УСТАВ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО

ПРИЕТ ОТ ЖЕНЕВСКИЯ КОНГРЕС НА ЗАСЕДАНИЕТО ОТ 5 СЕПТЕМВРИ 1866 Г.

Вземайки под внимание:

че освобождението на работническата класа трябва да бъде извоювано от самата работническа класа; че борбата за освобождение на работническата класа означава борба не за нови класови привилегии, а за равни права и задължения и за унищожаване на всякакво класово господство;

че икономическото подчиняване на трудещия се от монополиста, който владее средствата на труда, т. е източниците на живот, лежи в основата на робството във всичките му форми: социална онеправданост, умствена недоразвитост и политическа зависимост;

че икономическото освобождение на работническата класа е следователно великата цел, на която всяко политическо движение трябва да бъде подчинено като средство;

че всички усилия в тази насока са се оказвали досега безуспешни поради недостатъчната солидарност между работниците от различните отрасли на труда във всяка страна и липсата на братски съюз между работниците от различните страни;

че освобождението на труда е не местен и не национален проблем, а социален, обхващащ всички страни, в които съществува съвременно общество, и че неговото разрешение зависи от практическото и теоретическото сътрудничество между тези страни;

че сегашният нов подем на движението на работническата класа в най-развитите промишлени страни на Европа, като събужда нови надежди, е същевременно сериозно предупреждение против повтаряне на старите грешки и изисква незабавно обединяване на все още разединените движения;

като взема под внимание посочените съображения,

Конгресът на *Международното работническо дружество,* състоял се от 3 до 8 септември 1866 г., заявява, че това дружество и всички влезли в него дружества и отделни лица признават *истината, справедливостта* и *нравствеността* за основа в своите отношения към всички хора, независимо от цвета на кожата, вярванията или националността им;

Конгресът смята за свой дълг да иска за всички правото на човек и гражданин.

Няма права без задължения, няма задължения без права.

Изхождайки от всичко това, конгресът прие като окончателен следния устав на *Международното работническо дружество:*

Член I. Настоящото дружество е основано, за да служи като център за връзки и сътрудничество за работническите дружества, които съществуват в различните страни и преследват еднаква цел, а именно — взаимната защита, развитието и пълното освобождение на работническата класа.

Член II. Дружеството взема името *Международно работническо дружество.*

Член III. В Генералния съвет влизат работници от различни страни, представени в *Международното работническо дружество.* Той избира из своята среда длъжностните лица, необходими за ръководенето на работите, а именно: председател, генерален секретар, касиер, секретари за различните страни. Заседаващият всяка година конгрес определя датата и мястото за свикване на следващата сесия, определя седалището на Генералния съвет и избира неговите членове, като му дава правото да попълва състава си с нови членове.

На определената от конгреса дата делегатите се събират на определеното място без специална покана. В *случай на необходимост Генералният съвет може да измени* мястото за свикване на конгреса, но не може да отлага датата на неговото свикване.

Член IV. Всяка година на конгреса Генералният съвет представя публичен отчет за годишната дейност на дружеството. В случай на крайна необходимост той може да свика конгрес порано от определения срок.

Член V. Генералният съвет установява връзка с различните работнически дружества, като се стреми работниците от една страна да бъдат постоянно осведомени за движението на тяхната класа във всички други страни; едновременно и под общо ръководство да се извършва обследване на социалните условия; въпросите, поставени в едно дружество, но представляващи общ интерес, да се обсъждат във всички дружества, и в случаите, когато във връзка

с някакво практическо предложение или международни усложнения се налага намесата на дружеството, то да може да действува съгласувано. При всички съответни случаи Генералният съвет взема инициативата да внася предложения в различните национални или местни дружества.

За да улесни връзката си със секциите, Генералният съвет публикува периодични отчети.

Член VI. Тъй като успехът на работническото движение във всяка страна може да бъде осигурен само чрез силата на единството и организацията, а, от друга страна, ползата, принасяна от Генералния съвет, ще бъде толкова по-голяма, колкото по-малко ще се разпокъсват неговите действия, членовете на *Международното дружество* трябва да положат всички усилия за обединяване на местните отделения във всяка страна в национална организация, представена от централни съвети. От само себе си се разбира обаче, че този член трябва да се прилага съобразно особеностите на законите на всяка страна; независимо от съществуването на пречки, създавани от законите, на местните дружества не се забранява да влизат в непосредствени връзки с *Генералния съвет.*

РЕГЛАМЕНТ*

Член 1. На Генералния съвет се възлага да изпълнява резолюциите на конгреса.

а) За тази цел той събира всички материали, изпращани му от централните комитети в различните страни, както и всички материали, които той има възможност да получи по друг начин.

в) На него се възлага да организира конгреси и да уведомява всяко поделение за програмата им със съдействието на централните комитети.

Член 2. Генералният съвет издава толкова често, колкото му позволяват това неговите средства, преглед на информацията за всичко, което представлява интерес за *Международното работническо дружество.* Този преглед трябва да засяга главно въпросите за търсенето и предлагането на работа, за кооперативните дружества и положението на работническата класа във всички страни и т. н.

Член 3. Посоченият преглед се издава на различни езици и се разпраща на всички свързани с Генералния съвет комитети, които имат задължението да изпращат по един екземпляр на всяко отделение.

---

* В оригинала „Règlements spéciaux". *Ред.*

Член 4. За да може Генералният съвет да изпълни тези резолюции, за 1866—1867 г. по изключение се взема вноска в размер от 30 сантима (3 пенса) от всеки член на Международното работническо дружество.

Тези вноски са предназначени главно за покриване на многобройните разходи на Генералния съвет, като например: възнаграждението на генералния секретар, разходите за публикация, кореспонденция, за организиране и другата подготвителна работа във връзка с конгреса и т. н.

Член 5. Навсякъде, където условията позволяват това, се създават централни съвети. Техните длъжностни лица — които се назначават от съответните отделения и могат през всяко време да бъдат отзовани от тях — изпращат на Генералния съвет своите отчети не по-рядко от един път месечно и по-често, ако това се налага.

Член 6. Разходите на централните съвети се покриват от различните свързани с тях отделения.

Член 7. Централните съвети, свързани с Генералния съвет, както и Генералният съвет, са длъжни да признаят кредита, даван на член на дружеството от неговото отделение, само в случай, че членската книжка е подписана от секретаря на отделението, в което членува предявителят.

Ако отделението, към което предявителят се обръща за използване на своя кредит, не разполага със средства, то се упълномощава да издаде полица на името на управителния съвет или на отделението, което е открило кредита.

Член 8. Централните съвети и отделенията трябва да дават безвъзмездно на всеки член на дружеството по негово искане отчетите на Генералния съвет.

Член 9. Всяко отделение, голямо или малко, има право да изпраща един делегат на конгреса. Ако отделението няма средства за изпращане на делегат, то може да се обедини с други отделения за изпращане на един общ делегат.

Член 10. Разходите на делегата се покриват от отделението или групата отделения, която го е изпратила.

Член 11. Всеки член на Международното работническо дружество има право да избира и да бъде избиран.

Член 12. Всяко отделение или група, наброяващо над 500 члена, има право да изпрати допълнително по един делегат на всеки 500 члена.

Член 13. Всеки делегат на конгреса има право на един глас.

Член 14. Всяко отделение има право да изработи свои правилник и устав съобразно с местните условия и особеностите на зако-

нодателството на своята страна. В тях обаче не трябва да се съдържа нищо, което да противоречи на общия устав и на общия регламент.

15. Настоящите устав и регламент могат да бъдат изменени от всеки конгрес, ако две трети от присъствуващите делегати поискат това.

Прието на 5 и 8 септември 1866 г.

Публикувано като брошура „Association Internationale des Travailleurs. Statuts et règlements". Londres. 1866.

Печата се по ръкописа на К. Маркс и П. Лафарг, сверен с текста на брошурата

Превод от френски

ЗАПИС НА РЕЧТА НА К. МАРКС, ПРОИЗНЕСЕНА НА ЮБИЛЕЙНИЯ ПРАЗНИК НА ЛОНДОНСКОТО ПРОСВЕТНО ДРУЖЕСТВО НА ГЕРМАНСКИТЕ РАБОТНИЦИ НА 28 ФЕВРУАРИ 1867 Г.[471]

Карл Маркс говорѝ за наемния труд и капитала и с голяма яснота показа как капиталът се създава от работниците, как чрез продукта на собствения им труд ги държат в робство и ка̀к капиталът системно се използва, за да бъдат оковавани те по-здраво във вериги. Така нареченият свободен работник има наистина чувството, че е свободен работник, но той толкова повече се намира във властта на капитала, защото е принуден да продава своя труд срещу мизерна работна заплата, за да задоволи най-насъщните си жизнени потребности. В повечето случаи свободният работник се намира в по-лошо материално положение, отколкото робът и крепостният. Работническата класа няма защо да унищожава личната собственост, защото тя отдавна е унищожена и всеки ден се унищожава, обаче онова, което действително трябва да унищожи, това е буржоазната собственост, която се основава наистина само на измамата.

Що се отнася до социалните отношения в Германия, Маркс отбеляза, че германският пролетариат пръв може да употреби успешно радикални средства. Първо, германците повече от другите са се освободили от всякаква религиозна глупост, второ, те не трябваше да изминат стадия на продължителното буржоазно движение, както работниците от другите страни, и, трето, географското положение на Германия ще ги накара да обявят война на източното варварство, защото оттам, от Азия, е изхождала всякакъв вид реакция срещу Запада. Всичко това ще тласка партията на работниците по революционния път, по който те трябва да тръгнат, за да се освободят напълно.

Записано от Ф. Леснер
Напечатано в списание „Der Vorbote", кн. 3, март 1867 г.

Печата се по текста на списанието
Превод от немски

ВЪЗВАНИЕ НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ЗА КОНГРЕСА В ЛОЗАНА[472]

КЪМ ЧЛЕНОВЕТЕ, КЪМ ПРИСЪЕДИНИЛИТЕ СЕ ДРУЖЕСТВА И КЪМ ВСИЧКИ РАБОТНИЦИ

Пролетарии!

От кореспонденцията, която получаваме, се вижда, че членовете на дружеството продължават да пропагандират принципите на Международното дружество и да увеличават броя на неговите отделения. Особено тази дейност е забележима в Швейцария, където голяма част от нашите отделения са заети активно със създаването на различни видове работнически дружества и със сближаването им с нас.

В Белгия след клането в Маршиен[473] се правят похвални усилия да бъде сплотен целият белгийски пролетариат под нашата егида.

Но в другите страни развитието на нашата пропаганда беше затруднено от редица обстоятелства.

В Германия, която до 1848 г. толкова се интересуваше от изследването на социалните въпроси, почти всички активни сили са погълнати от развиващото се в нея обединително движение.

Във Франция, поради ограничената свобода на работническата класа, разпространението на нашите принципи и на нашето дружество не се осъществиха толкова бързо, колкото би могло да се очаква; защото ние смятахме, че помощта, която английските работнически дружества оказаха *благодарение на нас* на френските работнически дружества по време на последните им стачки[474], би трябвало да ни осигури подкрепата на всички френски работници. Сега, когато във Франция борбата между капиталистическата класа и работническата класа навлиза във фаза, която ние наричаме *английска,* т. е. взема рязко изразен характер, работниците би трябвало да разберат, че за да се противопоставят успешно на си-

лите на капиталистите, необходим е здрав съюз, който да свързва в едно различните отряди на работническото братство.

В Англия, обхваната от движението за избирателна реформа, икономическото движение за известно време се оказа изтикано на заден план. Но сега, когато движението за реформа се прекрати, когато обследването на *трейдюнионите*[475] установява броя и констатира силата на работническата класа, ние смятаме, че е настъпил моментът, когато всички работнически дружества трябва да разберат ползата от нашата организация. Вече неведнъж на събрания на делегатите на работническата класа ролята на нашето дружество е получавала заслужена оценка и голям брой дружества вече са влезли в нашите редици. Англия с нейния мощно организиран пролетариат е призвана да бъде една от нашите най-здрави опори.

Съединените щати, изглежда, получиха втора младост в кръвопролитната война, която те току-що преживяха: работническата класа вече се е организирала и оказа натиск върху буржоазното правителство, което е на власт в Америка, като принуди законодателните събрания на няколко щати да приемат закон за осемчасов работен ден. Във връзка с предстоящите избори за президент различните политически партии трябваше да изложат публично своята платформа. Радикалната партия чрез устата на Уейд, председател на Сената, призна, че е необходимо преди всичко да се заемат специално с проблемата на труда и капитала. Тя се изказа открито за преустройство на капиталистическата и поземлената собственост. Тъй като в тази страна работническата класа притежава значителна организираност, тя ще може да извоюва задоволяването на исканията си.

В момента във всички цивилизовани страни работническата класа се е раздвижила; в онези страни, където фабричната промишленост е най-силно развита, както в Америка и Англия, работническата класа има по-сплотена организация и борбата между буржоазната класа и работническата класа е придобила най-остър характер.

Пред властта на капитала човек загубва индивидуалната си сила; работникът във фабриката се е превърнал в част от машината. За да си възвърнат своята индивидуалност, работниците трябваше да се обединят, да създадат съюзи за защита на работната си заплата, на живота си. Досега тези съюзи имаха местен характер, но вследствие на новите промишлени изобретения капиталът от ден на ден става по-силен; съюзите в национални рамки в много случаи разкриват своето безсилие. При запознаване с борбата на английската работническа класа може да се види как

господарите, за да окажат съпротива срещу своите работници, или докарват работници от други страни, или предават работата в онези страни, където работната ръка е най-евтина. При това положение на нещата необходимо е националните съюзи да бъдат превърнати в международни, за да може работническата класа да продължава борбата си поне отчасти успешно.

Нека всички работници внимателно разгледат този нов възглед върху въпроса, нека се убедят, че обединявайки се под нашето знаме, те защищават своя хляб и хляба на своите деца.

От името на Генералния съвет призоваваме всички да съдействуват следващият конгрес, който ще се открие на 2 септември 1867 г. в Лозана, да се превърне във величествена демонстрация на работническата класа.

Съгласно регламента, приет от първия конгрес, всяко отделение има право да изпрати на конгреса един делегат. Отделенията, които имат над 500 члена, могат да изпратят по един делегат на всеки 500 члена свръх този брой. Отделенията, които не разполагат с достатъчно средства, за да изпратят делегат, могат да се обединят с други отделения за заплащане разходите на един делегат, упълномощен да ги представлява.[476]

На конгреса ще бъдат обсъждани следните въпроси:

1) Какви са *практическите* средства за превръщане на Международното дружество в общ център на борбата на работническата класа (жени и мъже) за пълното ѝ освобождение от игото на капитала?

2) Как работническата класа може да използва за своето освобождение кредита, който той предоставя на буржоазията и правителствата?

Поздрав и братство!

Секретари-кореспонденти:

Е. Дюпон — за Франция; *К. Маркс* — за Германия; *Жабицкий* — за Полша; *Г. Юнг* — за Швейцария; *П. Фокс* — за Америка; *Бесон* — за Белгия; *Картер* — за Италия; *П. Лафарг* — за Испания; *Хансен* — за Холандия и Дания

Дж. Оджър, председател
Г. Екариус, заместник-председател
У. Дел, касиер
Шоу, секретар-касиер
Питър Фокс, генерален секретар

16, Касъл-стрийт, Оксфорд-стрийт

Написано в средата на юли 1867 г.
Напечатано като позив в Лондон през юли 1867 г.

Печата се по текста на позива
Превод от френски

ЗАПИС НА РЕЧТА НА К. МАРКС ПО ПОВОД СТАТИСТИКАТА НА НОВАТА СИНЯ КНИГА[477]

ИЗ ПРОТОКОЛА НА ЗАСЕДАНИЕТО НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ОТ 23 ЮЛИ 1867 Г.

Гражданинът Маркс обръща вниманието на съвета върху парламентарната Синя книга — „Отчети на секретарите при посолствата и мисиите на Нейно величество за промишлеността и търговията на страните, в които те се намират, 1867" — и цитира следната извадка от нея:

„През първите единадесет месеца на 1864 г. в Белгия са внесени 7 200 тона суров чугун, от които 5 300 — от Великобритания; за съответния период от 1865 г. вносът на чугун се е увеличил на 18 800 тона, от които 17 000 тона са внесени от Великобритания; в 1866 г. вносът е достигнал 29 590 тона, от които 26 200 тона са внесени от Великобритания. От друга страна, износът на белгийски чугун за първите единадесет месеца на 1864 г. е достигнал 24 400 тона, от които 17 200 тона са изпратени във Франция и 5 900 тона — в Англия, докато за съответния период от 1866 г. износът не е надхвърлял 14 000 тона, от които 9 600 тона са били изнесени за Франция и само 241 тона — за Великобритания. Износът на белгийски релси също е намалял от 75 353 тона за първите единадесет месеца от 1864 г. на 62 734 тона през 1866 г.

Привеждаме данни във вид на таблица за вноса на *всички видове желязо и стомана* от Великобритания в Белгия и за вноса на белгийско желязо и стомана във Великобритания през първите единадесет месеца на 1866 г. в сравнение със съответния период от 1864 г.

Внос в Белгия от Великобритания	Първите единадесет месеца	
	1866 г. в тонове	1864 г. в тонове
Руда и метални стърготини	0	1
Сурово желязо, чугун и старо желязо	26 211	5 296
Ковано желязо (пирони, тел и т. н.)	1 031	1 777
Метални отливки	41	24
Заваръчно желязо	255	203

Стомана на пръти, листова стомана и стомана на тел	3 219	1 227
Заваръчна стомана	522	0
Всичко	31 289	8 528

Износ от Белгия за Великобритания	Първите единадесет месеца 1866 г. в тонове	1864 г. в тонове
Руда и метални стърготини	1 768	5 555
Сурово желязо, чугун и старо желязо	241	5 920
Ковано желязо (пирони, тел и т. н.)	6 727	9 436
Метални отливки	5	7
Заваръчно желязо	12	0
Стомана на пръти, листова стомана и стомана на тел	50	56
Заваръчна стомана	16	5
Всичко	8 817	20 979

Накратко равносметката е следната: през 1864 г. (за първите единадесет месеца на годината) Белгия е внесла в Англия 20 979 тона желязо и стомана, а през 1866 г. — само 8 817 тона, докато износът на английско желязо и стомана за Белгия се е увеличил от 8 528 тона през 1864 г. на 31 289 тона през 1866 г.“

Маркс напомня, че миналата година някои буржоазни вестници вдигнаха шум във връзка с уж пагубните последици от съществуването на трейдюнионите; те твърдяха, че в резултат от дейността на трейдюнионите английската железообработваща промишленост губела позициите си, изтласквана от белгийската железообработваща промишленост. Нито един от вестниците, вдигнали целия този шум, не само не съобщи съдържанието на тази Синя книга, но дори и не спомена за излизането ѝ.

Напечатано във вестниците „The Working Man“, бр. 18 от 27 юли 1867 г. и „The Bee-Hive Newspaper“, бр. 302 от 27 юли 1867 г.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

ЗАПИС НА РЕЧТА НА К. МАРКС ЗА ОТНОШЕНИЕТО НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО КЪМ КОНГРЕСА НА ЛИГАТА ЗА МИР И СВОБОДА[478]

ИЗ ПРОТОКОЛА НА ЗАСЕДАНИЕТО НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ОТ 13 АВГУСТ 1867 Г.

Гражданинът Маркс обръща вниманието на Съвета върху конгреса на Лигата за мир, който трябва да се състои в Женева. Той смята, че е желателно на този конгрес да присъствуват колкото се може повече делегати индивидуално; би било обаче нецелесъобразно те да вземат в него официално участие като представители на Международното дружество. Конгресът на Международното работническо дружество е сам по себе си конгрес на мира, тъй като обединяването на работническата класа от различните страни в последна сметка трябва да направи невъзможни войните между народите. Ако инициаторите на женевския конгрес на Лигата за мир разбираха същността на този въпрос, те биха се присъединили към Международното дружество.

Сегашното увеличение на големите армии в Европа се дължи на революцията от 1848 г. Големите постоянни армии са неизбежен резултат от съвременното състояние на обществото: постоянните армии се издържат не за водене на външни войни, а за потискане на работническата класа.[479] Не винаги обаче има барикади за бомбардиране и работници за разстрелване; тогава има възможност да се подпали международен конфликт, та войниците да не загубват бойното си умение. Поборниците за мир безсъмнено на всяка цена ще бъдат мнозинство на конгреса. Те с готовност биха се съгласили Русия сама да има средства за водене на война против останала Европа; а съществуването на такава държава като Русия вече дава основание на всички други страни да запазват армиите си.

Повече от вероятно е, че някои френски радикали ще се възползват от случая, за да произнесат високопарни речи против собственото си правителство, но такива речи биха направили по-голямо впечатление, ако бъдеха произнесени в Париж.

Хората, които отказват да вземат участие в работата по изменянето на отношенията между труда и капитала, оставят без внимание действителното условие за общ мир.

Напечатано в „The Bee-Hive Newspaper", бр. 305 от 17 август 1867 г.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

ОТЧЕТ НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО ПРЕД ЛОЗАНСКИЯ КОНГРЕС ОТ 1867 Г.[480]

I. ЗАДЪЛЖЕНИЯ, ВЪЗЛОЖЕНИ ОТ ЖЕНЕВСКИЯ КОНГРЕС (СЕПТЕМВРИ 1866 Г.)

Женевският конгрес възложи на Генералния съвет следните задължения[481]:

1) Конгресът упълномощи със съответна резолюция английските делегати да направят необходимите постъпки пред директорите на пощенските ведомства в Швейцария, Франция и Англия, за да бъде намалена тарифата за изпращане на писма и печатни материали.

Швейцарският министър се съгласи с делегацията по всички точки, които бяха предложени от нея, но отбеляза, че френското правителство се противопоставя на всякаква реформа в тази област.

Във Франция делегатите не можаха да получат среща при директора на пощенското ведомство.

В Англия правителството се съгласи да приеме само една паметна бележка, в която бяха изложени фактите. Тази бележка беше написана от Генералния съвет, който чака отговор.

2) Издаването на материалите на конгреса на няколко езика с прилагане на писмата и отчетите.

3) Издаването на периодичен бюлетин на различни езици, съдържащ всичко, което може да интересува Международното дружество; даването на всякакъв вид информация по въпросите на труда в отделните страни и написването на отчети за кооперативните дружества и за социалното положение на работниците.

4) На Генералния съвет беше възложено също да извърши статистическо обследване на труда, което да включва подробни и специални отчети за всеки отрасъл на промишлеността и на селското стопанство и да обхваща всички цивилизовани страни.

За да даде възможност на съвета да изпълни тези задължения, конгресът определи годишни членски вноски от 30 сантима за

всеки член, както и възнаграждение на генералния секретар от 2 ф. ст. седмично; назначаването на генерален секретар беше предоставено на Генералния съвет.

Като започна работа след завръщането на делегатите, съветът получи известие, че на френската граница полицейските агенти са заловили у *Жул Готро* някои важни документи.

На генералния секретар беше възложено да се обърне писмено към министъра на вътрешните работи на Франция, за да издействува да бъдат върнати посочените документи. Тъй като това писмо остана без отговор, отправена бе молба към английския министър на външните работи. Лорд Станли даде съответни указания на английския посланик в Париж, лорд Каули, да издействува възвръщането на документите.

След няколко дни документите ни бяха върнати заедно с връзка броеве от вестник „La Tribune du Peuple", която очевидно е била взета от друго лице.

Този инцидент забави с няколко месеца издаването на материалите на конгреса от съвета.

Документите бяха предадени на подкомитета, за да подготви той официалния отчет.

Но тъй като Генералният съвет нямаше средства да плати на генералния секретар, тази работа легна върху гърба на членовете на съвета, достатъчно предани на делото, за да я изпълнят наред с обикновената си работа, за което бе нужно дълго време.

След като работата беше свършена, оказа се, че за отпечатването на този отчет само на един език в 1 000 екземпляра ще са нужни най-малко 1 000 франка.

За да бъде изпълнена резолюцията на конгреса, Генералният съвет трябваше да изразходва незабавно 3 000 франка; а в касата в този момент имаше 22 франка и 90 сантима.

Генералният съвет се обърна към присъединилите се английски дружества с призив да си платят членските вноски.

На този призив се отзоваха само *лондонските специалисти по производство на пури* и *тъкачите на панделки от Ковънтри и Уоруикшир.*

Изпълнителният съвет на последните, проявявайки при изпълнението на своите задължения голямо усърдие, което смятаме за свой дълг да отбележим — въпреки че нямаше пари в касата и въпреки безработицата на повечето от своите членове, пусна специална подписка за събиране на средства между онези, които работеха.

След като изчерпи всички възможности за издаване на отчета за конгреса както във Франция, така и в другите страни, Генерал-

ният съвет прие предложението на гражданина *Коле,* редактор на „Courrier international“ и „Workingman“[482], да публикува на френски и английски език отчета в тези два седмичника; освен това Коле се задължи да изготви стереотипи, за да издаде отчета в брошура, и да раздели с Генералния съвет цялата печалба, като всички загуби той предварително пое върху себе си.

Когато в тези два вестника излезе съобщението за издаването на материалите на Женевския конгрес, английското правителство, което в продължение на няколко години не създаваше никакви пречки за подобни издания, намери начин, за да спре издаването, като предложи на гражданина Коле да внесе две гаранции от няколко хиляди франка. Тази формалност забави издаването до 9 март. По-късно гражданинът Коле научил от достоверен източник, че инцидентът е бил предизвикан от намесата на френското правителство.

Този факт, съпоставен с конфискуването на паметната бележка на парижките делегати[483], ясно показва каква позиция заема френското правителство спрямо Международното дружество.

Броевете на „Courrier international“, в които бе отпечатан отчетът, бяха изпратени *безплатно* на всички кореспонденти на дружеството. От превеждането му на немски език трябваше да се откажем, тъй като Генералният съвет нямаше никаква възможност да направи това.

Въпреки че стереотипите на целия текст бяха изготвени, липсата на средства и сега още не ни позволява да издадем отчета в брошура, което обаче настойчиво искат всички наши кореспонденти.

За да се отстранят тези затруднения, един от членовете на съвета авансира 100 франка за издаване на 1 000 броя членски книжки с текста на основния устав и на регламента; изпратените 800 членски книжки бяха конфискувани от френската полиция. Тази загуба затрудни още повече положението на Генералния съвет, защото от всички страни му се предявяваха искания по дълга, възлизащ на над хиляда франка, направен през 1865—1866 г.; и макар Женевският конгрес да призна солидарната си отговорност по този дълг, той не посочи никакъв ефикасен начин за неговото погасяване.

При такива обстоятелства съветът беше лишен от всякаква възможност да издава каквито и да било отчети или периодични бюлетини, както беше решено от конгреса. Поради това по неволя трябваше да се изостави извършването на статистическо обследване за 1867 г., защото, за да има действителна полза от това обследване, то не бива да се ограничи само върху присъединилите

се дружества, а трябва да обхване повсеместно всички отрасли на производството. Тази работа, която изисква значително време и много големи средства, не можеше да бъде изпълнена от Генералния съвет при финансовото положение, в което той се намираше.

II. РОЛЯТА НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО В БОРБАТА МЕЖДУ КАПИТАЛА И ТРУДА

Многобройните услуги, оказани от дружеството в различните схватки между капитала и труда в редица страни, доказват достатъчно необходимостта от такава организация. Когато работниците отказваха да приемат условията, натрапвани им произволно от английските капиталисти, последните ги заплашваха, че ще ги заменят с работници, докарани от континента. Възможността за подобен внос неведнъж се оказваше достатъчна, за да накара работниците да направят отстъпки. Дейността на съвета възпрепятствува такива заплахи да се правят открито както преди. Сега, когато има подобни факти, достатъчен е и най-малкият намек за тях, за да се разстроят плановете на капиталистите, Обява ли се стачка или *локаут**, засягащи дружествата, присъединили се към дружеството, работниците от всички страни биват незабавно осведомявани за създалото се положение и по такъв начин са предпазени от предложенията на агентите на капиталистите. Тази дейност не се ограничава само до присъединилите се дружества, тъй като подкрепата на дружеството е осигурена за всички дружества, които поискат такава.

Понякога капиталистите успяват да подмамят някой и друг от неосведомените работници; но те веднага напускат работа, щом им бъдат разяснени техните права и задължения.

Капиталът смята работника само за производствена машина и нищо повече; ярък пример за това е последният *локаут* на лондонските кошничари. Ето фактите. Собствениците кошничари в Лондон заявили на своите работници, че в тридневен срок те трябва да разтурят своето дружество и да се съгласят работната им заплата да бъде намалена, в противен случай, след изтичането на този срок вратите на работилниците ще бъдат затворени. Възмутените от подобна груба постъпка работници заявиха, че отхвърлят тези условия. Господарите бяха предвидили това: техните агенти бяха ходили вече в Белгия и докараха оттам работници... Тези

* Така англичаните наричат затварянето на работилниците от господарите

работници бяха натикани под сводовете на железопътния мост в един от лондонските квартали (Бермондси). Тук те трябваше да работят, да се хранят и да спят, без да се отлъчват, за да бъде избягнат всякакъв допир с другите работници. Но Генералният съвет успя да разкъса санитарния кордон, поставен от господарите, и с хитрост да проникне до белгийските работници. На другия ден тези работници, осъзнали своя дълг, си заминаха за Белгия, обезщетени за загубеното време от дружеството на лондонските кошничари. Точно в момента на заминаването им пристигна още един параход, натоварен с работници, но този път ние можахме да ги посрещнем и те си заминаха за родината със следващия параход. След това господарите не можаха вече да намерят нови работници, вследствие на което бяха принудени да оставят всичко по старому.[484]

Благодарение на обръщението на съвета към английските дружества парижките бронзовачи получиха от тези дружества по време на стачката си морална и материална подкрепа; от друга страна, лондонските шивачи получиха подобна подкрепа от работниците на континента.

Също така успешно се намесваше съветът и в стачката на *изкопчиите, решетарите, бръснарите, поцинковачите и дърворезбарите.*

III. АНГЛИЙСКА СЕКЦИЯ

А. Пропаганда

Ако в Англия пропагандата не беше така активна, както миналата година, това се обяснява лесно със следното: правителството никога не предприема нито едно либерално мероприятие по собствена инициатива; едва след като продължителната агитация раздвижи народните маси, то в края на краищата под техния натиск прави отстъпки. Доказателство за това са въпросите за избирателната реформа и за правото да се свикват митинги в парковете.[485]

Английските работници с право придават огромно значение на въпроса за избирателното право; те жертвуват своето време и своята енергия за организиране на внушителни демонстрации, чиято морална сила оказва въздействие върху правителството и го принуждава да задоволи исканията на народа.

Докато работниците отстояваха енергично гражданските си права, Генералният съвет беше лишен от възможността да привле-

че вниманието им към социалните въпроси, чието разрешение те си представляваха само в едно далечно бъдеще.

Английските членове на Генералния съвет, които повече от всички трябваше да ни помогнат в пропагандата, не можеха да останат настрана от това движение, *което беше създадено от нас и което те трябваше да ръководят*. Техните усилия се увенчаха с успех и 1867 г. ще влезе завинаги в историята на английската работническа класа.

Но макар и поради посочените по-горе причини пропагандата да беше толкова активна, колкото трябваше да бъде, все пак тя не се прекрати нито за момент. Формалностите, необходими, за да се постигне присъединяване на работнически дружества, отнемат много време. *Присъщата на организацията на трейдюнионите демокрация* не дава възможност на изпълнителните комитети да вземат решение по какъвто и да било важен въпрос, без да бъде той предварително обсъден от всички отделения.

За да се постигне присъединяването на някое дружество, необходимо е да се спазва следният ред. На комитета се изпраща писмено обръщение с обосновка. Той определя деня за приемане на делегацията. Ако въпросът е приет за обсъждане, комитетът го предава на отделенията да го разгледат и резултатът трябва да се чака един, два, често и три месеца. От това съвсем не следва, че само комитетът на дружеството може да приеме или да отхвърли предложението; много често отделенията са се присъединявали към Международното дружество без участието на комитета.

От Женевския конгрес досега над 20 големи работнически дружества приеха благосклонно делегациите на Генералния съвет; съветът очаква резултатите всеки ден. Други дружества отложиха присъединяването си за по-подходящ момент и само едно дружество отказа да се присъедини, мотивирайки отказа си с това, че Международното работническо дружество се занимава с политически въпроси.

В. Членски вноски

Този въпрос занимаваше дълго време Генералния съвет. Докато беше в стадий на обсъждане, изпълнителният комитет на зидарите се присъедини към дружеството и гласува годишен членски внос от 1 фунт стерлинг.

През март 1865 г. Генералният съвет изпрати делегация на конференцията на английските обущари, която прие единодушно следната резолюция, предложена от делегатите на Бирмингам и Хъл:

„Конференцията одобрява принципите иа Международното дружество, обявява, че се присъединява към него, н поканва всички присъствуващи членове да положат всичките си усилня за тяхното пропагандиране.“

Въпросът за членските вноски беше повдигнат, но не беше решен. Наскоро Генералният съвет взе решение на всяко присъединяващо се към Дружеството дружество да бъде издавано удостоверение за присъединяване; дружеството трябва да внесе встъпителна вноска от 5 шилинга*; а Генералният съвет предостави свободата на дружествата да решат в какъв размер биха могли да ни подпомогнат.**

Дружествата внасяха парите като дар от тяхна страна за покриване разходите на Генералния съвет по изпращането на делегацията на Женевския конгрес.

Комитетът на обущарите внесе за тази цел 5 фунта стерлинги.

За да се уреди този въпрос, Генералният съвет предложи да се установи единен размер на членския внос за всеки член.

Женевският конгрес реши да определи годишен членски внос от 30 сантима.

Големите размери на тези членски вноски бяха непреодолима пречка за делегациите, които съветът изпращаше при английските дружества след конгреса.

Поради това в заседанието си на 9 октомври съветът реши да намали годишните членски вноски на 5 сантима. Дружеството на обущарите (Amalgamated Cordwainers Association) ни уведоми, че конференцията от 1867 г. е отменила резолюцията, приета от конференцията през 1865 г., за годишен членски внос от 5 фунта стерлинги.

Изпълнителният комитет на зидарите ни даде за 1867 г. 1 ф. ст., както беше направил това и за 1866 г., но още не ни е съобщил дали цялото дружество се е присъединило, или не е.

Дружеството на обущарите имаше миналата година 5 000 члена, дружеството на зидарите — 3 000—4 000 члена.

Съветът на два пъти се обърна към всички присъединили се дружества да си платят членския внос за 1867 г. Някои от тях са платили, други още не са; но нито едно, с изключение на дружеството на обущарите, не е отказало да изпълни задълженията си.

Обединеното дружество на строителните и другите дърводелци съвсем наскоро взе решение да внася в касата на Генералния съвет по 2 фунта стерлинги годишно. В момента в поделенията на това дружество се обсъжда въпросът, да влезе ли дружеството като ця-

* Един шилинг е равен на един франк и 25 сантима; един фунт стерлинги е равен на 25 франка; един пенс е равен на 10 сантима.

** Виж настоящия том, стр. 537—538. *Ред.*

ло в Международното дружество. Това дружество, което наброява над 9 000 члена, има поделения в цяла Англия, както и в Уелс, Шотландия и Ирландия.

Даваме списъка на присъединилите се в Англия дружества и на сумите, които те са внесли през изтеклата година от последния конгрес насам.

Суми, внесени от британските секции

	1866 г.			1867 г.		
	Фунти	шилинги	пенси	Фунти	шилинги	пенси
Просветно дружество на германските работници	2	—	—	—	—	—
Френска секция в Лондон	—	—	—	—	4	9
Централна секция на полските емигранти	—	—	—	—	4	10
Изпълнителен комитет на зидарските работници	—	—	—	1	—	—
Първа ложа на зидарските работници	—	8	—	—	—	—
Дърводелците-мебелисти (Обединен съюз)	10	—	—	1	13	4
Дърводелците-мебелисти (Уест-Енд)	5	—	—	1	7	—
Книговезците	—	8	3	—	17	6
Бъчварите	6	—	—	—	6	—
Изпълнителен комитет на обущарите	5	—	—	—	—	—
Секция на обущарите (Дарлингтън)	—	5	—	—	—	—
Секция на обущарите (Нотингъм)	—	5	—	—	2	1
Специалистите по производство на пури	5	—	—	1	9	—
Тъкачите на панделки и ширити от Ковънтри	—	5	—	1	9	—
Куфарджиите	1	5	4	—	—	—
Обущарите от Кендал	—	5	—	—	1	8
Дамските обущари (Уест-Енд)	6	—	—	—	10	—
Лондонските шивашки работници	3	—	—	—	—	—
Шивачите от Дарлингтън	—	5	—	—	1	8
Дружества, присъединили се след конгреса	Встъпителни вноски			Членски вноски		
Лондонските кошничари	—	5	—	—	—	—
Работниците за щамповане на басми в Ланкашир	—	5	—	2	1	8
Лондонските коларо-железарски работници	—	5	—	—	—	—
Тапицерите на карети, събиращи се в кръчмата „Глобус“	—	5	—	—	1	10½

Суми, внесени от британските секции

	1866 г.			1867 г.		
	Фунти	шилинги	пенси	Фунти	шилинги	пенси
Същите, събиращи се в кръчмата „Корона"	—	5	—	—	5	—
Тъкачите (еластични тъкани)	—	5	—	—	5	—
Обединените изкопчии	—	5	—	—	—	—
Полировчиците на мебели	—	5	—	—	—	—
Майсторите на органи	—	5	—	—	2	1
Рисувачи и резбари на дърво	—	5	—	—	—	—
Изпълнителен комитет на дърводелците	—	—	—	2	—	—
Обединени кожари	—	—	—	—	—	—
Тенекеджии	—	—	—	—	—	—

Суми, гласувани за делегацията на конгреса

	Фунти	Шилинги	Пенси
Дамски обущари (Уест-Енд)	4	10	—
Лондонски специалисти по производството на пури	1	1	—
Тъкачите (еластични тъкани)	1	—	—

Разликата в сумите между посочените две години се обяснява със следното обстоятелство: през 1866 г. парите бяха гласувани за изпращане на делегатите в Женева, докато през текущата година сумите бяха предназначени само за организационни разходи.

Миналата година, както вече споменахме, ние направихме дългове, които Генералният съвет погаси според възможностите си.

Причините, поради които присъединилите се дружества още не са платили членските си вноски, а други още не са гласували суми за покриване на разходите по конгреса, са застоят в производството, многобройните стачки, *локаутите* и особено движението за реформа на избирателното право; най-после стачката на лондонските шивачи поглъща в момента средствата на *трейдюнионите*.

Генералният съвет получи много писма от дружества, в които се потвърждава това положение на нещата и се изказва съжаление, че не могат да ни окажат парична подкрепа.

IV. СЕКЦИИ НА КОНТИНЕНТА И В. АМЕРИКА

Франция

Задачата на Генералния съвет е да води преписка със самостоятелните отделения в онези страни, където ограничителните закони не позволяват свободно да бъде създаден център на действие: такова е например положението във Франция.

По-горе вече казахме, че всички опити на Генералния съвет да внесе във Франция членски книжки, съдържащи устава и регламента на Международното дружество, претърпяха неуспех поради действията на френските власти, които сложиха ръка върху нашето имущество, при все че подобно правонарушение не може да бъде оправдано с никакви мотиви. Но пречките, създавани от френската администрация, не се ограничиха само с това. Напразно те искаха разрешение да отпечатат нашия устав и регламента: единственият отговор винаги беше най-упорит отказ.

Лионският комитет, който през 1866 г. устройваше събрания с повече от 500 члена, след Женевския конгрес не можа да получи разрешение за свикване на общо събрание.

В резултат на това смелата настойчивост, проявена от лионските членове пред представителите на властите, показа ясно дори на най-слепите колко френското правителство се стреми към освобождаване на работника.

Трябва да отбележим учудващото обстоятелство, че тези пречки, тези дребнави заяждания не спряха нито за миг успехите на нашето дружество.

Във Виен (департамент Изер), където едва се наброяваха 80 члена, сега има над 500.

В Ньовил-сюр-Сон едно от нашите отделения основа кооперативно потребително дружество и по такъв начин привлече към практическо участие в обществения живот селскостопанските работници, нещо което по-рано се смяташе, че им е антипатично.

Нашият кореспондент в Кан съобщава, че съюзът на работниците в този град укрепва от ден на ден. Благодарение на тази солидарност *тапицерите, механиците, кожарите, сарачите, ковачите* и други извоюваха намаляване на работния ден с един час, без да им се намалява заплатата.

Във Фюво (департамент Буш-дю-Рон) Международното дружество има много членове сред миньорите, неотдавнашната стачка на които вдигна толкова шум.

На 5 август т. г. Генералният съвет получи съобщение за учредяването на комитет в самия Фюво. Този успех дължим на мъже-

ствената пропаганда на гражданина *Васьор*, член на марсилския комитет, който ни пише от 21 юли тази година:

„Между капитала и труда избухна борба, борба печална и същевременно комична: от една страна, банда от чиновници и служещи, която обикаля и води пропаганда, за да отклони работниците от Международното дружество, а, от друга страна, шепа енергични и предани хора, които се борят неуморно против натиска на нашите врагове и разпространяват идеите за независимост и справедливост сред работниците."

И в заключение добавя:

„Никаква човешка сила не може да изкорени освободителните идеи, които ние посяхме в страната, защото нашите противници трябва да се борят против две, трудно преодолими, неща: против *правото и волята.*"

Накратко, работникът разбира, че *да искаш, значи да можеш* и че за пълното си политическо и социално освобождение той трябва да разчита само на себе си.

Даваме списък на отделенията, които съществуваха в момента на откриването на миналия конгрес, и на сумите, внесени от тях през 1866 и 1867 година.

	Внесени суми				Внесени суми		
	фунти	шилинги	пенси		фунти	шилинги	пенси
Париж	4	—	—	Гранвил	—	—	—
Кан	1	—	—	Аржантан	—	—	—
Лион	11	12	—				
Бордо	3	9	—				
Руан	—	4	5	Нови отделения, създадени след конгреса			
Гваделупа	—	—	—				
Виен	5	7	6				
Ньовил-сюр-Сон	1	5	3				
Пантен	—	—	—				
Сен Дени	—	—	—				
Пюто	—	—	—	Парижки книговезци	—	14	4
Ньофшато	—	—	—	Кастелнодари	—	—	—
Лизиьо	—	—	—	Ош	—	—	—
Конде-сюр-Ноаро	—	—	—	Орлеан	—	—	—
Аркур-Тюри	—	—	—	Нант	—	—	—
				Вилфраиш	—	—	—
				Марсилия	—	—	—
				Фюво	—	—	—
				Хавър	—	—	—
				Алжир	—	—	—

Швейцария

От Швейцария получихме само писмените съобщения на Централния комитет. Там, както и в Англия, работата на Международното дружество се състои в привличането на работнически дружества, както и по възможност на по-голям брой отделни лица, само че трябва да се има предвид, че в Швейцария всяко работническо дружество има по-малко членове, отколкото в Англия.

Ето списъка на градовете, в които са образувани отделения: Женева, Каруж, Лозана, Веве, Монтрьо, Нюшател, Ла Шо-дьо-Фон, Льо Локъл, Сент-Круа, Сент-Имие, Сонвилие, Биен, Мутие, Бокур, Цюрих, Ветцикон, Базел, Берн, Трамелан, Брьольо и Льо Боа.

Пари, получени от тези отделения през 1866 и 1867 г.

	Внесени суми		
	Фунти	шилинги	пенси
Женева (Романска секция)	4	—	—
Женева (Германска „)	1	7	9
Ла Шо-дьо-Фон	2	4	—
Льо Локъл	—	17	10

Белгия

ОТЧЕТ НА СЕКРЕТАР-КОРЕСПОНДЕНТА ЗА БЕЛГИЯ ПРЕД ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО

Граждани!

Моята преписка с Белгия започна по време на стачката на кошничарите. По този повод аз писах на гражданина *Ванденхутен* писмо, което след една седмица излезе в „Tribune du Peuple“[486]. От името на Генералния съвет аз му съобщих за отпътуването от Лондон на агента на собствениците кошничари за наемане на белгийски кошничари. Писах му, че със силите на нашата организация трябва да бъдат разстроени плановете на този агент и че в името на солидарността белгийските работници са длъжни да отхвърлят всякакво наемане, за да осигурят победата на своите английски братя.

Съобщих по-нататък на гражданина Ванденхутен за връщането в родината на няколко белгийски кошничари, които бяха дошли в Лондон, повярвали на обещанията на господарите, а след

това неизпълнени, и му разказах за братските чувства на английските кошничари. В заключение в това писмо подчертах доколко дейността на Генералния съвет е допринесла за победата на работниците над господарите.

С гражданина *Брисме* влезнах в писмена връзка по повод отпечатания отчет на Женевския конгрес. Тази преписка не доведе до нищо, защото по указание на Генералния съвет аз го молех за кредит, който той не можеше да отпусне. Последното ми писмо във връзка с този въпрос остана без отговор: очевидно на гражданина Брисме, чиято преданост е добре известна, му е било твърде тежко да ни отговори с формален отказ; така тълкувам аз неговото мълчание.

Изпратих на гражданина Ванденхутен писмото на Генералния съвет относно белгийските специалисти по производство на пури с молба да даде на това писмо най-широка гласност; така постъпих и с резолюцията на Генералния съвет във връзка с пристигането на царя в Париж.[487] Съобщих на Брюкселското бюро за резолюцията на Генералния съвет по повод стачката на лондонските шивачи, в която се препоръчва на белгийските шивачи в никакъв случай да не отиват в Лондон да работят в работилниците, обхванати от стачката, а на всички белгийски работници се предлага да проявят солидарност, като окажат материална подкрепа на лондонските шивачи.

Изпратих на гражданина *Дьо Вит* в Лиеж на адрес: предградие Сент-Жил, № 6, и на гражданина Ванденхутен в Брюксел окръжното на Генералния съвет по повод на Лозанския конгрес* с молба да се отнесат към него с най-голямо внимание и да го разпространят колкото се може по-широко.

С една дума, изпълних всичко, което ми беше наредено от съвета, и смея да добавя, че никога не съм получил нито един упрек от Белгия. Към този кратък отчет прилагам получените от мен няколко писма. Що се отнася до разноските по преписката, сметнах за напълно възможно да направя тази малка жертва на дружеството.

Поздрав и братство!

Бесон

Германия и Италия

В Германия положението е все още ненормално и малко благоприятствува за развитието на нашето дружество. Въпреки това

* Виж настоящия том, стр. 560—562. *Ред.*

гражданинът *И. Ф. Бекер,* председател на Германската секция в Женева, успя да основе там няколко отделения, за които засега нямаме още подробни сведения.

В Италия организационно оформени работнически дружества има в Неапол, Милано и Генуа; с тях си кореспондираме, но никакви членски вноски още не сме получили оттам.

Америка

В Америка към Международното дружество се присъединиха две нови организации; водим преписка с Labour National Union's Committee (Национален работнически съюз), както и с председателя на International Ironmoulders'Union (Интернационален съюз на леярите)[488].

ГОДИШЕН ОТЧЕТ НА СЕКРЕТАР-КОРЕСПОНДЕНТА НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ НА МЕЖДУНАРОДНОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО ЗА АМЕРИКА (СЕПТЕМВРИ 1866 — 27 АВГУСТ 1867 Г.)

Първото събитие, откакто постъпих на длъжността секретар кореспондент за Америка, беше получаването в Англия на септемврийските броеве от 1866 г. на „Ironmoulders' International Journal" („Интернационален вестник на леярите"), издаван във Филаделфия от У. Г. Силвис; последният е същевременно и председател на *Интернационалния съюз на железолеярите.*

В този брой е публикуван подробен отчет за първия национален конгрес на работниците от Съединените щати, който заседаваше в Балтимор миналия месец. Кратко изложение на протоколите и на резолюциите на този конгрес беше отпечатано в лондонския вестник „Commonwealth" („Република") от октомври 1866 г. От отчета се вижда, че Балтиморският конгрес, след като научил за предстоящото свикване в Женева на аналогичен конгрес на работниците от Стария свят, единодушно решил да упълномощи изпълнителната комисия на *Националния работнически съюз,* основан на споменатия конгрес, да изпрати делегат на европейския работнически конгрес през 1867 г., т. е. на Лозанския конгрес.

От този вестник научих, че секретар на международни връзки на *Националния работнически съюз* е гражданинът Уйлям Гиб-

сън, който уж живеел в Ню Хейвън, в щата Конектикът. Едва в началото на август установих, че по отношение на адреса на гражданина Гибсън е станала грешка и че той живее не в Ню Хейвън, а в *Норуич* (Конектикът). Тази грешка на авторите на отчета за конгреса беше едва ли не съдбоносна за моята дейност.

Впрочем аз не се опитах веднага да вляза в преписка със секретаря Гибсън, тъй като смятах, че трябва да започна тази преписка с изпращането на официалния отчет за работата на Женевския конгрес. Причините, поради които се забави публикуването на този отчет, са изложени вече в общия отчет на Генералния съвет.

В началото на декември 1866 г. гражданинът Орсини установи по-тесни връзки с Генералния съвет и ни съобщи имената на петима европейски социалисти, живеещи в Ню Йорк, като ни помоли да влезем в преписка с тях. Той ни молеше също да им изпратим мандати, упълномощаващи ги да действуват в Съединените щати в интерес на дружеството.

На петимата граждани, посочени от Орсини, бяха изпратени заедно със съответните мандати писма; обаче нито аз, нито Генералният съвет не получихме никакъв отговор на нито едно от тези писма.

И така първият ми опит не се увенча с успех. Впрочем Орсини уведоми Генералния съвет, че в Ню Йорк започват да се интересуват много от нашето дружество и че знаменитият оратор Уендъл Филипс, аболиционист от Масачузетс, предложил да изнася публични лекции с платен вход в полза на нашето дружество, когато се убедил, че целите на дружеството и неговите водачи заслужават такава подкрепа.

Орсини съобщи също така, че ирландският демократ и патриот Джеймс Стивънс се е записал в Ню Йорк за член на нашето дружество.

През март 1867 г. отчетът за работата на Женевския конгрес на английски език започна да се печата в лондонския „International Courier“. Щом излязоха четири броя от тази серия, т. е. през април, аз изпратих тези броеве на „International Courier“ на четирима души, а именно: една серия — на секретаря Гибсън на погрешния му адрес, друга — на У. Х. Силвис, трета — на редактора на „Voice“, всекидневник, излизащ в Бостън (Масачузетс) и предан на интересите на работниците, и четвърта — в Чикаго (щата Илинойс) на редактора на „Workingman's Advocate“[489], главен орган на работниците от Западните щати на Американския съюз. Към броевете, изпратени на секретаря Гибсън, приложих писмо, в което посочвах огромното значение, което Генералният съвет придава

на тесния контакт и редовната връзка с изпълнителната комисия на *Националния работнически съюз.*

Това писмо остана без отговор и аз нямах никакво потвърждение, че вестниците са получени. Този ми неуспех се обяснява много просто: писмото и вестниците бяха адресирани вместо до Норуич до Ню Хейвън.

Изпращането на тези документи имаше само един добър резултат. Редакторът на лондонския вестник „International Courier" започна от май да получава броеве на чикагския вестник „Workingman's Advocate" и между тези два вестника се установи размяна. Оттогава редакторът на „International Courier" Жозеф Коле всяка седмица съобщава на своите читатели извадки от чикагския вестник „Workingman's Advocate".

Отпечатването на отчета за работата на Женевския конгрес завърши на 1-и май; продължението на отчета изпратих на четирите споменати по-горе адреса.

Извадки от този отчет бяха възпроизведени в чикагския вестник „Workingman's Advocate". Нямах възможност да науча дали някой от двата други вестника е напечатал извадки от отчета и дали са се изказвали по този повод.

През пролетта Генералният съвет по писмена молба на лионското бюро се занима с въпроса за евентуална емиграция в Съединените щати на голям брой тъкачи на коприна от Лион. Лионското бюро ни съобщи, че много тъкачи, недоволни от положението си в родината, искат да емигрират в Съединените щати и да пренесат там своите работилници. Но те искаха да научат дали някои американски капиталисти няма да поискат да им авансират средства за преселването и обзавеждането в началото. Генералният съвет веднага ми възложи да пиша за това до редакциите на няколко американски вестници и на някои държавни дейци. Изпълних това нареждане. Писмата бяха изпратени в Америка по един поляк на име Кочек, който заминаваше за Ню Йорк. И този път никакъв отговор! Не получих никакви известия от Кочек след заминаването му.

През юни Генералният съвет ми възложи да пиша на У. Х. Силвис и да го помоля за помощ за стачкуващите лондонски шивачи. Писах му на 11 юни. Като се възползвах от случая, изказах на Силвис огорчението си, от това, че не съм получил никакъв отговор от секретаря Гибсън. Молих го да ми съобщи фамилното име и адреса на някой друг член на комитета на *Националния работнически съюз.*

В отговора си от 25 юни Силвис ми съобщи причините, поради които американските металици нямали възможност да окажат по-

мощ на стачкуващите лондонски шивачи. Той ми съобщи също фамилното име и адреса на живеещия в Ню Йорк Уилям Дж. Джесъп, активен деец на *Националния работнически съюз.*

Щом съобщих за това писмо на Генералния съвет, беше ми възложено да уведомя срочно Уилямс Джесъп за деня на свикването на Лозанския конгрес и да му съобщя, че Генералният съвет би бил щастлив да види американски делегат в Лозана. Съгласно поръчението писах на 19 юли. В писмото си изложих безплодните си опити да установя връзка със секретаря Гибсън и едновременно изпратих на Джесъп официалния отчет за Женевския конгрес.

На това писмо получих отговор с дата 9 август. От този отговор се вижда, че Джесъп със задоволство посрещнал предложението да установи връзка с работниците от континента и Великобритания. Той съжаляваше за забавянето, дължащо се на погрешния адрес на секретаря Гибсън. Съжаляваше също, че датата на свикването на конгреса в Чикаго (19 август) е толкова близка до определената за свикване на Лозанския конгрес дата, че поради липса на време няма да има възможност да изпрати делегати в Европа. Въпреки това наскоро прочетох в чикагския вестник „Workingman's Advocate“ статия, в която се казваше, че въпросът за изпращане на делегат в Лозана ще бъде един от първите, който ще се постави на Чикагския конгрес.

Джесъп ми обещаваше да прочете писмото ми от 19 юли „поради неговата важност“ на Чикагския конгрес и да изпрати на Генералния съвет вестниците, в които ще бъде публикуван най-добър отчет за Чикагския конгрес. Изказваше желание да води и занапред преписка с Генералния съвет, дори и да не бъде преизбран за заместник-председател на *Националния съюз,* тъй като той е освен това и секретар-кореспондент на *Съюза на работниците от Ню Йорк*[490]. Той приемаше предложението ми за размяна на вестници, които са органи на работническата класа. Такова, накратко и непълно предадено, е съдържанието на неговото интересно и топло писмо.

В началото на този месец гражданинът Маркс ми предаде писмото на Ф. А. Зорге, който съобщава за образуването на отделение на нашето дружество в Хобокън, щата Ню Джерси.[491]

Приблизително по същото време редакторът на лондонския вестник „International Courier“ ми показа издаденото в брошура възвание на изпълнителната комисия на *Националния работнически съюз* към работниците в Съединените щати с покана да изпратят представители на Чикагския конгрес. Върху корицата на тази брошура намерих написани на ръка фамилното име и адреса

на секретаря Уйлям Гибсън и едва тогава разбрах, че съм бил заблуден относно неговия адрес. Съжалявам за загубеното поради тази грешка ценно време и за утешение ще цитирам поговорката: „По-добре късно, отколкото никога."

Такава е историята на моите опити, които досега почти не се увенчаваха с успех. Но все пак аз оставам работата в такова състояние, което обещава много за в бъдеще.

Сега трябва да засегна още два въпроса.

Усилията на американските работници да си извоюват повече свободно време, усилия, известни под названието „движение за осемчасов работен ден", привлякоха вниманието на Женевския конгрес. Поради това смятам, че не е излишно да повторя много накратко, в общи линии онова, което ми е известно за успехите, постигнати в тази област през последната година. Агитацията се развиваше много бързо и намери незабавен отзвук във вашингтонския Конгрес и в законодателните събрания на отделните щати. Във Федералната камара на представителите законопроектът за въвеждане на осемчасов работен ден в строителствата, организирани от федералното правителство, беше отхвърлен само поради равенство в гласовете.

Законодателните събрания на някои щати взеха решение, че когато няма специален договор, работният ден се ограничава на осем часа. Такъв закон беше приет и в щата Ню Йорк, но нюйоркските работници и досега още не се осмеляват да искат неговото прилагане. Работниците от този щат съвсем наскоро се събраха на специален конгрес за обсъждане на тактиката, към която трябва да се придържат при тези обстоятелства. В края на краищата решиха, че на 1 ноември т. г. навсякъде и едновременно ще бъде предявено искане за прилагане на закона, по възможност без да се намалява работната заплата, но ако се окаже необходимо, ще се съгласят и на нейното намаляване. Повечето делегати, ако се съди по разискванията, са се съгласили работната заплата да бъде намалена.

В щата Калифорния закон за осемчасов работен ден още не е приет. Въпреки това в продължение на 19 месеца, предшествуващи юли т. г., фактически там е преобладавала системата на осемчасовия работен ден. Според последните сведения, получени от този щат, собствениците на предприятия са обявили локаут против новия ред, последица от тези реакционни опити е било прекратяването на работата в много предприятия.

С голяма радост съобщавам на съвета, че от 1 януари идната година таксата на обикновено писмо ще бъде намалена наполовина, т. е. от 1 шилинг, на 6 пенса. Говоря изключително за изпраща-

нето на писма между Съединеното кралство и Съединените щати. За това току-що е сключен договор между двете правителства.

Питър Фокс,
секретар на Генералния съвет
на Международното работническо дружество
за Америка

V. ОБЩИ БЕЛЕЖКИ

Годината, изтекла от времето на последния конгрес, премина под знака на непрестанна борба между капитала и труда: в Америка, Англия, Франция, Белгия непрекъснато е имало стачки, *локаути* и преследвания на работниците.

Капиталът преследва упорито и свирепо работника, тъй като инстинктивно чувствува, че не е далеч денят, когато трудът ще заеме мястото, което законно му се полага.

В Съединените щати едно дружество изразходва 70 000 долара, за да отстои правото си на съществуване срещу посегателствата на капитала.[492]

В Англия Courts of Law (съдебни трибунали) взеха решение, че обсебването на паричните средства, принадлежащи на *трейдюнионите* (работническите съюзи), не било наказуемо. Беше създадена официална комисия за обследване на *трейдюнионите* с цел да бъдат те унищожени или поне да бъде ограничена тяхната дейност.

Последният процес, заведен от лондонските собственици-шивачи срещу работниците, осъждането на шивашките работници в Париж, кланетата на миньори в Маршиен (Белгия) — всички тези факти показват ясно, че обществото се състои само от две враждебни една на друга класи: *потисници и потиснати,* и че само солидарността на работниците от целия свят може да ни донесе пълното освобождение, което е именно целта, преследвана от Международното работническо дружество.

Завършваме с призива: „Работници от всички страни, *да се съединим!*"

От името на Генералния съвет:

Оджър, председател
Екариус, генерален секретар
У. Дел, касиер
Шоу, секретар-касиер

Секретари-кореспонденти:

Е. Дюпон за Франция

К. Маркс	за Германия
Жабицки	„ Полша
Х. Юнг	„ Швейцария
П. Фокс	„ Америка
Бесон	„ Белгия
Картър	„ Италия
П. Лафарг	„ Испания
Хансен	„ Дания

Написано през втората половина на август 1867 г.

Напечатано в брошурата „Rapports lus du Congrès ouvrier reuni du 2 au 8 septembre 1867 à Lausanne", Chaux-de-Fonds. 1867

Печата се по текста на брошурата

Превод от френски

ИЗ ПИСМОТО НА ЖЕНИ МАРКС ДО И. Ф. БЕКЕР ОКОЛО 5 ОКТОМВРИ 1867 г.[493]

Прилагаме тук извадка от писмото на една наша приятелка в Лондон, в което между другото се говори за работническия конгрес в Лозана и за конгреса на мира в Женева, както и за последното произведение на Маркс:

„...Няма да повярвате каква огромна сензация в целия печат направи тук Лозанският конгрес. След като вестник „Times“ даде тон, всеки ден печатайки кореспонденции за конгреса, другите вестници също не смятаха под достойнството си да посвещават на работническия въпрос не само бележки, но дори и дълги уводни статии. За конгреса писаха не само всички всекидневници, но и всички седмичници. Напълно естествено е, че много от тях говореха за конгреса отвисоко и иронично. Но нима всяко нещо няма наред с възвишената, също и своята комична страна, и защо нашият славен работнически конгрес със своите бъбриви французи трябва да бъде абсолютно лишен от това? Но въпреки всичко общо взето отношението към него беше напълно прилично и го разглеждаха au sérieux*. Дори „Manchester Examiner“, собствен орган на Джон Брайт и на манчестерската школа[494], го характеризира в една много хубава уводна статия като важно и епохално събитие. А когато го сравняваха със заварения му брат, конгреса на мира[495], сравнението винаги беше в полза на по-големия брат, и докато в единия виждаха застрашаваща съдбоносна трагедия, в другия не виждаха нищо друго освен фарс и комедия.

* — сериозно. *Ред.*

Ако вече сте се снабдили с книгата на Карл Маркс[496], съветвам Ви, ако още не сте преминали както аз през диалектическите тънкости на първите глави, да прочетете отначало главите, посветени на първоначалното натрупване на капитала и на съвременната теория за колонизацията. Убедена съм, че Вие, както и аз, ще възприемете тези глави с огромно задоволство. Разбира се, Маркс няма за лекуването на зеещите кръвотечащи рани на нашето общество никакви готови специфични лекарства, за които така високо крещи буржоазният свят, който сега сам се нарича и социалистически, никакви хапчета, мехлеми или тефтик; но, струва ми се, че от природоисторическия процес на възникване на съвременното общество той е извел практическите резултати и начини за тяхното използване, като не се спира пред най-смелите изводи, и че това съвсем не беше проста работа — с помощта на статистическите данни и на диалектическия метод да доведе изумения филистер до главозамайващите висоти на следните положения: „Насилието е акушерка на всяко старо общество, което е бременно с ново. Самото то е икономическа сила ... Голяма част от капиталите, които днес се появяват в Съединените щати без акт за раждане, представляват едва вчера капитализирана в Англия детска кръв ... Ако парите ... „се раждат с кървави петна на едната буза", то новороденият капитал изпуска кръв и мръсотия от всичките си пори, от главата до петите ... Удря часът на капиталистическата частна собственост ..." [497] и до края.

Трябва да кажа откровено, че този изумителен по своята простота патос ме завладя и историята ми стана ясна като слънчева светлина."

Написано от Жени Маркс около 5 октомври 1867 г.

Напечатано в списание „Der Vorbote", кн. 10, октомври 1867 г.

Печата се по текста на списанието

Превод от немски

ЗАПИС НА ДОКЛАДА НА К. МАРКС ПО ИРЛАНДСКИЯ ВЪПРОС,

ИЗНЕСЕН В ЛОНДОНСКОТО ПРОСВЕТНО ДРУЖЕСТВО НА ГЕРМАНСКИТЕ РАБОТНИЦИ НА 16 ДЕКЕМВРИ 1867 Г.[498]

На 16 декември Карл Маркс чѐте в лондонското Просветно дружество на работниците лекция за положението в Ирландия, от която става ясно, че всички опити да бъде англизирано ирландското население, правени от английското правителство през миналите векове, са били безплодни. Преселилите се в Ирландия преди реформацията англичани, включително и аристократите, благодарение на ирландските жени са се превърнали в ирландци и техните потомци са се борели против Англия. Жестокостите на войната против ирландците при кралица Елизабета, унищожаването на посевите, преселването на жителите от една местност в друга, за да бъде освободено място за английските колонисти, не са изменили нищо в това отношение. През онова време gentlemen* и merchant adventurers** получили големи участъци земя при условие да бъдат колонизирани с англичани. По времето на Кромвел потомците на тези колонисти се борели заедно с ирландците против англичаните. Кромвел продал много от тях като роби във Вест Индия. През периода на Реставрацията Ирландия получила различни привилегии. При Вилхелм III на власт дошла една класа, която искала да прави само пари, и за да бъдат заставени ирландците на всяка цена да продават своите суровини на Англия, ирландската промишленост се унищожавала. При кралица Ана с помощта на протестантския наказателен закон[499] новите аристократи получили свобода на действие. Ирландският парламент[500]

* — дворяни. *Ред.*
** — търговци-авантюристи. *Ред.*

бил средство за потискане. Който бил католик, не можел да заема официална длъжност, не можел да има поземлена собственост, не можел да прави завещание, не можел да получи наследство; да бъде някой католически епископ се смятало равносилно на държавна измяна. Всичко това било средство за заграбване земята на ирландците; и въпреки това повече от половината потомци на англичаните в Ълстър си останали католици. Народът бил хвърлен в обятията на католическото духовенство, благодарение на което именно то получило своята сила. Единственото, което успяло да направи английското правителство, това е, че насадило в Ирландия аристокрация. Градовете, построени от англичаните, станали ирландски. Затова именно сред фениите се срещат толкова много английски имена.

През време на американската война за независимост потисничеството в Ирландия било малко поотслабено. По-нататъшни отстъпки се оказали необходими през периода на френската революция. Ирландия така бързо се замогнала, че нейните жители заплашвали да изпреварят англичаните. Английското правителство ги провокирало да въстанат и чрез подкуп постигнало сключването на уния[501]. Унията нанесла смъртоносен удар на започналата отново да се възражда ирландска промишленост. Мигър е казал по някакъв повод: всички отрасли на ирландската промишленост са унищожени, остана ни само производството на ковчези. Притежаването на участък земя станало необходимо условие за съществуване; едрите земевладелци давали своите земи в аренда на спекуланти; преди земята да се окаже в ръцете на селянина, тя преминавала през четири-пет степени на арендни договори; в резултат на това цените на земята се покачили извънредно много. Земеделското население се хранело само с картофи и вода, пшеницата и месото се изпращали в Англия; рентата се изяждала в Лондон, Париж и Флоренция. През 1836 г. били изпратени 7 000 000 ф. ст. на поземлените собственици, които живеели в чужбина. Заедно с продуктите и рентата от страната се изнасяли и торове; земята била изтощена. Често в един или друг район избухвал глад, а болестта по картофите в 1946 г. довела до общ глад. Един милион души умрели от глад. Болестта по картофите била последица от изтощаването на почвата, резултат от английското господство.

В резултат на отменяването на житните закони Ирландия загубила монопола на английския пазар, предишната аренда не можела вече да се плаща. Високите цени на месото и банкрутът на останалите още дребни земевладелци допринесли за изгонването на дребните селяни от земята и за превръщането на земите

им в пасища за овцете. От 1860 г. над половин милион акри орна земя престанали да се обработват. Добивът от 1 акър земя се намалил: на овеса — с 16%, на лена — с 36%, на картофите — с 50%. Сега за английския пазар се отглежда само овес, а пшеница се внася.

С изтощаването на почвата се влошило и физическото състояние на населението. Броят на сакатите, слепите, глухонемите и душевно болните се увеличил абсолютно при намаляващо население.

Над 1 100 000 души били изместени от 9 600 000 овце. В Европа това е нещо нечувано! Руснаците замествали преселените поляци с руснаци, а не с овце. Само при монголците в Китай някога е бил обсъждан въпросът за унищожаване на градове, за да се направи място за овцете.

Ето защо ирландският въпрос не е просто национален въпрос, а въпрос за земята, въпрос за съществуване. Гибел или революция — такъв е сега лозунгът. Всички ирландци са убедени, че ако предстои да се извърши нещо, това трябва да се извърши скоро. Англичаните би трябвало да поискат отделянето на Ирландия и да предоставят на самите ирландци да решат въпроса за поземлената собственост. Всичко друго е безполезно. Ако това не стане в най-близко бъдеще, ирландската емиграция ще доведе до война с Америка. Господството над Ирландия днес — това е измъкване на аренда за английската аристокрация.

Печата се по ръкописа на Екариус

Превод от немски

ЗАПИС НА РЕЧТА НА К. МАРКС ЗА ПОСЛЕДИЦИТЕ ОТ ПРИЛАГАНЕТО НА МАШИНИТЕ ПРИ КАПИТАЛИЗМА[502]

ИЗ ПРОТОКОЛА НА ЗАСЕДАНИЕТО НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ОТ 28 ЮЛИ 1868 Г.

Маркс открива разискванията по въпроса за „влиянието на прилагането на машините от капиталистите". Най-много ни поразява фактът, казва той, че резултатът от прилагането на машините се оказа диаметрално противоположен на всичко онова, което се смяташе за неизбежно. Вместо очакваното намаляване на работното време работният ден се удължи до 16—18 часа. Преди работният ден обикновено беше десет часа; през последните сто години работното време беше увеличено по законодателен ред както в Англия, така и на континента. Цялата същност на фабричното законодателство през последните сто години се свежда до това, със силата на закона да бъдат заставени работниците да работят повече часове.

Едва през 1833 г. работният ден за децата беше ограничен на дванадесет часа; в резултат на прекомерната работа не оставаше абсолютно никакво време за умствено развитие. Тяхното физическо развитие също беше незадоволително; сред тях вилнееха епидемии и това накара някои представители на управляващите класи да се занимаят с този въпрос. Господин Роберт Пил-старши беше един от първите, които обърнаха внимание на това крещящо зло, а Роберт Оуен беше първият фабрикант, който ограничи работните часове в своята фабрика. Законопроектът за десетчасов работен ден беше първият закон, който ограничаваше работното време за жените и децата на $10^1/_2$ часа дневно, но неговото действие се разпростираше само върху определена категория фабрики.

Това беше крачка напред, тъй като осигури на работниците повече свободно време. Що се отнася до намаляването на про-

дукцията, то скоро беше компенсирано: вследствие усъвършенстването на машините и повишената интензивност на труда на работниците сега за съкратен работен ден се извършва повече работа, отколкото преди за дълъг работен ден. Хората пак вършат прекомерна работа и скоро ще се наложи да се ограничи работният ден на осем часа.

Друга последица от прилагането на машините беше това, че то подтикна жените и децата да отиват във фабриката. По такъв начин жената стана активен участник в нашето обществено производство. Преди женският и детският труд се използваше в семеен кръг. Аз не смятам, че е лошо, ако жените и децата участвуват в нашето обществено производство. Мисля, че всяко дете над девет години би трябвало през част от времето си да се занимава с производителен труд; но заставянето на децата да работят при съществуващите условия е ужасно.

Друга последица от прилагането на машините беше пълното изменение на капиталистическите отношения в страната. Преди имаше богати работодатели и бедни работници, които използваха свои собствени оръдия на труда. До известна степен те бяха свободни хора и имаха възможност да оказват съпротива на работодателите си. За съвременните фабрични работници, за жените и децата няма такава свобода, те са роби на капитала.

От страна на капиталистите непрекъснато се чуват призиви — чрез някакво изобретение те да бъдат направени независими от работниците: предачната машина и механичният тъкачен стан им дадоха тази независимост, тъй като движещата сила в производството се оказа в техни ръце. Благодарение на това властта на капиталиста се засили извънредно много. Фабричният лорд стана наказващ законодател в границите на своето предприятие, той произволно налага глоби, често за собствено обогатяване. Феодалният барон в отношението си към крепостния е бил свързан с традициите и се е подчинявал на определени правила; над фабричния лорд няма никакъв контрол.

Една от най-важните последици от прилагането на машините е организираният труд и това рано или късно ще даде своите плодове. Влиянието на машините върху онези работници, на чийто труд тези машини започват да правят конкуренция, е просто пагубно. Както в Англия, така и в Индия много тъкачи, които са работили на ръчни станове, с въвеждането на механичния тъкачен стан в прекия смисъл на думата бяха убити.

Често ни казват, че бедствията, предизвикани от машините, имат само временен характер. Обаче машинното производство се развива непрекъснато и ако това развитие въвлича в производст-

вото и осигурява работа едновременно на много хора, от друга страна, то непрекъснато лишава от работа много работници. Има постоянен излишък от изместено население, не излишък от население спрямо продукцията на страната, както твърдят малтусианците, а излишък от такива хора, чийто труд беше изместен от по-производителните машини.

Прилагането на машините в селското стопанство обуславя постоянно нарастващия излишък от население, което вече не може да намери работа. Притокът на такова свръхнаселение в града оказва постоянен натиск върху пазара на труда, като намалява работната заплата. Обстановката в лондонския Ист Енд е един от примерите за това въздействие[503].

Действителните последици от прилагането на машините се проявяват най-нагледно в онези отрасли на труда, където не се прилагат машини.

В заключение може да се каже, че днес прилагането на машините води, от една страна, до асоцииран организиран труд, а от друга страна — до разрушаване на всички съществували досега обществени и семейни отношения.

Напечатано във вестник „The Bee-Hive", бр. 354 от 1 август 1868 г.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

ЗАПИС НА РЕЧТА НА К. МАРКС ЗА НАМАЛЯВАНЕ НА РАБОТНИЯ ДЕН[504]

ИЗ ПРОТОКОЛА НА ЗАСЕДАНИЕТО НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ОТ 11 АВГУСТ 1868 Г.

Гражданинът Маркс не може да се съгласи с Милнър[505] по отношение на това, че намаляването на работния ден ще доведе до намаляване на производството, защото в онези отрасли, където е въведен намален работен ден, оръдията за производство са достигнали по-голямо развитие, отколкото в останалите отрасли. Ограничаването на работния ден имаше за последица по-широко прилагане на машините и дребното производство е станало все по-малко и по-малко възможно, което впрочем е необходимо за преминаване към обществено производство. Хигиеничната страна на въпроса е ясна[506]. Но намаляването на работния ден е необходимо също и за да се даде на работническата класа повече време за умствено развитие. Законодателното ограничаване на работния ден е първата стъпка към умствения и физическия възход и към окончателното освобождаване на работническата класа. В наши дни никой не отрича, че се налага държавата да се намеси в полза на жените и децата; а ограничаването на тяхното работно време в повечето случаи води до намаляване на работния ден и за мъжете. Англия първа тръгна към намаляване на работния ден, други страни бяха принудени в една или друга степен да последват нейния пример. Сериозна агитация започна в Германия и от лондонския съвет се очаква да възглави тази кампания. Принципно въпросът беше решен на предишните конгреси; сега е дошло време да се действува.

Напечатано във вестник „The Bee-Hive", бр. 358 от 22 август 1868 г.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

ВЪЗВАНИЕ КЪМ ГЕРМАНСКИТЕ РАБОТНИЦИ В ЛОНДОН[507]

Работници!

На 7 септември тази година в Брюксел се свиква III международен конгрес на работниците.

На този конгрес трябва да бъдат обсъдени най-добрите средства за разширяване, укрепване и организиране на съвместната дейност на международното обединение на работниците, както и онези въпроси, които най-непосредствено засягат интересите на работническата класа и настоятелно изискват да бъдат разрешени. Необходимо е най-после да се стигне до взаимно споразумение относно средствата за пропаганда.

Генералният съвет предлага на конгреса следните въпроси:

1. Намаляване и регулиране на работния ден;
2. Влиянието на прилагането на машините от капиталистите;
3. Същността на поземлената собственост;
4. Възпитанието на работническата класа;
5. Създаване на кредитни учреждения с цел да се поощрява социалното освобождение на работническата класа;
6. Най-добрите начини за създаване на кооперативни производствени дружества.

С оглед да съдействувате за осъществяване на продиктуваното от времето и обстоятелствата начинание, ние призоваваме и вас да участвувате в това според силите си и като дружества, и като отделни лица. Необходимо е чрез доброволни вноски да се събере сума, достатъчна, за да могат германските работници в Лондон да бъдат представени от един или няколко делегати. Би било позорно, ако в днешното бурно време сред хилядите герман-

ски работници в Лондон не се окажат достатъчно хора, изпълнени от разбиране на собствените си класови интереси, за да осигурят свое представителство на конгреса в Брюксел.

И така, на работа! Крайно време е работниците от всички страни да се обединят и да разберат, че за да се води успешна борба против основаното върху насилието господство на капиталистите, е необходим мощен съюз на всички отряди на работническата класа.

Не трябва да се забравя, че в Съединените щати на Северна Америка *осемчасовият* работен ден е обявен вече за *закон* за всички държавни предприятия.

Ще припомним и историческите, изпълнени с дълбок смисъл думи, които Карл Маркс е написал в предговора към своя труд „Капиталът. Критика на политическата икономия" през 1867 г.:

„Както американската война за независимост през XVIII в. прозвуча като боен камбанен зов за европейската буржоазия, така гражданската война в Америка през XIX в. беше също такъв боен зов за работническата европейска класа."[508]

Вноските се приемат в Просветното дружество на германските работници в понеделник, сряда и събота от 9 часа вечерта от секретаря и касиера.

Виндзор-Касл, 27, Лонг-Ейкър, Уестърн Сентръл

От името на Просветното дружество
на германските работници, германско отделение
на Международното работническо дружество:
Управителен съвет

Написано около 11 август 1868 г.
Напечатано във вестник „Hermann", бр. 502 от 15 август 1868 г.

Печата се по текста на вестника, сверен с ръкописа на Маркс
Превод от немски

ЗАПИС НА РЕЧТА НА К. МАРКС ОТНОСНО ВЛИЯНИЕТО НА КОНКУРЕНЦИЯТА В ПАМУЧНАТА ПРОМИШЛЕНОСТ ВЪРХУ ПОЛОЖЕНИЕТО НА РАБОТНИЦИТЕ ВЪВ ФРАНЦИЯ[509]

ИЗ ПРОТОКОЛА НА ЗАСЕДАНИЕТО НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ОТ 5 ЯНУАРИ 1869 г.

Стана известно, че френските производители на прежда и други памучни артикули организират съюз с цел да конкурират английските производители на собствените им пазари, като продават стоките на по-ниски цени. Признавайки, че английските промишленици разполагат с по-добри машини и по-големи капитали от тях, френските промишленици смятат, че са успели да запазят позициите си благодарение на ниската работна заплата на работниците във Франция, и се надяват чрез по-нататъшно намаляване на работната заплата да получат възможност да произвеждат стоките си по-евтино от английските промишленици. Г-н Бертел, кмет на Сотвил-ле-Руан, един от най-големите промишленици в този град, пръв е започнал този нов кръстоносен поход срещу работническата класа, като предложил да се намали работната заплата с $3^1/_2$ пенса дневно. Тъй като работниците отхвърлили тези условия, обявен бил локаут и сега те са се обърнали към Международното работническо дружество за помощ.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

РЕЗОЛЮЦИЯ НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ОТНОСНО ПРОГРАМАТА НА БАЗЕЛСКИЯ КОНГРЕС

По доклад на Постоянния комитет приема се програмата на предстоящия конгрес:

1) Въпросът за поземлената собственост;

2) Правото на наследяване;

3) В каква степен работническата класа може незабавно да използва кредита;

4) Въпросът за всеобщото образование;

5) Влиянието на професионалните съюзи върху освобождението на работническата класа.

По-нататък се взе решение да се приеме следният дневен ред на конгреса:

1) Проверка на мандатите;

2) Избор на длъжностни лица за конгреса;

3) Отчет на Генералния съвет и отчети на отделенията и секциите;

4) Обсъждане на въпросите, поставени в програмата на конгреса;

5) Определяне седалището на Генералния съвет за следващата година;

6) Избор на членове на Генералния съвет;

7) Определяне на времето и мястото за следващия конгрес.

Прието на 22 юни 1869 г.

Напечатано като позив в Лондон.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет, сверен с текста на позива

Превод от английски

ЗАПИС НА РЕЧИТЕ НА К. МАРКС ЗА ПОЗЕМЛЕНАТА СОБСТВЕНОСТ[510]

ИЗ ПРОТОКОЛА НА ЗАСЕДАНИЕТО НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ОТ 6 ЮЛИ 1869 Г.

I

Гражданинът Маркс смята, че Милнър не е разбрал напълно същността на спора. Никой не възразява против преминаването на мините и горите в обществена собственост. Вредата, причинявана от концентрирането на земята в ръцете на малцина, се признава от всички. Разногласията се отнасят само до орната земя. Възраженията идват от привържениците на дребното селско стопанство. Дребната собственост е предмет на спора.

Позоваването на обществената необходимост е по-силен довод от изискването на абстрактното право. Решително всичко, всевъзможните форми на потисничество са били оправдавани с абстрактното право; крайно време е да се откажем от такъв вид агитация. Въпросът е в каква форма трябва да бъде осъществено това право. Превръщането на феодалната собственост в селска собственост е било обществена необходимост. В Англия собственикът вече е престанал да бъде необходимост в земеделието.

Що се отнася до естественото право, то и животното има естествено право върху земята, тъй като не може да живее без нея. Ако това естествено право бъде доведено до логическия му край, ще стигнем до твърдението, че всеки трябва да обработва своето собствено парче земя.

Общественото право и обществената необходимост определят начина, по който се получават средствата за съществуване. В резултат на обществената необходимост там, където кооперацията е станала задължителна, е възникнала фабриката. Обстоятелството, че никой не може да произвежда каквото и да било сам, е направило кооперацията обществена необходимост.

Маркс не възразява да се придаде на резолюцията по-пълна форма.

II

Дребните селяни не присъствуват на конгресите, но са представени на тях със своите идеолози. Прудонистите твърде упорито настояват на искането за индивидуална дребна собственост и бяха в Брюксел. Генералният съвет носи отговорност за резолюцията: тя беше изработена от брюкселската комисия[511], от хора, които бяха предвидили добре възраженията, с които ще се сблъскат. Аз не съм против преработването на тази резолюция. Гражданинът Уестън говорѝ само за обществената необходимост. Виждаме, че резултатите и от двата вида собственост върху земята бяха лоши. Дребният селянин е само номинален собственик, но и най-опасен, защото все още си въобразява, че е действителен собственик. В Англия земята в разстояние на две седмици може да бъде превърната в обществена собственост с акт на парламента. Във Франция това може да се осъществи в резултат от дълговете на собствениците на земя и тяхната обремененост с данъци.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

ЗАПИС НА РЕЧТА НА К. МАРКС ЗА ПРАВОТО НА НАСЛЕДЯВАНЕ[512]

ИЗ ПРОТОКОЛА НА ЗАСЕДАНИЕТО НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ОТ 20 ЮЛИ 1869 Г.

Гражданинът Маркс открива дискусията по въпроса за правото на наследяване. Той казва, че този въпрос е бил поставен от женевския Алианс на социалистическата демокрация и Генералният съвет се е съгласил да го постави на обсъждане. Главното искане на женевския Алианс е да се отмени напълно правото на наследяване.

Съществуват две форми на наследяване. Правото на завещание, или наследяването по завещание, води началото си от Рим и е било характерно за Рим. Главата на римското семейство е имал абсолютна власт над всичко, което е принадлежало на неговото домакинство. Главата на римското семейство не може да се сравнява с главата на съвременното семейство. Домакинството на римското семейство е включвало роби и клиенти, чиито работи и интереси главата на семейството е бил длъжен публично да защищава и отстоява. Съществувало е суеверието, че когато главата на семейството умре, духът му оставал в къщата като страж да наблюдава всичко да се извършва правилно и да мъчи живите, ако работите се ръководят неправилно. В ранните времена на римската история на това домашно божество били принасяни жертви, устройвани били дори кървави празненства в негова чест и за успокояване на духа му. Постепенно станало обичай да се споразумяват с този дух чрез наследника по завещание. Такава е била римската представа за безсмъртието на душата. Чрез наследника се увековечавала волята на умрелия, изразена в завещанието. Това завещание обаче не донасяло непременно на при-

емника, който наследявал, някакво имущество, а само го задължавало да изпълнява волята на умрелия, на което се гледало като на религиозен дълг. С течение на времето тези наследници по завещание започнали да предявяват права и върху имуществото, но дори и в епохата на империята те никога не получавали по закон повече от една четвърт. Това езическо суеверие било пренесено в християнските страни и било основата на правото на завещание, както то съществува днес в Англия и в Съединените щати.

Германското право на наследяване е било право на семейно владение при липса на завещание. Имуществото се намирало един вид в общо владение на членовете на семейството, а разпоредител бил главата на семейството. Когато този разпоредител умирал, имуществото преминавало в ръцете на всички деца. Германците не познавали други наследствени права.

Римската църква въвела римското право, а феодалната система изопачила германското право, защото феодалната собственост, обременена с военна служба, не можела да се дели. Френската революция се върнала към германското право на наследяване. В Англия наблюдаваме редица нелепости: човек има най-неограничено право да завещава своята собственост на когото си иска, дори да лишава от наследство собствените си потомци и по такъв начин да се разпорежда с имуществото си дълго време след като самият е престанал да съществува. Нека оставим на буржоазията да се занимава с въпроса за правото на завещание, тъй като това би могло да бъде използвано против аристокрацията. В Прусия само малка част от личната собственост може да се завещава на странично лице.

За работническата класа, която няма какво да наследява, въпросът не представлява интерес.

Алиансът на социалистическата демокрация възнамерява да започне социалната революция, като отмени правото на наследяване. Пита се: ще бъде ли правилна тази политика?

Предложението не е ново. Сен-Симон го направи още в 1830 г.[513]

Като икономическа мярка от това не би имало полза. То би предизвикало такова раздразнение, че непременно би срещнало почти непреодолима съпротива, която неизбежно би довела до реакция. Ако такова искане бъде провъзгласено в момент на революция, едва ли общото равнище на съзнанието ще може да му осигури подкрепа. От друга страна, ако работническата класа имаше достатъчно власт, за да отмени правото на наследяване, тя щеше да бъде достатъчно силна, за да извърши

експроприация, която би била много по-просто и резултатно мероприятие.

Отменяването на правото да се наследява земя в Англия би засегнало наследствените функции, свързани със земята, с Камарата на лордовете и т. н. и т. н. 15 000 лордове и 15 000 леди ще трябва да умрат, преди да се прояви резултатът. Напротив, ако парламент, състоящ се от работници, вземе решение арендата да се внася в държавното съкровище, а не на лендлорда, правителството веднага ще получи парични средства без всякакви социални сътресения, докато с отменяването на правото на наследяване всичко ще се обърка и няма да бъде постигнато нищо.

Нашите усилия трябва да бъдат насочени така, че никакви оръдия за производство да не останат частна собственост. Частната собственост върху оръдията за производство е фикция, тъй като собствениците не могат да ги използват сами; но тя дава на собствениците онази власт върху средствата за производство, с помощта на която те принуждават други хора да работят за тях. В полуварварското състояние този ред може би е бил необходим, но сега вече не. Всички средства за производство трябва да бъдат обобществени с цел всекиму да бъде осигурено и правото, и възможността да прилага работната си сила. Ако при нас положението беше такова, правото на наследяване не би било нужно. А дотогава семейното право на наследяване не може да бъде отменено. Когато хората правят спестявания за децата си, тяхната главна цел е да им осигурят средства за съществуване. Ако децата бяха осигурени след смъртта на родителите, последните нямаше да се грижат да им оставят средства за живеене; но докато нямаме това, отменяването на правото на наследяване би довело само до трудности, би разтревожило, изплашило хората и не би принесло никаква полза. Вместо да сложи начало на социалната революция, то би могло само да ѝ сложи край. Трябва да се започне, като се създадат условия за обобществяване на средствата за производство.

Правото на наследяване по завещание е омразно на буржоазията; то дава възможност на държавата да се намесва всеки момент в частните работи. Ние вече имаме данък върху наследството, остава само той да бъде увеличен и направен прогресивен подобно на подоходния данък, като малките суми, например 50 фунта стерлинги, не се облагат. Само в такъв смисъл този въпрос засяга работническата класа.

Всичко, което е свързано със съществуващия ред, трябва да бъде изменено, но ако се премахнат само завещанията, те ще бъ-

дат заобикаляни чрез дарения приживе, следователно по-добре е те да бъдат търпени при определени условия, отколкото да се направят още по-лоши. Отначало трябва да се получи възможност да се измени съществуващият ред, тогава и правото на наследяване ще изчезне от само себе си.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

ЗАПИС НА РЕЧИТЕ НА К. МАРКС ЗА ВСЕОБЩОТО ОБРАЗОВАНИЕ В СЪВРЕМЕННОТО ОБЩЕСТВО[514]

ИЗ ПРОТОКОЛИТЕ НА ЗАСЕДАНИЕТО НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ОТ 10 И 17 АВГУСТ 1869 Г.

I

Гражданинът Маркс казва, че с този въпрос е свързано особено затруднение. От една страна, за да се установи правилна система на образование, трябва да се изменят социалните условия, от друга страна, за да се изменят социалните условия, е нужна съответна образователна система; затова трябва да изхождаме от съществуващото положение.

На конгресите е бил обсъждан въпросът, дали образованието трябва да бъде държавно или частно.[515] Държавното образование се разглежда като правителствено, но това не е задължително така. В Масачузетс всеки муниципалитет е длъжен да осигури за всички деца училища за начално обучение. Градовете с население над 5 000 жители са длъжни да издържат средни технически училища, големите градове — училища от още по-висока степен. Държавата участвува в разходите, но не много. В Масачузетс за образование се изразходва една осма част от местните данъци, в Ню Йорк — една пета. Комитетите, които ръководят училищата, са местни организации, те назначават учителите в училищата и избират учебниците. Недостатък на американската система е, че тя има твърде местен характер, образованието зависи от степента на културата във всеки окръг. Поради това се чуват искания за централен контрол. Облагането с данъци в полза на училищата е задължително, но посещаването на училищата от децата не е задължително. С данъци се облага собствеността, а хората, които плащат данъци, искат парите да се изразходват полезно.

Образованието може да бъде държавно, без да бъде правителствено. Правителството може да назначава инспектори, които,

без да имат право да се намесват в самия процес на обучението, са длъжни да следят за спазването на законите, така както фабричните инспектори следят за спазването на фабричните закони.

Конгресът трябва без колебание да вземе решение, че образованието трябва да бъде задължително. Що се отнася до това, че децата не могат да бъдат наемани на работа, безспорно е едно: това обстоятелство няма да намали работната заплата и хората ще свикнат с него.

Прудонистите твърдят, че безплатното образование е нелепост, тъй като за него плаща държавата. Разбира се, все някой трябва да плаща, обаче не онзи, който е най-малко в състояние да прави това. Ораторът не е привърженик на безплатното образование в колежите.

Що се отнася до пруската образователна система, за която толкова много се говори, той ще каже в заключение, че тя е съобразена изключително с това, да подготвя добри войници.

II

Гражданинът Маркс казва, че по някои въпроси всички са единодушни.

Дискусията започна с предложението да бъде потвърдена резолюцията на женевския конгрес, с която се иска умственото образование да се съчетава с физически труд, с гимнастика и политехническо обучение. Против това нямаше никакви възражения.

С политехническото обучение, отстоявано от пролетарските автори, се цели да се компенсират недостатъците, предизвиквани от разделението на труда, което пречи на учениците да получат солидно знание по своята професия. За това са се уловили и неправилно са го изтълкували в смисъла, в който буржоазията разбира техническото образование.

Що се отнася до предложението на г-жа Лоу за църковния бюджет [516], би било политически правилно конгресът да се изкаже против църквата.

Предложението на гражданина Милнър[517] не заслужава да се поставя на обсъждане във връзка с въпроса за училищата; такова възпитание младежта трябва да получава от възрастните във всекидневната житейска борба. Ораторът не е склонен да разглежда Уорън като своеобразна библия, по този въпрос малцина са на еднакво мнение. Бихме могли да добавим, че училището не може да даде такова възпитание, то трябва да се получава от възрастните.

Нито в началните, нито в средните училища не трябва да се въвеждат такива предмети, които допускат партийно или класово тълкуване. В училищата могат да се преподават само предмети като естествени науки, граматика и т. н. Граматическите правила например не се изменят в зависимост от това, дали ще ги обяснява религиозно настроен тори или свободомислещ. Предметите, които допускат противоречиви изводи, трябва да бъдат изхвърлени от училищата; те могат да се изучават от възрастните под ръководството на такива преподаватели като г-жа Лоу, която чете лекции за религията*.

По въпроса за премахването на армиите [518] Брюкселският конгрес прие резолюция; не е целесъобразно той отново да се поставя на обсъждане.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

* В краткия отчет за заседанието на Генералния съвет от 17 август 1869 г., публикуван във вестник „Bee-Hive", бр. 410 от 21 август 1869 г., тази част от речта е предадена по следния начин: „Що се отнася до политическата икономия, религията и други подобни предмети, те не трябва да се въвеждат нито в началните, нито дори в средните училища. Такъв вид обучение е за възрастните и трябва да се провежда чрез лекции от такива преподаватели като г-жа Лоу." *Ред.*

ОБРЪЩЕНИЕ НА ЛИГАТА ЗА ЗЕМЯ И ТРУД КЪМ РАБОТНИЦИТЕ И РАБОТНИЧКИТЕ ВЪВ ВЕЛИКОБРИТАНИЯ И ИРЛАНДИЯ[519]

Другари работници!

Необоснованите надежди, вдъхнати преди 30 години на трудещите се и страдащи милиони в Англия, не се сбъднаха. Казваха им, че премахването на митническите ограничения ще облекчи участта на бедните работници и ако не ги направи щастливи и доволни, поне завинаги ще изгони глада от тяхната среда.

Започна силно движение за „големия самун"[520]; лендлордовете беснееха, финансовите тузове бяха смутени, фабрикантите ликуваха — тяхната воля беше изпълнена — на протекционизма беше нанесен coup de grâce*. След това започна период на невиждан разцвет. Отначало торите заплашваха, че ще изменят тази политика. Но след като седнаха на министерските кресла в 1852 г., вместо да изпълнят заплахата си, те се присъединиха към хвалебния хор на привържениците на неограничената конкуренция. Приготвили се за парични загуби, те за свое крайно учудване констатираха, че доходите им от аренда са се увеличили с повече от 2 000 000 ф. ст. годишно. Никога в историята на човечеството такова количество богатства — т. е. средства за задоволяване нуждите на човека — не са се произвеждали от толкова малък брой ръце и в толкова кратък срок, както след отменяването на житните закони. За един период от двадесет години обявената стойност на годишния износ на британски и ирландски продукти от селското стопанство и на промишлени изделия — плодовете от вашия собствен труд — се е увеличила от 60 000 000 на 188 900 000 фун-

---

* — последен удар. *Ред.*

та стерлинги. За двадесет години облаганият данък на лордовете и ледите на британската земя се е увеличил, според собственото им признание, от 98 000 000 на 140 000 000 ф. ст. годишно, а доходите на най-едрите фабриканти и промишленици са се увеличили от 60 000 000 на 110 000 000 ф. ст. годишно. Можеха ли човешките сили да направят повече?

Но уви! Сред синовете на Британия има и заваренници. Нито един канцлер на държавното съкровище още не е разгласил тайната как се разпределят тези 140 000 000 ф. ст. между поземлените магнати, но затова пък всичко ни е известно за промишлениците. Броят на най-късметлиите между тях се е увеличил от 16 през 1846 г. на 133 през 1866 г. Средният годишен доход на всеки от тях се е увеличил от 74 300 на 100 600 фунта стерлинги. Те са си присвоили една четвърт от целия прираст на дохода за 20 години. Следващата след тях категория е нараснала числено от 319 на 959 души; средният годишен доход на всеки от тях се е увеличил от 17 700 на 19 300 фунта стерлинги; те са си присвоили втората четвърт. Останалата половина са си поделили 346 048 почтени буржоа, годишният доход на които се колебае от 100 до 10 000 фунта стерлинги. А милиони трудещи се, производители на тези богатства — британските пепеляшки, — получиха юмруци и ритници вместо половин пенсове.

В 1864 г. облагаемият доход по данъчния списък D[521] се е увеличил с 9 200 000 фунта стерлинги. От това увеличение 4 266 000 ф. ст., т. е. почти половината, е погълнала столицата с население по-малко от $^1/_8$.От тази сума 3 123 000 ф. ст., над $^1/_3$ от увеличението на дохода за цяла Великобритания, е погълнало лондонското Сити, т. е. избраниците, които са $^1/_{79}$ част от британското население: на Майл Енд и Тауър, с четири пъти по-голямо работническо население, са се паднали 175 000 ф. ст. Домопритежателите в Сити се задъхват от злато, а домопритежателите в Тауър Хамлетс са смазани от данъци в полза на бедните. Сити, разбира се, възразява против централизирането на данъка в полза на бедните, като изхожда изключително от принципа за местното самоуправление.

За 10 години, до 1861 г. включително, броят на работниците, заети в памучната промишленост, се е увеличил с 12%; тяхната продукция е нараснала със 103%. Броят на миньорите в железните мини се е увеличил с 6%, продукцията на мините — с 37%. Двадесет хиляди миньори са работили за десет собственика на железни мини. За същите тези десет години броят на селскостопанските работници в Англия и Уелс е намалял с 88 147 души, обаче за същия този период няколкостотин хиляди акра общински

земи са били заградени и превърнати в частна собственост, за да увеличат именията на аристокрацията, и този процес още продължава.

За 12 години арендата, облагана по закона за бедните в Англия и Уелс, се е увеличила от 86 700 000 на 118 300 000 фунта стерлинги; броят на възрастните трудоспособни паупери се е увеличил от 144 500 на 185 600.

Това не са фантастични картини, нарисувани от горещото въображение на непоправими налудничави хора. Това са признания на лендлордовете и банкерите, засвидетелствувани в собствените им Сини книги. Един от техните експерти заявил наскоро в Камарата на лордовете, че имотните класи, живеейки в разкош, могат да правят спестявания по 150 000 000 ф. ст. годишно от продукта на вашия труд. Няколко седмици по-късно директорът на кралския хирургически колеж разказал пред съда със съдебни заседатели, който разследвал причините за преждевременната смърт на 8 души, какво е видял в мръсния приют за бедни в енорията Сент-Панкрас.

Броят на привилегированите в Ирландия също се е увеличил и доходите им са пораснали, докато една шеста от нейните трудещи се синове и дъщери загинаха от глад и предизвиканите от него болести, а една трета от останалите живи бяха изселени по съдебен ред от арендуваните земи, изхвърлени на улицата и принудени да емигрират, спасявайки се от преследванията на престъпните узурпатори.

Този период на безпримерен промишлен разцвет доведе хиляди наши другари труженици — честни, неопитни, усърдно работили мъже и жени — до приюта за бедни: ростбифът, за който те мечтаеха, се превърна в чорба. Стотици хиляди мъже, жени и деца се скитат в своята родна страна без покрив, унижени и отритнати, като изпълват градовете и на тълпи се движат по големите улици; те търсят работа, за да се сдобият с покрив и храна, и не могат да ги намерят. Други хиляди, повече предприемчиви, отколкото честни, излежават наказанието си в затвор за дребни кражби, предпочитайки затворническата дисциплина пред издържането в приюта за бедни; същевременно големи мошеници остават на свобода — а престъпните лендлордове съдят, като председателствуват сесиите на мировите съдии. Хиляди млади и здрави хора заминават отвъд морето, бягат от родното огнище като от пагубна чума; старите и слабите загиват в крайпътните канавки от глад и студ. Лазаретите и болниците са претъпкани с болни от треска и изтощени от глад: смъртта от глад стана обикновено, всекидневно явление.

Всички мнения са единодушни, че никога преди страданията на работниците бедняци не са били толкова големи, а нищетата толкова широко разпространена, както сега, и в същото време никога преди не е имало такова изобилие на средства за задоволяване потребностите на човека. Това доказва преди всичко, че моралният принцип на всяка държавна власт — *„че благосъстоянието на цялото общество е върховен закон и трябва да бъде цел и стремеж на всяко гражданско законодателство“* — е бил напълно пренебрегнат. Онези, които решават съдбата на нацията, или лекомислено са пренебрегнали своя пръв дълг, служейки на специалните интереси на богаташите, за да ги направят още по-богати, или пък социалното им положение, възпитанието им и класовите им предразсъдъци са ги направили неспособни да изпълняват задълженията си към цялото общество и да провеждат необходимите мерки; и в единия, и в другия случай те са предали своите доверители.

Класовото управление може да съществува само при условие, че потиснатите бъдат предпазени от крайна нужда. Управляващите класи не можаха да предпазят промишления работник в разцвета на силите му от лишения и гладна смърт. Техните мероприятия явно се провалиха, обещанията им останаха неизпълнени. Те обещаваха икономия, а вместо това чудовищно увеличиха държавните разходи. Обещаха да свалят от вашите плещи данъчното бреме, но богаташите плащат само малка част от нарасналите разходи — останалото се взема от предметите от първа необходимост, предназначени за вас — дори от вашите квитанции в заложните къщи се взема данък за издържане на постоянната армия, набирана пак от вашите редове, за да ви разстрелва, ако проявите признаци на недоволство. Обещаха да сведат до минимум пауперизма, но само направиха мизерията и лишенията обикновена ваша съдба — „големият самун“ се превърна в нищо. Всяко мероприятие, което проведоха, само увеличаваше бедствията и те няма какво повече да предложат — тяхната власт е обречена. Да продължават така, значи да въвлекат всички в обща гибел. Има само едно единствено средство. Помогнете си сами! Решете, че не можете повече да търпите такова отвратително положение на нещата, и действувайте съобразно решението си, и на това положение ще бъде сложен край.

Преди няколко седмици двадесетина лондонски работници обсъждаха този въпрос. Те стигнаха до заключението, че съвременната икономическа база на обществото обуславя всички съществуващи бедствия, че никакво средство няма да помогне, освен преустройството на съществуващата социална и политическа

система, и че такова преустройство може да бъде извършено единствено от самите трудещи се маси. Изводите си те изложиха в редица резолюции и свикаха конференция от представители на работниците, на която ги представиха за обсъждане. Тези резолюции бяха разгледани на три събрания и единодушно приети. За да бъдат приложени, бе създадена нова организация на работниците, наречена *Лига за земя и труд*. На нейния изпълнителен комитет, в състав над 40 души известни представители на работниците, бе възложено да изработи платформа на принципите въз основа на първоначалните резолюции, приети от конференцията, като програма за действия, посредством която могат да се осъществят коренни преобразования.

След всестранно обсъждане комитетът прие следната програма:

1. Национализация на земята.
2. Създаване на селскостопански колонии в самата страна.
3. Всеобщо безплатно и задължително образование, независимо от църквата.
4. Ликвидиране на частните емисионни банки. Даване на държавата изключителното право за емисия на банкноти.
5. Заменяне на всички данъци с един пряк и прогресивен данък върху имуществото.
6. Ликвидиране на националния дълг.
7. Премахване на постоянната армия.
8. Намаляване на работния ден.
9. Всеобщо равно избирателно право с възнаграждение на депутатите.

Успехът на нашите усилия ще зависи от натиска, оказван върху властвуващите, а за тази цел е необходимо числено превъзходство, обединяване, организиране и координиране на действията. Ето защо ние ви призоваваме да се обединявате, да се организирате, да координирате действията си и провъзгласите навсякъде в Ирландия, Шотландия, Уелс и Англия: *„Земята на народа"* — законния наследник на даровете на природата. Нито едно разумно организирано общество не може да остави земята, която е източник на живота, във властта на шепа частни лица като обект на техните прищевки и капризи. Правителство, избрано от целия народ и ползващо се с неговото доверие, е единствената сила, която може да управлява земята в интерес на цялото общество.

Борете се държавата да изиска незаетите земи, като сложи по такъв начин начало на национализацията на земята за заселване на безработните. Не допускайте повече заграждането на нито един

акър общинска земя за частните интереси на непроизводителите. Заставете държавата да използва армията — до окончателното ѝ разпускане — за поземлени работи в борбата с плевелите, за дренаж и разораване на целината вместо за изграждане на лагери, чиято цел е унищожаването на живота. Ако зелените полета и зеленчукови градини са несъвместими с благородния спорт — лова, нека любителите на лова емигрират.

Направете деветте точки на лигата програма на работниците, пробен камък за проверка на кандидатите за парламента и ако намерите, че те не отговарят на своето предназначение, хвърлете ги като фалшива монета, защото, който не е за вас, той е против вас.

Те ви измъкват плодовете на вашия труд въз основа на поземлените, финансовите и всякакви други закони. От нищожните средства, които ви остават, вие трябва да плащате лихви по дълга, направен, за да държат в подчинение вашите предшественици; трябва да издържате постоянна армия, която служи на същите цели по отношение на вашето поколение; системно се изтощавате с прекомерен труд, когато има работа, и при всички условия се храните лошо. Нищо друго освен редица такива коренни реформи, каквито са посочени в нашата програма, никога няма да ви изведе от безнадеждното състояние, в което се намирате днес. Трудностите могат да бъдат преодолени с единство на целта и действията. Ние сме много, а нашите противници са малко. И така, работници и работнички от всички вероизповедания и професии, единодушно искайте своите права, сплотете се и обединете вашите сили под знамето на *Лигата за земя и труд*, за да извоювате собственото си освобождение!

Джон Уестън, касиер
Мартин Дж. Бун
И. Георг Екариус } секретари

Написано от Г. Екариус около 14 ноември 1869 г.

Публикувано в брошура „Address of the Land and Labour League to the Working Men and Women of Great Britain and Ireland", издадена в Лондон през 1869 г.

Печата се по текста на брошурата

Превод от английски

ЗАПИС НА РЕЧИТЕ НА К. МАРКС ЗА ПОЛИТИКАТА НА БРИТАНСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО СПРЯМО ИРЛАНДСКИТЕ ЗАТВОРНИЦИ[522]

ИЗ ПРОТОКОЛИТЕ НА ЗАСЕДАНИЯТА НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ОТ 16 И 23 НОЕМВРИ 1869 Г.

I

След това гражданинът Маркс открива дискусията по въпроса за позицията на британското правителство по ирландския въпрос. Той казва:

Политическата амнистия има двояк произход: амнистия се обявява 1) когато правителството е достатъчно здраво благодарение на силата на оръжието и подкрепата на общественото мнение, а врагът признава поражението си, както беше в Америка; 2) когато причина за конфликта е лошото управление и опозицията постигне своето, какъвто беше случаят в Австрия и Унгария. Същото трябваше да стане и в Ирландия.

И Дизраели, и Гладстон казваха, че правителството трябва да направи за Ирландия онова, което в други страни би направила революцията. Брайт неведнъж заявяваше, че в Ирландия винаги може да избухне революция, ако положението не бъде радикално изменено. През периода на изборите Гладстон оправдаваше въстанието на фенианците и казваше, че всеки друг народ би въстанал при подобни обстоятелства. Когато го нападаха в камарата на общините, той се измъкна от затруднението, като заяви, че неговите пламенни декларации против „политиката на завоевание“ означавали само, че „Ирландия трябва да бъде управлявана съобразно с ирландските представи“. За да сложи край на „политиката на завоевание“, той трябваше, след като стана министър, веднага да започне с амнистия, както постъпиха в Америка и Австрия. А нищо не направи. Тогава в Ирландия муниципалитетите започнаха движение за амнистия. В момента, когато де-

путацията с петиция за освобождаване на затворниците, под която имаше 200 000 подписи, беше вече готова да замине, той изпревари събитията, като освободи няколко души, за да не изглежда, че отстъпва под натиска на Ирландия. Петицията бе подадена и макар че беше организирана не от фенианците, той нищо не отговори. След това в Камарата на общините беше направено запитване за гнусното отнасяне със затворниците. В това поне английското правителство е безпристрастно: то се отнася еднакво и с ирландците, и с англичаните. В нито една европейска страна не се отнасят с политическите затворници така, както в Англия и в Русия. Брус бе принуден да признае факта. Мур настояваше за разследване, беше му отказано. След това започна народното движение за амнистия в Лимърик. Състоя се митинг, на който присъствуваха 30 000 души, беше приета петиция с искане за безусловно освобождаване. Състояха се митинги във всички градове на Северна Ирландия. След това бе обявен голям митинг в Дъблин, на който присъствуваха 200 000 души. Митингът беше насрочен няколко седмици по-рано за 10 октомври. Професионалните дружества трябваше да демонстрират. На 8 октомври правителството издаде прокламация, с която се забраняваше минаването на шествието по някои улици. Айзък Бът изтълкува това като забраняване на шествието. Запътиха се със запитване към Фъртескю, но той не си беше в къщи, а неговият секретар Бърк нищо не знаел. Оставено беше писмо, на което чакаха отговор. Фъртескю отбягна да отговори. На правителството беше нужно сблъскване. Отказаха се от шествието, а по-късно стана известно, че за този случай на войниците били дадени по 40 патрона.

След това Гладстон даде уклончив отговор на августовската лимърикска петиция[523]. Той пишеше, че поведението на хората е много различно. Едни са лоялни хора, други разговарят грубо, искайки като право онова, което може да бъде само акт на милосърдие.

Твърде самонадеяно е от страна на платен обществен служител да поучава публичен митинг как трябва да се разговаря.

Следващото възражение на Гладстон беше, че затворниците не са се отказали от своите планове, осуетени с арестуването им.

Как може Гладстон да знае плановете им и че те не са се отказали от тях? Може би ги е изтезавал, за да изтръгне признание? Той иска да ги накара да се откажат от принципите си, иска да ги унижи морално. Наполеон не искаше отричане от републиканските принципи, когато даваше амнистия, и Прусия не поставяше такива условия.

По-нататък Гладстон заявява, че и досега съществува заговор в Англия и в Америка.

Ако беше така, Скотланд-ярд бързо би го разкрил. Но това е само „недоволство отпреди 700 години". Ирландците заявиха, че ще разглеждат безусловната свобода като крачка към помирение. Гладстон не може да унищожи заговора на фенианците в Америка, с поведението си той му съдейства; един вестник нарича Гладстон главен център[524] на заговора. Той е недоволен от печата; няма смелостта да преследва печата, затова иска да стовари отговорността върху затворниците. Дали той не иска да ги държи като заложници, за да изтръгне благопристойно поведение от онези, които се намират извън стените на затвора? Той твърди, че „нашето желание беше да проявим крайна търпимост". Такава е следователно крайността.

Когато Маунтджойският затвор беше претъпкан със затворници без присъди, д-р Мак-Донел пишеше на Джозеф Мъри писмо след писмо за отнасянето с тях. Лорд Мейо казваше по-късно, че Мъри скрил тези писма. След това Мак-Донел писа на инспектора на затворите, по-висше длъжностно лице. В резултат Мак-Донел беше уволнен, а Мъри повишен.

По-нататък Гладстон казва, че „ние препоръчвахме" да бъдат освободени по-незначителните престъпници, но главните водачи и организаторите не можело да бъдат освободени.

Това е явна лъжа. Между затворниците имаше двама американци, осъдени по на 15 години. Страхът пред Америка накара правителството да ги освободи. Кери беше осъден в 1865 г. на пет години, той се намира в психиатрична болница, семейството му иска да го вземе в къщи, нали той не е в състояние да събори правителството.

По-нататък Гладстон казва, че бунтът против обществения ред винаги се е смятал за престъпление в Англия. Но само в Англия. Бунтът на Джеферсън Дейвис беше оправдан, защото не беше насочен против англичаните и тяхното правителство.[525] Правителството, продължава Гладстон, не трябва да се ръководи от други подбуди, освен от наказването на престъпленията.

Правителството служи на потисниците на Ирландия. Гладстон иска ирландците да паднат на колене, защото просветеният монарх и парламентът са извършили велик акт на справедливост. А тъкмо те са престъпници спрямо ирландския народ. Ирландският въпрос беше единственият лозунг, благодарение на който Гладстон и Брайт можаха да станат министри, да преследват отстъпниците и да дадат на ирландските любители на топли местен-

ца възможност да оправдаят своята продажност. Църквата беше само предлог за завоевание. Предлогът е премахнат, но заробването си остава. Гладстон заявява, че правителството възнамерява и занапред да отстранява всеки повод за недоволство, но че то е решено да гарантира живота и собствеността и да отстоява целостта на империята.

Опасността за живота и собствеността идва от английската аристокрация. Канада създава свои собствени закони и това не нарушава целостта на империята, а ирландците биват държани настрана от собствените им работи, трябва да ги предоставят на грижите на парламента, т. е. на същата онази власт, която ги доведе до сегашното положение. Най-голяма глупост е да се мисли, че да се пуснат затворниците от затвора е по-опасно, отколкото да се нанесе оскърбление на цяла една нация. Старата английска закваска на завоевателя се проявява в думите: ще ви го дадем, но трябва да помолите.

В писмото си до Айзък Бът Гладстон казва:

„Вие ми напомняте, че някога съм защищавал чужденците. Нима тези два случая са аналогични? Фенианците бяха съдени по законния обичай и съдът със съдебни заседатели, който се състои от техни сънародници, ги призна за виновни. Затворниците в Неапол бяха арестувани, но не бяха съдени, а когато ги съдиха, съдеше ги извънреден съд и ги осъдиха техни съдии, които получаваха заплати от правителството."[526]

Ако бракониерът бъде съден от съд със съдебни заседатели, състоящ се от местни скуайери, той също ще бъде съден от собствените си сънародници. Общоизвестно е, че ирландските съдебни заседатели се набират измежду доставчиците на лендлорда, че техните средства за съществуване зависят от присъдата им. Потисничеството е винаги законен обичай. В Англия съдиите могат да бъдат независими, но в Ирландия — никога. Тяхното издигане в службата зависи от това, как служат на правителството. Съливан, прокурорът, беше назначен на длъжността пазител на съдебните архиви.

На „Древния орден на горските пазачи" в Дъблин Гладстон отговори, че не си спомня да се е задължавал „да управлява Ирландия съобразно с ирландските представи"[527]. И след всичко това той отива в кметството и се оплаква, че задачата не е по силите му.

В резултат на това всички митинги в защита на правата на арендаторите са отменени и ирландците искат освобождаването на затворниците. Те скъсаха с клерикалната партия, сега искат самоуправление за Ирландия. Мур и Бът се изказаха за това. Те

са решили да постигнат освобождаването на О'Донован Роса, като го избраха за член на парламента.

II

Гражданинът Мотърсхед направи преглед на дейността на Гладстон, аз бих го направил по-иначе, но това няма никакво отношение към обсъждания от нас въпрос. Петициите, приети на митингите, бяха напълно коректни, но Гладстон се улови за речите, произнесени в тяхна защита. Каслри не беше по-лош от Гладстон; днес в „Political Register"[528] намерих, че в речта си против ирландците той е употребявал същите думи, с които си е служил и Гладстон, а Кобет му е отговарял по същия начин, както аз.

Когато започна избирателната кампания, всички ирландски кандидати поискаха амнистия, но Гладстон бездействуваше дотогава, докато ирландските муниципалитети не започнаха движение за амнистия.

Аз не говорих за жертвите на европейските събития, защото не може да се сравнява унгарската война с въстанието на фенианците. Тя би могла да се сравни с 1798 г.[529] и тогава сравнението не би било в полза на англичаните.

Повтарям, че никъде с политическите затворници не се отнасят така лошо, както в Англия.

Гражданинът Мотърсхед не иска да ни каже какво е мнението му за ирландците; ако той иска да знае какво мислят другите народи за англичаните, нека прочете Ледрю-Ролен[530] и други европейски писатели. Аз винаги съм защищавал англичаните и продължавам да правя това и сега.

Резолюцията се приема не за да се извоюва освобождението на затворниците, самите ирландци вече не разчитат на това. Целта на резолюцията е да се изрази съчувствие към ирландците и да се даде оценка за поведението на правителството; тя може би ще има за последица сплотяването на англичаните и ирландците. Гладстон ще трябва да се сблъсква с опозицията на „Times", „Saturday Review" и т. н., когато ние смело изказваме мнението си; от друга страна, ние можем и да го поддържаме против такава опозиция, която в противен случай може да го събори. През време на Гражданската война той беше на власт и отговаряше за политиката на правителството, и ако работите на северняците бяха лоши, когато Гладстон направи своята декларация, то това не прави чест на неговия патриотизъм.

Гражданинът Оджър е прав: ако искаме освобождаването на затворниците, не бихме постигнали по такъв път целта. Но по-важно е да държим сметка за ирландския народ, отколкото за Гладстон.[531]

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

СТАТИИ НА ЖЕНИ МАРКС ПО ИРЛАНДСКИЯ ВЪПРОС[532]

I

Лондон, 27 февруари 1870 г.

„La Marseillaise" от 18 февруари препечатва статия от „Daily News", в която този английски вестник информира френския печат за избирането на О'Донован Роса. Тъй като тази информация е доста объркана, а пълните с недомлъвки разяснения представят в лъжлива светлина фактите, които те претендират да осветлят, моля не ми отказвайте любезността да публикувате моя коментар към посочената статия.

Преди всичко „Daily News" съобщава, че О'Донован Роса бил осъден от съд със съдебни заседатели, но не добавя, че в Ирландия съдът със съдебни заседатели се състои от помагачи на правителството, повече или по-малко пряко назначавани от него.

По-нататък, говорейки със свещен ужас за treason felony*, либералеещите се журналисти от „Daily News" забравят да кажат, че тази нова категория на английския наказателен кодекс е била специално изобретена, за да приравни ирландските патриоти към най-долните престъпници.

Да вземем случая с О'Донован Роса. Той беше един от редакторите на „Irish Peoples". Беше осъден, както и повечето фенианци за уж бунтовни статии. „La Marsaillaise" не е сбъркал, като прави аналогия между Рошфор и Роса.

А защо „Daily News", който се е заел да информира Франция за осъдените фенианци, не казва нищо за гнусното отнасяне с тях? Надявам се, че ще ми позволите да попълня това, което той благоразумно премълчава.

* — държавна измяна. *Ред.*

Преди известно време О'Донован Роса беше затворен в тъмна единична килия с оковани зад гърба ръце. Не са му сваляли оковите нито през деня, нито през нощта, така че той е бил принуден да сърба храната си — рядка чорба, лежейки на пода. Г-н Пигол, редактор на „Irishman“, като научил тези факти от Роса, който му ги изложил в присъствието на началника на затвора и на един друг свидетел, ги публикува в своя вестник, което подтикна г-н Мур, един от ирландските депутати в камарата на общините, да поиска парламентарно разследване, за да се изясни онова, което се върши в затворите. Правителството се възпротиви решително на това искане: 36 члена гласуваха за предложението на Мур, а 171 — против; това е достойно допълнение към онези гласувания, с които беше потъпкано избирателното право*.

И това стана при кабинета на светеца Гладстон! Както виждате, този велик либерален водач пет пари не дава за хуманността и правосъдието. Съществуват следователно и юди, които не носят очила.

А ето и друг случай, който също прави чест на Англия. О' Лири, затворник фенианец, 60—70-годишен, три седмици не получавал нищо освен хляб и вода, защото — не, читателите на „La Marsaillaise“ никога няма да се досетят защо — защото се нарекъл *„езичник“* и отказал да се обяви за *протестант, презвитерианец, католик* или *квакер*. Предложили му да си избере или една от изброените религии, или сух хляб. От тези пет злини О'Лири — или *„езичникът О'Лири“*, както го наричат — избрал онова зло, което му се сторило най-малко: хляб и вода.

Преди няколко дни *коронерът* (съдебен чиновник, който извършва от името на короната дознания за намерените трупове), като разгледал трупа на един фенианец, умрял в затвора Спайк-Айленд, с твърде остри изрази осъдил отнасянето с покойника.

Миналата събота младият ирландец *Гънър Худ* излязъл от затвора, където бил държан четири години; 19-годишен той се записал в английската армия и в Канада служил на Англия. В 1866 г. бил предаден на военния трибунал, загдето пишел бунтовни статии, и бил осъден на две години каторга. След като изслушал присъдата, Худ сграбчил фуражката си и като я подхвърлил нагоре, извикал: „Да живее ирландската република!“. Този вик от сърце му струвал скъпо. Осъдили го на още две години тъмничен затвор и освен това на 50 удара с камшик. Тази присъда била изпълнена по най-жесток начин. Худ бил вързан за един плуг, а

* Виж настоящия том, стр. 647—649. *Ред.*

двама здрави ковачи били въоръжени с *cat o'nine tails* — френският език няма дума за английския *камшик*. Само руснаците и англичаните са намерили тук общ език. От един дол дренки.

Журналистът г-н Кери в момента се намира в онази част на затвора, която е определена за луди; мълчанието и другите видове изтезания, на които е бил подлаган, го превърнали в жив труп, лишен от разсъдък.

Полковник Бърк, фенианец, човек, който се отличил не само във военната си служба в американската армия, но и като писател и живописец, също е доведен до жалко състояние; той вече не може да познава най-близките си роднини. Към този списък на ирландски мъченици биха могли да бъдат прибавени още много имена. Достатъчно е да се каже, че от 1866 г., когато помещението на „Irish Peoples" беше разбойнически нападнато, *20 фенианци са умрели или са полудели* в затворите на човеколюбива Англия.

Написано от Жени Маркс на 27 февруари 1870 г.

Напечатано във вестник „La Marseillaise", бр. 71 от 1 март 1870 г.

Подпис: Дж. Уйлямс

Печата се по текста на вестника

Превод от френски

II

Лондон, 5 март

На заседанието на камарата на общините от 3 март г-н *Стакпул* отправи запитване до г-н Гладстон във връзка с отнасянето със затворените фенианци. Той каза между другото, че доктор *Лайонс* от Дъблин неотдавна заявил, че

„дисциплината, мизерната дажба, ограничаването на личната свобода и другите наказания могат само да разрушат непоправимо здравето на затворниците".

Г-н Гладстон, който изрази пълното си задоволство от отнасянето със затворниците, увенча своята *малка реч* със следната блестяща духовитост:

„Що се отнася до здравето на О'Донован Роса, приятно ми е, че мога да съобщя, че г-жа О'Донован Роса при *последното* си свиждане с мъжа си е била много зарадвана, че *външният му вид* се е *подобрил*."[533]

На всички банки на благородното събрание избухнал омировски смях! *Последното свиждане!* Забележете, че г-жа О'Донован Роса не само години наред е била разделена от мъжа си, но че тя е обикаляла Америка, за да изкара прехраната на децата си, като чете публични лекции по английска литература.

Не забравяйте също, че този г-н *Гладстон* — чиито шеги обикновено са толкова уместни — чисто и просто е кандидат за светец, тъй като е автор на „Prayers" („Молитви"), „Propagation of the Gospel" („Разпространение на евангелието"), „The functions of Laymen in the church" („Задълженията на миряните в църквата") и на съвсем наскоро издадената проповед „Ecce homo"*.

* — „Ето човека". *Ред.*

Но споделят ли затворниците огромното задоволство на своя върховен тъмничар? Прочетете следващата по-долу извадка от писмото на *О'Донован Роса,* което по някакво чудо е излязло извън стените на затвора и с баснословно закъснение е стигнало до адресанта:

ПИСМО НА РОСА

„Говорих ви за лицемерието на тези английски господари, които ме поставиха при такива условия, че съм принуден да коленича и се облягам на лакти, за да се нахраня; те ме морят с глад, лишават ме от дневна светлина и са ми дали окови и една библия. Аз не се оплаквам от наказанията, на които искат да ме подложат моите господари; работата ми е да търпя; но аз твърдя, че имам право да съобщя на света за отнасянето с мен и за незаконното задържане на писмата ми, в които се разказва за това отнасяне. Педантичните предпазни мерки, които затворническите власти вземат, за да ми попречат да пиша писма, са толкова смешни, колкото и отвратителни. Най-оскърбителната процедура е тази, че в продължение на няколко месеца всеки ден ме събличаха съвсем гол и преглеждаха ръцете, краката и всички части на тялото ми. В *Милбанк* това ставаше всеки ден от февруари до май 1867 г. Веднъж отказах да се съблека. Тогава се появиха петима тъмничари. Те безжалостно ме биха и смъкнаха дрехите ми.

Веднъж успях да изпратя писмо навън; то ми коствуваше посещението на господата *Нокс* и *Полок,* двама *полицейски чиновници* (полицейски съдии). Каква ирония — да се изпратят двама правителствени чиновници, за да установят истината за английските затвори! Тези господа отказаха да запишат онова важно, което исках да им съобщя. Засегнех ли тема, която не им допадаше, те ме спираха, като казваха, че затворническата дисциплина не ги интересувала. Не беше ли така, господа *Полок* и *Нокс*? Когато ви съобщих, че ме накараха да се къпя във вода, която вече беше послужила за тази цел на половин дузина английски затворници, нима вие не отказахте да запишете моето оплакване?

В *Чатам* ми дадоха да разчепквам известно количество кълчища, като ми казаха, че ще ме оставят без храна, ако не свърша работата в определения час.

— Може би — извиках аз — ще ме накажете по същия начин, ако изпълня задачата? Това ми се е случвало вече в *Милбанк.*

— Как така? — възрази тъмничарят.

Тогава аз му разказах, че на 4 юли, след като изпълних задачата си десет минути преди определения срок, взех книга. Чиновникът, като ме видя, ме обвини в мързел и ме остави на хляб и вода в тъмна единична килия две денонощия.

Веднъж видях приятеля си *Едуард Дъфи.* Той беше много бледен. След известно време чух, че *Дъфи* бил сериозно болен и че изказал желание да ме види (ние бяхме големи приятели в Ирландия). Помолих началника на затвора да ми разреши да го посетя. Той отказа категорично. Това беше през коледните празници на 1867 г., а след няколко седмици един затворник ми прошепна през решетката на килията ми: *„Дъфи* почина!"

Ако нещо подобно се случеше в Русия, каква трогателна повест биха съчинили англичаните!

Ако г-н Гладстон присъствуваше при такава смърт в Неапол, каква картина би ни нарисувал! О, сладникави фарисеи, които търгувате с лицемерието, с думи от библията на уста и с дявол в душата!

Трябва да посветя няколко думи в памет на *Джон Линч*. През март 1866 г. се срещнахме в двора при разходката. Него толкова зорко го следяха, че той успя само да ми прошепне: „Студът ме убива". Какво направиха тези англичани? Те ни откараха в Лондон един ден преди Коледа. Когато пристигнахме в затвора, свалиха ни топлото бельо и ни оставиха да треперим от студ цели месеци в нашите единични килии. Да, те не могат да отрекат това, те са убийците на *Джон Линч;* но при разследването те въпреки това докараха чиновници, готови да докажат, че са се отнасяли твърде меко с *Линч* и *Дъфи*.

Лъжите на нашите английски поробители надминават всичко, което можем да си представим.

Ако ми е съдено да умра в затвора, заклевам моето семейство и моите приятели да не вярват нито дума от това, което говорят тези хора. И да не ме подозират в лична злоба към онези, които са ме преследвали със своите лъжи! Аз обвинявам само тиранията, която направи необходимо използването на такива методи.

Обстоятелствата неведнъж са ме заставяли да си спомням думите на Макиавели: „Тираните са особено заинтересувани от разпространяването на библията, за да усвояват народните маси нейните предписания и без съпротива да се оставят на разбойниците да ги ограбват."

Докато робският народ изпълнява правилата на морала и подчинението, които му проповядват свещениците, тираните няма от какво да се боят.

Ако това писмо стигне до сънародниците ми, аз имам право да искам те да издигнат своя глас и да настояват за справедливост спрямо техните страдащи братя. Нека тези думи раздвижат кръвта, застинала в техните вени!

Впрегнаха ме в каручка, като завързаха въжето на възел на шията ми. Този възел беше прикрепен към дълга стръка, а на двама затворници англичани беше заповядано да не оставят каручката да подскача; но те я отпуснаха, стръката се вдигна нагоре, възелът се развърза. Ако той, обратно, беше се затегнал, аз щях да умра.

Твърдя, че те нямат право да ме поставят в такива условия, при които животът ми зависи от действията на друг.

Светлинен лъч прониква през решетката и ключалката на моята тъмница. Това е спомен за деня, прекаран в *Нютаунардс*, където аз посрещнах *оранжистите* и *рибонистите*, забравили своето лицемерие!

О'Донован Роса,
политически каторжник"[534]

Написано от Жени Маркс на 5 март 1870 г.

Напечатано във вестник „La Marseillaise", бр. 79 от 9 март 1870 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от френски

III

Лондон, 16 март 1870 г.

Най-забележителното събитие през миналата седмица беше писмото на О'Донован Роса, което възпроизведох в последната си кореспонденция.

„Times" препечата писмото без коментари, „Daily News" помести коментари без писмото.

„Както и трябваше да се очаква — заявява този вестник, — г-н О'Донован Роса е избрал за тема на своето писмо затворническите правила, на които той *временно* (for a while) е бил *подчинен*."

Колко жестоко звучи това *„временно"*, когато става дума за човек, който се намира в затвора вече пет години и е осъден на *доживотна* каторга!

Г-н О'Донован Роса се оплаква между другото и от това, че „е бил впрягал в каручка, като завързали въжето на възел, на шията" по такъв начин, че животът му зависел от движението на английските каторжници, негови другари.

„Но нима е несправедливо — възкликва „Daily News" — да се поставя човек в условия, при които животът му зависи от действията на други хора? Нима в кола или на параход животът на човека не зависи също от действията на някой друг?"

Прибягнал до такава хитрост, благочестивият казуист укорява О'Донован Роса, че не обичал *библията* и предпочитал пред нея „Irish People". Това противопоставяне на bible* и people** може да доведе до възторг неговите читатели.

---

* — библия. *Ред.*

** — народ. *Ред.*

„Г-н О'Донован Роса — продължава „Daily News" — изглежда си въобразява, че затворниците, които излежават наказанието си за *бунтовни статии,* трябва да бъдат снабдявани с пури и вестници и че преди всичко трябва да им бъде дадено правото свободно да водят преписка със своите приятели."

О, добродетелни фарисейо! Вие следователно признавате най-после, че О'Донован Роса е бил осъден на доживотна каторга за *бунтовни статии,* а не за опит за *убийство* на кралица Виктория, както коварно намеквахте в първото си обръщение към френския печат.

„В края на краищата — заключава този безсрамен вестник — с О'Донован Роса се отнасят така, както той заслужава това, т. е. като с обикновен каторжник."

След чисто гладстоновския вестник ето един представител от друга отсенка на либералеещия се печат, вестник „Daily Telegraph", който обикновено се отличава с най-груби нападки.

„Ако удостояваме с вниманието си писмото на О'Донован Роса — пише вестникът, — то не е заради фенианците, които са непоправимни, а изключително заради благополучието на Франция."

„Нека ви бъде известно — продължава той, — че само преди няколко дни г-н Гладстон в камарата на общините опроверга формално всички тези нагли измислици и, разбира се, не ще се намери нито един здравомислещ французин, към която и партия или класа да принадлежи той, който би се осмелил да се усъмни в тази декларация на английския джентълмен."

Но ако въпреки очакванията във Франция се намерят партии или хора, достатъчно покварени, за да не повярват на думата на такъв английски джентълмен като г-н Гладстон, то Франция във всеки случай не ще може да устои против доброжелателните съвети на г-н Леви, който съвсем не е английски джентълмен и се обръща към вас със следните думи:

„Съветвам нашите съседи парижани да смятат всички приказки за зверствата, вършени над политическите затворници в Англия, чисто и просто за нагли измислици."

С разрешение на г-н Леви ще ви дам нов образец на това, колко струват *думите* на джентълмените, които образуват Гладстоновия кабинет.

Както помните, в първото ми писмо се споменаваше полковник *Рикард Бърк* — затворник фенианец, когото хуманните методи на английското правителство са довели до загубване на разсъдъка. Пръв публикува това съобщение „Irishman". След това г-н Ъндерут изпрати писмо до министъра на вътрешните работи г-н Брус, настоявайки да се разследва режимът, прилаган спрямо политическите затворници.

Г-н Брус му отговори с писмо, публикувано в английските вестници и съдържащо следната фраза:

„Що се отнася до Рикард Бърк, който се намира в Уокингския затвор, г-н Брус е принуден да откаже разследването по повод на *такива лишени от всякакво основание и екстравагантни инсинуации,* каквито се съдържат в изпратените от Вас извадки от „Irishman"."

Тази декларация на г-н Брус е от 11 януари 1870 г. А сега „Irishman" в един от последните си броеве публикува отговор от същия този министър на писмото на сестрата на Рикард Бърк, г-жа Бари, която го молела за сведения за „будещото тревога" състояние на своя брат. Към министерския отговор от 24 *февруари* е приложено официално свидетелство от 11 януари, в което затворническият лекар и надзирателят, специално поставен при Бърк, заявяват, че последният е полудял.[535] Следователно същия ден, в който г-н Брус публично нарече твърденията на „Irishman" лъжливи и лишени от всякакво основание, в джоба му са лежали безспорни и официални доказателства за тяхната правдивост! Ще забележим мимоходом, че ирландският депутат в камарата на общините г-н Мур ще внесе питане към министъра във връзка с третирането на полковник Бърк.

Наскоро основаният вестник „Echo"[536] се изказва с още поярки тонове на либерализъм, отколкото неговите събратя. Той си има собствен ръководен принцип. Работата е там, че цената на този вестник е 1 су, докато другите вестници се продават по две, четири или шест су. Цената от едно су го принуждава, от една страна, да прави лъжедемократични декларации, за да не изгуби своите абонати пролетарии, а от друга страна — да прави постоянни уговорки, за да спечели уважаваните абонати на своите конкуренти.

В дългата си тирада по повод писмото на О'Донован Роса „Echo" стига до забележителното предположение, че „може би самите амнистирани фенианци ще се откажат да вярват на преувеличенията на своите съотечественици". Сякаш г-н Кикем, г-н Кастело и другите не публикуваха вече съобщения за своите страдания в затвора, които напълно съвпадат с писмото на Роса! Но след всичките си извъртания и безсмислени уговорки „Echo" засяга болния въпрос.

„Публикациите на „La Marseillaise"" — заявява той — „ще предизвикат скандал, който ще обиколи целия свят. Умът на континенталния човек може би е твърде ограничен, за да види правилно разликата между злодеянията на някой си Бомба* и строгостите на Гладстон. Най-добре би било да се извърши разследване" и т. н.

* — кралят — бомба, т. е. Фердинанд II. *Ред.*

Либералеещият се и гравитиращ около Гладстон седмичник „Spectator“ се ръководи от принципа, според който всички писания са лоши, освен скучните[537]. Ето защо в Лондон го наричат вестник на седемте мъдреци. Като разказва накратко за О'Донован Роса и го наругава за ненавистта му към библията, вестникът на седемте мъдреци произнася следната присъда:

„Фенианецът О'Донован Роса е изпитал, изглежда, само онези страдания, които са обикновена съдба на каторжниците; но ние признаваме, че бихме искали да бъде изменен този режим. Твърде справедливо, а често и твърде благоразумно е да се разстрелват метежниците. Справедливо е и да бъдат лишавани от свобода като най-опасни престъпници. Обаче и несправедливо, и неблагоразумно е да бъдат те унищожавани.“

Добре казано, премъдри Соломоне!

Най-после се изказва и „Standard“, главният орган на партията на торите, консерваторите. Вие знаете, че английската олигархия се състои от две фракции: поземлената аристокрация и плутокрацията. Онзи, който в семейните им дрязги застава на страната на плутократите, против аристократите, го наричат либерал, дори радикал. И, напротив, онзи, който застава на страната на аристократите против плутократите, го наричат тори.

„Standard“ нарича писмото на О'Донован Роса апокрифна повест, съчинена вероятно от А. Дюма.

„Защо — пита този вестник — „La Marseillaise“ не прибави, че г-н Гладстон, кентърберийският архиепископ и лорд-мерът всяка сутрин присъствуват при изтезанията на О'Донован Роса?“

В камарата на общините един депутат охарактеризира партията на торите като „stupid party“ (глупава партия). Какво пък, „Standard“ напълно заслужава званието на главен орган на глупавата партия!

Преди да завърша това писмо, искам да предупредя французите да не смесват вестникарската шумотевица с гласа на английския пролетариат; този глас, за нещастие и на двете страни, Ирландия и Англия, не намира отзвук в английския печат.

Достатъчно е да се каже, че над 200 000 мъже, жени и деца от работническата класа на Англия протестираха силно в Хайдпарк, искайки освобождаването на своите ирландски братя, и че Генералният съвет на *Международното работническо дружество*, който се намира в Лондон и има сред своите членове признати водачи на английската работническа класа, заклейми остро отнасянето със затворените фенианци и се обяви в защита на правата на ирландския народ против английското правителство.[538]

P. S. Във връзка с публикуването в „La Marseillaise" на писмото на О'Донован Роса Гладстон се страхува да не би общественото мнение да го принуди да извърши парламентарно и публично разследване на режима, прилаган спрямо политическите затворници. За да бъде избягнато и този път разследването (ние знаем колко пъти неговата покварена съвест вече се е съпротивявала на това), този дипломат току-що публикува официално, но анонимно опровержение на фактите, приведени от Роса.[539]

Французите трябва да знаят, че това опровержение е само възпроизвеждане на показанията, дадени от надзирателя на затвора, от полицаите Нокс, Полок и пр. и пр. Тези господа знаят много добре, че Роса не може да им отговори. Той ще бъде следен повече откогато и да било, но вместо него ще отговоря аз и в следващото писмо ще приведа *факти*, установяването на които не зависи от добрата воля на тъмничарите.

Написано от Жени Маркс заедно с К. Маркс на 16 март 1870 г.

Напечатано във вестник „La Marseillaise", бр. 89 от 19 март 1870 г.

Подпис: Дж. Уйлямс

Печата се по текста на вестника

Превод от френски

IV

Лондон, 18 март 1870 г.

Както ви съобщих в последното си писмо, ирландският депутат в камарата на общините г-н Мур вчера внесе питане към правителството във връзка с отнасянето със затворените фенианисти. Той намекна за жалбата на Рикард Бърк и четиримата други затворници, намиращи се в Маунтджойския затвор (в Дъблин), и запита правителството дали то смята, че е съвместимо с неговата чест да държи в затвора хора, след като те са били доведени до лудост. В заключение г-н Мур настоя за цялостна, свободна и публична „анкета".

Ето на, г-н Гладстон притиснат до стената. В 1868 г. той категорично и твърде пренебрежително отхвърли анкетата, която тогава искаше същият този г-н Мур. Оттогава той постоянно отговаряше със същия отказ на периодично повтарящите се искания да се проведе анкета.

А на какво основание да се направят отстъпки сега? Дали да признаят, че са се изплашили от шума, вдигнат оттатък Ламанш? Как не! Що се отнася до обвиненията, отправени срещу „нашите" затворнически администратори, „ние" официално им поискахме обяснение по този повод. Те ни отговориха единодушно, че всичко това са измислици. Тогава нашата министерска съвест естествено беше успокоена. Но от обясненията на г-н Мур личи — буквално така, — че „тук не може да се говори в пълния смисъл на думата за успокоение".

„Успокоението на съвестта на правителството" (the satisfaction of the minds of the government) „е обусловено от доверието, което има у своите подчинени; „следователно" (therefore) ще

бъде благоразумно и справедливо да се извърши разследване за достоверността на твърденията на тъмничарите.[540]

> Виж тоз човечец става ту черен и ту бял,
> това, що чувства вчера, в забрава днес е дал;
> сам си е неудобен, за други — неугоден,
> той мненията свои менява като мода.*

Като отстъпва най-после пред исканията, той не прави това без уговорки.

Г-н Мур настоява за „пълна, свободна и публична анкета". Г-н Гладстон му отговаря, че той носи отговорност за „формата" на разследването, и ние знаем вече, че това ще бъде не „парламентарно разследване", а разследване на кралска комисия. С други думи, следователите в този голям процес, в който г-н Гладстон е главният обвиняем, ще бъдат подбрани и назначени от самия г-н Гладстон.

Що се отнася до Рикард Бърк, г-н Гладстон заявява, че още на 9 януари правителството било информирано за полудяването му. Следователно достойният събрат на г-н Гладстон, министърът на вътрешните работи г-н Брус, безсъвестно е лъгал, когато заяви в писмото си, публикувано на 11 януари, че този факт бил измислен. Но, продължава г-н Гладстон, душевната болест на г-н Бърк не е достигнала онзи стадий, който налага да бъде той освободен от каторжния затвор. Не трябва да се забравя, че този човек беше замесен в експлозията в Клеркенуелския затвор[541]. Как? Рикард Бърк е бил затворен в Клеркенуелския затвор, когато на други хора им хрумнало да хвърлят във въздуха този затвор, за да го освободят. Следователно той е бил замесен в този безумен опит, в подготовката на който подозират английската полиция, — в опит, който в случай на успех би погребал и самия Бърк под развалините на затвора! Впрочем, казва в заключение г-н Гладстон, ние вече освободихме двама фенианци, полудели в нашите английски каторжни затвори. Но, прекъсва го г-н Мур, аз говорих за четирима душевноболни, намиращи се в Маунтджойския затвор в Дъблин. Що за беда, отговаря г-н Гладстон. Във всеки случай двама луди по-малко в нашите затвори!

Защо г-н Гладстон е толкова загрижен да се избягва всякакво споменаване за Маунтджойския затвор? Сега ще видим. Този път фактите са установени не от писмата на затворници, а от Синята книга, издадена в 1868 г. по нареждане на парламента.[542]

След въоръженото нападение на фенианците[543] английското правителство разпространи върху цяла Ирландия действието на

---

* Буало. „Сатири", сатира VIII. *Ред.*

закона за извънредното положение. По такъв начин всякакви гаранции за лична свобода бяха отменени. Всеки „заподозрян, че принадлежи към фенианците“, можеше следователно да бъде хвърлен в затвора и да остане в него без съд и следствие колкото намерят за добре властите. Един от затворите, претъпкани с „подозрителни“, беше Маунтджойският каторжен затвор в Дъблин, чийто инспектор беше Джозеф Мъри, а лекар — г-н Мак-Донел. Какво четем в *Синята книга,* издадена в 1868 г. по нареждане на парламента?

Месеци наред г-н Мак-Донел пишел протестни писма против жестокото отнасяне със затворниците по подозрение, адресирайки писмата отначало до инспектора Мъри. Тъй като инспекторът не отговорил на тези писма, г-н Мак-Донел изпратил три или четири доклада до началника на затвора. В едно от тези писма той посочва

„няколко лица — цитирам дословно, — които проявяват безспорно признаци на побъркване“. Той добавя: „Аз ни най-малко не се съмнявам, че тяхното побъркване е последица от затворническия режим. Да оставим настрана съображенията за хуманност, но би се получила твърде сериозна история, ако някой от тези затворници, които не са осъдени, а само заподозрени, се самоубие.“

Всички тези писма, адресирани от г-н Мак-Донел до началника на затвора, били заловени от Джозеф Мъри. Най-после г-н Мак-Донел писал направо до министъра на вицекраля на Ирландия лорд Мейо. Той му пише например:

„Никой не е осведомен по-добре от Вас, милорд, за суровия режим, на който се подлагат дълго време затворените по подозрение, за режима на единичната килия, по-суров от режима, прилаган спрямо каторжниците.“

Какъв беше резултатът от тези разобличения, публикувани по нареждане на парламента? Д-р Мак-Донел беше уволнен!!! Мъри запази длъжността си.

Всичко това ставаше по време на правителството на торите. Когато г-н Гладстон успя най-после да събори лорд Дерби и г-н Дизраели с помощта на пламенни декларации, в които стоварваше отговорността за движението на фенианците върху английското правителство, той не само запази длъжността на свирепия Мъри, но и в доказателство за особеното си задоволство прибави към длъжността му на инспектор още и тлъста синекура — длъжността „Registrar of habitual criminals“*!

В последното ми писмо се казваше, че анонимният отговор на писмото на Роса, публикуван в лондонските вестници, изхожда непосредствено от правителството.

* — „регистратор на престъпниците рецидивисти“. *Ред.*

Сега е признато, че това писмо е произведение на министъра на вътрешните работи г-н Брус. Ето образец на неговата „министерска съвест“!

„По повод оплакването на Роса, че бил принуден да се къпе във вода, в която вече са се къпали други каторжници, комисарите Нокс и Полок заявиха — казва г-н Брус, — че след грижливото разследване, извършено от тях, би било излишно да се спираме на подобна глупост.“

За щастие докладът на полицаите Нокс и Полок беше напечатан по нареждане на парламента.[544] Какво казват те на страница 23 от този доклад? Че според затворническия режим няколко каторжника се къпят в една вана, един след друг, и че „надзирателят не може да предостави първото място на О'Донован Роса, без да оскърби другите“. Обаче „би било излишно да се спираме на подобна глупост“.

И така според доклада на полицаите Нокс и Полок глупост е съвсем не твърдението на О'Донован Роса, че е бил принуден да се къпе в мръсната вода след каторжниците, както твърди това г-н Брус. Тези господа, напротив, смятат за глупост само това, че О'Донован Роса се оплаква от това безобразие.

На същото заседание на камарата на общините, на което г-н Гладстон заяви, че е готов да се проведе анкетата по повод отнасянето със затворените фенианци, той внесе нов Coercion Bill за Ирландия, т. е. законопроект за отменяване на конституционните свободи и за въвеждане на извънредно положение.

Съгласно една теоретическа фикция, конституционната свобода е правило, а нейното временно отменяване — изключенне; но съгласно практиката на английския режим в Ирландия правило е законът за извънредното положение, а изключение — конституцията. Гладстон използва аграрните престъпления като предлог, за да обяви отново Ирландия в обсадно положение. Истинският му мотив е желанието да задуши независимите дъблински вестници. Отсега нататък животът или смъртта на всеки ирландски вестник ще зависи от добрата воля на г-н Гладстон. Впрочем този Coercion Bill е задължително допълнение към наскоро въведения от г-н Гладстон Land Bill, поземлен закон, който под предлог да се окаже помощ на фермерите укрепва ирландския едър лендлордизъм.[545] За да се характеризира този закон, достатъчно е да се каже, че в него има дял лорд Дъферин, член на кабинета и едър ирландски земевладелец. Само една година преди това този доктор Санградо публикува дебела книга[546], за да докаже, че на ирландското население още недостатъчно са пуснали кръв, че би трябвало това население да бъде намалено

още с една трета, за да изпълни Ирландия своята славна мисия — да произвежда колкото се може повече рента за господа лендлордовете и колкото се може повече месо и вълна за английския пазар.

Написано от Жени Маркс на 18 март 1870 г.

Напечатано във вестник „La Marseillaise", бр. 91 от 21 март 1870 г.

Подпис: Дж. Уилямс

Печата се по текста на вестника

Превод от френски

V

Лондон, 22 март

В Лондон е твърде разпространен сред народа седмичникът „Reynolds's Newspaper“. Ето какво пише той по ирландския въпрос:

„Днес другите нации ни смятат за най-лицемерния от всички народи, съществуващи на земята. Ние толкова високо и толкова възторжено се хвалехме, толкова преувеличавахме превъзходството на нашите институции, че когато измислиците ни се разобличават една след друга, не трябва да се учудваме, ако другите народи ни се подиграват и се питат как е било възможно това. Но не английският народ е създал това положение на нещата, защото и самият той е бил измамен и заблуден; цялата вина пада върху управляващите класи и продажния и паразитен печат.“[547]

Coercion Bill за Ирландия, внесен в четвъртък вечерта, е отвратителна, гадна и омразна мярка. Този законопроект угасява и последната искра на национална свобода в Ирландия, запушвайки устата на печата на тази нещастна страна, за да ѝ попречи да протестира срещу политиката, която е позор и скандал на нашата епоха. Правителството е ядосано на всички вестници, които не изказаха възторга си от неговия жалък Land Bill, и то си отмъщава. Действието на Habeas Corpus Bill ще бъде фактически преустановено, защото отсега нататък ще могат да бъдат хвърляни в затвора по за шест месеца и дори за цял живот лицата, които не са в състояние да обяснят поведението си по задоволителен за властите начин.

Ирландия е предадена във властта на шайка добре дресирани шпиони, които за благозвучие ги величаят като „детективи“.

Николай руски никога не е издавал против нещастните поляци указ по-свиреп от този законопроект на г-н Гладстон против

ирландците. Тази мярка би спечелила на г-н Гладстон благоволението на знаменития крал на Дахомей[548]. Гладстон обаче с безкрайна нахалност смее да се хвали пред парламента и нацията с великодушната политика, която неговото правителство възнамерява да провежда спрямо Ирландия. В заключителната част на речта си в четвъртък Гладстон допусна дори думи на съжаление, произнесени с фарисейска и сълзлива тържественост, достойна за негово преподобие г-н Стигинс. Но напразно той лее крокодилски сълзи — с това няма да заблуди ирландския народ.

Повтаряме: този закон е позорна мярка, достойна за *Кясълри;* тази мярка ще призове проклятията на всички свободни нации върху главата на онези, които са я измислили, и върху онези, които я санкционират и одобряват. Най-после, тази мярка ще покрие с напълно заслужен позор правителството на Гладстон и ще доведе — ние искрено се надяваме на това — до скорошното му падане. И как може министърът демагог г-н Брайт да пази мълчание две денонощия?

Ние заявяваме без колебание, че г-н Гладстон се прояви като най-върл от враговете и най-безжалостен от повелителите, които някога са задушавали Ирландия от времето на гнусния *Кясълри.*

Сякаш чашата на правителственото безчестие и без това не преливаше, та в четвъртък вечерта — същата тази вечер, когато се внесе Coercion Bill — в камарата на общините беше съобщено, че Бърк и другите затворници фенианци са полудели от изтезанията в английските каторжни затвори; обаче дори и пред този страшен факт Гладстон и неговият чакал Брус на всеуслишание твърдяха, че с политическите затворници се отнасят с всичкото възможно внимание. Когато г-н Мур съобщи в камарата на общините този зловещ факт, на всяка дума го прекъсваха със силен груб смях. Какъв вик на негодувание би се надал у нас, ако подобна отвратителна и възмутителна сцена се беше разиграла в американския Конгрес!

Досега вестниците „Reynolds's Newspaper", „Times", „Daily News", „Pall Mall", „Telegraph" и пр. и пр. с дива радост приветствуваха Coercion Bill и особено мерките, с които се цели унищожаването на ирландския печат. И това става в Англия, в това признато светилище на печата! Но в края на краищата не бива да се иска твърде много от всички тези невоизпечени писачи. Съгласете се, че беше твърде неприятно да се вижда как „Irishman" всяка събота разтакаваше платното от лъжи и клевета, над което тези пенелопи се трудеха с пот на челото в продължение на шест дни през седмицата, и поради това напълно естествени са бесните ръкопляскания, с които те награждават полицията, току-

що оковала ръцете на техния страшен враг. Тези юначаги най-малкото сами си знаят цената.

Между Брус и Мак-Карти Даунинг започна характерна преписка във връзка с полковник Рикард Бърк.[549] Преди да я предложа на вашето внимание, ще отбележа мимоходом, че г-н Даунинг е ирландски депутат в камарата на общините. Този честолюбив адвокат влезе в правителствената фаланга с възвишената цел да направи кариера. Следователно ние имаме работа тук не с някакъв подозрителен свидетел, който ще говори.

22 февруари 1870 г.

Уважаеми господине!

Ако съм правилно информиран, Рикард Бърк, един от затворените фенианци, който преди се е намирал в Чатамския затвор, е бил преместен в Уокниг в състояние на лудост. През март 1869 г. аз се осмелих да обърна вниманието Ви върху неговото явно болезнено състояние и през юли същата година г-н Блейк, бивш член на парламента от Уотърфорд, и аз Ви съобщихме нашето мнение, че ако режимът, който се прилага спрямо него, не бъде изменен, трябва да се опасяваме от най-тежки последици. Аз не получих отговор на това писмо. Когато Ви писах, изхождах от хуманни съображения, от надеждата да издействувам освобождаването на Бърк, за да получи неговото семейство утешителната възможност да му помогне и облекчи страданията му. Притежавам писмото, написано от този затворник на 3 декември, до неговия брат; той пише, че систематично го *тровят;* това според мен беше една от фазите на неговата болест. Искрено се надявам, че добрите чувства, които Ви са присъщи, ще Ви подтикнат да изпълните тази молба.

Приемете и пр.

М.-КартиДаунинг

Министерство на вътрешните работи

25 февруари 1870 г.

Уважаеми господине!

Рикард Бърк беше преместен от Чатам вследствие на манията му, че медицинският персонал на затвора го тровел или жестоко се отнасял с него. Същевременно, макар той да нямаше някаква определена болест, здравето му се влоши. Поради това аз наредих да го преместят в Уокинг и възложих на д-р Майерс от Бродмуурската болница за душевно болни да го прегледа; последният беше на мнение, че манията на Бърк ще изчезне с подобряването на здравето му. Неговото здраве бързо се подобри и обикновеният наблюдател не би забелязал слабоумието му. Много бих искал да имам възможност да Ви дам надежда за неговото скорошно освобождаване, но не мога да направя това. Престъплението на Бърк и последиците, които имаше опитът за неговото освобождение, са твърде сериозни, за да мога да ви вдъхна подобни надежди. Нека се надяваме, че науката и доброто отнасяне ще направят всичко, за да му върнат умственото и физическото здраве.

Х. О. Брус

28 февруари 1870 г.

Уважаеми господине!

След като получих писмото Ви от 25 февруари в отговор на моята молба Бърк да бъде предаден на грижите на неговия брат, надявах се да намеря случай да поговоря с Вас по този повод в камарата на общините, но Вие бяхте толкова зает в четвъртък и петък, че не можеше и дума да става за свиждане с Вас. Получих писма от приятели на Бърк. Те очакват с тревога резултата от моята молба. Аз още не съм им съобщил, че тя нямаше успех. Преди да ги разочаровам, смятам, че имам право да Ви пиша още веднъж по този повод. Струва ми се, че мога да си позволя, като човек, който винаги и при това не без известна опасност за себе си е осъждал фенианството, да дам на правителството безпристрастен и приятелски съвет.

Без всякакво колебание заявявам, че освобождаването на политически затворник, който се е умопобъркал, няма да предизвика критика, а още по-малко осъждане от страна на великодушната общественост. В Ирландия ще кажат: „Какво пък, правителството съвсем не било толкова жестоко, колкото сме си мислили." От друга страна, ако Бърк остане в затвора, това ще даде на националния печат нов материал за нападки срещу правителството; то ще бъде представяно за по-жестоко, отколкото са били неаполитанските управници в най-лошите им времена, и, признавам си, не мога да си представя как хората с умерени убеждения биха могли да защищават отказа в подобен случай...

М.-Карти Даунинг

Уважаеми господине!

За съжаление не мога да препоръчам освобождаването на Бърк.

Наистина у него са се проявили симптоми на умопобъркване и при обикновен процес бих се смятал „в правото" си да се застъпя пред короната за помилване. Но неговият процес не е от обикновените, тъй като той не само беше най-закоравял заговорник, но участието му в клеркенуелския атентат, чиито последици щяха да бъдат още по-съдбоносни, ако той беше успял, правят Бърк „неподходящ кандидат за помилване" *(Improper recipient of pardon)*.

Х. О. Брус

Каква безпримерна подлост! Брус прекрасно знае, че ако по време на процеса по делото за клеркенуелското покушение имаше макар и сянка от подозрение срещу полковник Бърк, той щеше да бъде обесен заедно с Барет; защото последният беше осъден на смърт въз основа на показанията на човек, който преди това лъжливо беше посочил трима други хора като виновници за това престъпление, като при това не бяха взети под внимание свидетелските показания на осем граждани, дошли специално от Глазгоу, за да потвърдят, че Барет се е намирал в този град, когато е бил извършен атентатът. Англичаните не се стесняват (г-н Брус може да потвърди това с факти), когато става въпрос да бъде обесен човек, особено фенианист.

Но цялата тази камара от жестокости не е в състояние да сломи неукротимия дух на ирландците. Те току-що отпразнуваха в Дъблин — по-демонстративно откогато и да било — своя

национален празник свети Патрик. Къщите бяха украсени със знамена, на които се четяха думите: „Ирландия за ирландците!", „Свобода!", „Да живеят политическите затворници!", а въздухът — изпълнен със звуците на национални песни и *Марсилезата*.

Написано от Жени Маркс на 22 март 1870 г.

Напечатано във вестник „La Marseillaise", бр. 99 от 29 март 1870 г.

Подпис: Дж. Уилямс

Печата се по текста на вестника

Превод от френски

VI

АГРАРНИТЕ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ В ИРЛАНДИЯ

Лондон, 2 април 1870 г.

В Ирландия ограбването и дори изтребването на земеделеца и на неговото семейство от лендлорда се нарича право на собственост, докато въстанието на отчаялия се земеделец против неговия безмилостен палач се нарича аграрно престъпление. Тези аграрни престъпления (agrarian outrages) — впрочем твърде редки, но умножени до безкрайност и преувеличени в калейдоскопа на английския печат, който действува по команда — послужиха, както ви е известно, като предлог за възкресяване в Ирландия на режима на белия терор. От друга страна, този терористичен режим дава на поземлените собственици възможност да засилват безнаказано потисничеството си.

Както вече споменахме, Land Bill под предлог да се окаже помощ на земеделците укрепва лендлордизма. Въпреки това, за да хвърли прах в очите и да очисти съвестта си, Гладстон беше принуден да санкционира това ново продължение на съществуващите в селското стопанство деспотични отношения само при условие, че бъдат изпълнени някои юридически формалности. Достатъчно е да се каже, че в бъдеще, както и преди, произволът на лендлорда ще има силата на закон, ако той успее да натрапи на своите годишни арендатори (tenantes at will) фантастична аренда, която не може да се изплати, или, в случай на даване на земята на договорни начала, ще застави своите фермери да подпишат договор за доброволно робство!

А как ликуват лендлордовете! Дъблинският вестник „Freeman“ публикува писмото на свещеник П. Лавел, автор на кни-

гата „Ирландският лендлорд от времето на революцията“, в която той казва:

„Видях цяла планина от писма, адресирани до арендаторите от техния лендлорд, смелия капитан, „абсентеист“, живущ в Англия; в тези писма той ги уведомява, че занапред арендата се повишава с 25%. Това е равносилно на предупреждение за изселване! И то изхожда от човек, който служи на земята, само като всяка година изяжда нейните плодове!“[550]

От друга страна, „Irishman“ публикува новите арендни договори[551], продиктувани от лорд Дъферин, член на гладстоновския кабинет, който инспирира Land Bill и внесе Coercion Bill в камарата на лордовете. Прибавете към нахалността на феодала хищната сметка на опитен лихварин и подлото извъртане на едно адвокатче — и ще получите приблизителна представа за новите арендни договори, изобретени от този благороден Дъферин!

Лесно е да се разбере сега, че терористичният режим беше добре дошъл за въвеждането на режима на Land Bill. Да предположим например, че в някое от графствата на Ирландия фермерите или отказват да приемат увеличаването на арендата с 25%, или не желаят да подпишат *Дъфериновия* аренден договор. Тогава лендлордовете от графството, както това вече се е случвало, ще се погрижат да получат от своите лакеи или от някои полицаи анонимни писма със заплахи. Това ще бъде вече „аграрно престъпление“. Лендлордовете съобщават този факт на вицекраля лорд Спенсър. Лорд Спенсър обявява, че окръгът попада под действието на Coercion Act, след което същите лендлордове, като официални представители на властта, го приведат в действие против собствените си фермери! А онези журналисти, които са достатъчно непредпазливи, за да протестират, не само ще се изложат на преследване за метеж, но ще бъде конфискувана движимостта на печатниците им без каквото и да било подобие на юридическа процедура!

Сега може би не ще бъде трудно да се разбере защо шефът на вашата изпълнителна власт* поздрави Гладстон с реформите, които той проведе в Ирландия, и защо Гладстон му върна комплимента, като поздрави вашата изпълнителна власт с нейните конституционни отстъпки. „Роланд за Оливер!“[552] — ще кажат вашите читатели, познавачи на Шекспир, а други, по-опитни в четенето на „Moniteur“, отколкото на Шекспир, ще си спомнят за писмото, изпратено от шефа на вашата изпълнителна власт до покойния лорд Палмерстън; в това писмо имаше следните думи: „Да не действуваме като мошеници!“

---

* Наполеон III. *Ред.*

Сега се връщам към въпроса за политическите затворници, и то не без основание.

В Англия първото писмо на Роса, напечатано в „La Marseillaise", направи голям ефект; последицата от него ще бъде една анкета.

В Съединените щати всички вестници публикуваха следното съобщение:

„La Marseillaise" твърди, че всеки ден събличат О'Донован Роса съвсем гол и го обискират, че го морят с глад, че го затварят в тъмна единична килия, че го впрягат в каручка, че смъртта на неговите другари е предизвикана от студа, в който са ги държали."

Нюйоркският кореспондент на „Irishman" съобщава:

„La Marseillaise" на Рошфор отвори очите на американския народ за страданията на затворените фенианци. Ние дължим на „La Marseillaise" признателност и надявам се, че този дълг ще бъде изплатен на драго сърце."[553]

Германските вестници също препечатаха писмото на Роса.

Отсега нататък английското правителство вече няма да може да върши своите подлости при всеобщо мълчание. Напразно г-н Гладстон ще се старае да запуши устата на ирландския печат; с това то няма да постигне нищо. На смяна на един журналист, хвърлен в затвор в Ирландия, ще се явят стотици журналисти във Франция, в Германия, в Америка.

Какво може да направи г-н Гладстон с неговата ограничена и назадничава политика срещу интернационалния дух, присъщ на деветнадесетия век?

Написано от Жени Маркс на 2 април 1870 г.

Напечатано във вестник „La Marseillaise", бр. 113 от 12 април 1870 г.

Подпис: Дж. Уилямс

Печата се по текста на вестника

Превод от френски

VII

СМЪРТТА НА ДЖОн ЛИНЧ

Гражданино редактор!

Препращам Ви извадки от писмото, адресирано до „Irishman" от един ирландски политически затворник по време на пребиваването му в колонията за престъпници в Австралия (сега той е на свобода).

Ще се огранича да преведа само епизода с Джон Линч.

ПИСМО НА ДЖОН КЕЙСИ

„Ето краткия и безпристрастен отчет за отнасянето с нас, моите събратя по заточение (на брой 24 душн) и аз, през време на нашето заточение в тази пълна с ужасн яма, в този истински гроб за живи, наречен Портлендски затвор.

Преди всичко смятам за свой дълг да отдам дан на уважение и справедливост към паметта на моя приятел Джон Линч, който беше осъден от извънредния трнбунал през декември 1865 г. и почина в Уокингскня затвор през април 1866 г.

С каквато и причина съдебните заседатели да обясняваха неговата смърт, аз твърдя — и мога да представя доказателства, — че смъртта му беше ускорена от жестокостта на тъминчарите.

Да бъдеш посред зима затворен в продължение на 23 часа от 24 в студена единична килия; да бъдеш зле облечен; да спиш на голите дъски, с цепеница за възглавиица и като единствена защита от убийствения студ две износени одеяла, тежки приблизително десет фунта; да нямаш дори правото, поради безпримерната, изтънчена жестокост на тъмничарите, да прикрнеш мръзнещото си тяло с дрехата си, която ни караха да изнасяме зад вратата на нашата единична килия; да се храниш с нездрава и оскъдна храна; да имаш за раздвижване само една разходка от три четвърти час в денонощие в една клетка, дълга около 20 фута и 6 фута шнрока, предназначена за най-долни негодници — такива мъки н лишения ще сломят н железен организъм. Няма защо да се учудва човек, че такъв делнкатен човек, какъвто беше Линч, почти веднага заболя.

След пристигането си в затвора Линч помоли да му разрешат да задържи фланелата сн. Тази молба му беше грубо отказана. „Ако ми откажете,

повече от три месеца няма да изкарам" — заяви той тогава. Аз, уви, и не подозирах, че това ще стане пророчество; не си представях, че Ирландия толкова скоро ще загуби един от най-преданите, най-пламенните и най-благородните си синове, че на мен самия ми предстои да загубя един изпитан приятел.

В началото на март забелязах, че приятелят ми има вид на тежко болен; веднъж, като се възползвах от кратковременното отсъствие на тъмничаря, го попитах как се чувствува. Той ми отговори, че умира, че няколко пъти казвал на лекаря, но онзи не обърнал никакво внимание на оплакванията му. Той толкова силно кашляше, че макар да се намирах в много отдалечена от него единична килия, денем и нощем чувах тази кашлица, която отекваше в празните коридори. Един от тъмничарите дори ми каза: „Затворникът от номер 7 скоро ще свърши, ето вече месец, откакто би трябвало да се намира в болница. Много пъти съм виждал там обикновени затворници, сто пъти поздрави от него."

Веднъж през април от моята килия видях някакъв призрак със смъртно бледно лице, угаснали очи и хлътнали страни, който едвам се движеше, улавяйки се за решетките, за да не падне. Това беше Линч. Аз не го познах, докато той не ме погледна, като се усмихваше и показваше земята, сякаш искайки да каже: „Свършено е с мен".

Това беше последната ми среща с Линч."

Същото съобщава за Линч и Роса, като потвърждава показанието на Кейси. Не трябва да забравяме, че Роса е писал писмото си от английски затвор, докато Кейси го пише в колонията за престъпници в Австралия; следователно каквито и да било връзки между тях са били невъзможни. И все пак неотдавна правителството уверяваше, че твърденията на Роса са лъжа. Брус, Полок и Нокс заявяват дори, че „на Линч бяха дадени фланели, дори преди той да помоли за това".

От друга страна, г-н Кейси твърди толкова решително, колкото решително отрича това г-н Брус, че Линч се оплаквал, че „дори тогава, когато той вече не можеше да ходи и беше принуден да остава в страшна самота в килията си, молбата му не беше изпълнена".

Но, както каза г-н Лорие в своята прекрасна реч,

„да оставим настрана показанията на хората и да накараме да говорят свидетелите, които не мамят, свидетелите, които не лъжат, *немите свидетели*"[554].

Факт е, че Линч влезе в Пентонвилския затвор в разцвета на годините си, изпълнени с живот и надежди, и че три месеца след това този млад човек беше вече труп.

Докато господата Гладстон, Брус и сбирщината от негови полицаи не докажат, че Линч не е умрял, те напразно си губят времето с клетви.

Написано от Жени Маркс около 17 април 1870 г.

Напечатано във вестник „La Marseillaise", бр. 118 от 17 април 1870 г.

Подпис: Дж. Уилямс

Печата се по текста на вестника

Превод от френски

VIII

ПИСМО ОТ АНГЛИЯ

Лондон, 19 април 1870 г.

„Никакви попове в политиката" — такъв е призивът, който се чува днес из цяла Ирландия.

Голямата партия, която от времето на *disestablishment** на протестантската църква с всички сили се съпротивяваше на деспотизма на католическата църква, нараства от ден на ден с изумителна бързина и току-що разби окончателно духовенството.

На изборите в Лонгфорд г-н Гревил-Нюджент, кандидат на духовенството, победи кандидата на народа Джон Мартин; но националистите контестираха валидността на избирането му поради незаконните похвати, с които то беше постигнато, и те надвиха своите противници. Изборите на Нюджент бяха касирани от съдията Фицджералд, който обяви агентите на Нюджент, т. е. поповете, за виновни, че са подкупвали избирателите, като наводнили страната — не със свети дух, а с винен дух. Съобщават, че само за един месец, от 1 декември до 1 януари, преподобните отци били изразходвали за ракия 3 500 фунта стерлинги!

„Standart" си позволява доста интересни забележки по повод на лонгфордските избори:

„За презрението си към попските заплашвания — казва органът на „stupid party"** — националистите заслужават похвала... Спечелената от тях голяма победа ще ги подтикне да издигнат нови кандидати срещу г-н Гладстон и неговите ултрамонтански съюзници."

---

* — отделяне от държавата. *Ред.*

** — „глупавата партия". *Ред.*

„Times“ пише:

„Всички средства, с които разполага църковната власт, като се започне от папската була от вечния град и се свърши с интригите на селските попове, са пуснати в ход против фенианизма и националистите. За нещастие този плам не се съпровождаше от благоразумие и ще има за резултат втора лонгфордска битка.“[556]

„Times“ е прав. Битката в Лонгфорд ще се възобнови, след нея ще последват битки в Уотърфорд, Малоу и Типерери, тъй като националистите от тези три графства също са подали петиции да бъдат касирани изборите на официалните депутати. В Типерери първоначално беше избран О'Донован Роса, но тъй като парламентът го обяви за неправоспособен да представлява Типерери, националистите поставиха на негово място кандидатурата на Кикем, един от фенианските патриоти, току-що пуснат от английския каторжен затвор. Сега избирателите, които гласуваха за Кикем, твърдят, че техният кандидат е избран законно, макар че кандидатът Херон е получил четири гласа повече.

Нека бъде известно, че един от четиримата избиратели, гласували за Хером, е нещастен *маниак,* доведен до избирателната урна от преподобен отец; известна ви е слабостта на поповете към нищите духом, защото тяхно е царството небесно. Вторият избирател е *труп!* Да, точно тъй. Почтената и умерена партия се осмели да оскверни името на човека, починал две седмици преди изборите, като го накара да гласува за гладстоновския кандидат. По-нататък избирателите патриоти заявяват, че единадесет от техните гласове са признати за недействителни, тъй като първата буква на името Кикем била написана неясно, че техните телеграми се унищожавали, че властите подкупвали наляво и надясно и че се практикувала гнусната система на заплашване.

Натискът, упражняван в Типерери, ще си остане нечуван дори за историята на Ирландия. Съдебният пристав и полицаят, олицетворяващи изпълнителните списъци за изселване, обсаждали колибите на арендаторите, за да сплашат техните жени и деца. Бараките, в които трябвало да се извършат изборите, били заобиколени от полиция, войници, чиновници, лендлордове и попове. Последните замервали с камъни хората, които лепели възванията на Кикем. На всичко отгоре в самата барака настанили един лихварин, който изяждал с очите си нещастните си длъжници по време на гласуването. Но правителството не спечели нищо от това. Хиляда шестстотин шестдесет и осем дребни арендатори не се побояли открито, тъй като тайната на гласуването не се спазвала, да гласуват за Кикем!

Този акт на мъжество напомня героичната борба на поляците.

След битките, които се водеха в Лонгфорд, Малоу, Уотърфорд и Типерери, нека посмее някой да каже, че ирландците били жалки роби на попщината.

Написано от Жени Маркс на 19 април 1870 г.

Напечатано във вестник „La Marseillaise", бр. 125 от 24 април 1870 г.

Подпис: Дж. Уйлямс

Печата се по текста на вестника

Превод от френски

ЗАПИС НА РЕЧТА НА К. МАРКС ЗА ВЕСТНИК „BEE-HIVE"[556]

ИЗ ПРОТОКОЛА НА ЗАСЕДАНИЕТО НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ОТ 26 АПРИЛ 1870 Г.

Гражданинът Маркс предлага съветът да скъса всякаква връзка с вестник „Bee-Hive".

Той казва, че този вестник е премълчавал нашите резолюции и е изопачавал нашите отчети; публикуването им се забавяло толкова много, че прибягвали до фалшифициране на датите; пропускали дори да споменават за обсъждането на някои въпроси, свързани с ирландските затворници.

Нещо повече, тонът на „Bee-Hive" противоречи на устава и програмата на дружеството. Вестникът проповядва хармония с капиталистите, а дружеството е обявило война на властта на капиталистите.

Освен това нашите секции в чужбина изказват недоволство, че като изпращаме нашите отчети в „Bee-Hive", ние морално поддържаме този вестник и по такъв начин даваме на хората повод да мислят, че одобряваме неговата политика. За нас би било по-добре съвсем да минем без гласност, отколкото да използваме вестник „Bee-Hive".

Когато се обсъждаше законопроектът за отменяване на конституционните гаранции в Ирландия[557], вестникът не каза нито дума против правителството.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

ИЗЛОЖЕНИЕ НА ПИСМОТО НА К. МАРКС ДО КОМИТЕТА НА СОЦИАЛДЕМОКРАТИЧЕСКАТА РАБОТНИЧЕСКА ПАРТИЯ[558]

Лондон, 27 юни 1870 г.

Второто писмо засяга делови въпроси на Международното работническо дружество, особено въпроса за отлагането на конгреса. В това писмо Маркс отхвърля решително предложението на Либкнехт да се отложи конгресът за октомври, макар че такова отлагане би било твърде желателно за самия Генерален съвет, защото материалите за конгреса още не са подготвени. Но французите и без това бяха раздразнени от обстоятелството, че конгресът ще се състои в Майнц, а не поне във Вервие, докато особено на парижаните се искаше конгресът да се състои в Париж. Не трябва да се дава повод за недоволство. Маркс се опасява, че ако се приеме предложението на Либкнехт за отлагане на конгреса, ще се състои конгрес на малцинството — на французите и на романските швейцарци начело с Бакунин. Той казва: „Националното дребнаво съперничество е проникнало твърде дълбоко в кръвта и плътта, за да може с това да се ликвидира за един ден с каквито и да било разумни доводи."

Напечатано в книгата „Leipziger Hochverrathsprozess". Leipzig, 1872.

Печата се по текста на изданието от 1872 г., сверен с изданията от 1874 и 1894 г.

Превод от немски

ЗАПИС НА РЕЧТА НА К. МАРКС ЗА РАЗЦЕПЛЕНИЕТО В РОМАНСКАТА ФЕДЕРАЦИЯ[559]

ИЗ ПРОТОКОЛА НА ЗАСЕДАНИЕТО НА ГЕНЕРАЛНИЯ СЪВЕТ ОТ 28 ЮНИ 1870 Г.

Гражданинът Маркс смята, че съветът може да направи само едно — да запази наименованието за женевския комитет, който в сегашния си състав оказваше подкрепа на дружеството от самото му основаване. Женевският комитет изпълняваше във всяко отношение задълженията си и представлява по-големия брой от членовете на дружеството, макар че имаше по-малко делегати на швейцарския конгрес от другата страна. Необходимо е също да им се съобщи гласуването за допускането на Алианса. Нека новият комитет си избере някакво друго наименование по териториален признак.

Печата се по текста на протоколната книга на Генералния съвет

Превод от английски

БЕЛЕЖКИ

ДАТИ ИЗ ЖИВОТА И ДЕЙНОСТТА НА К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

ПОКАЗАЛЦИ

БЕЛЕЖКИ

[1] На 28 септември 1864 г. в Сент-Мартинс-хол в Лондон се състояло голямо международно събрание на работниците, подготвено от ръководителите на лондонските трейдюниони и от групата парижки работници прудонисти с участието на представители на живеещите по онова време в Лондон германски, италиански и други работници и редица дейци на европейската дребнобуржоазна и революционно-демократическа емиграция. Събранието приело резолюция за основаване на Международно работническо дружество (по-късно известно като Първи интернационал) и избрало Временен комитет. К. Маркс бил избран в този комитет, а след това и в комисията, назначена на неговото първо заседание от 5 октомври за съставяне на програмните документи на дружеството. На първите заседания на комисията в отсъствието на Маркс бил изработен документ, който се състоял от уводна декларация, написана от оуениста Уестън и редактирана от френския дребнобуржоазен демократ Льо Любе, и преведения на английски език от италианеца Л. Волф устав на италианските работнически дружества, изработен от Мадзини (по-подробно за това виж настоящия том, стр. 545—546,553). На заседанието от 18 октомври Маркс се запознал за пръв път с този документ и го разкритикувал; документът бил върнат за окончателна редакция в комисията. На 20 октомври комисията възложила тази работа на Маркс, а на 27 октомври одобрила написаните от него два съвсем нови документа: *«Учредителен манифест на Международното работническо дружество»* и *«Временен устав на Дружеството»*. На 1 ноември 1864 г. и манифестът, и уставът били приети единодушно от Временния комитет, който се конструирал като ръководен орган на дружеството. Този орган, влязъл в историята като Генерален съвет на Интернационала, до края на 1866 г. се наричал предимно Централен съвет.

Учредителният манифест бил публикуван за пръв път във вестник «Bee-Hive Newspaper», бр. 160 от 5 ноември 1864 г., а след това същия месец заедно с устава в брошурата: «Address and Provisional Rules of the Working Men's International Association, Established September 28, 1864, at a Public Meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London». На 21 и 30 декември 1864 г. в бр. 2 и 3 на вестник «Social-Demokrat» («Социалдемократ») бил публикуван немският превод на автора. На френски език манифестът бил преведен в 1866 г. През 1871 г. в Женева излязъл първият руски превод на мани-

феста. Запазили са се две ръкописни копия от учредителния манифест, направени от жената на Маркс Жени Маркс н дъщеря му Жени.

В основата на публикувания в тома текст е залегнал текстът на английската брошура от 1864 г. По-важните различия между английския текст и немския превод на автора се дават под линия.

«*The Bee-Hive Newspaper*» («Вестник пчелен кошер») — английски седмичен трейдюнионистки орган; излизал в Лондон от 1861 до 1876 г. под названията: «The Bee-Hive», «The Bee-Hive Newspaper», «The Peппу Bee-Hive»; намирал се под силното влияние на буржоазните радикали и реформисти. На 22 ноември 1864 г. на заседание на Генералния съвет вестникът бил обявен за орган на Интернационала. В него се печатали официалните документи на Международното работническо дружество и отчетите за заседанията на Генералния съвет. Маркс обаче неведнъж е трябвало да протестира срещу публикуването във вестника на документите на Интернационала в изопачен или непълен вид. От 1869 г. вестникът станал фактически буржоазен орган. През април 1870 г. по предложение на Маркс Генералният съвет скъсал всякакви отношения с «Bee-Hive», като публикувал в печата съответна декларация (виж настоящия том, стр. 445, 650). — *5*.

² Маркс цитира речта на канцлера на съкровището Гладстон в камарата на общините от 7 април 1864 г. по отчета във вестника. — *5*.

³ «*Удушвачи*» (garroters) — така били наричани разбойниците, които сграбчвали своята жертва за гушата. В началото на 60-те годинн подобни нападения зачестили в Лондон и били предмет на специално обсъждане в парламента. — *5*.

⁴ *Сини книги* (Blue Books) — общо название на публикациите на материалите на английския парламент и на дипломатическите документи на Министерството на външните работи. Сините книги, които получили името си от синята корица, се издават в Англия от XVII в. и са основен официален източник по икономическата и дипломатическата история на тази страна.

В случая става дума за «Report of the Commissioners appointeed to inquireinto the Operation of the Acts relating to Transportation and Penal Servitude». Vol. I, London, 1863 («Отчет на комисията по разследване действието на законите, отнасящи се за заточението и каторжната работа». Том I, Лондон, 1863). — *6*.

⁵ Става дума за «Sixth Report of the Medical Officer of the Privy Council. 1863». London, 1864 («Шести отчет на санитарния инспектор при Тайния съвет за 1863 г.». Лондон, 1864). — *6*.

⁶ Този цитат, който Маркс е взел от речта на Гладстон, произнесена на 16 април 1863 г., получил широка известност поради враждебната кампания, която водел против Маркс през 70-те години германският буржоазен икономист Брентано. Фразата на Гладстон, напечатана на 17 април 1863 г. в почти всички отчети на лондонските вестници за това заседание на парламента («Times», «Morning Star», «Daily Telegraph» и др.), била изпусната в полуофициалното издание на парламентарните дебати на Хансард, чийто текст бил поправен от самите оратори. Това дало повод на Брентано да обвини Маркс в научна недобросъвестност. Маркс отговорил на тази клевета в писма до редакцията на вестник «Der Volksstaat» («Народна държава») от 23 май и 28 юли 1872 г. (виж настоящото издание, т. 18).

След смъртта на Маркс през ноември 1883 г. същото обвинение било повторено от английския буржоазен икономист Тейлър. През февруари и март 1884 г. Елеонора Маркс в две писма до списание «To-Day» («Днес»), а след това и Енгелс през юни 1890 г. в предговора към четвъртото немско издание на «Капиталът» и през 1891 г. в брошурата «Брентано contra Маркс» разобличили напълно версията за фалшифицирането на цитата. — *7.*

7 «Sixth Report. . .», p. 25—27. — *8.*

8 «Children's Employment Commission (1862). First Report of the Commissioners». London, 1863, p. 24 («Комисия по обследване условията на детския труд (1862). Първи отчет на членовете на комисията». Лондон, 1863, стр. 24). — *8.*

9 Има се предвид «Report addressed to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, relative to the Crievances complained of by the Journeymen Bakers» London 1862 («Доклад, адресиран до министъра на вътрешните работи на нейно величество по повод оплакванията, подадени от хлебопекаритенадничари». Лондон, 1862). Написано от Х. С. Тременхир. — *8.*

10 Борбата на работническата класа за законодателно ограничаване на работния ден на десет часа се водела в Англия от края на XVIII в. и от началото на 30-те години на XIX в. обхванала широките пролетарски маси.

Законът за десетчасов работен ден, чието действие се разпространявало само върху юношите и жените, бил приет от парламента на 8 юни 1847 г. На практика обаче много фабриканти го игнорирали. — *10.*

11 Има се предвид речта на министър-председателя Палмерстон от 23 юни 1863г. на сесията на парламента при обсъждане на въпроса за правата на ирландските арендатори. Ирландските депутати начело с Т. Меговайр искали да се проведат законодателни мерки, ограничаващи произвола на лендлордовете по отношение на арендаторите. Депутатите искали по-специално да се даде на арендаторите правото да получават при спиране на арендата компенсация за всички разходи, направени от тях на арендуваните участъци. В речта си Палмерстон нарекъл исканията на ирландските депутати «комунистически доктрини», «нарушение на основните принципи на социалния ред». — *12.*

12 Имат се предвид акциите на английските работници в края на 1861 — началото на 1862 г. през време на Гражданската война в Америка против намесата на английското правителство във войната на страната на южните робовладелски щати. Борбата на работниците взела особено остър характер във връзка с така наречения инцидент с «Трент», когато английската буржоазия използвала като повод за подготовката за война със Северните щати залавянето и арестуването от правителството на Северните щати на представителите на робовладелците, които пътували с парахода «Трент» за Англия. Английските работници се обявили решително в подкрепа на Северните щати. На многобройни митинги работниците протестирали против призивите на реакционната буржоазия за война, искали конфликтът да бъде разрешен по мирен начин. Масовото движение на английските работници против интервенцията попречило на реакционерите да въвлекат Европа във войната на страната на робовладелците и допринесло много за укрепването на идеята за международна солидарност на пролетариата. — *13.*

13 «*Временен устав на дружеството*» бил написан от Маркс едновременно с учредителния манифест (виж бележка 1). При работата си върху устава Маркс изменил напълно уводната част на представения на заседанието на

Временния комитет от 18 октомври 1864 г. документ, намалил броя на точките на устава от 40 на 10, изменил самия принцип на организацията, като запазил само отделни моменти от формален характер (названието на организацията, решението за свикване на конгрес в Брюксел през 1865 г., подпомагане на членовете на организацията при преместването им от едно място на друго и т. н.).

Написаният от Маркс текст на временния устав бил одобрен от комисията на 27 октомври и приет единодушно от съвета на 1 ноември 1864 г. Той бил публикуван на английски език заедно с учредителния манифест в брошурата «Address and Provisional Rules of the Working Men's International Association. . .», издадена в Лондон през ноември 1864 г., както и във вестник «Bee-Hive Newspaper», бр. 161 от 12 ноември 1864 г. При превода на временния устав на френски език в края на 1864 г. прудонисткото ръководство на парижката секция допуснало редица изопачения, които по-късно били използвани от враждебните на Маркс елементи за борба против Генералния съвет (виж настоящия том, стр. 410—411, 441—442). Новият, поправен френски превод бил направен от Ш. Лонге под ръководството на Маркс и отпечатан заедно с учредителния манифест в брошурата «Manifeste de l'Association Internationale des Travailleurs suivi du Règlement provisoire», излязла в Брюксел през 1866 г. Немският превод излязъл за пръв път във «Vorbote», кн. 4 и 5, април и май 1866 г. Женевският конгрес на заседанието си от 5 септември приел текста на устава (общ устав), като го допълнил с регламент, който бил приет на заседанието от 8 септември 1866 г. и по-късно се наричал организационен регламент.

«Der Vorbote» («Предвестник») — месечно списание, официален орган на германските секции на Интернационала в Швейцария; излизало на немски език в Женева от 1866 до 1871 г.; отговорен редактор бил И. Ф. Бекер. Общо взето списанието провеждало линията на Маркс и на Генералния съвет, като публикувало системно документите на Интернационала и давало информация за дейността на секциите на дружеството в различните страни. — *14.*

14 Този и предишният абзац, които имат декларативен характер, били включени от Маркс в текста на уводната част на устава по настояване на останалите членове на комисията, за което Маркс пише в писмото си до Енгелс от 4 ноември 1864 г. — *15.*

15 Първият конгрес на Международното работническо дружество, който бил определен да бъде проведен в Брюксел през 1865 г., се състоял в Женева от 3 до 8 септември 1866 г. Решението за отлагането на конгреса било взето от Генералния съвет по настояване на Маркс, който смятал, че местните организации на Интернационала не са още достатъчно укрепнали в идейно и организационно отношение, и предложил да бъде свикана предварителна конференция в Лондон (виж настоящия том, стр. 539—541). — *15.*

16 *«Проекторезолюции за условията за приемане на работнически организации в Международното работническо дружество»*, предложени от Маркс на заседанието на съвета от 22 ноември 1864 г., били приети единодушно от съвета и залегнали в основата на текста на «Обръщение на Централния съвет към работническите дружества» (виж настоящия том, стр. 537—538).

Текстът на проекторезолюциите се е запазил в протоколната книга на Генералния съвет. Резолюциите били публикувани в «Bee-Hive Newspaper», бр. 163 от 26 ноември 1864 г. Втората резолюция била публикувана във вестника в по-подробна формулировка. — *18.*

[17] Обръщението към президента на САЩ А. Линкълн било написано от К. Маркс между 22 и 29 ноември 1864 г. Решението да се изпрати приветствие на Линкълн по случай повторното му избиране за президент било взето от Генералния съвет на 22 ноември по предложение на членовете на съвета Дик и Хауел.

Написването на текста на приветствието било възложено на комисията, избрана първоначално за изработване на програмните документи на дружеството (виж. бележка 1). След приемането на програмните документи тази комисия се превърнала в постоянен изпълнителен орган на Генералния съвет и се споменава в протоколната книга като Постоянен комитет (Standing committee) или Подкомитет (Subcommittee); в нея влизали: председателят на съвета (до премахването на този пост след Лозанския конгрес от 1867 г.), генералният секретар, касиерът и секретар-кореспондентите за отделните страни. Маркс осъществявал всекидневното ръководство на дейността на Генералния съвет чрез Постоянния комитет, член на който той бил като секретар-кореспондент за Германия.

Написаният от Маркс текст на обръщението бил одобрен от Постоянния комитет, приет единодушно от Генералния съвет на 29 ноември 1864 г. и предаден на президента Линкълн чрез американския пълномощен министър в Лондон Адамс. На 28 януари 1865 г. до Генералния съвет се получил отговор от името на Линкълн, който бил прочетен на заседанието на Съвета от 31 януари и публикуван във вестник «Times» от 6 февруари 1865 г. Както отбелязва Маркс в писмото си до В. Либкнехт през февруари 1865 г., от всички отговори на Линкълн на получените от него поздравления от различните организации, само отговорът до Международното работническо дружество бил «не просто *формално* потвърждение, че е получено».

Обръщението към Линкълн било публикувано за пръв път в английския вестник «Daily News» («Всекидневни новини») от 23 декември 1864 г., а след това във вестниците «Reynolds's Newspaper» («Вестник на Рейнолдс»), бр. 750 от 25 декември 1864 г., «Bee-Hive Newspaper», бр. 169 от 7 януари 1865 г., както и в редица германски вестници — «Social-Demokrat», бр. 3, Beilage, от 30 декември 1864 г., «Berliner Reform» («Берлинска реформа»), бр. 4 от 5 януари 1865 г. и «Hermann» («Херман»),бр. 314 от 7 януари 1865 г.

В основата на настоящия превод е залегнал текстът на изпратения до Линкълн ръкописен адрес, лично подписан от всички членове на Генералния съвет, сверен с текста, напечатан във вестник «Bee-Hive Newspaper».—*19.*

[18] Има се предвид «Декларация за независимостта», която била приета на 4 юли 1776 г. на конгреса във Филаделфия от делегатите на 13 английски колонии в Северна Америка и в която се провъзгласявало отделянето на северноамериканските колонии от Англия и образуването на независима република — Съединените американски щати. В този документ били формулирани такива буржоазнодемократически принципи като свободата на личността, равенството на гражданите пред закона, принципът за народния суверенитет и т. н. Провъзгласяването на тези принципи по времето, когато в Европа още господствували феодално-абсолютистките отношения, оказало голямо влияние върху европейското революционно демократическо движение, и по-специално върху френската буржоазна революция от края на XVIII в. Американската буржоазия и едрите земевладелци обаче още от самото начало нарушавали демократическите права, провъзгласени в декларацията, не допускали народните маси да участвуват в политическия живот и запазили институцията на робството, лишаваща от елементарни човешки права негрите, които съставлявали значителна част от населението на републиката. — *19.*

[19] *Памучната криза* била предизвикана от прекратяването на доставките на памук от Америка поради блокадата на Южните робовладелски щати от флотата на северняците през време на Гражданската война; гладът за памук се появил в навечерието на кризата на свръхпроизводство и се преплел с нея. Голяма част от памучната промишленост в Европа била парализирана, което се отразило тежко върху положението на работниците. През 1862 г. в Англия спрели да работят три пети от общия брой на предачните вретена и на тъкачните станове, над 75% от работниците от памучната промишленост в продължение на две-три години били напълно или частично безработни. Бедственото положение на работниците се засилило поради лошите реколти в Европа в началото на 60-те години и в много европейски градове настъпил истински глад. Въпреки всички лишения европейският пролетариат оказвал решителна подкрепа на Северните щати. — *20.*

[20] Редакцията на вестник «Beobachter» се ограничила с публикуването на това съпроводително писмо на Маркс и на собствени «коментарии» по повод приложената към писмото декларация на Маркс.

«*Der Beobachter*» («Наблюдател») — германски всекидневник, под това название излизал в Щутгарт от 1833 г.; през 60-те години на XIX в. — орган на дребнобуржоазната демокрация, който излизал с подзаглавие «Ein Volksblatt aus Schwaben» («Швабски народен вестник»).. — *22.*

[21] Писмото на Маркс до редактора на вестник «Beobachter» е продължение на полемиката във връзка с разобличаването на бонапартисткия агент К. Фогт. Дребнобуржоазният демократ К. Блинд бил автор на анонимния позив «Предупреждение», насочен против Фогт и препечатан през юни 1859 г. във вестниците «Das Volk» («Народ») и «Allgemeine Zeitung» («Общ вестник»). Като не искал обаче да действува открито против Фогт, Блинд отричал своето авторство. Маркс разобличил страхливата позиция на Блинд в памфлета си «Господин Фогт».

Публикуваната в «Beobachter», бр. 268 от 17 ноември 1864 г. анонимна кореспонденция от Брадфорд, чийто автор бил същият К. Блинд, накарала Маркс да го заклейми още веднъж като лъжец и да разобличи самохвалската дрънканица на Блинд за мнимото му влияние в Съединените американски щати. По молба на приятелката на Ласал София Хацфелд в писмото си Маркс се обявил и против нападките на Блинд срещу Ласал. Като съобщава за плана на своето изказване срещу Блинд, Маркс пише на Енгелс на 25 ноември 1864 г.: «Тъй като Ласал е мъртъв и сам не може вече да вреди, необходимо е — разбира се, в рамките на възможността, т. е. така,че самите ние да не се компрометираме — да го защищаваме от тези дребнобуржоазни канали.»В писмото си до Хацфелд от 22 декември 1864 г. Маркс пише: «Аз направих тази декларация по Ваше желание, при което ми беше трудно да я редактирам, тъй като *не бях* съгласен *с политическата тактика* на Ласал.»

Като предвиждал, че редакцията на вестник «Beobachter» може да не публикува писмото, Маркс изпратил текста му на Хацфелд,за да го публикува в други германски вестници; Хацфелд го публикувала във вестник «Nordstern».

«*Nordstern*» («Северна звезда») — германски седмичник; излизал в Хамбург през 1860—1866 г.; от 1863 г. — с ласалианска насока. — *23.*

[22] Има се предвид памфлетът на Маркс «Господин Фогт» (виж настоящото издание, т. 14, стр. 399—702). — *23.*

[23] Виж настоящото издание, т. 14, стр. 503. — *23.*

24 *«Allgemeine Zeitung»* («Общ вестник») — германски консервативен всекидневник; основан през 1798 г.; от 1810 до 1882 г. излизал в Аугсбург. — *24.*

25 Виж настоящото издание, т. 14, стр. 505—506. — *24.*

26 *«Neue Deutsche Zeitung»* («Нов германски вестник») — демократически всекидневник; излизал през 1848—1850 г., до 1 април 1849 г. в Дармщад, а от 1 април — във Франкфурт на Майн. Отговорен редактор на вестника до 1 октомври 1849 г. бил О. Люнинг, а от 1 октомври редактори станали О. Люнинг, Г. Гюнтер и Й. Вайдемайер. — *24.*

27 *«Die Westliche Post»* («Западна поща») — германски вестник, излизал от 1858 г. в Сент-Луис (САЩ); през 60-те години на XIX в. бил орган на дребнобуржоазните демократи емигранти в Америка. — *24.*

28 «Neue Frankfurter Zeitung», бр. 270 от 29 септември 1864 г.

«Neue Frankfurter Zeitung»(«Нов франкфуртски вестник») — германски демократически вестник. Под това название излизал от 1859 до 1866 г. във Франкфурт на Майн. — *25.*

29 «Hermann», бр. 2407 от 8 октомври 1864 г.

«Hermann» — съкратено название на седмичника «Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London» («Херман. Германски седмичник от Лондон»), орган на германските дребнобуржоазни демократи. Вестникът излизал на немски език в Лондон от 1859 г.; наречен така по името на водача на херуските Арминий, неправилно наричан от края на XVII в., след излизането на романа на Лоенщайн «Мъжественият народен герой Арминий, или Херман», също Херман. — *25.*

30 Намек за магарето от баснята на Езоп «За остарелия лъв». — *25.*

31 Статията *«За Прудон»* Маркс написал на 24 януари 1865 г. във връзка със смъртта на Прудон по молба на редактора на вестник «Social-Demokrat» Швайцер. Статията била напечатана в броеве 6—18 на вестника от 1, 3 и 5 февруари 1865 г. Запазила се е черновката на част от ръкописа, написана лично от Маркс.

«Social-Demokrat» («Социалдемократ») — орган на ласалианския Общ германски работнически съюз. Под това название вестникът излизал в Берлин от 15 декември 1864 до 1871 г.; през 1864—1865 г. се редактирал от И. Б. Швайцер.

След като получили от Швайцер през ноември 1864 г. проспекта на вестника, който не съдържал лозунгите на Ласал, Маркс и Енгелс, тъй като не разполагали с друг печатан орган за въздействие върху работническото движение в Германия, дали съгласието си да сътрудничат в «Social-Demokrat», неофициален редактор на който бил В. Либкнехт.

Освен статията за Прудон, написана от Маркс за «Social-Demokrat», във вестника бил публикуван «Учредителен манифест на Международното работническо дружество» от Маркс и преводът на стародатската народна песен «Господин Тидман», направен от Енгелс (виж настоящия том, стр. 5—13, 34—35). За историята на отношенията на Маркс и Енгелс към редакцията на «Social-Demokrat» виж декларацията на Маркс за причините, поради които се отказват да сътрудничат във вестника, написана на 15 март 1865 г. и публикувана във вестник«Berliner Reform» (виж настоящия том, стр.88—91).

Статията за Прудон била препечатана в първото и във второто немско издание на книгата на К. Маркс «Нищета на философията», излезли под ре-

дакцията на Енгелс в 1885 и 1892 г. В 1886 г. излязла първата публикация на статията на руски език в «Нищета на философията», издадена от групата «Освобождение на труда». Френският превод бил направен от Енгелс през 1884 г. и прегледан от П. Лафарг; той послужил за основа на превода, публикуван във френското издание на «Нищета на философията» от 1896 г. — *26.*

[32] Има се предвид произведението на Прудон «Essai de grammaire générale», («Есе по обща граматика»), поместено в книгата: Bergier. «Les éléments primitifs des langues». Besançon, 1837 (Бержие. «Елементарни основи на езиците». Безансон, 1837). — *26.*

[33] P. J. Proudhon. «Qu'est-ce que la propriété? ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement». Paris, 1840 (П. Ж. Прудон «Що е собственост? или Изследвания за принципа на правото и властта». Париж, 1840). — *26.*

[34] T. R. Malthus. «An essay on the principle of population, as it affects the future improvement of society, with remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other writers». London, 1798 (Т. Р. Малтус, «Есе за закона за народонаселението и неговото влияние върху бъдещото усъвършенствуване на обществото. С бележки за възгледите на г-н Годуин, г-н Кондорсе и др. автори». Лондон, 1798). — *27.*

[35] Става дума за произведението на Ж. П. Брисо дьо Варвил «Recherches philosophiques. Sur le droit de propriété et sur le vol, considérés dans la nature et dans la société» («Философски изследвания. За правото на собственост и за кражбата, разглеждани в природата и в обществото»), напечатано в книгата: «Bibliotheque philosophique du législateur, du politique, du jurisconsulte». T. VI, Berlin, Paris, Lyon, 1782 («Философска библиотека на законодателя, политическия деец и юриста». Т. VI, Берлин, Париж, Лион, 1782). — *28.*

[36] P. J. Proudhon. «Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère». T. I—II, Paris, 1846 (П. Ж. Прудон. «Система на икономическите противоречия, или Философия на нищетата». Т. I—II, Париж, 1846). — *28.*

[37] Виж настоящото издание, т. 4, стр. 67—184. — *28.*

[38] Виж настоящото издание, т. 4, стр. 142. Този и следващият цитат от «Нищета на философията» Маркс дава едновременно на френски и немски език. В немските издания на «Нищета на философията», излезли през 1885 и 1892 г. под редакцията на Енгелс, френският текст е изпуснат. — *29.*

[39] Виж настоящото издание, том 4, стр. 146—147. — *30.*

[40] Има се предвид ролята на Етиен Кабе — виден представител на мирния утопичен комунизъм — в политическото движение на френския пролетариат през 30—40-те години на XIX в. На страниците на издаваните от него вестници «Le Populaire» («Народ») и «Le Populaire de 1841» («Народ от 1841 г.») Кабе, наред с пропагандирането на своите утопични проекти, критикувал режима на Юлската монархия и съдействувал за разпространяването на демократическите идеи. В своите съчинения, статии и позиви Кабе е критикувал остро капиталистическия строй. Тези произведения на Кабе, въпреки утопизма на неговите възгледи, изиграли значителна роля за политическото просвещаване на френския пролетариат. — *31.*

[41] Ch. Dunoyer. «De la liberté du travail, ou Simple exposé des conditions dans lesquelles les forces humaines s'exercent avec le plus de puissance». T. I—III,

Paris, 1845 (Ш. Дюноайе. «За свободата на труда, или Просто изложение на условията, при които човешките сили се проявяват с най-голяма сила». Т. I—III, Париж, 1845). — *31.*

42 Има се предвид речта на Прудон на заседанието на френското Национално събрание от 31 юли 1848 г. Пълният текст на речта е публикуван в «Compte rendu des séances de l'Assemblée Nationale». Vol. II, Paris, 1849, p. 770—782 («Протоколи на заседанията на Националното събрание». Т. II, Париж, 1849, стр. 770—782). В тази реч Прудон, като правел редица предложения в духа на дребнобуржоазните утопични доктрини (отменяване на заемната лихва и т. н.), същевременно характеризирал разправата с участниците в пролетарското въстание в Париж от 23—26 юни 1848 г. като проява на насилие и произвол. Подробна оценка на тази реч виж в статията «Речта на Прудон против Тиер» (настоящото издание, т. 5, стр. 314—317). — *31.*

43 Има се предвид речта на Тиер от 26 юли 1848 г. против предложенията на Прудон, направени във финансовата комисия при френското Национално събрание. Речта е публикувана в «Compte rendu des séances de l'Assemblée Nationale». Vol. II, Paris, 1849, p. 666—671. — *31.*

44 Виж настоящото издание, т. 13, стр. 67—72. — *31.*

45 «Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon». Paris, 1850 («Безлихвен заем. Дискусия между г-н Р. Бастиа и г-н Прудон». Париж, 1850). — *32.*

46 Има се предвид произведението на П. Ж. Прудон «Théorie de l'impot, question mise au concours par le conseil d'Etat du canton de Vaud en 1860» («Теория на данъка, въпрос, поставен на конкурса от Държавния съвет на кантона Во през 1860 г.»), издадено в Брюксел и Париж през 1861 г. — *32.*

47 P. J. Proudhon. «La Révolution sociale démontrée par le coup d'Etat du 2 Décembre». Paris, 1852 (П. Ж. Прудон. «Социалната революция в светлината на държавния преврат от 2 декември». Париж, 1852). — *32.*

48 P. J. Proudhon. «Si les traités de 1815 ont cessé d'exister? Actes du futur congrès». Paris, 1863 (П. Ж. Прудон. «Престанали ли са да съществуват договорите от 1815 г.? Актове на бъдещия конгрес». Париж, 1863). В това произведение Прудон се обявява против ревизирането на решенията на Виенския конгрес от 1815 г. за Полша и против подкрепата на полското националноосвободително движение от страна на европейската демокрация, оправдавайки по такъв начин потисническата политика на руския царизъм. — *33.*

49 «Théorie des loix civiles, ou Principes fondamentaux de la société». Tomes I—II, Londres, 1767 («Теория на гражданските закони, или Основни принципи на обществото». Т. I—II, Лондон, 1767). Книгата излязла анонимно. — *33.*

50 Стародатската народна песен «*Господин Тидман*» е била преведена от Енгелс на немски език и изпратена от него на 27 януари 1865 г., за да бъде публикувана в ласалианския вестник «Social-Demokrat».

През 1883 г. този превод на Енгелс бил препечатан в органа на Германската социалдемократическа работническа партия «Der Social-Demokrat», а през 1893 г. в «Книга за свободата» от Хенкел (K. Henckell. «Buch der Freiheit». Bd. II, Berlin 1893). — *34.*

51 Текстът на настоящата декларация до редакцията на вестник «Social-Demokrat» бил написан от Маркс и изпратен на Енгелс да го подпише на 6 февруари 1865 г. Маркс и Енгелс гледали на декларацията като на последно предупреждение на Швайцер, който водел в «Social-Demokrat» политика на кокетиране с правителството на Бисмарк и проповядвал култа към Ласал. Непосредствен повод за декларацията дало появяването във вестника от 1 февруари на бележката на парижкия кореспондент М. Хес, в която се клеветели френските членове на Интернационала. Маркс и Енгелс отначало възнамерявали да изпратят в «Social-Demokrat» по-остър протест, но като стигнали до извода, че скъсването с вестника трябва да последва не във връзка с бележката на Хес, а във връзка с цялата политическа линия на вестника, написали тази декларация.

Критиката на Маркс и Енгелс накарала вестника да измени донякъде своя тон. В бр. 21 на вестника през февруари 1865 г. била публикувана бележката на М. Хес, с която той се отказвал от своите клеветнически твърдения. Всичко това дало възможност на Маркс и Енгелс да не настояват да бъде публикувана тази декларация; същевременно, както се вижда от писмото на Маркс до Енгелс от 13 февруари 1865 г., те решили временно да не пишат нищо във вестника. Маркс и Енгелс съобщили за окончателното си скъсване с вестник «Social-Demokrat» на 23 февруари 1865 г. (виж настоящия том, стр. 81).

Изпратеният на Швайцер текст на тази декларация не се е запазил, тя се печата по черновката на ръкописа, приложена към писмото на Маркс до Енгелс от 6 февруари 1865 г. — *36*.

52 Намек за Жозеф Бонапарт (по прякор Плон-Плон), братовчед на Наполеон III, чиято резиденция бил парижкият дворец Пале Роял. Жозеф Бонапарт възглавявал групата бонапартисти, които се опитвали да отклонят народните маси от борбата против съществуващия режим с помощта на широка социална демагогия и мнима опозиция срещу политиката на Наполеон III.—*36*.

53 *«L'Association»* («Асоциация») — френско списание, орган на кооперативните работнически асоциации, които се намирали под влиянието на буржоазните републиканци; излизало от 1864 до 1866 г. в Париж и Брюксел; редакцията се намирала постоянно в Париж. — *36*.

54 Намек за Наполеон III, който живеел в двореца Тюйлери. — *36*.

55 Произведението на Ф. Енгелс *«Военният въпрос в Прусия и германската работническа партия»* е написано, за да се обоснове тактиката на германската работническа класа в обстановката на създалата се в страната революционна ситуация. В това произведение се разглежда въпросът за реорганизацията на пруската армия, който послужил като повод за възникналия от началото на 60-те години така наречен конституционен конфликт между пруското правителство и буржоазно-либералното мнозинство на ландтага. През февруари 1860 г. буржоазното мнозинство в пруския ландтаг отказало да приеме внесения от военния министър фон Роон проект за реорганизация на армията. Правителството обаче скоро успяло да накара буржоазията да утвърди кредитите за «поддържане на бойната готовност на армията», което фактически означавало започване на замислената реорганизация. Когато през март 1862 г. либералното мнозинство в камарата отказало да утвърди военните разходи и поискало отговорен пред ландтага кабинет, правителството разтурило ландтага и насрочило нови избори. В края на септември 1862 г. било сбразувано контрареволюционното правителство на Бисмарк, което през октомври същата година отново разтурило ландтага и започнало да провежда

военната реформа, като изразходвало за тази цел средства, без да бъдат утвърдени от ландтага. Конфликтът бил разрешен едва през 1866 г., когато след победата на Прусия над Австрия пруската буржоазия капитулирала пред Бисмарк.

По съвета на Маркс Енгелс се съгласил да напише статия за пруската военна реформа за «Social-Demokrat». Обаче лакейниченето на вестника пред правителството на Бисмарк го накарало да се откаже от намерението си и след като се посъветвал с Маркс, той решил да публикува статията си в отделна брошура.

Брошурата «Военният въпрос в Прусия и германската работническа партия», излязла в Хамбург в края на февруари 1865 г., намерила широк отзвук в Германия. Съобщение за нейното излизане било публикувано в много работнически и демократически вестници. В. Либкнехт организирал обсъждане на брошурата в няколко работнически съюза в Берлин. Отделни откъси от брошурата били публикувани в различно време в социалдемократическия печат: в «Social-Demokrat», бр. 71 от 25 март 1866 г., в «Sozialdemokratische Monatsschrift» («Социалдемократически месечник»), кн. 10—11 от 30 ноември 1890 г., в «Berliner Volks-Tribüne» («Берлинска народна трибуна»), бр. 1 от 1 март 1891 г. — *37*.

56 Мобилизацията на пруската армия през 1850 г. била извършена във връзка с изострянето на австро-пруските отношения, създали се поради борбата за хегемония в Германия. Разкритите от мобилизацията сериозни недостатъци на военната система и слабата въоръженост на пруската армия, както и енергичното противодействие на Русия, която поддържала в германския конфликт Австрия, принудили Прусия да се откаже от военни действия и да капитулира пред Австрия (Олмюцкото споразумение). Мобилизацията от 1859 г. била свързана с войната на Франция и Пиемонт против Австрия. Тази мобилизация също разкрила големи недъзи в пруската военна система. — *42*.

57 Става дума за юлската буржоазна революция от 1830 г. във Франция и последвалите след нея въстания в различни части на Германия — Саксония, Брауншвайг, Хесен, Бавария, Хановер. — *42*.

58 Пруските военно-сухопътни сили, създадени въз основа на законодателството от 1814—1815 г., се състоели от постоянна армия (линейни полкове), от нейния резерв, който служел за попълване редовете на армията при мобилизация през време на война, и от ландвера от първи и втори призив. Ландверът, възникнал в Прусия още през 1813 г. като народно опълчение в борбата против наполеоновските войски, обхващал военно задължените от по-големите възрасти, които отбивали службата си в постоянната армия и нейния резерв и били повиквани на военна служба при случай на особена необходимост. Във военно време ландверът от първи призив се включвал обикновено в състава на действуващата армия,ландверът от втори призив служел за подкрепление на гарнизонните войски, а в мирно време се разпускал. — *42*.

59 *Датска война* — войната на Прусия и Австрия против Дания през 1864 г., която била важен етап в обединяването на Германия под хегемонията на Прусия. Юнкерското правителство на Бисмарк се стремяло да присъедини към Прусия херцогствата Шлезвиг и Холщайн, подчинени на Дания, но населени главно с германци, да засили влиянието на Прусия в Германия, да смаже опозицията на либералната буржоазия. В тази война участвувала Австрия, която се стремяла, също както и Прусия, да заграби Шлезвиг и Холщайн. Войната завършила с поражението на Дания. Шлезвиг и Холщайн били обявени за

общо владение на Австрия и Прусия, а след Австро-пруската война от 1866 г. били присъединени към Прусия. — *43.*

60 *Конскрипция* — система на комплектуване на армията въз основа на военната повинност, задължаваща хората от определена възраст да служат в армията. Отличава се от общозадължителната военна повинност по различни отстъпления, главно по това, че допуска откупване с пари и заместителство.

Жребийна система — военна повинност, която се отбива по жребие. Поради това, че в XIX в. общият брой на военнозадължените в някои държави в Западна Европа бил по-голям от необходимия брой, с жребие се решавало кой от военнозадължените, които подлежат да бъдат призовани в дадена година, трябва да постъпи на действителна служба. Останалите се зачислявали или в опълчението, или се призовавали — в отделни държави — на кратковременно обучение. — *45.*

61 *«Allgemeine Militär-Zeitung»* («Общ военен вестник») — германски вестник по военните въпроси, орган на Дружеството на германските офицери и военнослужещи; излизал от 1826 до 1902 г. в Дармщад и Лайпциг. В този вестник била публикувана анонимно статията на Ф. Енгелс «Преглед на английските стрелци доброволци» (1860) и с инициалите «Ф. Е.» статиите «Преглед на доброволците в Англия» (1862) и «Военните сили на Англия против Германия» (1864) (виж настоящото издание, т. 15, стр. 141—148, 541—547, 591—595. — *45.*

62 *«Zeitschrift des königlich preussischen statistischen Bureaus»* («Списание на кралско-пруското статистическо бюро») — месечно официално статистическо списание в Прусия; излизало от 1860 до 1905 г. в Берлин. — *45.*

63 *Ерзац резерв* в пруската армия се наричал запасът от наборници, които били отлагани поради незначителни физически недостатъци или специални семейни причини; използвал се за попълване на армията през време на война при формиране на запасни части. — *46.*

64 *Френско-австрийската военна система* през 60-те години на XIX в. се характеризирала с преобладаване на редовната кадрова армия, с продължителния срок на военната служба и прилагането на конскрипцията за разлика от пруската военна система, основана съгласно закона от 1814 г. на всеобщата военна повинност без заместителство. — *51.*

65 Има се предвид завоевателната колониална война в Алжир, започната от френското правителство през 1830 г. и продължила 40 години, както и Кримската война от 1853—1856 г. и Италианската война от 1859 г. — *51.*

66 На 14 октомври 1806 г. пруската кадрова армия под командуването на Хоенлое била разбита при Йена от войските на Наполеон I през време на войната на наполеоновска Франция през 1806—1807 г. с коалицията на четирите държави (Англия, Русия, Прусия и Швеция). Поражението при Йена и претърпяното същия ден голямо поражение при Ауерщед довели до капитулацията на Прусия. Военните действия завършили със сключването на тежкия и унизителен за Прусия Тилзитски мир на 7 юли 1807 г. Съгласно условията на мира Прусия загубвала почти половината от територията си и била фактически сведена до положението на васал на наполеоновска Франция.

Кацбах — река в Силезия. Тук на 26 август 1813 г. през време на войната на шестата коалиция от европейски държави срещу наполеоновска Франция пруските и руските войски под командуването на Блюхер разбили

напълно френските части. Войната завършила с влизането на съюзниците в Париж през март 1814 г. и с падането на империята на Наполеон. — *52.*

67 В швейцарския ландвер се зачислявали военнозадължени, отбили службата си в швейцарските войски — нередовни войски, които се свиквали периодично за учение. Срокът на службата в швейцарския ландвер е 12 години. Ландверът в Швейцария, както и в Прусия, служел за засилване на армията във военно време и се свиквал в случай на опасност от война.

За пруския ландвер — виж бележка 58. — *52.*

68 W. F. P. Napier. «History of the War in the Peninsula and in the South of France, from the year 1807 to the year 1814». Vol. III, London, 1833, p. 271 (У. Ф. П. Нейпир. «История на войната на Пиренейския полуостров и в Южна Франция от 1807 до 1814 г.». Т. III, Лондон, 1833, стр. 271). — *52.*

69 *Дюпел* (датското име е Дюбьол) — датско укрепление в Шлезвиг, превзето с щурм на 18 април 1864 г. от пруските войски през време на войната на Прусия и Австрия против Дания.

Изразът «вътрешен Дюпел» («Düppel im Innern») бил за пръв път употребен за обозначаване на «вътрешния враг» в политическия преглед на бисмарковския орган «Norddeutsche Allgemeine Zeitung» («Северногермански общ вестник») от 30 септември 1864 г. и след това се разпространил широко. — *53.*

70 В 1849 г., през време на въстанията в Югозападна Германия в защита на имперската конституция, в която народните маси виждали единственото неунищожено още завоевание на революцията, баденските войски преминали на страната на въстаналия народ и образували ядрото на баденската революционна армия. В баденските войски кавалерийските полкове били най-ненадеждните. Така например на 21 юни 1849 г. в сражението с прусаците при Вагхьойзел войските на въстаниците били обърнати в бягство поради измяната на полковник Бекерт, който командувал няколко ескадрона баденски драгуни. — *54.*

71 Става дума за «либералния» курс, обявен от пруския принц Вилхелм (от 1861 г. крал на Прусия), когато той поел регентството през октомври 1858 г. В 1858 г. принц-регентът дал оставката на правителството на Мантойфел и извикал на власт умерените либерали. В буржоазния печат този курс получил гръмкото название «нова ера». На практика политиката на Вилхелм била насочена изключително към укрепване на позициите на пруската монархия и юнкерството; измамените в надеждите си буржоа отказали да утвърдят представения от правителството проект за военна реформа. Възникналият във връзка с това в 1862 г. конституционен конфликт и идването на власт на Бисмарк през септември 1862 г. сложили край на «новата ера». — *56.*

72 Енгелс има предвид периода от 1850 до октомври 1858 г., когато в Прусия на власт било крайно реакционното правителство на Мантойфел. Буржоазията, доволна от своите икономически успехи и изплашена от революционното движение на пролетариата, взела страната на дворянството и реакцията, като безпощадно отмъщавала на участниците в революцията от 1848—1849 г. През този период в Прусия били ликвидирани демократичните завоевания на революцията — свободата на словото, печата, събранията и сдруженията; много пъти била изменяна конституцията, която се превърнала във фикция; в страната се възстановявали съсловните привилегии на дворянството, цялата власт се намирала в ръцете на поземлената аристокрация и на дворянството. — *57.*

[73] *Провинциалните и окръжните съсловни събрания* (ландтази), създадени в Прусия през 1823 г., се състояли главно от представители на дворянството; градовете и селските общини били представени в тях твърде слабо; събранията се свиквали от краля и компетенцията им се ограничавала с въпроси на местното стопанство и провинциалното управление. Изтикани на заден план през време на революцията от 1848—1849 г., провинциалните и окръжните съсловни събрания получили отново значение през 50-те години на XIX в., през периода на господството на реакцията. — *57.*

[74] Този принцип бил формулиран от Енгелс по съвета на Маркс (виж писмото на Маркс до Енгелс от 11 февруари 1865 г.). — *58.*

[75] Агитацията на Шулце-Делич — германски буржоазен икономист и един от лидерите на прогресистката партия — за създаване на заемно-спестовни каси, на потребителски и производителни кооперации със средства на самите работници, агитацията за «спестовна касичка», била опит да бъдат отклонени работниците от революционната борба против капитала. Шулце-Делич проповядвал хармония на интересите на капиталистите и работниците, като твърдял, че чрез създаване на кооперативни дружества може да се подобри положението на работническата класа в рамките на капитализма и да бъдат спасени дребните производители-занаятчии от разорение. — *58.*

[76] Имат се предвид представителите на германската буржоазна прогресистка партия, основана през юни 1861 г. Най-видни дейци на тази партия били: Валдек, Вирхоф, Шулце-Делич, Форкенбек, Ховербек и др. Прогресистката партия включила в програмата си искането за обединяване на Германия под хегемонията на Прусия, за свикване на общогермански парламент, създаване на силно либерално правителство, отговорно пред камарата на депутатите. Тъй като се страхувала от народна революция, тя не подкрепяла главните демократични искания — всеобщо избирателно право, свобода на печата, сдруженията и събранията. В 1866 г. от прогресистката партия се отцепило дясното крило, което основало партията на национал-либералите, капитулирала пред Бисмарковото правителство. — *59.*

[77] *«Kreuz-Zeitung»* («Кръстов вестник») — така бил наричан германският всекидневник «Neue Preußische Zeitung» («Нов пруски вестник»), който излизал в Берлин от юни 1848 г. и бил орган на контрареволюционната придворна камарила и на пруското юнкерство. В заглавието си «Neue Preußische Zeitung» имал изображение на кръст. — *65.*

[78] Имат се предвид привържениците на Южните робовладелски щати през време на Гражданската война в Съединените американски щати през 1861—1865 г. — *65.*

[79] Става дума за бюрократичната система на регламентиране на промишлеността, която съществувала в Прусия през средата на 60-те години на XIX в. За редица отрасли на промишлеността била установена системата на специални разрешения (концесии), без получаването на които никой не можел да се занимава с промишлена дейност. Това полусредновековно занаятчийско законодателство стеснявало развитието на капитализма. — *67.*

[80] *Пруско върховенство* (preußische Spitze) — израз, употребен от пруския крал Фридрих-Вилхелм IV в речта му от 20 март 1848 г., в която той заявил, че е готов да застане «за спасяването на Германия начело (an die Spitze) на цялото отечество». През периода на борбата за обединяването на Герма-

ния този израз се употребявал за обозначаване на стремежа на Прусия да обедини страната под своя хегемония.

Триада — един от плановете за реорганизиране на Германския съюз, който предвиждал образуването, наред с Австрия и Прусия, на съюз на средните държави. Този план, който бил защищаван през 50—60-те години особено от Бавария и Саксония, бил насочен против австрийската и пруската хегемония и изразявал партикуларистките тенденции на средните германски държави, които се стремели да запазят своята самостоятелност. — *68.*

81 Като цитира тези искания, поставени от Общия германски работнически съюз, Енгелс по съвета на Маркс (виж писмото му от 11 февруари 1865 г.) формулирал този пасаж от своята брошура така, че да не бъде изтълкуван като съгласие с ласалианските лозунги. — *71.*

82 Става дума за правото на работниците да се обединяват за икономическа борба, преди всичко за правото да създават професионални организации и да обявяват стачки.

През януари 1865 г. въпросът за правото на коалиции бил повдигнат в пруския ландтаг във връзка с акциите на работниците против действуващия занаятчийски устав. Представителите на буржоазията се възползвали от засилването на работническото движение, за да постигнат отменяване преди всичко на онези членове от устава, които ограничавали капиталистите. Прогресистите Шулце-Делич и Фаухер внесли за обсъждане от камарата на депутатите предложение за отменяване на § 181 от устава, който забранявал на капиталистите да прекратяват производството, за да постигнат отстъпки от страна на работниците. За демагогска цел прогресистите предявили искане за отменяване на § 182 относно наказанията на работниците за подстрекателство към стачка. Работниците пък искали преди всичко отменяването на § 183 от устава — за искането на разрешение от полицията за образуване на работнически обединения, и § 184, който забранявал стачките.

На 14 февруари 1865 г. пруският ландтаг отменил само § 181 и § 182 от занаятчийския устав, като искането на работниците за свобода на коалициите не било задоволено. — *73.*

83 *«Песен за Хилдебранд»* — героична поема, паметник на древногерманската епическа поезия от VIII в., от който са се запазили само откъси. — *77.*

84 Декларацията на Маркс и Енгелс до редакцията на вестник «Social-Demokrat», че прекратяват сътрудничеството си в него, била написана от Маркс на 18 февруари 1865 г., след това изпратена на Енгелс, който, като я одобрил напълно и подписал, я върнал на Маркс; на 23 февруари 1865 г. Маркс я изпратил в редакцията на «Social-Demokrat».

По времето, когато била написана тази декларация, Маркс и Енгелс се били убедили окончателно, че е невъзможно да изправят политическата линия на вестника. Доказателство за това, освен писмото на Швайцер до Маркс от 15 февруари 1865 г. (по-подробно виж настоящия том, стр. 88—91), била серията от статии на Швайцер «Правителството на Бисмарк», в които се обявявал открито за подкрепяне политиката на Бисмарк за обединяването на Германия «с желязо и кръв». На 18 февруари 1865 г. Маркс писал по този повод на Енгелс: «Аз смятам Швайцер за непоправим (той вероятно се е споразумял тайно с Бисмарк).» Във връзка с излизането на тези статии Маркс и Енгелс могли да придадат на своето скъсване с вестника открит, остро политически и разбираем за масите характер.

Изпращайки декларацията в «Social-Demokrat», Маркс взел мерки Швайцер да бъде принуден да я напечата. Той възложил на Либкнехт в случай, че

Швайцер откаже да публикува декларацията, да я помести в «Berliner Reform». Освен това Маркс изпратил две копия от декларацията на К. Зибел с молба два дни след получаването на писмото да публикува декларацията в «Rheinische Zeitung» («Рейнски вестник») или «Düsseldorfer Zeitung» («Дюселдорфски вестник»).

Посредством Либкнехт и Зибел декларацията била публикувана в много германски вестници; както се вижда от писмото на Зибел до Енгелс от 1 март 1865 г., най-напред я публикували: «Barmer Zeitung» («Бармеиски вестник»), «Elberfelder Zeitung» («Елберфелдски вестник»), «Düsseldorfer Zeitung», «Rheinische Zeitung»; на 1 март 1865 г. декларацията била публикувана във вестниците: «Berliner Reform», бр. 51, «Neue Frankfurter Zeitung», бр. 60, «Breslauer Zeitung» («Бреславски вестник»), бр. 102, «Staatsbürger-Zeitung» («Граждански вестник»), бр. 60 и по-късно в редица други германски вестници.

Във връзка с широкото публикуване на декларацията на Маркс и Енгелс в германския печат Швайцер бил принуден да я напечата в «Social-Demokrat», в който тя излязла на 3 март 1865 г. Редакцията написала няколко реда към «Декларация», от които се вижда, че Либкнехт също отказал да сътрудничи във вестника. Наскоро аналогична декларация направили Г. Хервег, Ф. Рюсто и Ф. Бекер.

Декларацията на Маркс и Енгелс срещнала широк отзвук сред прогресивните германски работници; през март 1865 г. тя била одобрена от Съюза на берлинските печатарски работници, където доклад за скъсването на Маркс и Енгелс с вестника изнесъл Либкнехт. «Social-Demokrat» загубил значителна част от своите абонати, особено сред берлинските работници. — *81.*

85 Има се предвид статията на Маркс «Комунизмът на вестник «Rheinischer Beobachter»», публикувана в «Deutsche-Brüsseler-Zeitung» (виж настоящото издание, т. 4, стр. 193—206).

«Deutsche-Brüsseler-Zeitung» («Германски брюкселски вестник»), основан от германските политически емигранти в Брюксел, излизал от януари 1847 до февруари 1848 г. От септември 1847 г. Маркс и Енгелс станали негови постоянни сътрудници; под тяхното ръководство вестникът станал орган на формиращата се по това време революционна партия на пролетариата — Съюза на комунистите.

«Rheinischer Beobachter» («Рейнски наблюдател») — консервативен всекидневник; излизал в Кьолн от 1844 г.; вестникът престанал да излиза след Мартенската революция от 1848 г. в Германия. — *81.*

86 Анонимната бележка на Енгелс за брошурата «Военният въпрос в Прусия и германската работническа партия», освен във вестник «Berliner Reform», с известни изменения била публикувана чрез посредничеството на К. Зибел, К. Клайн и В. Либкнехт в редица германски вестници: «Düsseldorfer Zeitung», бр. 62 от 3 март 1865 г., «Rheinische Zeitung», бр. 62 от 3 март 1865 г., «Elberfelder Zeitung», бр. 62 от 3 март 1865 г., «Oberrheinischer Courier» («Горнорейнски куриер»), бр. 56 от 7 март 1865 г., «Osnabrücker Zeitung» («Оснабрюкски вестник»), бр. 250 от 9 март 1865 г., «Neuer Hannoversche Anzeiger» («Нов хановерски вестник»), бр. 70 от 11 март 1865 г., и други.—*82.*

87 Този документ Маркс написал във връзка с обсъждането на 4 и 6 март 1865 г. на заседанията на Постоянния комитет на въпроса за организациите на Интернационала във Франция. В края на 1864 г. в Париж започнала своята дейност секцията на Международното работническо дружество, основана от участниците в събранието от 28 септември 1864 г. в Сент-Мартинс-хол, от

прудонистки настроените работници Толен и Лимузен. Секцията имала свое постоянно помещение, през януари 1865 г. издала френския превод на временния устав (виж настоящия том, стр. 411, 441—442). Същевременно френският адвокат Анри Льофор, който също участвувал в подготовката на събранието от 28 септември 1864 г., претендирал да е един от основателите на Интернационала и представител на френските работници. Льофор поддържал дружески връзки със секретар-кореспондента на Генералния съвет за Франция Льо Любе и с други представители на френската дребнобуржоазна емиграция в Лондон.

За пръв път Генералният съвет бил принуден да се занимае с работите на парижката секция на 24 януари 1865 г. във връзка с излязлата в берлинския вестник «Social-Demokrat» от 13 януари статия на М. Хес, в която Толен бил обвиняван, че е свързан с бонапартистките среди (виж настоящия том, стр. 36). Маркс възложил на германския емигрант в Париж В. Шили да направи съответни справки. Изяснило се, че обвинението, което имало клеветнически характер, изхождало от близки до списанието «Association», в редакцията на което влизал и Льофор, лица. По настояване на Маркс, който се стремял да бъде привлечена в редиците на Интернационала онази част от френските работници, която се намирала под влиянието на буржоазните кооператори, и да бъде използван «Association» за пропагандиране идеите на Интернационала, Генералният съвет приел на 7 февруари 1865 г. предложението на Льофор да бъде назначен за «литературен защитник» на Интернационала във Франция. Това назначение предизвикало недоволството на членовете на парижката секция; на 24 февруари в Париж се състояло събрание на 32 членове на Интернационала, което гласувало пълно доверие на Толен, Фрибур и Лимузен и поискало ръководните постове да се възлагат само на работници. На 28 февруари в Лондон пристигнали с тази резолюция Толен и Фрибур. След първото обсъждане на заседанието на Генералния съвет, същата вечер, въпросът за парижката секция бил предаден да се разгледа от Постоянния комитет. Протоколите на заседанията на Постоянния комитет от 4 и 6 март 1865 г., на които бил обсъждан въпросът, не са стигнали до нас. Настоящата проекторезолюция се е запазила в бележника на Маркс за 1864—1865 г. Пред текста на английски език е написано на немски: «Предлагам на Постоянния комитет следната резолюция.» — *83.*

88 С включването в Управнтелния съвет на парижката секция (отделение) на ветерана от революцията от 1848 г., работника-публицист Пиер Венсар, Маркс разчитал да бъдат приобщени членовете на Интернационала във Франция към революционните и социалистическите традиции на френското работническо движение от 40-те години. Обаче като се оправдал с болестта и заетостта си, Венсар не приел това назначение. — *83.*

89 Тези резолюции, написани от Маркс, били приетн от Генералния съвет на 7 март 1865 г. Текстът се е запазил в протоколната книга на Генералния съвет и в ръкописа, приложен към писмото на Маркс до Енгелс от 13 март 1865 г., в който е дадена и частната инструкция до Шили. — *84.*

90 Декларацията на Толен, с която си давал оставката и която бнла предизвикана от обвиняването му във връзки с бонапартистките среди, бнла разглеждана от Генералния съвет на заседанията от 7, 14 и 21 февруари 1865 г. — *84.*

91 В писмото си до Г. Юнг от 13 март 1865 г. Маркс изказал съжалението си, че в резултат на обсъждането на заседание на Генералния съвет във формулировката на II резолюция били направени «*твърде големи* отстъпки на Льофор». — *84.*

92 Това прудонистко искане било предявено и от френската делегация на Женевския конгрес на Интернационала в 1866 г., но то било остро разкритикувано и отхвърлено от конгреса. — *84.*

93 Има се предвид банката «Crédit au travail» («Кредит за труда»), основана в Париж през 1863 г. от дребнобуржоазния социалист П. Белюз за кредитиране на производителните и потребителните кооперации и за мобилизиране спестяванията на работниците в интерес на кооперативното движение. Банката просъществувала до 1868 г. — *85.*

94 *«Рецензия за брошурата на Ф. Енгелс «Военният въпрос в Прусия и германската работническа партия»»*, написана от К. Маркс, била напечатана във вестник «Hermann» от 18 март 1865 г. без подпис. — *86.*

95 *«Декларация за причините за отказване от сътрудничество във вестник «Social-Demokrat»»* била написана от Маркс на 15 март 1865 г. във връзка с кампанията, започната от Швайцер против Маркс и Енгелс след декларацията им от 23 февруари 1865 г. за прекратяване на сътрудничеството си във вестника. В бр. 31 на «Social-Demokrat» от 8 март 1865 г. Швайцер, като изопачавал отношението на Маркс и Енгелс към Ласал и фалшифицирал причините за тяхното излизане от състава на сътрудниците на вестника, използвал статията на К. Блинд, публикувана в «Neue Frankfurter Zeitung».

Тази декларация Маркс изпратил едновременно в няколко германски вестници. Освен в «Berliner Reform», тя била публикувана в «Düsseldorfer Zeitung», бр. 79 от 20 март 1865 г., «Staatsbürger-Zeitung», бр. 79 от 20 март 1865 г. и във вестник «Hermann» от 25 март 1865 г. — *88.*

96 Маркс има предвид писмото си до Либкнехт от 2 февруари 1865 г., което не е достигнало до нас; съдържанието му е изложено в писмото на Маркс до Енгелс от 3 февруари 1865 г. — *90.*

97 Има се предвид писмото на Маркс до Швайцер от 13 февруари 1865 г., което не е достигнало до нас, но се цитира подробно в писмото на Маркс до Енгелс от 18 февруари 1865 г. В това писмо, като критикува остро политическата тактика на Швайцер, Маркс му разяснява значението на коалициите, ролята на професионалните съюзи като важно средство за организиране на работническата класа за борба против буржоазията и като средство за политическото просвещаване на работническите маси. Швайцер, отричайки по примера на Ласал значението на стачките и на професионалните съюзи в борбата на работническата класа против капитала, предлагал като единствена рецепта Ласаловото искане за всеобщо избирателно право и за производителни асоциации като средство за постигане на социализма по мирен, реформистки път; при това, подобно на Ласал, Швайцер вдъхвал на работниците надежда за получаване на помощ от пруското правителство и неговия министър Бисмарк. — *90.*

98 *«Berliner Reform»* («Берлинска реформа») — всекидневник на германските дребнобуржоазни демократи; излизал в Берлин от 1861 до 1868 г. В този вестник през 1865 г. били публикувани няколко декларации и статии на Маркс и Енгелс. — *92.*

99 Статията на К. Маркс *«Президент на човечеството»* била насочена против публикуваната в бр. 39 на «Social-Demokrat» от 26 март 1865 г. реч на председателя на ласалианския Общ германски работнически съюз Бернхард Бекер, произнесена на събранието на хамбургското отделение на съюза от 22 март 1865 г., в която имало клевета срещу Международното работническо дружество,

както и срещу Маркс, Енгелс и Либкнехт. Още преди да излезе тази статия на Маркс, на събрание на берлинското отделение от 27 март 1865 г., на което се обсъждал въпросът за председателя, Бекер бил разобличен и от Либкнехт.

Във връзка със засилването на недоволството от ръководството на Бекер сред обикновените членове на съюза берлинската организация взела решение той да бъде изключен и се обърнала към всички членове на Общия германски работнически съюз с молба да подкрепят нейното решение. Подобни събрания се провеждали и в много други отделения на съюза. През юни 1865 г. Бекер бил принуден временно да предаде пълномощията си на председател на своя заместник Фриче, а през ноември същата година да се откаже напълно от тях.

Статията на Маркс, както се вижда това от писмото на Либкнехт до Маркс от 15 април 1865 г., освен във вестник «Berliner Reform» била публикувана и в «Rheinische-Zeitung». — *93.*

100 *Asa fötida* (Аса фьотида) — растение с остра миризма и вкус. — *93.*

101 Виж настоящото издание, т. 14, стр. 399—702. — *93.*

102 Виж настоящото издание, т. 14, стр. 592. — *93.*

103 Става дума за ръкописа на памфлета на К. Маркс и Ф. Енгелс «Великите мъже на емиграцията» (виж настоящото издание, т. 8, стр. 243—348). — *94.*

104 Има се предвид статията на К. Маркс «Самопризнанията на Хирш» (настоящото издание, т. 9, стр. 41—44), публикувана в американския вестник «New-Yorker Criminal Zeitung».

«New-Yorker Criminal-Zeitung» — съкратено название на седмичника «Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung» («Белетристично списание и Нюйоркски вестник по криминалистика»), основан в Ню Йорк през 1852 г. от представители на германската дребнобуржоазна емиграция. Под това название излизал от 18 март 1853 до 10 март 1854 г. — *94.*

105 Маркс има предвид поста председател на Общия германски работнически съюз, който Ласал предал по завещание на Бернхард Бекер. — *95.*

106 Имат се предвид писмата на Маркс до Хацфелд от 12 септември, 16 октомври, 28 ноември и 22 декември 1864 г. Писмото от 16 октомври 1864 г. не се е запазило в цялостен вид. — *95.*

107 Става дума за писмото, което Либкнехт изпратил на Маркс около 20 януари 1865 г. — *95.*

108 F. Lassalle. «Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder Kapital und Arbeit». Berlin, 1864 (Ф. Ласал. «Господин Бастиа-Шулце-Делич, икономическият Юлиян, или: Капитал и труд». Берлин, 1864). — *96.*

109 Става дума за произведението на К. Маркс «Към критиката на политическата икономия» (виж настоящото издание, т. 13, стр. 3—170). — *96.*

110 Маркс има предвид писмото си до Ласал от 10 юни 1859 г. във връзка с излизането на анонимния памфлет «Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens. Eine Stimme aus der Demokratie» («Италианската война и задачите на Прусия. Глас из средата на демокрацията»), в който Ласал защищавал идеята за обединяване на Германия под върховенството на Прусия. Маркс пишел на Ласал: «*Относно памфлета*: той съвсем не изразява моя възглед и възгледа

на партийните ми приятели в Англия. Възможно е да изкажем мнението си за него в печата.» — *96.*

111 Става дума за писмото на Ласал до Маркс, написано в средата на юни 1859 г. Виж F. Lassalle. «Nachgelassene Briefe und Schriften». Bd. III, Stuttgart — Berlin, 1922, S. 221 (Ф. Ласал. «Литературно наследство. Писма и произведения». Т. III, Щутгарт — Берлин, 1922, стр. 221). — *96.*

112 Има се предвид буржоазнодемократическата Международна асоциация, основана през 1855 г. в Лондон от френските, полските и германските емигранти. Асоциацията, която съществувала до 1859 г., поддържала връзка с някои белгийски демократи, с дребнобуржоазната германска емиграция в Съединените американски щати; от март 1857 до март 1858 г. издавала свой орган— «Bulletin de l'Association Internationale» («Бюлетин на Международната асоциация»). — *96.*

113 Намек за един факт, разказан от самия Б. Бекер в речта му на събранието на хамбургското отделение на Общия германски работнически съюз от 22 март 1865 г. Бекер се оплаквал, че като секретар на графиня Хацфелд той трябвало да изпълнява и задълженията на домашен слуга и да ѝ купува хляб и масло. — *97.*

114 Митингът, за който се говори в тази бележка, се състоял в Лондон в Сент-Мартинс-хол на 1 март 1865 г. В подготовката и провеждането на този митинг, посветен на годишнината на полското въстание от 1863—1864 г., голяма роля изиграл Генералният съвет, който със специално решение от 21 февруари 1865 г. призовал всички свои членове и привърженици да подкрепят това мероприятие. Английският буржоазен печат, включително и лондонският либерален всекидневник «Daily News», осветлявайки речите на буржоазните радикали (Билс, Леверсън и др.), произнесени на митингите, премълчал за резолюцията, приета от името на Интернационала, и за речите на членовете на Генералния съвет. П. Фокс и Г. Екариус. Пълният отчет за митинга излязъл във вестник«Bee-Hive Newspaper», бр. 177 от 4 март 1865 г.; той бил използван от Маркс при написването на тази бележка, предназначена за цюрихския вестник «Der weiße Adler» («Белият орел»), който възпроизвеждал изопачения отчет от английските вестници.

Запазил се е ръкописът на тази бележка, приложена от Маркс към писмото му до Г. Юнг от 13 април 1865 г., който като секретар-кореспондент за Швейцария трябвало да я изпрати във вестника със съпроводително писмо. Бележката с малки изменения била отпечатана във вестник «Der weiße Adler», бр. 48 от 22 април 1865 г., подписана от Г. Юнг. — *98.*

115 На 14 април 1865 г. президентът на САЩ Абрахам Линкълн бил убит от актьора Бут, агент на плантаторите от Южните щати и на нюйоркските банкери; президент на САЩ станал Андрю Джонсън, който преди това бил вицепрезидент. Решението да бъде написано обръщение към американския народ във връзка с тези събития било взето от Генералния съвет на заседанието му от 2 май 1865 г. На заседанието на съвета от 9 май Маркс прочел написания от него текст на «Обръщение на Международното работническо дружество към президента Джонсън», който бил предаден на президента чрез американския пълномощен министър Адамс. Обръщението било публикувано за пръв път във вестник «Bee-Hive Newspaper», бр. 188 от 20 май 1865г., след това във вестниците «Reynolds's Newspaper», бр. 771 от 21 май и «New-York Daily Tribune» («Нюйоркска всекидневна трибуна») от 1 юни 1865 г.— *100.*

116 Така нарекъл робовладелския строй един от лидерите на южняците Стефънс в речта си в защита на робството, произнесена на 19 март 1861 г. — *100*.

117 Има се предвид декларацията на Уилям Сюард, направена на 25 октомври 1858 г. на митинга в Рочестер, където той говорил за «неизбежността на конфликта», който според неговите думи е трябвало да превърне Съединените щати или в «робовладелска нация», или в «нация на свободния труд». По време на убийството на Линкълн, извършено на 14 април 1865 г., Сюарт и синът му били тежко ранени. — *102*.

118 На 15 април 1861 г. в отговор на военните действия, започнати от метежната конфедерация на Южните щати, правителството на Линкълн обявило свикване под знамената на 75 хиляди доброволци, като разчитало за три месеца да ликвидира конфликта, в действителност Гражданската война в САЩ завършила едва в 1865 г. — *102*.

119 Имат се предвид *Стогодишната война* (1337—1453) между Франция и Англия и общоевропейската *Трийсетгодишна война* (1618—1648), театър на военните действия на която била главно Германия; под *двадесет и тригодишната война* Маркс подразбира войната на европейските коалиции срещу Френската република и наполеоновска Франция, които продължили от 1792 до 1815 г. — *102*.

120 Този труд представлява текста на доклада, прочетен от К. Маркс на английски език на заседанията на Генералния съвет от 20 и 27 юни 1865 г. Повод за написването на доклада дали речите на члена на съвета Джон Уестън, произнесени на 2 и 23 май, който се опитвал да докаже, че е безполезно за работниците да се повишава общо равнището на паричната работна заплата и оттук правел извода за «вредата» от професионалните съюзи. Текстът на доклада се е запазил във вид на ръкопис на Маркс. За пръв път докладът бил публикуван в Лондон през 1898 г. от дъщерята на Маркс Елеонора под заглавие «Value, price and profit» («Стойност, цена и печалба») с предговор на Е. Евелинг. Уводът и първите шест раздела в ръкописа не са имали заглавия и били озаглавени от Евелинг. В настоящото издание всички тези заглавия, с изключение на общото, са запазени. — *103*.

121 Имат се предвид законите, които били приети от Конвента на 4 май, 11 и 29 септември 1793 и 20 март 1794 г. и определяли твърди максимални цени на зърнените храни, брашното и другите предмети за потребление наред с твърдата максимална работна заплата. — *113*.

122 През септември 1861 г. в Манчестер се състояло редовното 31-о годишно събрание на Британската асоциация за съдействие за развитие на науката, на което присъствувал Маркс, който бил на гости по това време на Енгелс. На събранието говорил У. Нюмарч (при написването на презимето му Маркс е допуснал грешка), председател на икономическата секция на асоциацията, който открил събранието на секцията и изнесъл доклад на тема: «За това, доколко здравите принципи на данъчното облагане са въплътени в законодателството на Съединеното кралство». Виж «Report of the Thirty-first Meeting of the British Association for the Advancement of Science; held at Manchester in september 1861», London, 1862,p. 230 («Отчет за тридесет и първото събрание на Британската асоциация за съдействие за развитие на науката, състояло се в Манчестер през септември 1861 г.». Лондон, 1862 , стр. 230).— *113*.

123 Маркс има предвид шесттомния труд на английския икономист Томас Тук по история на промишлеността, търговията и финансите, излязъл в отделни книги: «A History of Prices, and of the State of the Circulation, from 1793 to 1837». Vol. I—II, London, 1838 («История на цените и състоянието на паричното обръщение от 1793 до 1837 г.». Т. I—II, Лондон, 1838), «A History of Prices, and of the State of the Circulation, in 1838 and 1839». London 1840 («История на цените и състоянието на паричното обръщение през 1838 и 1839 г.». Лондон, 1840), «A History of Prices, and of the State of Circulation, from 1839 to 1847 inclusive». London, 1848 («История на цените и състоянието на паричното обръщение от 1839 до 1847 г. включително». Лондон, 1848) и T. Tooke and W. Newmarch. «A History of Prices, and of the State of the Circulation, during the Nine Years 1848—1856». Vol. V—VI, London, 1857 (Т. Тук и У. Нюмарч. «История на цените и състоянието на паричното обръщение в течение на девет години от 1848 до 1856 г.». Т. V—VI, Лондон, 1857). — *113.*

124 Виж R. Owen. «Observations on the Effect of the Manufacturing System», London, 1817, p. 76 (Р. Оуен. «Бележки за влиянието на промишлената система». Лондон, 1817 , стр. 76). Първото издание на книгата излязло през 1815 г. — *113.*

125 Масово се събаряли жилищата на селскостопанските работници в Англия през средата на XIX в. в условията на буйно развитие на капиталистическата промишленост и на преустройство на селското стопанство върху капиталистически начала, което преустройство се съпровождало от нарастване на относителното свръхнаселение в селото. Известна роля за засилване на масовото събаряне на жилища в селските райони изиграло обстоятелството, че размерът на данъка в полза на бедните, който земевладелецът плащал, до голяма степен зависел от броя на бедните, които живеели на неговата земя. Земевладелците събаряли съзнателно онези помещения, които не били нужни на самите тях, но можели да служат за подслон на «излишното» селско население. (Подробно за това виж — «Капиталът», т. I, стр. 677—697). — *115.*

126 *Дружество за изкуства и занаяти* (Society of Arts) — буржоазно-просветно и филантропично дружество, основано през 1754 г. в Лондон. Въпросният реферат бил прочетен от сина на починалия в 1864 г. Джон Мортон — Джон Чалмерс Мортон. — *115.*

127 Законопроектът за отменяване на житните закони бил приет през юни 1846 г. Така наречените житни закони, с които се целяло ограничаването или забраняването на вноса на зърнени храни от чужбина, били въведени в Англия в интерес на едрите земевладелци лендлордове. Приемането на законопроекта означавало победа на промишлената буржоазия, която водела борба против житните закони под лозунга за свобода на търговията. — *115.*

128 D. Ricardo. «On the Principles of Political Economy, and Taxation». London, 1821, p. 26 (Д. Рикардо. «Принципи на политическата икономия и на данъчното облагане». Лондон, 1821, стр. 26). Първото издание на книгата излязло в Лондон през 1817 г. — *125.*

129 B. Franklin. «A Modest Inquiry into the Nature and Necessity of a Paper Currency». In: The Works. Vol. II, Boston, 1836. Това произведение било издадено за пръв път през 1729 г. — *127.*

130 A. Smith. «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations». Vol. I, Edinburgh, 1814, p. 93 (А. Смит. «Изследване за същността и причините за богатството на народите». Т. I, Единбург, 1814, стр. 93). — *131.*

131 Th. Hobbes. «Leviathan: or, the Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil». In:. The English Works. Vol. III, London, 1839, p. 76 (Т. Хобс. «Левиатан, или материя, форма и власт на църковната и гражданската държава». В книгата: Съчинения на английски език. Т. III, Лондон, 1839, стр. 76). — *134*.

132 Става дума за войните, които Англия водила от 1793 до 1815 г. срещу Франция през периода на френската буржоазна революция от края на XVIII в. През време на тези войни английското правителство установило в своята страна жесток терористичен режим против трудещите се маси. По-специално през този период били смазани редица народни вълнения и приети закони, с които се забранявали работническите съюзи. — *148*.

133 К. Маркс има предвид памфлета на Малтус под заглавие «An Inquiry into the Nature and Progress of Rent, and the Principles by which it is regulated». London, 1815 («Изследване за същността и нарастването на рентата, както и за принципите, които я регулират». Лондон, 1815). — *148*.

134 Има се предвид излязлата в Лондон през 1770 г. книга «An Assay on Trade and Commerce: containing Observations on Taxes» («Есе за занаята и търговията, съдържащо бележки за данъците»). Авторството на тази анонимна книга се приписва на Дж. Канинг. — *148*.

135 Става дума за обсъждането от английския парламент през февруари — март 1832 г. на внесения в 1831 г. законопроект за ограничаване на работния ден за децата и юношите на 10 часа. — *148*.

136 По време на традиционните празници в чест на *Джагернаут* (Джаганатх) — въплъщение на индуския бог Вишну, чийто култ се отличавал с извънредно голяма пищност на ритуала и с краен религиозен фанатизъм, който се проявявал в самоизтезания и самоубийства, — вярващите се хвърляли под колесницата, на която возели изображението на Вишну — Джагернаут.— *149*.

137 W. Th. Thornton. «Over-population and its Remedy». London, 1846 (У. Т. Торнтън. «Свръхнаселение и мерки за борба с него». Лондон, 1846). — *152*.

138 *Съгласно законите за бедните*, които съществували в Англия от XVI в., във всяка енория се събирал специален данък в полза на бедните; онези жители от енорията, които не можели да осигурят себе си и своето семейство, получавали помощи от касата за подпомагане на бедните. — *153*.

139 D. Ricardo. «On the Principles of Political Economy, and Taxation». London, 1821, p. 479. — *154*.

140 Серията статии «*Какво общо има работническата класа с Полша?*» била написана от Ф. Енгелс между края на януари и 6 април 1866 г. по молба на Маркс във връзка с борбата, която се водела в Генералния съвет във връзка с решението на Лондонската конференция от 1865 г. за включването в дневния ред на предстоящия конгрес в Женева на въпроса за независимостта на Полша; за да се обоснове позицията на Интернационала по националния въпрос, необходимо било, от една страна, да се разкритикува присъщият на прудонистите нихилизъм по националния въпрос, а, от друга страна, да се разкрие реакционната същност на така наречения «принцип на националностите», който демагогски бил провъзгласяван от бонапартистките среди.

Серията останала незавършена. Статиите били публикувани във вестник «Commonwealth», бр. 159, 160 и 165 от 24, 31 март и 5 май 1866 г.

«The Commonwealth» («Република») — английски седмичник, орган на Генералния съвет на Интернационала, излизал в Лондон от февруари 1866 до юли 1867 г. В редакционната комисия до юни 1866 г. влизал Маркс, от февруари до април 1866 г. редактор бил Г. Екариус. В седмичника се публикували отчети за заседанията на Генералния съвет и документите на Интернационала. В резултат на съглашателската политика на трейдюнионистките лидери, които влизали в ръководството на седмичника, в процеса на борбата за избирателна реформа седмичникът изменил направлението си, като се превърнал фактически в орган на радикалната буржоазия. — *158.*

141 Има се предвид народната демонстрация в Париж от 15 май 1848 г., в която участвували 150 хиляди души. Демонстрантите се запътили към Учредителното събрание, което същия ден трябвало да обсъжда полския въпрос, влезли в заседателната зала в Бурбонския дворец и поискали да се окаже военна помощ на Полша, която се борела за своята независимост. Поради отказа да бъде задоволено искането им, демократите се опитали да обявят разтурянето на Учредителното събрание и да образуват революционно правителство, но били разгонени със сила. — *158.*

142 Става дума за германския демократичен и работнически печат и преди всичко за излизащия от 1 юни 1848 до 19 май 1849 г. всеки ден в Кьолн под редакцията на Маркс «Neue Rheinische Zeitung» («Нов рейнски вестник»). Като боеви орган на пролетарското крило на демокрацията «Neue Rheinische Zeitung» се обявявал решително в защита на независимостта на Полша, освобождението на която той свързвал със събарянето на реакционния царски режим в Русия, който бил по онова време главната опора на феодално-абсолютистката реакция в Европа. — *158.*

143 Има се предвид точка 9 от дневния ред на Лондонската конференция на Интернационала от 1865 г. (виж настоящия том, стр. 540).

Лондонската конференция се състояла от 25 до 29 септември 1865 г. В работата ѝ участвували членовете на Генералния съвет и ръководителите на отделните секции.

На конференцията бил изнесен доклад на Генералния съвет, приети били финансовият му отчет и дневният ред на предстоящия конгрес. Преодолявайки противодействието на прудонистите, Маркс успял да наложи в дневния ред на конгреса да бъде включено искането за възстановяване независимостта на Полша. Лондонската конференция, подготовката и провеждането на която се ръководели от Маркс, изиграла голяма роля през периода на създаването и организационното оформяване на Интернационала. — *159.*

144 Става дума за излизането на прудониста Е. Дени със серия статии по полския въпрос във вестник «Tribune du Peuple» през март — юли 1864 г., както и за обвиненията, отправени срещу Генералния съвет във вестник «Echo de Verviers» («Ехо от Вервие») през декември 1865 г. (виж настоящия том, стр. 544—552).

«La Tribune du Peuple» («Трибуна на народа»)—белгийски демократически вестник; орган на работническото дружество «Народ», излизал в Брюксел от 1861 до 1868 г.; от януари 1866 г. — орган на белгийските секции на Интернационала; в редакцията на вестника влизал Дьо Пап. — *159.*

145 Става дума за «Млада Европа», тайна организация на буржоазните революционери, политически емигранти, основана по инициатива на Мадзини през 1834 г. в Швейцария. В «Млада Европа» влизали националните организации: «Млада Италия», «Млада Полша» и други, които си поставяли за цел да во-

дят борба за национално единство, национална независимост и установяване на републикански строй в европейските държави. — *161.*

146 Възгледите на Енгелс за историческата съдба на малките народи, неговите съждения, че те обикновено не са способни за самостоятелно национално съществуване и в процеса на историческото развитие неизбежно трябва да бъдат погълнати от по-големите и по-жизнеспособни нации, били неточни. Като подчертава с право присъщата на капитализма тенденция към централизация, към създаване на големи държави, Енгелс не е вземал достатъчно под внимание другата тенденция — борбата на малките народи против националното потисничество за своята независимост, стремежите им за създаване на собствена държава. Както показа историята, редица малки народи, и преди всичко славянските народи, които преди влизаха в състава на Австрийската империя, не само проявиха способност за самостоятелно национално развитие, но и станаха участници в създаването на новия обществен, социалистически строй (подробно за това виж предговорите към 6, 8 и 11 томове на настоящото издание). — *163.*

147 *Русини* — въведено от буржоазните етнографи и историци и разпространено през XIX в. название на украинското население в Галиция, Прикарпатия и Буковина, откъснато насилствено от основната маса на украинския народ. Украинският народ беше окончателно обединен след победата на СССР във Великата отечествена война от 1941—1945 г. — *164.*

148 Началото на обединяването на Полша и Литва било сложено с полско-литовската уния от 1385 г., в която се предвиждало присъединяването на Великото литовско княжество към Полша. — *165.*

149 Има се предвид превземането на Москва от полските интервенти през юни 1605 г.; през май 1606 г. властта на интервентите била съборена в резултат на народно въстание. През септември 1610 г. поляците повторно влезли в Москва, като завладели московския престол. На освободителна борба против интервентите се вдигнал целият руски народ. През октомври 1612 г. Москва била освободена от народното опълчение под предводителството на Минин и Пожарски. — *166.*

150 «*The Times*» («Времена») — най-големият английски всекидневник с консервативна насока, основан в Лондон през 1785 г. — *166.*

151 Възванието «*Предупреждение*» К. Маркс написал по поръчение на Генералния съвет във връзка с докарването в Шотландия на германски и датски шивашки работници като стачкоизменници. В писмото си от 1 май 1866 г. Енгелс съобщил на Маркс, че в Единбург са докарали 57 германски шивачи и се очакват нови групи работници. Същия ден въпросът бил обсъден на заседание на Генералния съвет, на което Леснер съобщил, че лондонските работодатели също възнамеряват да използват докараните от Германия работници. Във връзка с това германските шивачи в Лондон образували комитет начело с Леснер и Хауфе и решили да действуват заедно с Генералния съвет, за да осуетят плановете на работодателите и на техните агенти в Германия. Генералният съвет командировал в Единбург двама представители, които убедили пристигналите работници да развалят споразумението и да се върнат в родината си.

По молба на Маркс Леснер и Хауфе му изпратили на 3 май подробни сведения за събитията в Единбург, за да напише бележка в германския печат. «Предупреждение», написано от Маркс на 4 май, било публикувано във

вестниците: «Oberrheinischer Courier», «Mitteldeutsche Volkszeitung» («Средногермански народен вестник»), «Deutsches Wochenblatt» («Германски седмичник») и други.

Същевременно в Лондон бил издаден позив, написан от Леснер и Хауфе, в който били изложени целите и задачите на лондонския комитет на германските шивачи и се отправял призив към германските работници в Лондон за събиране на средства. През юли 1866 г. комитетът издал втори позив, пак подписан от Леснер и Хауфе, до шивашките работници в Германия. — *169*.

152 Става дума за професионалния съюз, създаден в Лондон през март 1866 г. във връзка със започналата стачка на лондонските шивашки калфи. Този съюз имал изпълнителен комитет и заедно с Генералния съвет ръководел успешно стачната борба на шивашките работници; през април 1866 г. съюзът влязъл в Интернационала. Делегатът на шивачите Лоренс участвувал в работата на Женевския конгрес на Международното работническо дружество. — *169*.

153 Обръщението към шивашките работници с призив да се въздържат от заминаване в Англия поради водената там стачка на шивачите, написано съгласно решението на Генералния съвет от 27 март 1866 г., било публикувано в редица органи на Интернационала, включително и в белгийския вестник «Tribune du Peuple», бр. 17 от 29 април 1866 г., в швейцарските органи: «Vorbote», кн. 4 от април 1866 г. и «Journal de l'Association Internationale des Travailleurs», бр. 5 от 8 април 1866 г., както и във вестник «Rive gauche», бр. 15 от 15 април 1866 г.

«Journal de l'Association Internationale des Travailleurs». («Вестник на Международното работническо дружество») — месечен орган на секциите на Интернационала в Романска Швейцария, излизал в Женева от декември 1865 до септември 1866 г. с участието на И. Ф. Бекер.

«La Rive gauche» («Ляв бряг») — демократичен седмичник, издаван от октомври 1864 до август 1866 г. отначало в Париж, а след това в Брюксел, от група френски леви републиканци емигранти; публикувал документите на Интернационала; редактор на вестника бил Ш. Лонге. — *169*.

154 Серията от статии на Ф. Енгелс *«Бележки за войната в Германия»* е посветена на събитията през Австро-пруската война от 1866 г., която сложила край на многогодишното съперничество между Австрия и Прусия и предопределила обединяването на Германия под хегемонията на Прусия. На страната на Австрия в тази война участвували редица германски държави (Хановер, Саксония, Бавария и др.), Прусия сключила съюз с Италия. Военните действия се водели през юни и юли на два фронта: на територията на Бохемия (Чехия) и в Италия. След голямото поражение на австрийската армия на 3 юли при Садова Австрия започнала мирни преговори и на 23 август бил подписан мир в Прага, по силата на който Австрия отстъпвала на Прусия правата си върху Шлезвиг и Холщайн, плащала ѝ малка контрибуция и предавала на Италианското кралство Венецианската област; Германският съюз, създаден още през 1815 г. от Виенския конгрес и обединяващ над 30 германски държави, престанал да съществува и вместо него бил създаден Северногерманският съюз без участието на Австрия и под върховенството на Прусия. В резултат на тази война Прусия анексирала Хановерското кралство, курфюршеството Хесен-Касел, великото херцогство Насау и свободния град Франкфурт на Майн.

«Бележки за войната в Германия» били напечатани в *«The Manchester Guardian»* («Манчестерски страж») — английски буржоазен вестник,

основан в Манчестер през 1821 г., орган на привържениците на свободната търговия (фритредерите), по-късно орган на либералната партия. — *171.*

155 Има се предвид четириъгълникът от крепости — Пескиера. Мантуа, Верона и Леняго, намиращи се в Северна Италия. След революцията от 1848 г. австрийците, които владеели четириъгълника, преустроили тази група от крепости според изискванията на военното изкуство от онова време. — *173.*

156 Виж бележка 66. — *175.*

157 Става дума за тактиката на австрийската армия през време на Австро-итало-френската война от 1859 година (подробно за това виж статиите на Ф. Енгелс «Италианската кампания», «Сражението при Маджента», «Сражението при Солферино» и други, настоящото издание, т. 13, стр. 375—377, 401—407, 421—424). — *175.*

158 Виж бележка 59. — *175.*

159 Виж «Times» от 25 май 1866 г. — *177.*

160 Сражението при *Кустоца* (Северна Италия) между италианската армия под командването на Виктор-Емануил и австрийските войски на ерцхерцог Албрехт станало на 24 юни 1866 г. То завършило с победата на австрийските войски. — *183.*

161 В сраженията при *Лонато* и *Кастилионе* (Северна Италия) от 29 юли и 5 август 1796 г. през време на италианския поход на Бонапарт от 1796—1797 г. френските войски разгромили австрийската армия на фелдмаршал Вурмзьор.

Сражението при *Солферино* от 24 юни 1859 г. било последното голямо сражение през Австро-итало-френската война през 1859 г., в него съюзните френско-пиемонтски войски нанесли решаващо поражение на австрийците. — *184.*

162 Има се предвид сражението при *Кустоца* от 23—25 юли 1848 г., през време на войната на Италия за независимост. В това сражение австрийската армия под командването на Радецки нанесла поражение на пиемонтските войски. — *184.*

163 Става дума за окупирането на Ховер, Хесен-Касел и Саксония от пруските войски в самото начало на Австро-пруската война от 1866 г. и за бягството на владетелите на тези германски държави. — *190.*

164 *«Kölnische Zeitung»* («Кьолнски вестник») — германски всекидневник, под това название излизал в Кьолн от 1802 г.; през периода на революцията от 1848—1849 г. и настъпилата след това реакция отразявал страхливата и предателска политика на пруската либерална буржоазия. — *191.*

165 Става дума за решаващото сражение през Австро-пруската война, станало на 3 юли 1866 г. при град Кьониггрец (сега — Градец-Кралове), недалеч от село Садова. Сражението при Садова завършило с голямо поражение на австрийските войски. През време на боя се появила опасност от обкръжаване на австрийците. Пруският главнокомандуващ обаче принц Фридрих-Карл пропуснал момента и дал възможност на австрийската армия да се оттегли зад реката Елба към Олмюц. В историята това сражение е известно като сражение при Кьониггрец. — *194.*

166 При *Лини* (Белгия) на 16 юни 1815 г. Наполеон I спечелил победа над пруските войски на маршал Блюхер. Това била последната му победа, след което на 18 юни 1815 г. последвало поражението при Ватерло. Наполеон се стремял да разгроми напълно пруската армия, за да предотврати съединяването й със съюзната англо-холандска армия под командуването на Уелингтън. На 17 юни 1815 г. той дал заповед на войските на маршал Груши да преследват пруската армия. Но нерешителността на Груши дала възможност на пруските войски навреме да се съединят с англо-холандската армия; по такъв начин бил решен изходът на битката при Ватерло. — *195.*

167 *«Инструкция за делегатите на Временния централен съвет по отделни въпроси»* била написана от К. Маркс за делегатите на първия конгрес на дружеството, който се състоял в Женева от 3 до 8 септември 1866 г. На заседанието на Генералния съвет от 17 юли 1866 г. било взето решение подробно да се разработи и обсъди дневният ред на предстоящия конгрес. На 31 юли на заседание на съвета Маркс направил доклад по въпросите на дневния ред от името на Постоянния комитет; самия текст на инструкцията той написал малко по-късно на английски език и бил преведен на френски от П. Лафарг.

На Женевския конгрес присъствували 60 делегати от Генералния съвет, от различните секции на дружеството и работническите дружества в Англия, Франция, Германия и Швейцария. Председател на конгреса бил Г. Юнг. «Инструкцията», написана от Маркс, била прочетена като официален доклад на Генералния съвет. Прудонистите, които имали на конгреса една трета от гласовете, противопоставили на «Инструкция»-та своя обширна програма по всички точки на дневния ред, изложена в специална бележка. От деветте формулирани от Маркс точки на «Инструкция»-та шест били приети като резолюции на конгреса: за интернационалното обединяване на действията, за намаляването на работния ден, за детския и женския труд, за кооперативния труд, за професионалните съюзи и за постоянните армии. По полския въпрос била приета компромисната резолюция на И. Ф. Бекер. Женевският конгрес приел устава и регламента на Международното работническо дружество.

Официалната публикация на материалите на конгреса, възложена на Генералния съвет, била направена във вестниците «International Courier» от 20 февруари и 13 март 1867 г., «Courrier international» от 9 и 16 март 1867 г. и в редица други печатни органи.

«The International Courier» («Международен куриер») — седмичник, излизал в Лондон от ноември 1864 до юли 1867 г. на английски и френски език; на френски език излизал под названието *«Le Courrier international»*. В 1867 г. вестникът бил орган на Интернационала.

През октомври 1868 г. Генералният съвет взел решение най-важните резолюции на Женевския конгрес от 1866 г. заедно с резолюциите на току-що състоялия се Брюкселски конгрес да бъдат издадени в отделна брошура. Написването на брошурата било възложено на Маркс, който включил в нея, както се посочва в предговора към брошурата, онези резолюции на Женевския конгрес, които «трябва да се разглеждат като съставна част от програмата на Интернационала», а именно резолюциите, отговарящи на точки 2, 3, 5 и 6 от «Инструкция»-та. Брошурата излязла в Лондон през 1869 г. под заглавие «The International Working Men's Association. Resolutions of the Congress of Geneva, 1866, and the Congress of Brussels, 1868». — *196.*

168 Предложената от Маркс обща схема за статистическото обследване на положението на работническата класа била приета единодушно от Женевския конгрес, обаче на практика събирането на сведения и издаването им под фор-

мата на доклади на Генералния съвет с приложение на съответните материали били извънредно затруднени поради липсата на материални средства на съвета и недостатъчното внимание на местните организации към тази работа. На последвалите конгреси на дружеството — в Лозана (1867 г.), Брюксел (1868 г.), Базел (1869 г.), ставало дума за необходимостта да се изпълни решението на Женевския конгрес за работническа статистика, а Лондонската конференция от 1871 г. включила изцяло пункта «с» от втория раздел на «Инструкция»-та в текста на организационния регламент на дружеството. — *198.*

169 След завършването на Гражданската война в САЩ се засилило движението за установяване по законодателен ред на 8-часов работен ден. В цялата страна били създадени лиги за борба за 8-часов работен ден. В това движение се включил Националният работнически съюз, който на своя общ конгрес в Балтимор през август 1866 г. обявил искането за 8-часов работен ден като необходимо условие за освобождаването на труда от капиталистическото робство. — *198.*

170 Става дума за широкото участие на английските трейдюниони в общодемократическото движение за втора реформа на избирателното право през 1865—1867 г.

През пролетта на 1865 г. в Лондон по инициатива и с най-близкото участие на Генералния съвет на Интернационала като политически център за ръководене на масовото движение на работниците за втора реформа била основана Лигата за реформа. В ръководните органи на Лигата — съвета и изпълнителния комитет — влизали членове на Генералния съвет, предимно лидери на английските трейдюниони. Програмата на възглавяваното от лигата движение за реформа и тактиката по отношение на буржоазните партии били разработени под непосредственото влияние на Маркс, който се стремял да се води самостоятелна и независима от тези партии политика на английската работническа класа. В противоположност на искането на буржоазията за разпространяване на избирателното право само върху собствениците и наемателите на отделни жилища Лигата за реформа по настояване на Маркс поставила искането за всеобщо избирателно право за всички възрастни мъже в страната. Този нововъзроден от Интернационала чартистки лозунг намерил широк отзвук сред английската работническа класа и осигурил на лигата подкрепата на политически индиферентните дотогава трейдюниони. Лигата имала мрежа от клонове във всички големи промишлени градове в Англия и провинцията. В резултат обаче на колебанията на влизащите в ръководството на Лигата за реформа буржоазни радикали, които се изплашили от масовото движение, както и в резултат на съглашателството на опортюнистическите лидери на трейдюнионите лигата не могла да прокара линията, набелязана от Генералния съвет; английската буржоазия успяла да раздели движението и през 1867 г. била проведена окастрена реформа, която давала избирателни права само на дребната буржоазия и на върхушката на работническата класа, като оставила основната ѝ маса както преди политически безправна. — *203.*

171 През време на Гражданската война в САЩ американските трейдюниони оказвали активна подкрепа на Северните щати в борбата им срещу робовладелците; през пролетта на 1864 г. трейдюнионите се обявили против реакционния законопроект на Гастингс-Фолджер за стачките. — *203.*

172 Конференцията на делегатите на английските трейдюниони в Шефилд се провела от 17 до 21 юли 1866 г.; на нея присъствували 138 делегати от

200 000 организирани работници. Главният въпрос, на който били посветени няколко заседания, бил въпросът за борбата срещу локаутите. Резолюцията на конференцията, в която се призовавали трейдюнионите да се присъединят към Международното работническо дружество, била публикувана в книгата: «Report of the Conference of Trades' Delegates of the United Kingdom, held in. . . Sheffield, on July 17th, 1866, and Four following Days. . . «Sheffield, 1866 («Отчет за конференцията на делегатите на трейдюнионите в Съединеното кралство, състояла се в. . . Шефилд на 17 юли 1866 г. и през следващите четири дни. . .». Шефилд, 1866). — *203.*

173 Тази реч Маркс произнесъл на 22 януари 1867 г. на митинга, състоял се в Кембридж хол, в Лондон, по случай четвъртата годишнина на полското въстание от 1863—1864 г. Митингът бил организиран от Генералния съвет на Интернационала заедно с лондонската секция на Обединената полска емиграция. Маркс взел активно участие в подготовката и провеждането на този митинг. На 12 март лондонската секция на Обединената полска емиграция благодарила на Генералния съвет за организирането на митинга и на Маркс, един от ораторите, за речта му.

Подробен отчет за митинга, включващ и текста на речта на Маркс, бил публикуван в полския вестник «Głos Wolny», бр. 129 и 130 от 31 януари и 10 февруари 1867 г., като редакцията отбелязвала, че „речта, отличаваща се с точни наблюдения и логически изводи, се печата дословно".

Текстът на речта на Маркс бил публикуван и във френския социалистически вестник „Le Socialisme" („Социализъм"), бр. 18 от 15 март 1908 г., преведен от авторовия ръкопис на английски език, даден на редакцията от дъщерята на Маркс Лаура Лафарг. Този ръкопис на Маркс, който не е достигнал до нас, е бил според съобщение на редакцията на „Socialisme", черновка, без дата; някои абзаци в него били задраскани от самия Маркс. Сверката на френския текст, поместен в „Socialisme", с полския текст, поместен в «Głos Wolny», показва, че задрасканите от Маркс в ръкописа абзаци не били пропуснати от него при произнасянето на речта, бил е изменен само редът им. С изключение на някои размествания текстът на двете публикации съвпада почти дословно. В настоящото издание речта на Маркс се възпроизвежда по текста на публикацията във вестник «Głos Wolny», когато Маркс бил още жив.

«Glose Wolny» („Свободен глас") — полски вестник, излизал от януари 1863 г. в Лондон три пъти месечно; орган на демократичното крило на полската емиграция; редактор на вестника бил А. Жабицки. — *206.*

174 Из речта на Лафайет, произнесена на заседанието на френската камара на депутатите от 16 януари 1831 г., публикувана във вестник „Le Moniteur universel" („Общ вестник") от 17 януари 1831 г. — *206.*

175 „Висшочайши манифест" на Николай I бил публикуван във вестник „Северная пчела», бр. 59 от 15 март 1848 г. — *207.*

176 Има се предвид окръжното на Неселроде до руските пратеници в германските държави от 6 юли 1848 г. Маркс подробно разглежда това окръжно в статията «Руската нота» (виж настоящото издание, т. 5, стр. 302—308). — *207.*

177 Маркс има предвид уводната статия във вестник «Times» от 7 януари 1867 г. — *207.*

178 Става дума за «Московские ведомости», един от най-старите руски вестници, излизал от 1756 до 1917 г.; през 50-те — 60-те години на XIX в. имал реакционно направление. — *208.*

179 Виж Н. М. Карамзин. «История Государства Российского», т. XI., Спб.,1835, гл. 1, стр. 23. — *208.*

180 *Конгресова Полша* — така била наричана онази част от Полша, която под официалното име Полско кралство преминала към Русия съгласно решенията на Виенския конгрес от 1814—1815 г. — *208.*

181 Намек за думите на В. Юго в речта му на заседанието на френското Национално събрание от 17 юли 1851 г., публикувана в «Moniteur» от 18 юли 1851 г. — *210.*

182 Това опровержение Маркс изпратил на Лудвиг Кугелман на 18 февруари 1867 г. Той молел Кугелман да се помъчи да го публикува в хановерския либерален «Zeitung für Norddeutschland» («Вестник за Северна Германия») или в някой друг местен вестник. Публикуването на опровержението било толкова по-необходимо, защото Маркс действително се канел след няколко седмици да замине за Германия, за да занесе ръкописа на първия том на «Капиталът» на О. Майснер и да се споразумее с него за издаването му.

Във връзка с декларацията на Маркс до «Zeitung für Norddeutschland» от 25 февруари 1867 г. била публикувана следната бележка: «Съгласно декларацията, изпратена ни от г-н Карл Маркс от Лондон, съобщението на английските вестници (виж бр. 5522 на «Zeitung für Norddeutschland»), че той възнамерява да вземе активно участие в подготовката на предстоящото въстание в Полша и за тази цел се кани да обиколи континента, е измислено.»

Опровержението се печата по копието от ръкописа на Маркс, преписано от Кугелман. Публикувано е за пръв път в списание «Die Neue Zeit» («Ново време»), т. 2, кн. 5, 1901 г. — *212.*

183 Тази проекторезолюция била внесена от Маркс на заседанието на Генералния съвет от 13 август 1867 г. след изказването му по въпроса за отношението на Международното работническо дружество към конгреса на Лигата за мир и свобода (виж настоящия том, стр. 566—585).

Лига за мир и свобода — буржоазно-пацифистка организация, основана през 1867 г. с активното участие на В. Юго, Дж. Гарибалди и др. Учредителният конгрес на Лигата трябвало да започне работата си в Женева на 9 септември 1867 г., след приключване на работата на Лозанския конгрес на Интернационала, за делегатите на който, и преди всичко за делегатите от Генералния съвет, се отнасяла тази проекторезолюция, приета единодушно от Генералния съвет. В протоколната книга на Генералния съвет тя се е запазила като залепена изрезка от «Bee-Hive Newspaper», бр. 305 от 17 август 1867 г. — *213.*

184 Настоящата рецензия е първата от серията статии, написани от Ф. Енгелс с цел да сломи заговора на мълчанието на официалната буржоазна наука за първия том на «Капиталът» от К. Маркс. По думите на самия Енгелс в писмото му до Маркс от 5 ноември 1867 г. това било «най-безобидна» статия, която той написал така, че да може да я помести всеки либерално-буржоазен вестник в Германия. С посредничеството на Л. Кугелман рецензията била публикувана без подпис във вестник «Zukunft», бр. 254 от 30 октомври 1867г. Както посочва Енгелс, в същото писмо редакцията на вестника публикувала рецензията «в съкратен и изопачен вид».

«Die Zukunft» («Бъдеще») — германски буржоазнодемократически вестник, орган на Народната партия, излизал от 1867 г. в Кьонигсберг, а от 1868 до 1871 г. в Берлин. В този вестник бил публикуван и предговорът към първия том на «Капиталът». — *214.*

185 Става дума за френския вулгарен буржоазен икономист Ф. Л. Ферие и неговата книга «Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce». Paris, 1805 («За правителството от гледна точка на взаимоотношенията му с търговията». Париж, 1805). — *214.*

186 Има се предвид произведението на К. Маркс «Към критиката на политическата икономия», по-голямата част от която е посветена на изследването на проблемите за парите и паричното обръщение (виж настоящото издание, т. 13, стр. 3—170). — *215.*

187 Настоящата рецензия Ф. Енгелс написал за «Rheinische Zeitung», но не била публикувана от вестника, един от редакторите на който бил Хайнрих Бюргерс, бивш член на Съюза на комунистите, станал по това време либерал. Текстът на рецензията се е запазил във вид на ръкопис и за пръв път е бил публикуван през 1927 г. на езика на оригинала в «Marx-Engels-Archiv», Bd. 2 и същата година на руски език в списание «Летописи марксизма», кн. IV.

«Rheinische Zeitung» («Рейнски вестник») — германски буржоазен всекидневник, под това название излизал от 1863 до 1866 г. в Дюселдорф, а от 1867 до 1874 г. в Кьолн. — *217.*

188 Има се предвид произведението на К. Маркс «Към критиката на политическата икономия». — *218.*

189 Има се предвид законът за разширяването на сферата на действие на фабричните актове върху нови отрасли на промишлеността, приет на 15 август 1867 г. — *219.*

190 Настоящата рецензия на Ф. Енгелс била публикувана с посредничеството на К. Зибел без подпис в «Elberfelder Zeitung», бр. 302 от 2 ноември 1867 г.

«Elberfelder Zeitung» («Елберфелдски вестник») — германски всекидневник, излизал в Елберфелд от 1834 до 1904 г. През 60-те години на XIX в. бил орган на либералната буржоазия. — *222.*

191 Има се предвид серията статии на приятеля и съратника на Маркс и Енгелс Вилхелм Волф, публикувана в «Neue Rheinische Zeitung», бр. 252, 255, 256, 258, 264, 270—272 и 281 от 22 март до 25 април 1849 г. под заглавие «Силезийският милиард». През 1886 г. тези статии с някои изменения били издадени в отделна книга с предговор на Енгелс. Виж W. Wolff. «Die schlesische Milliarde». Abdruck aus der «Neuen Rheinischen Zeitung». März — April 1849. Mit Einleitung von Friedrich Engels. Hottingen-Zürich, 1886. — *222.*

192 Става дума за произведението на К. Маркс «Към критиката на политическата икономия». — *223.*

193 Настоящата рецензия на Ф. Енгелс била публикувана без подпис в «Düsseldorfer Zeitung», бр. 316 от 16 ноември 1867 г. с посредничеството на К. Зибел.

«Düsseldorfer Zeitung» («Дюселдорфски вестник») — германски всекидневник, под това название излизал в Дюселдорф от 1826 до 1926 г. През 40—60-те години на XIX в. имал буржоазно-либерална насока. — *224.*

194 К. Маркс. «Капиталът», т. I, стр. 759. — *225.*

195 Обръщението на Генералния съвет към английския министър на вътрешните работи Гейтърн-Харди било важен момент в организираната от Маркс през

есента на 1867 г. широка кампания за оказване подкрепа на ирландското националноосвободително движение от страна на английските работници.

От края на 50-те години сред ирландските емигранти в Америка, а след това и в самата Ирландия, възникнала тайна организация на фенианците—Ирландско революционно (или републиканско) братство. Отразявайки обективно интересите на ирландските селяни, фенианците по социалния си състав принадлежали предимно към градската дребна буржоазия и разночинната интелигенция. Поради заговорническата си тактика и грешките от сектантски и буржоазно-националистически характер фенианците били откъснати от широките слоеве на ирландския народ и не свързвали своята дейност с общодемократическото движение в Англия, по-специално с борбата на английските работници за избирателна реформа. Маркс и Енгелс, които неведнъж подчертавали слабите страни на фенианското движение, въпреки това ценели високо неговия революционен характер и се стремели да го насочат по пътя на масовите акции и съвместните действия с английската работническа класа. През февруари—март 1867 г. дълго подготвяното от фенианците въоръжено въстание претърпяло поражение, разпокъсаните революционни акции в отделните графства били смазани, много ръководители арестувани и дадени под съд. На 18 септември в Манчестер било организирано въоръжено нападение на затворническата кола, за да бъдат освободени двамата арестувани ръководители на фенианците, Кели и Дизи. Кели и Дизи успели да избягат, но през време на сблъскването бил убит един полицай. Петимата души, заловени на местопроизшествието и обвинени в убийство, били осъдени на смърт. Един от тях (Мегвайр) след това бил помилван, на друг (Кондон) смъртното наказание било заменено с доживотен затвор, останалите (Ларкин, Алин и О'Брайен) били екзекутирани на 23 ноември 1867 г. Смъртната присъда предизвикала широка протестна вълна в Ирландия и Англия. В движението се включили членовете на Генералния съвет, включително и секретар-кореспондентът за Франция Дюпон, който на 14 октомври 1867 г. публикувал статия за фенианското движение в парижкия вестник «Courrier français». Акциите в защита на фенианците обаче не получили подкрепа от страна на английските членове на Генералния съвет, заразени от буржоазно-шовинистически възгледи. Доказателство за това била позицията, заета от Оджър и Люкрафт при обсъждането на резолюцията, с която фенианците се осъждали като метежници, в съвета на Лигата за реформа на 23, 30 октомври и 1 ноември. Като се стремял да бъде изработена единна тактика на пролетариата по националния въпрос и да се пропагандират идеите на пролетарския интернационализъм сред английските работници, Маркс настоявал да бъде проведена в Генералния съвет публична дискусия по ирландския въпрос, като бъдат поканени представители на ирландския и английския печат. Дискусията се състояла на 19 и 26 ноември 1867 г. (виж настоящия том, стр. 463—468).

Текстът на обръщението «Затворените в Манчестер фенианци и Международното работническо дружество», написан от Маркс на английски език, бил приет от Генералния съвет на извънредно заседание, състояло се на 20 ноември 1867 г. Запазило се е направеното от жената на Маркс Жени Маркс ръкописно копие от обръщението, чийто текст съвпада напълно с текста, записан в протоколната книга на Генералния съвет. На английски език обръщението не било публикувано поради противодействието на лидерите на трейдюнионите. На френски език било публикувано във вестник «Courrier français» от 24 ноември 1867 г.

«Le Courrier français» («Френски куриер») — седмичник, а от 18 юни 1867 г. политически всекидневник; излизал в Париж през 1861—1868 г.; от 20 май 1866 г. редактор бил прудонистът О. Верморел. Фактически през този период вестникът бил орган на Интернационала във Франция; в него се

печатали документите на Интернационала, кореспонденциите на Дюпон от Англия, а също бил публикуван и предговорът към първия том на «Капиталът» от К. Маркс, превод на П. и Л. Лафарг. — *227.*

196 Намек за дадената от президента Линкълн в 1863 г. и президента Джонсън в 1865 г. широка амнистия на участниците в Гражданската война в САЩ на страната на Южните щати. — *227.*

197 Статията «*Плагиатори*» К. Маркс написал по повод речта на ласалианеца Хофщетен на общото събрание на Общия германски работнически съюз от 24 ноември 1867 г., подробен отчет за което бил поместен във вестник «Social-Demokrat», бр. 139, Erste Beilage, от 29 ноември 1867 г. В речта си Хофщетен почти дословно заимствувал отделни пасажи от «Капиталът» на Маркс, като изопачил смисъла им и при това не споменал нито самото произведение, нито името на автора му.

Статията «Плагиатори» била публикувана във вестник «Zukunft», бр. 291, Beilage, от 12 декември 1867 г. без подпис. — *229.*

198 Тук и по-надолу в тази статия, както и в рецензиите на «Капиталът» в кръгли скоби са посочени страниците на първото немско издание на I том на «Капиталът» (1867 г.); в квадратни, редакционни, скоби са посочени страниците на «Капиталът» по 23-и том на настоящото издание. — *230.*

199 При написването на настоящата рецензия Енгелс използвал редица пасажи от писмото на К. Маркс до него от 7 декември 1867 г. Рецензията била публикувана с посредничеството на Л. Кугелман в щутгартския вестник «Beobachter», бр. 303 от 27 декември 1867 г. без подпис. — *235.*

200 Настоящата рецензия била публикувана без подпис с посредничеството на К. Кугелман във вестник «Gewerbeblatt aus Württemberg», бр. 306 от 27 декември 1867 г.

«*Gewerbeblatt aus Württemberg*» («Вюртембергски промишлен вестник») — германски седмичник, орган на търговско-промишлените среди в Средна Германия, излизал в Щутгарт от 1849 г. — *238.*

201 Новите договори на Митническия съюз, сключени на 16 май 1865 г. и на 8 юли 1867 г., имали за цел да се поощри свободната търговия. — *239.*

202 Настоящата рецензия на Ф. Енгелс била публикувана с посредничеството на К. Зибел в «Neue Badische Landeszeitung», бр. 20 от 21 януари 1868 г. без подпис.

«*Neue Badische Landeszeitung*» («Нов баденски вестник») — германски всекидневник с буржоазнодемократическа насока, под това название излизал в Манхайм от 1867 до 1933 г. — *241.*

203 Настоящата рецензия на Ф. Енгелс била публикувана без подпис във вестник «Demokratisches Wochenblatt», бр. 12 и 13 от 21 и 28 март 1868 г. През 1871 г. тя била препечатана във вестник «Volksstaat», бр. 28 и 29 от 5 и 8 април.

«*Demokratisches Wochenblatt*» («Демократичен седмичник») — германски работнически вестник; под това название излизал от януари 1868 до септември 1869 г. в Лайпциг под редакцията на В. Либкнехт. От декември 1868 г. вестникът станал орган на Съюза на германските работнически дружества, ръководен от А. Бебел. Първоначално вестникът се намирал донякъде под влиянието на дребнобуржоазните идеи на Народната партия, но скоро бла-

годарение на усилията на Маркс и Енгелс вестникът започнал да води борба с ласалианството, да пропагандира идеите на Интернационала, като печатал най-важните му документи, и изиграл значителна роля за създаването на германската Социалдемократическа работническа партия. На Айзенахския конгрес през 1869 г. вестникът бил обявен за централен орган на Социалдемократическата работническа партия и преименуван във «Volksstaat» (виж бележка 286). — *244.*

204 *«Конспект на първия том на «Капиталът» от К. Маркс»*, направен от Ф. Енгелс през 1868 г., е стигнал до нас във вид на ръкопис, обхващащ само първите две трети от книгата, включително и раздела «Машини и едра промишленост». За пръв път «Конспект»-ът бил публикуван на руски език в «Архив К. Маркса и Ф. Энгельса», книга IV, 1929 г., а на езика на оригинала през 1933 г. като отделно издание, подготвено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *253.*

205 След излизането на първото издание на I том на «Капиталът» Маркс преработил значително и допълнил отделните раздели на книгата, като направил изменения и в нейната структура. В резултат на това вместо шест глави и приложение към глава първа във второто и следващите немски издания има седем отдела, обединяващи 25 глави (виж настоящото издание, т. 23).

В това произведение в кръглите скоби Енгелс посочва страниците от първото немско издание на том I на «Капиталът» (1867 г.). — *255.*

206 Става дума за бъдещия III том на «Капиталът», който в основни линии бил написан още през 1864—1865 г. — *278.*

207 *Règlement organique* (Органически регламент) — първата конституция на Дунавските княжества (Молдавия и Влашко), въведена през 1831 г. от П. Д. Кисельов, ръководител на руската администрация в тези княжества, които били окупирани от руските войски съгласно условията на Адрианополския мирен договор от 1829 г., сложил край на Руско-турската война от 1828—1829 г. Съгласно органическия регламент законодателната власт във всяко княжество се давала в ръцете на събрание, избирано от едрите земевладелци, а изпълнителната власт — на господарите, пожизнено избирани от представители на земевладелците, духовенството и градовете. Регламентът затвърдил господстващото положение на едрите боляри и на висшето духовенство, като запазил старите феодални отношения, включително и ангарията. Селяните отговорили на тази «конституция» с редица въстания. Същевременно органическият регламент предвиждал буржоазни преобразования: премахване на вътрешните митнически бариери, свобода на търговията, отделяне на съдилищата от администрацията и др. — *279.*

208 Този въпрос Маркс разглежда в пета глава на III том на «Капиталът», озаглавена «Икономия в прилагането на постоянния капитал». — *286.*

209 Имат се предвид цитатите от произведението на Адам Фъргюсън, Джон Такет и Адам Смит (виж настоящото издание, т. 23, стр. 374—375). — *292.*

210 *Лудити* — участници в работническото движение в Англия през втората половина на XVIII и началото на XIX в., което поради изостаналостта и неразвитостта на класовото съзнание на пролетариата имало характер на бунт против машините (названието идва от името на легендарния работник плетач Луд, който пръв бил разрушил стана в отговор на произвола на собственика).

Движението иа лудитите било стихиен израз на протеста на трудещите се маси против капиталистическата експлоатация. — *299.*

211 Настоящата рецензия Ф. Енгелс написал през май—юни 1868 г. и била предназначена за списание «Fortnightly Review», но била отхвърлена от редакцията. Тя се е запазила във вид на ръкопис и била публикувана за пръв път на руски език в списание «Летописи марксизма», кн. 1, 1926 г.

Както се вижда от преписката между Маркс и Енгелс, те неведнъж разменяли мнения за съдържанието и формата на статията, Маркс давал съвети и дори варианти на отделни пасажи, включени изцяло от Енгелс в текста. Статията трябвало да бъде публикувана с подписа на С. Мур, английски приятел на Енгелс.

«The Fortnightly Review» («Двуседмичен преглед») — английско месечно списание по въпроси на историята, философията и литературата; основаио през 1865 г. от група буржоазни радикали. По-късно с буржоазио-либерална насока; под това название излизало в Лондон до 1934 г. — *303.*

212 Th. Tooke. «An Inquiry into the Currency Principle». Second edition, London, 1844, pp. 69—70 (Т. Тук. «Изследване на принципите на паричното обръщение». Второ издание, Лондон, 1844, стр. 69—70). — *303.*

213 Тук се подразбират привържениците на така наречената «парична школа» или на «принципа на паричното обръщение». Представителите на тази школа (Оверстън, Торенс, Арбатнот и др.) твърдели, че стойността и цената на стоките се определят от количеството на парите в сферата на обръщението. Освен това те искали задължително златно покритие на банкнотите и регулирането на тяхната емисия съобразно с вноса и износа на благородни метали. Изхождайки от своите погрешни теоретични предпоставки, «паричната школа» виждала решаващата причина за икономическите кризи на свръхпроизводство в нарушаването на прокламираните от нея закони на паричното обръщение, спазването на които уж можело да избави капиталистическото стопанство от подобни сътресения. Теорията на «паричната школа» била популярна в Англия през първата половина на XIX в. Опитите обаче на английското правителство да се опре на тази теория нямали никакъв успех и само потвърдили цялата ѝ научна несъстоятелност и пълната ѝ негодност за практически цели. — *303.*

214 Става дума за книгата: Turgot. «Réflexions sur la formation et la distribution des richesses». In: Oeuvres. Tome premier, Paris, 1844, p. 43 (Тюрго. «Размишления за създаването и разпределението на богатствата.» Съчинения. Том първи, Париж, 1844, стр. 43). Първото издание на книгата излязло в 1766 г. — *303.*

215 Споменатата тук първа глава Маркс превърнал във второто издание на книгата в първия отдел, състоящ се от три глави. — *304.*

201 На Лозанския конгрес на Интернационала през 1867 г. бил определен Брюксел, където да се свика редовният общ конгрес в 1868 г.; на 24 февруари 1868 г. Генералният съвет се обърнал към всички секции с призив да пристъпят към подготвянето на програмата на конгреса. На 16 май 1868 г. обаче белгийският министър на правосъдието Жул Бара заявил в камарата на депутатите, че няма да бъде допуснато конгресът да бъде свикан в Брюксел, и призовал депутатите да продължат действието на закона от 1835 г. за чужденците, по силата на който всеки чужденец, обвинен в политическа неблагонадеждност, можел да бъде екстерниран от страната. Във връзка с това на заседанието

на Генералния съвет от 25 май Маркс поставил въпроса да се откажат конгресът да бъде свикан в Брюксел. Написаният от Маркс текст на резолюцията бил прочетен на заседанието на съвета от 2 юни.

Изказването на Бара и последвалото продължаване на закона за чужденците предизвикали голямо недоволство в Белгия. Брюкселската секция на Интернационала изпратила до министъра протест, който бил публикуван във вестник «Tribune du Peuple», бр. 5 от 24 май 1868 г.

След като било получено писмо от ръководителите на брюкселската секция, Дьо Пап и Ванденхутен, които предлагали да не се правят отстъпки на правителството, тъй като това поставяло под заплаха по-нататъшното съществуване на Интернационала в Белгия, на заседанието на Генералния съвет от 16 юни резолюцията от 2 юни била отменена и място за свикване на редовния конгрес останал Брюксел.

Текстът на резолюцията се съдържа в протокола на Генералния съвет от 2 юни 1868 г., а също така бил публикуван във вестник «Bee-Hive Newspaper», бр. 347 от 6 юни 1868 г. — *326*.

217 На 29 юни 1868 г. на състоялото се в Кливленд-хол, в Лондон, събрание във връзка с годишнината на юнското въстание на парижкия пролетариат през 1848 г. френският дребнобуржоазен демократ Ф. Пиа произнесъл реч, в която направо призовавал към терористически актове против Наполеон III. В брюкселския вестник «Cigale» в отчета за събранието Ф. Пиа бил представен като един от ръководителите на Интернационала. Това твърдение било повторено и от други вестници. Смятайки, че това може да дискредитира Интернационала пред работниците и да даде на бонапартисткото правителство желан повод за преследване на членовете на Интернационала във Франция и Белгия, на заседанието си от 7 юли 1868 г. по предложение на Маркс Генералният съвет взел решение да дезавуира речта на Пиа, като публикувал въпросната резолюция.

След излизането на резолюцията в печата във френската секция в Лондон, член на която бил Ф. Пиа, станало разцепление. Представителите на пролетарските елементи (Е. Дюпон, Г. Юнг, П. Лафарг и др.) излезли от нея, като изразили неодобрението си на авантюристичната и провокационна тактика на Пиа. Групата на последния, загубила връзката си с Интернационала, продължавала да действува от негово име и неведнъж подкрепяла антипролетарските групировки, които се борели против линията на Маркс в Генералния съвет. На 10 май 1870 г. Генералният съвет официално се разграничил от тази група (виж настоящия том, стр. 450).

Текстът на настоящата резолюция се е запазил в протокола на Генералния съвет от 7 юли 1868 г.; за пръв път той бил напечатан във вестник «Liberté», бр. 55 от 12 юли 1868 г., а след това препечатан и в «Cigale», бр. 29 от 19 юли 1868 г., «Tribune du Peuple», бр. 7 от 26 юли 1868 г. и други вестници.

«La Liberté» («Свобода») — белгийски демократически вестник, излизал в Брюксел от 1865 до 1873 г.; от 1867 г. — един от органите на Международното работническо дружество в Белгия.

«La Cigale» («Щурец») — седмичник, издаван в Брюксел от декември 1867 до юли 1869 г. от френските леви републиканци; бил тясно свързан с групата на Ф. Пиа в Лондон. — *327*.

218 Статията *«Моят плагиат от Ф. астиа»* К. Маркс написал във връзка с клеветническите твърдения на буржоазните икономисти, че Маркс бил заимствувал определението на величината на стойността на обществено необходимото работно време от френския вулгарен икономист Бастиа. Тези обвинения се

съдържали в немногобройните рецензии за «Капиталът», включително и в анонимната рецензия, публикувана в излизащото с участието на Л. Фаухер списание «Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte» («Тримесечник по въпросите на народното стопанство и история на културата») Jrg. 5, Bd. 20, 1868 г., и в една друга рецензия пак от анонимен автор в «Literarisches Centralblatt für Deutschland» («Централен литературен вестник за Германия»), бр. 28 от 4 юли 1868 г.

Статията не била напечатана, докато Маркс бил жив. — *328.*

219 Виж настоящото издание, т. 4, стр. 104 и следващите. — *328.*

220 Става дума за произведението на Ф. Бастиа «Harmonies économiques» («Икономически хармонии»), излязло през 1850 г. — *329.*

221 Цитираните думи са от памфлета на Лютер «An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen», Wittenberg, 1540, S. 9 («Призив към свещениците да проповядват против лихварството». Витенберг, 1540, стр. 9). — *329.*

222 *Демагози* наричали в Германия през 20-те години на XIX в. участниците в опозиционното движение сред германската интелигенция. Тази дума започнала да се употребява след Карлсбадската конференция на министрите на германските държави през август 1819 г., на която били взети специални решения за борба против интригите на «демагозите». — *329.*

223 Има се предвид книгата на Шмалц «Staatswirtschaftslehre in Briefen an einen deutschen Erbprinzen». Th. I, Berlin, 1818 («Политическата икономия в писмата до един германски наследствен принц». Ч. I, Берлин, 1818) и нейният френски превод — «Économie politique, ouvrage traduit de l'Allemande». T. I, Paris, 1826. — *329.*

224 През 1867—1868 г. царското правителство провело в Полша редица административни мерки, с цел да бъдат унищожени полските учреждения и извършена насилствена русификация.

Текстът на тази декларация, предложен от Маркс и приет от Генералния съвет на 14 юли 1868 г., се е запазил в протоколната книга на Генералния съвет и публикуван във вестник «Bee-Hive», бр. 352 от 18 юли 1868 г. — *330.*

225 Въпросът за последиците от прилагането на машините при капитализма бил поставен от Генералния съвет на 28 януари 1868 г., за да бъде включен в дневния ред на Брюкселския конгрес. Тази точка от дневния ред била обсъждана предварително във връзка с подготовката за конгреса на две заседания на съвета, от 28 юли и 4 август. Обсъждането било открито от Маркс, който в речта си изложил основните мисли, развити от него в глава XIII на първия том на «Капиталът» «Машини и едра промишленост». (Записът на речта на К. Маркс виж в настоящия том, стр. 592—594.)

Правейки равносметка на разискванията на заседанието от 4 август, Маркс предложил заключението на Генералния съвет да бъде формулирано във вид на резолюция, текстът на която бил написан от него и приет на следващото заседание на съвета от 11 август.

На Брюкселския конгрес тази резолюция била предложена от Г. Екариус на заседанието от 9 септември 1868 г. и влязла в мотивировъчната част на приетата от конгреса резолюция. На същото заседание, за да обоснове позицията на Маркс по дадения въпрос, се изказал Ф. Леснер, който прочел редица извадки от «Капиталът». — *331.*

226 Писмото «*До председателя и управителния съвет на Общия германски работнически съюз*» било написано от Маркс на 18 август 1868 г. в отговор на официалната покана на Швайцер, подписана и от работниците, членове на управителния съвет на ласалианския съюз, да присъствува като почетен гост на общото събрание на съюза.

Общото събрание, състояло се от 22 до 26 август 1868 г. в Хамбург, показало, че прогресивната част от Общия германски работнически съюз под влияние на опита на работническото движение започнала да се отрича от ласалианските догми. Събранието одобрило по принцип стачното движение, но се изказало против практическото организиране на стачки. Страхувайки се да не загубят влиянието си сред работниците, които се стремели към създаването на профсъюзи, ръководителите на ласалианците били принудени да маневрират. Швайцер и подпредседателят на съюза Фриче, опитвайки се да изпреварят Бебел и Либкнехт, които развили успешна дейност за създаването на професионални съюзи, предложили да се свика общогермански конгрес на работническите профсъюзи в Берлин. Правоверните ласалианци отхвърлили това предложение, като предоставили на Швайцер и Фриче да свикат такъв конгрес в качеството им на депутати в Райхстага. Събранието признало по принцип необходимостта от съвместни действия на работниците от различните страни, но на практика ръководството на съюза продължавало да създава пречки за присъединяването му към Интернационала.

Писмото на Маркс до председателя и управителния съвет на съюза, прочетено на 24 август 1868 г. на закрито заседание на събранието, било посрещнато с ръкопляскания. Освен във вестник «Social-Demokrat» то било публикувано и във вестник «Demokratisches Wochenblatt», бр. 35 от 29 август 1868 г. По-късно във връзка с третата годишнина от смъртта на Маркс писмото му било препечатано във вестник «Social-Demokrat», бр. 11 от 11 март 1886 г. — *332.*

227 Има се предвид Постоянният комитет на Генералния съвет на Интернационала (виж бележка 17). — *332.*

228 Текстът на тази резолюция, приет на заседанието на Генералния съвет от 25 август 1868 г. във връзка с подготовката за Брюкселския конгрес, се е запазил в протокола на това заседание; той бил отпечатан и във вестник «Bee-Hive», бр. 359 от 29 август 1868 г. (записа на речта на Маркс за аргументиране на дадената резолюция виж в настоящия том, стр. 595).

На Брюкселския конгрес резолюцията била предложена от Екариус, подкрепена от комисията на конгреса и прочетена на заседанието от 12 септември 1868 г., в протокола на което тя е възпроизведена. — *333.*

229 Четвъртият годишен отчет на Генералния съвет (първият бил представен на Лондонската конференция на Интернационала през септември 1865 г.) е написан от Маркс за третия общ конгрес на Интернационала, който се състоял в Брюксел от 6 до 13 септември 1868 г.

Маркс вземал непосредствено участие в подготовката на Брюкселския конгрес, но не присъствувал на него. Конгресът, в който участвували около 100 делегати, представляващи работниците от Англия, Франция, Германия, Белгия, Швейцария, Италия и Испания, взел извънредно важното решение за необходимостта да се предадат в обществена собственост железниците, подземните богатства, мините и рудниците, горите, както и орната земя. Това решение, което било доказателство за преминаването на по-голямата част от френските и белгийските прудонисти на позициите на колективизма, отбелязало победата в Интернационала на пролетарския социализъм над дребнобуржоазния реформизъм. Конгресът приел и предложените от Маркс

резолюции за 8-часов работен ден, за прилагането на машините, за отношението към конгреса на буржоазнопацифистката Лига за мир и свобода (виж настоящия том, стр. 213, 565—566), както и внесената от Ф. Леснер от името на германската делегация резолюция, с която се препоръчвало на работниците от всички страни да изучават «Капиталът» на К. Маркс и да съдействуват за превеждането му от немски на други езици.

Написаният от Маркс отчет на Генералния съвет бил прочетен на заседанието на конгреса от 7 септември 1868 г. За пръв път бил публикуван в кореспонденцията на Екариус във вестник «Times» от 9 септември 1868 г. Този текст залегнал в основата на публикацията в първото издание на Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс. В настоящото издание отчетът се печата по пазещото се в Архива на Института по марксизъм-ленинизъм копие на немски език, направено от жената на Маркс Жени Маркс; този текст е малко по-пълен от стигналия до нас английски текст. Главните различия с английския текст се дават под линия. На немски език докладът бил публикуван в списание «Vorbote», кн. 9, септември 1868 г., и във вестниците: «Social-Demokrat», бр. 106 от 11 септември 1868 г., «Demokratisches Wochenblatt», бр. 37 от 12 септември 1868 г., Beilage и «Hermann», бр. 506 от 12 септември 1868 г. На френски език в специалната притурка на вестник «Le Peuple Belge» («Белгийски народ»): «Troisième congrès de l'Association Internationale des Travailleurs. Compte-rendu officiel». Bruxelles, 1868 и във вестник «Liberté», бр. 64 от 13 септември 1868 г. — *334.*

230 В *Амиен* през юли 1867 г. била проведена стачка на текстилните бояджии, която била подкрепена от работниците от други професии.

През март 1867 г. започнала стачка на тъкачите и предачите в *Рубе*, предизвикана от уволняването на голям брой работници във връзка с въвеждането на машините.

През февруари 1867 г. в *Париж* започнала стачката на работниците бронзьори, които отказали да излязат от дружеството за взаимопомощ, както искали работодателите. Благодарение на съдействието на Генералния съвет парижките работници могли да получат от английските трейдюниони парична помощ. Стачката завършила с победа на работниците, които успели да запазят организацията си.

В *Женева* през март—април 1868 г. стачкували 3 хиляди строителни работници. Работниците искали намаляване на работния ден на 10 часа, увеличаване на работната заплата, заменяне на надничното заплащане със заплащане на час; освен строителните работници в стачката взели участие и работниците от другите отрасли на промишлеността. Благодарение на получената от работниците от Швейцария, Англия, Франция и Германия подкрепа женевските работници спечелили стачката. — *335.*

231 Става дума за документа, представен от парижката секция на Женевския конгрес на Интернационала: «Congrès de Génève. Mémoire des délégués français». Bruxelles, 1866 («Женевски конгрес. Доклад на френските делегати». Брюксел, 1866). — *335.*

232 През декември 1867 г. в жилищата на членовете на управителния съвет на парижката секция на Интернационала били извършени обиски, след които започнало следствие, а след това и първият процес срещу Интернационала във Франция, който се гледал през март 1868 г. Между преписката, заловена от френската полиция при обиските, било писмото на секретар-кореспондента за Франция Е. Дюпон от 23 ноември 1867 г., адресирано до А. Мюр, в което се съобщавало на френските членове на дружеството за кампанията в

защита на затворените фенианци. Френските власти се опитвали да използват това писмо, за да обвинят Интернационала в организиране на заговора на фенианците. — *336.*

233 По член 291 от Наказателния кодекс и по закона от 10 април 1834 г. във Франция при създаване на организация, наброяваща над 20 члена, трябвало да се получи разрешение от съответните власти. — *336.*

234 Описаните по-горе събития в басейна на Шарлероа станали през пролетта на 1868 г. В отговор на намаляването на производството от страна на собствениците на мини на четири дни седмично и намаляването на работната заплата с 10% работниците обявили стачка и прекратили работа, заради което им било устроено клане с въоръжена сила.

Белгийската секция подела широка кампания в подкрепа на стачкуващите както в самата Белгия, така и извън нея. Тя организирала протестни митинги. Във вестниците «Tribune du Peuple», «Liberté» и др. широко се осветлявали събитията в Шарлероа, на 12 април 1868 г. бил издаден манифест на секцията до белгийските работници и работниците от всички страни, поддържала се редовна връзка с Генералния съвет, който от своя страна издал обръщение, като обявил делото на миньорите от Шарлероа за дело на целия Интернационал, и организирал подпомагането на стачкуващите. В резултат на тези събития броят на членовете на Интернационала в Белгия значително се увеличил. — *337.*

235 При *Ментана* на 3 ноември 1867 г. френските войски, действувайки заедно с папската наемна гвардия, нанесли поражение на войските на Гарибалди, които предприели нов поход срещу Рим, с цел да го освободят от френската окупация и да го включат в състава на италианската държава. — *337.*

236 Става дума за пруския реакционен закон за съюзите от 11 март 1850 г. — *337.*

237 От ноември 1865 г. Централният комитет на германските секции в Швейцария начело с И. Ф. Бекер бил организационен център за секциите, които обединявали германските работници не само в Швейцария, но и в Германия, Австрия и страните, където имало германски работници емигранти. Дейността на И. Ф. Бекер и по-специално издаваното от него месечно списание «Vorbote» съдействували значително за разпространяването на идеите на Интернационала сред германските работници в един период, когато още нямало условия за създаване на организация в самата Германия. — *337.*

238 Има се предвид редовното общо събрание на Общия германски работнически съюз, състояло се от 22 до 26 август 1868 г. в Хамбург (виж бележка 226). Приетата от събранието резолюция била публикувана в «Social-Demokrat», бр. 102 от 2 септември 1868 г. — *337.*

239 На Нюрнбергския конгрес на ръководения от Бебел Съюз на германските работнически дружества, който се състоял от 5 до 7 септември 1868 г., Генералният съвет изпратил свой официален представител — Г. Екариус. С мнозинство (69 гласа против 46) конгресът взел решение за присъединяване към Международното дружество и избрал комитет от 16 доверени лица за практическото осъществяване на това решение; тези лица били утвърдени от Генералния съвет на 22 септември 1868 г. като Изпълнителен комитет на Международното работническо дружество в Германия. Нюрнбергският конгрес взел и решение за организирането на професионални съюзи. — *337.*

240 За делегат на Генералния съвет за конгреса на работниците от всички националности в Австро-Унгария, който трябвало да се състои във Виена през септември 1868 г., бил определен П. Фокс. — *338.*

241 Нюшателският (Ньойенбургският) конгрес на просветните дружества на германските работници в Швейцария се състоял от 9 до 10 август 1868 г. — *338.*

242 *Националният работнически съюз* бил основан в САЩ през август 1866 г. на конгреса в Балтимор; активно участие в основаването на съюза взел видният деец на американското работническо движение У. Силвис. Съюзът скоро установил връзка с Международното работническо дружество. На Чикагския конгрес на Националния работнически съюз, състоял се през август 1867 г., за делегат на следващия конгрес на Международното работническо дружество бил избран Тревелик, но той не присъствувал на конгреса. През 1869 г. делегатът на съюза Камерън присъствувал на последните заседания на Базелския конгрес на Интернационала, а през август 1870 г. на конгреса си в Цинцинати съюзът приел следната резолюция: «Националният работнически съюз декларира своята привързаност към принципите на Международното работническо дружество и се надява да се присъедини към споменатото дружество в най-близко време.» Това решение обаче не било осъществено. Ръководството на Националния работнически съюз скоро се увлякло по утопичните проекти за парична реформа, чиято цел била унищожаването на банковата система и осигуряването на евтин кредит от страна на държавата. През 1870—1871 г. трейдюнионите напуснали съюза и в 1872 г. той фактически прекратил съществуването си. — *339.*

243 *Шилеровото дружество*, основано в Манчестер през ноември 1859 г. във връзка с отпразнуването на 100-годишнината от рождението на великия германски поет Ф. Шилер, се стремяло да стане център на културния и обществен живот на манчестерската германска колония. На първо време Енгелс, който се отнасял критично към дейността на дружеството, което носело отпечатъка на пруския бюрократизъм, стоял настрана от него. След като в устава били направени някои изменения, през 1864 г. Енгелс заел пост на член на ръководството, а след това станал и председател на Шилеровото дружество, като му отделял много време и оказвал значително влияние върху дейността му. През септември 1868 г., през време на отсъствието на Енгелс от Манчестер, ръководството поканило К. Фогт да прочете лекция в дружеството, което подтикнало Енгелс да напише даденото писмо. Секретарят на ръководството Дейвисън се обърнал към Енгелс на 2 октомври 1868 г. от името на ръководството с молба да измени решението да се откаже от поста председател и член на ръководството на дружеството, но Енгелс не се съгласил. През април 1870 г. Енгелс бил отново избран за член на ръководството на Шилеровото дружество, но вече не вземал активно участие в неговата дейност.— *340.*

244 Виж настоящото издание, т. 14, стр. 403—702. — *340.*

245 Става дума за затрудненията, възникнали във връзка със строежа на новата сграда за Шилеровото дружество. — *341.*

246 Статията *«Към разтурянето на ласалианския работнически съюз»*, публикувана без подпис в «Demokratisches Wochenblatt», бр. 40 от 3 октомври 1868 г., Енгелс написал в края на септември 1868 г., след като научил за забраняването на 16 септември 1868 г. от лайпцигската полиция на Общия германски работнически съюз, чийто център се намирал в Лайпциг, и за закриването на местното отделение на съюза в Берлин. Но четири седмици след забраня-

ването, на 10 октомври 1868 г., група ласалианци начело с Швайцер възстановили съюза под същото название, като преместили седалището му в Берлин. В публикувания в «Social-Demokrat», бр. 119 от 11 октомври 1868 г. нов устав се изказвала готовност строго да се спазват пруските закони и да се действува само по мирен, законен начин. Приспособявайки се към исканията на пруското законодателство, ръководството на съюза ликвидирало местните отделения. — *342.*

247 Има се предвид общото събрание на Общия германски работнически съюз в Хамбург (виж бележка 226). — *345.*

248 Добавката към статията *«Към разтурянето на ласалианския работнически съюз»*, публикувана без подпис в «Demokratisches Wochenblatt», бр. 41 от 10 октомври 1868 г., била написана от Енгелс в началото на октомври 1868 г. по съвета на Маркс, който в писмо от 25 септември 1868 г. обърнал вниманието му върху брошурата на Б. Бекер «Enthüllungen über das tragische Lebensende Ferdinand Lassalle's». Schleiz, 1868 («Разкрития относно трагичната смърт на Фердинанд Ласал». Шлайц, 1868). — *346.*

249 Става дума за малката група ласалианци, която под влияние на С. Хацфелд се отцепила от Общия германски работнически съюз и в 1867 г. образувала «Ласалиански общ германски работнически съюз»; този съюз, председател на който отначало бил Фьорстерлинг, а след това Менде, нямал никакво влияние сред работниците и в 1872 г. фактически престанал да съществува. — *346.*

250 Тази бележка Маркс написал за «Demokratisches Wochenblatt» (виж писмото на Маркс до Енгелс от 4 октомври 1868 г.). В първия абзац на бележката, както изглежда, били направени някои изменения от редакцията на вестника. — *348.*

251 Става дума за организираната от Генералния съвет на Интернационала заедно с английските трейдюниони материална подкрепа за стачкуващите работници.

През време на стачката на парижките бронзьори (февруари—март 1867 г.) Генералният съвет публикувал във вестник «International Courier» от 13 март 1867 г. обръщение към английските работници с призив да окажат материална помощ на стачкуващите. Трейдюнионите на обущарите, шивачите, мебелистите и др. изпратили чрез Генералния съвет във Франция няколкостотин фунта стерлинги.

Във връзка с разстрелването на английски миньори и металурзи в Маршиен (февруари 1867 г.) Генералният съвет публикувал във вестник «International Courier» от 13 март 1867 г. обръщението «Към миньорите и работниците от металургическата промишленост във Великобритания» с призив да подкрепят жертвите на жестоката разправа. На семействата на пострадалите работници била оказана парична помощ.

През време на стачката и локаута на женевските строителни работници (март—април 1868 г., виж бележка 230) Генералният съвет гарантирал месечна помощ от Англия в размер на 40 хиляди франка. Парите в Женева били изпратени от трейдюнионите на строителните и други дърводелци, на тъкачите, книговезците и др. — *348.*

252 *«Volks-Zeitung»* («Народен вестник») — германски демократичен всекидневник, излизал в Берлин от 1853 г. — *348.*

[253] Става дума за Лондонския съвет на трейдюнионите, избран за пръв път на конференцията на делегатите от различните трейдюниони в Лондон през май 1860 г. Възглавявайки многохилядната маса на трейдюнионите от столицата, Лондонският съвет влияел върху цялата английска работническа класа. През първата половина на 60-те години той възглавил акциите на английските работници срещу интервенцията в САЩ, в защита на Полша и Италия, а по-късно за легализиране на трейдюнионите. Ръководна роля в Лондонския съвет играели ръководителите на уедрилите се вече трейдюниони — на строителните дърводелци (Кримър и по-късно Апългарт), на обущарите (Оджър), на зидарите (Коулсън и Хауел) и на механиците (Алин). От тях само Алин не влизал в Генералния съвет на Интернационала.

Маркс, който от самото основаване на Интернационала се борел против реформизма и цеховата ограниченост на трейдюнионистките лидери, се стремял да въвлече в редиците на дружеството широките маси на английските работници, като полагал усилия да се присъединят към него, от една страна, низовите организации на трейдюнионите, а от друга — Лондонският съвет на трейдюнионите с правата на британска секция. Въпросът за присъединяването към Интернационала бил обсъждан по инициатива на английските членове на Генералния съвет на редица заседания на Лондонския съвет на трейдюнионите; на 14 януари 1867 г. Лондонският съвет на трейдюнионите приел резолюция, в която, макар и да одобрявал принципите на Международното работническо дружество, той категорично се изказал против установяването на каквато и да било организационна връзка с дружеството. Контактът между Лондонския съвет на трейдюнионите и Интернационала продължавал след това да се осъществява чрез влизащите в състава му членове на Генералния съвет. — *349.*

[254] Виж бележка 170. — *349.*

[255] Има се предвид Националната лига за реформа, основана през 1849 г. в Лондон от водачите на чартисткото движение Бронтер О'Брайен, Рейнолдс и др. Лигата си поставяла за цел да води борба за всеобщо избирателно право и провеждане на социални реформи. През 1866 г. тя се присъединила към Интернационала и започнала да развива дейността си под ръководството на Генералния съвет, като се превърнала в един от филиалите на Лигата за реформа. Ръководителите на Националната лига за реформа Алфред Уолтън и Джордж Милнър били членове на Генералния съвет и участници в редица конгреси на Интернационала. — *349.*

[256] «*Weser-Zeitung*» («Везерски вестник») — германски буржоазен вестник с либерална насока; излизал в Бремен от 1844 до 1930 г.

«*Augsbürgerin*» — има се предвид аугсбургският «*Allgemeine Zeitung*» (виж бележка 24). — *349.*

[257] «*The Morning Star*» («Утринна звезда») — английски всекидневник, орган на фритредерите, излизал в Лондон от 1856 до 1869 г.

«*Saturday Review*» — съкратено название на английското седмично консервативно списание «Saturday review of politics, literature, science and art» («Съботен преглед по въпросите на политиката, литературата, науката и изкуството»), излизало в Лондон от 1855 г. до 1938 г. — *350.*

[258] Има се предвид постъпването на германския публицист, бившия младохегелианец Едгар Бауер, на служба в пруския департамент по печата през 1863г.— *350.*

259 Настоящата статия К. Маркс написал по молба на К. Д. Колет, издател на «Diplomatic Review».

«The Diplomatic Review» («Дипломатически преглед») — английско списание по въпросите на външната политика, излизало под това название от 1866 до 1877 г. четири пъти годишно. Редактор на списанието бил консервативният публицист, бившият дипломат Дейвид Ъркарт, който от началото на 30-те години на XIX в. публикувал в списанието си «The Portfolio» («Портфейл») и в отделни брошури документи, отнасящи се до тайната дипломация на европейските държави, включително и документи, разоблнчаващи дипломатическата дейност на Палмерстон, фактическия ръководител на външната политика на Англия в продължение на много години.

Маркс, който неуморно се борел против тайната дипломация на господствуващите класи, използвал през 1853 г. в своята серия изобличителни статии «Лорд Палмерстон», наред с другите документи, редица документи, публикувани от Ъркарт. По-късно отделни статии на Маркс били публикувани в списанието на Ъркарт «The Free Press» («Свободен печат»). Същевременно Маркс критикувал остро Ъркарт заради антидемократическите му възгледи и постоянно подчертавал коренната разлика между неговата позиция на пролетарски революционер и реакционната позиция на ъркартистите.

Публикувайки тази статия на Маркс, редакцията на «Diplomatic Review» дала към иея бележка, в която препоръчвала Маркс като автор на «Капиталът» и на редица статии по външна политика. — *351.*

260 *Банков акт от 1844 г.* — прокаран от правителството на Пил закон, който предвиждал разделянето на Английската банка на два напълно независими отдела със самостоятелни налични фондове — банков отдел, занимаващо се с извършването на чнсто банкови операции, и емисионен — ръководещ издаването иа банкноти. Банкнотите трябвало да имат покритие във вид на специален фонд, който трябвало винаги да бъде в наличност. Обаче през периоди иа остра икономическа криза — през 1847, 1857 и пролетта на 1866 г. — английското правителство било принудено да прекрати действието на закона от 1844 г. и да увеличава сумата на банкнотите, без да имат златно покритие.

Кризата от 1866 г. се проявила особено остро в Англия в областта на кредита; през май 1866 г., когато финансовата паника достигнала апогея си и Английската банка била застрашена от банкрут, до управлението на банката било изпратено писмо, подписано от министър-председателя Ръсел и канцлера на съкровището Гладстон, с което се санкционирало спирането на действието на закона от 1844 г., което дало възможност да се разширят заемните операции и да се намали малко финансовата паника в страната. — *351.*

261 Имат се предвид първите два случая на спиране на банковия акт от 1844 г. — писмото на министър-председателя Ръсел и иа канцлера на съкровището Ууд от 25 октомври 1847 г. до управлението на Английската банка, както и писмото на министър-председателя Палмерстон и на канцлера иа съкровището Луис от 12 ноември 1857 г. — *351.*

262 Става дума за конгреса на представителите на Франция, Англия, Австрия, Русия, Сардиния, Прусия и Турция в Париж, в резултат на който на 30 март 1856 г. бил подписан Парижкият мирен договор, който завършил Кримската война от 1853—1856 г. Маркс иамеква на факта, че Кларендън, който възглавявал английската делегация на конгреса, не успял да осъществи напълно плановете на английската дипломация поради англо-френските противоречия и очерталото се френско-руско сближение. — *352.*

263 Причината Маркс да изпрати до лондонското Комунистическо просветно дружество на германските работници декларацията си от 23 ноември 1868 г. била позицията, заета от дружеството спрямо ласалианския Берлински конгрес от 1868 г. и създадената от Бебел и Либкнехт на Нюрнбергския конгрес работническа организация. На 23 ноември 1868 г. Маркс пише на Енгелс: «Импортираните тук от Париж и Германия ласалианци, които поддържат тайни връзки с Швайцер, се възползваха от отсъствието на Леснер, поради болестта на жена му, за да прокарат вот на доверие на Швайцер срещу нюрнбергците.» По-късно Маркс подкрепял Леснер в борбата му срещу ласалианските елементи в дружеството.

Лондонското Комунистическо просветно дружество на германските работници било основано през февруари 1840 г. от К. Шапер, Й. Мол и други дейци на Съюза на справедливите. След организирането на Съюза на комунистите ръководна роля в дружеството играели местните общини на Съюза на комунистите. Активно участие в дейността на дружеството през 1847 и 1849—1850 г. вземали Маркс и Енгелс. На 17 септември 1850 г. Маркс, Енгелс и много техни привърженици излезли от дружеството във връзка с това, че в борбата между ръководеното от Маркс и Енгелс мнозинство на Централния комитет на Съюза на комунистите и сектантско-авантюристичното малцинство (фракцията на Вилих—Шапер) по-голямата част от дружеството взела страната на малцинството. От края на 50-те години Маркс и Енгелс отново взели участие в дейността на това дружество. С основаването на Интернационала дружеството, един от ръководителите на което бил Леснер, станало германска секция на международното дружество в Лондон. Лондонското Просветно дружество съществувало до 1918 г., когато то било разтурено от английското правителство. — *354.*

264 Има се предвид общият германски работнически конгрес, свикан от Швайцер и Фриче със съгласието на хамбургското общо събрание на ласалианския съюз (виж бележка 226) на 26 септември 1868 г. в Берлин; на конгреса присъствували 206 делегата, които представлявали над 142 000 работници, главно от градовете на Северна Германия. На работническите дружества, които влизали във възглавяваната от Бебел и Либкнехт нюрнбергска организация, изобщо било отказано представителство на този конгрес. В резултат на Берлинския конгрес основани били няколко профсъюза, създадени по образец на сектантската организация на ласалианците и обединили се в един общ съюз начело с Швайцер. Тази организация била напълно подчинена на Общия германски работнически съюз.

Маркс критикувал остро Швайцер за тази организация на конгреса, който довел до разцеплението на работническите профсъюзи в Германия, и за приетия на конгреса устав, който противоречал коренно на целите и характера на професионалното движение. — *354.*

265 Има се предвид писмото на Маркс до Швайцер от 13 октомври 1868 г., написано в отговор на писмото на Швайцер до Маркс от 15 септември и 8 октомври 1868 г. — *355.*

266 *Демократическият работнически съюз* възникнал през октомври 1868 г. в резултат на разцеплението на Берлинския работнически съюз, който се намирал под влиянието на прогресистите. Този нов съюз се присъединил към нюрнбергската организация на работническите дружества, възглавявана от Бебел и Либкнехт, като приел нейната програма, почиваща върху принципите на I Интернационал. Почти всички членове на съюза били същевременно и членове на Международното работническо дружество. За да подчер-

тае пролетарския си характер, съюзът избрал за председатели двама работника — Вилке и Кемерер.

Демократическият работнически съюз водил активна борба против ласалнанците; на събранията му говорел В. Либкнехт. През 1869 г. съюзът влязъл в организираната на Айзенахския конгрес Социалдемократическа работническа партия. — *355.*

267 Циркулярното писмо на Генералния съвет «*Международното работническо дружество и Алиансът на социалистическата демокрация*» било написано от Маркс на 22 декември 1868 г. във връзка с обсъждането на заседание на Генералния съвет на въпроса за приемането на бакунинския Алианс в Интернационала.

Алиансът на социалистическата демокрация бил основан от М. Бакунин в Женева през октомври 1868 г. като международна организация. Във временния комитет на Алианса влизали освен Бакунин Бросе, Дювал, Гета, Перон, Загорски и И. Ф. Бекер. На 29 ноември 1868 г. И. Ф. Бекер, който наскоро след това скъсал с Бакунин, изпратил на Генералния съвет текста на програмата и устава на Алианса. Тези документи били прочетени на заседанието на съвета от 15 декември 1868 г. Същия ден Маркс ги препратил на Енгелс с молба да даде критични бележки. Енгелс изпълнил тази молба на 18 декември; на 22 декември написаният от Маркс, като били взети под внимание бележките на Енгелс, проект на отговора до Алианса във вид на циркулярно писмо, бил прочетен от Г. Юнг на заседанието на Генералния съвет и приет с малки изменения.

Циркулярното писмо на Генералния съвет от 22 декември 1868 г., изпратено до всички секции на дружеството като конфиденциално съобщение, било публикувано за пръв път през 1872 г. в написаното от Маркс и Енгелс тайно окръжно на Генералния съвет «Мнимите разцепления в Интернационала» (виж настоящото издание, т. 18); запазили са се няколко ръкописа на текста с малки варианти (два ръкописа на Маркс: ръкописът от 22 декември 1868 г. и вторият ръкопис, приложен към писмото му до Юнг от 6 август 1870 г.; двете ръкописни копия са направени: едното от Юнг, и другото — от Дюпон и Енгелс). — *356.*

268 «Rules of the International Working Men's Association». London 1867 («Устав на Международното работническо дружество». Лондон, 1867). — *357.*

269 Резолюцията против буржоазно-пацифистката Лига за мир и свобода била приета от Брюкселския конгрес на Интернационала на 12 септември 1868 г. във връзка с поканването на Интернационала да участвува на конгреса на лигата в Берн през септември 1868 г. Поканата била изпратена от лигата по инициатива на Бакунин, който бил член на нейния Централен комитет и се стремял да подчини Международното работническо дружество на буржоазната лига.

В резолюцията на Брюкселския конгрес се посочвало, че съществуването на пацифистката лига, претендираща да ръководи международното работническо движение, е излишно при наличието на Международното работническо дружество. На лигата се предлагало да се присъедини към дружеството, а на нейните членове — да влязат в секциите на дружеството. — *357.*

270 «*Доклад за цеховите дружества на миньорите в каменовъглените мини в Саксония*» бил написан от Енгелс по молба на Маркс по материали, изпратени от саксонските миньори от Лугау, Нидер-Вюршниц и Елсниц, които изпратили до Генералния съвет и лично до Маркс заявления, в които изказвали желанието си да се присъединят към Интернационала.

Докладът, написан от Енгелс на английски език, бил прочетен от Маркс на заседанието на Генералния съвет от 23 февруари 1869 г. Съветът взел решение докладът да бъде публикуван на английски език и преведен на немски. Кратко резюме на доклада било дадено в отчета за заседанието на Генералния съвет във вестник «Bee-Hive», бр. 385 от 27 февруари 1869 г. Другите английски вестници, към които се обърнал Маркс — «Times», «Daily News», «The Morning Advertiser» («Сутрешен вестник»),— отказали да публикуват документа. В началото на март 1869 г. Маркс сам превел ръкописа на Енгелс на немски език и той бил публикуван във вестниците: «Social-Demokrat», бр. 33 от 17 март 1869 г., «Demokratisches Wochenblatt», бр. 12 от 20 март 1869 г. и «Zukunft», бр. 67 и 68 от 20 и 21 март 1869 г.; английският оригинал на доклада не е запазен. — *359.*

271 Из речта на Ханзенман на заседанието на първия Обединен ландтаг, състояло се на 8 юни 1847 г. Виж «Preußens Erster Reichstag». Th. 7, Berlin, 1847, S. 55 («Първият пруски Райхстаг». Ч. 7, Берлин, 1847, стр. 55). — *360.*

272 Намек за думите на пруския министър на вътрешните работи Рохов в писмото, изпратено на 15 януари 1838 г. до жителите на град Елбинг, в което се изказвало недоволство от изгонването от хановерския ландтаг на седем опозиционно настроени професори. Рохов пишел: «Верноподаниците имат задължението да проявяват необходимата покорност пред своите крале и господари, но не трябва в мащаба на своя ограничен разум да се опитват да се намесват в работите на държавните глави.» — *364.*

273 Като получило писмото на Генералния съвет от 22 декември 1868 г. (виж настоящия том, стр. 356—358), с което се съобщавало, че се отказва да бъде приет в Интернационала Алиансът на социалистическата демокрация като самостоятелна международна организация, на 27 февруари 1869 г. централното бюро на Алианса втори път се обърнало към Генералния съвет, заявявайки, че е готово да разтури международния Алианс, ако Генералният съвет одобри програмата му и приеме в Интернационала отделните местни секции на Алианса.

Настоящото писмо, което е отговор на Генералния съвет на второто обръщение на Алианса, било написано от Маркс, който съгласувал текста му с Енгелс, и било единодушно прието на заседанието на съвета от 9 март 1869 г. Текстът на писмото бил съобщен конфиденциално от секретар-кореспондентите на всички секции на дружеството. Документът бил публикуван за пръв път през 1872 г. в написаното от Маркс и Енгелс тайно окръжно на Генералния съвет: «Мнимите разцепления в Интернационала». Запазили са се няколко ръкописа на този текст с малки различия в текста (две ръкописни чернови на Маркс на английски и френски език, завършеният ръкопис на Маркс на френски език, копието на френски език, направено от неизвестна ръка с поправки на Маркс). Основното съдържание на документа освен това било изложено от Маркс в писмото му до Енгелс от 5 март 1869 г. В основата на настоящото издание е залегнал завършеният ръкопис на Маркс, сверен с текста, публикуван през 1872 г. — *366.*

274 Член 2 от програмата на Алианса се съдържал още в програмата, която Бакунин предложил на конгреса на Лигата за мир и свобода в Берн през септември 1868 г. В резултат на настоящото писмо през април 1869 г. този член бил изменен по следния начин: «Той се стреми преди всичко към пълно и окончателно премахване на класите и към политическо, икономическо и социално изравняване на личностите от двата пола.» — *366.*

275 На заседанието на Генералния съвет от 20 април 1869 г. било прочетено подробното съобщение на представителя на Белгийския федерален съвет Хинс, изпратен на мястото на събитията, за да научи подробности за кървавите кланета на стачниците в Серен и Фрамри (Белгия) през април 1869 г. Възложено било на Маркс да напише от името на Генералния съвет протест срещу зверствата на белгийските власти. Текста на възванието до работниците от Европа и Съединените щати той написал на английски и френски език и бил прочетен на 4 май 1869 г. на заседанието на Генералния съвет, който взел решение възванието да бъде напечатано и разпространено. Английският текст на възванието бил отпечатан в отделен позив «The Belgian Massacres» . . .»; френският — в редица вестници: «Internationale», бр. 18 от 15 май 1869 г., «Liberté», бр. 99 от 16 май 1869 г., «Égalité», бр. 18 от 22 май 1869 г.; немският текст, преведен от Екариус, бил публикуван във вестник «Demokratisches Wochenblatt», бр. 21 от 22 май 1869 г. и в списание «Vorbote», кн. 6, юни 1869 г.

«L'Internationale» («Интернационал») — белгийски седмичник, орган на белгийските секции на Интернационала; излизал в Брюксел с най-непосредственото участие на Дьо Пап от 1869 до 1873 г. Във вестника се публикували документите на Интернационала.

«L'Egalité» («Равенство») — швейцарски седмичник, орган на Романската федерация на Интернационала, излизал в Женева на френски език от декември 1868 до декември 1872 г. — *368.*

276 Имат се предвид събитията в Шарлероа (Белгия) през март 1868 г. Виж настоящия том, стр. 336—337. — *368.*

277 При публикуването на френския текст в белгийския печат, както пишел Дьо Пап на Маркс на 31 май 1869 г., имената на Камп, Пирме и Фландерския принц били изпуснати по цензурни съображения и заменени с думите: «лица, заемащи високо положение в Белгия». — *369.*

278 *«Les sommations préalables»* (предварителни искания за разпръсване) — предвидено от закона на редица буржоазни държави трикратно обръщение на властите към тълпата с предложение да се пръсне, след което може да бъде употребена въоръжена сила. — *369.*

279 Става дума за започнатите през февруари и продължили до юли 1869 г. френско-белгийски преговори по въпроса за железопътните концесии във връзка с приемането от белгийския парламент на закон, съгласно който концесионни права можели да се преотстъпват само с разрешение на правителството; законът, приет срочно, бил насочен срещу икономическата експанзия на Франция, която се опитвала да заграби в свои ръце белгийските железници. — *369.*

280 Маркс има предвид кървавото потушаване от Ейр, губернатор на английската колония във Вест-Индия, остров Ямайка, на въстанието на негрите през октомври 1865 г. Действията на Ейр възмутили силно английското обществено мнение и английското правителство било принудено да го отстрани от поста му. — *370.*

281 Белгия била обявена за неутрална страна с протокол на Лондонската конференция на петте държави (Англия, Франция, Русия, Австрия и Прусия) през януари 1831 г., наскоро след белгийската буржоазна революция от 1830 г. и отделянето на Белгия от Холандия. — *370.*

282 Думата «туги», което е било название на английската религиозна секта на удушвачите, чиито членове извършвали ритуални убийства, станал често употребяван в европейската литература през XIX в. термин за означаване на професионални разбойници и убийци. — *371*.

283 Из речта на депутата от белгийския парламент Делфос, произнесена на заседанието на камарата от 1 март 1848 г. в отговор на забележката, че идеите на френската революция от 1848 г. бързо ще се разпространят в целия свят.— *372*.

284 Обръщението на Генералния съвет към Националния работнически съюз (виж бележка 242) било написано от Маркс и прочетено от него на 11 май на заседанието на Генералния съвет във връзка с опасността от война между Англия и САЩ през пролетта на 1869 г. Получения отговор на председателя на Националния работнически съюз Силвис Маркс цитирал в доклада на Генералния съвет пред Базелския конгрес (виж настоящия том, стр. 402). Английският текст на обръщението бил издаден в отделен позив «Address to the National Labour Union of the United States», а също бил отпечатан във вестник «Bee-Hive», бр. 396 от 15 май 1869 г.; на немски език обръщението било отпечатано във вестник «Demokratisches Wochenblatt», бр. 21 от 22 май 1869 г. и в списание «Vorbote», кн. 8, август 1869 г. — *374*.

285 В оригинала — «schoddy aristocrats»; «shoddy» — памучен дреп, който бил негоден за употреба и абсолютно не се ценял, докато не бил намерен начин за преработването му. В Америка «shoddy aristocrats» били наричани хората, забогатели бързо благодарение на войната. — *375*.

286 Второто издание на произведението на К. Маркс «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт», написано през 1852 г. (виж настоящото издание, т. 8, стр. 113—212), излязло в Хамбург през юли 1869 г.

Новото издание на «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» упорито било премълчавано от буржоазния печат, а вестник «Volksstaat» публикувал съобщение за излизането на второто издание на книгата едва на 16 март 1870 г., като отпечатал едновременно и текста на предговора. Този предговор бил възпроизведен и в третото издание на книгата, излязло в 1885 г. под редакцията на Енгелс. През януари 1891 г. бил публикуван френският превод на предговора в органа на френската работническа партия вестник «Le Socialiste» («Социалист»); същата година предговорът излязъл в отделна книга, издадена в Лил. На руски език този предговор бил публикуван за пръв път в първото руско издание на произведението на Маркс «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт», излязло през 1894 г. в Женева.

«*Der Volksstaat*» («Народна държава») — централен орган на германската Социалдемократическа работническа партия, излизал в Лайпциг от 2 октомври 1869 до 29 септември 1876 г. два пъти седмично, от юли 1873 г. — три пъти. Вестникът изразявал възгледите на революционното течение в работническото движение в Германия. Заради смелия си, революционен тон вестникът бил постоянно преследван от правителството и полицията. Съставът на редакцията му непрекъснато се променял поради арестуването на редакторите, но общото ръководство на вестника си оставало в ръцете на В. Либкнехт. Значителна роля във вестника изиграл А. Бебел, който ръководел издателството «Volksstaat».

Редакцията на вестника поддържала тесен контакт с Маркс и Енгелс, които от момента на основаването му били негови сътрудници. Тъй като придавали голямо значение на «Volksstaat», Маркс и Енгелс оказвали постоянно помощ на редакцията, внимателно следели нейната работа и с критиката си

поправяли линията на вестника. Въпреки отделни слабости и грешки «Volksstaat» бил един от най-добрите работнически вестници през 70-те години на XIX в. — *377.*

287 *«Die Revolution»* («Революция») — седмично комунистическо списание, издавано през 1852 г. в Ню Йорк от приятеля на Маркс и Енгелс, члена на Съюза на комунистите Й. Вайдемайер. Маркс и Енгелс дали съгласието си да сътрудничат редовно в списанието. Вайдемайер можал да издаде само две книжки на седмичното списание през януари 1852 г., след което изданието трябвало да бъде спряно поради материални затруднения. През май 1852 г. Вайдемайер издал произведението на Маркс «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» в отделна книга като първа книжка на «непериодичното списание» «Revolution». — *377.*

288 V. Hugo. «Napoléon le Petit». 2 éd., Londres, 1852.

За книгата на Прудон «Държавният преврат» виж бележка 47. — *378.*

289 Виж настоящото издание, т. 8, стр. 212.— *378.*

290 J. B. A. Charras. «Histoire de la campagne de 1815. Waterloo». Bruxelles, 1857 (Ж. Б. А. Шарас. «История на кампанията от 1815 г. Ватерло». Брюксел, 1857). — *378.*

291 J. G. L. Simonde de Sismondi. «Études sur l'économie politique». T. 1, Paris 1837, p. 35 (Ж. Ш. Л. Симонд дьо Сисмонди. «Очерки по политическа икономия». Т. I, Париж, 1837, стр. 35). — *379.*

292 В основата на кратката биография *«Карл Маркс»* залегнал първоначалният вариант, написан от Енгелс в края на юли 1868 г. за германския литературен вестник «Die Gartenlaube» («Беседка»), но непубликуван от редакцията. През юли 1869 г. Енгелс го преработил за вестник «Zukunft», в който вестник статията била публикувана в бр. 185 от 2 август 1869 г. Тази първа биография на Маркс, написана от Енгелс, била отпечатана и в «Demokratisches Wochenblatt», бр. 34, Beilage, от 21 август 1869 г. от В. Либкнехт, който при това съкратил един много важен пасаж, в който се казвало, че Ласал не бил оригинален мислител, а заимствувал съдържанието на своите произведения от Маркс, вулгаризирайки неговите трудове. — *380.*

293 Има се предвид Съюзът на комунистите — първата международна комунистическа организация на пролетариата, създадена под ръководството на Маркс и Енгелс в началото на юни 1847 г. в Лондон. Програмните и организационните принципи на съюза били изработени с непосредственото участие на Маркс и Енгелс. По поръчение на втория конгрес на съюза (29 ноември — 8 декември 1847 г.), който единодушно приел разработените от Маркс и Енгелс принципи на научния комунизъм, Маркс и Енгелс написали програмния документ — «Манифест на комунистическата партия», публикуван през февруари 1848 г. (виж настоящото издание, т. 4, стр. 419—458).

Със започването на революцията във Франция Централният комитет на съюза в Лондон предал в края на февруари 1848 г. ръководството на съюза на Брюкселския окръжен комитет начело с Маркс. След екстернирането на Маркс от Брюксел седалище на новия Централен комитет в началото на март става Париж, където се премества Маркс. В Централния комитет бил избран и Енгелс.

През втората половина на март — началото на април 1848 г. Маркс, Енгелс и няколкостотин германски работници, повечето членове на Съюза на комунистите, се завръщат в родината, за да вземат участие в започналата

германска революция. Политическа платформа на Съюза на комунистите в тази революция станали формулираните от Маркс н Енгелс в края на март «Искания на Комунистическата партия в Германия » (виж настоящото издание, т. 5, стр. 1—3). Ръководещ и направляващ център за членовете на Съюза на комунистите станал сега редактираният от Маркс «Neue Rheinische Zeitung».

Макар поражението на революцията да нанесло удар на Съюза на комунистите, в 1849—1850 г. той бил реорганизиран и продължил дейността си. В написаното от Маркс и Енгелс през март 1850 г. «Обръщение на Централния комитет до Съюза на комунистнте» (виж настоящото издание, т. 7, стр. 257—268) се правела равносметка на революцията от 1848—1849 г. и се поставяла задачата да бъде създадена самостоятелна партия на пролетариата; в «Обръщение» била разработена подробно идеята за непрекъснатата революция.

През лятото на 1850 г. в Централния комитет на Съюза на комунистите се изострили принципните разногласия по въпроса за тактиката. Мнозинството на Централния комитет начело с Маркс и Енгелс се обявило решително против предлаганата от фракцията на Вилих—Шапер сектантска, авантюристична тактика за незабавно извършване на революция, без да се държи сметка за обективните закономерности и реалната политическа обстановка в Германия и в другите европейски страни. Разколническата дейност на фракцията на Вилих—Шапер довела до скъсване с тази фракция в средата на септември 1850 г. На заседанието от 15 септември 1850 г. (виж настоящото издание, т. 8, стр. 585—587) по предложение на Маркс пълномощията на Централния комитет били предадени на Кьолнския окръжен комитет. В резултат на полицейските преследвания и арестуването на членове на съюза дейността на Съюза на комунистите в Германия фактически била прекратена през май 1851 г. На 17 ноември 1852 г. наскоро след кьолнския процес срещу комунистите, по предложение на Маркс съюзът съобщил, че се разтуря, но членовете му продължавали работата си за създаване на кадри за бъдещите революционни битки.

Съюзът на комунистите изиграл голяма историческа роля като школа за пролетарските революционери, като зароднш на пролетарската партия, предшественик на Международното работническо дружество. — *380.*

294 Става дума за произведението на К. Маркс «Към критиката на политическата икономия» (виж настоящото издание, т. 13, стр. 4—170). — *381.*

295 Има се предвид началото от царуването на пруския крал Фридрих-Вилхелм IV (1840—1857), на когото либералната буржоазия възлагала големи надежди. Тази твърде кратковременна «нова ера» обаче се свела до някои незначителни отстъпки на либералната буржоазия. — *381.*

296 Става дума за статиите на Маркс, публикувани под заглавие «Дебати на шестия рейнски ландтаг» в «Rheinische Zeitung» (виж настоящото издание, т. I, стр. 29—81, 115—156).

«*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*» («Рейнски вестник за политика, търговия и промишленост») — всекидневник, излизал в Кьолн от 1 януари 1842 до 31 март 1843 г. Вестникът бил основан от представители на рейнската буржоазия, настроена опозиционно към пруския абсолютизъм. Във вестника били привлечени да сътрудничат и някой младохегелианци. От април 1842 г. Маркс станал сътрудник на «Rheinische Zeitung», а от октомври същата година — един от неговите редактори. Във вестника се публнкували статии на Маркс и Енгелс. Когато редактор бил Маркс, вестникът започнал да получава все по-определен революционнодемократически ха-

рактер. Правителството установило за «Rheinische Zeitung» особено строга цензура, а след това го спряла. — *381.*

297 «*Deutsch-Französische Jahrbücher*» («Немско-френски годишник») се издавал в Париж под редакцията на К. Маркс и А. Руге иа немски език. Излязла само първата, двойна свезка през февруари 1844 г. В него били публикувани произведенията на К. Маркс «По еврейския въпрос» и «Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод», а също и произведенията иа Ф. Енгелс «Очерци към критиката иа политическата икономия» и «Положеиието на Англия. Томас Карлайл. «Мииало и настояще»» (виж настоящото издание, т. 1, стр. 399—413, 414—432, 523—550, 551—575). Тези произведения бележат окончателното преминаване на Маркс и Енгелс към материализма и комунизма. Главната причина за спиране издаваието на списанието били принципните разногласия на Маркс с буржоазния радикал Руге. — *382.*

298 К. Маркс. «Нищета на философията. Отговор на «Философия иа нищетата» на г-н Прудои» (виж иастоящото издание, т. 4, стр. 67—184).

За книгата на Прудон «Философия на нищетата» виж бележка 36. — *382.*

299 Виж настоящото изданне, т. 4, стр. 419—458. — *382.*

300 «*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*» («Нов Рейнски вестник. Орган на демокрацията») излизал всеки ден в Кьолн под редакцнята на Маркс от 1 юни 1848 до 19 май 1849 г. В редакцията влизал Енгелс, както и В. Волф, Г. Веерт, Ф. Волф, Е. Дронке, П. Фрайлнграт и Х. Бюргерс.

Като боеви орган на пролетарското крило на демокрацията «Neue Rheinische Zeitung» играел ролята на възпитател на народните маси, вдигал ги на борба с контрареволюцията. Уводните статни, които определяли позицията на вестника по най-важните въпроси на германската и европейската революция, се пишели обикновено от Маркс и Енгелс.

Решителната и непримирнма позиция на вестника, неговият боеви интернационализъм, появяването на страниците му на политическн разобличения, насочени против пруското правителство и против местните кьолнски власти — всичко това още от първите месеци от съществуването на «Neue Rheinische Zeitung» преднзвикало гоненето на вестника от страна на феодално-монархическия и лнберално-буржоазния печат, а също и преследвания от страна на правителството, които се засилили особено след контрареволюционния преврат в Прусия през ноември — декември 1848 г.

Въпреки всички преследвания и спънки, създавани от полицията, «Neue Rheinische Zeitung» отстоявал мъжествено интересите на революционната демокрация, интересите на пролетариата. През май 1849 г. в обстановката на всеобщо настъпление на контрареволюцията пруското правителство, като се възползвало от обстоятелството, че Маркс не получил пруско поданство, издало заповед за екстернирането на Маркс от Прусия. Екстернирането на Маркс и репресиите против другите редактори на «Neue Rheinische Zeitung» станали причина за спирането на вестника, последният брой на който излязъл на 19 май 1849 г. — *382.*

301 «*Neue Rheinishce Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*» («Нов Рейнски вестник. Политико-икономически преглед») — списание, основано от Маркс и Енгелс през декември 1849 г. и издавано от тях до ноември 1850 г. Списанието било теоретически и политически орган на Съюза на комунистите, продължение на «Neue Rheinische Zeitung». От март до ноември 1850 г. излезли всичко шест книжки на списанието, между които една двойна книжка (5—6). Спи-

санието се редактирало в Лондон, а се печатало в Хамбург. На корицата на списанието бил посочен и Ню Йорк, тъй като Маркс и Енгелс разчитали то да бъде разпространено и сред германските емигранти в Америка.

Списанието си поставяло за задача сумирането на резултатите от революцията от 1848—1849 г. въз основа на историко-материалистическия анализ на изминатия период, изясняването на характера на новата историческа обстановка, по-нататъшното разработване на тактиката на революционната партия на пролетариата. По-голямата част от статиите пишели Маркс и Енгелс, които привлекли за сътрудничество свои съратници — В. Волф, Й. Вайдемайер, Г. Екариус. В списанието били публикувани «Класовата борба във Франция» от Маркс, «Германската кампания за имперска конституция» и «Селската война в Германия» от Енгелс, както и редица други техни произведения. Списанието престанало да излиза поради полицейските преследвания в Германия и липсата на материални средства. — *383*.

302 «*New-York Daily Tribune*» («Нюйоркска всекидневна трибуна») — американски вестник, излизал от 1841 до 1924 г. През 40-те — 50-те години вестникът стоял на прогресивни позиции и се борел против робовладението. Във вестника сътрудничели редица големи американски писатели и журналисти, един от неговите редактори от края на 40-те години бил Чарлз Дана, който се намирал под влиянието на идеите на утопичния социализъм. Сътрудничеството на Маркс във вестника започнало през август 1851 г. и продължило над десет години, до март 1862 г.; повечето от статиите за «New-York Daily Tribune» били написани от Енгелс по молба на Маркс. Статиите на Маркс и Енгелс в «New-York Daily Tribune» осветлявали най-важните въпроси на международната и вътрешната политика, на работническото движение и икономическото развитие на европейските страни. През периода на настъпилата в Европа реакция Маркс и Енгелс използвали този широко разпространен прогресивен вестник, за да разобличават въз основа на конкретни материали недъзите на капиталистическото общество, присъщите му непримирими противоречия, както и за да показват ограничения характер на буржоазната демокрация.

В началото на Гражданската война в Америка Маркс прекъснал сътрудничеството си във вестника; голяма роля за скъсването на Маркс с «New-York DailyTribune»изиграло засилването в редакцията на привържениците на компромиса с робовладелските щати и отстъпването на вестника от прогресивните позиции. — *383*.

303 Виж настоящото издание, т. 14, стр. 398—702. — *384*.

304 Имат се предвид отчетите на парламентарните комисии за обследването на положението в различните отрасли на английската промишленост, които се публикували в така наречените Сини книги. — *384*.

305 Написаният от К. Маркс «*Доклад на Генералния съвет за правото на наследяване*» бил резултат от обсъждането от Генералния съвет през лятото на 1869 г. на въпроса за отменяването на правото на наследяване във връзка с подготовката за Базелския конгрес на Интернационала. Този въпрос бил включен в дневния ред на конгреса по настояване на секцията, основана от М. Бакунин в Женева през юни 1869 г. под название «Алианс на социалистическата демокрация. Централна секция». Тази секция, в която влезли редица от най-близките привърженици на Бакунин, фактически ръководела Международния алианс на социалистическата демокрация, който продължавал да съществува тайно въпреки официалната декларация за разтурянето му. Натрапвайки на конгреса на Интернационала дискусия за правото на насле-

дяване, Бакунин дезорганизаторски го отклонявал от разрешаването на жизнено важните въпроси на програмата и тактиката, които стояли пред европейската работническа класа.

При обсъждането на въпроса на заседанието на съвета от 20 юли 1869 г. Маркс произнесъл голяма реч, чийто запис се е запазил в протоколната книга на Генералния съвет (виж настоящия том, стр. 602—605). Текстът на доклада на Маркс бил приет от съвета на 3 август 1869 г. На Базелския конгрес той бил прочетен от Екариус на заседанието от 11 септемврн 1869 г. и напълно възпроизведен в отчетите за конгреса, издадени на английски, френски, немски език: «Report of the Fourth Annual Congress of the International Working Men's Association, held at Basle, in Switzerland. From the 6th to the 11th September, 1869». London, [1869], p. 26—27; «Association Internationale des Travailleurs. Compte-rendu du IV-e Congrès International, tenu à Bâle en septembre, 1869». Bruxelles, 1869, p. 122—124; «Verhandlungen des IV. Congresses des internationalen Arbeiterbundes in Basel», №№ 1—7, Bassel, 7—14 September, 1869, S. 77—80; а също в списание «Vorbote», кн. 10, октомври 1869, стр. 150—152. — *386.*

306 Става дума за групата последователн на Сен-Симон — Анфантен, Базар, Родриго, Бюше и др., — конто в края на 20-те години на XIX в. започнали да популяризират и развнват неговото учение. Въз основа на прочетените от Базар лекции в Париж през 1830 г. била издадена книгата «Изложение на учението на Сен-Симон», в която се поставяло искането да се отмени правото на наследяване (внж «Doctrine de Saint-Simon. Première année. Exposition. 1829. Paris, 1830, p. p. 143—169). — *387.*

307 *«Отчет на Генералния съвет пред IV годишен конгрес на Международното работническо дружество»* бил напнсан от Маркс по поръченне на Генералния съвет в края на август — началото на септември 1869 г. за редовния конгрес, състоял се в Базел от 6 до 11 септември 1869 г. Маркс не присъствувал на конгреса, но взел най-активно участие в неговата подготовка. Запазили са се протоколните записи на речите му в Генералния съвет при обсъждането на отделни въпроси от дневния ред на конгреса; на аграрння въпрос (6 юли 1869 г.), на въпроса за правото на наследяване (20 юли) и за всеобщото образование (10 и 17 август) (виж настоящия том, стр. 600—608).

Базелският конгрес, който обсъдил повторно въпроса за земята, с мнозинство на гласовете се изказал за премахване на частната собственост върху земята и за превръщането ѝ в обществена собственост; били взети и решения за обединяване на професионалните съюзи в национален и международен мащаб и редица решения за организацнонното укрепване на Интернационала и за разширяване пълномощията на Генералния съвет. На Базелскня конгрес при обсъждането на въпроса за отменяването на правото на наследяване станало първото открито сблъскване между привържениците на научния социализъм на Маркс и последователите на бакунинския анархнзъм (виж бележка 305).

Текстът на написания от Маркс на английски език доклад на Генералния съвет бил прочетен на немски и френски език на заседанието на конгреса от 7 септември 1869 г. и публикуван на немски език в отделна брошура «Bericht des Generalraths der Internationalen Arbeiter-Association an den IV allgemeinen Congress in Basel». Basel, 1869; на английски и френски език докладът бил отпечатан заедно с протоколите на заседанията на конгреса в изданията: «Report of the Fourth Annual Congress of the International Working Men's Association, held at Basle, in Switzerland». London, [1869], p. 7—13; «Compte-rendu du IV-e Congrès Internationale, tenu à Bâle, en septembre, 1869»

Bruxelles, 1869, p. 9—23, както и в редица вестници и списания: «Internationale», бр. 37 от 26 септември и бр. 38 от 3 октомври 1869 г., «Le Progrès» («Прогрес»), бр. 26, 27, 28 от 11, 18 и 25 декември 1869 г. и бр. 1, 2, 3 от 1, 8 и 15 януари 1870 г., «Vorbote», кн. 9, септември 1869 г., «Demokratisches Wochenblatt», бр. 41, 42, 43 от 18, 22 и 25 септември 1869 г. и в неаполитанския вестник «L'Eguaglianza» («Равенство»), бр. 8, 9, от 24 и 31 декември 1869 г. Първият руски превод на доклада бил публикуван в списание «Народное дело», кн. 7—10, ноември 1869 г.

За основа на настоящото издание е взет най-пълният текст на немската брошура, сверен с английското издание. Най-важните различия в текста се дават под линия. — *389.*

308 «Allgemeine Zeitung», бр. 9 от 9 януари и бр. 13 от 13 януари 1869 г. — *391.*

309 «La jeune Suisse» («Млада Швейцария») — тук става дума за шовинистическата младежка организация «La jeune Génève» («Млада Женева»). — *392.*

310 *«Les orgies infernales des casse-fêtes»* («Адски оргии на кастетите») —из речта на депутата от Законодателния корпус Распайл, произнесена на заседанието от 8 юли 1869 г., в която той протестирал срещу насилията на бонапартистката полиция през време на изборите в Париж. — *39[illegible].*

311 Изложените от Маркс факти били обнародвани в «Égalité», бр. 19 от 29 май 1869 г. Във връзка със стачките на строителните и на печатарските работници в Женева романският федерален комитет и секциите на Интернационала в Женева развили през пролетта на 1869 г. голяма дейност. Романският федерален комитет издал редица обръщения към работниците, публикувани в «Égalité» през март—април 1869 г. и във вид на позиви: обръщение на комитета към секциите на Интернационала от 17 март 1869 г. («Le Comité Fédéral Romand aux Sections Internationales»), обръщение на събранието на швейцарските граждани, членове на Интернационала, свикано на 2 април 1869 г. по инициатива на Федералния комитет, в което се разобличавала клеветата на капиталистите срещу Международното работническо дружество («Adresse au Conseil d'État et au Peuple de Génève») и др.

Голяма роля в организирането на стачката изиграли и периодично издаваните бюлетини на дружествата на строителните и печатарските работници, които влизали в Интернационала: «Association Internationale des Travailleurs. Grève des Tailleurs de Pierre et Maçons» («Международно работническо дружество. Стачка на работниците зидари и мазачи»), «La Société Typographique de Génève à l'opinion publique» («Женевско дружество на печатарските работници за общественото мнение»). — *392.*

312 *«Crédit Mobilier»*, пълното название «Société générale du Crédit Mobilier» — голяма френска акционерна банка, основана през 1852 г. Главният източник на доходите на банката била спекулацията с ценни книжа на основаните от нея акционерни дружества. Crédit Mobilier била тясно свързана с правителствените кръгове на Втората империя. През 1867 г. дружеството банкрутирало и в 1871 г. било ликвидирано. Маркс разкрил истинската същност на Crédit Mobilier в редица статии, публикувани във вестник «New-York Daily Tribune» (виж настоящото издание, т. 12, стр. 21—37, 207—215, 296—299) — *393.*

313 *«L'International»* («Международен вестник») — малък всекидневник на френски език, излизал в Лондон от 1863 до 1871 г., официоз на френското правителство. — *395.*

314 Възглавяваният от Прусия *Северногермански съюз*, в който влизали 19 държави и 3 свободни града в Северна и Централна Германия, бил образуван през 1867 г. по предложение на пруския министър-председател Бисмарк. Образуването на съюза било един от решаващите етапи в обединяването на Германия под хегемонията на Прусия. — *396*.

315 «*Les chassepots avaient encore fait merveille*»(«Пушките Шаспо още веднъж поработиха за слава») — става дума за пушката,усъвършенствувана от Шаспо, и с която била въоръжена френската армия през 1866 г. — *397*.

316 «*Le Moniteur universel*» («Общ вестник») — френски всекидневник, излизал в Париж от 1789 до 1901 г.; от 1799 до 1869 г. — официален правителствен орган. — *397*.

317 «*Vivre en travaillant ou mourir en combattant*»*!* («Да живеем, работейки, или да умрем, сражавайки се!») — лозунг на въстаналите през 1831 г. лионски тъкачи. — *398*.

318 Става дума за поражението на Австрия в Австро-пруската война от 1866 г.— *398*.

319 От 7 до 9 август 1869 г. в Айзенах се състоял общогермански конгрес на социалдемократите от Германия, Австрия и Швейцария, на който била основана германската Социалдемократическа работническа партия. Точка 6 от втори раздел на приетата от конгреса програма гласяла: «Като взема под внимание, че задачата за освобождението на труда не е нито местна, нито национална, а социална задача, която стои пред всички странн, в които има съвременно общество, Социалдемократическата работническа партия се смята, доколкото позволяват това законите за сдруженията, за секция на Международното работническо дружество н споделя неговите стремежи.» — *398*.

320 В условията на изострилата се след военното поражение през 1866 г. политическа криза и на засилилото се националноосвободително движение австрийските реакционни управляващи кръгове били принудени, от една страна, да се споразумеят с Унгария, като образували двуединната монархия — Австро-Унгария, а, от друга страна, да направят редица политически отстъпки на буржоазията. Приетата през 1867 г. конституция разширявала пълномощията на представителния орган — Райхсрата, установявала отговорност на министрите, въвеждала всеобща военна повинност и централизация на управлението; в правителството наред с представителите на арнстокрацията влезли и буржоазни либерали. — *398*.

321 *Цислайтанска Австрия* или Цислайтания — част от Австро-Унгария, включвала същинска Австрия, Чехня, Моравия, Галиция, Буковина и др. Транслайтания образувала кралство Унгария, което включвало Трансилвания, Хърватия, Славония и др. (Тези части получили названието си от разделящата ги река Лайта.). — *399*.

322 Редовното общо събрание на Общия германски работнически съюз се състояло от 28 до 31 март 1869 г. в Елберфелд-Бармен. Събранието заявило, че е съгласно с програмата на Международното работническо дружество, и препоръчвало на членовете на съюза да влизат в Интернационала индивидуално.— *400*.

323 Седмичен орган на барцелонската секция, а по-късно федерация на Интернационала, бил вестник «La Federacion» («Федерация»), който излизал на испански езнк от август 1869 до 1873 г.

Седмичен орган на холандската централна секция на Интернационала бил от 1869 г. вестник «De Werkman» («Работник»), който излизал в Амстердам от 1868 до 1874 г. — *400.*

324 *Законът за безредиците* (Riot act), който влязъл в сила през 1715 г., забранявал всякакви «бунтовнически събирания» на повече от 12 души: в подобни случаи представителите на властта били длъжни да прочитат специално предупреждение и да употребяват сила, ако събралите се не се разпръснат в срок от един час. — *401.*

325 Тази резолюция била приета от втория общ конгрес на английските трейдюниони в Бирмингам по предложение на присъствуващия на конгреса като делегат член на Генералния съвет на Интернационала Кримър и публикувана в «Bee-Hive», бр. 412 от 4 септември 1869 г. Конгресът заседавал от 23 до 28 август 1869 г. и взел решение да се бори за осемчасов работен ден за Съединеното кралство и да бъде подробно обсъден на следващия конгрес поземленият въпрос. — *401.*

326 *«Проекторезолюция на Генералния съвет за политиката на британското правителство спрямо ирландските затворници»* била внесена от Маркс на 16 ноември 1869 г. на заседанието на Генералния съвет по време на дискусията по ирландския въпрос.

През лятото и есента на 1869 г. в Ирландия започнало широко движение за амнистиране на затворените фенианци (за фенианците виж бележка 195); на многобройни митинги (в Лимърик и други градове) се гласували петиции до английското правителство, в които се искало да бъдат освободени ирландските революционери. Ръководителят на английското правителство Гладстон отказал да изпълни тези искания на ирландците. Отговора си той изложил в писма от 18 и 23 октомври 1869 г. до видните дейци на движението за амнистия О'Ши и Бат; писмата били публикувани в «Times» от 23 и 27 октомври 1869 г. (анализа на отговора на Гладстон, направен от Маркс, виж в настоящия том, стр. 616—618). Отказът на английското правителство да амнистира затворените фенианци предизвикал в Лондон протестна демонстрация на 24 октомври 1869г. В демонстрацията взели участие лондонските работници; на нея присъствувал и Маркс.

По предложение на Маркс на 9 ноември 1869 г. Генералният съвет решил да проведе дискусия за отношението на британското правителство към ирландските затворници и за позицията на английската работническа класа по ирландския въпрос. В резултат на дискусията, по време на която Маркс се изказал два пъти (виж настоящия том, стр. 615—619), проекторезолюцията, предложена от Маркс, била приета от Генералния съвет на 30 ноември единодушно с поправката, направена от един от реформистките ръководители на английските трейдюниони Оджър, който предложил да се изпусне в първия абзац на резолюцията думата «умишлено».

Проекторезолюцията се е запазила във вид на черновка, ръкопис на писмото на Маркс до Енгелс от 18 ноември 1869 г., както и в протоколите на Генералния съвет в записа, направен от Екариус. Текстът на резолюцията бил публикуван във вестниците: «Reynolds's Newspaper» от 21 ноември 1869 г., «Volksstaat», бр. 17 от 27 ноември 1869 г., «The National Reformer» («Национален реформатор») от 28 ноември 1869 г., «Égalité», бр. 47 от 11 декември 1869 г., «Internationale», бр. 48 от 12 декември 1869 г. и др.

Проекторезолюцията се цитира изцяло от В. И. Ленин в произведението «За правото на нациите на самоопределение» (виж В. И. Ленин. Съч., т. 20, стр. 453—454). — *403.*

327 Има се предвид речта на Гладстон от 7 октомври 1862 г. в Нюкясъл. В тази реч Гладстон приветствувал Д. Дейвис като президент на Конфедерацията на отделилите се робовладелски Южни щати. Тази реч, публикувана в «Times» от 9 октомври 1862 г., се споменавала в изказванията на въпросната дискусия в Генералния съвет. — *403.*

328 Либералното правителство на Гладстон сменило правителството на торите начело с Дизраели през декември 1868 г. Един от демагогските лозунги на либералите, които им осигурили победата на изборите за парламент, било обещанието на Гладстон да бъде разрешена ирландската проблема. В разгара на избирателната борба представителите на опозицията критикували на заседанията на камарата на общините политиката на торите в Ирландия, като я сравнявали с политиката на завоюване на самата Англия през XI в. от нормандския херцог Вилхелм. — *403.*

329 Циркулярното писмо «*Генералният съвет до Федералния съвет на Романска Швейцария*» било написано от К. Маркс около 1 януари 1870 г. във връзка с кампанията, започната от Бакунин и неговите привърженици против Генералния съвет през ноември 1869 г. След като претърпял поражение в опита си да овладее на Базелския конгрес ръководството на Интернационала чрез преместването на Генералния съвет в Женева, Бакунин изменил тактиката си и преминал към открита война против Генералния съвет. Групата на привържениците на Бакунин заграбнла мнозинството в редакцията на швейцарския седмичник «Égalité». В този седмичник още на 6 ноември 1869 г. (бр. 42) излязла уводна статия, в която Генералнният съвет бил обвиняван в нарушаване на члена от устава, който предвиждал издаването от съвета на информационен бюлетин за положението на работниците в различните страни. На 13 ноември в брой 43 на същия седмичник излязла втора уводна статия, в която се предлагало да бъде създаден специален федерален съвет за Англия уж за да бъде улеснен Генералният съвет при изпълнението на функциите му по ръководенето на общите работи на Интернационала. На 27 ноември 1869 г. седмичникът (бр. 45) излязъл с уводна статия, в която въз основа на изопачения френски превод на общия устав се проповядвало въздържане от политиката. Най-после на 11 декември 1869 г. «Égalité» (бр. 47) поместил в уводната си статия коментар към резолюцията на Генералния съвет против Гладстон (виж настоящия том, стр. 403—404) с остри нападки срещу съвета заради позицията му по ирландския въпрос. Аналогични нападки срещу Генералния съвет отправил и вестник «Progrès».

Въпросът за нападките на «Égalité» и «Progrès» за пръв път бил обсъждан на заседанията на съвета от 14 декември 1869 г. Текстът на написаното от Маркс циркулярно писмо до Федералния съвет на Романска Швейцария бил приет от Генералния съвет на 1 януари 1870 г. на извънредно заседание и разпратен на секциите на Интернационала.

Междувременно в началото на януари 1870 г. Романският федерален съвет още преди получаването на циркулярното писмо повел решителна борба против бакунистите и успял да отстрани от редакцията на «Egalité» привържениците на Алианса (Перон, Робен и др.). Подробно за това виж настоящия том, стр. 443.

Този документ, който първоначално не бил предназначен за печат, бил отчасти публикуван в написаното от К. Маркс и Ф. Енгелс секретно окръжно «Мнимите разцепления в Интернационала» през 1872 г., а за пръв път бил напълно отпечатан на немски език в списание «Neue Zeit», т. 2, кн. 15 от 12 юли 1902 г. Запазили са се няколко ръкописа на текста (две ръкописни копия, едното — направено от Жени Маркс и поправено от Маркс,

другото — от Г. Юнг, както и ръкописът на Маркс,приложен към писмото му до Л. Кугелман от 28 март 1870 г.). В основата на настоящото издание е залегнал текстът на първия ръкопис. — *405.*

330 *«Le Progrès»* («Прогрес») — бакунистки вестник, който открито се борел против Генералния съвет; излизал на френски език в Льо-Локл под редакцията на Гийом от декември 1868 до април 1870 г. — *405.*

331 *«Le Travail»* («Труд») — френски седмичник, орган на парижките секции на Интернационала, излизал от 3 октомври до 12 декември 1869 г. в Париж; един от главните сътрудници на седмичника бил видният деец на френското работническо движение, книговезецът Ежен Варлен. — *406.*

332 *Лига за общественото благо* — съюз на феодалната аристокрация, възникнал в края на 1464 г. във Франция и насочен против политиката на обединяване на Франция в единна централизирана държава, която политика провеждал крал Людвик XI. Участниците в Лигата действували под знамето на борците за «общото благо на Франция». — *406.*

333 «Verhandlungen des IV. Congresses des internationalen Arbeiterbundes in Basel», № 1—7, 7 — 14. September 1869, S. 90 («Протоколи на IV, Базелски, конгрес на Международното работническо дружество», бр. 1—7, 7—14 септември 1869 г., стр. 90). — *407.*

334 *Лигата за земя и труд* била основана в Лондон през октомври 1869 г. с участието на Генералния съвет. В изпълнителния комитет на лигата влезли над 10 члена на Генералния съвет. В написаната от Екариус съответно с указанията на Маркс (виж настоящия том, стр. 609—614) програма наред с отделните общодемократически искания (реформа на финансовата и данъчната система, на народното образование и т. н.) били включени искания за национализиране на земята, за намаляване на работния ден, както и чартистките искания за всеобщо избирателно право и създаване на селскостопански колонии.

Като смятал, че лигата може да изиграе известна роля за революционизирането на английската работническа класа, Маркс виждал в нея един от пътищата за образуване на самостоятелна пролетарска партия в Англия. Обаче вече към есента на 1870 г. в лигата се засилило влиянието на буржоазните елементи и тя постепенно скъсала с Интернационала. — *408.*

335 Има се предвид англо-ирландската уния, натрапена на Ирландия от английското правителство след смазването на ирландското националноосвободително въстание от 1798 г. Унията, която влязла в сила от 1 януари 1801 г., унищожила последните следи от автономията на Ирландия и закрила ирландския парламент. Тя спомогнала за засилване на колониалното господство на Англия в Ирландия. Една от последиците от въвеждането на унията било по-специално отменяването на установените от ирландския парламент в края на XVIII в. покровителствени мита за защита на зараждащата се ирландска промишленост, което предизвикало пълния ѝ упадък. — *409.*

336 «Congrès Ouvrier. Association Internationale des Travailleurs. Règlement Provisoire». [Paris, 1864], p. 1 («Работнически конгрес. Международно работническо дружество. Временен устав», [Париж, 1864], стр. 1). — *411.*

337 Има се предвид публикуваният през лятото на 1866 г. френски превод на временния устав, направен от Ш. Лонге. Преводът бил отпечатан в брошурата

«Manifeste de l'Association Internationale des Travailleurs suivi du Règlement provisoire». Bruxelles, 1866, издадена от вестник «Rive gauche». — *411.*

338 Става дума за редакционната статия, отпечатана в «Social-Demokrat», бр. 82 от 16 юли 1869 г. — *412.*

339 Декларацията на Либкнехт от 18 февруари 1869 г. била отпечатана в «Demokratisches Wochenblatt», бр. 8 от 20 февруари 1869 г. — *412.*

340 Съобщението за отказа на Швайцер било публикувано в «Social-Demokrat», бр. 24 от 24 февруари 1869 г. — *412.*

341 Членът на Генералния съвет, бояджийският работник Роберт Шоу, починал на 31 декември 1869 г. На заседанието на Генералния съвет от 4 януари 1870 г. Маркс бил избран в състава на делегацията за погребението, извършило се на 5 януари. На същото заседание Генералният съвет взел решение да бъде съобщено на секциите на Интернационала за смъртта на Шоу. Маркс, който по онова време водел от името на Генералния съвет преписката с ръководителя на белгийските секции на Интернационала Дьо Пап, прибавил в писмото си до него от 8 януари 1870 г. дадения некролог.

Некрологът бил публикуван във вестник «Internationale», бр. 53 от 16 януари 1870 г. с редакционна бележка: «Пишат ни от Лондон».— *413.*

342 Настоящият предговор бил написан от Ф. Енгелс около 11 февруари 1870 г. към второто немско издание на произведението му «Селската война в Германия» (виж настоящото издание, т. 7, стр. 347—435), излязло в Лайпциг през октомври 1870 г.

За пръв път предговорът бил отпечатан във вестник «Volksstaat», бр. 27 и 28 от 2 и 6 април 1870 г., а след това през същата година — в отделното издание на книгата «Селската война в Германия». През 1875 г. този предговор, към който авторът добавил втори раздел, бил възпроизведен в третото издание на книгата. — *415.*

343 W. Zimmermann. «Allgemeine Geschichte des großen Bauernkrieges». Th. 1—3, Stuttgart, 1841—1843 (В. Цимерман. «История на великата селска война». Ч. 1—3, Щутгарт, 1841—1843). — *415.*

344 Има се предвид крайното ляво крило на общогерманското Национално събрание, което заседавало във Франкфурт на Майн през време на революцията от 1848—1849 г.; то било изразител на интересите предимно на дребната буржоазия, но се ползвало и с подкрепата на част от германските работници. — *415.*

345 Става дума за произведението на К. Маркс «Класовата борба във Франция от 1848 до 1850 г.», което представлява серия от статии, написани от януари до 1 ноември 1850 г. за списание «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue» (виж настоящото издание, т. 7, стр. 11—111).

«Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» (виж настоящото издание, т. 8, стр. 113—212). — *416.*

346 Виж настоящото издание, т. 7, стр. 434. — *416.*

347 *Национал-либерали* — партия на германската, преди всичко на пруската буржоазия, образувала се през есента на 1866 г. в резултат на разцеплението на буржоазната партия на прогресистите. Национал-либералите се отказали от претенцията на буржоазията за политическо господство за задоволяване на материалните интереси на тази класа и си поставяли за главна цел обединяването на германските държави под хегемонията на Прусия; тяхната

политика отразявала капитулацията на германската либерална буржоазия пред Бисмарк. — *417*.

348 Имат се предвид Бавария, Баден и Вюртемберг. — *417*.

349 Става дума за кралство Хановер, курфюршество Хесен-Касел и великото херцогство Насау, които Прусия присъединила към своята територия след Австро-пруската война от 1866 г. — *417*.

350 *Германска народна партия*, възникнала през 1865 г., се състояла от демократични елементи от дребната буржоазия и отчасти от буржоазията главно на южногерманските държави. В противоположност на национал-либералите Германската народна партия се борела против установяването на хегемония на Прусия в Германия и отстоявала плана за така наречената «Велика Германия», в която трябвало да влезе както Прусия, така и Австрия. Като провеждала антипруска политика и издигала общодемократически лозунги, тази партия същевременно била изразителка на партикуларистките стремежи на някои германски държави. Пропагандирайки идеята за федеративна германска държава, тя се обявявала против обединяването на Германия като единна централизирана демократическа република.

През 1866 г. към Германската народна партия се присъединила Саксонската народна партия, основното ядро на която образували работниците. Това ляво крило на народната партия, което всъщност нямало нищо общо с нея освен антипруските настроения и стремежи със съвместни усилия да бъде разрешен въпросът за националното обединение на страната по демократичен път, се развивало по-късно в социалистическо направление. Основната част на партията, като се отделила от дребнобуржоазните демократи, взела участие в образуването през август 1869 г. на Социалдемократическата работническа партия. — *418*.

351 Виж бележка 79. — *418*.

352 Има се предвид Базелският конгрес на Интернационала, на който на 10 септември 1869 г. по въпроса за поземлената собственост била приета следната, предложена от привържениците на Маркс, резолюция:

«1) Обществото има право да премахне частната собственост върху земята и да я превърне в обществена собственост.

2) Необходимо е да бъде премахната частната собственост върху земята и да бъде превърната в обществена собственост.» — *422*.

353 Статията «*Английското правителство и затворените фенианци*» била изпратена от Маркс във вестник «Internationale», с цел да бъде разобличена пред европейската общественост колониалната политика на правителството на Гладстон в Ирландия. Както съобщавал Маркс в писмото си до Енгелс от 9 март 1870 г., статията представлявала нахвърлян проект във формата на частно писмо до редактора на вестника Дьо Пап. Маркс предполагал, че проектът ще бъде преработен от Дьо Пап в статия. Редакцията обаче поместила изпратения от Маркс проект дословно, като го разделила на две части, които били отпечатани на 27 февруари и 6 март 1870 г. в бр. 59 и 60 на вестника. При това в бр. 59 редакцията дала свое малко редакционно пояснение в скоби и прибавила следната заключителна част: «В следващия ни брой ще публикуваме резултатите от дознанието за *убийството* на Майкъл, Търбърт, както и нашите съображения по повод на твърде важното дело за затворените фенианци. Не е нужно да се казва, че ние напълно се присъединяваме към негодуванието на нашия кореспондент по повод на толкова жестоките методи на отнасяне.» В брой 60 редакцията прибавила първия абзац и следното заключение:

«Резюмираме: Търбърт е бил затворен в Маунджойския затвор, където има само единични килии. След като лежал няколко месеца в този затвор, д-р О'Донел иска Търбърт да бъде преместен в Спайк-Айленд, където не се прилага режимът на затваряне в единична килия; той се аргументира с това, че здравето на затворника няма да му позволи да издържи режима на затваряне в единична килия.

Как се отнесли към искането на лекаря? В затвора в Спайк-Айленд затворниците наистина се държат в обща килия, но там има единични килии за онези, на които се налага наказание; и на Търбърт усърдно налагат наказание след наказание, за да го държат в убийствен за него единичен затвор. Всеки път, щом този нещастник напусне болничното си легло, оставят го на хляб и вода, когато той се нуждае от грижливо гледане за пълното му оздравяване. Негодяят, доктор Келн, прикрива с авторитета на науката това убийство. Обърнете внимание на показанието на Питър Хей, началник на затвора. В него се казва, че причината за по-голямата част от наказанията била непочтителните изрази на затворника по адрес на лекаря; следователно доктор Келн не само не е протестирал срещу лошото отнасяне със затворника, но и давал повод да му се налагат наказания. Той е бил едновременно доносчик и палач.

По такъв начин присъдата е заклеймила двама убийци — Питър Хей и Кели. Но това е всичко: тях не само не ги привличат към отговорност, но те запазват длъжностите си; по всяка вероятност Гладстон дори ще ги повиши и те ще се ползват от плодовете на своите престъпления до деня на народния съд. Докато виновните смятат, че са в пълна безопасност, народът готви бесилки; нека се надяваме, че Хей и Кели, за чест на човечеството, няма да умрат на своите легла, а ще бъдат *линчувани* за назидание на бъдещите негодници в случай, че реакцията пак възтържествува.

Какво ужасно отмъщение подготвят да се стовари върху главите им с изумителната си безгрижност всички тези презрени негодници, като се започне от монарсите и техните министри и се свърши с най-подлите им палачи! Но вие, хора, които се наслаждавате на чуждите мъки, знайте: няма злодеяние, няма подлост, няма неправда, няма сълза, които ние да не сме записали; на всекиго ще направим сметката и не са малко вече онези, които са солидно обременени с дългове. А ония, които още не са отишли толкова далеч по пътя на злодеянията и потискането на народа, нека се спрат и се помъчат да загладят вината си, докато има още време. Ще дойде ден, когато ще бъде късно да молят за пощада: народът ще бъде неумолим, защото му предстои да отмъщава за милиони загинали.» — *424*.

354 Има се предвид книгата: Garibaldi. «The Rule of the Monk, or Rome in the nineteenth century». London, 1870 (Гарибалди. «Игото на монасите, или Рим през XIX в.». Лондон, 1870). — *424*.

355 *«The Irish People»* («Ирландски народ») — ирландски седмичник, главен орган на фенианците, излизал в Дъблин от 1863 до 1865 г.; забранен бил от английското правителство, а членовете на редакцията му били арестувани. — *424*.

356 Има се предвид *Habeas Corpus Act*, който бил приет от английския парламент през 1679 г. Съгласно този акт всяка заповед за арестуване трябвало да бъде мотивирана и арестуваният или е трябвало в кратък срок (от 3 до 20 дни) да бъде изправен пред съда, или да бъде освободен. Действието на Habeas Corpus Act не се разпространява върху делата по обвинение в държавна измяна и може да бъде спряно с решение на парламента. — *426*.

357 Има се предвид разобличаването от Гладстон на жестокото отнасяне на неаполитанското правителство на Фердинанд II със затворниците, участници в националноосвободителната борба от 1848—1849 г., в брошурата «Two Letters to the Earl of Aberdeen on the State Persecutions of the Napolitan Government». London, 1851 («Две писма до граф Абердин във връзка с преследването на държавните престъпници от неаполитанското правителство». Лондон, 1851). — *427.*

358 *Land Bill* — законопроект за Ирландия, който бил обсъждан от английския парламент през първата половина на 1870 г. Внесен от Гладстон от името на английското правителство под предлог да се окаже помощ на ирландските арендатори, но снабден с различни уговорки и ограничения, законопроектът всъщност оставял непоклатими основите на едрото земевладение на английските лендлордове в Ирландия; той им запазвал възможността да увеличават рентата и да изгонват арендаторите от земята, като го обуславял само със заплащане на известна компенсация на последните за мелиоративните работи и установявал определена съдебна процедура за това. Поземленият акт бил приет през август 1870 г. Лендлордовете саботирали с всички средства осъществяването на акта и под различни предлози го нарушавали. Той допринесъл до голяма степен за концентрирането на едрото фермерско стопанство в Ирландия и за разоряването на дребните ирландски арендатори. — *427.*

359 Има се предвид речта на Гладстон в камарата на общините от 15 февруари 1870 г., публикувана в «Times» от 16 февруари 1870 г. — *428.*

360 Резултатите от дознанието за смъртта наМайкъл Търбърт били публикувани във вестник «Irishman», бр. 34 от 19 февруари 1870 г.

«*The Irishman*» («Ирландец») — ирландски седмичник с буржоазно-националистическа насока, излизал от 1858 до 1885 г. отначало в Белфаст, след това в Дъблин; обявявал се в защита на фенианците. — *429.*

361 Руската секция на I Интернационал била основана през пролетта на 1870 г. в Швейцария от група руски политически емигранти от разночинната демократична младеж, възпитана в духа на идеите на великите революционери демократи — Чернишевски и Добролюбов. Голяма роля в подготовката за създаването на тази секция изиграл починалият през 1869 г. член на Интернационала А. А. Серно-Соловевич. На 12 март 1870 г. Комитетът на секцията изпратил на Генералния съвет програмата и устава си, както и писмо до Маркс с молба да бъде неин представител в Генералния съвет на Международното работническо дружество. Програмата на Руската секция определяла по следния начин стоящите пред нея задачи: «1) Да пропагандира в Русия с всички възможни рационални средства — специфичния вид и начин на които произтича от самото положение на страната — идеите и началото на Интернационалното дружество. 2. Да съдейства за организирането на интернационални секции сред руските работнически маси. 3. Да помага за установяването на здрава, солидарна връзка между трудещите се класи в Русия и Западна Европа и чрез оказване на взаимна помощ да съдействува за по-успешното постигане на тяхната обща цел за освобождение» («Народное дело», бр. 1 от 15 април 1870 г.).

На заседанието на Генералния съвет от 22 март 1870 г. Руската секция била приета в Интернационала и Маркс поел задължението да я представлява в Генералния съвет. Руската секция оказала на Маркс и Енгелс голяма помощ в борбата им против разколническата дейност на бакунистите. Членовете на руската секция — Н. Утин, А. Трусов, Е. Бартенева, Г. Бартенев, Е. Дмитриева, А. Корвин-Круковская, вземали активно участие в швейцар-

ското и международното работническо движение. Секцията се опитвала да установи връзка с революционното движение в самата Русия. Фактически тя се разпаднала в 1872 г.

Писмото на Маркс било публикувано във вестник «Народное дело», бр. 1 от 15 април 1870 г.

«*Народное дело*» — списание (от април 1870 г. — вестник), издавано през 1868—1870 г. в Женева от група руски революционери емигранти; първата книжка била подготвена от Бакунин, след това, от октомври 1868 г., редакцията, в която влизали Н. Утин и др., скъсала с Бакунин и се обявила против възгледите му; от април 1870 г. — орган на Руската секция на Международното работническо дружество, провеждащ линията на Маркс и на Генералния съвет; публикувал документите на Интернационала. — *430.*

362 «*Конфиденциално съобщение*» било написано от К. Маркс на 28 март 1870 г. и било предназначено за Комитета на германската социалдемократическа работническа партия. Този документ, в който бил включен пълният текст на циркулярното писмо на Генералния съвет от 1 януари 1870 г., Маркс като секретар-кореспондент за Германия изпратил на Л. Кугелман с молба да го предаде на членовете на комитета Браке и другите.

Текстът на «Конфиденциално съобщение» се публикува по ръкописа, приложен от Маркс към писмото на Кугелман от 28 март 1870 г. Текстът бил за пръв път публикуван напълно на немски език в списание «Neue Zeit», т. 2, кн. 15, 12 юли 1902 г. — *432.*

363 Има се предвид «*La Philosophie positive*» («Позитивна философия») — френско философско списание, което проповядвало буржоазната философия на позитивизма на Огюст Конт; излизало в Париж от 1867 до 1883 г. Един от основателите и редакторите на списанието бил Г. Вирубов. — *433.*

364 «*L'Eguaglianza*» («Равенство») — италиански седмичник, орган на секцията на Интернационала в Неапол; излизал от ноември 1869 до януари 1870 г.; намирал се под влиянието на бакунистите. — *435.*

365 Имат се предвид парите, предадени на Херцен в 1858 г. от руския помешчик П. А. Бахметев за пропаганда (така наречени бахметевски фонд). Сведения за това Маркс получил от писмото на И. Ф. Бекер от 13 март 1870 г. — *444.*

366 Вестник «Bee-Hive» бил обявен по решение на Генералния съвет от 22 ноември 1864 г. за официален орган на дружеството, за което било съобщено в приложението към първото издание на учредителния манифест и временния устав. Ветникът обаче, свързан тясно с реформистките лидери на трейдюнионите и с представителите на радикалната буржоазия, фактически си оставал на позициите на либералния трейдюнионизъм и заемал двусмислена позиция спрямо дружеството — забавял публикуването на документите на Интернационала и ги фалшифицирал, отнасял се произволно с отчетите за заседанията на Генералния съвет. Както пише Маркс в писмото си до Енгелс от 1 ноември 1869 г., вестник «Bee-Hive» изиграл особено подла роля по отношение на ирландското националноосвободително движение, като отказал да публикува резолюцията в защита на фенианците. След многократни предупреждения на Генералния съвет и многобройни оплаквания, получавани от членовете на Интернационала в различните страни, въпросът за поведението на редакцията на «Bee-Hive» бил поставен на обсъждане от съвета на 26 април 1870 г. Маркс произнесъл голяма реч, която се е запазила само в краткия протоколен запис (виж настоящия том, стр. 650); било му възложено да напише по този въпрос декларация за печата. Маркс предста-

вил текста на декларацията на заседанието на съвета от 3 май и той бил отпечатан във вестник «Volksstaat», бр. 38 от 11 май 1870 г. Резолюцията също била публикувана в списание «Vorbote», кн. 5, май 1870 г. и в редица други органи на Интернационала. Текстът на резолюцията се е запазил във вид на ръкопис на К. Маркс, залепен в протокола на заседанието на Генералния съвет от 17 май 1870 г. — *445*.

367 В 1869 г. вестник «Bee-Hive» бил купен от либералния буржоа Самуел Морли и той станал негов издател. — *445*.

368 За да закрепи разклатените си позиции, правителството на Наполеон III насрочило за 8 май 1870 г. плебисцит (всенародно гласуване). Въпросите били формулирани така, че човек не можел да изрази неодобрението си на политиката на Втората империя, без да се изкаже с това против всякакви демократически реформи. Парижката федерация на Интернационала и федералната камара на професионалните работнически дружества в Париж издали на 24 април 1870 г. манифест, в който разобличили този демагогски маньовр и призовали работниците да се въздържат от гласуване.

В навечерието на плебисцита членовете на парижката федерация били арестувани. Те били обвинени в подготовка на заговор с цел да бъде убит Наполеон III. Същевременно започнали преследвания на членовете на Интернационала в Лион, Руан, Марсилия и други градове на страната. От 22 юни до 5 юли 1870 г. се гледал третият процес срещу членовете на парижката федерация на Интернационала. Обвинението в заговор се провалило; обвиняемите били осъдени не за участие в мним заговор, а за членуване в Интернационала.

Даденото възвание, написано от Маркс, било прието от Генералния съвет на заседанието от 3 май 1870 г. и текстът му бил публикуван в отделен позив на английски език и във вестниците «Daily Telegraph» от 4 май 1870 г. и в «Eastern Post» от 7 май 1870 г., подписано от членовете на Генералния съвет. Френският текст на възванието, преведен от самия Маркс, бил публикуван в «Marseillaise», бр. 138 от 7 май 1870 г., «Liberté», бр. 150 от 8 май 1870 г., «Égalité», бр. 20 от 14 май 1870 г. и др.; на немски език възванието било публикувано в «Volksstaat», бр. 38 от 11 май 1870 г. и «Vorbote», кн. 5, май 1870 г. В настоящото издание възванието се печата по ръкописа на К. Маркс, залепен в протокола на Генералния съвет от 3 май 1870 г.

«*Daily Telegraph*» («Всекидневен телеграф») — английски всекидневник, основан в Лондон през 1855 г.

«*The Eastern Post*» («Поща на Ист-Енд») — работнически седмичник, излизал в Лондон от 1868 до 1873 г. От февруари 1871 г. — орган на Генералния съвет на Интернационала.

«*La Marseillaise*» («Марсилеза») — френски седмичник, орган на левите републиканци, излизал в Париж от декември 1869 до септември 1870 г.; седмичникът помествал материали за дейността на Интернационала и за работническото движение. — *446*.

369 Първият процес срещу парижкия управителен съвет на Интернационала се гледал през март 1868 г. Вторият процес — от 22 май до 19 юни 1868 г. — *449*.

370 Дадената резолюция била внесена на заседанието на Генералния съвет от 10 май 1870 г. от Г. Юнг от името на Маркс, който отсъствувал по болест. Групата на френските дребнобуржоазни емигранти в Лондон, привърженици на Ф. Пиа, която след резолюцията на Генералния съвет от 7 юли 1868 г.

(виж настоящия том, стр. 327) скъсала всякаква връзка с Интернационала, продължавала да се нарича Френска секция в Лондон и да издава документи от името на Международното работническо дружество. През 1869 г. в Генералния съвет неведнъж бил повдиган въпросът за официалното разграничаване от тази група. През пролетта на 1870 г. такова разграничаване станало още по-необходимо, защото по това време във Франция се подготвял третият процес срещу членовете на Интернационала, при което като обвинителни материали фигурирали документите на така наречената «Френска секция в Лондон», по-специално обръщението, прието на събранието от 20 октомври 1868 г., в което Интернационалът се отъждествявал с тайното републиканско дружество Революционна комуна, ръководено от Ф. Пиа.

Текстът на резолюцията на английски език се е запазил във вид на ръкопис на Маркс, залепен в протокола от 10 май 1870 г., а също бил публикуван във вестник «Penny Bee-Hive», бр. 418 от 14 май 1870 г.

Запазил се е и френският текст на резолюцията, преписан от О. Серайе; този текст бил публикуван във вестниците «Marseillaise», бр. 145 от 14 май 1870 г., «Internationale», бр. 70 от 15 май 1870 г., «Egalité», бр. 21 от 21 май 1870 г. На немски език резолюцията била отпечатана във вестник «Volksstaat», бр. 41 от 21 май 1870 г. В настоящото издание за основа е взет ръкописният текст на резолюцията, сверен с текста на вестник «Penny Bee-Hive». — *450.*

371 Предложението за променяне мястото на свикването на редовния конгрес, който съгласно решението на Базелския конгрес е трябвало да бъде свикан в Париж, Маркс направил на заседанието на Генералния съвет от 17 май 1870 г. То било направено във връзка със засилването на преследванията от страна на правителството на Наполеон III срещу работническото и демократическото движение и по-специално срещу Интернационала.

Конгресът обаче не можал да бъде свикан и в Майнц поради започналата през юли 1870 г. Френско-пруска война. На заседанието на Генералния съвет от 2 август 1870 г. Маркс предложил да се разбере мнението на местните секции и федерации относно отлагането на конгреса. Като получил съгласието на местните организации, на 23 август 1870 г. Генералният съвет отложил официално свикването на редовния конгрес «за по-подходящ момент».

Предложената от Маркс резолюция за свикването на конгреса в Майнц била приета от Генералния съвет на 17 май 1870 г. и отпечатана във вестник «Volksstaat», бр. 42 от 25 май 1870 г., а след това в списание «Vorbote», кн. 6, юни 1870 г. и във вестниците «Égalité», бр. 22 от 28 май 1870 г. и «Mirabeau», бр. 45 от 29 май 1870 г. На английски език текстът на резолюцията се е запазил в протоколната книга на Генералния съвет и във вид на ръкописно копие, направено от Елеонора Маркс.

«*Le Mirabeau*» («Мирабо») — белгийски седмичник, излизал във Вервие от 1868 до 1874 г.; орган на белгийските секции на Интернационала. — *451.*

372 Писмото до Комитета на германската Социалдемократическа работническа партия било написано от Маркс и Енгелс на 14 юни 1870 г. във връзка с предстоящия конгрес на Интернационала през септември 1870 г. След решението на Генералния съвет от 17 май 1870 г. за провеждане на редовния конгрес в Майнц по поръчение на Либкнехт Шумпф изпратил на Маркс писмо от 11 юни, с което го молел да се отложи свикването на конгреса за октомври във връзка с предстоящите в Германия през септември избори за Райхстаг. На 12 юни също такава молба изпратил и Комитетът на Социалдемократичес-

ката работническа партия до Генералния съвет, а Гайб до Маркс. Последният бил решително против отлагането на конгреса и мнението си по този въпрос изложил освен в дадения документ в писмото си до Комитета на Социалдемократическата работническа партия от 27 юни 1870 г. (виж настоящия том, стр. 651).

Настоящото писмо на Маркс и Енгелс било публикувано във вестник «Volksstaat», бр. 51 от 26 юни 1872 г., както и в книгата «Leipziger Hochverrathsprozeß. Ausführlicher Bericht über die Verhandlungen des Schwurgerichts zu Leipzig in dem Prozeß gegen Liebknecht, Bebel und Hepner wegen Vorbereitung zum Hochverrath vom 11 —26. März 1872», Leipzig, 1872 («Лайпцигският процес за държавна измяна. Подробен отчет за заседанията на лайпцигския съд със съдебни заседатели през време на процеса срещу Либкнехт, Бебел и Хепнер, обвинени в подготовка за държавна измяна, от 11 до 26 март 1872 г.». Лайпциг, 1872). Текстът на писмото се съдържа и в изданията от 1874 г. и 1894 г., последното подготвено от В. Либкнехт по поръчение на Комитета на Социалдемократическата работническа партия. — *452.*

373 *Щутгартският конгрес* на германската Социалдемократическа работническа партия се състоял от 4 до 7 юни 1870 г. — *452.*

374 «*North German Correspondence*» («Северногерманска кореспонденция») — информационен бюлетин на Бисмарковото правителство, издаван под това название в Берлин на английски език през 1869—1870 г.

Велфски фонд — специален фонд, с който лично се разпореждал Бисмарк и бил предназначен за подкупване на печата. — *454.*

375 След реорганизацията на редакцията на «Egalité» (виж бележка 329) бакунистите в стремежа си да си възвърнат загубените позиции се явили на редовния конгрес на Романската федерация в Ла-Шо-дьо-Фон, състоял се от 4 до 6 април 1870 г., като си осигурили формалио мнозинство на гласовете: те имали 21 мандата от незначителните и отчасти фиктивни секции срещу 12 мандата от женевските секции и 6 мандата от местните секции, които по една или друга причина били против Бакунин. В дневиия ред на конгреса стоял въпросът за отношението на работническата класа към политическата борба, при това бакунистите в противоположност на женевските секции и позовавайки се на фалшифицирания френски текст на устава, водели пропаганда за пълно въздържане от политическата борба. По настояване на Бакунин работата на конгреса започнала с приемането в Романската федерация на новообразуваните секции. По въпроса за приемането на основаната от Бакунин в Женева секция под название «Алианс на социалистическата демокрация. Централна секция» (виж бележка 305) и на бакунистката секция в Ла-Шо-дьо-Фон се разгоряла ожесточена борба. Разколническата дейност на Бакунин била разобличена от един от ръководителите на Руската секция в Женева Н. Утин. Станало разцепление: женевските делегати и другите привърженици на Генералния съвет продължили работата самостоятелно.

Привържениците на Алианса си присвоили званието романски конгрес, избрали нов федерален комитет и преместили седалището му в Ла-Шо-дьо-Фон. По такъв начин в Романска Швейцария се създали два федерални комитета: в Женева и в Ла-Шо-дьо-Фон. Бакунистите започнали да издават вестник «La Solidarité» («Солидарност»), който излизал под редакцията на Дж. Гийом в Нюшател, а след това — в Женева от 11 април 1870 до 12 май 1871 г. и бил продължение на «Progrès».

На 12 април 1870 г. Генералният съвет, след като получил известието за събитията на конгреса, възложил на Г. Юнг да събере допълнителен ма-

териал, който бил съобщен на съвета на редица заседания през април и май. В отговор на настойчивата молба на членовете на женевския комитет на 28 юни съветът приел предложената от Маркс резолюция. Тя, изпратена и на двата федерални комитета от секретар-кореспондента за Швейцария Юнг, била публикувана във вестник «Solidarité», бр. 16 от 23 юли 1870 г., както и във вестник «Mirabeau», бр. 53 от 24 юли 1870 г. — *455*.

376 На въпроса за локаута на строителните работници в Женева било посветено заседанието на Генералния съвет от 21 юни 1870 г., на което било възложено на Маркс да напише обръщение към профсъюзите и секциите на Интернационала в Европа и Америка. Написаният от Маркс текст на възванието бил приет от съвета на заседанието от 5 юли и публикуван във вид на позив на английски, немски и френски език: «The Look-out of the Building Trades at Geneva. The General Council of the International Working Men's Association to the Working Men and Women of Europe and the United States»; «Die Aussperrung der Bauarbeiter in Genf. Der Generalrath der internationalen Arbeiterassoziation an die Arbeiter und Arbeiterinnen in Europa und den Vereinigten Staaten»; «La Grève des corps de métiers en bâtiment à Génève. Appel du Conseil général de l'Association internationale des Travailleurs aux travailleurs et travailleuses de l'Europe et des Etats-Unis». Немският текст бил публикуван и във вестниците «Volksstaat», бр. 56 от 13 юли 1870 г., «Volkswille», бр. 25 от 16 юли 1870 г. и в списание «Vorbote», кн. 7, юли 1870 г. В основата на настоящото издание е залегнал текстът на английския позив, сверен с немския и френския текстове. Най-важните различия в текста се дават под линия.

«*Volkswille*» («Народна воля») — австрийски работнически вестник, излизал във Виена от януари 1870 г. до юни 1874 г. — *456*.

377 Има се предвид обръщението, прието на 2 юни 1870 г. на събранието на Асоциацията на фабрикантите от строителната промишленост в кантона Женева и отпечатано във вид на плакат, в който цялата отговорност за организирането на стачката в Женева се стоварвала върху Интернационала; фабрикантите искали от властите да приложат члена от федералната конституция, който давал право на правителството да екстернира «чужденците, нарушаващи вътрешната и външната безопасност на Швейцария». — *457*.

378 «*Конфиденциално съобщение до всички секции*» било написано от Маркс във връзка с подготовката за редовния конгрес. На заседанието на Генералния съвет от 28 юни 1870 г. Маркс направил предложение да се обсъди в секциите въпросът за променяне седалището на Генералния съвет, като мотивирал това с необходимостта да не се създават привилегировани условия за работниците от една или друга страна; предложението на Маркс било прието. То обаче срещнало противодействие от страна на члена на Генералния съвет Хейлз. Въпросът отново бил обсъждан от Генералния съвет на 5 и 12 юли, в резултат на което предложението на Хейлз било отхвърлено. На 14 юли Маркс предал на Г. Юнг текста на конфиденциалното съобщение, за да го изпрати в Швейцария; запазил се е и текстът, изпратен на Дьо Пап от секретар-кореспондента на Генералния съвет за Белгия О. Серайе. Секциите се изказали против променянето на седалището на Генералния съвет, тъй като смятали Лондон за най-подходящо място за дейността на ръководния орган на Международното работническо дружество.

В настоящия том съобщението се печата по ръкописа, приложен към писмото на Маркс до Г. Юнг от 14 юли 1870 г.; документът, който на времето не бил предназначен за печат, се публикува за пръв път. — *459*.

370 Съставеният от Маркс дневен ред на редовния конгрес, който трябвало да бъде открит на 5 септември 1870 г. в Майнц, бил приет от Генералния съвет на 12 юли 1870 г. При обсъждането му на заседанието на Генералния съвет Маркс взел няколко пъти думата, за да разясни отделни въпроси. Приетият от съвета текст бил издаден във вид на позив на английски език под заглавие «The Fifth Annual Congress of the International Working Men's Association». В писмото си до Юнг от 14 юли 1870 г. Маркс привежда пълния текст на дневния ред, като препоръчва да се запази посоченият от него ред на въпросите. В настоящото издание дневният ред се възпроизвежда по този ръкописен текст, който е по-пълен от текста на печатния позив.

Дневният ред на конгреса в Майнц бил публикуван и в редица вестници на френски и немски език: «Solidarité», бр. 17 от 30 юли 1870 г., «Liberté», бр. 162 от 31 юли 1870 г., «Volksstaat», бр. 65 от 13 август 1870 г. и в списание «Vorbote», кн. 7, юли 1870 г. — *460*.

380 *«Скица на непроизнесена реч по ирландския въпрос»* Маркс направил за реч на дискусията по ирландския въпрос в Генералния съвет на 26 ноември 1867г. Обсъждането на ирландския въпрос в Генералния съвет, започнало на 19 ноември (виж бележка 195), било продължено по предложение на Маркс на следващото заседание, на което Маркс възнамерявал да произнесе речта си. Обаче малко преди заседанието, на 23 ноември, в Манчестер били екзекутирани трима от осъдените фенианци. Маркс сметнал, че подготвената реч не е подходяща за обстановката на общо възбуждение, която се създала във връзка с екзекуцията; той отстъпил думата на П. Фокс, смятайки, че е целесъобразно в такъв напрегнат момент именно английски член на Генералния съвет да изрази симпатиите към ирландците и да осъди кървавия акт на английското правителство. По-късно, когато се готвел за доклада си по ирландския въпрос в лондонското Просветно дружество на германските работници (скицата на доклада, прочетен от Маркс на 16 декември 1867 г., виж в настоящия том, стр. 469—483, протоколния му запис виж на стр. 589—591), Маркс използвал скицата на непроизнесената реч и събраните за нея материали.

Отделни пасажи от ръкописа на скицата на непроизнесена реч по ирландския въпрос били публикувани в книгата на П. Керженцев «Ирландия в борбата за независимост». Москва, 1936. — *463*.

381 Има се предвид актът за заселване на Ирландия, приет от Дългия парламент на 12 август 1652 г., през периода на английската буржоазна революция, след смазването от Англия на националноосвободителното въстание в Ирландия от 1641—1652 г. Актът затвърдил законодателно установения от английските колонизатори в Ирландия режим на кърваво насилие и терор и санкционирвал колосалното заграбване на ирландски земи в полза на представителите на английската буржоазия и на «новото», обуржоазило се дворянство. Съгласно този акт по-голямата част от коренното население на Ирландия се обявявало за «виновно в бунт». Към «виновните» се причислявали дори онези ирландци, които, макар и да не били непосредствени участници във въстанието, но не проявили необходимата «преданост» към английската държава. В зависимост от степента на участието си във въстанието обявените за «виновни» се делели на категории и се подлагали на сурови репресии: смъртно наказание, изгнание, конфискуване на имуществото. На 26 септември 1653 г. актът за заселване на Ирландия бил допълнен с нов акт, който предписвал насилствено изселване на ирландците, на които били конфискувани имуществата, в пустинната провинция Конот и в графство Клер и установявал реда на раздаване на конфискуваните от ирландците земи на кредиторите на парламента, офицерите и войниците от английската

армия. И двата акта затвърдили и разширили икономическите основи на английския лендлордизъм в Ирландия. — *463.*

382 *Habeas Corpus Act* — виж бележка 356. — *463.*

383 Като характеризира с тези думи кървавата политика на английското правителство спрямо ирландските фенианци, Маркс използва оценката на фенианското движение, дадена в обръщението на английската кралица към парламента от 19 ноември 1867 г.

«*The Chronicle*» («Хроника») — английски седмичник с католическа насока; излизал в Лондон през 1867—1868. — *463.*

384 През 1840 г. по време на несполучливия опит в Булон да бъде извършен държавен преврат Луи Бонапарт ранил с куршум един офицер от правителствените войски. В писмото си до Маркс от 24 ноември 1867 г. Енгелс, позовавайки се на този епизод, отбелязвал, че господствуващите класи в Англия изпратили за аналогична постъпка, на това отгоре и фалшиво обявена за наказуема, на бесилката фенианците, като същевременно проявили угодничество и нископоклонничество към коронования престъпник — Наполеон III.— *463.*

385 *Система «корн-ейкър»* — характерна за ирландското земеползване система, при която по-едрият арендатор, обикновено спекулант-посредник (мидлмен), давал на заробващи условия земя на малки участъци в размер от половин акър или един акър в субаренда на бедните арендатори или ратаи. Терминът «корн-ейкър» (cornacre — буквално: «зърнен акър») влязъл в употреба от XVIII в., след приемането на закона, който предписвал да се използват за засяване със зърнени култури даваните под аренда малки участъци. — *466.*

386 *Отменяването на житните закони* през 1846 г., което довело до спадането на цените на житото поради намаляването на търсенето в Англия на ирландско жито, както и засилването на търсенето на вълна и други продукти от животновъдството в Ирландия, съдействували за преминаването на лендлордовете и на заможните фермери към едрото пасбищно стопанство, последица от което през средата на XIX в. било масовото изгонване на ирландските дребни арендатори от земята («очистване на именията»). — *466.*

387 Като разглежда бедственото положение на ирландския селянин във връзка с «очистването на именията», Маркс се позовава тук на аналогичния процес на насилствено обезземляване на жителите на планинска Шотландия (гелите) от англо-шотландската аристокрация през XVIII — началото на XIX в.; характеристика на този процес Маркс прави в статията си: «Избори. — Финансови усложнения. — Херцогиня Съсърланд и робството» (виж настоящото издание, т. 8, стр. 524—531), както и в XXIV глава от I том на «Капиталът» (виж настоящото издание, т. 23, стр. 739—742). — *467.*

388 *Кръглоглави* през периода на английската буржоазна революция от XVII в. били наричани привържениците на парламента заради пуританския им обичай да стрижат късо косите си за разлика от кавалерите — привържениците на краля, които носели дълги коси. — *467.*

389 Виж бележка 335. — *467.*

390 *Борба за еманципация на католиците* — движение през първите десетилетия на XIX в. за отменяване ограниченията на политическите права на католиците, повечето от които били ирландци. В Ирландия това движение било ръководено от либералната буржоазия начело с О'Конел, която увлякла с ло-

зунга за еманципация на католиците селските маси. Движението завършило през 1829 г., когато католиците получили права да заемат някои правителствени служби и да бъдат избирани в парламента; същевременно имуществения избирателен ценз бил увеличен пет пъти. С помощта на тази маневра управляващите класи в Англия разчитали да привлекат на своя страна върхушката на ирландската буржоазия и на католическите земевладелци и по такъв начин да разединят ирландското национално движение. — *467.*

391 Става дума за отказа на Лигата за реформа (виж бележка 170) да подкрепи националноосвободителното движение на ирландците. На заседанието на съвета на Лигата за реформа от 1 ноември 1867 г. била приета предложената от буржоазните радикали резолюция, с която се осъждало фенианското движение. Резолюцията на съвета на Лигата за реформа била остро осъдена от Генералния съвет на Международното работническо дружество по време на дискусията по ирландския въпрос през ноември 1867 г. — *468.*

392 Скицата, която се публикува, Маркс взел за основа на доклада си по ирландския въпрос, който той прочел на 16 декември 1867 г. на събранието на лондонското Комунистическо просветно дружество на германските работници, на което присъствували и представители на много други работнически дружества в Лондон и някои членове иа Генералния съвет на Интернационала. Докладът траял час и половина и събудил голям интерес у присъствуващите. Маркс получил покана да изнесе доклад на същата тема в другите дружества на германските работници в Лондон. Макар че е доста подробна, скицата е само предварителен, чернови ръкопис, който съвсем не изчерпва цялото съдържание на прочетения от Маркс доклад. — *469.*

393 Имат се предвид трите големи националноосвободителни въстания в Ирландия. Първото от тях (1641—1652 г.) избухнало през периода на английската буржоазна революция и било отговор на ирландските селяни и на експроприираното дворянство срещу колонизаторската политика на английския абсолютизъм, продължена през време на революцията от представителите на английската буржоазия и на «новото», обуржоазило се дворянство. Във въстанието взела участие англо-ирландската кланова аристокрация (потомците на английските феодали — завоеватели на Ирландия, сродили се с ирландската кланова аристокрация), застрашена от конфискуване на владенията й, и значителна част от католическото духовенство. От тази среда излезли повечето ръководители на въстаниците. Смазването на въстанието от войските на английската република под командуването на Кромуел засилило позициите на забогатялото чрез колониалното ограбване на Ирландия «ново» дворянство и съдействувало за възстановяването на монархията в Англия през 1660 г.

Поводът за второто въстание (1689—1691 г.) бил държавният преврат от 1688 г. в Англия («славната революция»), който довел до установяването на буржоазно-аристократическата конституционна монархия начело с Вилхелм III Орански. Изгоненият от Англия Джейкъб II Стюарт в стремежа си да използва ирландското движение, за да си възвърне престола, възглавил официално въстанието. Целите обаче на английските реакционери якобити и на ирландските въстаници били различни. Под натиска на последните Джейкъб II бил принуден да признае временно независимостта на ирландския парламент и отменяването на колонизаторските актове, които санкционирали конфискуването иа ирландските земи. Продължителната военна кампания завършила с поражението на въстаниците.

Третото въстание (май—юни 1798 г.) било предизвикано от колониалното потисничество, от провокационно-терористическата политика на англий-

ското правителство, което разгромило ирландските патриотични организации, от безчинството на колониалните власти и на завербуваните от английските лендлордове реакционни банди. Въстанието било кулминационната точка на подема на националноосвободителното движение в Ирландия, което се засилило под влияние на войната за независимост на английските колонии в Америка и на френската буржоазна революция от края на XVIII в. Въстанието се възглавявало от революционното крило на буржоазно-патриотичното дружество Обединените ирландци (основано от Улф Тон в Белфаст през 1791 г.), чиито представители се стремели към провъзгласяване на независима ирландска република. Слабата връзка на ръководството на Обединените ирландци със селяните, които съставлявали основната маса на въстаниците, арестуването в навечерието на въстанието на по-голямата част от неговите организатори, необединеният и до голяма степен стихиен характер на въстанието обусловили поражението му. Неуспех претърпели и опитите да бъде извършен френски десант в Ирландия в помощ на въстаниците. След като потушило жестоко въстанието, английското правителство въвело колонизаторската англо-ирландска уния от 1801 г. (виж бележка 335). — *469*.

394 Около 1155 г. папа Адриан IV издал була, с която давал на английския крал Хенрих II титлата върховен управител на Ирландия и санкционирал завоюването на тази страна под предлог да се уредят ирландските църковни работи срещу обещанието да бъде подчинена ирландската църква на римския престол. Хенрих II се възползвал от това «даряване» за своята завоевателна експедиция в Ирландия през 1171 г.

Във връзка с изострянето на противоречията между протестантска Англия и католическите държави папа Григорий XIII обявил през 1576 г., че кралица Елизабета се лишава от правата върху короната на Ирландия. — *470*.

395 *Пейл* (Pale — буквално: «ограда») — название на английска средновековна колония в Ирландия, основана в резултат на завладяването от англо-нормандските феодали през XII в. на югоизточната част на острова. Колонията, на чиито граници завоевателите издигнали укрепления (оттук названието), послужила на англичаните като база за непрекъснатите войни срещу населението на незавладяната част на Ирландия, които завършили през XVI—XVII в. с покоряването на цялата страна. — *470*.

396 Има се предвид *англо-ирландският парламент*, който бил свикан за пръв път в края на XIII в. и първоначално се състоял от представители на едрите феодали и на висшето духовенство на английската колония в Ирландия (Пейл). С разширяването на властта на англичаните над целия остров парламентът станал представителен орган на английската и на англо-ирландската аристокрация при английския наместник на Ирландия; пълномощията на парламента били крайно ограничени. Съгласно издадения през 1495 г. закон свикването на парламента и приемането от него на законодателни актове се допускали само със санкцията на кралския Таен съвет. Лишен фактически от законодателна инициатива и реакционен по своя състав, англо-ирландският парламент дълго време изпълнявал ролята на оръдие на английските колониални власти. Едва през 80-те години на XVIII в. под влияние на засилването на националноосвободителното движение английското правителство било принудено да се съгласи да разшири правата на ирландския парламент; с въвеждането обаче на англо-ирландската уния от 1801 г. ирландският парламент бил изобщо премахнат. — *471*.

397 Виж бележка 381. — *471*.

398 Има се предвид Лимърикската капитулация — договор, сключен през октомври 1691 г. между ирландските въстаници и представителите на английското командуване и утвърден от крал Вилхелм III. Съгласно договора войските на въстаниците капитулирали на почетни условия; на войниците и офицерите се давало право да постъпват на служба в чужбина или да се зачислят в армията на Вилхелм III; на жителите на Ирландия, включително и на католиците, била обещана амнистия, запазване на имуществото и на избирателните права, свобода на съвестта и т. н. Няколко месеца преди сключването на Лимърикския договор аналогични договори били сключени при капитулацията на гарнизоните на въстаниците в Голуей и други градове. Условията на тези договори скоро били грубо нарушени от английските колонизатори. — *471.*

399 Става дума за лендлордовете, които имали имения в Ирландия, но живеели постоянно в Англия; именията на отсъствуващите лендлордове се управлявали от поземлени агенти, които си служели с хищнически методи на експлоатиране на селяните, или се давали под аренда на спекуланти посредници, които от своя страна ги давали в субаренда на малки участъци на селяните арендатори. — *472.*

400 W. Molyneux. «The Case of Ireland's Being Bound by Acts of Parliament in England Stated». Dublin, 1698 (У. Молиньо. «Положението в Ирландия, засягана от актовете на английския парламент». Дъблин, 1698). — *472.*

401 *Наказателен кодекс* (Penal Code или Penal Laws) — серия от закони, издадени от английските колонизатори от края на XVII в. и особено през първата половина на XVIII в. за Ирландия под предлог да се води борба против католическите заговори и враговете на англиканската религия. Тези закони фактически лишавали коренните ирландци, повечето от които били католици, от всякакви граждански и политически права. Като ограничили за ирландските католици правото на наследяване, на купуване и отчуждаване на собствеността и въвеждали широко в практика конфискуването на имуществото за най-малки провинения, тези закони били средство за експроприиране на ирландските собственици, които още владеели земи. Наказателният кодекс установявал тежки условия на арендата за католиците селяни, като съдействувал за заробването им от английските лендлордове и поземлените посредници. Този кодекс бил насочен и срещу изкореняването на ирландските национални традиции: забранявал ирландските национални училища, предписвал сурови наказания за учителите, ирландските католически свещеници и т. н. Едва в края на XVIII в. в резултат на засилването на национално-освободителното движение в Ирландия голяма част от наказателните закони били отменени. — *473*

402 *Фрихолд* — една от категориите на дребно земевладение, която води началото си от средновековното английско свободно притежание. Собственикът на фрихолд плащал на лорда незначителна точно определена парична рента и имал право свободно да се разпорежда със своя поземлен участък. — *474.*

403 Има се предвид завършването през 1815 г. на войната на Англия срещу наполеоновска Франция. — *474.*

404 *Котери* — една от категориите на селското население, която води произхода си от малоземлените и безимотни селяни от епохата на Средновековието. Несигуреността със земя в Ирландия принуждавала тези селяни да прибягват до арендуване на земя на най-тежки условия, до непосилна работа в полза на

лендлорда и на богатия арендатор срещу даденото им малко парче земя и жилище (котедж). Положението на котерите се приближавало до положението на селскостопанските работници ратаи. — 475.

405 *Движение на рипилерите* — движение под лозунга за отменяване на англо-ирландската уния от 1801 г. (Repeal of Union), което се разпространило широко в Ирландия от 20-те години на XIX в. Възглавилите това движение буржоазни либерали (О'Конел и др.) гледали обаче на агитацията за отменяване на унията само като на средство, за да получат от английското правителство дребни отстъпки за ирландската буржоазия. В 1835 г. О'Конел сключил с лидерите на партията на вигите *Личфилдхауското споразумение* (преговорите се водели в къщата на лорд Личфилд в Лондон — оттук и името), по силата на което срещу редица обещани привилегии в интерес на имотните класи на Ирландия О'Конел обещал да оказва подкрепа на вигите в парламента и да съдействува за ограничаване на масовото движение в Ирландия. Съгласно тази сделка О'Конел и неговите привърженици прекратили агитацията за отменяване на унията, но под въздействие на нарастването на народното недоволство в Ирландия били принудени да основат в 1840 г. Асоциацията на рипилерите, която те се стараели да насочат по пътя на компромис с английските управляващи класи. Асоциацията се разпаднала в края на 40-те години на XIX в. — *477*.

406 Виж бележка 385. — *479*.

407 Публикуваният в тома откъс «История на Ирландия» е част от големия замислен от Енгелс исторически труд на тази тема, над който той работил през последните месеци на 1869 г. и през първата половина на 1870 г. Енгелс възнамерявал с примера с историята на Ирландия да разобличи системата и методите на английското колониално господство, да покаже тежките последици от него за историческата съдба не само на потиснатата, но и на потискащата нация, да разкритикува произведенията на английските буржоазни историци, икономисти и географи, които изопачавали историята на Ирландия и ирландската действителност в расистко-шовинистически дух.

Идеята да напише историята на Ирландия се породила у Енгелс още през лятото на 1869 г. За да се запознае по-отблизо със страната, през септември същата година той предприел пътуване из Ирландия. За написване на книгата си Енгелс проучил богата литература и разнообразни исторически източници: съчинения на антични и средновековни писатели, летописи, сборници от древни закони, законодателни актове, фолклорни и литературни паметници, записки на пътешественици, многобройни трудове по история, археология, икономика, география, геология и т. н. Запазилият се библиографски списък на Енгелс по историята на Ирландия наброява над 150 заглавия. Подготвителните материали към книгата заемат по-голямата част от изписаните от него през този период 15 тетрадки с извадки, без да се броят бележките, фрагментите на отделните страници и изрезките от вестници. Работата върху ирландските източници наложила на Енгелс да изучи древноирландски език. Енгелс сам превел на немски език отделни пасажи от ирландските летописи и древноскандинавските саги. Постоянна помощ на Енгелс в изучаването на историята на Ирландия оказвал Маркс, който придавал голямо значение на неговата книга. Възгледите на Маркс и Енгелс по най-важните проблеми на ирландската история се оформили в процеса на общото им обсъждане.

През май 1870 г. Енгелс пристъпил към литературното оформяване на натрупания изследователски материал. Запазил се е следният, съставен от него, план на книгата:

«1. Природни условия
2. Древна Ирландия
3. Английски завоевания
 1) Първи нахлувания
 2) Пейл и областта на туземна Ирландия (Irishry)
 3) Покоряване и експроприация. 152. . . — 1691
4. Английско господство
 1) Наказателни закони. 1691—1780
 2) Въстание и уния. 1780—1801
 3) Ирландия в състава на Съединеното кралство
  а) Период на дребните селяни. 1801—1846
  б) Период на изкореняване. 1846—1870»

Енгелс успял да завърши напълно само първата глава — «Природни условия». Втората глава «Древна Ирландия» — останала незавършена, а написването на двете последни глави Енгелс не успял да започне, макар че той бил завършил в основни линии събирането на материала за всички раздели на труда си. (първите две глави и част от тези подготвителни материали бяха публикувани за пръв път в «Архив Маркса и Энгельса», т. X, 1948). Обстоятелствата, които принудили Енгелс да прекъсне работата си, били свързани с големите политически събития, започнали през юли 1870 г. Френско-пруската война, Парижката комуна, борбата с бакунистите, огромната практическа работа в Интернационала — всичко това попречило на Енгелс да завърши труда си. Резултатите от своите научни изследвания обаче Енгелс използвал при по-нататъшната си теоретическа и политическа дейност. По-специално през 1884 г. при работата си върху съответните раздели от книгата си «Произход на семейството, частната собственост и държавата» Енгелс се опирал до голяма степен върху редица научни изводи, които той направил при изследването на обществения строй на келтите в древна Ирландия. — *485.*

408 Централизираната феодална държава в Англия била създадена през XI—XII в. след завладяването ѝ през 1066 г. от нормандския херцог Вилхелм Завоевател. Кралската власт била особено затвърдена от реформите, проведени през XII в. от Хенрих II Плантагенет. Един от обектите на завоевателните стремежи на английската монархия станала Ирландия. В резултат на походите от 1169—1171 г. англо-нормандските барони основали своя колония в югоизточната част на Ирландия, която по-късно била наречена Пейл (виж бележка 395). — *487.*

409 Има се предвид графство Лейше (Ликс) в централната част на Ирландия, което в 1557 г. след конфискуването на земите на ирландските феодали от Тюдорите било преименувано в чест на английската кралица Мария Тюдор в графство на кралицата (Куинс-Каунти). — *491.*

410 R. Kane. «The Industrial Resources of Ireland». Second Edition, Dublin, 1845, p. 265. — *492.*

411 Според съвременната терминология: напластявания от мезозойската и кайнозойската ера. — *492.*

412 A. Stieler. «Hand-Atlas». Gotha, 1868. — *495.*

413 Става дума за глада през 1846—1847 г. в Ирландия. — *499.*

414 Има се предвид периодът на жестоките репресии и масовата експроприация на ирландското население след смазването на ирландското освободително

въстание от 1641—1652 г. от войските на английската буржоазна република. Съгласно актовете на английския парламент от 1652 и 1653 г. (виж бележка 381), част от ирландските земевладелци, обявени за «виновни в бунт», подлежали да бъдат изселени в пустинната провинция Конот и в блатистото южно графство Клер. Изселването се извършвало насилствено под заплахата от смърт. — *500.*

415 Помпоний Мела. «За разположението на земята», кн. III, гл. 6. — *503.*

416 Има се предвид отменяването на житните закони през 1846 г. (виж бележка 386). — *503.*

417 G. Boate. «Ireland's Natural History». London, 1652. Според Уейкфилд книгата била написана около 1645 г. — *505.*

418 J. Rutty. «An Essay towards a Natural History of the County Dublin». Dublin, 1772, 2 vol. (Дж. Ръти. «Очерк по естествена история на графство Дъблин». Дъблин, 1772, 2 тома). — *505.*

419 G. Symons. «British Reinfall». London, 1866. — *506.*

420 Има се предвид участието на Англия във войната против наполеоновска Франция и зависимите от нея европейски странн (в 1812 г. Англия водила война против Наполеон в съюз с Русия, Испания и Португалия), а също и започналата през 1812 г. Англо-американска война, която била предизвикана от политиката на непризнаване националния суверенитет на Съединените американски щати от страна на управляващите класи в Англия и от опитите на последната да възстанови колониалното господство в територията на САЩ. — *507.*

421 Третият том от посоченото издание, който съдържа края на сборника «Шенхус Мор» («Велика книга на древността»), излязъл през 1873 г., след като Енгелс бил написал публикуваното произведение.

Енгелс пръв оценил заслужено значението на този паметник на древноирландското право като източник за изучаване на обществения строй на древните ирландци. — *508.*

422 Енгелс има предвид сборника «Rerum Hibernicarum Scriptores Veteres» («Древни летописци на Ирландия»), издаден в четири тома през 1814, 1825—1826 г. от Ч. О'Конор в Бъкингам.

В това издание била публикувана за пръв път част от «Анали на четирима магистри», «Анали на Тнгернах», които били написани през XI—XV в. и обхващали събитията от края на III в., «Ълстърски анали» (написани от разлнчни хронисти от XV—XVII в. и обхващат събитията от средата на V в. нататък) и споменатите от Енгелс по-долу «Инисфаленски анали» (началото на напнсването им обикновено се отнася към 1215 г., излагат се събитията до 1318 г.) и др. — *512.*

423 Има се предвид ирландското въстание от 1798 г., участник в което бил Артур О'Конор (виж бележка 393). — *512.*

424 *Saerrath* и *Daerrath* — два вида притежание в древна Ирландия, при които притежателят, обикновено редови член на общината, вземал за ползване от вожда на клана или на племето и от другите представители на родовата аристокрация главно добитък, а по-късно и земя. Притежанието било свързано с частично загубване на личната свобода (във формата на Daerrath в по-голяма

степен, а във формата на Saerrath в по-малка) и с изпълняването на тежки повинности в полза на собственика. Тази форма на зависимост била характерна за периода на разлагането на родовите отношения в древноирландското общество и на началото на процеса на неговото феодализиране, когато, като се запазвала напълно общинната собственост върху земята, добитъкът и селскостопанският инвентар били вече частна собственост и съществували вече зародишните форми на частното земевладение. Тези отношения са били регулирани в Ирландия от законите на брегоните — пазители и тълкуватели на старинните правни обичаи — и намерили отражение в сборника древноирландски закони «Шенхус Мор».

Направената от Енгелс тук бележка «виж по-долу» се отнасяла до един раздел от тази глава, който останал ненаписан от автора. — *516.*

425 S. Bernard. «Vita S. Malachiae». — *516.*

426 Съчиненията на Гиралд Камбрийски за Ирландия «Topographia Hibernica» и «Expugnatio Hibernica» (в ръкописа на Енгелс «Hibernia Expugnata»), влезли в том 5 на споменатото от Енгелс издание «Giraldi Cambrensis Opera», издаването на което било започнато от Дж. Ш. Бруер. Том 5, издаден от Дж. Ф. Димок, излязъл през 1867 г. — *516.*

427 Имат се предвид следните произведения: M. Hanmer. «The Chronicle of Ireland» (М. Ханмър. «Хроника на Ирландия»); E. Campion. «History of Ireland» (Е. Кемпион. «История на Ирландия»); E. Spencer. «A View of the State of Ireland» (Е. Спенсър. «Поглед върху положението на Ирландия»), публикувани в изданието: «Ancient Irish Histories. The Works of Spencer, Campion, Hanmer and Marleburrough». Vol. I—II, Dublin, 1809 («Старинни съчинения по история на Ирландия. Съчинения на Спенсър, Кемпион, Ханмър и Малбъро». Т. I—II, Дъблин, 1809); J. Davies. «Historical Tracts». London, 1786 (Дж. Дейвис. «Исторически трактати». Лондон, 1786); W. Camden. «Britannia». London, 1637 (У. Кемден. «Британия». Лондон, 1637); F. Moryson. «An Itinerary containing Ten Years Travels through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Switzerland, Netherland, Denmark, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland and Ireland». London, 1617 (Ф. Морисън. «Пътни бележки, съдържащи описание на десетгодишното пътешествие из дванадесет страни: Германия, Бохемия, Швейцария, Нидерландия, Дания, Полша, Италия, Турция, Франция, Англия, Шотландия и Ирландия». Лондон, 1617). — *517.*

428 Това обяснение е било дадено в публичната лекция на Хъксли на тема: «Предци и предшественици на английския народ», прочетена в Манчестер на 9 януари 1870 г. Подробен отчет за лекцията бил публикуван във вестник «Manchester Examiner and Times» («Манчестерски наблюдател и времена») от 12 януари 1870 г. — 518.

429 Диодор Сицилийски. «Историческа библиотека», книга V. — *518.*

430 Strabo. «Geographie», übersetzt von K. Kärcher. Buch 7, Tübingen, 1835 (Страбон. «География», превод на К. Керхер. Книга 7, Тюбинген, 1835).— *518.*

431 J. Grimm. «Deutsche Rechtsalterthümer». Göttingen, 1828, S. 488. — *519.*

432 Ch. Fourier. «Le nouveau monde industriel et sociétaire ou invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en series passionnés» (Ш. Фурие. «Нов стопански и дружествен свят, или Откриването на начин за при-

влекателен и природосъобразен труд, разпределен в серии по страст»). Първото издание нзлязло в Париж през 1829 г. Споменатият от Енгелс пасаж виж на стр. 399 от това издание. — *519.*

433 Птоломей. «География», книга II, глава 2. — *519.*

434 Имат се предвид така наречените «Поеми на Осиан», написани от шотландския поет Макферсън и издадени от него през 1760—1765 г. като произведения, които уж принадлежали на легендарния келтски бард Осиан. В основата на тези поеми Макферсън поставил древноирландския епос в по-късна шотландска обработка. — *520.*

435 S. Eusebius Hieronymus. «Commentariorum in Jeremiam Prophetam libri sex». Prologus (Евсевий Йероним Блажени. «Коментарии към книгата на пророк Йеремия», 6 книги. Пролог). — *521.*

436 Gennadius. «Illustrium virorum catalogus» (Генадий. «Списък на знаменитите мъже»). — *521.*

437 Имат се предвид следните произведения: Claudianus. «De IV consulatu Honorii Augusti panegiricus» (Клавдиан. «Панегерик на IV консулство на Хонорий Август»); (Isidorus Hispalensis. «Etymologiarum libri XX» (Исидор Севилски «Етимология», 20 книги); Beda Venerabilis. «Historiae Ecclesiaticae libri quinque» (Беда Достапочтени. «Църковна история», 5 книги); Anonymus Ravennatis. «De Geographiae libri V» (Равенски аноним. «География», 5 книги); Eginhart. «Vita et gesta Karoli Magni» (Ейнхард. «Живот и дейност на Карл Велики»); Alfred the Cteat. «Anglo-Saxon Version of the Historian Orosius» (Алфред Велики. «Превод на трудовете на историка Орозий на англо-саксонски език»). Както изглежда, Енгелс е използвал извадки от споменатите съчинения по книгата: K.Zeuß. «Die Deutschen und die Nachbarstämme» (К. Цойс. «Германците и съседните племена»). Виж стр. 568—569 г. на изданието, излязло в Мюнхен през 1837 г. — *521*

438 Ammianus Marcellinus. «Rerum gestarum libri XXXI», liber XX (Амиан Марцелин. «История », 31 книги, книга XX). — *521.*

439 Nennius. «Historia Brittonum»; with an English Version by Gunn. London, 1819, § 15 (Нений. «История на бритите»; с превода на английски език, направен от Ган. Лондон, 1819, § 15). — *521.*

440 *«Триади»* — средновековни уелски произведения, написани в своеобразна, наследена от поезията на древните келти от Уелс форма с характерно споменаване три пъти на лицата, предметите и явленията, за които се говори. По съдържанието си «Триадите» се разделят на исторически, богословски, правни, поетични и нравоучителни. Ранните «Триади» били написани не покъсно от X в., но запазилите се ръкописни списъци на тези произведения са от XIII—XV в. — *521.*

441 G. W. F. Hegel. «Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie», Bd. 3. In: Werke, Bd. XV, Berlin, 1836, S. 160 (Г. В. Ф. Хегел. «Лекции по история на философията», т. 3. Съчинения, т. XV, Берлин, 1836, стр. 160). — *522.*

442 *Александрийска школа на неоплатониците* — реакционно мистично течение в античната философия, което възникнало през III в. от н. е. в Александрия (Египет) и изразявало идеологията на робовладелската аристокрация през периода на упадъка на Римската империя. За източник на неоплатонизма

послужил обективният идеализъм на Платон, както и идеалистическата страна от учението на Аристотел, която във философията на неоплатониците била доведена до признаването на божественото първоначало. През V в. от н. е. един от неизвестните последователи на школата на неоплатониците подписвал съчиненията си, в които бил направен опит да се съедини християнското учение с неоплатонизма, с името на първия християнски епископ на Атина Дионисий Ареопагит. — *522.*

443 *«Сага за Харалд»*, в която се разказва за подвизите и живота на норвежкия крал Харалд, основател на династията на Харфагрите (Прекраснокосите), била написана в началото на XIII в. от средновековния исландски поет и летописец Снори Стурлусън. Тази сага представлява част от книгата на Снори Стурлусън «Хеймскрингъл» («Земен кръг»), в която се описва историята на норвежките крале от най-древни времена до XII в. — *524.*

444 *«Krâkumâl»* («Песен на Крака») — едно от произведенията на средновековната скандинавска поезия, написана във формата на предсмъртен разказ на пленения датски викинг Рагнар Лодброк (IX в.) за бойните му подвизи. Според преданието тази песен пеела на своите деца Крака, жената на Рагнар, за да ги въодушеви да отмъстят за баща си, убит от краля на Нортумбрия Ела. Енгелс използвал текста на песента от христоматията: F. E. Ch. Dietrich. «Altnordisches Lesebuch», Leipzig, 1864, S. 73—80 (Ф. Е. Х.Дитрих. «Христоматия по древноскандинавска литература». Лайпциг, 1864, стр. 73—80). — *524.*

445 J. Johnstone. «Lodbrokar-Quida; or the Death Song of Lodbroke». London, 1782 (Дж. Джонстън. «Плачът на Лодброк; или Предсмъртна песен на Лодброк». Лондон, 1782). — *525.*

446 *«Сага заНиял»* — една от най-популярните исландски родови саги; според най-новите изследвания тя била записана в края на XIII в. въз основа на устната традиция и на по-древните писмени паметници. Основният сюжет на сагата е разказът за живота и смъртта на исландския хавдинг (представител на родовата аристокрация) Гунар и на неговия приятел мъдрия, миролюбивия бонд (свободен член на община) Ниял, познавач и тълкувател на старинните обичаи и закони. В текста на «Сага за Ниял» са включени две допълнения от исторически характер — историята на християнизирането на Исландия в края на X и началото на XI в. и разказът за сражението на норманите с ирландския крал Бриан Боруа, който, както посочва Енгелс, е достоверен източник за изучаване на едно от най-големите събития от ирландската история от XI в. — победата, спечелена от ирландците над норманските завоеватели в 1014 г. Енгелс използвал текста на съответния откъс от «Сага за Ниял» по христоматията: «F. E. Ch. Dietrich. «Altnordisches Lesebuch». Leipzig, 1864, S. 103—108. На руски език «Сага за Ниял» била публикувана за пръв път в сборника «Исландски саги», Москва, 1956 г. — *525.*

447 *Инисфаленски анали* — виж бележка 422. — *526.*

448 Според най-новите изследвания споменатата в «Сага за Ниял» точка се транскрибира като Канкараборг, или — Кинкора, резиденция на крал Бриан в Манстър. — *528.*

449 Имат се предвид нахлуванията на германското племе кимври в Южна Галия и Северна Италия през 113—101 г. преди н. е. В 101 г. преди н. е. кимврите били разбити напълно от римския пълководец Марий в битката при Верчели

(Северна Италия). Борбата на римляните с кимврите е описана от Плутарх в биографията на Марий, от Тацит в «Германия» и от други антични историци — *529*.

450 *«Беовулф»* — поема за подвизите на легендарния герой Беовулф, най-значителният от запазилите се паметиици на древната поезия на англосаксите. Поемата е била записана, изглежда, през VIII в.; в основата ѝ са залегиали народни епически сказания из живота на германските племена от първата половина на VI в.

«Песен за Хилдебранд» — виж бележка 83.

«Еда» — сборник от митологични и героични сказания и песни на скандинавските народи; запазил се е във вид на ръкопис от XIII в., открит през 1643 г. от исландския епископ Свейнсън (така наречената «По-стара Еда»), и във вид на трактат за поезията на скалдите, написан в началото на XIII в. от поета и хрониста Снори Стурлусън («По-нова Еда»). Песните в «Еда» отразили състоянието на скандинавското общество през периода на разлагане на родовия строй и преселението на народите. Сред тях се срещат образи и сюжети из народното творчество на древните германци. — *529*.

451 *Leges barbarorum* (Варварски кодекс от закони) — записи на обичайното право на различните германски племена, направени между V и IX в. — *529*.

452 С тези думи ръкописът на Енгелс прекъсва. От запазилия се план на втората глава на неговото произведение по история на Ирландия личи, че в тази глава («Древна Ирландия») Енгелс възнамерявал също да осветли въпросите за клановия строй, поземлената собственост и законите на древните ирландци (виж «Архив Маркса и Энгельса», т. X, 1948, стр. 100). Тази съществена точка от плана останала нереализирана. — *529*.

453 Има се предвид въстанието, което вдигнали през 1745 г. шотландските планинци в отговор на преследванията и обезземляването, извършвани в интерес на англо-ирландската поземлена аристокрация и буржоазия. От недоволството на планинците се възползвала част от дворянството от планинска Шотландия, заинтересована от запазването на феодално-патриархалната кланова система и поддържаща претенциите на представителите на съборената династия на Стюартите за английския престол (официалната цел на въстаниците била възцаряването на внука на Джейкъб II Стюарт Карл-Едуард). В резултат на потушаването на въстанието клановата система в планинска Шотландия била разрушена и се засилил процесът на изгонване на шотландските селяни от земята. — *530*.

454 Остров Хелголанд (Северно море), населен в древността от германското племе фризи, преминал през XVIII в. във владение на Дания. В 1807 г. през време на Англо-датската война от 1807—1814 г. бил завладян от Англия, а в 1814 г тя го отстъпила на датчаните по Килския мирен договор, който след това бил потвърден от Виенските трактати от 1815 г. По-късно, в 1890 г., Англия предала Хелголанд на Германия срещу остров Занзибар. — *530*.

455 *«Бележка за предговора към сборника от ирландски песни»* Ф. Енгелс написал по молба на най-голямата дъщеря на Маркс—Жени. Тя била предназначена за подготвяния сборник «Erins-Harfe» («Арфа на Ирландия») по текста на «Ирландски мелодии» от поета Томас Мур. Жени Маркс изпратила бележката на Енгелс на 17 юли 1870 г. в Хановер на д-р Кугелман, за да я предаде на издателя и съставителя на сборника Ж. Рис. Ако се съди обаче по намиращото се в Института по марксизъм-ленинизъм издание на «Erins-Harfe», излязло в Хановер през 1870 г., бележката на Енгелс не била из-

ползвана в предговора. За пръв път тя била публикувана през 1955 г. в италианското списание «Movimento Operaio» («Работническо движение»), кн. 2, а след това през 1957 г. във френското списание «La Pensée» («Мисъл»), кн. 75; — *532.*

456 Виж бележка 434. — *532.*

457 Обръщението към работническите дружества било издадено от Генералния съвет през периода на създаването на Интернационала, когато Генералният съвет се борел за присъединяване на работническите дружества и преди всичко на английските трейдюниони към Интернационала. На заседанието на Генералния съвет от 6 юни 1865 г. на Постоянния комитет било възложено да напише обръщение към работническите дружества за присъединяване към дружеството. Обръщението излязло през лятото на 1865 г. като отделен позив «International Working Men's Association. Central Council, 18, Greek Street, London, W. Trade, Friendly, or any Working Men's Societies are inivited to join. . .» («Международно работническо дружество, Централен съвет, 18, Грийк-стрийт, Лондон, Уест. Поканваме професионалните дружества, дружествата за взаимопомощ и другите дружества на работниците да се присъединят. . .»). В основата на текста на обръщението залегнали резолюциите за условията за приемане на работническите организации в Международното работническо дружество, приети от Генералния съвет по предложение на Маркс (виж настоящия том, стр. 18). — *537.*

458 Докладът за конгреса и конференцията, написан от Постоянния комитет по решение на Генералния съвет от 13 юни, бил прочетен на заседанието на съвета от 25 юли 1865 г. от П. Фокс. Докладът бил резултат от активната дейност на Маркс, който успял да убеди членовете на Генералния съвет да бъде свикана през 1865 г. вместо предвидения от временния устав конгрес в Брюксел предварителна конференция в Лондон (виж бележка 143). Маркс смятал, че местните секции на Интернационала не са още укрепнали достатъчно и че свикването на конгреса ще бъде преждевременно.

При разискванията, станали по дадения доклад на заседанието на Генералния съвет, с особено внимание била обсъждана програмата за работата на предстоящата конференция. В резултат на обсъждането предложената от Постоянния комитет програма била приета с някои допълнения, по-специално по предложение на Кримър и Екариус в дневния ред на конференцията като точка десета бил включен въпросът за постоянните армии, поставен на обсъждане от парижката секция. В протоколната книга на Генералния съвет текстът на програмата е залепен в текста на доклада.

Програмата на Лондонската конференция била възпроизведена в два позива, издадени от Генералния съвет: «International Working Men's Association, Central Council: — 18, Greek Street, London, W. On the 25th September and following days a Conference of Delegates from the principal branches of the Association. . . will be held. . .» London, 1865 («Международно работническо дружество, Централен съвет: — 18, Грийк-стрийт, Лондон, Уест. На 25 септември и в следващите дни ще се състои конференция на делегатите от главните отделения на дружеството. . .», Лондон, 1865) и «International Working Men's Association, Central Council, 18, Greek Street, London, W. On the 25th of September and three following days a Conference of Delegates from the principal branches of the Association. . . will be held. . .» London, 1865 («Международно работническо дружество, Централен съвет, 18, Грийк-стрийт, Лондон, Уест. На 25 септември и през следващите три дни ще се състои конференция на делегатите на главните отделения на дружеството. . .»

Лондон, 1865), а също била публикувана и в «Bee-Hive Newspaper», бр. 200 от 12 август 1865 г., известието за конференцията — във «Workman's Advocate», бр. 130, 131, 132 и 133; 2, 9, 16 и 23 септември 1865 г.

«*The Workman's Advocate*» («Защитник на работника») — английски работнически седмичник, излизал в Лондон; възникнал в резултат на реорганизацията на вестник «The Miner and Workman's Advocate» («Миньор и защитник на работника») през септември 1865 г.; официален орган на Генералния съвет на Интернационала; в ръководството на вестника наред с другите членове на Генералния съвет влизал и Маркс. Във връзка със засилването в редакцията на влиянието на реформистките елементи през февруари 1866 г. бил отново реорганизиран и преименован в «Commonwealth» (виж бележка 140). — *539.*

459 Публикуваните в тома две бележки от «Vorbote» (втората бележка виж в настоящия том, стр. 587—588) представляват извадки от писмата на жената на Маркс, Жени Маркс, до ръководителя на германските секции на Интернационала в Швейцария И. Ф. Бекер, които тя написала на 29 януари 1866 г. и около 5 октомври 1867 г.

Писмото от 29 януари 1866 г. Жени написва, когато Маркс бил болен. Тогава списание «Vorbote» едва започвало да излиза и Маркс се стремял да го подкрепи, за което молел Либкнехт, Кугелман и другите си приятели и съратници да изпращат материал на списанието. Сравняването на публикуваната в «Vorbote» бележка с ръкописа на писмото показва, че редакцията публикувала извадката от него без съществени изменения, като прибавила само двата последни абзаца. — *542.*

460 Имат се предвид развилите активна дейност в Англия през 60-те години на XIX в. атеистични дружества. Значително влияние върху движението оказвали буржоазните радикали Ч. Бредло и други, които били групирани около вестник «National Reformer» и водели буржоазно-реформистка пропаганда сред работниците. — *543.*

461 Виж бележка 195. — *543.*

462 «*Писмо до вестник «Echo de Verviers»*» било написано от Юнг по решение на Генералния съвет и редактирано от Маркс, както се вижда това от писмата на Юнг до Маркс от 15 и 26 януари 1866 г.

Писмото е било отговор на Генералния съвет на анонимната статия, излязла в белгийския буржоазнодемократически вестник «L'Echo de Verviers («Ехо от Вервие»), бр. 293 и 294 от 16 и 18 декември 1865 г., в която клеветнически се изопачавали дейността на Генералния съвет и работата на Лондонската конференция от 1865 г. Автор на статията бил френският дребнобуржоазен републиканец, емигрант в Белгия, П. Везиние, който бил рупор на враждебните на Маркс и на Генералния съвет дребнобуржоазни елементи от френската секция в Лондон. Статията на Везиние била обсъждана в Генералния съвет на 26 декември 1865 г. на 2 и 9 януари 1866 г.; Маркс, който присъствувал на тези заседания, взел активно участие в обсъждането и настоявал Везиние да бъде изключен от Интернационала, ако не потвърди своите обвинения с факти. — *544.*

463 В работата на Лондонската конференция от 1865 г. взели участие членовете на Генералния съвет, които били същевременно и членове на лондонското Просветно дружество на германските работници — Маркс, Екариус, Леснер, Шапер и други. — *548.*

464 *Дружество на 10 декември* — бонапартистко дружество, основано в 1849 г., състояло се предимно от декласирани елементи. Подробна характеристика на това дружество Маркс прави в произведението си «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» (виж настоящото издание, т. 8, стр. 163—167). — *549.*

465 *Грютли-съюз* — швейцарска дребнобуржоазна реформистка организация, основана в 1838 г. като просветен съюз на занаятчиите и работниците. Названието «Грютли» подчертавало национално-швейцарския характер на организацията: според преданието в 1307 г. на ливадата Грютли (или Рютли) представителите на три швейцарски кантона сключили съюз за обща борба против австрийското господство. — *550.*

466 «*Journal de l'Association Internationale des Travailleurs*» — виж бележка 153.

«*La Voix de l'Avenir*» («Глас на бъдещето») — седмичник, излизал в Ла-Шо-дьо-Фон от 1865 до 1868 г.; от 1867 г. официален орган на романските секции наИнтернационала в Швейцария;намирал се под прудонистко влияние.

«*Der Vorbote*» — виж бележка 12.

«*The Workman's Advocate*» — виж бележка 458. — *551.*

467 Речта на Маркс на заседанието от 13 март 1866 г. отразява един от моментите на борбата на Маркс в Генералния съвет против опитите на буржоазните демократи да изопачат истинския характер на Интернационала като класова организация на пролетариата. Изваденият от състава на Генералния съвет през пролетта на 1865 г. мадзинист Л. Волф се явил на заседанието на съвета от 6 март 1866 г. и в отсъствието на Маркс разкритикувал писмото на Генералния съвет до вестник «Echo de Verviers» (виж настоящия том, стр. 544—552), в което се били съдържали неправилни твърдения, отнасящи се до Мадзини. Под влияние на опортюнистически настроените английски членове съветът приел резолюция, с която се извинявал както на Мадзини, така и на самия Волф. На 10 март в къщата на Маркс се състояло съвещание на секретар-кореспондентите за континенталните страни в Европа (Дюпон, Юнг, Лонге, Бобчински), на което било решено Маркс да протестира на следващото заседание на Генералния съвет.

Текстът на произнесената от Маркс на заседанието от 13 март 1866 г. реч се е запазил в протоколната книга на Генералния съвет. — *553.*

468 Уставът, предложен от Л. Волф на 8 октомври 1864 г. на първото заседание на комисията по изработване на програмните документи на Международното работническо дружество, бил написан от Мадзини за замисляното от него обединение на италианските работнически дружества. Този проект, написан от позициите на буржоазната демокрация, залегнал в основата на «Акт на братството на италианските работнически дружества», публикуван през юли 1864 г. в «Il Giornale delle Assoziazioni operaie» («Вестник на работническите асоциации») и приет на конгреса на италианските работнически дружества, състоял се в Неапол в края на октомври 1864 г. — *553.*

469 Става дума за Лондонската конференция на Международното работническо дружество (виж бележка 143). Тази декларация на Дьо Пап не намерила отражение в протоколите на конференцията. — *553.*

470 Даденият текст на устава и регламента на Международното работническо дружество, подготвен за печат на френски език от Маркс и Лафарг през есента на 1866 г., се различава малко от текста на тези документи, приет от Женевския конгрес на заседанията му от 5 и 8 септември 1866 г. След Женевския конгрес, в момента, когато конфискуваните от френската полиция ма-

терали на конгреса не били още върнати на Генералния съвет, от секциите на Интернационала във Франция започнали да се получават многобройни молби да бъде изпратен текстът на устава и регламента. Поради това на 16 октомври 1866 г. Генералният съвет взел решение да издаде в Лондон тези документи на френски език. Брошурата излязла в края на ноември 1866 г. под заглавие: «Association Internationale des Travailleurs. Statuts et règlement», Londres, 1866 («Международно работническо дружество». Устав и регламент». Лондон, 1866). От отпечатаните хиляда екземпляра 800 екземпляра, изпратени във Франция, били задържани на границата и изданието не било разпространено. Наскоро след това материалите на Женевския конгрес били върнати на Генералния съвет, който пристъпил към подготовката на официална публикация на протоколите на конгреса и на приетите от него документи както на английски, така и на френски език във вестниците «International Gourier» и «Courrier international». Отделното издание на устава и регламента излязло в Лондон през 1867 г. («Rules of the International Working Men's Association». London, 1867).

Запазил се е ръкописът на превода на устава и регламента на френски език, започнат от Маркс и продължен от Лафарг, чийто текст отговаря на текста на лондонската брошура на френски език. В настоящия том текстът на устава и на регламента се печата по този ръкопис, сверен с печатния текст на брошурата. — *554.*

471 На 28 февруари 1867 г. Маркс произнесъл реч по случай отпразнуването на двадесет и седмата годишнина от основаването на лондонското Комунистическо просветно дружество на германските работници (виж бележка 263). На празненството наред с германските работници присъствували френските членове на Интернационала в Лондон и представители на английското работническо движение. Освен Маркс речи произнесли членовете на Генералния съвет П. Фокс, Г. Екариус и други оратори.

Отчетът за събранието, включващ и записа на речта на Маркс, бил написан от Ф. Леснер и изпратен на И. Ф. Бекер, за да бъде публикуван в списание «Vorbote» и бил отпечатан в това списание в книжка 3, март 1867 г. — 559.

472 «*Възвание на Генералния съвет за конгреса в Лозана*» се печата по френския вариант, редактиран от Маркс. Първият вариант на възванието на английски език бил написан от комисия, назначена от Генералния съвет на 4 юни 1867 г., и приет на заседанието от 9 юли. На същото заседание на Лафарг било възложено да подготви превода на възванието на френски език. Решението за превеждането на възванието преди всичко на френски език било взето във връзка с това, че прудонисткото ръководство на парижките секции подготвило своя програма на конгреса независимо от Генералния съвет.

Френският вариант на възванието, който се различава значително от английския вариант, бил издаден в Лондон като позив под заглавие: «Addresse du Conseil Céneral de l'Association Internationale. Aux membres et aux sociétés affiliées et à tous les travailleurs» («Възвание на Генералния съвет на Международното дружество към членовете, към присъединилите се дружества и към всички работници») и препечатан във вестник «Tribune du Peuple», бр. 8 от 31 август 1867 г. и в редица други вестници. Същият този френски вариант, преведен от И. Ф. Бекер на немски език, той включил в позива, издаден в Женева през лятото на 1867 г. под заглавие: «Einladung zum zweiten Kongress der Internationalen Arbeiter Association am 2. — 8. September in Lausanne» («Покана за втория конгрес на Международното работническо дружество, който ще се състои от 2 до 8 септември в Лозана») и препечатан във «Vorbote», кн. 8, август 1867 г. — *560.*

473 Има се предвид разстрелването на английските миньори и металурзи в Маршиен през февруари 1867 г. — *560.*

474 Става дума за стачките на парижките бронзьори и шивачи, проведени през февруари—март 1867 г. — *560.*

475 Кралската комисия по обследване на английските трейдюниони била назначена през февруари 1867 г. Обследването, което било предизвикано от активизирането на трейдюнионите, имало за задача да постави последните извън закона или най-малкото да ограничи дейността им. Трейдюнионите отговорили на това мероприятие на правителството с провеждането в цялата страна на митинги, събрания и свикването на национална конференция, която се състояла в Лондон от 5 до 8 март 1867 г. В резултат на обследването кралската комисия не успяла да повдигне обвинение срещу трейдюнионите. — *561.*

476 Имат се предвид членове 6, 7 и 8 от регламента (виж «Rules of the International Working Men's Association», London, 1867). — *562.*

477 Записът на тази реч на Маркс се е запазил в протоколната книга на Генералния съвет като залепена изрезка от вестник «The Working Man» («Работник»), бр. 18 от 27 юли 1867 г. с поправките, направени при приемането на протокола. Цитатът, който Маркс дава, е взет от парламентарната Синя книга: «Reports by Her Majesty' s Secretaries of Embassy and Legation, on the Manufactures, Commerce, etc., of the Countries in which they reside». London, 1867, N. 5, pp. 594—595. Грешките в цифровите данни, допуснати в самата парламентарна Синя книга, не са поправени. Печатните грешки в цифрите, допуснати от вестника, са поправени съобразно с текста на Синята книга (за Сините книги виж бележка 4). — *563.*

478 Речта за отношението на Международното работническо дружество към конгреса на Лигата за мир и свобода Маркс произнесъл на заседанието на Генералния съвет от 13 август 1867 г. В края на речта си Маркс внесъл проекторезолюция (виж настоящия том, стр. 213).

Както съобщавал Маркс на Енгелс в писмото си от 4 септември 1867 г., речта му вдигнала много шум и принудила дейците на Лигата за мир и свобода да прокламират по-демократична програма за своя учредителен конгрес, насрочен за 9 септември 1867 г. в Женева. В същото писмо Маркс пишел, че речта му траяла половин час, но че Екариус като секретар-протоколист включил в отчета за заседанието само няколко фрази. Отчетът излязъл в «Bee-Hive-Newspaper», бр. 305 от 17 август 1867 г. Ръкописът на Екариус не е стигнал до нас; в протоколната книга на Генералния съвет записът на речта на Маркс се е запазил като залепена изрезка от този брой на «Bee-Hive Newspaper». В още по-кратко резюме речта на Маркс излязла във вестниците «Liberté», бр. 8 от 25 август 1867 г. и в «Courrier français» от 2 септември 1867 г. — *565.*

479 Възгледите на основоположниците на марксизма за ролята на постоянните кадрови армии през XIX в. са осветлени в произведението на Енгелс «Военният въпрос в Прусия и германската работническа партия» (виж настоящия том, стр. 39—80) и в серията статии на Енгелс «Бележки за войната» (виж статията «Как да се води борбата с прусаците» в настоящото издание, т. 17).— *565.*

480 Отчетът на Генералния съвет пред Лозанския конгрес от 1867 г., състоящ се от обща част и отчети по отделни страни, бил приет на заседанието на

съвета от 20 август и прочетен пред конгреса на заседанието от 3 септември на френски език от Гийом и на немски език от Екариус. Той бил публикуван в книгата «Rapports lus au congrés ouvrier réuni du 2 au 8 septembre 1867 à Lausanne». Chaux-de-Fonds, 1867 («Отчети, прочетени пред работническия конгрес, състоял се от 2 до 8 септември 1867 г. в Лозана». Ла-Шо-дьо-Фон, 1867), излязла през април 1868 г. Онази част от отчета, която се отнася до Америка и била написана от П. Фокс, се е запазила и във вид на ръкопис, приложен към протоколната книга на Генералния съвет.

Лозанският конгрес на Интернационала се състоял от 2 до 8 септември 1867 г. Маркс, който бил зает с подготовката за печат на I том на «Капиталът», не присъствувал на конгреса. На конгреса били прочетени отчетът на Генералния съвет и докладите от местните организации, които говорели за укрепването на организациите на Интернационала в отделните страни. Въпреки несъгласието на Генералния съвет прудонистите натрапили на конгреса свой дневен ред: втори път били обсъдени въпросите за кооперацията, за женския труд, за образованието, както и редица частни въпроси, които отклонили вниманието на конгреса от обсъждането на действително насъщните въпроси, набелязани от дневния ред, предложен от Генералния съвет. Прудонистите успели да наложат да бъдат приети няколко техни резолюции. Те обаче не успели да заграбят ръководството на Интернационала в свои ръце. Конгресът преизбрал Генералния съвет в предишния му състав и запазил седалището му в Лондон. — *567*.

481 Решенията на Женевския конгрес по посочените въпроси били публикувани във вестник «International Courier», бр. 12, 15 и 17 от 27 март, 17 април и 1 май 1867 г.

«*The International Courier*» — виж бележка 167. — *567*.

482 «*The Working Man*» («Работник») — вестник, излизал в Лондон през 1861—1867 г. с прекъсване с участието на френския демократ, емигрант в Лондон Жозеф Коле — *569*.

483 Виж бележка 231. — *569*.

484 Събитията, за които става дума, станали през октомври—ноември 1866 г.— *571*.

485 В хода на движението за избирателна реформа в Англия (виж бележка 170) лондонските работници били принудени да се борят за правото да провеждат масови митинги в парковете на столицата. Макар че правителството забранило провеждането в Хайдпарк на митинга, насрочен за 23 юли 1866 г., последният се състоял и се стигнало до сблъскване на участниците в него с полицията. Под натиска на народните маси министърът на вътрешните работи дал съгласието си лондонските паркове да бъдат използвани от Лигата за реформа за свикване на митинги. Въпреки това по време на подготовката на втория митинг, насрочен в Хайдпарк за 30 юли, съветът на Лигата за реформа, страхувайки се от засилването на революционната активност на масите, взел решение да не се свикват изобщо митинги на открито. — *571*.

486 Писмото на секретар-кореспондента за Белгия Бесон излязло в «Tribune du Peuple», бр. 44 от 4 ноември 1866 г. — *578*.

487 Става дума за резолюцията, приета от Генералния съвет на 18 юни 1867 г., с която съветът приветствувал поведението на парижките народни маси по време на пребиваването на цар Александър II в Париж и по-специално одо-

брявал демонстрацията по солидарност с поляците, потиснати от руския царизъм. Резолюцията била публикувана във вестник «Commonwealth», бр. 224 от 22 юни 1867 г. — *579.*

488 *Национален работнически съюз* — виж бележка 242.

Интернационален съюз на леярите — голям професионален съюз на работниците в Съединените американски щати, организиран в 1859 г. и оформен окончателно в 1863 г. под ръководството на Силвис, който станал негов председател. Съюзът обединил в национален мащаб местните съюзи на леярите и имал свои организации също в Британска Колумбия и Канада, борел се за централизирани действия на местните съюзи, ръководел организирано стачното движение и оказал силно влияние върху укрепването на другите профсъюзи в национален мащаб. — *580.*

489 *«The Workingman's Advocate»* («Защитник на работника») — работнически седмичник, излизал от 1864 до 1877 в Чикаго; осветлявал въпросите на профсъюзното движение, публикувал документите на Интернационала, бил орган на Националния работнически съюз. — *581.*

490 *Съюз на работниците от Ню Йорк* — обединение на професионалните съюзи на работниците от Ню Йорк, което възникнало през 1863 г. и си поставяло за задача сплотяването на нюйоркските работници за борба с фабрикантите, осигуряването на подкрепа за стачкуващите и посредничеството при разрешаването на конфликтите между работниците и фабрикантите. — *583.*

491 В ръкописа на П. Фокс, приложен към протоколната книга на Генералния съвет, се посочва по-нататък, че Маркс освен писмото на Ф. А. Зорге от 10 юли 1867 г. предал на Фокс устава на присъединилия се към дружеството Комунистически клуб в Ню Йорк.

Комунистическият клуб в Ню Йорк бил основан през 1857 г. по инициатива на германските революционни емигранти Ф. Кам и А. Комп. В неговата дейност известна роля играели съратниците на Маркс — Й. Вайдемайер, Ф. А. Зорге, Г. Майер и А. Фогт. — *583.*

492 Има се предвид Интернационалният съюз на леярите, който, както съобщавал неговият ръководител Силвис в писмото си, прочетено на заседанието на Генералния съвет от 9 юли 1867 г., изразходвал през 1866—1867 г. големи средства за подпомагане на стачкуващите работници. — *585.*

493 Ръкописът на това второ писмо на Жени Маркс (първото писмо виж в настоящия том, стр. 542—543) не е стигнал до нас. Съдейки по писмото ѝ до И. Ф. Бекер от 5 октомври 1867 г. и по неговия отговор от 7 октомври 1867 г., това писмо било написано около 5 октомври 1867 г. — *587.*

494 Има се предвид излизалият в Манчестер английски либерален вестник «Examiner and Times» («Наблюдател и времена»), възникнал през 1848 г. в резултат на сливането на вестниците «Manchester Times» («Манчестерски времена»), и «Manchester Examiner» («Манчестерски наблюдател»); под различни названия излизал до 1894 г. През 50-те — 60-те години главен редактор и издател на вестника бил Джон Брайт.

Манчестерска школа — течение в икономическата политика през първата половина на XIX в., което отразявало интересите на промишлената буржоазия. Привържениците на това течение, фритредерите, защищавали свободата на търговията и ненамесата на държавата в икономическия живот. Центърът на агитацията на фритредерите се намирал в Манчестер, където това движение било възглавено от двама текстилни фабриканта — Кобден и Брайт,

които организирали през 1838 г. Лигата против житните закони. През 60-те години фритредерите образували лявото крило на либералната партия. — *587.*

495 Става дума за конгреса на буржоазно-пацифистката Лига за мир и свобода в Женева през септември 1867 г. — *587.*

496 Става дума за I том на «Капиталът» на К. Маркс, излязъл в Хамбург през септември 1867 г . — *588.*

497 Виж «Капиталът», т. I, стр. 748, 752, 757, 759. — *588.*

498 Направеният от Екариус запис на доклада на Маркс по ирландския въпрос, изнесен на 16 декември 1867 г. (скицата на този доклад, направена от самия Маркс, виж в настоящия том, стр. 469—483), бил предвиден за публикуване в списание «Vorbote» и за тази цел изпратен от Ф. Леснер на И. Ф. Бекер в Швейцария, но останал непубликуван. — *589.*

499 Виж бележка 401. — *589.*

500 Виж бележка 396. — *589.*

501 За въстанието от 1798 г. виж бележка 393. — *590.*

502 Речта за последиците от прилагането на машините при капитализма Маркс произнесъл на заседанието на Генералния съвет от 28 юли 1868 г. (виж бележка 225). Даденият запис, направен от секретаря на Генералния съвет Г. Екариус, се е запазил в протоколната книга на Генералния съвет като залепена изрезка от вестник «Bee-Hive», бр. 354 от 1 август 1868 г. — *592.*

503 Става дума за засилването след кризата от 1866 г. на пауперизма в Лондон и особено в неговата източна част — Ист-Енд. — *594.*

504 Речта за намаляването на работния ден Маркс произнесъл на заседанието на Генералния съвет от 11 август 1868 г. при обсъждането на този въпрос, включен в програмата на Брюкселския конгрес.

Записът на речта се е запазил в протоколната книга на Генералния съвет като залепена изрезка от вестник «Bee-Hive», бр. 358 от 22 август 1868 г. с някои поправки, направени от секретаря. — *595.*

505 В записа вместо Милнър погрешно е назован Екариус. Именно Милнър, възразявайки на Екариус, твърдял, че намаляването на работния ден, макар и да е желателно, ще предизвика намаляване на производството. — *595.*

506 Маркс има предвид подробното обосноваване от Екариус в речта му на това заседание на въпроса за вредното влияние от продължителния работен ден върху здравето на работниците. — *595.*

507 *«Възвание към германските работници в Лондон»*, написано от Ф. Леснер, било изпратено от последния на Маркс, за да го прегледа. Връщайки текста на възванието на Леснер, Маркс му писал на 11 август 1868 г.: «Поради правописни грешки по-долу съм преписал цялото възвание.» Запазилият се ръкопис на Маркс отговаря напълно на текста на възванието, публикуван в лондонския вестник «Hermann», бр. 502 от 15 август 1868 г. — *596.*

508 Виж «Капиталът», т. I, стр. 41. — *597.*

509 Произнесената от Маркс на заседанието на Генералния съвет от 5 януари 1869 г. реч представлява съобщение, което той направил от името на Постоянния комитет. На заседанието си от 2 януари 1869 г. Постоянният комитет обсъдил писмото на руанската секция, с което тя молела да се окаже помощ на локаутираните работници от Руан, и внесъл този въпрос за разглеждане от Генералния съвет. Последният приел по съобщението на Маркс резолюция, с която протестирал срещу действията на френските фабриканти и призовал английските работници да окажат помощ на руанските работници.

Даденият запис, направен от Юнг, се е запазил в протоколната книга на Генералния съвет. Кратко резюме на речта се дава и в отчета за заседанието на Генералния съвет, поместен във вестник «Bee-Hive», бр. 379 от 16 януари 1869 г. — *598.*

510 Двете речи за поземлената собственост били произнесени от Маркс на заседанието на Генералния съвет от 6 юли 1869 г. при обсъждането на програмата на Базелския конгрес (виж настоящия том, стр. 599). Въпреки че Брюкселският конгрес с мнозинство на гласовете приел резолюция в полза на обобществяването на поземлената собственост, въпросът за поземлената собственост бил отново включен в програмата на следващия конгрес по искане на малката група привърженици на дребната частна собственост върху земята начело с прудониста Толен.

Първата реч на Маркс била отговор на работника Милнър, който в стремежа си да обоснове правилността на резолюцията на Брюкселския конгрес произнесъл реч в защита на естественото право на човека върху земята.

Втората реч на Маркс била отговор на речта на присъствувалия на заседанието като гост френски анархист Е. Реклю, който заявил, че селяните не участвуват в конгресите на Интернационала и не си заслужава да се полагат грижи за тях.

В резултат на обсъждането с мнозинство на гласовете Генералният съвет потвърдил правилността на резолюцията за собствеността върху земята, приета на Брюкселския конгрес.

Речите на Маркс са се запазили в протоколната книга на Генералния съвет, записани от Екариус. Кратко резюме на речите на Маркс се дава в отчета за заседанието на Генералния съвет от 6 юли 1869 г., поместен във вестник «Bee-Hive», бр. 404 от 10 юли 1869 г. — *600.*

511 Има се предвид комисията за подготовката на въпроса за собствеността върху земята, избрана на Брюкселския конгрес. Комисията представила на конгреса два доклада по аграрния въпрос — доклада на Обри (руанска секция) и доклада на Дьо Пап (брюкселска секция). Комисията докладвала пред конгреса за единодушието си по въпроса за обобществяването на такава собственост като рудници, каменовъглени мини, канали, пътища и т. н. По отношение на орната земя обаче в комисията не било постигнато единодушие. Мнозинството от комисията начело с белгийския делегат Дьо Пап предложило резолюция, приета от конгреса, в полза на обобществяването на цялата земя; малцинството, възглавявано от френския делегат, прудониста Толен, защищавало дребната частна собственост на селяните върху земята. — *601.*

512 Речта за правото на наследяване Маркс произнесъл на заседанието на Генералния съвет от 20 юли 1869 г. при обсъждането на програмата на Базелския конгрес (виж настоящия том, стр. 599). Речта на Маркс се е запазила в протоколната книга на Генералния съвет, записана от Екариус.

Кратко резюме на речта се дава в отчета за заседанието на Генералния съвет, поместен във вестник «Bee-Hive», бр. 406 от 24 юли 1869 г. — *602.*

513 В записа на Екариус е допусната грешка. Имат се предвид учениците на Сен-Симон, а не Сен-Симон, починал в 1825 г. (сравни настоящия том, стр. 387). — *603.*

514 Речта за всеобщото образование в съвременното общество Маркс произнесъл на 10 август 1869 г. на заседанието на Генералния съвет при обсъждането на програмата на Базелския конгрес (виж настоящия том, стр. 599). В резултат на обсъждането на този въпрос на заседанието на Генералния съвет от 17 август Маркс произнесъл заключително слово. И двете речи на Маркс са се запазили в протоколната книга на Генералния съвет, записани от Екариус. Кратко резюме на първата реч се дава в отчета за заседанието на Генералния съвет от 10 август 1869 г, поместен, във вестник «Bee-Hive», бр. 409 от 14 август 1869 г.; кратко резюме на заключителното слово — в «Bee-Hive», бр. 410 от 21 август 1869 г. — *606.*

515 Въпросът за всеобщото образование бил обсъждан на трите предишни конгреси на Международното работническо дружество — от Женевския от 1866 г., Лозанския от 1867 г. и Брюкселския от 1868 г. — *606.*

516 Предложението на Харнет Лоу, направено на заседанието на Генералния съвет от 17 август 1869 г., се свеждало до това, имуществото и доходът на църквата да бъдат предадени за нуждите на всеобщото образование. — *607.*

517 На заседанията на Генералния съвет от 10 и 17 август 1869 г. английският работник Милнър изказал неприемливо от гледна точка на интересите на пролетариата предложение съвременното нему буржоазно училище да дава на учащите се знания в областта на политическата икономия, предложение. което на практика трябвало да засили идеологическото влияние на господствуващата буржоазия върху подрастващото поколение. Милнър подчертавал особено необходимостта да се даде на трудещите се представа за «стойността на труда» и за разпределението. При това той се позовавал по-специално на американския социалист утопист Уорън. който проповядвал теорията за «справедливата размяна». — *607.*

518 Въпросът за премахването на постоянните армии бил засегнат тук от Маркс във връзка с това, че при обсъждането на заседанията на Генералния съвет било направено предложение да се увеличат средствата за всеобщо образование чрез ликвидиране разходите за издържане на постоянните армии. — *608.*

519 Настоящото обръщение, което представлява манифест на основаната през октомври 1869 г. Лига за земя и труд (виж бележка 334), било написано около 14 ноември 1869 г. от Екариус, който влизал в комисията за подготовка на обръщението. Текстът на обръщението бил редактиран от Маркс, което намерило отражение в програмата на лигата. — *609.*

520 Има се предвид кампанията, водена от привържениците на Лигата против житните закони, които в демагогската си пропаганда внушавали на работниците, че с въвеждането на свободната търговия ще се повиши реалната им работна заплата и те ще имат два пъти по-голям самун хляб от предишния («big loaf»). Действителността показала фалшивостта на тези обещания. Укрепналият в резултат на отменяването на житните закони (виж бележка 386) промишлен капитал в Англия засилил настъплението си срещу жизнените интереси на работническата класа. — *609.*

521 Една от категориите данъкоплатци, включваща лицата, получаващи доходи от търговията, и лицата със свободни професии. — *610*.

522 Речите за политиката на британското правителство спрямо ирландските затворници Маркс произнесъл на заседанията на Генералния съвет от 16 и 23 ноември 1869 г. На заседанието на Генералния съвет от 9 ноември 1869 г. по предложение на Маркс било решено да се проведе дискусия за отношението на британското правителство към ирландските затворници и за позицията на английската работническа класа по ирландския въпрос. С първата от публикуваните речи Маркс открил дискусията и внесъл резолюция по този въпрос (виж настоящия том, стр. 403—404). В разискванията, които се развили особено бурно на заседанието от 23 ноември, против предложената от Маркс резолюция се изказал англичанинът Мотърсхед, който се опитвал да оправдае колониалната политика на правителството на Гладстон в Ирландия; той бил подкрепен от Оджър. Втората реч на Маркс била отговор на речите на тези английски членове на Генералния съвет. В протоколната книга на Генералния съвет и двете речи на Маркс са се запазили, записани от Екариус. В отчета за заседанието на Генералния съвет от 16 ноември, публикуван във вестниците «Reynolds's Newspaper» от 21 ноември 1869 г. и «National Reformer» от 28 ноември 1869 г., както и в отчета за заседанието от 23 ноември — във вестниците «Reynolds's Newspaper» от 28 ноември и «National Reformer» от 5 декември 1869 г. Речите на Маркс са предадени накратко и неточно. — *615*.

523 Има се предвид отговорът на Гладстон на петициите за амнистиране на затворените ирландци, приети на масови митинги в Ирландия, включително и на многохилядния митинг, състоял се в Лимърик на 1 август 1869 г. Отговорът бил даден от Гладстон в писмата му до ирландските дейци О'Ши и Бът (виж бележка 326). — *616*.

524 *Главен център* (Head Centre) според структурата на фенианското братство се наричал ръководителят на тайната организация на фенианците. Тук Маркс се позовава на вестник «New-York Irish People» (Ирландски народ в Ню Йорк»), в една статия из който се казвало, че с отказа си да амнистира затворените фенианци Гладстон само засилва движението на последните. Цитатът е даден по вестник «Irishman», бр. 20 от 13 ноември 1869 г. — *617*.

525 Виж бележка 327. — *617*.

526 Виж «Times» от 27 октомври 1869 г. — *618*.

527 Има се предвид публикуваното в «Irishman», бр. 18 от 30 октомври 1869 г. съобщение, че в писмото си отговор до дъблинското отделение на дружеството Древен орден на горските пазачи, присъединило се към движението за амнистия на затворените фенианци, Гладстон отказал да признае предишните си предизборни обещания за подобряване положението на Ирландия.

Древен орден на горските пазачи — дружество за взаимопомощ в Англия, възникнало през 1745 г. като дружество на кралските горски пазачи и през 1834 г. приело това название. — *618*.

528 *«Political Register»* — съкратено название на английския седмичник на буржоазните радикали «Cobbett's Weekly Political Register» («Седмична политическа хроника на Кобет»), излизал в Лондон от 1802 до 1835 г. — *619*.

529 Има се предвид отличилото се с безпримерната си жестокост потушаване на ирландското националноосвободително въстание в 1798 г. от английските

власти (виж бележка 393). Маркс сравнява тук терора на английските наказателни отряди с репресиите, предприети при смазването на революцията в Унгария през 1849 г. — *619.*

530 Става дума за книгата: Ledru-Rollin. «The Decline of England». London, 1850 (Ледрю-Ролен. «Упадъкът на Англия», Лондон, 1850). — *619.*

531 В противоположност на позицията на Маркс, който се стремял да бъде разобличена колонизаторската политика на английското правителство, Оджър искал да се смекчат изразите, употребени при оценката на политиката на Гладстон в проекторезолюцията, предложена от Маркс. Оджър мотивирал искането си с това, че в противен случай няма да успеят да издействуват освобождаването на затворниците. Той напомнял, че в отговора си на петициите Гладстон изказал недоволството си от резкия тон на някои от тях. В записа на речта на Маркс, публикуван в «Reynolds's Newspaper» от 28 ноември 1869 г. заключителната фраза е предадена по следния начин: «Въпросът е кое е по-важно — да се спечели доверието на ирландците или да се направи резолюцията приемлива за Гладстон.» — *620.*

532 Дадените статии по ирландския въпрос били написани от дъщерята на Маркс Жени от 27 февруари до 19 април 1870 г. за вестник «Marseillaise» (виж бележка 368). По съдържание те са близки до статията на Маркс «Английското правителство и затворените фенианци» (виж настоящия том, стр. 424—429).

Маркс придавал на статиите на Жени в «Marseillaise» голямо значение, третата статия написал заедно с дъщеря си. Статиите (с изключение на втората) се публикували във вестника, подписани Дж. Уилямс, което е видоизменение на псевдонима, с който Маркс по конспиративни съображения подписвал някои писма (А. Уилямс). — *621.*

533 Речта на Гладстон била отпечатана в «Times» от 4 март 1870 г. — *624.*

534 Писмото на О'Донован-Роса било отпечатано във вестник «Irishman», бр. 32 от 5 февруари 1870 г. В последната фраза на писмото си О'Донован-Роса споменава оранжистите — членове на реакционен орден, основан от лендлордовете и протестантското духовенство, и рибонистите (или рибонитите) — членове на тайни организации на ирландските селяни католици. — *626.*

535 Съобщението за хвърлення в затвора фенианец полковник Рикард Бърк излязло във вестник «Irishman», бр. 27 от 1 януари 1870 г. Писмото на Ъндеруд от 1 януари 1870 г. до министъра на вътрешните работи Брус било публикувано в «Irishman», бр. 28 от 8 януари 1870 г. Отговорът на писмото на Ъндеруд, изпратено от името на Брус, било публикувано в «Irishman», бр. 30 от 22 януари 1870 г., отговорът на писмото на сестрата на Бърк, Бърн — в бр. 37 от 12 март 1870 г. на същия вестник. — *629.*

536 *«The Echo»* («Ехо») — буржоазно-либерален вестник, излизал в Лондон от 1868 до 1907 г. — *629.*

537 Перифраза на афоризма на Волтер: «Всички жанрове са хубави освен скучния.» — *630.*

538 Става дума за демонстрацията на лондонските работници от 24 октомври 1869 г. За ролята на Генералния съвет в кампанията за амнистия на затворените фенианци виж бележка 326. — *630.*

539 Анонимната статия, чийто автор — Брус — се опитвал да опровергае приведените от О'Донован-Роса факти, била публикувана във вестник «Times» от 16 март 1870 г. — *631*.

540 Речта на Мур в камарата на общините и речта на Гладстон, която той произнесъл в отговор на тази реч на 17 март 1870 г., били публнкувани във вестник «Times» от 18 март 1870 г. — *633*.

541 Експлозията в лондонския Клеркенуелски затвор, с цел да бъдат освободенн затворените фенианци, била извършена от група феннанци през декември 1867 г. — *633*.

542 Ж. Маркс използва тук съобщението от вестиик «Irishman» за излизането през 1868 г. иа Синята книга: «Report of Commission on the Treatment of certain Treason-Felony Convicts in English Prison, who have been transferred thereto at the request of the Irish Government», 1867 («Отчет на комисията по повод отнасянето с някои държавни престъпиици, затворени в английския затвор, които са били преместени тук по молба на ирландското правителство», 1867). — *633*.

543 Има се предвид опитът за въстание на фенианците през февруари — март 1867 г. — *633*.

544 Има се предвнд «Report of Commissioners on the Treatment of the Treason-Felony Convicts in the English Convict Prisons». London, 1867 («Отчет на членовете на комисията по повод отнасянето с държавните престъпннци, затворени в английските затвори», Лондон 1867). — *635*.

545 *Coercion Bill* (нзключителен закон) бил внесен в камарата на общините на 17 март 1870 г. от Гладстон и приет от камарата на общините; той предвиждал прекратяване на конституционните гаранции в Ирландия, въвеждане на обсадно положенне и даваие на английските власти извънредни пълномощия за смазване на националноосвободителното движение в Ирландия.

Land Bill — виж бележка 358. — *635*.

546 Има се предвид книгата: F. T. H. Blackwood. «Mr. Mill's Plan for the Pacification of Ireland Examined». London, 1868. (Ф. Т. Г. Блекуд. «Анализ на плана на г-н Мнл за умнротворяваие иа Ирландия». Лондон, 1868). — *635*.

547 Цитира се статията от вестник «Reynolds's Newspaper» от 20 март 1870 г., подписаиа «Гракх».

«Reynolds's Newspaper» («Вестник на Рейнолдс») — английски вестник с радикално направленне; излизал в Лондон от 1850 г. — *637*.

548 Деспотичната държава Дахомей в Афрнка се отличавала със суровия си вътрешен ред, който се поддържал със снстемата на шпиоиажа н доносите. — *638*.

549 Преписката между министъра на вътрешиите работи Брус и Мак Карти Даунинг за Рикард Бърк била публикувана във вестиик «Irishman», бр. 38 от 19 март 1870 г. — *639*.

550 Писмото на Лавел било публикувано в «Freeman's Journal» от 29 март 1870 г.

«Freeman's Journal» («Вестник на свободния човек»)—нрландски буржоазен всекидневннк; излизал в Дъблин от 1763 до 1924 г.

Има се предвид книгата: P. Lavelle. «The Irish Landlord since the Revolution». Dublin, 1870 (П. Лавел. «Ирландският лендлорд от времето на революцията». Дъблин, 1870). — *643*.

551 Новите условия на арендиите договори били публикувани във вестник «Irishman», бр. 37 от 12 март 1870 г. — *643.*

552 Перифраза на думи от хрониката на Шекспир «Крал Хенрих VI», ч. I, действие 1, сцена 2. — *643.*

553 Цитатът от американските вестници, както и съобщението на нюйоркския кореспондент се дават по вестник «Irishman», бр. 40 от 2 април 1870 г. — *644.*

554 Има се предвид речта на адвоката Лорие, произнесена на 25 март 1870 г. по време на процеса срещу принц Пиер Бонапарт във връзка с извършеното от него убийство на журналиста Виктор Ноар и публикувана във френския вестник «Marseillaise», бр. 97 от 27 март 1870 г. — *646.*

555 Цитира се вестник «Times» от 8 април 1870 г. — *648.*

556 Речта за вестник «Bee-Hive» Маркс произнесъл на заседанието на Генералния съвет от 26 април 1870 г., за да обоснове предложената от него резолюция (виж настоящия том, стр. 445). — *650.*

557 Виж бележка 545. — *650.*

558 Съдържанието на писмото на К. Маркс до Комитета на германската Социалдемократическа работническа партия от 27 юни 1870 г. било изложено от председателя на съда на лайпцигския процес през 1872 г. по обвинението срещу В. Либкнехт, А. Бебел и А. Хепнер в държавна измяна. Това писмо било представено и като обвинителен материал на процеса срещу брауншвайгския Комитет на Социалдемократическата работническа партия през 1871 г. Ние не разполагаме с оригинала на писмото. Публикуваният текст е взет от книгата «Leipziger Hochverrathsprozeß. . .», Leipzig, 1872; текстът на писмото се съдържа и в изданието от 1874 г., и в изданието от 1894 г., подготвено от В. Либкнехт по поръчение на Комитета на Социалдемократическата работническа партия. По думите на председателя на лайпцигския съд писмото било подписано: «От името на Генералния съвет на Международното работническо дружество: Карл Маркс, секретар за Германия.» — *651.*

559 Речта за разцеплението в Романската федерация Маркс произнесъл на заседанието на Генералния съвет от 28 юни 1870 г., за да обоснове предложената от него резолюция (виж настоящия том, стр. 455). Запазила се е записана от Екариус. — *652.*

ДАТИ ИЗ ЖИВОТА И ДЕЙНОСТТА НА К. МАРКС И Ф. ЕНГЕЛС

(септември 1864 — юли 1870)

1864

Средата на септември	Маркс приема поканата иа организациония комитет да участвува като представител на германските работници в международното работническо събрание в Сент-Мартинс-хол, насрочено за 28 септември. За оратор от страна на германските работници Маркс препоръчва бившия член на Съюза на комунистите И. Г. Екариус, на когото помага да се подготви за речта си.
Средата на септември — декември	Маркс работи напрегнато над «Капиталът».
28 септември	Маркс присъствува на международното работническо събрание в Сент-Мартинс-хол, на което се приема резолюция за основаване на Международното работническо дружество (Интернацнонала). Маркс бива избран за член на Временния комитет на дружеството.
4 октомври	В пнсмото си отговор до золингенския работник К. Клингс Маркс посочва, че макар и да няма възможност да прнеме предложения му във връзка със смъртта на Ф. Ласал пост председател на Общия германски работнически съюз, официалното поставяне на кандидатурата му за този пост би могло да бъде използвано като акт на политическа демонстрацня срещу пруското правителство, което го лишило от поданство, както и за да се изрази солидарност с Международното работническо дружество.
5 октомври	Временният комитет избира Маркс в комнсията по изработване на програмните документи на Международното работническо дружество.
6—17 октомври	Маркс е болен; поради това той не може да вземе участие в подготовката на програмните документи.

Втората половина на октомври — След завръщането си от Манчестер от пътуването му из Шлезвиг-Холщайн Енгелс продължава заниманията си по германска филология и история на древните германци.

18 октомври — На заседание на Временния комитет Маркс възразява против програмата и устава, изработени от комисията в духа на мадзинистките и оуенистките идеи през време на боледуването му и се стреми комитетът да вземе решение за връщане документите в комисията за дообработване.

20 октомври — В жилището на Маркс се провежда заседание на комисията по изработване на програмните документи на Интернационала.

Между 21 и 27 октомври — Маркс пише отново програмните документи на Международното работническо дружество — учредителния манифест и временния устав; тези документи биват одобрени от комисията.

1 ноември — На заседание на Временния комитет Маркс прочита учредителния манифест и временния устав, които се приемат единодушно. Съгласно устава Временният комитет се конституира като ръководен орган на дружеството (Генерален съвет; до края на 1866 г. — предимно Централен съвет), в състава на който Маркс изпълнява задълженията на секретар-кореспондент за Германия.

2 ноември — В писмо до Маркс Енгелс споделя впечатленията си от пътуването си, разказва му наблюденията си за природата и населението на Шлезвиг-Холщайн.

3 ноември — След 16 години Маркс се среща отново с М. А. Бакунин и обсъжда с него въпроси, свързани с полското въстание от 1863—1864 г., с Международното работническо дружество и социалистическото движение.

4 ноември — Маркс пише писмо до Енгелс, в което излага подробно обстоятелствата за основаването на Интернационала и историята на зиработването на програмните документи на новата пролетарска организация.

7 ноември — В писмото си отговор до Маркс Енгелс изказва задоволството си във връзка с основаването на Международното работническо дружество.

Енгелс присъствува на заседанието на ръководството на Шилеровото дружество на германските политически емигранти в Манчестер, за председател на което бил избран през юли 1864 г.

8 ноември — По предложение на Маркс Генералният съвет взема решение да изпраща всички отчети за заседанията на съвета за печата чрез секретаря на същия във връзка с това, че някои вестници помествали отчетите в изопачен вид.

9 ноември — Енгелс изпраща на Маркс отчета на буржоазния комитет за подпомагане на нуждаещите се фабрични работници, публикуван във вестник «The Manchester Guardian» («Манчестерски страж»), характеризирайки буржоазната «помощ» за работ-

	ниците като средство, което фабрикантите използват за своето допълнително обогатяване.
Около 14 — около 24 ноември	Маркс и Енгелс получават покана да сътрудничат във вестник «Social-Demokrat» («Социалдемократ»), орган на Общия германски работнически съюз, който се проектирало да се издава в Берлин под редакцията на И. Б. Швайцер и И. Б. Хофщетен; Маркс и Енгелс обсъждат в писмата си един до друг въпроса за сътрудничеството във вестника и като се убедили, че в проспекта на вестника няма типично ласалиански положения, дават съгласието си; те се надяват да използват вестника за пропагандиране идеите на научния комунизъм в Германия и за създаване на истинска пролетарска партия.
15 и 22 ноември	Маркс участвува в заседанията на Генералния съвет в обсъждането на условията за приемане на работническите организации в Интернационала колективно и внася проекторезолюции, които се приемат единодушно. Резолюциите биват публикувани на 26 ноември във вестник «The Bee-Hive Newspaper» («Вестник пчелен кошер»), орган на английските трейдюниони, обявен също и за орган на Международното работническо дружество.
18 ноември	Във връзка с работата си над «Капиталът» Маркс иска от Енгелс официални материали за «памуковия глад» в Манчестер и за неговото влияние върху положението на работниците в памучната промишленост.
Между 22 и 29 ноември	Маркс пише обръщението на Генералния съвет към А. Линкълн във връзка с повторното му избиране за президент на Съединените американски щати. Обръщението бива публикувано на 23 декември в английския буржоазно-либерален вестник «The Daily News» («Дневни новини»), на 7 януари 1865 г. в «Bee-Hive Newspaper» и в други вестници.
Около 24 ноември	Учредителният манифест и временният устав на Международното работническо дружество излизат в отделна брошура в тираж 1000 екземпляра.
24 ноември	Маркс изпраща на Енгелс току-що излезлите учредителен манифест и временен устав. В писмо до своя приятел в Ню Йорк, бившия член на Съюза на комунистите, германския социалист Й. Вайдемайер, Енгелс анализира хода на Гражданската война и подчертава нейното огромно значение за бъдещото развитие на Съединените американски щати.
28 ноември	Маркс пише до редакцията на щутгартския вестник «Der Beobachter» («Наблюдател») декларация срещу дребнобуржоазния публицист К. Блинд. На 3 декември редакцията на вестника помества само съпроводителното писмо на Маркс и свои «коментарии». Писмото бива публикувано в хамбургския вестник «Nordstern» («Северна звезда») от 10 декември.

Края на ноември — началото на декември	В писма до своите привърженици в различните страни — Й. Вайдемайер, Л. Кугелман и други — Маркс съобщава за основаването на Интернационала и им изпраща учредителния манифест и временния устав.
2 декември	Маркс моли Енгелс да направи вноска в акционния фонд, създаден от Генералния съвет, с цел да се закупят акции от вестник «Bee-Hive», за да се получи възможност да се влияе върху насоката на вестника.
6 декември	На заседание на Постоянния комитет, изпълнителен орган на Генералния съвет, Маркс критикува обръщението към полския народ, написано от П. Фокс в духа на буржоазния демократизъм и от името само на английските членове на Интернационала; той посочва идеализирането от Фокс на традиционната политика на господствуващите класи във Франция спрямо Полша и разкрива реакционната същност на политиката на правителствата на царска Русия, Прусия и Австрия по полския въпрос.
10 декември	В писмо до Енгелс Маркс го информира за положението на работите в Интернационала и със задоволство отбелязва присъединяването към него на лондонския трейдюнион на зидарите (над 3 000 души), който по-рано стоял настрана от политическите движения.
13 декември	Маркс произнася реч по полския въпрос на заседание на Генералния съвет във връзка с обсъждането на обръщението, написано от Фокс.
Около 18 декември 1864 — януари 1865	В редица писма до И. Б. Швайцер и В. Либкнехт Маркс критикува остро култа към личността на Ласал във вестник «Social-Demokrat» и кокетирането на редакцията на вестника с правителството на Бисмарк.
22 декември	В писмо до германския социалист, поета К. Зибел, Маркс го моли да препоръча на Клингс да постави на следващото общо събрание на Общия германски работнически съюз въпроса за присъединяването на съюза към Интернационала.

1865

3 януари	На заседанието на Генералния съвет Маркс възобновява разискванията във връзка с обръщението към полския народ, написано от Фокс.
Приблизително 7—14 януари	Маркс е в Манчестер при Енгелс; те обсъждат въпроси, отнасящи се до Международното работническо дружество и работническото движение в Германия; срещат се с бившия водач на чартистите Е. Джонсън.
16 януари	В писмо до Швайцер Маркс протестира срещу публикуването във вестник «Social-Demokrat» на кореспонденцията на дребнобуржоазния публицист М. Хес, в която някои членове на

парижката секция на Интернационала клеветнически били обвиняванн в бонапартизъм.

24 януари По молба на редакцията на вестник «Social-Demokrat» Маркс пнше статията за Прудон; последната, в която се крнтнкува остро реакциоината дребнобуржоазна идеология иа Прудон и е насочена също и против опортюнизма на Ласал, бива публикувана във вестника на 1,3 и 5 февруари.

Водейки борба против проникването на буржоазни елементи в Генералния съвет и в стремежа си да бъде укрепено неговото пролетарско ядро, Маркс прави предложение да се поставят кандидатурите за членове на съвета най-малко една седмица преди избора н само при условие, че кандидатът е вече член на дружеството; Маркс предлага изборите за нови членове на съвета да се провеждат в присъствието на самите кандидати. Предложението на Маркс се приема единодушно.

25 януари В писмо до Енгелс Маркс го информира за положението в Интернационала и го съветва да напише статия за военната реформа в Прусия за вестник «Social-Demokrat».

Около 27 януари Енгелс превежда стародатската антифеодална народна песен «Господин Тидман» на немскн език и я изпраща със свои коментарии в «Social-Demokrat», с цел да подтикне вестника да публикува статии против феодалното дворянство. Кореспонденцията на Енгелс бива отпечатана на 5 февруари.

27 януари Енгелс, като научил от изпратеното му от Маркс писмо на Либкнехт, че Ласал обещал на Бисмарк Общият германски работнически съюз да подкрепи грабителската политика на Прусия в Шлезвиг-Холщайн при условие, че бъде въведено всеобщо избирателно право, в писмото си отговор до Маркс оценява това обещание на Ласал като предателство спрямо интересите на германската работническа класа. Той съобщава иа Маркс и за намерението си в статията за военната реформа в Прусия да се обяви както против правителството, така и против буржоазната опозицня.

31 януари На заседанието на Генералния съвет Маркс участвува в обсъждането на въпроса за отношението на Международното работническо дружество към двнженнето за реформа на избирателното право в Англия. В речта си Маркс се нзказва за участие на дружеството в учредителното събрание на Лигата за реформа при условие, че ще бъде прието искането за всеобщо избирателно право за цялото мъжко население и че в ръководния орган влязат предложените от Генералння съвет кандидати.

Края на януари — 11 февруари Енгелс пише статията «Военният въпрос в Прусия и германската работническа партия». Поради големия обем на статията, както и поради нежеланието му да я публикува във вестник «Social-Demokrat» Енгелс решава да я издаде в отделна брошура; последната излнза в края на февруари в Хамбург.

Февруари	В писмата си до Джонс в Манчестер Маркс набелязва тактиката на борбата на английския пролетариат за реформа на избирателното право.
Февруари — средата на март	Наред с активната си дейност в Генералния съвет Маркс работи напрегнато, често нощем, над «Капиталът».
6 февруари	Маркс пише декларацията до редакцията на «Social-Demokrat» във връзка с публикуването в този вестник на втората клеветническа статия на Хес, насочена против Интернационала. Декларацията, която била подписана и от Енгелс, се изпраща до редакцията на вестника като последно предупреждение. Като смятали обаче, че скъсването с вестника трябва да стане във връзка с политическата му тактика, а не заради статията на Хес, и като взели под внимание, че Хес оттеглил обвиненията си, Маркс и Енгелс решават да не настояват декларацията да бъде публикувана. Енгелс участвува в заседанието на ръководството на Шилеровото дружество.
Приблизително 7 февруари	Маркс произнася реч на юбилейния празник на лондонското Просветно дружество на германските работници, в която критикува възгледите на ласалианците за подпомагане на производителните дружества на работниците от страна на буржоазната държава. Съдържанието на речта в изопачен вид било публикувано в отчета за юбилейния празник, поместен във вестник «Social-Demokrat» от 19 февруари.
Около 10 февруари	Маркс участвува в заседанието на подготвителния комитет по организирането в Лондон на митинг по солидарност с полското националноосвободително движение във връзка с годишнината на полското въстание от 1863—1864 г.
13 февруари	Маркс пише писмо до Швайцер, в което се спира подробно на ролята на професионалните съюзи като организации на работническата класа за борба с буржоазията и подчертава, че в Прусия извоюването на правото на коалиции е част от общодемократическата борба против реакционната монархия.
Втората половина на февруари — началото на март	Маркс се занимава с работите на Парижкия управителен съвет на Интернационала във връзка с конфликта, възникнал в парижката секция между журналиста А. Льофор, от една страна, и работниците прудонисти Е. Е. Фрибур, А. Л. Толен и др. — от друга.
18 февруари	Поради това, че «Social-Demokrat» продължавал да води политика на кокетиране с правителството на Бисмарк, Маркс пише от свое име, както и от името на Енгелс декларация, в която характеризира ласалианството като «кралско-пруски правителствен социализъм» и съобщава, че се отказват да сътрудничат във вестника; той изпраща декларацията на Енгелс да я подпише и на 23 февруари я изпраща до редакцията на вестника с молба да я публикува. Декларацията бива публикувана във вестник «Social-Demokrat» от 3 март, както и в други германски вестници.

27 февруари	Енгелс пише бележка за предстоящото излизане на брошурата «Военният въпрос в Прусия и германската работническа партия» и я изпраща в Германия на своите привърженици да я публикуват в германския печат. Бележката излиза без подпис във вестника на дребнобуржоазната демокрация «Berliner Reform» («Берлинска реформа») от 3 март, както и в други германски вестници.
Края на февруари	Маркс е зает с организирането на полския митинг. Във връзка с опита на английските буржоазни радикали да отложат митинга под предлог, че е ненавременен, Маркс заявява от името на Генералния съвет, че работническата класа има своя собствена външна политика и съвсем не се ръководи от това, какво буржоазията счита за навременно или ненавременно.
Края на февруари — първата половина на март	Маркс е зает с работите на Лигата за реформа, в чийто ръководен орган представителите на Генералния съвет на Интернационала завоюват мнозинство.
1 март	Маркс присъствува в Сент-Мартинс-хол на митинга, посветен на годишнината на полското въстание от 1863—1864 г.
6 март	Енгелс участвува в заседанието на ръководството на Шилеровото дружество.
7 март	На заседанието на Генералния съвет се приемат написаните от Маркс проекторезолюции, в които се посочва начинът за ликвидиране на конфликта в Парижкия управителен съвет на Интернационала.
10 март	В писмо до Вайдемайер Енгелс разглежда подробно хода на военните действия на фронтовете на Гражданската война в Съединените американски щати.
Около 13 март	Маркс пише рецензия за брошурата на Енгелс «Военният въпрос в Прусия и германската работническа партия», която бива публикувана на 18 март в лондонския германски седмичник «Herman» («Херман»).
15 март	Маркс пише декларация за отношението към ласалианския вестник «Social-Demokrat», в която разкрива историята на своето и на Енгелс сътрудничество в този вестник и причините за скъсването с него. Декларацията бива публикувана на 19 март във вестник «Berliner Reform», както и в други вестници.
19 март — 8 април	Маркс заминава при своите роднини в Залтбомел (Холандия) и им гостува.
Около 23 март	В отсъствието на Маркс в Лондон се получава писмо от Хамбург от книгоиздателя О. К. Майснер с договор за издаване на «Капиталът».
28 март	Маркс пише декларация до редакцията на вестник «Berliner Reform», в която опровергава опитите на Швайцер да изопачи историята на скъсването на Маркс и Енгелс с вестник «Social-Demokrat». Декларацията бива публикувана във вестника на 1 април.

29 март В писмо до германския буржоазен философ неокантианец Ф. А. Ланге Енгелс критикува тезата на буржоазните икономисти за вечния, извънисторически характер на икономическите закони и показва по-специално, че законът за народонаселението е обусловен от господствуващите в дадено общество производствени отношения.

8 април Маркс пише статията «Президент на човечеството», насочена срещу председателя на ласалианския Общ германски работнически съюз Б. Бекер. Статията била публикувана във вестник «Berliner Reform» от 13 април.

11 април 1865— 16 януари 1866 По поръчение на Генералния съвет Маркс изпълнява временно задълженията на секретар-кореспондент за Белгия.

12 април Маркс присъствува на събранието на лондонското Просветно дружество на германските работници; в речта си той разобличава опортюнизма на ласалианското ръководство на Общия германски работнически съюз.

В писмо до Маркс Енгелс подробно го информира за развитието на памучната криза в Англия и други страни.

13 април В писмо до Г. Юнг Маркс го моли като секретар-кореспондент за Швейцария да изпрати в цюрихския вестник «Der weiße Adler» («Белият орел») поправка към публикувания в него отчет за полския митинг от 1 март 1865 г. в Лондон, в който се премълчавала единодушно приетата на митинга резолюция, предложена от името на Международното работническо дружество. Маркс прилага към писмото текста на поправката, която бива публикувана във вестника, подписана от Юнг, на 22 април.

25 април На заседанието на Генералния съвет Маркс докладва за стачката на лайпцигските печатарски работници; заедно с П. Фокс и У. Р. Кримър той бива избран в делегацията, която трябвало да отиде при лондонските печатарски работници, за да ги накара да окажат материална помощ на стачкуващите работници в Лайпциг.

Между 2 и 9 май Маркс пише обръщението на Международното работническо дружество към президента на Съединените американски щати Е. Джонсън по повод убийството на Линкълн; обръщението, прието единодушно от Генералния съвет, бива публикувано на 20 май в «Bee-Hive Newspaper», както и в други вестници.

20 май В писмо до Енгелс Маркс критикува представения на Генералния съвет доклад на Дж. Уестън за работната заплата, в който се правел опит да се докаже безсмислеността на борбата на работниците за увеличаване на работната заплата и се отричала положителната роля на трейдюнионите в пролетарското движение.

20 и 27 юни На заседанията на Генералния съвет Маркс чете доклад за работната заплата, цената и печалбата, в който опровергава погрешните възгледи на Уестън и излага в популярна форма същността на учението си за принадената стойност.

24 юни	В писмо до Енгелс Маркс му съобщава, че е успял да убеди членовете на Генералния съвет да свикат предварителна конференция на Интернационала в Лондон вместо проектирания конгрес в Брюксел, свикването на който той смята за преждевременно.
25 юли	На заседанието на Генералния съвет се приема подготвеният под ръководството на Маркс доклад на Постоянния комитет за свикване на конференция в Лондон.
31 юли	Като информира Енгелс за състоянието на своята работа над «Капиталът», Маркс съобщава, че за да завърши теоретическата част на своя труд, обхващаща три книги, той трябва да напише още три глави, освен това му предстои да напише четвърта книга, посветена на историята на политическата икономия.
Август	Маркс е болен поради преумора от усилената си работа над «Капиталът»; по време на боледуването си чете книги по астрономия.
Края на август	Маркс бива избран за член на ръководството на вестник «The Workman's Advocate» («Защитник на работника»), орган на Международното работническо дружество.
Края на август—средата на септември	Енгелс пътува из Германия, Швейцария и Италия.
12 септември	На заседанието на Генералния съвет Маркс се изказва при разискванията по въпроса за организирането на предстоящата конференция на Интернационала.
Средата на септември	Занимавайки се с подготовката на Лондонската конференция, Маркс предлага на Либкнехт да вземе лично участие в нея или да представи писмен доклад за работническото движение в Германия, обръща се към Джонс с молба да произнесе реч по време на Лондонската конференция на вечерта по случай годишнината от основаването на Интернационала.
19 септември	На заседанието на Генералния съвет Маркс бива избран в новия Постоянен комитет.
25—29 септември	Маркс взема участие в Лондонската конференция на Интернационала; той присъствува на всички заседания на конференцията, няколко пъти се изказва по най-важните въпроси и се стреми да бъде приет предложеният от него дневен ред на предстоящия конгрес; той бива избран в комисията, създадена за подготовка на информациите за Интернационала във вестник «Workman's Advocate».
17 октомври	На заседанието на Генералния съвет Маркс подкрепя направеното от представителите на полската демократична емиграция предложение да се чествува годишнината на полското въстание от 1830 г. и съветва подготовката на събранието да се възложи на Постоянния комитет.

20 октомври — около 2 ноември Маркс е в Манчестер при Енгелс.

15 ноември Маркс получава писмо от берлинските работници Т. Мецнер, З. Майер и А. Фогт с молба да дойде в Германия поради това, че личното му присъствие би могло да помогне за сплотяването на най-добрите сили на германската работническа класа.

20 ноември В писмо до Енгелс Маркс го моли да му изпрати фактически данни за положението на работниците в памучната промишленост в Манчестер, които му били необходими за работата над «Капиталът».

Декември Като член на ръководството на вестник «Workman's Advocate» Маркс води борба против буржоазните елементи в това ръководство.

Във връзка с разработването на проблема за поземлената рента Маркс проучва в Британския музей трудове по селското стопанство, по-специално по агрохимия, чете произведенията на Ю. Либих и Х. Ф. Шьонбайн.

Декември 1865— януари 1866 Получил писмо от ръководителя на германските секции в Швейцария И. Ф. Бекер относно предстоящото от 1 януари 1866 г. издаване на списание «Der Vorbote» («Предвестник»), Маркс се обръща към Енгелс, Либкнехт и Кугелман с молба да изпращат кореспонденции до вестника.

26 декември На заседанието на Генералния съвет Маркс участвува в обсъждането на публикуваната анонимно в белгийския буржоазнодемократически вестник «L'Echo de Verviers» («Ехо от Вервие») статия на П. Везиние, в която клеветнически се изопачавала дейността на Генералния съвет, както и работата на Лондонската конференция, и опровергава приведените в статията твърдения.

Края на декември Маркс завършва предварителния вариант на «Капиталът».

1866

Януари Маркс започва подготовката на «Капиталът» за печат.

Началото на януари Занимавайки се с въпроси на естествознанието, Енгелс проявява голям интерес към молекулярната теория; той чете книгата на английския физик Дж. Тиндал «Топлината, разглеждана като вид движение».

5 януари Маркс информира Енгелс за опозицията на дребнобуржоазните елементи от френската секция в Лондон и на прудонистите в Брюксел спрямо Генералния съвет. Той моли Енгелс да излезе в печата със статия, в която да обоснове позицията на пролетариата по полския въпрос.

9 януари В речта си на заседанието на Генералния съвет Маркс опровергава съдържащите се в статията на Везиние твърдения и

прави предложение да се поискат от последния доказателства за приведените от него факти, в противен случай да бъде изключен от Интернационала. Генералният съвет приема предложението на Маркс.

22 януари — Маркс присъствува на митинга, посветен на годишнината на полското въстание от 1863—1864 г.; той подкрепя внесената от името на Международното работническо дружество резолюция, с която се изказвало съчувствие към освободителната борба на полския народ.

26 януари — Енгелс моли Маркс за литература за условията, при които е било отменено крепостното право в Русия, и за икономическото положение на руските селяни.

27 януари — Маркс се среща с Юнг и редактира написаното от него по поръчение на Генералния съвет опровержение на статията иа Везиние в «Echo de Verviers». Опровержението бива отпечатано в същия вестник от 20 февруари, подписано от Юнг.

Края на януари— нача на март — Маркс е тежко болен поради напрегнатата работа над «Капиталът». Постепенно с оздравяването си продължава работата си над ръкописа на I том; разработва в исторнчески план главата за работния ден.

Края на януари— 6 април — Енгелс работи над серията статии по полския въпрос, в които обосновава позицията на пролетариата спрямо националноосвободителното движение на потиснатите народи, като разобличава нихилизма на прудонистите по националния въпрос. Статиите биват публикувани в органа на Интернационала, вестник «The Commonwealth» («Република») от 24, 31 март и 5 май под заглавие «Какво общо има работническата класа с Полша?».

Началото на февруари — Маркс, водейки преписка по време на боледуването си с членовете на Генералния съвет, се стреми да бъде назначен за редактор на вестник «Commonwealth» Екариус, както и да бъде създадена редакционна комисия за надзор, мнозинството на която се състояло от членове на Генералния съвет, включително и Маркс.

Около 13 февруари — По съвет на Енгелс Маркс взема решение да публикува преди всичко I том на «Капиталът».

Между 14 и 18 февруари — Енгелс е при Маркс в Лондон.

Първата половина на март — Отстоявайки пролетарския характер на Интернационала, Маркс води борба против буржоазното влияние, проводник на което в Генералния съвет била опозицията от мадзинистките елементи (Л. Волф и др.), дребнобуржоазните демократи (членове на френската секция в Лондон) и реформистките лидери на английските трейдюниони (Дж. Оджър, У. Р. Кримър и др.).

10 март — В жилището на Маркс се провежда съвещание на секретар-кореспондентите на Генералния съвет за континенталните

страни. На съвещанието се взема решение да се даде отпор на мадзиниста Волф, който на заседанието на Генералния съвет от 6 март се опитвал да обяви за несъстоятелна статията на Юнг в «Echo de Verviers» и да обяви Дж. Мадзини за автор на устава на Интернационала. Съвещанието възлага на Маркс да разобличи Волф и неговите привърженици в Генералния съвет.

12 март — Маркс присъствува на заседанието на акционерите на вестник «Commonwealth» и се стреми Екариус да остане редактор.

13 март — На заседанието на Генералния съвет Маркс произнася реч, в която опровергава декларацията, направена от Волф на заседанието от 6 март.

15 март — около 10 април — Маркс се лекува и почива в Маргет.

Края на март— 1 април — Енгелс почива в Уелс.

6 април — В писмо до Енгелс Маркс съобщава, че е готов да замине за Париж, стига само да убеди френските членове на Интернационала, че е необходимо да бъде отложен насроченият за май конгрес в Женева поради неподготвеността на Международното работническо дружество, особено в Англия, за него.

10 април — След продължително боледуване и лекуване Маркс отново се включва в работата на Генералния съвет; той присъствува на заседанието му при обсъждането на въпроса за датата на свикването на Женевския конгрес и на други въпроси.

17 април — На заседанието на Генералния съвет Маркс участвува в разискванията, станали във връзка с речта на мадзиниста Волф, който се опитвал да възобнови нападките си срещу статията на Юнг в «Echo de Verviers».

1 май — В Генералния съвет Маркс подкрепя резолюцията за отлагане на Женевския конгрес от май за септември.

В писмо до Маркс Енгелс му съобщава за докарването от английските фабриканти в Единбург на германски шивашки работници, за да ги използват като стачкоизменници, и моли Генералния съвет да вземе мерки против докарването в Англия на нова група германски работници.

4 май — От името на Генералния съвет Маркс пише възвание, в което предупреждава работниците в Германия за опитите на английските фабриканти да ги набират за работа и да ги използват като стачкоизменници. Възванието бива отпечатано във вестник «Oberrheinischer Courier» («Горнорейнски куриер») от 15 май под заглавие «Предупреждение», както и в други германски вестници.

8 май — Маркс се изказва два пъти на заседанието на Генералния съвет при обсъждането на финансовите въпроси, свързани по-специално с подготовката на Женевския конгрес.

Около 14 май	След продължително прекъсване, въпреки лошото си здравословно състояние, Маркс възобновява подготовката за печат на ръкописа на I том на «Капиталът».
15 май	На заседанието на Генералния съвет Маркс отговаря на Фокс на критиката му срещу статията на Енгелс «Какво общо има работническата класа с Полша?» и отстоява тезата на Енгелс, че политиката на полската аристокрация е съдействувала за подялбата на Полша от чуждите държави.
25 май	По молба на Маркс Енгелс го информира за развитието на икономическата криза в текстилната промишленост в Манчестер и Ливерпул.
9 юни	Поради засилващото се влияние на буржоазните елементи в ръководството на вестник «Commonwealth» Маркс излиза от ръководството.
Между 19 юни и 5 юли	Енгелс пише «Бележки за войната в Германия» във връзка със започналата война между Австрия и Прусия. Бележките биват отпечатани в «Manchester Guardian» от 20, 25 и 28 юни, 3 и 6 юли.
19 и 26 юни	На заседанията на Генералния съвет Маркс участвува в обсъждането на въпроса за Австро-пруската война, което се превръща в дискусия по националния въпрос. В речта си на първото заседание Маркс критикува възгледите на прудонистите по националния въпрос.
Първата половина на юли	Маркс изучава разпространената в Англия и Франция философия на родоначалника на буржоазния позитивизъм О. Конт, чиито възгледи, възприемани от реформистките ръководители на трейдюнионите, можели да оказват влияние върху английската работническа класа.
3 юли	Маркс подкрепя в Генералния съвет изказването на Юнг, който отстоявал революционната тактика на пролетариата и на Международното работническо дружество през периода на Австро-пруската война.
17 юли	По време на дискусията по въпроса за Австро-пруската война Маркс произнася в Генералния съвет реч за позицията на пролетариата в тази война.
24 юли	Маркс участвува в обсъждането от Генералния съвет на въпросите, свързани с провеждането на Женевския конгрес, и по-специално на дневния ред на конгреса, подкрепя предложението за запазване седалището на съвета в Лондон.
Края на юли	Във връзка с работата си над «Капиталът» Маркс проучва току-що публикуваните официални отчети за детския труд в промишлеността в Англия, както и за жилищните условия на английския пролетариат.
31 юли	На заседанието на Генералния съвет Маркс изнася от името на Постоянния комитет доклад за дневния ред на Женевския конгрес.

Август — началото на ноември	Маркс изпитва големи материални затруднения; на писмата до роднините му в Холандия с молба да му помогнат не отговарят; както винаги помощ оказва Енгелс.
Края на август	Маркс пише «Инструкция за делегатите на Временния централен съвет по отделни въпроси» във връзка с предстоящия Женевски конгрес.
31 август	В писмо до И. Ф. Бекер Маркс дава указания за организиране работата на Женевския конгрес; като не препоръчва да бъде избран за председател на конгреса реформистът Оджър, Маркс по-специално подчертава съглашателската роля на Оджър и на другите водачи на трейдюнионите в Лигата за реформа, тръгнали по пътя на компромисите с буржоазните радикали във вреда на интересите на работниците.
3—8 септември	На Женевския конгрес се обсъжда написаната от Маркс «Инструкция за делегатите на Временния централен съвет». Основните решения на конгреса се вземат съответно с «Инструкция»-та. Женевският конгрес приема устава на Интернационала, в основата на който залегнал временният устав, написан от Маркс. Инструкцията и уставът биват публикувани заедно с общия отчет за конгреса в органите на Интернационала на английски, френски и немски език.
8 септември	На заседанието на Женевския конгрес английските делегати У. Р. Кримър и Дж. Картър, отговаряйки на нападките на делегатите прудонисти срещу интелигенцията, подчертават забележителната роля на Маркс в основаването на Интернационала, характеризират го като човек, който е посветил целия си живот на работническата класа. Маркс бива избран от конгреса в Генералния съвет.
Втората половина на септември	Маркс се запознава с отчета за работата на американския работнически конгрес в Балтимор, като дава висока оценка на резултатите от работата на конгреса, и особено на неговия призив за борба за 8-часов работен ден, който бил едно от главните искания на Интернационала.
25 септември	На заседанието на Генералния съвет Маркс отново бива избран за секретар-кореспондент за Германия.
9 октомври	По предложение на Маркс Генералният съвет взема решение да изпрати до френския министър на външните работи протест срещу конфискуването на документите на Женевския конгрес от френските власти. В писмо до Кугелман Маркс дава оценка на работата на Женевския конгрес, като подчертава неговото голямо влияние във Франция, Англия и Америка; характеризира прудонистите като противници на всякакво революционно и политическо движение на пролетариата и отбелязва огромната вреда, която дребнобуржоазният утопизъм на Прудон причинил на работническото движение.
13 октомври	В писмо до Кугелман Маркс излага общия план на «Капиталът», като посочва, че неговият труд трябва да се състои

от 4 книги: «Книга I) Процесът на производството на капитала. Книга II) Процесът на обръщението на капитала. Книга III) Формите на целия процес изобщо. Книга IV) Към историята на теорията.»

Ноември 1866— средата на март 1867 Маркс помага на Екариус при написването на серията статии, в които се разобличавал английският буржоазен икономист и философ-позитивист Дж. Ст. Мил, чиито възгледи оказвали влияние върху върхушката на английския пролетариат. Статиите биват публикувани във вестник «Commonwealth» под заглавие «Опровергаване от работник на някои положения на политическата икономия на Джон Стюарт Мил».

Средата на ноември Маркс изпраща в Хамбург на издателя Майснер първата част от ръкописа на I том на «Капиталът».

20 ноември На заседанието на Генералния съвет Маркс бива избран в депутацията за събранието на Лондонския съвет на трейдюнионите. На заседанието Маркс прави предложение да се отпразнува годишнината на полското въстание от 1863—1864 г.

27 ноември Във връзка с обсъждането в Генералния съвет на въпроса за конфискуването на документите на Женевския конгрес от френското правителство Маркс разкрива антиработническата същност на политиката на Наполеон III.

18 декември На заседанието на Генералния съвет Маркс прави съобщение за статиите, поместени в различни буржоазни вестници, които били принудени да признаят, че Международното работническо дружество е значително явление на века.

1867

Първата половина на януари Продължавайки работата си над «Капиталът», и по-специално допълвайки главата за общия закон на капиталистическото натрупване, Маркс чете книгата на английския историк икономист Дж. Е. Т. Роджерс «История на селското стопанство и на цените в Англия», изпратена му от Енгелс.

Януари — февруари Маркс изпитва остра материална нужда; семейството му е застрашено с изселване от жилището и описване на имуществото. Енгелс оказва помощ на Маркс.

22 януари Като представител на Международното работническо дружество Маркс присъствува на митинга в Лондон, посветен на годишнината на полското въстание от 1863—1864 г.; той произнася реч и внася резолюция. Речта на Маркс и резолюцията биват публикувани в лондонския вестник на полската демократическа емиграция «Głos Wolny» («Свободен глас») от 10 февруари.

29 януари Енгелс съобщава на Маркс нови данни за положението и борбата на работниците от памучната промишленост в Манчестер.

18 февруари	Чрез Кугелман Маркс изпраща в хановерския либерален «Zeitung für Norddeutschland» («Вестник за Северна Германия») бележка, с която опровергава разпространения от този вестник лъжлив слух, че се канел да замине на континента, за да подготви въстание в Полша. Вестникът публикува опровержението на Маркс до нейната редакция на 21 февруари.
28 февруари	На юбилейното събрание на лондонското Просветно дружество на германските работници Маркс произнася реч, в която осветлява проблемите на наемния труд и капитала, както и въпросите на социалните отношения в Германия. Изложение на речта, записана от члена на Генералния съвет Ф. Леснер, бива отпечатано в мартенската книжка на «Vorbote».
5 март	На заседанието на Генералния съвет Маркс бива избран в състава на депутацията на Генералния съвет, която трябвало да бъде изпратена при лондонските трейдюниони с цел да ги убеди да окажат материална помощ на стачкуващите работници бронзьори в Париж.
2 април	В писмо до Енгелс Маркс му съобщава за завършване на работата си над I том на «Капиталът» и за намерението си да отнесе лично ръкописа на издателя в Хамбург.
4 април	В писмо до Маркс Енгелс изказва радостта си във връзка със завършването на работата над I том на «Капиталът» и изпраща на Маркс пари за пътуването му за Хамбург.
10 април	Маркс заминава от Лондон за Хамбург.
12—около 16 април	Маркс е в Хамбург; обсъжда с Майснер въпросите, свързани с отпечатването на I том на «Капиталът».
Втората половина на април — юни	Маркс и Енгелс вземат мерки за широко оповестяване чрез печата за предстоящото излизане на I том на «Капиталът»; започват да действуват за превеждане на книгата на английски и френски език.
Около 17 април—15 май	Маркс гостува на Кугелман в Хановер.
29 април	В Лайпциг, в печатницата на О. Виганд, започва отпечатването на I том на «Капиталът».
5 май	Маркс получава от печатницата първата коректурна кола на I том на «Капиталът».
16—17 май	На връщане от Хановер за Лондон Маркс се спира в Хамбург, за да продължи преговорите с Майснер.
19 май	Маркс се завръща в Лондон.
Втората половина на май	Маркс получава писмо отговор от Брюксел от члена на Интернационала А. Ванденхутен, съдържащо сведения за причините за вълненията на работниците миньори от каменовъгления басейн в Шарлероа.

Приблизително 21 май— приблизително 2 юни	Маркс е при Енгелс в Манчестер.
Първата половина на юни	Енгелс се интересува от най-новите теории в химията; чете книгата на германския химик А. В. Хофман «Увод в съвременната химия».
Юни	Маркс и Енгелс следят внимателно хода на съдебния процес по делото на затворените ирландски фенианци—участници в националноосвободителното движение в Ирландия срещу английското господство.
3 юни	Маркс изпраща на Енгелс да прегледа пет коректурни коли от «Капиталът» и го моли да му съобщи кои точки в изложението на формите на стойността е необходимо да бъдат популяризирани в приложението.
4 юни	Маркс бива избран в комисията по написване възванието на Генералния съвет за предстоящия конгрес в Лозана.
16 юни	В писмо до Маркс Енгелс му съобщава мнението си за прочетените от него първи коли от I том на «Капиталът» и дава своите бележки във връзка с излагането на въпроса за формата на стойността в приложението към тома.
17—22 юни	Взел под внимание бележките на Енгелс, Маркс пише приложението «Форма на стойността» към първа глава на I том на «Капиталът».
24 юни	В писмо до Маркс Енгелс му препоръчва С. Мур, английски юрист, член на Интернационала, като преводач на I том на «Капиталът» на английски език, като обещава да се заеме с непосредствения контрол над превода.
5 юли	Енгелс заминава на екскурзия из Швеция, Дания и Германия. По време на пътуването си води дневник, в който записва накратко впечатленията си; отбива се в Хановер при Кугелман.
9 юли	Маркс участвува в обсъждането от Генералния съвет на написаното в негово отсъствие възвание за конгреса в Лозана; формулира първа точка от дневния ред на конгреса, която бива включена във възванието.
Средата на юли	Маркс редактира превода на възванието за конгреса в Лозана. Възванието бива публикувано във вид на позив на френски и немски език, както и във вестник «La Tribune du Peuple» («Трибуна на народа»), орган на секциите на Интернационала в Белгия, от 31 август и в други вестници.
16 юли	Генералният съвет избира Маркс в депутацията за годишното събрание на Лондонския съвет на трейдюнионите.
Около 23 юли	Маркс получава от Съединените американски щати писмо от дееца на работническото движение А. Ф. Зорге, в което му съобщава за намерението си да основе секция на Интернацио-

нала в Хобокън. Зорге моли Маркс да му изпрати учредителния манифест и устава на Интернационала, както и да му съобщи условията за приемане в дружеството.

23 юли — На заседанието на Генералния съвет Маркс въз основа на официалните статистически данни, приведени в наскоро излязлата парламентарна Синя книга, опровергава декларациите на буржоазния печат, че дейността на трейдюнионите водела до намаляване на железообработвателната промишленост в Англия. Записът на речта на Маркс бива публикуван на 27 юли в английските вестници «The Working Man» («Работник») и «Bee-Hive Newspaper». Маркс прави също предложение, насочено против прудонистите от Парижкия управителен съвет, изработването на дневния ред на конгресите на Интернационала да влиза в компетенцията само на Генералния съвет. Предложението на Маркс се приема.

25 юли — Маркс завършва предговора към I том на «Капиталът» и го изпраща на издателя в Хамбург.

Началото на август — Енгелс се завръща в Манчестер.

13 август — На заседанието на Генералния съвет Маркс произнася реч и внася резолюция против официалното участие на Интернационала в конгреса на буржоазно-пацифистката Лига за мир и свобода, който трябвало да се състои през септември в Женева. В речта си той подчертава, че истински борец за мир е Интернационалът, защото «обединението на работническата класа от различните страни в последна сметка трябва да направи невъзможни войните между народите». Маркс признава същевременно, че е желателно да участвуват на конгреса индивидуално представители на Интернационала. Предложението на Маркс се приема единодушно. Записът на речта на Маркс и резолюцията биват публикувани в «Bee-Hive Newspaper» от 17 август 1867 г.

16 август — Маркс завършва прегледа на последната коректурна кола от I том на «Капиталът»; в писмото си до Енгелс Маркс горещо му благодари за самоотвержената помощ, която той му е оказал при написването на този труд.

20 август — На заседанието на Генералния съвет се приема отчетът пред Лозанския конгрес, който Маркс подписва.

Около 24 август — Маркс продължава да работи над II том на «Капиталът»; той изследва въпроса за оборота на основния капитал.

26—27 август — По молба на Маркс Енгелс проучва въпроса за възстановяването на основния капитал и за използването на амортизационния фонд; събира фактически данни за фабриките в Манчестер и изпраща на Маркс свои собствени подробни изчисления по този въпрос.

27 август — На заседанието на Генералния съвет Маркс отговаря на критическите бележки на някои английски членове, които смя-

тали, че съветът отделя малко внимание на обсъждането на общите въпроси; той подчертава значението на практическата дейност на съвета и възразява против превръщането на Интернационала в дискусионен клуб.

Около 4 септември — Маркс изпраща в парижкия леворепубликански вестник «Le Courrier français» («Френски куриер»), станал орган на Интернационала, бележка, в която привежда сведенията на директора на централния статистически архив на Прусия О. Хюбнер за бедственото положение на трудещите се маси в страната. Бележката бива публикувана във вестника на 6 септември с някои изопачения.

6 септември — Лозанският конгрес избира Маркс в Генералния съвет.

7—12 септември — Маркс получава от Леснер и Екариус информация за хода на Лозанския конгрес на Интернационала, както и на конгреса на Лигата за мир и свобода в Женева.

13 септември — Маркс и П. Лафарг отиват за няколко дни на гости на Енгелс в Манчестер.

14 септември — Излиза I том на главния икономически труд на Маркс — «Капиталът».

24 септември — На заседанието на Генералния съвет Маркс отново бива избран за секретар-кореспондент за Германия; водейки борба против реформистките лидери на трейдюнионите в Генералния съвет, Маркс се стреми да бъде взето решение за премахване длъжността председател на Генералния съвет, която дотогава непрекъснато се заемала от члена на Лондонския съвет на трейдюнионите Оджър.

12 октомври — С цел да бъдат популяризирани и пропагандирани идеите на «Капиталът», както и за да се сложи край на съзнателното премълчаване от буржоазния печат на излезлия I том на «Капиталът», Енгелс пише две рецензии, едната от които излиза в притурката на германския буржоазнодемократически вестник «Die Zukunft» («Бъдеще») от 30 октомври, а другата, написана за германския буржоазен «Rheinische Zeitung» («Рейнски вестник») остава непубликувана.

Средата на октомври — Придавайки голямо значение на дейността на Либкнехт в Северногерманския райхстаг, в писмата си до него Маркс му дава редица съвети и указания за речите му. Във връзка с намерението на Либкнехт да поиска в Райхстага да бъде създадена комисия за обследване положението на работниците в Германия Маркс му изпраща, за да се запознае с организирането на това мероприятие в Англия, официални документи за пълномощията на парламентарните комисии.

22 октомври — Енгелс пише рецензия за I том на «Капиталът», която бива публикувана на 2 ноември в германския буржоазнолиберален «Elberfelder Zeitung» («Елберфелдски вестник»).

2 ноември — В писмо до Енгелс Маркс се изказва по перспективите на ирландското националноосвободително движение, като обосновава правото на Ирландия да се отдели от Англия.

Между 3 и 8 ноември Енгелс пише рецензия за I том на «Капиталът», която бива публикувана на 17 ноември в германския буржоазно-либерален «Düsseldorfer Zeitung» («Дюселдорфски вестник»).

8 ноември В писмо до Кугелман Енгелс, като излага своето гледище за политическата обстановка в Англия, подчертава засилването на симпатията на английските работници към освободителната борба на ирландците против английското господство.

14 и 26 ноември Във взаимните си писма Маркс и Енгелс разменят мнения относно философските възгледи на работника И. Дицген, изложени от него в писмото му до Маркс, и дават висока оценка на мирогледа на този философ самоук.

20 ноември На извънредното заседание на Генералния съвет Маркс прочита написаното от него във връзка с произнасянето на смъртната присъда над участниците във фенианското движение обръщение. Приетото единодушно обръщение «Затворените в Манчестер фенианци и Международното работническо дружество» бива отпечатано на 24 ноември във вестник «Courrier français».

Около 26 ноември Подготвяйки се за следващото заседание на Генералния съвет, Маркс съставя скица на реч по ирландския въпрос.

26 ноември На заседанието на Генералния съвет при обсъждането на ирландския въпрос Маркс решава да се откаже от речта си, като даде думата на Фокс; той смята, че политически е по-целесъобразно след екзекутирането на 23 ноември в Манчестер на трима фенианци срещу репресиите на английското правителство да протестира англичанин.

30 ноември В писмо до Енгелс Маркс определя тактиката на английския пролетариат по ирландския въпрос, като подчертава, че главното в тази тактика трябва да бъде борбата за ликвидиране на колониалното господство на Англия над Ирландия и даване национална независимост на тази страна.

6 декември Маркс изпраща до вестник «Zukunft» статията «Плагиатори», насочена против ласалианеца Хофщетен, който в речта си на общото събрание на Общия германски работнически съюз заимствувал различни пасажи от «Капиталът», като при това изопачил съдържанието им и не споменал източника. Статията бива отпечатана без подпис в притурката на вестника от 12 декември.

12—13 декември Енгелс пише две рецензии за I том на «Капиталът», които биват публикувани на 27 декември във вестниците «Beobachter» и в органа на германските търговско-промишлени среди «Gewerbeblatt aus Württemberg» («Вюртембергски промишлен вестник»).

16 декември Маркс прави доклад по ирландския въпрос в лондонското Просветно дружество на германските работници; в доклада си той осветлява подробно историята на поробването на Ирландия от Англия и обосновава позицията на Интернацио-

	нала спрямо ирландското националноосвободително движение.
Втората половина на декември 1867 — края на април 1868	Въпреки тежкото си здравословно състояние Маркс продължава да работи над «Капиталът». Той проучва статистически материали, парламентарните Синн книги, чете трудовете по селско стопанство на Дж. Мортън, К. Н. Фрас, И. Г. Тюнен.

1868

Първата половина на януари	Енгелс пише рецензия за I том на «Капиталът», която бива публикувана на 21 януари в буржоазнодемократическия «Neue Badische Landeszeitung» («Нов баденски вестник»).
Края на януари — март	Енгелс отделя много време за работа в ръководството на Шилеровото дружество.
Първата половина на февруари	Във взаимните си писма Маркс и Енгелс разменят мнения за произведенията на германския дребнобуржоазен философ и икономист Е. Дюринг «Омаловажители на заслугите на Кери», «Капитал и труд» и др.
Между 2 и 13 март	Енгелс пише рецензия за I том на «Капиталът» за германския работнически вестник «Demokratisches Wochenblatt» («Демократически седмичник»); рецензията бива публикувана на 21 и 28 март.
Около 13 март	В писмо до Либкнехт Енгелс му дава съвети за речта му в Райхстага, в която да разкритикува новия занаятчийски устав.
Средата на март	Маркс и Енгелс проучват труда на германския историк Г. Л. Маурер «Увод в историята на общинното, частното, селското и градското устройство», както и други негови съчинения, като им дават висока оценка.
Април	Енгелс конспектира I том на «Капиталът».
1—5 април	Енгелс е в Лондон по случай сватбата на дъщерята на Маркс Лаура и Лафарг.
11—20 април	В преписката си Маркс и Енгелс обсъждат събитията, свързани с локаута на строителните работници в Женева.
Края на април	Маркс изследва въпроса за отношението между нормата на печалбата и нормата на принадената стойност. В писмата си до Енгелс той му съобщава резултатите от своите изследвания по този въпрос, както и плана на следващите томове на «Капиталът», като особено подробно излага съдържанието на III том.
5 май	След продължително прекъсване поради боледуването му Маркс присъствува на заседанието на Генералния съвет.
12 май	На заседанието на Генералния съвет Маркс прави предложение да бъде публикувано официално разобличение на белгийското правителство, устроило кървава разправа със стачкуващите

миньори от Шарлероа; предложението на Маркс бива прието единодушно от съвета.

20 май	Маркс чете в лондонското Просветно дружество на германските работници лекция за работната заплата.
Около 22 май — 1 юли	Енгелс пише рецензия за I том на «Капиталът» за английското буржоазно либерално списание «The Fortnightly Review» («Двуседмичен преглед»). Рецензията остава непубликувана.
Между 25 и 29 май	Маркс пише проекторезолюция за променяне мястото на конгреса, който се предвиждало да бъде свикан в Брюксел, във връзка с продължаването в Белгия на закона против чужденците и преследванията на членовете на дружеството от страна на белгийското правителство; проектът бива приет от Генералния съвет на 2 юни в отсъствието на Маркс и публикуван на 6 юни в «Bee-Hive Newspaper». Обаче, като взел под внимание мнението на белгийската секция, която смятала отказа да се свика конгресът в Брюксел за отстъпка на правителството, Маркс оттегля предложението си.
29 май — около 15 юни	Маркс гостува с дъщеря си Елеонора на Енгелс в Манчестер.
Около 26 юни	Маркс изпраща подробни указания и материали на германския социалист В. Айххоф, за да напише брошура за Международното работническо дружество.
4 юли	В писмо до З. Майер Маркс го моли да му изпрати материали за аграрните отношения и за положението в селското стопанство в Съединените американски щати, необходими му за разработването в «Капиталът» на проблемата за поземлената рента.
7 юли	На заседанието на Генералния съвет Маркс предлага да се разграничат от провокационно-авантюристическите декларации на френския дребнобуржоазен демократ, емигранта Пиа, който говорел от името на френската секция в Лондон. Формулираната от Маркс резолюция бива приета от съвета и отпечатана в белгийските вестници «La Liberté» («Свобода») от 12 юли, «La Cigale» («Щурец») от 19 юли и «Tribune du peuple» от 26 юли.
Около 11 юли	Маркс пише статията «Моят плагиат от Ф. Бастиа», в която опровергава клеветата на германския вулгарен икономист Ю. Фаухер, обвиняващ Маркс в рецензията си за I том на «Капиталът» в заимствуване на определението на величината на стойността от Бастиа. Статията остава непубликувана.
14 юли	На заседанието на Генералния съвет Маркс прави декларация, в която заклеймява поведението на британското правителство, зачеркнало в членовете на бюджета за субсидиите за емигрантите прилагателното «полски» пред думата «емигранти». Декларацията на Маркс бива приета от съвета като резолюция и публикувана във вестник «Bee-Hive» от 18 юли.

Между 18 и 30 юли	Маркс чете и поправя коректурата на работата на Айххоф за Интернационала, която излиза през август в отделна брошура.
28 юли	При обсъждането на дневния ред на Брюкселския конгрес на заседанието на Генералния съвет Маркс произнася реч за последиците от прилагането на машините при капитализма. Записът на речта на Маркс бива публикуван във вестник «Bee-Hive» от 1 август.
29—31 юли	Енгелс пише за лайпцигския литературен вестник «Die Gartenlaube» («Беседка») малка биографична статия за Маркс и я изпраща на Кугелман. Статията остава непубликувана.
11 август	На заседанието на Генералния съвет при обсъждането на дневния ред на Брюкселския конгрес Маркс внася проекторезолюция за последиците от прилагането на машините при капитализма и произнася реч за намаляване на работния ден. Проекторезолюцията се приема от съвета. Записът на речта на Маркс бива публикуван във вестник «Bee-Hive» от 22 август. Маркс препраща на Леснер редактираното от него «Възвание към германските работници в Лондон» във връзка с предстоящия конгрес в Брюксел, което бива публикувано от името на лондонското Просветно дружество на германските работници във вестник «Hermann» от 15 август.
18 август	В отговор на поканата на управителния съвет на Общия германски работнически съюз да присъствува като почетен гост на общото събрание на съюза в Хамбург, Маркс съобщава, че не може да приеме поканата поради претрупаността му с работа в Генералния съвет във връзка с подготовката на Брюкселския конгрес; той одобрява включването в дневния ред на общото събрание на въпросите за борбата на пролетариата за политическа свобода, за намаляване на работния ден, за международно сътрудничество на работническата класа. Отговорът на Маркс на поканата бива публикуван във вестниците «Social-Demokrat» от 28 август и «Demokratisches Wochenblatt» от 29 август.
21 август — около 24 август	Маркс почива в Рамсгет.
25 август	На заседанието на Генералния съвет бива приета написаната от Маркс проекторезолюция за намаляване на работния ден. Резолюцията бива публикувана във вестник «Bee-Hive» от 29 август.
Приблизително 25 август — 1 септември	Маркс написва отчета на Генералния съвет пред Брюкселския конгрес; той бива приет единодушно от Генералния съвет на 1 септември и публикуван на английски език във вестник «Times» от 9 септември, на немски език — в списание «Vorbote», септември, на френски език — в притурката на вестник «Le Peuple Belge» («Белгийски народ»).
29 август	Енгелс присъствува в Манчестер на митинга на работниците, организиран от Джонс.

Началото на септември	Енгелс прекарва няколко дни в Остенд заедно с майка си, пристигнала от Германия. По време на пътуването се среща в Лондон с Маркс.
6—13 септември	На конгреса на Интернационала в Брюксел се прочита и обсъжда написаният от Маркс отчет на Генералния съвет; приемат се резолюциите за последиците от прилагането на машините при капитализма, за намаляването на работния ден съответно с проектите, предложени от Маркс и прнети от Генералния съвет. Конгресът отново избира Маркс в Генералния съвет.
10 септември	След като получил от Леснер подробна информация за хода на Брюкселския конгрес, Маркс пише на него и на Екариус писмо, в което дава указания за тактиката, към която трябва да се придържат делегатите на Генералния съвет по отношение на прудонистите; препоръчва на конгреса да бъде взета резолюция, разобличаваща подстрекателите на война между Франция и Германия.
11 септември	Германските делегати на Брюкселския конгрес предлагат резолюция, в която препоръчват на работниците от всички страни да изучават «Капиталът» на Маркс, да съдействуват за превеждането му на различни езици и отбелязват неоценимата заслуга на неговия автор, пръв направил научен анализ на капитализма.
16 септември	Маркс и Енгелс стигат до извода за необходимостта да издадат популярна брошура за работниците за «Капиталът». Идеята остава неосъществена. Енгелс заявява, че излиза от ръководството на Шилеровото дружество поради това, че бил поканен да прочете лекция в дружеството. К. Фогт, разобличен от Маркс през 1859—1860 г. като платен агент на Луи Бонапарт.
19 септември— 12 октомври	В преписката си Маркс и Енгелс обсъждат въпроси, свързани с развитието на работническото движение в Германия, и изработват тактиката по отношение на Общия германски работнически съюз и неговия ръководител Швайцер.
22 септември	На заседанието на Генералния съвет Маркс участвува в обсъждането на резултатите от Брюкселския конгрес.
23 септември	В писмо до Либкнехт Маркс му дава указания за тактиката, към която той трябва да се придържа по отношение на ласалианския Общ германски работнически съюз.
29 септември	На заседанието на Генералния съвет Маркс отново бива избран за секретар-кореспондент за Германия.
Края на септември — началото на октомври	Във връзка със забраняването на Общия германски работнически съюз в Лайпциг от полицията и закриването на местното отделение на съюза в Берлин Енгелс пише две статии под заглавие «Към разтурянето на ласалианския работнически съюз». Статиите биват публикувани на 3 и 10 октомври в «Demokratisches Wochenblatt».

Края на септември — началото на ноември	Маркс и Енгелс внимателно следят революционните събития в Испания.
Началото на октомври — началото на ноември	Маркс и Енгелс четат ръкописа на И. Дицген «Същност на мозъчната дейност на човека», която последният изпратил на Маркс, за да се запознае с нея.
4 октомври	Маркс пише бележка за връзките на Международното работническо дружество с английските работнически организации, в която показва активното участие на трейдюнионите и на другите английски работнически организации в дейността на дружеството; бележката, разобличаваща клеветата на германските вестници, които отричали връзката на английските работнически организации с дружеството, бива публикувана на 17 октомври във вестник «Demokratisches Wochenblatt». Маркс получава писмо от руския народник Н. Ф. Даниелсон, с което му съобщавал за намерението на издателя Н. П. Поляков да издаде «Капиталът» на руски език.
6 октомври	На заседанието на Генералния съвет Маркс взема участие в обсъждането на въпроса за издаване на обръщение към избирателите във връзка с поставянето на кандидатурата на Оджър на изборите за парламент. Като смятал, че поставянето на кандидатурата на работник, член на Генералния съвет, е полезно за каузата на Интернационала, Маркс подкрепя предложението на Юнг за написването на такова обръщение. Написването на обръщението се възлага на Маркс. То бива прието от Генералния съвет на 13 октомври.
7 октомври	В писмото си отговор до Даниелсон Маркс съобщава за състоянието на работата си над «Капиталът» и по негова молба му изпраща автобиографични сведения за руското издание на I том.
13 октомври	В писмо до Швайцер, в отговор на молбата му да убеди Либкнехт да прекрати борбата против Общия германски работнически съюз, Маркс заявява, че като секретар-кореспондент за Германия той е длъжен да се ограничи с ролята на безпристрастен съдия в отношенията между Швайцер и Либкнехт. Критикувайки реформистките възгледи и вредната тактика на ласалианците, Маркс подчертава, че си запазва правото да разкритикува публично техните възгледи, когато сметне за необходимо да направи това в интерес на работническото движение.
14 октомври	Маркс присъствува като делегат на Генералния съвет на събранието на представителите на трейдюнионите, свикано за обсъждане на новия законопроект за трейдюнионите.
Средата на октомври	Енгелс чете I том от книгата на Ч. Дарвин «Изменение на домашните животни и на културните растения».

Втората половина на октомври — Маркс обсъжда с членовете на Генералния съвет въпроса за дейността на така наречената френска секция в Лондон, която се била превърнала под влияние на Пиа в оръдие на интригите на дребнобуржоазните елементи срещу съвета. Маркс получава от Генералния съвет пълномощия публично, чрез печата, да се разграничат в случай на необходимост от тази групировка, загубила всякаква връзка с Интернационала.

Началото на ноември — Проучвайки литература за поземлената рента и аграрните отношения, Маркс отделя голямо внимание на селската община, на мястото и ролята ѝ в социално-икономическия строй на отделните народи в различните епохи, включително и на славянските народи, особено на Русия. Германският емигрант, публицистът С. Л. Боркхайм му помага в превеждането на руските материали.

3 ноември — На заседанието на Генералния съвет на Маркс бива възложено да редактира превода на резолюциите на Брюкселския конгрес на английски език. Резолюциите на Брюкселския конгрес биват публикувани заедно с резолюциите на Женевския конгрес във вестник «Bee-Hive» от 21 ноември и 12 декември.

9 ноември — Маркс пише бележката «Как писмото на г-н Гладстон до Английската банка в 1866 г. помогна на Русия да получи заем от 6 милиона фунта стерлинги» за английското списание с консервативна насока «The Diplomatic Review» («Дипломатически преглед»); статията бива публикувана на 2 декември.

14 ноември — Маркс моли Енгелс да му изпрати фактически данни за ролята на банките в деловите операции, които му били необходими за осветляването на този въпрос в «Капиталът».

23 ноември — Маркс изпраща до лондонското Просветно дружество на германските работници писмо, в което заявява, че излиза от дружеството поради съглашателската позиция на дружеството спрямо ласалианците.

Края на ноември — Маркс получава от руския революционер А. А. Серно-Соловевич от Женева предложение да сътрудничи в органа на френските секции на дружеството, вестник «L'Egalité» («Равенство»), който трябвало да излиза от 1 януари 1869 г. в Женева; Маркс отказва да сътрудничи постоянно във вестника поради голямата си заетост.

1 декември — Генералният съвет възлага на Маркс пазенето на архива на документите на Международното работническо дружество.

Средата на декември — Маркс и Енгелс четат и във взаимните си писма обсъждат книгите на френския историк Е. Тено «Париж през декември 1851 г.» и «Провинциите през декември 1851 г.», разкриващи някои нови подробности от историята на държавния преврат на Луи Бонапарт.

15 декември — По предложение на Маркс Генералният съвет отхвърля молбата на основаното в Женева от Бакунин международно дру-

жество, Алианс на социалистическата демокрация, да бъде прието в Интернационала като самостоятелна организация.

18 декември — По молба на Маркс Енгелс му изпраща критическите си бележки по програмните документи на Алианса на социалистическата демокрация и се изказва решително против приемането на тази организация в редовете на Интернационала.

22 декември — На заседанието си Генералният съвет одобрява единодушно написаната от Маркс проекторезолюция за отказа да се приеме бакунисткият Алианс в Интернационала. Резолюцията, в която се подчертава, че приемането на международната организация в Интернационала би довело до дезорганизиране на последния, бива изпратена в Женева, както и до секциите на Интернационала в другите страни.

1869

Януари—февруари — Във връзка с работата си над «Капиталът» Маркс преглежда английските списания «Money Market Review» («Преглед на паричния пазар») и «The Economist» («Икономист») от 1868 г. и прави многобройни извадки от тях.

2 януари — На заседанието на Постоянния комитет Маркс участвува в обсъждането на писмото на ръководителя на руанската секция Е. Обри, който се обърнал с молба да бъде оказана помощ на стачкуващите работници в Руан. Постоянният комитет възлага на Маркс да направи съобщение по този въпрос на заседанието на Генералния съвет.

5 януари — На заседанието на Генералния съвет Маркс прави съобщение за локаута, обявен от фабрикантите от памучната промишленост в Руан; той подчертава, че като намаляват работната заплата, френските фабриканти се стремят да произвеждат стоките си по-евтино, за да бият английските фабриканти в конкурентната борба. Маркс подкрепя предложението за оказване материална помощ на руанските работници.

Края на януари — Маркс подготвя второто издание на своето произведение «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт». Той отново преглежда и редактира текста на брошурата и я изпраща на Майснер в Хамбург.

2 февруари — При обсъждането на заседанието на Генералния съвет на въпроса за локаута на работниците текстилни бояджии и на тъкачите на панделки и ширити в Базел Маркс предлага да се обърнат към английските трейдюниони с призив да окажат материална помощ на базелските работници.

Приблизително 4—7 февруари — Енгелс е при Маркс в Лондон.

Средата на февруари — Маркс получава от Дьо Пап съобщение за безуспешните опити да намери издател за френския превод на произведението на Маркс «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт».

Около 13 февруари — август	След прекъсване от няколко седмици, дължащо се на боледуването му, Маркс възобновява работата си над «Капиталът»; проучва литература по въпросите на кредита и банковото обръщение, чете книги на Дж. Л. Фостър, Ф. Е. Фелер и К. Г. Одерман и прави многобройни извадки от тях.
16 февруари	По предложение на Маркс Генералният съвет взема решение да съобщи предварително на секциите три точки от дневния ред на предстоящия Базелски конгрес — за поземлената собственост, за кредита и за всеобщото образование.
Между 17 и 21 февруари	Във връзка с обръщението на германските миньори от Лугау до Генералния съвет по молба на Маркс Енгелс пише на английски език «Доклад за цеховите дружества на миньорите в каменовъглените мини в Саксония», в който разобличава произвола на собствениците на мини и посочва непосредствените задачи на работническите дружества. Докладът на Енгелс бива прочетен от Маркс и приет на заседанието на Генералния съвет от 23 февруари. Преведен от Маркс на немски език, докладът бива публикуван във вестник «Social-Demokrat» от 17 март, в притурката на «Demokratisches Wochenblatt» от 20 март и в «Zukunft» от 20—21 март.
Март — април	Въпреки лошото си здравословно състояние Маркс наред с огромната си организаторска и политическа дейност в Международното дружество продължава работата си над «Капиталът».
Началото на март	Маркс се готви да замине за Париж при болната си дъщеря Лаура, обаче е принуден да отложи пътуването си поради това, че намерението му станало известно на френската полиция.
4 март	Научил за намерението на Либкнехт да препечата във вестник «Demokratisches Wochenblatt» произведението «Селската война в Германия», Енгелс пише на Маркс, че смята за по-целесъобразно да бъде издадено в отделна брошура. За вестника той предлага да бъде препечатана последната глава на произведението му «Военният въпрос в Прусия и германската работническа партия».
5 март	Маркс изпраща на Енгелс, за да се запознае с тях, писмото на Алианса на социалистическата демокрация до Генералния съвет и проекта на писмото отговор до Алианса, в което се съобщавало, че на неговите секции се разрешава да влязат в Интернационала при условие, че бъде разтурена организацията на Алианса и искането за «изравняване на класите» в неговата програма бъдат заменени с искането за «унищожаване на класите».
9 март	На заседанието на Генералния съвет се приема написаният от Маркс отговор до централното бюро на Алианса. Този отговор във вид на циркулярно писмо се изпраща до секциите на Интернационала, за да се запознаят с него.
Края на март — началото на април	Енгелс се занимава с холандско-фризски езици.

Края на март — първата половина на април Маркс и Енгелс следят внимателно развитието на работническото движение в Германия и по-специално изострилата се борба между организациите, възглавявани от Либкнехт и Бебел, от една страна, и Швайцер — от друга.

10 април Като се запознал със статията за Ласал, публикувана от един от основателите на християнския социализъм в Англия Дж. М. Ладлоу в списание «Fortnightly Review», Маркс изпраща на автора на статията I том на «Капиталът»; в съпроводителното писмо той обръща вниманието на Ладлоу върху бележката към предговора на «Капиталът», в която се посочва фактът, че Ласал, заимствувайки много неща от произведенията на Маркс, изопачавал неговите възгледи и че Маркс няма нищо общо с политическата тактика на Ласал.

13 април На заседанието на Генералния съвет Маркс съобщава за дейността на работническите депутати в Северногерманския райхстаг, отбелязва речта на Бебел, който открито заявил, че членува в Интернационала. Маркс обръща вниманието на съвета върху компрометиращата Международното работническо дружество дейност на така наречената френска секция в Лондон, която фактически била извън Интернационала.

27 април Във връзка с жестоката разправа със стачкуващите работници в Белгия на заседанието на Генералния съвет Маркс предлага да не се ограничават само с написването на възванието, което той подготвя по поръчение на Генералния съвет, а да организират широка протестна кампания.

Началото на май Във връзка с по-нататъшната си работа над «Капиталът» Маркс чете официалните отчети за използването на детския труд в селското стопанство в Англия.

Маркс получава от З. Майер писмо с подробна информация за работническото движение в Съединените американски щати.

Маркс получава писмо от бившия чартистки водач Дж. Гарни, преселил се в Америка, с молба да му изпрати един екземпляр от «Капиталът», за който той възнамерява да намери в Ню Йорк преводач и издател.

4 май На заседанието на Генералния съвет Маркс прочита написаното от него възвание «Белгийските кланета», което се одобрява единодушно от съвета. Възванието бива издадено на английски език във вид на позив, френският превод на Маркс се отпечатва във вестниците: «L'Internationale» («Интернационал»), орган на белгийските секции на Интернационала, от 15 май, «Liberté» от 16 май, «Égalité» от 22 май. Немският текст на възванието бива публикуван в «Demokratisches Wochenblatt» от 22 май.

10 май Енгелс изпраща на Маркс пари за фонда за подпомагане на семействата на белгийските миньори, пострадали по време на разправата, устроена от белгийското правителство.

11 май На заседанието на Генералния съвет Маркс разобличава подготовката на война против Англия от лидерите на републи-

канската партия в Съединените американски щати. Генералният съвет приема единодушно предложения от Маркс текст «Обръщение към Националния работнически съюз в Съединените щати» с призив да се води борба за запазване на мира. Обръщението бива публикувано като позив на английски език, а също във вестниците «Bee-Hive» от 15 май, «Demokratisches Wochenblatt» от 22 май и в августовската книжка на списание «Vorbote».

Около 14 май—23 юни Маркс чете коректурата на второто издание на произведението си «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» и пише предговора; изданието излиза в края на юли 1869 г.

25 май—14 юни Заедно с по-малката си дъщеря Елеонора Маркс гостува на Енгелс в Манчестер.

22 юни На заседанието на Генералния съвет Маркс съобщава, че е получил писмо от съюза на книговезците в Лайпциг, които се обърнали с молба да им се окаже помощ да установят връзка с книговезците от другите страни.

23 юни Маркс взема участие в многолюдния митинг на трейдюнионите в Ексетер-хол в Лондон, организиран в подкрепа на законопроекта за разширяване правата на трейдюнионите.

Приблизително юли—август Установява се полицейско наблюдение върху преписката на Маркс и Енгелс: отначало отделни, а след това и почти всички писма на Маркс до Енгелс се отварят и прочитат.

1 юли Енгелс напуска работата си в манчестерската фирма и от този момент се посвещава изцяло на партийна, научна и публицистична дейност.

Около 2 юли Маркс получава от Либкнехт писмо с молба да дойде на Айзенахския конгрес на социалдемократите в Германия. Маркс не приема поканата, дава на Либкнехт указания за принципите, върху които трябва да се изгражда самостоятелната работническа партия в Германия за разлика от дребнобуржоазната Народна партия и сектантската организация на ласалианците. Маркс предлага също да се изпълнява резолюцията на Нюрнбергския конгрес на германските работнически дружества за присъединяване към Интернационала.

6 юли На заседанието на Генералния съвет при обсъждане програмата на предстоящия Базелски конгрес Маркс се изказва два пъти по въпроса за поземлената собственост, като подчертава, че преминаването на земята в колективна собственост е станало икономическа необходимост.

6—12 юли Под фамилното име Уилямс Маркс е в Париж при Лаура и Пол Лафарг.

20 юли На заседанието на Генералния съвет във връзка с подготовката за Базелския конгрес Маркс открива разискванията по въпроса за отменянето правото на наследяване и се изказва против този бакунистки лозунг както по теоретически, така и по тактически съображения.

27 юли — В писмо до Бебел Маркс критикува предложението на И. Ф. Бекер за изграждане на Интернациоиала по езиков принцип и предпазва от евентуални погрешни решения на Айзенахския конгрес по този въпрос.

Около 28 юли — Енгелс преработва биографичната статия за Маркс, която той написва в края на юли 1868 г. Биографията на Маркс бива публикувана във вестник «Zukunft» от 2 август и в притурката на вестник «Demokratisches Wochenblatt» от 21 август.

3 август — На заседанието на Генералния съвет Маркс прочита написания от него доклад за правото на наследяване. Докладът на Маркс бива приет и представен на Базелския конгрес от името на Генералния съвет.

9 и 19 август — Маркс получава от Либкнехт телеграма за основаването в Айзенах на германската Социалдемократическа работническа партия, както и писмо, в което се съобщава за решението на Айзенахския конгрес партията да се присъедини към Международното работническо дружество.

10 и 17 август — Във връзка с подготовката на Базелския конгрес Маркс произнася реч и заключително слово за всеобщото образование при капитализма. Той разяснява необходимостта от въвеждането на държавно задължително и безплатно училищно обучение, от съчетаването на умственото образование с физически труд и политехническо обучение, изказва се против преподаването на религия в училищата.

13 август — Маркс препоръчва настоятелно на Юнг да присъствува на събранието на обединения трейдюнион на строителните и други дърводелци, на което е трябвало да се обсъди кандидатурата на делегата на Базелския конгрес.

18 август — В писмо до Енгелс Маркс, позовавайки се на съобщението на полския революционер член на Генералния съвет А. Жабицки за успешното завършване на стачката на полските строителни работници в Познан благодарение на помощта на берлинските работници, отбелязва значението на пролетарската солидарност в икономическата борба на работническата класа за преодоляване на националните предразсъдъци.

Около 19 август — началото на септември — Енгелс заминава за Германия, където прекарва няколко дни при роднини в Енгелскирхен.

Края на август — началото на септември — По поръчение на Генералния съвет Маркс пише «Отчет на Генералния съвет пред IV годишен конгрес на Международното работническо дружество» на английски и немски език.

4 и 6 септември — Маркс изпраща до Базелския конгрес написаните от него отчет на Генералния съвет и резолюции по въпросите на образованието и правото на наследяване.

6—23 септември — С жена си Лиза Бърнс и Елеонора Маркс Енгелс предприема пътуване из Ирландия. Той посещава Дъблин, Киларни,

Корк, като навсякъде констатира господството на военщината, намаляването и бедственото положение на ирландското население като резултат от английската колониална политика в Ирландия.

7—11 септември На Базелския конгрес на Интернационала биват прочетени написаните от Маркс отчет на Генералния съвет и доклад за правото на наследяване. Маркс отново бива избран единодушно за член на Генералния съвет.

Около 8—9 септември Маркс получава от Леснер подробна информация за хода на работата на Базелския конгрес.

Около 10 септември—17 септември С дъщеря си Жени Маркс заминава за Хановер при Кугелман; по пътя те се спират в Брюг и Лиеж, прекарват един ден в Ахен при роднини, посещават Кьолн, отбиват се в Зигбург при Дицген, оттам — в Бон, Майнц, където прекарват един ден при германския социалист П. Щумпф, след това отиват във Висбаден, откъдето заминават за Хановер.

Около 18 септември — 7 октомври С дъщеря си Жени Маркс почива при Кугелман в Хановер.

27 септември В писмо до Маркс Енгелс споделя впечатленията си от пътуването си из Ирландия и го моли да започне преговори с Майснер за издаване на история на Ирландия, над която той започнал да работи.

30 септември В разговор с делегацията на ласалианския профсъюз на работниците металици начело с И. Г. Хаман Маркс подчертава значението на професионалните съюзи като «школи за социализъм». В заключение той предупреждава работниците да се пазят от култа към личността. Отчетът за разговора бива публикуван в органа на германската Социалдемократическа работническа партия, вестник «Der Volksstaat» («Народна държава») от 27 ноември в изопачен вид.

Приблизително края на септември Енгелс подготвя второто издание на произведението си «Селската война в Германия», което излиза в Лайпциг през октомври 1870 г.

Октомври — декември Енгелс работи над замислената от него книга «История на Ирландия». В стремежа си да възстанови действителната картина на историята на ирландския народ, фалшифицирана от буржоазните учени, Енгелс наред с огромното количество историческа литература проучва първоизточниците на древноирландски език.

3 октомври Членовете на Комитета на германската Социалдемократическа работническа партия — В. Браке, Л. Бонхорст и С. Шпир, посещават Маркс в Хановер.

8—9 октомври Маркс е в Хамбург, където се среща с Майснер.

11 октомври Маркс се връща в Лондон.

12 октомври Енгелс пристига при Маркс в Лондон.

18 октомври Като получава от Париж от преводача Ш. Келер ръкописа на френския превод на втора глава от I том на «Капиталът», Маркс преглежда текста, прави своите бележки и го изпраща чрез Лафарг обратно в Париж.

19 октомври На заседанието на Генералния съвет Маркс прави съобщение за успешното развитие на работническото движение в Германия.

Около 20 октомври Маркс получава от Даниелсон от Петербург книгата на Н. Флеровски «Положението на работническата класа в Русия».

24 октомври Маркс взема участие в многолюдната демонстрация на лондонските работници, състояла се в Хайдпарк под лозунга за освобождаване на затворените фенианци.

26 октомври В речта си на заседанието на Генералния съвет Маркс отбелязва, че английският буржоазен печат премълчава и фалшифицира информацията за движението на английските работници за освобождение на Ирландия. Генералният съвет възлага на специална комисия начело с Маркс да напише резолюция по ирландския въпрос.

30 октомври Във връзка с кампанията на германския буржоазен печат против решенията на Базелския конгрес за предаване на земята в обществена собственост в писмо до Енгелс Маркс критикува остро нерешителната и половинчата позиция на Либкнехт и на вестник «Volksstaat», който вестник, правейки отстъпки на дребнобуржоазната Народна партия, не пропагандирал широко базелските решения и няколко пъти заявявал, че искането за национализиране на земята, твърде актуално за Англия, не важи за Германия; Маркс подчертава, че една от главните задачи в Германия е да се сложи край на едрата поземлена собственост.

Края на октомври Във връзка с намерението си да прочете книгата на Флеровски «Положението на работническата класа в Русия», както и да се запознае с икономическите произведения на Н. Г. Чернишевски, Маркс започва да изучава руски език.

Приблизително ноември 1869— 9 януари 1870 Маркс чете първата част от книгата на А. И. Херцен «Минало и мисли» — «Затвор и заточение».

Ноември По молба на Маркс, който през този период се занимава с въпроса за поземлената рента, Енгелс чете книгата на американския вулгарен икономист Г. Ч. Кери «Принципи на социалната наука», като обръща особено внимание на теорията му за поземлената рента. В писмата си до Маркс той му съобщава мнението си за прочетеното.

1 ноември Запознал се с писмото на Бонхорст до Маркс, в което Бонхорст иска съвет относно пропагандата сред германските селяни, Енгелс пише на Маркс за огромното значение на решенията на Базелския конгрес за изработването на правилна

тактика на Социалдемократическата работническа партия по селския въпрос и въз основа на конкретен анализ посочва необходимостта от диференциран подход към различните категории селяни.

9 ноември — На заседанието на Генералния съвет бива прочетено писмото на отсъстващия по болест Маркс, в което той правел предложение да се обсъди позицията на английското правителство и на английските работници по ирландския въпрос; съветът решава да включи поставените от Маркс въпроси в дневния ред на следващото заседание.

Около 14 ноември — Маркс редактира обръщението, съдържащо програмата на английската работническа организация Лига за земя и труд, създадена от Генералния съвет.

16, 23 и 30 ноември — Маркс участвува в заседанията на Генералния съвет по ирландския въпрос; той открива дискусията и в речта си разобличава политиката на правителството на Гладстон спрямо ирландските затворници; той предлага проекторезолюция в подкрепа на движението за амнистия на ирландските революционери. При обсъждането два пъти рязко критикува позицията на английските членове на Генералния съвет, реформистките лидери на трейдюнионите Т. Дж. Мотърсхед и Оджър, които защищавали политиката на Гладстон. Резолюцията се приема и разпраща на всички секции на Интернационала, както и на трейдюнионите в Англия. Тя бива публикувана във вестниците «Reynolds's Newspaper» («Вестник на Рейнолдс») от 21 ноември, «Volksstaat» от 27 ноември, «Internationale» от 12 декември и др.

3 декември — В писмо до трейдюнионисткия лидер, члена на Генералния съвет Р. Апългарт, Маркс разяснява резолюцията на конгресите на Интернационала за предаването на земята в обществена собственост.

10 декември — Маркс съобщава на Енгелс, че Келер е прекъснал работата си над френския превод на I том на «Капиталът», за да подготви френския превод на произведението на Маркс «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт».

14 декември — На заседанието на Генералния съвет при обсъждането на нападките срещу Генералния съвет от страна на женевския вестник «Égalité», в чиято редакция бакунистите били заграбили мнозинството, Маркс заявява официално, че Либкнехт е член на Международното работническо дружество, докато Швайцер, в защита на когото се обявяват бакунистите, не влязъл в дружеството и отказал да признае Генералния съвет за арбитър в конфликта с Либкнехт.

Около 17 декември — Във връзка с вземаните от Генералния съвет мерки против подривната дейност на бакунисткия Алианс Маркс изпраща подробна информация на Дьо Пап, за да я съобщи на Белгийския федерален съвет на Интернационала.

Края на декември — началото на януари 1870	Енгелс гостува на роднини в Бармен, на път за Германия се отбива в Лондон при Маркс.

1870

Януари—април	Енгелс продължава работата си над книгата «История на Ирландия», проучва древноирландските закони, чете книги на Е. Уейкфилд, Дж. П. Прендергаст, Дж. Н. Мърфи и произведения на други автори.
Около 1 януари	По поръчение на Генералния съвет Маркс пише циркулярното писмо до Федералния съвет на Романска Швейцария, в което се опровергават клеветническите обвинения, отправени срещу Генералния съвет от бакунистите в «Égalité». Маркс разяснява международното значение на националноосвободителната борба на ирландския народ и връзката ѝ с борбата против капиталистическия строй в Англия. Писмото бива прието и разпратено на секциите на Интернационала за информация.
6 януари	Енгелс се завръща от Германия в Манчестер.
Около 8 януари	Маркс пише на Дьо Пап писмо с подробна информация за положението на работите в Интернационала, изпраща му текста на циркулярното писмо от 1 януари и му съобщава за смъртта на английския работник, трейдюнионисткия деец, члена на Генералния съвет Р. Шоу, на погребението на когото той присъствувал в състава на делегацията на Генералния съвет; част от писмото на Маркс, посветена на Шоу, бива публикувана във вестник «Internationale» от 16 януари.
Около 15 януари	Маркс получава писмо от съюза на хановерските механици с молба да съдействува за установяване на връзка с английските механици; поради боледуването на Маркс Юнг по поръчение на последния информира за това членовете на Генералния съвет, на заседанието на който се взема решение за мерките за установяване на връзка между английските и германските механици.
Средата на януари — началото на март	Маркс е болен.
23 януари	В жилището на Маркс се провежда редовно заседание на Постоянния комитет.
24 януари	В писмо до Дьо Пап Маркс осветлява подробно разколническата дейност на бакунистите в Интернационала. Във връзка с работата си над «Капиталът» Маркс го моли също да му съобщи за книги по селското стопанство и за поземлената собственост в Белгия.
8 февруари	Енгелс оказва материална подкрепа на работниците от Золинген, които организирали производително дружество.

Около 11 февруари — Енгелс пише предговора към второто немско издание на произведението си «Селската война в Германия», в който разкрива ролята на селяните като съюзници на пролетариата и набелязва тактиката на пролетариата по селския въпрос. Прегледаният и одобрен от Маркс предговор Енгелс изпраща на Либкнехт. Предговорът бива публнкуван за пръв път във вестник «Volksstaat» от 2 и 6 апрнл.

21 февруари — Маркс изпраща до вестннк «Internationale» материали, в които разобличава жестокото отнасяне на английското правителство с участниците в нрландското нацноналноосвободително движение. Тези материали биват отпечатани на 27 февруари и 6 март във вид на статия, озаглавена «Английското правителство и затворените фенианци».

27 февруари — 19 април — С участието на Маркс най-голямата му дъщеря Жени пише за френския леворепубликански вестник «La Marseillaise» («Марсилеза») серия статии, посветени на ирландския въпрос и разобличаващи жестокото отнасяне на английските тъмничари със затворените фенианци. Статиите биват отпечатани във вестника от 1 март до 24 април.

Март — юни — Енгелс следи внимателно дебатите в камарата на общините и камарата на лордовете по ирландския въпрос във връзка с приемането на проектите на полицейския изключителен закон и на поземления акт за Ирландия, внесени от правителството на Гладстон.

Около 10 март — Маркс възобновява работата си над «Капиталът».

15 март — След продължително прекъсване поради боледуването му Маркс участвува в заседанието на Генералния съвет, на който се обсъжда въпросът за приемане в дружеството на парижкия философски кръжок на пролетарните позитивисти.

16 март — Предговорът на Маркс към второто издание на произведението му «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» бива публикувано във вестник «Volksstaat».

24 март — Маркс съобщава на наскоро създадената в Женева руска секция решението на Генералния съвет да я приеме в Интернационала и че е съгласен да бъде неин представител в Генералния съвет; подчертава значението на произведенията на Чернишевски и Флеровски за развитието на социалистическото движение в Русия. Отговорът на Маркс бива публикуван в органа на руската секция вестник «Народное дело» от 15 април 1870 г.

Маркс напомня на Комитета на Германската социалдемократическа работническа партия за необходимостта да изпраща съгласно устава на Международното работническо дружество всеки три месеца отчети до Генералния съвет за състоянието на работническото движение.

28 март — Като секретар-кореспондент за Германия Маркс изпраща чрез Кугелман на брауншвайгския комитет на Социалдемократическата работническа партия «Конфиденциално съобщение»,

съдържащо циркулярното писмо «Генералният съвет до Федералния съвет на Романска Швейцария» от 1 януари 1870 г., както и подробна информация за подривната дейност на бакунистите в Интернационала и за взетите във връзка с това от Генералния съвет мерки.

9 април — В писмо до ръководителите на германските секции на Интернационала в Съединените американски щати З. Майер и А. Фогт Маркс разяснява позицията на Интернационала по ирландския въпрос и подчертава необходимостта правилно да се осветлява тази позиция сред американските работници.

12 април — Маркс присъствува на заседанието на Генералния съвет, на което се обсъжда въпросът за жестоката разправа с участниците в стачката на френските миньори в Крезо; съветът възлага на Маркс и на Е. Дюпон да напишат възвание във връзка с тази стачка.

Около 19—27 април — Маркс посещава два пъти тежко болния К. Шапер, бивш член на Съюза на комунистите. След смъртта му моли Енгелс за материал, за да напише некролог.

26 април — На заседанието на Генералния съвет Маркс прави предложение Международното работническо дружество да скъса с вестник «Bee-Hive», който се бил превърнал в буржоазен вестник. Предложението се приема единодушно, съветът възлага на Маркс да напише резолюция по този въпрос. Написаната от Маркс резолюция във формата на декларация бива публикувана на 11 май във вестник «Volksstaat», а след това в редица други органи на Интернационала.

28 април — В писмо до Браке, като отбелязва значението на факта, че германските работници прокарали в Райхстага група свои представители, Енгелс посочва, че е необходимо и занапред да се води борба за избиране в Райхстага по възможност на по-голям брой работнически депутати. Писмото на Енгелс бива публикувано във вестник «Volksstaat» от 14 май.

29 април — Маркс получава от Женева първия руски превод на «Манифест на комунистическата партия», отпечатан в печатницата на «Колокол», и изпраща един екземпляр на Енгелс.

Май — първата половина на юли — Енгелс пише «История на Ирландия». От набелязаните четири глави той успял да напише първата и част от втората глава. Започналата Френско-пруска война, Парижката комуна, огромната практическа дейност в Интернационала попречили на Енгелс да завърши труда си.

3 май — На заседанието на Генералния съвет бива приет предложеният от Маркс текст на възванието за преследването и срещу членовете на френските секции на Международното работническо дружество. Възванието бива публикувано на английски език като отделен позив и в английския либерален вестник «Daily Telegraph» («Всекидневен телеграф») от 4 май, френският превод, направен от автора, бива отпечатан във вестник «Marseillaise» от 7 май, както и в други печатни органи.

Около 4 май	Маркс съветва настоятелно Либкнехт да заеме по-определена позиция във вестник «Volksstaat» спрямо Бакунин н неговите привърженици.
10 май	Маркс пише проекторезолюцията на Генералння съвет за така наречената френска секция в Лондон, с която се дезавуира тази група от дребнобуржоазни емигранти, които излнзали от името на Интернационала. Поради боледуването на Маркс проекторезолюцията се прочита от Юнг на заседанието на Генералния съвет и единодушно се приема. Тя бива публнкувана във вестниците «Penny Bee-Hive» от 14 май, «Égalité» от 21 май, «Volksstaat» от 21 май, както н в други вестници.
10—15 май	В преписката си Маркс и Енгелс обсъждат въпроса за мястото на свикване на предстоящня конгрес на Интернацнонала.
17 май	На заседаннето на Генералния съвет Маркс се изказва за приемането на предложението на Комитета на германската Социалдемократическа работнническа партия за свикване на редовния конгрес на Международното работническо дружество в Майнц и предлага резолюция по този въпрос. Приетата еднноудшно резолюция бива отпечатана във вестннците «Volksstaat» от 25 май, «Égalité» от 28 май и други печатни органи.
19 май	В писмо до Маркс, като оценява резултатите от плебисцита, проведен във Франция от управляващите среди за заздравяване на разклатилия се режнм на Втората империя, Енгелс се изказва с голяма похвала за поведението на френските работници, които изразили активно недоволството си от бонапартисткия режим.
Около 23 май	Маркс получава от Зорге статистическн данни за положението на работниците в Съедннените американски щати.
23 май—около 23 юни	С дъщеря си Елеонора Маркс гостува на Енгелс в Манчестер.
14 юни	Маркс н Енгелс изпращат писмо до Комитета на германската Социалдемократическа работническа партия във връзка с подготовката за предстоящия конгрес на Международното работническо дружество в Майнц; в писмото те предупреждават да се пазят от опитите на ласалианците да провалят работата на конгреса. Писмото бива публикувано във вестник «Volksstaat» от 26 юни 1872 г.
27 юни	Маркс пише писмо до Комитета на германската Социалдемократическа работнническа партия, в което възразява решително против предложението на Либкнехт за отлагане на редовния конгрес на Интернационала, насрочен за септември 1870 г.
28 юни	На заседаиието на Генералиия съвет Маркс произнася реч за разцеплението в Романската федерация в Швейцария и предлага резолюция, подкрепяща предишния Федерален комитет

в борбата му против бакунистите. Резолюцията бива приета единодушно и публикувана във вестниците «La Solidarité» («Солидарност») от 23 юли и «Le Mirabeau» («Мирабо») от 24 юли.

3—4 юли Маркс посещава два пъти руския революционер Г. А. Лопатин, пристигнал от Париж с препоръки от Лафарг; той съобщава на Маркс за революционното движение в Русия и по-специално за заточаването на Чернишевски в Сибир.

Около 5 юли По молба на дъщерята на Маркс Жени Енгелс пише бележка за предговора към сборника от ирландски песни «Арфата на Ирландия».

5 юли По поръчение на Генералния съвет Маркс написва възвание към работниците в Европа и Съединените американски щати с призив да подкрепят женевските строителни работници в борбата им с работодателите. Текстът на възванието бива публикуван под заглавие «Локаутът на строителните работници в Женева» като отделен позив на английски, немски и френски език.

14 юли Съгласно решението на Генералния съвет Маркс пише «Конфиденциално съобщение до всички секции», с което иска мнението на секциите дали е целесъобразно изменянето на седалището на Генералния съвет. Текстът на съобщението се разпраща на секциите, които се изказват Генералният съвет да остане в Лондон.
Маркс изпраща на Юнг дневния ред на редовния конгрес в Майнц. Дневният ред бива публикуван през юли като отделен позив на английски език, както и във вестниците «Liberté» от 31 юли, «Volksstaat» от 13 август и други органи на Интернационала.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

А

В

Д

Е

Л

С

T

У

Ф

X

ЛИТЕРАТУРНИ И МИТОЛОГИЧЕСКИ ГЕРОИ

ПОКАЗАЛЕЦ НА ПЕРИОДИЧНИТЕ ИЗДАНИЯ

ПОКАЗАЛЕЦ НА ГЕОГРАФСКИТЕ ИМЕНА

* В скоби се посочва названието, дадено в съвременните картн. В случаите, когато от текста не е ясно местонахождението на един или друг пункт, се дава кратко поясиеиие — *Ред.*

Ж

З

И

Й

К

С

Т

У

СЪДЪРЖАНИЕ

ИЗ РЪКОПИСНОТО НАСЛЕДСТВО НА К. МАРКС И. Ф. ЕНГЕЛС

ПРИЛОЖЕНИЯ

ИЛЮСТРАЦИИ

Превела: *Донка Данчева*

Редактори: *Борис Миндов*, *Николай Тодоров*, *Хенрих Шпетер*

Худож. редактор: Тотю Данов

Техн. редактор: Тодор Бъчваров

Коректор: Надя Въргулева

Корица: Милка Пейкова

Дадена в произв. на 16. I. 1965 г. Подп. за печат на 13. IV. 1965 г.
Формат 65×92/16. Печ. коли 55 $^{1}/_{8}$. Изд. коли 55,12: Авт. коли прибл. 110
Тираж 6 100. Изд. № 3628. Лит. група II

Цена 2,42 лв.

Държавен полиграфически комбинат «Дим. Благоев»